

ЕДВАРД МАЙБРИДЖ. ЖІНКА, ЯКА НЕСЕ ВОДУ. ФОТО. 1885

**Число вийшло
за участю
Фонду Гайнріха Бьолля
(Берлін)**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА
Тарас Возняк (головний редактор)
Андрій Павлишин
Кость Бондаренко (куратор номера)
Софія Онуфрів
Ігор Балинський (куратор номера)
Вальтер Моссмманн
Алла Татаренко
Юрій Бабік
Андрій Кирчів

Адреса редакції:
e-mail: ji@litech.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2000

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Усякому порядному числові належить передмова. Але цього разу доведеться, певне, обмежитися ерзацом. Бо, на жаль, ерзацами вповнене наше життя, — не те біологічне, у просторі й часі, — а буття-в-державі-на-ймення-Україна. Дедалі довше ми у ній живемо, то дошкульніше усвідомлюємо відсутність від початків цього конструкту якогось більш-менш фахового проекту.

“Якось воно буде” — почухали потилицю простодушні гречкосії, сподіваючись, що проблеми вирішаться самі собою, а “воріженьки”, зомбовані національним гимном, поповзуть струнками лавами помирати під ясне сонечко.

Саме цей стратегічний план і здійснився-таки у нас на міру нашої усередненості (або, якщо більше подобається, посередності чи, скажімо, серединності). Три слов'янські держави колишнього СРСР поманджали кожна своїм власним шляхом, значною мірою детермінованим чимось таким невловимим (а точніше, помітним тільки на марафонських історичних дистанціях) як “національний характер”, і тепер, майже через десять років від початку тієї мандрівки, час уже підбити перші підсумки. Але я цього у наче-передмові робити не буду, бо пощо тоді автори?

Одразу попереджую, — ми у редакції не чаклуни. Це я до того,

що чудес від нас чекати годі. Загальне очікування дива — взагалі невдячна справа, а коли йдеться про наш, іще доволі бідний суспільно-гуманітарний дискурс, то й поготів.

Ми лише спробували поставити поряд тексти різних за поглядами, за ситемою цінностей і пріоритетів, людей. Ми не вдавалися до розлогих тлумачень, і не пересмикували думки наших шановних авторів — ми намагалися тримати під властивим кутом дзеркало, в якому суспільство повинно побачити себе, чесно й неупереджено, відрефлексувати врешті, принаймні у першому наближенні, усю складність осмисленого, а отже відповідально-го ставлення до себе-у-житті.

Напевне, найбільше з усіх здобутків останнього десятиріччя я ціную свободу думки і вислову, бо в іншій віртуальній модальності повітря несвободи зламало б мене, і завершилося б усе однаково бездарно — чи то в іпостасі тихого пияка-інтелігента, чи то напівбожевільного емігранта... А так я намагаюся реалізувати свій власний “великий український проект” — бути щирим з людьми, тримати очі відкритими, йти туди, куди хочеться, і робити те, що вважаю за потрібне. Скажете, що ж тут українського? Спробуйте, через десять років поговоримо.

Андрій Павлишин

4	Жак Рупнік	ЛАНДШАФТ ПІСЛЯ БИТВИ. ДО ТИПОЛОГІЇ ПОСТКОМУНІСТИЧНОГО ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ У ЄВРОПІ
16	О.М.Паламарчук	НАУКОВІ КАТЕГОРІЇ ГЕОПОЛІТИКИ І ДОСВІД АНАЛІЗУ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ КРАЇНИ
32	Ескелбі Зельцер	ЧИ МОЖЛИВИЙ ЧЕТВЕРТИЙ РАЙХ?
38	В.П.Кузьменко	МЕГ'АТРЕНДИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В РОЗБУДОВІ НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ТА МІСЦЕ В НЬОМУ УКРАЇНИ І РОСІЇ
51	Микола Ожеван	УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ТА КУЛЬТУРОПОЛІТИКА НАЗДОГАНЯЮЧОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ
88	Андрій Яцько	НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІМПЕРАТИВІВ
101	Андрій Окара	"УКРАЇНСЬКІ ТУМАНИ" ТА "РУССКОЕ СОЛНЦЕ". УКРАЇНОФОБІЯ ЯК ґНОСТИЧНА ПРОБЛЕМА
108	Володимир Цибулько	СЛАВА. ОЛІМПІАДА 80
118	Ярослав Невелюк	НЕЙТРАЛЬНА СМУГА
124	Алексей Кара-Мурза	РОСІЯ В ТРИКУТНИКУ "ЕТНОКРАТІЯ - ІМПЕРІЯ - НАЦІЯ"
141	Глеб Павловський	СЛІПА ПЛЯМА (ВІДОМОСТІ ПРО БІЛОВЕЗЬКИХ ЛЮДЕЙ)
160	Владімір Махнач	ІМПЕРІЇ У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ
178	Алексей Кара-Мурза	МІЖ ЄВРАЗИЄЮ Й АЗІОПОЮ
189	Віктор Красільщиків	ІМПЕРСЬКА МОДЕРНІЗАЦІЯ В РОСІЇ
195	Річард Пайпс	ЩО РОСІЇ ВЗЯТИ У ХХІ СТОЛІТТЯ І ЩО ЗАЛИШИТИ У МИНУЛОМУ?
200	Сергій Аверінцев	ОБРІЙ СІМ'І
214	Андрей Скадумав	БЕЗПРИТУЛЬНА НАЦІЯ З ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОМУ
224	Ігар Бабков	ЕТИКА ПРИКОРДОННЯ: ТРАНСКУЛЬТУРНІСТЬ ЯК БІЛОРУСЬКИЙ ДОСВІД
232	Ігар Бабков	БІЛОРУСЬ - УКРАЇНА: ПОДОРОЖ НА МЕЖУ
235	Алесь Анціпенка	МАРГІНАЛИ ТА МАРГІНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ
244	Валянцін Акудовіч	МІСТО, ЯКОГО НЕМА
252	Ольга Капенкіна	БІЛОРУСЬ: ЛОГКА НОМОСУ
257	Оксана Горелик	БІЛОРУСЬКА СПОКУСА
260	Кость Бондаренко	ЗЕМЛЯ, НАМИ ЗДАНА БЕЗ БОЮ

18 ЗМІСТ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua>

4	Вацлав Гавел	ЄВРОПЕЙСЬКА ОБОРОНА І ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ
8	Гюнтер Фергойген	НАРОД ПОВИНЕН ВИРІШУВАТИ ПИТАННЯ ПРО РОЗШИРЕННЯ ЕС НА СХІД
14	Клаус Бахманн	УКРАЇНА, ПОЛЬЩА ТА ДЕБАТИ ПРО МАЙБУТНЄ ЕС
24	Євгеній Йолкін	ЧИННИКИ, ЩО ФОРМУЮТЬ ПЕРСПЕКТИВНИЙ ОБРАЗ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ОБСТАНОВКИ В ЄВРОПІ
38		УКРАЇНА 2000 І ДАЛІ: ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТА СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ
60	Тарас Возняк	"ПРОЕКТ УКРАЇНА". ПІДСУМКИ ДЕСЯТИРІЧЧЯ
87	Анатолій Гуцал	УКРАЇНА МІЖ МИНУЛИМ І МАЙБУТНІМ
94	Юрко Квік	ГАЛИЦЬКА АЛЬТЕРНАТИВА
104	Ігор Танчин	ЧИ МОЖЛИВИЙ РОСІЙСЬКИЙ СЕПАРАТИЗМ В УКРАЇНІ?
113	Анна Вероніка Вендланд	РУСОФІЛЬСТВО: ЩЕ ОДИН УКРАЇНСЬКИЙ ПРОЕКТ? ЗАУВАГИ ПРО НЕВТІЛЕНЕ ПРАГНЕННЯ
124	Александр Панарін	РОСІЙСЬКА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА НА ПОРОЗІ ХХІ СТОЛІТТЯ
136	Сергій Кортунов	ДОЛЯ РОСІЙСЬКОГО КОМУНІЗМУ
144	Боріс Капустін	ЛІБЕРАЛІЗМ В ПОСТКОМУНІСТИЧНІЙ РОСІЇ: ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ
155	Ігорь Олейнік, Давід Юдін	ФЕНОМЕН РИМСЬКОГО КЛУБУ І РОСІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ
162	Тарас Батенко	ДРУГИЙ ПРЕЗИДЕНТ. ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ВОЛОДИМИРА ПУТІНА
182	Сергій Насибуллін	ВІД СВІТАНКУ ДО ЗАХОДУ. ТАТАРСТАНСЬКИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК СТРИЖЕНЬ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
197	Боріс Парамонов	ПЕГАСИ І БЛОЩИЦІ
206	Віктор Єрофеев	ЕНЦИКЛОПЕДІЯ РОСІЙСЬКОЇ ДУШІ (ФРАГМЕНТИ З РОМАНУ)
214	Ігор Балинський	БІЛОРУСЬ: КРАЇНА-СОН. ВНУТРІШНІ РЕЦЕНЗІЇ
220	Анатолій Розанов	БІЛОРУСЬ: ВЕКТОРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
241	Аляксандр Смалянчук	БІЛОРУСЬ У ХХ СТОЛІТТІ: ГЕОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ І СПРОБИ ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОЇ ПОЛІТИКИ
254	Влодзімеж Павлючук	БІЛОРУСЬ І ПОЛЬСЬКА СПРАВА
262	Тарас Батенко	АЛЯКСАНДР ЛУКАШЕНКА: СПРОБА ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ

Ж

А

К

© Transit, 1999

Р

У

П

Н

І

К

ЛАНДШАФТ ПІСЛЯ БИТВИ

ДО ТИПОЛОГІЇ ПОСТКОМУНІСТИЧНОГО ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ У ЄВРОПІ

Скорочений варіант статті Жака Рупніка, надрукованої в журналі "Transit", №. 18/1999

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ЄВРОПЕЙСЬКА ОБОРОНА І ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ

В

А

Ц

Л

А

В

© «День», 2000 №164 13.09.2000

Г

А

В

Е

Л

Через десять років після розвалу Совецької імперії називати новоутворені держави «посткомуністичними» вочевидь не має сенсу. Як можна одним і тим же ж словом означити Угорщину та Албанію, Чехію та Білорусь, або Польщу та Казахстан? Їхнє комуністичне минуле не вносить нічого в розуміння докорінно відмінних шляхів розвитку, які вони обрали після 1989 року.

Водночас у розмаїтті форм трансформації та специфічній для кожної держави ситуації вирізняються деякі спільні елементи, які структурують нову політичну географію регіону. По-перше, лідирує Центральна Європа – до цього регіону належать так звані Вишеградські держави, прибалтійські країни та Словенія, які уособлюють «успішну історію» демократичної трансформації. По-друге, на Балканах трансформація неодноразово сходила з рейок,

бо в основу змін було покладено створення національних держав, поза тим перешкоджала спадщина комунізму та економічна відсталість. По-третє, Росія перебуває у пошуку нової постімперської ідентичності: країна балансує на межі економічної катастрофи, вагаючись між невдалими реформами та безнадійними спробами реставрації ancien regime.

Невдовзі після розвалу комуністичної системи Ралф Дарендорф опублікував власну візію революції в Європі, донині це найкращий путівник по незвіданих теренах нової Європи з-поміж сотень досліджень, які з'явилися в наймолодшій галузі західної політології – «транзитології». Дарендорф описує три ділянки перетворень, які взаємопереплітаються і мають різну тривалість: встановлення політичної демократії та юридично-державних відносин (6 місяців), перехід до ринкової економіки (6 років) та розвиток громадянського суспільства (60 років). Вміле керування часом, узгодження різниці часових ритмів на отих трьох взаємопереплетених ділянках є одним з найбільших вимог для трансформації.

Через десять років після початку цього процесу можна сказати, що нові політичні еліти досягли найважливі-

5

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Можливо, в мені говорить досвід людини, що пережила сорок років комуністичного режиму, а перед тим – нацистську окупацію. Можливо, позначається досвід мешканця країни, що знаходиться в самому центрі Європи, країни, яка віками була перехрестям європейських духовних течій, геополітичних інтересів і протиробства. Можливо, всі ці чинники в сукупності привели мене до переконання в тому, що Європа є єдиним політичним утворенням, безпека якого неподільна.

Уявлення про можливість вічного існування двох Європ – однієї демократичної, стабільної, процвітаючої та інтегрованої, іншої менш демократичної, менш стабільної, менш процвітаючої та ізольованої, – невірне. Це все одно, коли одна половина кімнати може опалюватися, а інша буде холодною. Є тільки одна Європа, незважаючи на існуючий розподіл. Будь-які значні події знаходять відгук на всьому континенті загалом.

Якщо Європа має стати одним цілим, якщо Європейський Союз має намір прийняти в свої ряди нові посткомуністичні демократії (що відповідає інтересам

усієї Європи), то треба вирішити низку життєво важливих завдань як всередині нових демократій, так і всередині Європейського та Атлантичного союзів.

Справа в тому, що живе суспільство не може перебудуватися по команді згори. Таким чином, Європа повинна допомогти цим новим демократіям стати органічною частиною Континенту, відданого ідеям поглиблення і розширення громадянського суспільства. Чим різноманітнішими і взаємопов'язаними стануть європейські громадянські структури, тим краще нові демократії будуть пристосовані до членства в ЕС, і тим стабільнішою виявиться їхня державність.

Щоб досягнути таких цілей, Європа повинна заохотити нові демократії передати функції щодо здійснення різних завдань по зміцненню солідарності самоврядним органам і неурядовим або громадським організаціям. Чим нижчий рівень, на якому будуть виконуватися ці задачі, тим прозорішим і економічнішим він виявиться, і тим краще він задовольнятиме ті запити суспільства, які не спроможні розпізнати центральні органи влади. Суспільна солідарність стане більш достовірною, якщо тісніше ув'яжеться з конкретними людьми або їхніми спілками.

ших цілей. Вони встановили парламентську демократію, тобто створили конституційні рамки та політичні інституції, які визнаються всіма діючими особами політичної сцени як база для легітимної діяльності. Зіп'ялась на ноги порівняно стабільна партійна система, яка уможливила безперешкодну зміну влади – така зміна відбулася щонайменше раз у всіх центральноєвропейських державах. Вони впровадили ринкову економіку, отож більше половини ВВП виробляється нині у приватному секторі, а понад дві третини їхньої зовнішньої торгівлі припадає на країни ЄС. Створені також підвалини громадянського суспільства: формується новий прошарок підприємців, скажімо лише у Польщі в 90-і роки виникло більше 20.000 об'єднань громадян та НДО.

Ці досягнення різко контрастують із становищем у країнах колишнього Совецького Союзу (за винятком прибалтійських держав) та на Балканах. Екстремальним випадком такого маргіналізуючого переходу є, звичайно, екс-Югославія. До 1989 року вона була комуністичною країною, яка утримувала лідерство у реформах, а після 1989 року залишилася останньою державою, яка шукає демократичного виходу з комунізму. Причиною суспільного за-

непаду стала війна та розпад держави-федерації на кілька держав-спадкоємиць, легітимність та життєздатність яких донині перебуває під знаком запитання.

Визнання державних кордонів є очевидно найважливішою передумовою для демократичного переходу. Ба більше, нова держава повинна увійти у правове поле. Тому звичайним евфемізмом було б говорити про «кризу» держави, спостерігаючи, наприклад, за Албанією – державою, як роздирає міжрегіональна та міжкланова політична боротьба.

Екс-президент Беріша всього лиш за кілька днів після повторного обрання на посаду президента був змушений піти у відставку через збройне повстання, а його наступник та суперник Фатос Нано змушений був зробити те саме у 1998 році, коли Беріша спровокував численні заворушення в країні.

Одним словом: на Балканах (і на більшості території колишнього Совецького Союзу) при владі перебувають гібридні режими, замішані на авторитарному націоналізмі та корумпованому капіталізмі.

Щоправда, становище на Балканах не можна оцінювати лише через призму югославських воєн та національ-

Справжня солідарність людей, суспільних груп, населених пунктів і регіонів також служить найнадійнішою основою для таких форм солідарності, які можуть бути реалізовані тільки на державному рівні. Політика самозаспокоєння разом з ідеєю зречення від європейської солідарності, що привела до капітуляції в Мюнхені, є гірким розділом сучасної європейської історії. Цей досвід досі закликає бути пильними. Зі злом необхідно боротися від першого моменту його появи, але недостатньо одних тільки дій уряду, оскільки урядова політика виникає з настроєм громадянського суспільства, з думки людей.

І дійсно, стурбованість питаннями безпеки є виразом суспільної солідарності. ЄС інтенсивно працює над новою концепцією політики безпеки. Вона повинна включити в себе здатність до швидкого прийняття рішень і до швидкого перетворення рішень в конкретні дії – реформи, необхідність яких підтвердили останні події в Югославії.

Торішня інтервенція НАТО показала, що повага до людського життя і людської свободи, а також міркування пан-європейської безпеки можуть спричинити інтервенцію ззовні кордонів Європи. Чим сильні-

ший мандат на такі дії, тим краще. На жаль, можуть виникнути ситуації, в яких мандат ООН не може бути отриманий, нехай навіть інтервенція відповідатиме інтересам багатьох людей, або всієї Європи, або навіть людської цивілізації загалом. Донедавна Європа була погано підготована до такої альтернативи. Зараз вона підготована краще, принаймні психологічно. Така психологічна готовність повинна бути використана для поліпшення матеріально-технічної готовності Європи.

Але потрібно зробити набагато більше в області превентивної безпеки, щоб ця безпека відображала цінності ширшого європейського громадянського суспільства. Якщо міжнародне співтовариство почало б діяти від самого початку конфлікту, то в Косово, Боснії-Герцеговині та інших частинах колишньої Югославії вдалося б урятувати десятки тисяч людей і вдало матеріальних цінностей. Незважаючи на попередження про навислу загрозу, дії були скромними. Ці помилки виникали з різних міркувань внутрішньої політики, а також через неготовність ризикувати в ім'я благої мети.

Дійсно, без американської енергії міжнародне співтовариство, як і раніше, продовжувало б спостерігати

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

но-етнічних конфліктів. У Болгарії некомпетентний і корумпований уряд з колишніх комуністів змушений був достроково піти у відставку після того, як заворушення взимку 1996/97 року досягли апогею у формі штурму парламенту. Дострокові вибори звільнили шлях для давно назрілих реформ. У Румунії комуністичний уряд, хоча й доволі пізно – ми втратили 7 років, заявив президент Константінеску, вступаючи на посаду, – проте без кровопролиття, змінила права коаліція, яка також не може похвалитися успішними реформами і яка просто не скористалася шансом отримати з економічної кризи політичні дивіденди і надати процесові переходу до демократії нового імпульсу.

Якщо спробувати коротко підсумувати різницю між Центральною та Південною Європою, то варто зазначити, що у Центральній Європі триває консолідація демократичних режимів, водночас у Південній Європі кристалізуються «антиліберальні демократії», а Румунія, Болгарія та Словаччина знаходяться на півдорозі. Таке розмежування, що базується на самому процесі переходу (а не на геополітиці) має широкі зовнішньополітичні імплікації.

Політика поширення ЄС та НАТО на схід – а в обох організаціях умовою вступу є демократичне суспільство –

залишається недостатньо диференціюючим чинником. Незрозумілий той факт, що Словенія та прибалтійські держави не потрапили у першу групу розширення НАТО на схід; Словаччина та Румунія також отримали б змогу увійти в першу групу розширення ЄС, якщо б вони дійсно відмовилися від авторитаризму.

Якось єдиного пояснення різного перебігу трансформаційних процесів останнього десятиріччя, звичайно ж, не існує. Лише коли представлені нижче шість чинників складуться в майбутньому в єдину картинку, можна буде загалом говорити про кореляцію між ними, про спільний знаменник.

1. СПАДЩИНА КОМУНІЗМУ

Конкретний перебіг дезінтеграції старого режиму та передачі влади – поступово або одразу, вторгненою зверху, або проведеною знизу чи ззовні – відіграє певну роль лише на ранній стадії переходу. У цьому сенсі триваліший ефект має спадщина комунізму і те, наскільки глибоко та в який спосіб він закарбувався у суспільстві. Найдовше

ЖАК РУПНІК
ЛАНДШАФТ
ПІСЛЯ БИТВИ

жахи Косово. Європа не може постійно залежати від Америки, особливо при розв'язанні європейських проблем. Вона повинна бути здатною самостійно виробляти рішення. Важко уявити, що ЄС виконуватиме гідну роль у світовому порядку, якщо він не в змозі визначитися щодо захисту прав людини не тільки на своїй території, але й у тих областях, які одного прекрасного дня можуть до нього приєднатися. Розширення ЄС можна зрозуміти тільки тоді, коли воно йде поруч із реформуванням інститутів ЄС. Я вірю в те, що Міжурядова Конференція з інституційних реформ приведе до вироблення цінних пропозицій, спрямованих на просування Союзу вперед. Але я дивлюся на це, як на початок процесу, який може затягнутися на десятиріччя, і який треба постійно підганяти, прискорюючи процедуру прийняття рішень в ЄС і роблячи її прозорішою.

З інституційною реформою пов'язані і питання про те, як гарантувати меншим державам, що платять внески в ЄС пропорційно до своїх розмірів, рівноправність при голосуванні в порівнянні з великими країнами. Одним із можливих рішень є створення другої палати Європейського Парламенту, члени якого бу-

дуть обиратися не прямим голосуванням, а парламентами країн-членів ЄС зі своїх лав. Таким чином, перша палата ЄС (тобто його нинішній Парламент) відображала б розміри окремих держав-членів; друга ж палата, з однаковим числом представників від кожної країни, посилила б рівність.

Раніше чи пізніше, ці зміни вимагатимуть того, аби ЄС прийняв чітку і зрозумілу Конституцію, текст якої змогли б вивчити всі діти Європи. Така Конституція повинна складатися з двох частин. Перша частина визначала б права і обов'язки громадян Європи і країн, що є членами ЄС, основні цінності об'єднаної Європи, значення та цілі інтеграції. Друга частина описувала б ключові інститути ЄС, їхні головні повноваження і взаємостосунки між ними. Такий основний закон не обов'язково автоматично б означав трансформацію сьогоденного союзу у федеральну наддержаву, якою лякали євроскептики. Проте він би полегшив громадянам інтегрованої Європи завдання усвідомлення призначення ЄС і його зв'язку з їхнім власним життям, а відтак допоміг би ототожнити себе з єдиною Європою.

тоталітаризм найтвердішого гатунку після Другої Світової Війни панував на Балканах: в Румунії, Болгарії та Албанії. В Польщі та Угорщині в 1956 році розпочався певний процес реформ та пристосування. Розвиток Югославії у 60-х роках і «нормалізація» Чехословаччини у 70-х показують, однак, що суперечності між Центральною Європою та Балканами не так просто узагальнити. Проте вона релевантна щодо якісної структури криз, яких зазнали комуністичні режими незадовго до їхнього краху. У Центральній Європі комунізм зазнав трьох основних криз, викликаних угорською революцією і подіями у Польщі у 1956 році, чехословацьким рухом за реформи 1968 року та польською «Солідарністю» 1980-81 років.

У центрі всіх цих криз в той чи інший спосіб стояло питання про демократію та громадянське суспільство, в той час як питання національної незалежності постало лише у другій фазі. Три головні кризи комунізму на Балканах – розрив між Тіто та Сталіним у 1948 році, переорієнтація Енвера Годжі з Москви на Пекін 1961 року та прагнення Чаушеску до незалежності у 1968 році – мали на меті посилення самостійності у відносинах з Москвою та зміцнювали тоталітарні риси режиму всередині країн.

Відродження громадянського суспільства в Центральній Європі має витоки у вже названих трьох кризах, а також у дисидентському русі 70-80-х років. «Націоналізм як найвища стадія комунізму» – згідно з формулюванням Адама Міхніка – багато в чому ґрунтується на спадщині Тіто, Годжі та Чаушеску. Відповідно, в Центральній Європі виникнення альтернативних політичних еліт під час та відразу після перелому 1989 року завдячує існуванню організованого опозиційного демократичного руху, якого не було в Південній Європі, де повсюди на перших вільних виборах перемогли екс-комуністи. Парадоксальним чином, найменш советизовані суспільства Європи мають найменші успіхи у переході до демократії.

2.

РИНОК ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:
«БЕЗ БУРЖУАЗІЇ НЕМАЄ ДЕМОКРАТІЇ»

Влучний вислів Беррінгтона Мура дає подальшу підставу для нашого порівняльного балансу переходів. Відмінності в рівні економічного розвитку частково успадковані від докомуністичного періоду (перед Другою Світовою вій-

НАРОД ПОВИНЕН ВИРІШУВАТИ ПИТАННЯ ПРО РОЗШИРЕННЯ ЕС НА СХІД

ІНТЕРВ'Ю КОМІСАРА ЕВРОКОМІСІЇ ДО СПРАВ РОЗШИРЕННЯ ЕС ГАЗЕТИ
„Зюддойче Цайтунг“ 2.09.2000

Брюссельський комісар із питань вступу застерігає від дій за спинами громадян, як це вже було при запровадженні євро. На Гюнтера Фергойгена у Брюсселі покладене одне з найважливіших завдань. Як відповідальний за розширення ЕС, він повинен рухати проект століття – ЕС. Уже через декілька років спільнота збільшиться принаймні на 20 нових держав-членів. 56-річний політик від СДП швидко зорієнтувався у складному матеріалі переговорів. «Ця робота – моя мрія», сказав колишній державний міністр МЗС при вступі на нову посаду. Журналісти Андреас Ольдаґ і Стефан Ульріх розмовляли з ним у Брюсселі.

ЗЦ: Рік тому нова комісія з ентузіазмом взялася до роботи. Проте внутрішня реформа зупинилася. В чому полягає проблема?

Фергойген: Тут є два протилежні міркування. З одного боку Комісія ЕС віднайшла свою політичну роль. З іншого боку нам не вдалося суттєво покращити наш імідж. Комісія і надалі сприймається як малорухливе утворення, яке намагається все взяти під свій контроль.

Г Ю Н Т Е Р
Ф Е Р Г О Й Г Е Н

© Sueddeutsche Zeitung, 2000

ною Чехословаччина належала до десяти провідних індустриальних держав світу), частково вони зумовлені різними темпами реформ у період розквіту та занепаду комунізму (Польща та Угорщина однозначно мали тут найкращі позиції, Румунія та Болгарія відставали через ідеологічну ортодоксальність).

Найочевидніша причина відмінностей полягає в тому, що центральноєвропейські держави після 1989 року розпочали радикальні економічні реформи (названі у Польщі «шоковою терапією»), а південноєвропейські держави надали перевагу поступовому переходові до ринкової економіки або взагалі відклали приватизацію на невизначений термін (Болгарія та Румунія). Як пов'язаний цей процес із формуванням громадянського суспільства, без якого, як аргументує Дарендорф, демократичний перехід не може бути міцним? Поняття громадянського суспільства дуже по-різному інтерпретувалося у Центральній та Східній Європі упродовж останніх двадцяти років. Воно поширилося наприкінці сімдесятих у середовищі дисидентів і означало тоді відмову від існуючої державної влади та її ідеології на користь суспільної самоорганізації. Як концепція альтернативного суспільства – Адам Міхнік говорив про

«новий еволюціонізм» (1976), Вацлав Бенда про «паралельний поліс» (1978) – це поняття несло радше морально-етичний імпульс: воно було пунктом кристалізації суспільної опозиції проти тоталітаризму. Після розпаду комунізму поняття громадянського суспільства набуло нових, важливих для перехідного процесу значень. Сформувався дві дефініції. Центральноєвропейські «праві ліберали» тенденційно розчинили громадянське суспільство у ринковому суспільстві. Комуś такому як Вацлав Клаус поняття громадянського суспільства і на гадку не спадало. Між індивідом та державою стоїть ринок; немає потреби у інших «проміжних суспільних інститутах» (Дарендорф).

Інша дефініція громадянського суспільства поширена насамперед між «лівими лібералами», вона не має жодного стосунку до ринку. Громадянське суспільство у їхньому розумінні означає майже те ж саме, що й так званий «третій сектор» – НДО. Таке громадянське суспільство не співпадає ані з державою, ані з ринком, а отже більшою мірою відповідає старим уявленням дисидентів.

9

ЖАК РУПНІК
ЛАНДШАФТ
ПІСЛЯ БИТВІ

ЗЦ: Чи дійсно це лише проблема іміджу? Адже Комісія показала свою нездатність робити висновки із скандалів навколо персоналу.

Фергойґен: Нова Комісія створила собі стартову перевагу тим, що відразу прийняла жорсткі рішення щодо персоналу. Проте не ця проблема головна. Нам треба більше займатися фундаментальним запитанням: якою буде позиція Комісії з огляду на швидкі перетворення ЕС? Я маю великий сумнів, що Комісія залишиться такою одноставною установою, якою вона була з часу заснування.

ЗЦ: Які існують проблеми із сучасною роллю?

Фергойґен: Ось приклад: коли Європарламент заявляє, що комісари повністю відповідають за свою ділянку, то я можу з цим погодитися лише частково. Адже я не маю всіх повноважень. Я не маю найвищої особистої, організаційної чи фінансової переваги. Для того, щоб управляти, я як комісар ЕС не маю трьох вирішальних елементів. Їх має лише Комісія як щось ціле.

ЗЦ: Як це можна змінити?

Фергойґен: Потрібно створити структуру, яка буде порівнянна з більшістю європейських урядів.

Комісари повинні взяти на себе справжню відповідальність за свою ділянку роботи. Це сприятиме також і демократизації ЕС.

ЗЦ: І зміцнить Комісію. Зараз Рада Міністрів заганає її в глухий кут.

Фергойґен: Майже правилом для трагічного розвитку подій останніх років стало те, що Європарламент – внаслідок гротескної помилки колишньої Комісії – одноставний лише в одному: в опозиції до Комісії. В принципі обидві інституції є виразниками ідеї ЕС. Натомість, в Раді, зібранні держав, представлені національні інтереси. Має існувати розумний баланс, і власне він у небезпеці.

ЗЦ: В такому разі Голова Комісії Романо Проді мав би переходити у наступ у питаннях майбутнього. Комісія відіграє значну роль у внутрішній та правовій політиці, розширенні інституційної політики або у конкуренції. Проблеми існують у галузі спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Функція Надзвичайного Повноважного Представника GASP є також символом недовіри країн-членів до Комісії. Вони не хочуть, щоб Комісія мала право голосу у цій ключовій галузі національного суверенітету.

3. ПРАВОВА ДЕРЖАВА ТА «ГАБСБУРЗЬКИЙ ФАКТОР»

Розвиток правової держави безумовно є вирішальним для успішного переходу до демократії та ринкової економіки. У цій ділянці Центральна Європа досягла помітніших успіхів, ніж Балкани. Поясненням можуть послужити, звичайно, різні політичні умови та різний ступінь готовності нових еліт до того, аби прийняти та перейняти західну модель поділу влади. У зв'язку із цим на згадку заслуговує чинник, який не так просто вловити: спадщина дуалістичної Австрійської монархії у порівнянні із спадщиною Османської імперії.

Габсбурзька монархія, певна річ, не була ліберальною демократією британського зразка, але вона також не була й автократією, як царська Росія. Вона була правовою державою. Все красне письменство межі століть, від Музіля і Рота до Броха, переважно займається питаннями права та закону, конфліктом між легітимністю та легальністю. Ця державно-правова традиція вижила у багатьох центральноєвропейських державах – спадкоємицях Австро-Угорщини, і в дещо зміненому або спотвореному вигляді

притаманна юриспруденції, державному управлінню, загальній політичній культурі цих країн.

Дискурс правової держави був вагомим внеском центральноєвропейських дисидентів у створення вільнодумної та демократичної політичної культури. Дев'яності роки продовжили цей розвиток. Він також відображений в умовах вступу до ЄС: кандидат повинен не лише пристосувати свої правові норми до норм ЄС, але й зробити їх чинними. Контраст між Угорщиною та Румунією in respecto правової держави підтверджує тезу «габсбурзького чинника»; становище у Словаччині за Мечіяра (1994-1998) і в Хорватії за Туджмана (1991-1999) послаблює цей аргумент, проте не спростовує.

4. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ ТА «ГОМОГЕННІСТЬ»

Повернення до демократичних стосунків у 1989 році нерозривно пов'язане із відродженням нації; народний та національний суверенітет сплавилися в одне ціле. У цьому сенсі 1989 рік пішов услід за 1848 та 1918 роками. Схоже,

ЗЦ: Проді хотів перетворити Комісію в справжній європейський уряд. Що з цього вийшло?

Фергойген: Державам-членам ця ідея Проді не дуже сподобалася. У багатьох ділянках Комісія вже сьогодні здійснює функції уряду. Почасти вона діє більш незалежно, аніж національні уряди.

ЗЦ: То ви задоволені?

Фергойген: Навпаки. Комісія повинна вирішити, якою вона бачить свою роль. Чи вона надалі працюватиме як і раніше, і задихнеться у тисячі дрібненьких виконавчих завдань. Або вона стане органом, який приймає важливі політичні рішення.

ЗЦ: Цього власне і бракує. Де був Проді, коли Європа дискутувала про остаточний образ ЄС після промови Фішера [у травні 2000 року в Берліні, коли міністр іноземних справ Німеччини запропонував перетворити ЄС у єдину державу з власною Конституцією на зразок США. – Прим. ред. «І»]?

Фергойген: Комісія вже до того зробила свій суттєвий внесок. Так, ще у минулому році ми подали свої пропозиції про реформу ЄС. Проте на рахунок остаточного образу Європи ми не висловлювалися.

ЗЦ: Яка думка Комісара з питань розширення?

Фергойген: Я не поділяю головної тези Йошки Фішера, що «метод Монне» більше не діє, і нам необхідний чіткий план побудови Європи. Той, хто сьогодні покладе такий план на стіл, загубить всю справу. Занадто різними є думки щодо напрямку подорожі.

Згадаймо лише ЄС-скептиків Велику Британію та Данію з одного боку та держави Бенілюксу й Італію, які вітають інтеграцію, з іншого боку. Тому треба і надалі застосовувати традиційний метод, рухатися вперед там, де це можливо.

ЗЦ: Отже, жодних Об'єднаних Європейських Штатів, як запропонував Фішер?

Фергойген: Ні. Ми не можемо собі ставити за мету створення структури, в якій розчиняться національні держави. Не можна вихолощувати національну оболонку. Держави ще довго відіграватимуть центральну роль. І це непогано. Не обов'язково має існувати європейська супердержавна на зразок США.

ЗЦ: Повернемося до сучасності. Чи такий нелюбий Німеччині процес розширення на схід відкладається з політичних причин, поки не відбудуться вибори до Бундестагу у 2002 році?

Фергойген: Комісія залишається переконаною,

ліквідація успадкованого від комунізму федералізму в ССРСР, Югославії та Чехословаччині підтверджує цю тезу.

Щоправда, зв'язок між нацією, суверенністю та демократією функціонує в обох напрямках, як ми це спостерігаємо у колишній Югославії. Побожування, наче свобода і демократія можуть створити загрозу для нації, стали у міжвоєнний період головною перешкодою для впровадження демократії в регіоні, а після 1989 року вони, без сумніву, послужили причиною того, що трансформаційні процеси у колишньому ССРСР та экс-Югославії зійшли з демократичного шляху (меншою мірою це стосується також Чехословаччини, де між двома суб'єктами так і не дійшло до конфлікту щодо кордону чи національних меншин).

Формування національної держави пріоритетнішим, аніж впровадження демократії та правової держави. Не виключено, що роль національного питання у Центральній Європі в перехідний період була значно меншою, аніж у Південній, у зв'язку з вищим ступенем етнічної гомогенності – за винятком Словаччини, де трансформація єдиний раз у Центральній Європі зазнала значної, хай навіть тимчасової невдачі.

Сучасна Польща – гомогенна держава, яку ніяк не можна порівняти із міжвоєнною Польщею, одну третину населення якої становили різні національні меншини. Мрія правих націоналістів-ендеків втілювалася за допомогою Гітлера та Сталіна. Чеська Республіка теж розвинулася до рівня гомогенної держави: без євреїв, без німців, без словаків – нарешті сама! Словенія – єдина з-поміж держав-спадкоємиць Югославії, трансформація в якій відбулася за центральноєвропейським зразком, єдина экс-югославська республіка, яка на момент розпаду Югославії не мала серйозних національних конфліктів. В чому ж полягає відмінність між Центральною Європою та балканськими державами? Якщо коротко, різниця складає 50 років. Основна відмінність полягає не в тому, що країни Центральної Європи налаштовані більш плюралістично і толерантно. Справжня причина – у тому, що «етнічні чистки» в Центральній Європі відбулися 50 років тому, тоді як формування «гомогенних» національних держав на Балканах іще не завершилося. Вклад Сербії та Хорватії в побудову боснійської демократії відомий.

Від початку косовського конфлікту вкрай актуальним залишається албанське питання. Проблема Косова стала

11

ЖАК РУПНІК
ЛАНДШАФТ
ПІСЛЯ БИТВІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

що більша частина процесу розширення має бути завершена до 2005 року, тобто до часу, коли Комісія ще виконуватиме свої повноваження.

А завершення означає: розширення членства загалом здійснено, тобто найпізніше в 2005 році завдання в основному буде виконано. Держави, які до цього часу будуть готові до вступу, повинні стати членами ЕС. Це також означає, що переговори мають бути завершені в середині 2003 року. Вибори 2002 року тут не відіграють жодної ролі.

ЗЦ: І все-таки: громадяни досить скептично відносяться до процесу розширення.

Фергойґен: Ми повинні поставити перед собою цю проблему громадського сприйняття. Чим проблематичніша країна, тим сильнішим є почуття можливої загрози. Це особливо стосується Німеччини та Австрії. Німці мають схильність сильніше змальовувати ризики і небезпеки, ніж шанси.

ЗЦ: А в чому полягають ці шанси?

Фергойґен: Розширення для Німеччини є подарунком долі. Німецьке питання нарешті вирішене. В об'єднаній Європі Німеччина більше не становить небезпеки для своїх сусідів і для себе. І взагалі до-

даткова користь в сенсі безпеки та стабільності для держави, яка орієнтована на експорт, дає великі переваги. Але ці речі завжди опиняються поза увагою, замість цього дискусія в основному точиться навколо проблемних тем.

ЗЦ: Як скажімо імміґрація сотень тисяч шукачів праці?

Фергойґен: Так, проблема іммігрантів існує. Існують також жахливі цифри; але ми маємо механізм, за допомогою якого можемо зробити процес розширення достатньо гнучким – строки переходу. Я розраховую на те, що при великодушності працедавців ми зможемо працювати з такими строками. Тоді Північна та Східна Баварія можуть бути спокійними.

ЗЦ: А як ви допоможете підприємствам у прикордонних регіонах, які матимуть збитки через дешевшу конкуренцію?

Фергойґен: Ця проблема стосується Італії, Австрії та Німеччини. Ми мусимо звести до мінімуму негативні аспекти. Комісія розробляє програму дій, метою якої є допомога прикордонним регіонам пристосуватися до нових умов конкуренції.

ЗЦ: І надалі діє фундаментальний закид: увесь

ахіллесовою п'ятою «демократичної» сербської опозиції, яка показала свою неспроможність сформувавши альтернативу політиці Мілошевича щодо Косова. З іншого боку, після НАТОвської інтервенції навесні 1999 року питання «гомогенності» опинилося в центрі албанської політики щодо Косова – цього разу йдеться про вигнання сербської меншини.

Було б абсурдним стверджувати, що етнічна «гомогенність» є передумовою демократії. Водночас, урахування цього чинника дозволяє покласти відповідальність за відмінність шляхів переходу у Центральній та Південній Європі до певної міри на різне становище у цих двох регіонах.

5. КУЛЬТУРНА ОСНОВА ДЕМОКРАТІЇ

Стара та заявлена теза про те, що культурні чинники накладають свій відбиток на демократичне суспільство, походить насамперед із класичного дослідження Макса Вебера про протестантську етику та дух капіталізму. Задля підведення підсумків трансформації у Центральній та Східній Європі варто спитати: а чи можна поширити зону

чинності Веберової тези далі на схід. Іншими словами: чи пов'язана успішна консолідація демократії та ринкової економіки у Центральній Європі із західним християнством? І чи, з іншого боку, можна пояснити труднощі при впровадженні ліберальних демократичних стосунків далі на схід існуючою та панівною там православною версією християнства?

В даному випадку не йдеться про практикуючих християн. Значно вагомніше, що релігійна та світська сфери у Центральній Європі розмежовані, в той час як Церква в православних країнах є одним цілим із державою або підпорядкована їй. Питання стоїть інакше: наскільки притаманне православ'ю взаємопроникнення держави та Церкви є перешкодою для формування демократичної громадськості та громадянського суспільства. Наступним фактором, який тут відображається – тісний зв'язок між релігією та етнічністю – спадщина османської системи кругової поруки на Балканах.

Посткомуністичні еліти дуже легко інструменталізували примат колективних цінностей, який виростає із цієї констеляції. Те, що в Росії та Східній Європі не трапляються суспільні відмінності, знайомі нам із Західної Європи, а

процес розширення ЄС на схід є елітарним проектом, який накладається людям на Сході і на Заході.

Фергойген: Це справді так. Я вважаю також, що особливо у Німеччині не можна повторювати цю помилку, яка була зроблена з євро. Євро було запроваджено фактично за спинами громадян. Я тоді виступав за референдум. Він би змусив еліту вийти із вежі із слонової кістки і провадити агітацію за євро у безпосередньому діалозі з людьми. Тому, при розширенні ЄС ми не маємо права щось вирішувати без участі громадян.

ЗЦ: Чи має відбутися референдум щодо розширення ?

Фергойген: Щодо договорів, які змінять характер держави, наприклад внаслідок втрати певної частини суверенітету, рішення повинен приймати народ. Звичайно, такі референдуми містять у собі чималий ризик. Але я виступаю за референдум. Бо він змушує еліти дискутувати про європейську політику у себе вдома, уважніше придивлятися до проблем населення. А це досі залишається нереальним. Проте зараз подібний референдум у Німеччині провести неможливо. Для цього треба змінити Конституцію.

ЗЦ: Це неймовірно складно. Чи держави достатньо роблять для того, щоб переконати своїх громадян в необхідності розширення.

Фергойген: Ні. Держави-члени не повинні залишати Комісії всю брудну роботу. Вони самі також повинні займатися упередженнями та обґрунтованими страхами людей. Тут я бачу великий дефіцит.

ЗЦ: Запровадження євро показало: якщо встановити точний термін, більшість держав виконують критерії. Можливо, для держав-кандидатів також потрібні встановити точні терміни.

Фергойген: Це питання жваво обговорюється. Проте точних дат для окремих країн я ще не бачу. У жодному випадку неможливо передбачити, коли та чи інша держава буде готова до вступу. Проте можна призначити крайню межу для переговорів і сказати: хто до цього часу виконає всі умови, той може вступати. Комісія ще не має остаточної думки з цього приводу.

ЗЦ: А ви особисто?

Фергойген: Я вважаю, що з якогось певного моменту потрібні дати, аби зберегти динаміку процесу вступу з обох сторін. Якщо у відповідний час приз-

дещо меншою мірою із Центральної, пов'язане не із релігією, як такою, а з різним історичним досвідом в обох регіонах. Твір Семюела Гантінгтона «Конфлікт цивілізацій» (на Балканах цей твір має чимало палких прихильників) представляє дивну актуалізацію – і розтяжку Веберівської тези.

У дискусії про війну в Боснії та політично актуальні для західних демократій після закінчення холодної війни проблеми тези Гантінгтона постійно використовували, нею зловживали. Словаччина та Хорватія, рівно ж як і обнадійливий розвиток в Румунії та Болгарії на щастя спростовують його погляд. Після поразки Мечіяра у вересні 1998 Словаччина знову наближається до центральноєвропейської моделі, можливе джерело інспірації для Хорватії на виході з ери Туджмана.

Які уроки з цього? З одного боку, ми повинні відкинути культурний та релігійний детермінізм як дезорієнтуючий та політично небезпечний, з іншого боку, ми не повинні табуїзувати класичну соціологічну постановку питання Макса Вебера з моральних міркувань або через political correctness. Діє загальне правило, що однопричинні культурно-теоретичні пояснення не є тривкими. Тому «культуру» ми тут наводимо як один із шести факторів. Насправ-

ді питання полягає в тому, наскільки ці шість факторів пов'язані між собою і наскільки вони посилюють один одного.

6. МІЖНАРОДНЕ ОТОЧЕННЯ

Міжнародне оточення – це наступний чинник, який допомагає пояснити різні шляхи переходу в Середній Європі та на Балканах. З історичної точки зору міжнародне оточення максимально сприяло демократичним змінам у Центральній Європі (залишається почекати, чи й надалі діятимуть ці сприятливі обставини). По-перше, Росія ослаблена і цілком зайнята внутрішніми проблемами; сфера впливу Росії зменшується. По-друге, воз'єднана Німеччина, потужна економічна і демократична держава, тісно пов'язана із двома західними інституціями: НАТО і ЄС. По-третє, у цьому регіоні зараз немає суттєвих міждержавних конфліктів. Це важлива відмінність від міжвоєнного періоду, коли сумнівна легітимність тодішнього встановлення кордонів і доля національних меншин була приводом до «private civil war» (приватної громадянської війни), як сформулював Г'ю Сетон-Вотсон. Угорщина врегулю-

13

ЖАК РУПНІК
ЛАНДШАФТ
ПІСЛЯ БИТВІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

начити дату, то кандидати зроблять останній ривок перед фінішем. Це ми вже бачили під час запровадження євро.

ЗЦ: Розширення також передбачає і готовність ЄС. Але на переговорах про реформу прогресу не спостерігається.

Фергойген: Цілком нормальним є те, що сьогодні, за кілька місяців до грудневої зустрічі у верхах в Ніцці, немає одностайності щодо інституційної реформи, яка необхідна для розширення. Проте я переконаний, що в Ніцці буде досягнуто порозуміння. Може статися, що французька сторона в Ніцці захоче створити не лише інституційні передумови, але й досягнути ясного уявлення про перебіг самого процесу розширення.

ЗЦ: Це, властиво, і є завданням Комісії.

Фергойген: Так, звичайно, Комісія має тут бути попереду. Наші пропозиції ми подамо у листопаді. Там йтиме мова також про строки переходу.

ЗЦ: Чи теперішнє коло претендентів остаточне? Чи може наступними будуть балтійські держави?

Фергойген: Гадаю, що нам поки що варто обмежитися теперішнім колом держав-претендентів. На

майбутнє держави балтійського стабілізаційного пакту залишатимуться потенційними кандидатами, але тільки тоді, коли цілі пакту буде досягнуто. Це триватиме ще дуже довго.

ЗЦ: І це все?

Фергойген: **Що стосується держав Кавказу, Північної Африки, України та Росії, то тут ми перебуваємо у сфері спекуляцій. Моя теза така: щодо України ми ще не визначилися. Щодо всіх інших ми повинні сказати: нашою метою є якнайтісніша форма кооперації, але не членство в ЄС [виділення редакції «І»].**

ЗЦ: Римська Імперія розвалилася під власною вагою.

Фергойген: ЄС не є імперією. Вона базується на добровільному об'єднанні національних держав. Вона не має центральної влади і не переслідує імперські ідеї. Набутий досвід показує, що європейська інтеграція має сильний цивілізаційний ефект. На нього я покладаю свою надію.

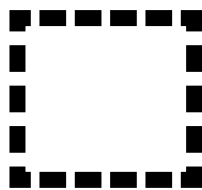
Переклала з німецької Софія Онуфрів

вала ці проблеми із своїми двома сусідами за допомогою угод (Словаччина та Румунія). Польща відразу визнала незалежність України та Латвії, і щодо своїх східних сусідів є стабілізуючою та демократизуючою силою. Навіть чехословацьке розлучення проходило м'яко у порівнянні з розпадом Югославії.

У гострому контрасті із міжнародним оточенням Центральної Європи перебуває нестабільна ситуація на Балканах: війни між югославськими державами-наступниками, крах держави в Албанії та війни і етнічні чистки в Косово, не забуваймо також про латентне суперництво між Грецією та Туреччиною. Цей контраст посилюється перспективою «євро-атлантичної» інтеграції (у Центральній Європі це слово – пароль для поширення на схід НАТО та ЕС), яка від часу появи нових демократій є найвищою зовнішньо-політичною метою. Як НАТО, так і ЕС умовою вступу ставлять створення демократичних основ, і як показує приклад Словаччини, вони це говорять цілком серйозно. Парадоксальним чином НАТО в Центральній Європі вважається «інституцією з визначеними вартостями» (А. Смолляр), в той час як ЕС сприймається як «економічна та правова організація». Враховуючи інституціональне оформ-

лення процесу демократизації нові демократії переважно зорієнтовані на західно-європейські зразки. В той час як перехід до ринкової економіки майже всюди перебував під впливом американських ліберальних економістів – Джеффри Сакс був радником голови уряду Польщі Лешека Бальцеровича, Мілтон Фрідман був ментором колишнього прем'єр-міністра Чехії Вацлава Клауса, – політичні інституції формувалися швидше за німецьким зразком. Угорський та чеський конституційний суд широко наслідують модель Карлсруе, німецька парламентарна система одержала перевагу перед президіальною системою французького зразка (яка має чимало прихильників у Східній Європі), а виборча система перейняла систему пропорційних або змішаних виборів. Через десять років після падіння Берлінського муру стає очевидним, що обидві найважливіші інституції, які вважаються втіленням західних цінностей, мають у Центральній Європі на меті політику інтеграції, на Балканах – політику інтервенції (або локалізації). В списку кандидатів на вступ до ЕС та НАТО немає жодної балканської держави. Друга хвиля розширення НАТО на схід могла б зачепити Словенію, Словаччину і можливо Австрію, що б зміцнило геополітичну когерентність регіону.

У К Р А Ї Н А , П О Л Ь Щ А ТА ДЕБАТИ ПРО МАЙБУТНЄ ЕС ЧИ ПОЛЬСЬКИЙ МІСТ ПРОВАДИТЬ В НІКУДИ?

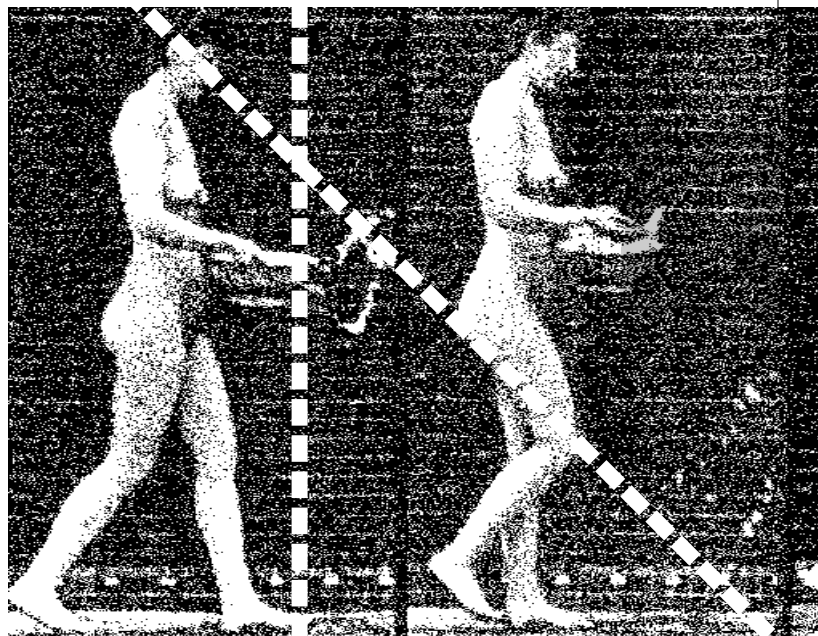

К Л А У С
© Klaus Bachmann, 2000
Б А Х М А Н Н

У травні цього року берестейська фірма *Логос*, що займається маркетингом, проводила у Берестейській області опитування про ставлення місцевого населення до Польщі. Результати виявились приголомшливими: Берестя – місто прикордонне, індустріалізоване, на якому однаковою мірою залишили свій слід як воєнні та повоєнні міграції та переселення, так і здійснювана зверху індустріалізація за Совецького Союзу. Здавалося б, що перемішане у такий спосіб населення мало б бути більш податливим до лукашенківської пропаганди, однак, як виявилось, більш ніж половина опитаних дуже позитивно ставиться до Польщі, вважає польську модель трансформації зразком для Білорусі, а також, що Польща обрала вірний напрямок розвитку – і у геополітичному сенсі також. Лише 20% опитаних побоюється наслідків вступу Польщі до НАТО.

Залишається лише зачекати, як вплине неінтеграція країн, які як Румунія або Болгарія, перебувають «у проміжній ситуації», на їхню подальшу демократизацію. Якщо поділ на інсайдерів та аутсайдерів західної інтеграції орієнтуватиметься на теперішній демократичний поступ кандидатів, то виштовхування демократичного процесу може підірвати його власне там, де він найвразливіший. Успішна історія Центральної Європи не може бути куплена коштом Нової Залізної Завіси для Східної та Південної Європи. Для політиків поширення на схід вирішальним є, щоб Європа була демократичним проектом, який визначає майбутні кордони унії, а не навпаки, старі уявлення про кордон диктують новий образ Європи.

Переклала з німецької Софія Онуфрив

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

У Бересті промоція Польщі виявилася успішною. Не менш успішною стала також промоція Європи, оскільки вартості, які визнала більшість опитуваних — ринкова економіка, правова держава, права людини та ліберальна демократія — це вартості, на яких засновується ідея європейської інтеграції і які стоять в опозиції до цілей режиму Лукашенки. Такі ж опитування на Західній Україні, а можливо, і в Калінінградській області також, дали б подібні результати. На цих теренах польська мова є своєрідною *lingua franca*, нею часто користується молодь, яка ніколи не мала справи із Другою Річчю Посполитою. Польща вважається там частиною Заходу, але не тільки: цей «польський Захід» відрізняється від «американського Заходу», який українці та білоруси впускають до своїх домівок у вигляді телевізійних серіалів, голлівудської продукції та комедій обставин, за популярністю яких криється бажання надолужити споживання, від якого совєцька система їх відгородила. *Мак-Доналд*, Арнольд Шварценеггер та Сильвестр Сталлоне входять у постсовєцьку культурну порожнечу, *Polsat*, TVP та ретрансльовані програми польського радіо влітаються в тонке мереживо народних традицій, що пережили спробу советизації. Цей Захід зрозуміліший, рідніший.

ЧИ Є ПОЛЬЩА МОСТОМ НА СХІД?

На початку 90-х років польські органи влади та польські політики намагалися презентувати Польщу як «міст на Схід». Країна погрузла в регресії, видавалася нестабільною та непривабливою для іноземних інвесторів. А на Заході все ще панував мит про велику Росію, яка з дня на день підніметься з економічного маразму і знову стане «великим ринком». Цей мит швидко розвіявся, по перебудові настало розчарування, Польща, натомість, ставала щоразу привабливішою. Легенда про польський міст на Схід, однак, не зникла. Результати опитування у Бересті, а також факт, що польська трансформація стала зразком — здебільшого недосяжним — у країнах на схід від Польщі видаються підтвердженням давньої тези про польський міст. Однак, лише на перший погляд.

Давня теза про «польський міст», яким західні інвестори рушать на схід, щоб здобувати багатий російський ринок, виявилась фальшивою. Ані ринок цей не є багатим, ані Польща не є тим шляхом, що веде до нього. Єдиною галуззю, в якій існує якийсь статистичний зв'язок між капіталовкладеннями іноземних інвесторів та експортом продукції на Схід є переробка сільгосппродуктів, — але й

ОЛЕКСАНДР ПАЛАМАРЧУК

© Паламарчук О.М., 2000

НАУКОВІ КАТЕГОРІЇ ГЕОПОЛІТИКИ І ДОСВІД АНАЛІЗУ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ КРАЇНИ

Після розпаду Радянського Союзу і світової соціалістичної системи перед новими, незалежними державами постали проблеми розробки соціально-економічної стратегії, зовнішньої політики, військової доктрини, загальних засад державної безпеки. Набуло великого значення визначення політико-географічних координат країн, які впливають на структуру національних народногосподарських комплексів і міждержавні взаємодії.

В умовах тоталітарного режиму геополітика вважалась реакційним ворожим напрямом науки. Її пов'язували з ідеологією фашизму і визначали як буржуазну реакційну концепцію, що виправдовує і пояснює агресивну політику імперіалістичних держав природно-географічними умовами, географічним положенням та расовими відмінностями населення. До дев'яностих років ХХ сторіччя у конструктивному некритичному значенні самі терміни "гео-

Друкується зі скороченнями. Повну версію статті можна прочитати за адресою: http://www.niurr.gov.ua/ukr/publishing/panoramal#2_2000

тут важким ударом виявилась російська криза 1998 року, після якої обсяг експорту почав різко скорочуватись. Величезні інвестиції у Польщу не робились для того, щоб здобувати східноєвропейські ринки, а для того, щоб здобувати ринок польський або європейський загалом — після вступу Польщі до ЕС. З цієї причини *Fiat* більшу частину своєї продукції реекспортує до ЕС, а *Daewoo* навіть не намагався експортувати свої автомобілі в Україну, а створив власний складальний завод у Запоріжжі. ВВП Росії дорівнює сьогодні половині ВВП країн Бенілюксу; часті, непередбачувані зміни у митній політиці, загроза нової стрибкоподібної девальвації рубля, нескоординована, часто антиринкова економічна політика деяких окремих постсовєцьких країн роблять їхні ринки привабливими лише для спекулянтів. Якщо Польща й є тут шляхом, то шляхом, що веде в нікуди.

Польща не є також містком між Заходом і Сходом. Вона з'єднає Схід із Заходом, але в зворотному напрямку руху майже не відбувається. Ставлення Сполучених Штатів та Західної Європи змінила не польська дипломатія (хоча й намагалася це робити), а відмова України від ядерної зброї та її готовність закрити Чорнобильську АЕС. Польща є адвокатом України в ЕС, але пропозиції

включити Україну до Європейської Конференції і надати їй, подібно як балканському простору, «перспективу членства», викликають щоразу більше роздратування у німецьких і французьких дипломатів. Вони вважають, що вищі інстанції у Гельсінкі вирішили проблему кордонів спільної Європи на наступні десятиліття. Анкетування, проведене серед членів польської та німецької еліти 1998 року, виявило, що найбільшою мірою обидві групи розмежовує ставлення до можливої інтеграції України в НАТО та ЕС. Якщо серед мешканців Західної Європи і є прихильники вступу України до обох організацій, то схиляє їх до такого погляду єдиний мотив: аби запобігти подальшому поглибленню інтеграції та повернути ЕС до зони вільної торгівлі.

ПРИЄДНАТИСЯ ЧИ УВІЙТИ ДО ЕС?

Під час переговорів про спільну зовнішню політику ЕС Польща не мала жодних застережень щодо запровадження юридичних рамок у цій сфері. Клопіт полягає у тому, що ця політика базується не лише на спільних таємничих стратегіях щодо України та Росії, але й на неписаних правилах та звичаях. Єврократи віднесли до питань зовнішньої політики ЕС саме той момент, який у Білорусі, в Росії

КЛАУС
БАХМАНН
УКРАЇНА,
ПОЛЬЩА
ТА ДЕБАТИ
ПРО
МАЙБУТНЄ ЕС

політика”, “геополітичний” в Україні не використовувалися.

В сучасних умовах геополітика покликана не висувати територіальні претензії, не змінювати державні кордони, а вирішувати невідкладні проблеми взаємовигідних контактів, зв'язків, захисту. При такому розумінні вона уявляється складовою наукових основ зовнішніх відносин для країни як частини світового господарства і суспільно-політичної спільноти. Зараз вже можна констатувати нове ставлення до геополітики у суспільстві. Її основи пропонується викладати при підготовці спеціалістів з міжнародних відносин і зовнішньої політики. А в журналах з'явилися відповідні постійні рубрики. В статистичних щорічниках України наводяться основні геополітичні та економічні характеристики. У Державній Думі Росії є спеціальний комітет з геополітики.

Остання розглядається як розділ політології. В той же час подальший продуктивний розвиток геополітики пов'язаний з набуттям нею статусу міждисциплінарного наукового напрямку з використанням економічних, історичних, географічних та ін-

ших підходів. Зокрема, без географічного мислення, засобів пізнання, наукових категорій не будуть розв'язані завдання, що стоять перед геополітикою.

1. ОСНОВНІ НАУКОВІ ГЕОПОЛІТИЧНІ КАТЕГОРІЇ І ПОНЯТТЯ

Численні геополітичні поняття до останнього часу живаються без пояснень, а відповідних посібників і довідників в Україні ще немає. Тому навряд чи можна очікувати глибоке розуміння серед широкого наукового загалу положень і концепцій, що пропонуються.

Перш за все, слід з'ясувати зміст загального поняття “геополітичний” та кількох вихідних категорій. Під геополітичним будемо розуміти все те, що впливає на формування національних інтересів і пріоритетів, характеру відносин з іншими країнами, всієї зовнішньої політики та має географічний вимір як суттєвий параметр. Наявність географічного виміру означає важливість для явищ, об'єктів і процесів, що розглядаються, географічних розмірів, віддаленості, напрямків взаємодії, взаємороз-

17

О.М.ПАЛАМАРЧУК
НАУКОВІ
КАТЕГОРІЇ
ГЕОПОЛІТИКИ
І ДОСВІД АНАЛІЗУ
ГЕОПОЛІТИЧНОГО
ПОЛОЖЕННЯ
КРАЇНИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

та в Україні викликає найнеприємніші асоціації! Коли ще ніхто у Польщі не замислювався, що означає включення статей Шенгенської угоди до Амстердамського Документу, в українських прикордонних селах люди уже знали, що кордон буде закрито. Гучно проголошена «Спільна стратегія ЄС щодо України» викликала реакцію в українській пресі лише на один день — доки не стало зрозуміло, що країна знову отримала статус кандидата на членство. Про наслідки застосування правил з Шенгенської угоди на польсько-українському кордоні суперечки точаться уже давно. З'явилися навіть концепції щодо того, як уникнути ситуації, коли візові кордони ставали б водночас кордонами добробуту та злиднів — через створення спеціального буферного простору, у який інвестувалися б водночас і засоби центрального уряду, і кошти ЄС із залученням програм допомоги, радіус дії яких не закінчувався б на державних кордонах. Багатьом людям між Львовом та Луцьком відомо, що проблеми регіональної співпраці знаходять вирішення, які не шкодять польсько-українським відносинам лише у тому випадку, коли Польща та Україна самі виявлятимуть ініціативу, обмінюватимуться думками та не відкладатимуть цього на час після розширення ЄС.

Якщо розширення ЄС має бути чимось більшим, ніж приєднання чергових країн до того ж ЄС, якщо воно має стати початком очевидного об'єднання Європи та подолання поділу на Схід та Захід, то воно не може базуватися на тому, що та ж політика проводитиметься як і досі, лише за участі більшої кількості країн, які цьому підпорядковуються. Це вимагає відкритого Союзу, значно більшого зацікавлення Центрально-Східною Європою та відмови від багатьох вигідних мітів і стереотипів, як, наприклад, від легенди, що Косово може повторитися будь-де і що розширення ЄС — це засіб перенесення західноєвропейської моделі добробуту на Схід та спосіб стабілізувати цей регіон. Якщо об'єднання регіону має бути успішним, то нові члени мусять вступити до ЄС, а не «бути прийнятими», увійти до нього, а не прокинутися одного чудового ранку та із здивуванням зауважити, що вони всередині цієї структури. Це вимагає активної політики, доброї підготовки та приєднання до участі у дебатах Союзу. Удаване членство — це не лише зустріч «acquis», міцна економіка та вміння вести переговори, а ще й престиж, хороша марка і те, що економісти називають порівняльною перевагою: за умов вільної конкуренції кожна країна має принаймні один продукт, який вміє створити кра-

ташування, місцезнаходження тощо. Таким чином, складовою “геополітичного” є територіальні відношення. Звичайно, не всі вони відразу можуть бути задіяні при розгляді конкретних геополітичних понять. Але для відображення геополітичних ознак останніх обов’язково має бути якимось одне з територіальних відношень.

Геополітичні інтереси країни пов’язані насамперед із зовнішніми аспектами її розвитку і виникають завжди у конкретному регіоні, країні (географічна ознака). Геополітичні інтереси формуються: економічною діяльністю країни у певному регіоні світу або континенту; економічним співробітництвом з конкретною країною та його здійсненням через її територію (шляхи сполучень, магістральні трубопроводи); військовими, етнічними та екологічними чинниками тощо. Різні чинники часто взаємозумовлені. Наприклад, етнічна спільність країн є передумовою налагодження культурного та економічного співробітництва. Військова присутність країни може пояснюватися наявністю в неї економічних і стратегічних інтересів у регіоні.

Дуже поширеним є поняття “геополітична ситуація”. Його пропонується визначити як існуючий на конкретну дату або протягом певного проміжку часу стан геополітичних положень, геополітичних інтересів і взаємодій країн регіону (світу), а також угруповань країн, місць збройних конфліктів тощо. Поступові зміни у геополітичній ситуації відбиває поняття “геополітичний розвиток”. Він спостерігається у змінах економічного і політичного статусу країн та характеру їх взаємодії, у розпаді й утворенні країн та їх угруповань, у змінах складу угруповань, у появі або зникненні внутрішньодержавних та міждержавних військових конфліктів. Так, важливим результатом геополітичного розвитку Європи в 90-х роках ХХ сторіччя стало розширення військово-політичного блоку НАТО шляхом залучення до нього Польщі, Чехії та Угорщини. Не менше значення матиме і приєднання до Європейського Союзу низки країн Центральної і Східної Європи.

Якщо віднесені до геополітичного розвитку зміни мають докорінний і різкий характер, то доцільно використати поняття “геополітична катастрофа”.

ще, ніж інші. Чи може ним бути польська східноєвропейська політика?

ОБЕРНУТИСЯ ДО СХОДУ СПИНОЮ?

Інколи видається, ніби польський адвокат України зупинився на роздоріжжі. Йому не вдалося дотримати давніх обіцянок, що після вступу до ЄС східний кордон буде «так само відкритим, як і досі» (Президент Квашневський у Києві). Закриття кордонів, запровадження візового режиму, оснащення прикордонної варти пристроями нічного бачення, *Лендроверами* та найсучаснішими засобами зв’язку фінансуватимуть Брюссель та найбільш зацікавлені у цьому країни-члени ЄС. За повторне зняття цієї завади у вигляді дешевих віз, побудову більшої кількості консульств та додаткові робочі місця платитиме Польща.

Польща виступала за подальше розширення НАТО та ЄС, але чи можна вимагати від неї утримання такої позиції, якщо та шкодитиме швидкій інтеграції?

ПОЛЬЩА – ДРУГА АВСТРІЯ?

Такий варіант можливий і у Польщі. Тим, чим є сьогодні Польща для контактів Схід – Захід, у 80-х роках була Австрія. Вона тримала кордони відкритими для багатьох країн «Східного блоку», була посередником у політичному діалозі, служила нейтральним місцем зустрічей для бізнесменів, науковців, політиків, ворогуючих під час громадянської війни сторін та шпигунів. Австрійські дослідницькі центри були відомі у Європі, а австрійські політики вважалися надзвичайно компетентними у балканських, угорських, румунських справах. Коли інші помічали лише «Східний блок», австрійці відкривали сліди Габсбурзької імперії, багатівікового турецького панування, спустошення Першої Речі Посполитої та Угорської імперії. Потім упав комунізм, залізна завіса піднялася, розпалася Югославія. Раптом виявилось, що це не вимога часу – використати здобуту впродовж років довіру, знання та контакти для побудови нового ладу, – а захист від імміграції та фобії, і заіржавіла австрійська авіація зможе протистояти порушенням повітряного простору з боку югославських мігів, які летять бомбардують незалежну Словенію. Щось зіпсувалося: Австрія запровадила візи для

Розпад Радянського Союзу та світової соціалістичної системи – це глобальна геополітична катастрофа, що безпосередньо охопила територію Центральної і Східної Європи та значну частину Азії, суттєво позначилася на всьому світовому геополітичному розвитку, змінила сам характер взаємодії країн, залишивши у минулому холодну війну. Ця геополітична катастрофа ще потребує всебічного вивчення і аналізу, оскільки за таких умов позитивні наслідки соціально-економічних перетворень даються дуже дорогою ціною (криза виробництва, падіння життєвого рівня населення, безробіття, моральні потрясіння). Суспільство потребує еволюційних, а не революційних траєкторій розвитку. Про це переконливо свідчить досвід геополітичного розвитку країн Західної Європи та Північної Америки.

Характерними для геополітичної катастрофи є величезні суспільні втрати, порівняні з наслідками тотальних воєнних дій, хоча сама вона відбувалась мирним шляхом чи в умовах обмежених локальних конфліктів. Поняття “геополітичний розвиток” і “геополітична катастрофа” відображають можливі

прояви геополітичного процесу. Поняття “геополітичний розвиток”, “геополітична катастрофа”, “геополітична ситуація”, “геополітичний процес” застосовуються для великих регіонів, що охоплюють ряд держав і окремих країн.

Геополітичний процес протягом певного часу характеризується відповідною “геополітичною траєкторією”, що визначається як послідовність конкретних геополітичних ситуацій. Слід розрізняти реальні (тобто ті, що вже відбулися) і можливі геополітичні траєкторії. У з’ясуванні можливих траєкторій та умов їх здійснення полягає зміст геополітичного прогнозу.

Поліпшення геополітичної ситуації в кінцевій точці траєкторії означає позитивний розвиток, а погіршення – негативний. Геополітичний розвиток може мати одночасно позитивні і негативні наслідки в різних аспектах. Збереження кризових елементів геополітичної ситуації початкового періоду визначає траєкторію як геополітичний тупик. Прикладом останнього багато західних політиків вважають військовий шлях вирішення Росією проблем Чечні.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

поляків та жорсткіші правила для іноземців, піддалася натискові Баварії й у стислі терміни прийняла положення Шенгенської угоди, охороняючи кордони регулярною армією. Радісну весну народів, перемогу власного бачення Центральної Європи (яка не мала нічого спільного із німецькою концепцією початку століття) Австрія сприйняла як повтор турецького нашествия на Відень. Її політологи та історики упродовж століть досліджували національні конфлікти на Балканах, австрійський доробок у сфері етнічних меншин в Югославії донині залишається вагомим, ніж югославський (!), та коли Югославія стікала кров’ю в етнічних чистках, прикордонних сутичках і взаємних нападах, Австрія безпорадно стояла, опутивши руки. Миротворчі місії та переговори вели політики-шведи, іспанці та американці, чий знання про тло історичного конфлікту та етнічні стосунки часто виявлялися мізерними. Те, що роль ЕС у Югославії сьогодні оцінюють як смугу нескінченних поразок та невдач – це не лише наслідок браку згуртованості європейської зовнішньої політики та військової слабкості ЕС, це також результат браку компетентності.

За цим прикладом може піти і Польща, і не потрібно великих змін, аби до цього допровадити. Польща ще дов-

го буде бенефіціантом нетто з бюджету, її транзитні коридори перебувають у жалюгідному стані, а те, чим деякі польські політики хотіли почастивати Західну Європу – новою євангелізацією та християнською мораллю – викликає в останньої радше змішані почуття. Залишається фактом, що Польща є більшим ринком, ніж Австрія, але вигоди, які з цього випливають, уже давно використали експерти ЕС. Чи можна собі уявити, щоб Польща як член ЕС відігравала для України та Білорусії таку ж роль, як Іспанія для Латинської Америки, Франція для Півночі Африки, Великобританія для Сполучених Штатів?

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СХІД ЧИ ПОЛЬСЬКІ ОКОЛИЦІ?

У Польщі існує кілька добрих наукових інститутів та кілька університетських кафедр, що займаються Східною Європою. Одна конференція про польсько-українські стосунки змінює іншу, а на полицях наукових книгарень лежать стоси праць, присвячених історії прикордонних областей, польсько-білоруських і польсько-українських битв та звільненню від брехні у взаємних контактах. Але чимала кількість авторів і сьогодні мають на меті обґрунтувати слухність польських прагнень кількасотлітньої

Сукупність усіх можливих траєкторій утворює дерево геополітичного розвитку. Головним завданням геополітичного прогнозу є визначення негативних траєкторій і геополітичних тупиків, з'ясування умов і заходів їх запобігання.

2. ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ КРАЇНИ: СУТНІСТЬ, ВЛАСТИВОСТІ, ЗНАЧЕННЯ

Серед багатьох понять геополітики особливе місце займає геополітичне положення. Воно є складовою частиною геополітичного розвитку, геополітичної ситуації та певною мірою визначає геополітичні інтереси. Виступаючи одночасно як ресурс і як об'єктивне обмеження розвитку держави, геополітичне положення має велике самостійне значення, впливає на вирішення численних економічних, соціальних, політичних і дипломатичних проблем державного рівня. До останніх, зокрема, належать розвиток паливно-енергетичного, агропромислового, військово-промислового та інших виробничих комплексів. Серед геополітичних понять геополітичне положення містить найбільшу геогра-

фічну складову. Воно тісно пов'язано з відомими категоріями, що відображають різні види положення (географічне, природно-, економіко-, суспільно-географічне тощо), маючи спільні з відповідними визначеннями моменти.

Географічне положення визначається як відношення певного об'єкта до географічних данностей, що лежать поза ним і справляють чи можуть справити на нього суттєвий вплив. Це відношення О.І. Шаблій називає геопросторовим (тобто просторовим у межах земної поверхні) [2, 40]. При розгляді економіко-географічного положення І.М. Маєргоїз визначив відповідне відношення як територіальне [1]. Для поняття "геополітичне положення" також доцільно використати уявлення про територіальне відношення. За своєю суттю воно є інтегративним і виступає як певний синергійний ефект сукупності територіальних відношень, таких як взаєморозташування, доступність, територіальна композиція, граничність, сусідство, симетричність тощо. В цілому геополітичне положення даної країни визначається сукупністю її певних територіальних відношень

давности та викрити українські, російські та білоруські лихі наміри, замість того, щоб безсторонньо аналізувати причини та наслідки конфліктів. Навіть ті автори, які відхиляються від цієї схеми, не в змозі обійтися без національно-етнічної призми і відрізняються від своїх опонентів лише тим, що повертають цей ключ в інший бік, прихильніше ставлячись у своїх книжках до тодішніх прагнень українців, білорусів та литовців. І це не враховуючи того, що значна частина праць, присвячених Білорусі, Україні та Росії по суті є працями, у яких висвітлюється лише те, що у прикордонних областях було і є польським, і що для кращого розуміння сучасної України та Білорусі має вкрай віддалене значення.

Справжня проблема криється деінде: Західний Інститут досліджує Німеччину, люблінські університетські центри займаються Україною та Білоруссю, — але хто об'єднає їх в одне ціле? Хто займається Україною та Білоруссю в контексті європейської інтеграції? Хто у Польщі може опрацювати комплексну стратегію поєднання польського «ноу гау» на тему Східної Європи та включення його у контекст європейської зовнішньої політики та безпеки? Чи виникла — хоча б як нарис — якась польська концепція майбутнього Калінінградської області

після розширення ЄС на Литву та Польщу? Хто підраховує, які наслідки для польської позиції мали б ці відмінності, обговорювані сьогодні моделі поділу голосів у Раді Європи після реформи Документу? Кожна країна-член ЄС має декілька таких центрів, які постачають актуальну інформацію та дослідження для порад політикам. Польський Інститут Міжнародних Справ кожних кілька років підлягає реструктуризації і з великим запізненням подає інформацію про позиції інших держав щодо найпекучіших питань у Європі.

Центр Східноєвропейських студій не публікує майже жодних праць англійською або французькою мовами, а його сторінка в Інтернеті походить з допотопних часів цієї мережі. Незважаючи на це, його виважені поточні коментарі, що часто йдуть врозріз із публічним обговоренням отримують визнання за кордоном. Де польський «Центр Європейських Студій», який миттєво реагує на чергові рішення у вищих інстанціях ЄС?

ПЕРЕПОЛОХ У МЗС

Багато років ми є свідками одного й того ж сценарію, що постійно повторюється: польська дипломатія рішуче

з іншими країнами та великими природними об'єктами, що справляють на неї істотний політичний, економічний, екологічний і соціальний вплив. У дефініції зафіксовано формування геополітичного положення не тільки суто політичними, а й економічними, соціальними, екологічними чинниками, оскільки всі вони на міждержавному рівні в кінцевому підсумку мають політичне забарвлення. Аналіз геополітичного положення передбачає також розгляд природних об'єктів (морів, гірських масивів, рік тощо). Останні можуть покращувати або утруднювати взаємодію даної країни з іншими, виступаючи природною перешкодою. Їх необхідно оцінити у соціально-економічному, екологічному та військово-стратегічному аспектах. Особливе значення має аналіз природних рубежів на кордонах країни.

Кожна з країн світу відзначається своїм економічним потенціалом, політичною спрямованістю, належністю до певних міжнародних економічних, політичних союзів та релігійних угруповань тощо. Визнаючи геополітичне положення (ГПП) конкретної країни відносно інших, треба враховувати не лише ін-

дивідуальні особливості цих країн, а й їх належність до зазначених союзів і угруповань. Одночасно важливо мати уявлення про характер відносин країни з усім угрупованням. Для визначення її ГПП в сучасних умовах доцільно виділити такі групи країн:

1. Країни з потужним економічним і політичним потенціалом (сімка розвинутих країн, а також Росія, Китай, Корея).

2. Країни – джерела паливно-енергетичних ресурсів.

3. Країни, які експортують та імпортують продукцію у великих масштабах (або мають потенціал для цього).

4. Дружні країни (характеризуються відсутністю у відносинах між ними істотних економічних і політичних суперечностей або територіальних претензій, наявністю тісного політичного, економічного, культурного співробітництва, входженням до спільних асоціацій).

5. Протидіючі країни (наявність економічних і політичних суперечностей або територіальних претензій – існуючих і потенційних).

шукає можливостей мати бодай якесь відношення до чергової міжнародної конференції, приєднання ЗЕС до ЕС, запровадження в дію Стабілізаційного Пакту для Балкан чи опрацювання стратегії для України. Відтак президія ЕС запитує про позицію Польщі, викликаючи переполох у МЗС, де поспішно та у вузькому колі опрацювувать тамничі листи, третина змісту яких відома потім п'ятнадцятьом урядам, п'ятнадцятьом офісам МЗС, прем'єрів, президентів, послів усіх країн-членів ЕС, членам Комісії закордонних справ, європейської інтеграції, незліченним керівникам Європейської Комісії та Європейського Парламенту – усім, за винятком польських виборців, а часто навіть послів. Таким чином польська європейська політика опиняється у подвійній ізоляції: відірвана від компетентних порад та громадської думки у країні. Не дивно, що на заяві Жана Делора, Гельмута Шмідта та Жискара д'Естена навіть польський Міністр Закордонних Справ і Президент зреагували поверхово, із кількома місячним запізненням і лише тоді, коли ці тексти переклала *Gazeta Wyborcza*. Приклад: «Уперше німецький Міністр Закордонних Справ, Йошка Фішер, подав свою Концепцію «Європейської Федерації» із двопалатним парламентом наприкінці 1998 року у тижневику *Der Spiegel*».

Обидва елементи загальноєвропейських дебатів про майбутнє ЕС тісно пов'язані між собою, на що недавно звернув увагу Єжи Лукашевікі: чи можна виступати за «якнайбільше розширення ЕС», водночас заперечуючи поділ ЕС на «міцне ядро» і (як називали це Жискара та Шмідт) «європейський простір»? Навіть якщо хтось вважає, що через кілька років, коли Польща уже буде членом ЕС, Україна теж буде в стані досягнути внутрішнього консенсусу щодо однозначно прозахідною орієнтації, прийняти цілісність союзного «acquis» і стати повноправним членом ЕС – то залишиться проблема фінансування її вступу, проблема, додаймо, не Польщі, а тих членів ЕС, які, як платники нетто з бюджету ЕС мусять фінансувати розширення на десять країн, а потім ще й подальше розширення. Так чи інак, розширення на країни з такою великою економічною різницею мусять потягнути за собою встановлення диференційованих категорій членства. Що є кращим для таких країн як Румунія чи Болгарія, а – у майбутньому – як Албанія та Македонія: відкладення членства на кільканадцять чи кілька десят років чи поступова інтеграція? Умови об'єднання дають певний доступ до ринку (і зазвичай торговий дефіцит з ЕС), помірковану підтримку з каси ЕС, але не да-

6. Нейтральні країни (відносно даної країни).
7. Країни-вогнища регіональних конфліктів і такі, що знаходяться в системі міжнародних ізоляційних санкцій.
8. Економічні союзи країн.
9. Військово-політичні союзи країн.
10. Релігійні угруповання країн.

Визначаючись територіальними відношеннями, само ГПП не належить до них у чистому вигляді. Воно є більш складною логічною конструкцією, яка містить не лише територіальні відношення, а й такі види відносин, як політичні, економічні тощо. Справді, політичний, економічний, соціальний, екологічний вплив однієї держави на іншу можливий лише за наявності відповідних відносин між ними. Визначення належності країни до певної групи вимагає одночасного встановлення характеру відносин з останньою.

Геополітичне положення індивідуалізує країну і надає їй унікальності, що пояснюється позиційними властивостями відповідного складного відношення. У світі немає двох держав з однаковим ГПП.

О.І. Шаблій вважає, що геополітичне положення є властивістю країни та одночасно відображає відношення останньої до інших об'єктів [2, 40]. З цим деякою мірою можна погодитись, оскільки внутрішні властивості країни визначають можливий вплив на неї з боку інших країн. Але в той же час до ГПП не слід відносити структуру самої країни.

ГПП з часом змінюється. На це впливають зміни взаємовідносин, а також політичних, економічних і військових потенціалів країн. Зникнення одних держав (СРСР, Югославії, Чехословаччини) та утворення на їх місці інших також відображає появу нових рис ГПП країн. Стійкість взаєморозташування етносів є інерційним чинником ГПП. За територіальним рівнем доцільно розрізняти такі види ГПП: 1) регіональне; 2) континентальне; 3) міжконтинентальне; 4) світове (глобальне). При цьому регіон виступає як частина певного континенту. В свою чергу, під континентом слід розуміти окремо взяті європейську та азіатську спільності країн, а не єдину євразійську, що пропонують деякі автори. При цьому треба виходити не з формальної материкової єд-

ють можливості будь-якого впливу на справи ЄС. Поступова інтеграція дає можливість співпраці (участи у прийнятті рішень), дані країни із об'єктів політики ЄС перетворюються на суб'єкти. Але у Польщі ті самі політики, які у Берліні та Парижі добиваються подальшого розширення ЄС і надання Україні статусу кандидата, після прочитання *Gazety Wyborczej*, можуть заявляти, що концепція «Європи двох швидкостей» прирікає Польщу на «членство другої категорії». З цього видно як на долоні, що у Польщі дуже бракує установи, яка б могла структурувати громадські дебати. Якщо не вдасться поєднати компетентність польської сторони у східноєвропейських справах із знанням у сфері європейської інтеграції, якщо елітарна, закулісна зовнішня політика й далі залишатиметься на ківі для громадської думки та для солідних досліджень компетентних установ, то польська східноєвропейська політика, польський запас знань про східних сусідів будуть змарновані. Можливі проблеми у Білорусі та в Україні, над Балтійським чи Чорним морем вирішуватимуть шведи, данці, португальці за сприяння італійських, німецьких чи французьких інститутів, а політика ЄС щодо України та Білорусі опрацьовуватимуться у Лондоні, Римі та Гельсінкі.

Хто як не Польща має розробити у майбутньому ЄС концепції співпраці із Білоруссю на випадок демократичних чи економічних змін у цій країні? Хто найбільше зацікавлений у мирних перетвореннях найпотужнішого російського авіаносця, яким є калінінградський анклав у зоні вільної торгівлі, та спорудження мосту до Росії, як не Польща та Литва? Існує уже концепція спеціального статусу у рамках Шенгенської угоди, яка дозволить мешканцям Калінінграду й надалі без віз подорожувати та торгувати у Польщі. У дебатах про майбутнє ЄС ставкою є не членство України, а можливий гнучкий підхід п'ятнадцяти до регіональної співпраці між майбутніми членами ЄС Польща, Угорщина та Словаччина) та їхніми східними сусідами незалежно від того, мають вони статус кандидата чи ні. Важко знайти прихильників тези, що ЄС не повинен вводити диференційовану інтеграцію, а прийняти Україну на повних правах. Легко знайти союзників, що висловлюються за «відкрите міцне ядро», еластичне розширення та відкритість ЄС до регіональної співпраці за зразком, наприклад, «Північного Союзу».

Відкидаючи усі концепції диференційованої інтеграції як «членство другої категорії», Польща сама замикає собі вуста у дебатах про майбутній вигляд ЄС та марнує

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ности європейських та азіатських країн, а з їх реальних відмінностей і віддаленості (тобто тут здійснюється розподіл за частинами світу, а не за континентами).

3. ГЕОПОЛІТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ КРАЇН-СУСІДІВ ПЕРШОГО ТА ДРУГОГО ПОРЯДКІВ ЯК ОСНОВА АНАЛІЗУ ПОЛОЖЕННЯ ДЕРЖАВИ СЕРЕД НИХ

Вихідним пунктом аналізу ГПП країни є вивчення її сусідів першого порядку, тобто тих, хто безпосередньо з нею межує. Від цих країн в першу чергу залежить її територіальна цілісність, непорушність кордонів, можливість взаємодії із зовнішнім світом. Економічне співробітництво таких сусідів є особливо вигідним через територіальну близькість і відсутність третьої сторони у взаєминах. Одним з факторів посилення сучасної інтеграції в Європі стає транскордонне співробітництво, яке зменшує роздільні властивості державних кордонів. Таке співробітництво виникає між прикордонними регіонами сусідніх держав. Разом з тим, війни починаються найчастіше теж між сусідніми країнами. Внут-

рішні конфлікти відбиваються за кордоном у вигляді напливу біженців, погіршення соціально-економічної ситуації і зв'язків з іншими державами.

Територіальні претензії, а також більшість політичних, економічних, соціальних, екологічних, етнічних протиріч виникають у країнах, що межують. Дуже гострого характеру набувають етнічні проблеми у відносинах між країнами, які виникли на місці великих держав (СРСР, Югославія). Відносини із сусідніми країнами належать до пріоритетних у зовнішній політиці всіх держав, і особливо України, що неодноразово підкреслювалось її керівництвом.

Вплив сусідів на ГПП визначається шляхом їх геополітичної ідентифікації. Вона полягає у з'ясуванні груп, до яких відноситься конкретна країна. Як уже відзначалось, належність однієї країни одразу до декількох груп посилює її вплив на ГПП. Наприклад, виняткове значення у формуванні ГПП України має Росія, що є однією із країн з потужним економічним і політичним потенціалом, джерелом паливно-енергетичних ресурсів, експортує та імпортує продукцію у великих масштабах – тобто вхо-

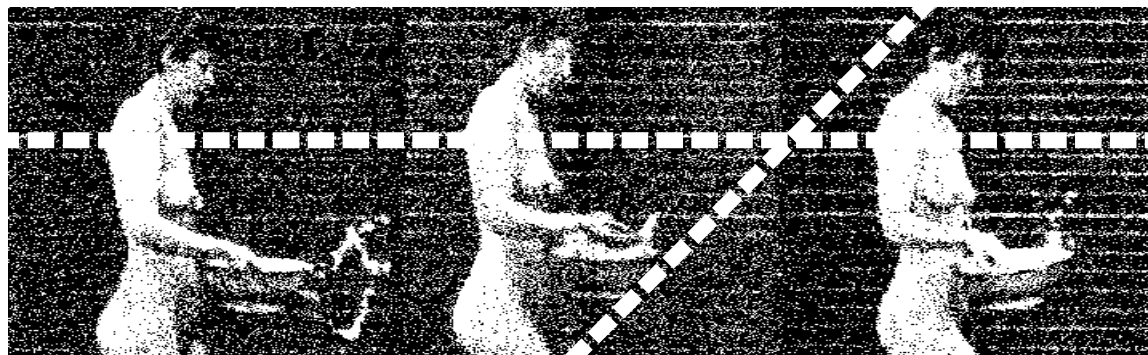
23

О.М.ПАЛАМАРЧУК
НАУКОВІ
КАТЕГОРІЇ
ГЕОПОЛІТИКИ
І ДОСВІД АНАЛІЗУ
ГЕОПОЛІТИЧНОГО
ПОЛОЖЕННЯ
КРАЇНИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

свій «ноу гау» у сфері своїх сусідів за Бугом. Прийняття усіх десяти середньо- та східноєвропейських кандидатів до ЄС на однакових засадах затягне увесь процес на кільканадцять чи кількадесят років. Альтернативою є Європа не двох швидкостей, а, можливо, трьох, чотирьох, або й п'яти швидкостей. Ці дебати у Західній Європі допіру починаються, і їм часто бракує елементарної інформації про центрально- та східноєвропейські країни. Чи прийме Польща цей виклик?

дить одночасно до перших трьох груп країн. Наявність тісного економічного, соціального і культурного співробітництва, а також входження до СНД і спільних асоціацій (Чорноморське Економічне співробітництво та інші) дають підставу розглядати Росію як дружню країну (група №4). В той же час існують політичні, економічні, соціальні та інші проблеми між українською і російською державами, а також численні політичні рухи в Росії, що орієнтуються на приєднання України до Росії тим чи іншим способом. А це вимагає віднесення Росії і до групи протидіючих країн.

Результатом геополітичної ідентифікації країн, що межують, має бути включення кожної з них до однієї або кількох груп. Країну, у якої чітко не виявляються відповідні ознаки, слід віднести до нейтральних (група №6). Для ГПП країни важливо також з'ясувати, до одних з нею чи до різних економічних, військово-політичних союзів і релігійних угруповань входять її сусіди. Спільна участь у таких структурах сприяє конструктивній взаємодії країн, тобто є позитивною рисою ГПП. А належність до

різних угруповань обмежує можливості співробітництва із сусідами, що негативно позначається на характері геополітичного положення.

Геополітичне значення сусідньої країни неможливо правильно оцінити без врахування історичного фактора. Так, особливість і пріоритет українсько-російських і українсько-польських відносин значною мірою визначається тим, що Україна в минулому входила до складу Росії та Польщі. Ще довго серед інших сусідів Україна виділятиме Росію, Білорусь і Молдову як колишні республіки СРСР за значною інтенсивністю політичних, економічних, соціальних та етнічних зв'язків з ними.

Одним з параметрів ГПП є довжина кордону між державами, що межують. Чим вона більша, тим ширше фронт взаємодії країн, тобто їх взаємовплив. За цим параметром серед сусідів України першого порядку виділяється Росія (38% довжини сухопутного кордону України). Вже тільки з цього можна зробити висновок, що Росія є для України геополітичною домінантою (визначальним геополітичним фактором). Досить велику довжину мають

ЧИННИКИ, ЩО ФОРМУЮТЬ ПЕРСПЕКТИВНИЙ ОБРАЗ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ОБСТАНОВКИ В ЄВРОПІ

© Е.Елкін, 2000
© Інтерактивний проект
«Будущее России», 2000

Є В Г Е Н І Й
Й О Л К І Н

24

Істотний вплив на процес перебудови Європи має «німецький чинник». Німеччина проводить зараз чітко виражений курс на підвищення своєї економічної, політичної та військової ролі в західному співтоваристві. В урядових колах ФРН міцніє думка про те, що в перспективі німецька політика безпеки і військове будівництво повинні відповідати політичній та економічній вазі Німеччини. Міністерство оборони ФРН орієнтоване на збереження високої боєздатності німецької армії, незважаючи на скорочення її чисельності, за рахунок послідовного втілення програми модернізації власних збройних сил.

Керівництво Північноатлантичного союзу, високо оцінюючи внесок Німеччини в зміцнення альянсу, шукає шляхів стимулювання її до активнішої участі у діях НАТО поза зоною своєї відповідальності, включно із залученням бундесверу до розв'язання регіональних конфліктів.

«Німецьке питання» у теперішній його постановці викликає певну стурбованість у партнерів ФРН по НАТО. Водночас їм, на думку західних експертів, під силу гарантовано контролювати поведінку Німеччини за допомогою достатньо ефективних противаг політичного і військового характеру.

кордони з Білоруссю, Молдовою, Румунією та Польщею. Вважаємо за доцільне надалі використовувати в аналізі ГПП абсолютні і відносні (за питомою вагою в сумарній довжині) показники довжини сухопутного кордону між країнами.

Країни, що межують, різняться одна від одної своїми територіальним, демографічним та економічним потенціалами. Більші країни сильніше формують ГПП, впливаючи на менших, які вимушені пристосовуватись. Сусідні країни слід також оцінити за природними ресурсами та умовами. Відмінність і взаємодоповнення їх природно-ресурсних потенціалів сприяє співробітництву та посилює значення цих країн у формуванні геополітичного положення України, при цілеспрямованій взаємодії України може бути надано обслуговування її вантажів у портах Балтійського моря у Польщі, а Польщі – у Чорноморських портах в Україні.

Важливою характеристикою ГПП є кількість сухопутних сусідів держави. Україна має сім сусідів першого порядку (Росія, Білорусь, Молдова, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина). З Білоруссю

межують п'ять країн, а з Молдовою – дві. Велика кількість сусідів позитивно характеризує ГПП країни, оскільки вона має багато варіантів організації зовнішніх контактів. При цьому ускладнення у відносинах з одним сусідом може компенсуватись в інших напрямках.

З врахуванням кількості сусідів вимірюється центральність і периферійність країн. Чим більше сусідів у держави, тим центральніше її положення [2, 41]. Центральність слід вважати позитивною стороною ГПП. В той же час положення периферійних приморських країн (особливо на узбережжі незамерзаючих морів) є більш вигідним, ніж центральних континентальних. Тому порівняння ГПП треба проводити з урахуванням конкретної ситуації, розуміючи відносність переваг центральності і вад периферійності.

Наявність у держави морського кордону вимагає також аналізу морських сусідів. Без їх розгляду характеристика ГПП буде неповною. Морськими сусідами України є Болгарія, Туреччина і Грузія. З Румунією та Росією наша держава має одночасно

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

У нейтральних країнах Європи продовжує посилюватися тенденція до відходу від традиційної політики нейтралітету. Наслідком цього став вступ до ЄС від 1 січня 1995 р. Швеції, Австрії, Фінляндії, які також отримали місце спостерігачів у ЗЕС. Водночас нейтральні країни Європи виявляють інтерес до того, аби стати членами функціонуючої при НАТО Ради північноатлантичного співробітництва. З ініціативи урядів Швеції, Австрії, Фінляндії та Швейцарії дипломати цих держав уже обговорювали дану проблему із представниками міністерств закордонних справ і оборони деяких країн – членів НАТО.

У військово-політичному курсі країн Північної Європи зберігається тенденція до нарощування оборонного потенціалу за рахунок підвищення військових витрат і удосконалювання озброєнь. Водночас активізується діяльність Північної ради, звертається увага на необхідність розвитку співробітництва з прибалтійськими країнами і надання їм сприяння у створенні національних збройних сил, продовжується вивчення питання про формування регіональної системи колективної безпеки.

Підвищити свою роль у європейській політиці та активніше чинити самостійні кроки на міжнародній арені прагнуть країни Центральної і Східної Європи. Процес переоріє-

нтування на Захід їхньої економічної та військової політики набув незворотного характеру. Домагаючись гарантій безпеки від Заходу, вони продовжують курс на зближення і якнайшвидшу повномасштабну інтеграцію в НАТО і ЗЕС. Задля вирішення цього завдання здійснюються заходи для приведення національних воєнних доктрин у відповідність до основними військово-стратегічних установок НАТО, а також заходи, спрямовані на досягнення військової сумісності з ними. У рамках формування нової системи колективної безпеки в Європі східноєвропейські країни активізують свої зусилля щодо субрегіональної інтеграції.

Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина (країни «вишеградської групи»), проводять скоординовану політику щодо України та прибалтійських держав задля розвитку економічних зв'язків, підтримки контактів у військовій галузі та залучення цих країн у різноманітні субрегіональні організації. Вона цілком узгоджується з установкою НАТО на створення біля західних кордонів Росії розширеної буферної зони, яка включає країни Східної Європи і прилеглі колишні республіки ССРСР.

Зростає політична активність «Центральноєвропейської ініціативи» (ЦЕІ), створеної з метою координації політичної та економічної діяльності країн Східної і Цен-

морські і сухопутні кордони. Вплив морського сусіда відчувається значно менше, ніж сухопутного (більша відокремленість, послаблення позитивних і негативних властивостей безпосереднього сусідства). Тому морський сусід займає проміжне місце між сухопутними сусідами першого і другого порядків. Так його і треба розглядати при аналізі ГПП країни.

Геополітичне оточення держави формується не тільки сусідами першого порядку. Велике значення мають також сусіди другого порядку. Вони часто врівноважують вплив сусідів першого порядку. З цього приводу О.І. Шаблій наводить досить вдалий приклад військово-політичного союзу Польщі і Франції у двох світових війнах, спрямованого проти Німеччини, яка знаходиться між цими країнами (у Першій світовій війні Польща виступала проти Німеччини як частина Росії) [2, 42]. Країни-сусіди другого порядку не мають спільних кордонів і реалізують своє сусідство через державу, що межує з кожною із них. До сусідів України другого порядку належать Німеччина, Австрія, Чехія, Болгарія, Грузія, Казахстан та інші країни. Через обширність і

втягнутість території Росії багато сусідів другого порядку значно віддалені від України, не мають з нею навіть регіональної спільності. Сусідство потрібно розглядати у певному регіоні, бо за його межами воно практично втрачає свої властивості, зокрема такі, як можливість близької і швидкої взаємодії. Тому вважаємо за доцільне обмежити геополітичну ідентифікацію сусідів України другого порядку лише країнами Європи та СНД. Суть ідентифікації була викладена вище при розгляді сусідів першого порядку.

4. ВИЯВЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ВІДНОШЕНЬ З ГЕОПОЛІТИЧНИМИ ФОКУСАМИ ТА УГРУПОВАННЯМИ КРАЇН

Важливим аспектом аналізу ГПП країни є визначення її положення відносно певних геополітичних фокусів за допомогою конкретних територіальних відношень. У якості фокусів виступають країни з потужним економічним і політичним потенціалом, постачальники енергоносіїв тощо. Тут можна намагатись з'ясувати положення країни відносно всіх

тральної Європи. До її складу окрім країн «вишеградської групи» входять Австрія, Італія, Хорватія, Словенія, Боснія і Герцеговина, а також п'ять асоційованих членів – Албанія, Болгарія, Білорусь, Румунія та Україна.

Під час засідання ЦЕІ на найвищому рівні, яке відбулося в жовтні 1995 р., було визнано за необхідне перетворити об'єднання у «функціонуючу ланку» при вирішенні питань європейської і регіональної безпеки. Практичну реалізацію цього передбачається здійснювати як у рамках ЦЕІ, так і разом з іншими європейськими організаціями, насамперед ЕС і НАТО. При цьому контакти з ЕС планується здійснювати як на двосторонній основі, так і через Італію та Австрію. Як сприятливий чинник розвитку цього співробітництва відзначається відповідне прагнення західних країн (Німеччини, Нідерландів) до активізації діяльності щодо встановлення ділових зв'язків із країнами-членами ЦЕІ.

Для підвищення дієвості та значимості «ЦЕІ» вважається за необхідне створити її постійні органи. Зокрема, своєрідним координуючим органом у найближчому майбутньому стане Центр інформації, документації та спільних проєктів ЦЕІ, який планують розмістити у Триєсті (Італія).

Загалом аналіз спрямованості діяльності країн ЦЕІ свідчить про їхнє наполегливе прагнення підвищити роль і значимість своєї організації у вирішенні загальноєвропейських проблем. У здійсненні цього задуму ставка робиться не тільки на посилення співробітництва з основними європейськими угрупованнями, але і на розширення сфери своєї діяльності за рахунок прийому до організації інших країн, у тому числі зі складу СНД.

У відносинах між країнами Східної Європи та у рамках окремих держав цього регіону продовжують виявлятися, а іноді і загострюються давні національно-територіальні суперечності, що є одним із основних джерел нестабільності на континенті та причиною дезінтеграційних процесів.

Найнаочніше це виявилось в Югославії. Існує можливість загострення суперечностей між Угорщиною і Румунією, Угорщиною і Словаччиною. Не виключене виникнення конфліктних ситуацій між Чехією і Словаччиною. Не можна також виключати можливість пред'явлення деякими східноєвропейськими державами територіальних претензій до країн СНД.

На розвиток військово-політичної обстановки в країнах Балтії найпомітніший вплив чинить послідовне втілення у життя керівництвом цих держав курсу на зближення з

ЕВГЕНІЙ
ЙОЛКІН
ЧИННИКИ, ЩО
ФОРМУЮТЬ
ПЕРСПЕКТИВНИЙ
ОБРАЗ
ВІЙСЬКОВО-
ПОЛІТИЧНОЇ
ОБСТАНОВКИ
В ЄВРОПІ

фокусів, які визначаються відповідними групами країн. Але отримана при цьому характеристика ГПП буде занадто громіздкою. В той же час є складнощі з інформаційним забезпеченням щодо деяких груп країн, зокрема третьої. Тому повний аналіз положення відносно всіх фокусів варто проводити лише на регіональному рівні. На інших рівнях ГПП України пропонується оцінювати стосовно фокусів першої та сьомої груп. У решті груп доцільно виділити провідні за значенням країни, щодо яких з'ясувати відповідні територіальні відношення. При цьому треба врахувати інформацію, отриману при розгляді попередніх аспектів ГПП. Так, з аналізу сусідства вже відомо положення України відносно деяких держав з потужним економічним і політичним потенціалом (Німеччини, Росії, Китаю).

Положення даної країни відносно інших визначаємо за допомогою територіальних відношень взаєморозташування, доступності та сусідства. Взаєморозташування характеризує територіальний рівень (ранг) положення країн. Будемо виділяти взаєморозташування глобальне (світове), між-

континентальне, континентальне, регіональне та для держав, що межують. Про міжконтинентальне взаєморозташування йдеться тоді, коли країни знаходяться на сусідніх континентах з "регіональною" віддаленістю одна від одної або на протилежних сторонах океану (трансокеанське розташування). Наприклад, у такому відношенні Україна перебуває з державами Центральної Азії, Північної Африки. Трансокеанське взаєморозташування мають Франція та США.

Положення однієї країни відносно другої характеризується також віддаленням між ними. Віддаль виражається за допомогою відношення доступності, яке доповнює і конкретизує відношення взаєморозташування. Віддаль є дуже суттєвим параметром кожного міждержавного контакту, оскільки її подолання вимагає витрат ресурсів. Треба відзначити і позитивність віддаленості країни від місць військових конфліктів та екологічних катастроф.

Доступність розглядаємо тут як загальну характеристику положення, що дає уявлення про порядок віддалі між країнами. Оцінку доступності мож-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

НАТО, ЕС і ЗЕС. Своє першочергове завдання вони вбачають у тому, щоб домогтися від керівництва країн блоку ефективнішої допомоги у створенні національних збройних сил і в поступовому виході з економічної залежності від Росії. На більш віддалену перспективу ставиться завдання здобуття гарантій безпеки та наступної інтеграції в ці організації. Прямоючи до членства в НАТО, прибалтійські країни, а також східноєвропейські держави, починають послідовно чинити заходи, скеровані на досягнення військової сумісності з НАТО і створення армій західного зразка. Практично вирішене питання про можливе використання в перспективі наявної у країнах Балтії інфраструктури в інтересах військ НАТО.

Обстановка на півдні Європи багато в чому визначається розвитком ситуації на Балканах і в районі Середземномор'я. На Балканах зіштовхуються інтереси США, західноєвропейських та ісламських держав (Туреччини, Ірану, Саудівської Аравії, Пакистану). Ці країни виявляють інтерес до перебудови всього комплексу військово-політичних і економічних зв'язків на Балканах із урахуванням своїх стратегічних цілей і прагнуть заповнити «вакуум», який виник у результаті послаблення впливу Росії на Балкани і розпаду СФРЮ, що грала тут важливу роль.

Зараз найважливішими чинниками, які визначають розвиток ситуації на Балканах, є проведення миротворчої операції під егідою НАТО й ООН по врегулюванню збройного конфлікту в колишній Югославії, збереження внутрішньополітичної нестабільності в Албанії, «македонське питання» у відносинах між Македонією, Грецією і Болгарією, дії керівництва Греції, Румунії та Болгарії щодо обмеження впливу Туреччини та інших ісламських держав на мусульманську частину населення балканських країн. Найбільшу загрозу для безпеки у сучасних умовах становить криза в колишній СФРЮ. Остаточне вирішення «югославського питання» багато в чому сприяло б відновленню стабільності в регіоні.

На Балканах під впливом кардинальних змін, які відбуваються в Європі, відбуваються глибокі внутрішньополітичні зміни практично в усіх, за винятком Греції, країнах регіону (Румунії, Болгарії, Албанії, республіках колишньої СФРЮ). Перетворення в цих державах супроводжуються кризовими явищами в економіці, стихійними проявами націоналізму, що загострюють міжетнічні, національно-територіальні та релігійні протиріччя.

У умовах існуючої нестабільності внутрішньополітичного становища балканські країни продовжують пошук

на здійснити двома способами. Перший з них передбачає визначення відстані між столицями держав. При цьому враховується, що багато реальних міждержавних взаємодій проходить саме через столиці. Але можливими є і прямі контакти міст або регіонів двох країн. Другий спосіб оцінки доступності базується на з'ясуванні точок на кордонах, через які здійснюються міждержавні зв'язки. Складною слід визнати проблему незбігу точок перетину з кордоном комунікацій різних видів транспорту (залізничного та автомобільного), трубопроводів, електричних мереж. Трудомісткість визначення точок перетину та маршрутів взаємодії для країн, що не межують, ставить під сумнів практичну реалізацію другого способу. Хоча останній і краще відображає міждержавну доступність, але складність його втілення вимагає рекомендувати перший спосіб як основу оцінки. Слід зауважити, що визначення віддалі між кордонами доцільне для близько розташованих країн у межах одного регіону, а для віддалених країн з невеликою похибкою можна користуватись оцінкою доступності через відстань між столицями.

Взаєморозташування та доступність ще повністю не вичерпують складне відношення "положення відносно країни". В багатьох випадках важливо з'ясувати також кількість країн, що знаходяться між конкретними взаємодіючими державами, для яких кожний додатковий кордон є перешкодою, віддаляє їх і знижує ефективність їхньої взаємодії. Кількість проміжних країн визначає порядок відношення сусідства. Таким чином, положення відносно певної країни як складне відношення має три складові: взаєморозташування, доступність, сусідство. Кожна з них доповнює одна одну.

З'ясувавши відповідні відношення з усіма країнами певної групи, отримуємо загальну картину положення даної країни відносно країн цього типу. Важливо виявити позиційні особливості цієї картини. Для більшості молодих держав дружні і протидіючі країни знаходяться переважно серед сусідів першого і другого порядку. Нейтральну групу становлять віддалені країни. Поступово з розвитком держави територіально розширюються проблеми і співробітництво. Країни, багаті на мінеральні ре-

нових пріоритетів у зовнішній політиці в інтересах забезпечення національної безпеки, подолання політичної та економічної криз. Особлива увага при цьому приділяється інтеграції в міжнародні військово-політичні й економічні організації (НАТО, ЗЕС, ЕС).

У Середземномор'ї нестабільність обумовлена збереженням осередків напруженості на Близькому Сході, у Північній Африці й на Балканах, нерегульованістю «кіпрського питання» і греко-турецьких суперечностей, нарощуванням у країнах регіону військової потуги і поширенням у них передових військових технологій, включно з технологією виробництва зброї масового ураження, а також впливом ісламського фундаменталізму.

З урахуванням цього, для забезпечення і підтримки стабільності в Середземномор'ї керівництво НАТО значно активізувало свою діяльність, спрямовану на посилення впливу НАТО на країни даного регіону. Одним із головних напрямків цієї діяльності воно бачить ідею розширення безпеки держав – членів блоку.

Для досягнення цих цілей керівництво блоку приділяє підвищену увагу встановленню партнерських стосунків насамперед із тими країнами регіону, які дотримуються прозахідної орієнтації (Єгиптом, Тунісом, Марокко, Мав-

ританією й Ізраїлем), активно здійснюють курс на протистояння ісламському фундаменталізмові. Зауважувана тенденція до проведення регулярних консультацій у рамках Верховної ради НАТО із залученням представників цих країн може покласти початок процесу «розширеного співробітництва» із ними, у тому числі у військовій галузі. Важливе місце тут приділяється проблемі формування на пропозицію НАТО коаліційних сил швидкого розгортання (СШР) регіонального призначення для запобігання і врегулювання кризових ситуацій і нейтралізації спробу приходу до влади в країнах Північної Африки і Близького Сходу радикальних екстремістських угруповань.

Відсутність на даному етапі повної підтримки цієї пропозиції з боку держав регіону (зацікавленість виявив тільки Ізраїль) викликана відвертою, на їхню думку, антиісламською спрямованістю призначення СШР, а також можливістю участі військових контингентів блоку в операціях на території мусульманських країн Середземномор'я (за планом альянсу одна з двох дивізій СШР буде складатися із формувань ЗС західноєвропейських країн).

Поza тим, керівництво НАТО останнім часом виявляє інтерес до завершення формування міжвидового оперативного об'єднання ЗЕС – «південного єврокорпусу», приз-

ЕВГЕНІЙ
ЙОЛКІН
ЧИННИКИ, ЩО
ФОРМУЮТЬ
ПЕРСПЕКТИВНИЙ
ОБРАЗ
ВІЙСЬКОВО-
ПОЛІТИЧНОЇ
ОБСТАНОВКИ
В ЄВРОПІ

сурси, швидко знаходять і віддалених партнерів. Про це свідчить досвід Азербайджану і Казахстану.

В аналізі ГПП слід враховувати релігійні чинники. Україна є переважно християнською державою і розташована серед країн християнського світу. Особливість її положення полягає у тому, що східний і північний сусіди належать до православ'я, а в західних – провідну роль відіграє католицька церква. Треба відзначити складність внутрішньої релігійної ситуації в Україні, зокрема розкол православ'я на три конфесії, наявність численних міжконфесійних суперечностей. В цілому через християнство Україна має духовну спільність з основними цивілізованими державами світу, на її ГПП позитивно впливає християнське оточення.

5. КОМПОЗИЦІЙНІ АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ

Відомо, що аналіз ГПП країни відносно певних фокусів і угруповань держав можливий на різних територіальних рівнях. Дуже важливо з'ясувати композиційне положення країни у регіоні, на конти-

ненті та в міжконтинентальній спільності. Воно може бути центральним, периферійним, глибинним. Центральність визначається положенням країни у середині відповідного регіону. Є певний зв'язок між центральністю композиційною і визначеною за кількістю сусідів першого порядку. Країна з центральної частини регіону об'єктивно може мати більшу кількість суміжників, ніж інша держава. В той же час, наприклад, Україна і Молдова займають приблизно однакове положення у регіоні Центральної і Східної Європи, але дуже відрізняються одна від одної за кількістю сусідів першого порядку. Периферійною будемо вважати країну, яка має суміжні з нею країни, що не входять до складу регіону. Інші країни відносимо до глибинних. Вони займають у регіоні проміжне положення між центральними та периферійними країнами. При активній взаємодії країн регіону центральне положення слід вважати позитивною рисою ГПП, оскільки мінімізується сумарна відстань міждержавних контактів. Наявність конфліктів у регіоні ускладнює зв'язки центральної країни із зовнішніми партнерами. В цілому централь-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

наченого для врегулювання кризових ситуацій і виконання гуманітарних завдань не тільки в південній і південно-західних частинах Європейського континенту, але й у Північній Африці і на Близькому Сході. На думку альянсу, його подвійне підпорядкування – НАТО і ЗЕС – підвищить можливість блоку здійснювати контроль за розвитком ситуації в регіоні і протидіяти в разі потреби, несприятливому розвитку криз і конфліктів головним чином поза зоною відповідальності альянсу.

Адекватно розвитку військово-стратегічної обстановки в регіоні здійснюється діяльність керівництва Північно-атлантичної спілки по підтримці угруповання військ (сил) НАТО на ПЕ ТВД у високому ступені бойової готовності. У випадку загострення ситуації в регіоні передбачається перекидання додаткових контингенту військ НАТО з інших театрів військових дій. У цих цілях керівництвом Греції і Туреччини прийняте рішення про виділення відповідно 15 і 10 аеродромів і авіабаз для ОВПС альянсу. Командування блоку, з огляду на розширення розв'язуваних альянсом завдань, у тому числі щодо координації дій нових формувань подвійного підпорядкування («південний еврокорпус» ЗЕС та коаліційні СШР) уживає заходів щодо удосконалюванню системи керування, розвідки.

Активізується діяльність Організації по безпеці та співробітництву в Європі, особливо після зустрічі глав держав і урядів країн – учасниць ОБСЕ, що відбулася 5-6 грудня 1994 р. у Будапешті, де був підписаний пакет документів (Кодекс поведінки, що стосується військово-політичних аспектів безпеки, Віденський документ 1994 р., документи про глобальний обмін військовою інформацією та про принципи нерозповсюдження зброї масового знищення), що сприяють створенню нової моделі загальної і всеосяжної безпеки для Європи XXI сторіччя. Підтвердженням зростаючої ролі ОБСЕ в забезпеченні європейської безпеки став факт передачі цієї організації прав гаранта «Пакту про стабільність у Європі», а також здійснення політичного контролю за його втіленням.

У рамках реалізації Договору про звичайні збройні сили в Європі в листопаді 1995 р. завершився період скорочення обмежених Договором озброєнь і техніки. Загалом держави-учасниці Договору виконали свої зобов'язання щодо досягнення встановлених рівнів Договору, у результаті чого були істотно знижені наступальні можливості ЗС його учасників і зменшена можливість раптового нападу і ведення великомасштабних наступальних операцій на Європейському ТВД.

ність, периферійність і глибинність є суттєвими параметрами ГПП країни, але їх оцінка залежить від конкретної геополітичної ситуації.

Аналіз ГПП держави на регіональному рівні в сучасних умовах потребує полірегіонального підходу. Це означає, що державу потрібно розглядати в кількох регіонах. Так, для України важливо оцінити її положення у Центральній і Східній Європі, регіонах країн СНД, Чорноморського басейну, Балтійсько-Чорноморського простору тощо.

Положення країни на осі як відношення, що має складний небінарний характер, полягає у визначенні територіальної композиції взаємодіючих (чи протидіючих) країн і даної держави. Тут можливі такі різні варіанти: 1) держава є однією із взаємодіючих (протидіючих) сторін; 2) держава відокремлена від взаємодії (протидії) однією із сторін; 3) держава розташована між взаємодіючими (протидіючими) сторонами. Перший варіант принципово не відрізняється від вже розглянутого з'ясування положення країни відносно геополітичних фокусів і угруповань країн. В цьому випадку знову маємо

можливість оперувати переважно бінарними відношеннями, враховуючи лише наявність чи відсутність проміжних країн на шляху взаємодії (протидії).

Другий варіант композиції фіксує пасивне положення держави, її відокремленість від взаємодії чи протидії. У випадку військово-політичної протидії сторін таке положення слід оцінити позитивно, оскільки держава розташована за межами зони протиріч і можливих конфліктів. Знаходження країни за територією здійснення економічної взаємодії звичайно має негативні риси.

Найбільш цікавим є третій варіант композиції, коли держава займає проміжне положення у взаємодії (протидії). Воно дає країні деякі економічні переваги. Транзитне розташування держави стимулює широке міжнародне використання її шляхів сполучення, трубопроводів, портів, станцій, обслуговуючих виробництв тощо. Це дає можливість отримати додаткові кошти і робочі місця. Проміжне положення держави у військово-політичній протидії оцінюється як несприятливе, оскільки загроза небезпеки має місце з обох боків. Всі три варіанти

Водночас реалізація планів розширення НАТО на Схід може підірвати концептуальні основи режиму обмеженого озброєння і призвести до істотного дисбалансу військових потенціалів у Європі на користь альянсу. У зв'язку з цим на настійну вимогу Росії держави-учасниці на переговорах у Відні розпочали розробку нової угоди, що повинна стати основою майбутньої моделі європейської безпеки. У неї передбачається включити низку нових елементів, що усувають головні хиби існуючого Договору про ОЗСЕ та створюють передумови для довгострокової чинності цієї угоди, незалежно від подальшої трансформації системи міжнародних відносин у Європі.

У ширшому плані стоїть питання про створення в регіоні ОБСЕ системи колективної безпеки, що засновується на рівності прав і зобов'язань усіх його учасників. Як перший крок до створення такої системи розглядається так звана «гармонізація» (приведення до спільного знаменника) зобов'язань як учасників Договору, так і тих держав ОБСЕ, які не беруть у ньому участі, в області обмеження озброєння і зміцнення довіри.

Таким чином, оцінюючи військово-політичну обстановку в Європейському стратегічному районі загалом, варто підкреслити, що хоча основні тенденції її розвитку збере-

жуться і на найближчу перспективу, проте певні нюанси характеру процесів, що відбуваються в Європі, можуть внести результати президентських виборів у Росії і США 2000 року. Збереження НАТО як дієздатної військово-політичної організації та існуюча паралельно тенденція до подальшої європоцентричної військової інтеграції, а також тенденція росту внутрішньоевропейських суперечностей свідчать про те, що осі військового суперництва в Європі будуть як і раніше визначатися протистоянням Схід (Росія і СНД) – Захід.

Аналіз розвитку військово-політичної обстановки показує також, що, незважаючи на малоімовірність розв'язання в Європі великомасштабної війни, тут як і раніше зберігаються джерела кризових ситуацій, локальних і регіональних військових конфліктів, які тією чи іншою мірою зачіпають національні інтереси і безпеку Російської Федерації.

Цілком очевидно, що під гаслами «Партнерства заради світу» нарощуються зусилля по розширенню НАТО на схід. Після ліквідації «буферної зони» істотно погіршиться стратегічне становище Росії. Наприклад, досяжність ударно-вогневих засобів блоку досягне Уралу, а загальна перевага бойового потенціалу звичайних озброєнь альянсу

ЄВГЕНІЙ
ІОЛКІН
ЧИННИКИ, ЩО
ФОРМУЮТЬ
ПЕРСПЕКТИВНИЙ
ОБРАЗ
ВІЙСЬКОВО-
ПОЛІТИЧНОЇ
ОБСТАНОВКИ
В ЄВРОПІ

композиційного положення є виявом територіального відношення симетричності. Останнє слід розглянути в геополітичному аналізі разом з відношеннями доступності і сусідства, які в конкретній ситуації посилюють або послаблюють значення симетричності.

Дуже важливі характерні риси ГПП України визначаються саме за допомогою аналізу територіальної композиції із взаємодіючими та протидіючими країнами. Україна розташована між державами Західної і Центральної Європи, з одного боку, та Росією і Казахстаном – з іншого. Перші мають досить бідні мінеральні і лісові ресурси, а другі є величезними ресурсними базами. Утворюється геополітична вісь схід-захід, на якій проміжне або транзитне положення України має позитивні риси. Проміжною ланкою наша держава може виступити й у взаємодії Західної і Північної Європи з країнами Закавказзя, Близького Сходу (вісь північ-південь). В цілому транзитність України є важливим ресурсом її ГПП. Ефективне подальше використання цього ресурсу пов'язане з будівництвом газо- та

нафтопроводів, організацією масових залізнично-морських перевезень міжнародних вантажів. У військово-політичному плані Україна теж займає проміжне положення між Росією та країнами НАТО. Воно характеризується негативно, бо існує можливість загострення протистояння між сторонами.

1. Маергойз И.М. Территориальная структура хозяйства. – Новосибирск: Наука, 1986. – 304 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посібник / За ред. проф. О.І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – 608 с.

31

О.М.ПАЛАМАРЧУК
НАУКОВІ
КАТЕГОРІЇ
ГЕОПОЛІТИКИ
І ДОСВІД АНАЛІЗУ
ГЕОПОЛІТИЧНОГО
ПОЛОЖЕННЯ
КРАЇНИ

з урахуванням тільки членів «вишеградської групи» зросте не менш ніж у 3,5 рази.

У перспективі військова загроза РФ з боку ЗЕС може зростати у міру посилення його впливу в міжнародних справах і розширення зони його можливих операцій на інші регіони. Вже зараз сили загального призначення ЗЕС визначені в складі 3 дивізій і 11 бригад із перспективою їхньої підтримки за рахунок ядерної компоненти Франції та Великої Британії.

У сумі зазначені геополітичні та геостратегічні зміни в Європейському стратегічному районі створили реальні передумови для розширення конфліктогенної ситуації поблизу кордонів Росії. НАТО не зацікавлений у її відродженні як потужної в економічному і військовому відношенні держави.

Оскільки РФ зараз практично не може проектувати посилення своєї військової потуги в глобальному масштабі, найбільш імовірною конфліктною основою для військового протиборства з НАТО і США в Європі може стати конфлікт інтересів Росії та НАТО у смузі «ближнього зарубіжжя».

Відповідно до одного із сценаріїв Фінляндія інтегрується у військово-політичні структури Заходу. Усередині кра-

їни посилюються реваншистські течії, які починають чинити вирішальний вплив на політику країни. Після низки провокацій і сутичок на кордоні угруповання Збройних Сил Росії можуть виявитися втягнутими у відкриту військову конфронтацію зі збройними силами Фінляндії, на боці якої, не виключено, можуть виступити країни-члени ЗЕС або НАТО. Росії ставиться ультиматум про встановлення кордонів із Фінляндією по лінії, що існувала до 1939 р.

Можливе у прогнозований період і здійснення сценарію, при якому загострюється проблема порушення прав російськомовного населення в Прибалтиці. Націоналістичні сили в Латвії та Естонії організують кампанії по витісненню росіян із держав Балтії. При цьому втручання ЗС Росії може стати неминучим. Держави Заходу з метою відсічі «агресії Росії проти незалежних держав Балтії» у цьому випадку можуть здійснити розгортання СШР НАТО на території прибалтійських держав, що втягуються в бойові дії проти угруповань Збройних Сил Росії.

Згідно з іншим можливим сценарієм Росія, поступаючись міжнародному тискові, йде на значне скорочення своєї військової присутності в Калінінградській області. Німеччина (або, що менш можливо, Польща чи Литва) висувають претензії на територію Калінінградської області та

ЄСКЄЛЬІ ЗЕЛЬЦЕР

© Е.Зельцер, 2000
Лебедь. – №171 (28 мая). – 2000

ЧИ МОЖЛИВИЙ ЧЕТВЕРТИЙ РАЙХ?

розпочинають заходи задля її відторгнення. Пронімецькі засоби масової інформації ведуть активну обробку населення області та провокують ріст настроїв за відокремлення від Росії і проголошення незалежної держави (або за безпосереднє включення Калінінградської області як федеральної землі Східна Пруссія до складу ФРН). НАТО, поступаючись тискові Німеччини, заявляє про свою відповідальність за контроль над проведенням референдуму про її майбутнє і виступає з ультимативною вимогою до Росії про беззастережну демілітаризацію області. Розгорнувши свої війська на території Польщі та Литви, НАТО приступає до проведення воєнної операції по встановленню контролю над територією Калінінградської області з наступною ескалацією конфлікту.

У прогнозований період не виключена активізація дезінтеграційних процесів в Україні та у Молдові і пов'язаних із ними територіальних суперечностей, а також подальшим пошуком взаємоприйняттого балансу інтересів між Росією й Україною. При цьому головне місце, напевне, займатимуть російсько-українські стосунки. Україна займає друге після Росії місце за своїм політичним і економічним впливом серед держав на території колишнього Совецького Союзу. Окрім того, угруповання СЗП Украї-

У «заходу» немає стратегії. І ніколи, власне, не було. Залишаючи осторонь питання наявності стратегії в кого б то не було, треба зауважити, проте, що в XIX-XX сторіччях «Західна Європа» вперше усвідомила ступінь своєї уразливості й нетривкості. І, треба віддати їй належне, вона чинить певні зусилля, які зумовлені цим усвідомленням.

Так, наприклад, створення Європейського Союзу є зовсім не виконанням якогось стратегічного плану, а тільки дією, породженою страхом. Насамперед страхом, заснованим на досвіді двох попередніх сторіч. Як ви пам'ятаєте, менше усього на світі Європа бажала возз'єднання Німеччини. Але, як тільки возз'єднана Німеччина стала реальністю, створення Європейського Союзу стало єдиними ліками проти страху.

Адже, справді, рівновага Західної Європи (далі – ЗЕ) залежить від рівноваги сил на її історичних кордонах, від Вісли до Адріатики. На лихо, у новітній історії посилення Росії в цих регіонах означає послаблення Німеччини і навпаки. Сьогодні ми чудово бачимо, що ослаблення Росії зовсім не означає експансії ЗЕ на схід. По

ни, наприклад, порівняні, а за окремими компонентами зараз навіть перевершує аналогічні угруповання військ, дислокованих на заході європейської частини Росії. Внутрішнє становище в республіці загалом визначається сильними сепаратистськими настроями в Криму; економічними негараздами, викликаними розривом старих економічних зв'язків, насамперед із Росією; незавершеністю поділу «майна» Збройних Сил Совецького Союзу. Основні зусилля українського уряду в найближчій перспективі, радше за все, будуть зосереджені на вирішенні проблеми зберігання територіальної цілісності та надання Україні статусу центральної східноєвропейської і чорноморської держави, що найчастіше підштовхує Київ до конфронтації з Москвою. Так, як і раніше невирішеними залишаються гострі питання про статус Севастополя і поділ Чорноморського флоту.

Ситуація в Молдові багато в чому визначається подіями навколо визначення статусу Придністров'я. У випадку, якщо позиція Кишинєва з питань автономії Придністров'я втратить гнучкість, це може призвести до нової ескалації напруженості в регіоні, що в негативному плані відіб'ється на соціально-політичному становищі Молдавії загалом та її стосунках як із Росією, так і з Україною. Значний вплив

ЕВГЕНІЙ
ЙОЛКІН
ЧИННИКИ, ЩО
ФОРМУЮТЬ
ПЕРСПЕКТИВНИЙ
ОБРАЗ
ВІЙСЬКОВО-
ПОЛІТИЧНОЇ
ОБСТАНОВКИ
В ЄВРОПІ

суті, йдеться про економічну експансію Німеччини на схід.

Слабка Росія – це, насамперед, перетворення російських лімітрофів на німецькі. На сьогодні уже чітко помітні кордони нової Німецької імперії, яка швидко поглинає економіки Польщі, Угорщини, Чехії, Хорватії. Економічний бліцкриг останніх десяти років вражає: інвестиції Німеччини в ключові галузі економіки цих країн істотно перевищують інвестиції всіх інших країн ЄС.

Польща, країна, де цей дисбаланс найменший, є, проте, переконливим аргументом на користь вищесказаного. Німеччина інвестує в Польщі у 3 рази більше, аніж Італія, і в 4 рази більше, аніж Франція, давній претендент на «польську спадщину». Ба більше, німецькі інвестиції забезпечують, у першу чергу, контроль над тими галузями економіки, що є ключовими з точки зору забезпечення національної незалежності.

До певної міри, із втратою контролю над своєю банківською системою Польща вже сьогодні не може більш претендувати на роль суверенної держави. Тим то і зумовлений був слізно-істеричний візит президента Квасневського в Париж, де він принижено благав французів збільшити обсяг інвестицій в економіку Польщі: мова

йде вже не про збалансування впливу Німеччини на Польську державу, але хоча б про часткову демонополізацію цього впливу.

Як би там не було, у сучасній Європі немає альтернативи: ослаблена Росія передбачає створення Німецької Імперії. З усіма наслідками, які звідси випливають (за винятком хіба безпосередньої військової загрози Росії, усе-таки ядерна зброя має приголомшливий ефект). Але раніше, ніж через 10-20 років Німеччина в гонку озброєнь усе рівно не включиться.

Але це тільки один аспект того, що відбувається сьогодні в Європі. Є й інший, не менш цікавий. Це проблема включення культурно й етнічно далеких територій, вічна проблема гіпердержавних структур. Я маю переконливі свідчення того, що польський націоналізм уже сьогодні демонструє зміну вектора. Надії ж Польщі на роль Франції як арбітра польських інтересів – наївні, якими вони завжди і були.

Насправді, розширення ЄС на південний схід і на схід є не стільки усуненням проблем, скільки їх появою. Пам'ятаєте знаменитий у свій час «ефект Югославії»? Будучи єдиною європейською соціалістичною державою поза межами совєцького блоку (не рахуючи Албанії),

33

ЕСКЕЛЬ ЗЕЛЬЦЕР
ЧИ МОЖЛИВИЙ
ЧЕТВЕРТИЙ РАЙХ?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

на розвиток військово-політичної обстановки в цьому регіоні може зробити Румунія. З приходом до влади в Румунії радикальних націоналістичних сил не виключені спроби здійснити насильницьке «возз'єднання» Молдавії з Румунією.

Поточні тенденції змін поглядів політичного керівництва України на європейські інтеграційні процеси дозволяють припускати, що на тлі поглиблення економічної кризи, українське керівництво може форсувати реалізацію курсу на входження в західноєвропейські військово-блокові структури. Цей процес може супроводжуватися кампанією по відторгненню ВМБ Чорноморського флоту на території України, захопленням частини бойових кораблів флоту.

Збройний опір частин Чорноморського флоту РФ провакційним діям із боку силових структур України може призвести до виникнення загрозового конфлікту в Криму. У рамках подальшої ескалації Україна може звернутися із проханням про розгортання військ НАТО на її території. Війська під егідою НАТО або ЗЕС втягуються в збройне протистояння проти Росії разом з Україною.

Втягування Росії у військовий конфлікт із НАТО можливе і за таким сценарієм. Румунія стає членом НАТО. При

цьому прорумунські сили в Кишиневі можуть оголосити про «возз'єднання» із Румунією. Очевидно, Придністров'я заявить про свою повну незалежність від Молдавії.

У випадку ж виводу російських військ із Молдови на підтримку незалежності Придністров'я може виступити Україна. Між Україною і Румунією виникає військовий конфлікт, у котрий, маючи військові зобов'язання перед Україною, побічно може бути втягнута і Росія.

Країни НАТО, як видно, виступлять на підтримку Румунії, а їхні війська в ході здійснення оперативного розгортання в Румунії можуть виявитися втягнутими в бойові дії.

Найважливішими чинниками, що визначають характер і спрямованість розвитку військово-політичної обстановки в стратегічному районі, є:

– продовження тісної військово-політичної співпраці Європи і США при поступовому нарощуванні економічної конкуренції з Америкою;

– посилення НАТО в Європі, розширення зони діяльності цього блоку при вирішенні європейських проблем з одночасним зменшенням потенціалу ОБСЕ як універсальної загальноєвропейської організації, покликаної забезпечити мир і стабільність на континенті;

вона отримувала чималу підтримку з боку США – як економічну, так і політичну: було важливо підтримати Югославію як приклад виходу зі сфери совєцького впливу.

І що ж югослави? Терпіти не могли американців, із якими вони мали справу, а водночас дуже приязно ставилися до росіян, із якими вони не мали ніяких контактів. Це звичайний ефект обивательської свідомості: чужий чоловік не п'є, не курить і зарплату додому несе, а якщо п'є і курить, усе рівно краще, тому що б'є і любить більше, і грошей менше потребує, а якщо й любить менше, і грошей більше потребує, ну тоді все одно гарніша і мудріша.

Сучасна політика (та й не тільки сучасна) – усього лише обивательська свідомість, яка набула форму соціально-політичного імперативу, з яким, із більшим чи меншим успіхом, якщо не за допомогою погроз і насильства, то за допомогою пестошів і обману, конкурує воля політичного керівництва. Але історичний вектор завжди на боці обивателя.

Саме тому в найближчі десять років ЗЕ доведеться зіштовхнутися з ефектом зміни спрямованості націо-

налізму, особливо у південно-східній Європі. Саме в цьому сенсі я і вказую на південно-східну, греко-слов'янську Європу як на майбутню зону політичної активності Росії. І що важливо, ефект політичного зрушення чітко просліджується вже сьогодні в наново формованих, поки що навромацки, стосунках між Росією і Грецією.

І, нарешті, третя цікава обставина. А саме етнічні зрушення в ЗЕ та на її периферії. Найкраще вивчений аспект, це просування мусульманських анклавів на північ. Сьогоднішні Неаполь і Марсель – тому яскраві приклади. Припинення процесу асиміляції новоприбулих північноафриканських мусульман у культурно-соціальні структури Франції настільки ж очевидне, як і спад динаміки асиміляції іспаномовних емігрантів на півдні США.

Проте, є в цієї обставини і цікавіші аспекти. По-перше, йдеться про негативний баланс приросту активного населення на тлі глобального старіння населення загалом. Оцінки показують, що для підтримки рівня пенсійного забезпечення Франції доведеться «імпортувати» не менше 2 млн. іноземців працездатного віку упродовж найближчих десяти років. Що складе не менше 4-5 млн. легальних емігрантів упродовж цього періоду з урахуванням супутньої еміграції (возз'єднання родин).

- прагнення США закріпити свою лідируючу роль і узаконити права основного арбітра в Європі;
- збереження кризової ситуації на Балканах;
- прагнення Німеччини стати самостійним центром сили і впливу, посилення німецького чинника на хід політичних, економічних і військово-стратегічних процесів у Європі;
- антиросійський курс країн Балтії, наявність економічних, етнічних, територіальних і інших протиріч;
- невисока дієвість структур СНД у плані впливу на формування загальноєвропейської політики безпеки;
- прагнення окремих членів СНД інтегруватися в європейські структури на шкоду діяльності Співдружності (прагнення України протиставити свою позицію російській по основних напрямках європейської політики).

Для РФ формування нових геополітичних реалій у Європі обумовило появу нових небезпек і наповнило новим змістом старі загрози, притаманні біполярній системі.

На сучасному етапі й у короткотерміновій-середньотерміновій перспективі потенційна воєнна загроза для РФ закладена насамперед у військово-політичному курсі США, які, незважаючи на офіційно декларований партнерський характер сучасного етапу американсько-російських стосунків, незмінно розглядають Росію практично у всьо-

му спектрі існуючих і перспективних загроз американським інтересам. Вплив цього курсу багато в чому визначає традиційну спрямованість діяльності блоку НАТО по забезпеченню впливу на процеси, що відбуваються в Європі у вигідному для себе напрямку, і прагненням здійснювати контроль за обстановкою в країнах СНД і особливо в Росії.

Активізація зв'язків НАТО з Україною, що розглядається як противага РФ, має за мету стримувати доцентрові тенденції в СНД і обмежувати роль і вплив Росії в Співдружності. Таке особливе ставлення НАТО до України закріплене в хартії про особливі стосунки між НАТО й Україною, підписаній у липні 1997 року в Мадриді.

У діях керівництва країн НАТО у військово-політичній сфері проглядається прагнення не припустити налагодження повноцінного військового співробітництва і створення єдиного оборонного простору СНД. Стосовно Росії США і НАТО зацікавлені в ліквідації її ядерних засобів та істотного скорочення звичайних Збройних Сил, ослабленні або повній руйнації ВПК РФ.

Високорозвинені країни Заходу, розвиваючись за законами конкурентної боротьби, зацікавлені в перетворенні Росії у свій сировинний додаток, джерело дешевої робочої сили, ринок збуту товарів і послуг, які не знаходять по-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ЕВГЕНІЙ
ЙОЛКІН
ЧИННИКИ, ЩО
ФОРМУЮТЬ
ПЕРСПЕКТИВНИЙ
ОБРАЗ
ВІЙСЬКОВО-
ПОЛІТИЧНОЇ
ОБСТАНОВКИ
В ЄВРОПІ

Якщо врахувати, що притік низько кваліфікованої робочої сили забезпечується насамперед за рахунок нелегальної еміграції, то маса легальних іммігрантів буде інтегрована на рівні того, що в нашій термінології можна приблизно назвати «інтелігенцією». Наслідки такого інтеграційного процесу не можуть бути коректно оцінені сьогодні, але одним із неминучих наслідків його може стати часткова маргіналізація локальної інтелігенції, що може потягти за собою відповідне зміщення національної самоідентифікації.

Другий цікавий аспект пов'язаний із міграційними процесами, які торкаються корінного населення Європи. Найпомітнішим буде переміщення німецькомовного населення у напрямку Сілезії, Чехії, Нижнього і Верхнього Райну, Мозеля та ін. І в цьому сенсі також, ЕС не стільки умиротворяє Німеччину, не стільки ставить її під контроль, скільки відповідає її стратегічним інтересам. Упродовж 15-20 років, з моєї точки зору, ЕС перетвориться в таку ж політичну фікцію, що й НАТО.

І якщо НАТО вже сьогодні з усією очевидністю є не оборонним союзом, а механізмом контролю з боку США військово-політичного розвитку ЕС, так і ЕС дуже незабаром перетвориться в механізм фінансово-по-

літичного контролю з боку німецького ядра ЕС щодо всього економічного ансамблю ЗЕ.

Холодна війна закінчується. Але здобута «перемога», як її називає західноєвропейська преса, є не що інше, як початок хронічної міґрені.

Переклав з російської А.П.

35

ЕСКЕЛІ ЗЕЛЬЦЕР
ЧИ МОЖЛИВИЙ
ЧЕТВЕРТИЙ РАЙХ?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

питу у високорозвинених державах. Головні «мозкові центри» США і НАТО засновуються на тому, що найзручнішим і найнадійнішим засобом досягнення цієї мети є підтримка на її території і навколо неї конфліктогенних процесів, що супроводжуються періодичними спалахами насильства.

По-перше, перманентна «зайнятість» Росії вирішенням таких конфліктів буде для неї не менш руйнівною, ніж нещодавня гонка озброєнь; по-друге, це унеможливить возз'єднання колишніх республік Совецького Союзу і буде стимулювати відцентрові тенденції у самій Росії, що неминуче приведуть до відособленості регіонів і їхнього зсуву в зону впливу інших держав.

Основні загрози безпеці РФ у період до 2015-2030 р. будуть визначатися політикою США і їхніх союзників, спрямованою на протидію інтеграційним процесам на просторі СНД і недопущення відродження Росії як повноцінної великої держави, спроможної ефективно захищати свої національні інтереси.

Військова інфраструктура країн НАТО впритул наближається до кордонів Росії та її союзника – Білорусі, оперативна ємність можливого театру військових дій підвищується, що дозволить у 2-2,5 рази скоротити терміни опе-

ративного розгортання і збільшити чисельність угруповань ОЗС НАТО.

Таким чином, на сучасному етапі потенційна військова небезпека для Росії на Заході виходить у першу чергу з боку НАТО. Проте рівень цієї небезпеки в даний час і в найближчій перспективі буде знижений у зв'язку з адаптацією збройних сил нових членів блоку до його стандартів. У майбутньому ця потенційна небезпека може трансформуватися у більш високі ступені військової загрози. Це пов'язано з тим, що подальше розширення Північноатлантичного союзу за рахунок прибалтійських країн, а також утягування ряду країн СНД у взаємодію з військовими структурами НАТО перетворить його у своєрідний кордон, що оперізує Росію з північно-західних до південно-східних кордонів, що завдасть непоправних збитків стабільності не тільки в Європі, але й в усьому світі.

Потенційну небезпеку для Росії продовжує становити можливе загострення територіальних протиріч у Європі: по-перше, у зв'язку з можливістю пред'явлення в майбутньому деякими східноєвропейськими країнами, у випадку перемоги націоналістичних тенденцій в їхньому зовнішньополітичному курсі, територіальних претензій до держав Співдружності (до Білорусі – із боку Польщі; до України –

із боку Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії); по-друге, внаслідок можливих територіальних суперечностей Росії з Фінляндією (через частину Карелії), Норвегією (через проблему розмежування арктичних вод у Баренцевому морі), Польщею і Німеччиною (через Калінінградську область), Естонією (через територію Кінгісепського району Ленінградської області і Печорського району Псковської області), Латвією (через місто Питалово і прилеглий район Псковської області), Литвою (через місцевість у районі озера Виштітіс, Куршську косу та місто Советськ).

На відміну від потужних військових держав Заходу, східноєвропейські та прибалтійські держави, а також більшість країн ближнього зарубіжжя (за винятком України) не мають у своєму розпорядженні істотного військового потенціалу і, відповідно, не становлять помітної військової небезпеки для Росії. Проте Литва, Латвія й Естонія, у випадку виникнення конфлікту з Росією, розраховують на політичну підтримку і навіть пряму військову допомогу з боку блоку НАТО, у розпорядження якого намічається передати частину вивільнених після виводу російських військ об'єктів інфраструктури.

Водночас, незважаючи на суперечливість обстановки в Європі, виникнення великомасштабної війни на Заході

проти Російської Федерації в сучасних умовах малоімовірно, у той же час не можна виключати війн меншого масштабу, що можуть стати реальністю в майбутньому і за певних умов перерости у великомасштабні. Крім того, існує можливість втручання НАТО у конфлікти між окремими державами, що не входять у цей блок, під приводом проведення миротворчих операцій за мандатом ООН або ОБСЄ.

Зараз американське військово-політичне керівництво здійснює певні кроки в напрямку формування нової стратегічної концепції НАТО, що викликано, на їхню думку, недостатньою єдністю членів альянсу в захисті життєво важливих інтересів Заходу за межами Європейського континенту.

У той же час, становлення Західної Європи як центру сили світового значення породжує тертя між ЕС і США. Посилюється прагнення західноєвропейських партнерів вийти з-під опіки Вашингтона і підвищити роль «суто» європейських структур безпеки (в особі ЗЕС як військово-політичного відгалуження ЕС). Припинення безпосередньої небезпеки глобального конфлікту підвищує можливість західноєвропейських країн забезпечити оборону власними силами.

Скорочений переклад з російської А.П.

ЕВГЕНІЙ
ЙОЛКІН
ЧИННИКИ, ЩО
ФОРМУЮТЬ
ПЕРСПЕКТИВНИЙ
ОБРАЗ
ВІЙСЬКОВО-
ПОЛІТИЧНОЇ
ОБСТАНОВКИ
В ЄВРОПІ

ВІТАЛІЙ

© Кузьменко В.П., 2000

КУЗЬМЕНКО

МЕГАТРЕНДИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ
В РОЗБУДОВІ НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ
ЦИВІЛІЗАЦІЙ ТА МІСЦЕ В НЬОМУ УКРАЇНИ І РОСІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

УКРАЇНА 2000

© Національний інститут стратегічних досліджень, 1999

ГЕОПОЛІТИЧНІ
ПРІОРИТЕТИ ТА СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ

На межі тисячоліть історико-культурна, суспільно-політична та соціально-економічна думка планети повернулись до цивілізаційного підходу, що має майже двохсотрічний науковий набуток, розвинутий у XIX-XX століттях ученими різних країн. Саме у 90-і роки нашого століття на тлі глобальних екологічної та фінансово-економічної криз, що охопили майже всі країни Земної кулі, поглиблюється кризова ситуація у соціально-політичній сфері макрорегіонів (Югославія, Кавказ, Індія-Пакистан), розташованих на стику різних цивілізацій. Завдяки цим катастрофічним процесам сьогодні геополітичною термінологією оперують не тільки науковці, а й політики-прагматики. Більше того, терен України у деяких американських (Бжезинський, Гантінгтон) та російських (Дугін, Мітрофанов) теоретиків і практиків сучасної геополітики опинився на розломі циві-

Друкується зі значними скороченнями. Повну версію статті можна прочитати за адресою:
http://www.niurr.gov.ua/ukr/publishing/panoramal#2_2000

лізацій, і вони, мов ножем, проїхались українською територією, розділивши її (на щастя, тільки на папері) на окремі шматки. Тому й **виникла необхідність обґрунтування цивілізаційного підходу з урахуванням його генетики та впливу на становлення нового порядку цивілізацій, що складається наприкінці тисячоліття. Головним же є визначення у цьому процесі місця України.**

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ЦИВІЛІЗАЦІЯ”

Ще у 1930 р. видатний французький історик Люсьєн Февр, що є одним із засновників дуже авторитетної серед учених-суспільствознавців школи “Аннали”, якраз на початку її існування присвятив еволюції значень дефініції “цивілізація” спеціальну роботу (ця праця називається “Цивілізація: еволюція слова та групи ідей”). Після ретельного дослідження він стверджував, що даний термін вперше вжито французьким інженером мостів і доріг Н.А. Буланже у його книзі “Старовина, що виявлена у своїх звичаях”, яка у переробці видатного французького філософа Поля Гольбаха була видана тіль-

39

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Пропонуємо читачам *ї* фрагменти підготованої Радою національної безпеки і оборони України, Національним інститутом стратегічних досліджень і Національним інститутом українсько-російських відносин монографії *Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку* (Київ, 1999. – 384 с., іл.; ISBN 966-554-023-8). Керівник авторського колективу: доктор історичних наук, дійсний член Міжнародного інституту стратегічних досліджень (IISS, London) О.М.Гончаренко; автори: від НІСД – д-р філос. наук Б.О.Парахонський, д-р іст. наук О.В.Потехін, канд. воен. наук Е.М.Лисицин, канд. воен. наук О.Я.Маначинський, канд. іст. наук С.О.Нікішенко, канд. політ. наук О.В.Стрекаль, А.З.Гончарук, В.П.Кузнєцов, В.О.Маляров, О.Б.Парахонська, А.Я.Соболев; від НІУРВ – д-р філос. наук Р.Н.Жангожа, канд. екон. наук В.П.Кузьменко. Це видання майже не доступне широкому колові читачів, зокрема поза столицею, тому ми публікуємо цей дайджест. Повний текст книги можна прочитати на веб-сайті Національного інституту стратегічних досліджень за адресою: www.niss.gov.ua.

Оптимізація процесів державотворення, суспільних трансформацій і зовнішньополітичного механізму України вимагає чіткого перспективного бачення ролі й місця України в сучасному світі, аналізу динаміки її взаємодії з міжнародним середовищем, формування чіткої геополітичної стратегії на перспективу.

Базові теоретичні засади даного дослідження можна викласти в таких тезах:

1. Чітке визначення і закріплення у масовій свідомості базових геополітичних пріоритетів і національних інтересів є однією з найважливіших передумов розробки ефективної зовнішньополітичної та внутрішньополітичної стратегії на перспективу. На жаль, ці інтереси і пріоритети не тільки не консолідовані в національній свідомості українського народу, але й навіть адекватно не розроблені й не визначені на державному рівні.

Між тим, як справедливо наголошував Дж. Кеннеді, національний інтерес більш важливий за ідеологію. «Відправною точкою зарубіжної політики будь-якої країни має бути концепція національних інтересів».

ки у 1766 р., тобто після смерті автора (помер у 1759 р.). Цю дефініцію тут використано наступним чином: "Коли дикий народ стає цивілізованим, ні в якому разі не слід вважати акт цивілізації завершеним після того, як народу видані чіткі та незаперечні закони: потрібно, щоб він ставився до даного йому законодавства як до цивілізації, що продовжується" [11].

Існує й така думка, що поняття "цивілізація" вперше було використано у французькій літературі маркізом де Мірабо у 1757 р., а в англійській – у 1767 р. [4], тобто практично в одні й ті ж самі часи. Це свідчить про сам дух світосприйняття епохи, що вимагала нової дефініції. І сьогодні у слові "цивілізація" є щось магічне, що заворожує людину і створює в її уяві незвичайну суспільну модель, побудовану розумно, з урахуванням усіх необхідних потреб соціуму, що проголошувалось і в комуністичному ідеалі. Але в дійсності таких суспільств немає, і навіть громадяни найбільш розвинутих країн світу мають складне життя з усіма його суперечностями та проблемами. Слід також зазначити, що

традиційно **термін "цивілізований", відповідно до етимології латинського слова *civilis*, означає вихованого, гідного громадянина з високим рівнем освітнього та культурного розвитку.**

Шпенглер визначив 8 цивілізацій. Причому, в його капітальній праці акцентовано не стільки на аналізі історичного минулого тисячолітніх цивілізацій, скільки на прогнозуванні майбутнього людства, що й викликало широкий суспільний резонанс та інтерес до висловлених ним ідей.

Друга світова війна, здавалось, повністю підтвердила апокаліпсичні прогнози Шпенглера. Головним її підсумком став розкол на дві протидіючі частини не тільки Німеччини та Європи, але й людства в цілому. Саме "берлінська стіна" стала символом біполярного світу, на протилежних полюсах якого майже на півстоліття розмістилися у взаємному протистоянні двоє планетарних лідерів – СРСР та США.

Зникнення першого з них з географічної карти Землі на початку 90-х років стало вражаюче несподіваним для багатьох. Другий же, у відповідності з прогнозом кінця 80-х років американського соці-

сів, визначених у термінах сили», – підкреслював батько політичного реалізму Г. Морґентау. Формування відносно стабільної, не суперечливої та самоузгодженої системи національних інтересів і геополітичних пріоритетів – необхідна передумова оптимізації процесів державотворення і розробки перспективної стратегії дій України в навколишньому світі.

2. Основою стратегії України, спрямованої на реалізацію своїх національних інтересів (незалежно від її геополітичного вибору), має стати курс на її виживання, підвищення життєспроможності та зміцнення як вільної, суверенної, незалежної держави сучасного світу за умов збереження національних цінностей, захисту економічного та політичного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності, перетворення з об'єкта геополітичних ігор великих потуг на повноцінний суб'єкт геополітики, тобто на самостійного гравця, який визначає свої цілі й дії на міжнародній арені (звісно, з урахуванням як власних можливостей, так і параметрів навколишнього середовища).

3. Єдино можлива пріоритетна модель аналізу – егоцентрична. З точки зору політичного реалізму мають бути відкинута і романтичний утопізм перших ро-

ків незалежності, і нинішні плазування перед великими державами та міжнародними організаціями й структурами. Основна проблема тут – традиційний комплекс меншовартості та синдром молодшого брата. За будь-яких обставин Україна є і буде однією з найбільших і найпотужніших країн Європи. З цього треба виходити й вести себе відповідним чином. Розгляд взаємодії України з регіональним і глобальним оточенням повинен починатися з того, що відправною точкою суб'єкта геополітики може бути лише власна територія (як центр і початок відліку) і власні інтереси, які є абсолютно пріоритетними. Перефразуючи відому британську сентенцію щодо демократії, можна сказати: «Можливо, егоцентрична модель не є повністю оптимальною, проте всі інші – ще гірші».

4. Принципово помилкова досить поширена теза про те, що Україна – регіональна потуга і тому має лише регіональні інтереси. Україна, природно, має і власні глобальні інтереси. Зростаюча політична, економічна, науково-технічна, інформаційна її присутність на всіх континентах планети – наочне тому підтвердження. Інша справа, що співвідношення регіональних і глобальних інтересів у геополітичній і зовнішньо-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

В.П. КУЗЬМЕНКО
МЕГАНТЕНДИ
ЛЮДСЬКОГО
РОЗВИТКУ В
РОЗБУДОВІ
НОВОГО
СВІТОВОГО
ПОРЯДКУ
ЦИВІЛІЗАЦІЙ ТА
МІСЦЕ В НЬОМУ
УКРАЇНИ І ПОСІ

олога Френсіса Фукуями, став претендувати на одностороннє лідерство у, як тоді здавалось, єдиній вестернізованій планетарній цивілізації, що подавалась як "завершення ідеологічної еволюції людства та універсалізації західної ліберальної демократії як кінцевої форми правління" [14]. Але в цей же час у світі і, навіть, у США стали поширюватись неоізоляціоністські настрої у визначенні ролі різноманітних етносів у загальнопланетарних процесах. У результаті в 1993 р. директор Інституту стратегічних досліджень Гарвардського університету Семюел Гантінгтон висуває геостратегічну концепцію конфлікту та взаємодії 8 головних цивілізацій [15], що безпосередньо перегукується з ідеями Данилевського, Шпенглера та видатного англійського історика системного мислення Арнольда Дж. Тойнбі, який ще в середині ХХ століття найбільш ґрунтовно виклав поліциклічну систему розвитку цивілізацій [9].

Згідно з концепцією Тойнбі, вирішальна роль у становленні цивілізацій належить "Відповіді" тих чи інших народів на "Виклик", який кинуть їм обставинами та Богом. Серія послідовних відповідей на

послідовні виклики тлумачиться ним як вияви розвитку цивілізації, особливо тоді, коли в ході розгортання процесу становлення цивілізації спостерігається тенденція щодо зміщення спрямування її дій від зовнішнього оточення до внутрішніх викликів, які все більше обумовлюють прогресивний рух цивілізації або етносу, що її формує, у напрямку самовизначеності та самодостатності.

Узагальнення різних концепцій приводить до висновку, що основним фактором утворення цивілізації є рельєфно визначена територія спільного проживання населення, об'єднаного культурно-ментальною спорідненістю утворюючих його націй. Саме фактор певного земного простору з його неповторністю визначає спільну історичну долю народів, з яких формується єдина цивілізація, що характеризується переважаним впливом у ній однієї чи кількох визначених ознак культурно-історичних типів цивілізацій. Кожне суспільство чи цивілізацію треба вивчати такими, якими вони є, а не шукати якихось загальних, глобальних законів їх розвитку.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

політичній стратегії України є, звичайно, іншим, ніж у США, Китаю чи РФ.

5. Геополітичне положення й історична спадщина об'єктивно зумовлюють багатовекторність зовнішньополітичних орієнтацій України. Проте ця багатовекторність не повинна нагадувати безпринципність і спроби всидіти одночасно на двох конях, що рухаються у протилежних напрямках. Такі спроби не є оригінальними, неодноразово траплялись в історії і, як правило, погано закінчувались. Одночасна орієнтація на полярні центри сили, балансування на протиріччях потенційно небезпечні. Вони завжди були ефективною тимчасовою тактикою, проте поганою стратегією. До того ж, щоб бути успішною, така тактика вимагає надзвичайно високої політичної культури й рафінованої, «візантійської» техніки виконання, якої нашої молодій державі, на жаль, бракує.

6. Процеси інформатизації набувають сьогодні виключно важливого значення. Інформація як стратегічний продукт стає і предметом конкуренції, і засобом захисту та впровадження в життя базових національних інтересів. Здатність суспільства та його інституцій збирати, обробляти, аналізувати, систематизу-

вати та накопичувати інформацію стала ключовою передумовою соціального та технологічного прогресу, фактором національної безпеки, основою успішної зовнішньої політики. Висока мінливість інформаційного середовища, викликана прогресом інформаційних технологій, змушує державу швидко адаптуватися до нових умов. Інакше їй загрожує інформаційне домінування більш розвиненої держави (групи держав), постійне перебування у чийсь інформаційній тіні.

Інформаційне забезпечення системи державного управління та інститутів громадянського суспільства, налагодження інформаційного обміну між ключовими акторами суспільного життя стає одним з визначальних чинників ефективної імплементації інтегральної стратегії національної безпеки держави на перспективу.

7. Базовим критерієм правильності будь-яких теоретичних побудов завжди була й залишається практика. Це однаковою мірою стосується і геополітичних, і зовнішньополітичних, і внутрішньополітичних концепцій, стратегій і програм. Саме тому в якості емпіричного підґрунтя даної роботи широко використовувалися результати конкретних соціологічних досліджень геополітичних і зовнішньополітичних орієнтацій і пре-

Сьогодні цивілізації мають надетнічний і, навіть, дедалі більше надрелігійний характер (фактично, тільки така молода та впливова на межі тисячоліть релігія, як іслам, залишається визначальним фактором існування ісламської а, по суті, навіть, панісламської цивілізації, до сфери якої перш за все входять народи Північної Африки, Передньої та Центральної Азії, хоча мусульманські народи проживають і на територіях України, Росії та інших країн світу). Відносно відособлено вже кілька тисячоліть стало існує індійська цивілізація, духовну силу якої не змогла здолати навіть колоніальна залежність від Англії, що в часи завоювання Індії була економічним і значною мірою політичним світовим лідером. Формування китайської цивілізації відбувалось через сприйняття її населенням основ єдиних моральності, освіти та правил поведінки, для яких не було мовних кордонів чи обмежень за походженням. Разом з тим сьогоднішній Китай та оточуючі його "південно-східно-азіатські тигри" виявляють дедалі більш міцніючі тенденції до їх об'єднання як між собою, так і з могутньою сусідньою

Японією. Остання ж, у свою чергу, незважаючи на існуючі в ній релігійні особливості і технологічний прогрес рівня найрозвинутіших країн, дедалі більше відходить від так званої Західної цивілізації і після глобальної фінансової кризи, що зумовила перерозподіл японських капіталів до Китаю, перебуває вже, по суті, у Південно-Східно-Азіатській цивілізації. Такою ж дедалі більш єдиною стає Центрально-Південно-Африканська (а по суті – африканська) цивілізація зі своїм лідером – ПАР, яка нещодавно дивилась у потилицю Західній цивілізації, що вже не існує як єдине ціле, незважаючи на зміцнення військово-політичного блоку НАТО. Західна Європа, об'єднавшись у Європейський Союз, все більше притягує до себе центральноєвропейські держави, що саме з метою майбутнього вступу до ЄС об'єднуються "Центрально-Європейською угодою про зону вільної торгівлі" в CEFTA. До складу останньої вже входять 5 центральноєвропейських країн: Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія. Мабуть, і Україні, що прагне до вступу у ЄС, слід зробити кроки у напрямі приєднання до цих держав.

ференцій населення України, моніторинг динаміки змін громадської думки на регіональному та національному рівнях.

Україна в ключових геополітичних контурах

Геополітичні пріоритети основних світових потуг і Україна. Розробка консистентної зовнішньополітичної та геополітичної стратегії на перспективу, формування адекватної стратегічної відповіді як на виклики часу, так і на ймовірні стратегії основних гравців світу та найближчих сусідів України вимагає щонайменше аналізу і зіставлення геополітичних і зовнішньополітичних пріоритетів представників атлантизму та євразійства.

Геополітична стратегія Заходу. Головна лінія стратегії Заходу після виграшу холодної війни і формування фактично монополярної моделі світу на чолі із США спрямована на закріплення статус-кво і недопущення формування нової геополітичної сили чи блоку, опозиційного до атлантично-мондіалістської ідеології Заходу. Як кандидати на роль такої сили звичайно розглядаються РФ, ісламський світ і КНР.

Теоретично не можна виключати й можливості розколу всередині самого західного світу.

Основними геополітичними пріоритетами Заходу є:

– збереження західної цивілізації і розширення співробітництва між її європейською, північноамериканською і тихоокеанською частинами; укріплення її базових цінностей та інституцій – демократії, механізмів вільного ринку, ліберально-демократичної ідеології тощо; формування нової структуризації світу на принципах геоекономіки;

– протидія створенню і зміцненню будь-якого геополітичного блоку чи стратегічної сили, які могли б протиставити себе західній цивілізації та сприяти формуванню нової біполярності чи антагоністичної багатополарності;

– зміцнення НАТО і головних стратегічних осей Західного світу: США – Європа, США – Близький Схід, США – Південно-Східна Азія, США – Японія;

– обмеження впливу й експансії «месіанських» держав, у тому числі конфуціанських та ісламських, упередження переростання регіональних конфліктів у глобальні війни;

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

В.П. КУЗЬМЕНКО
МЕГАТРЕНДИ
ЛЮДСЬКОГО
РОЗВИТКУ В
РОЗБУДОВІ
НОВОГО
СВІТОВОГО
ПОРЯДКУ
ЦИВІЛІЗАЦІЙ ТА
МІСЦЕ В НЬОМУ
УКРАЇНИ І РОСІЇ

Враховуючи, що латиноамериканська цивілізація давно сформувалась, та виходячи із сучасних мегатрендів перерозподілу світового порядку суспільного розвитку, сьогодні можна визначити за географічно-континентальними та культурно-ментальними критеріями наступні вісім цивілізацій:

1. Північно-Американсько-Австралійсько-Новозеландську (західна);
2. Південно-Американську (латиноамериканська);
3. Західно-Центрально-Європейську (європейська);
4. Східно-Європейсько-Північно-Азіатську (євразійська або російсько-сибірська);
5. Південно-Східно-Азіатську (китайсько-японська або далекосхідна);
6. Південно-Азіатську (індійська);
7. Північно-Африкансько-Передньо-Центрально-Азіатську (ісламська);
8. Центрально-Південно-Африканську (африканська).

Хоча за класифікацією Гантінгтона США та Західна Європа відносяться до єдиної Західної цивілі-

зації, слід усвідомлювати їх континентальні особливості, перш за все, у галузі культури. Тут Європа має значно багатшу і різноманітнішу історичну спадщину. Та й далеко не всі так звані “західні” цінності виявились придатними для європейської культури, яка дедалі більше відштовхує їх від тіла своєї цивілізації. До того ж, **90-і роки ХХ століття, ставши періодом динамічного розвитку та інтеграції не тільки двох Німеччин, а й Європи в цілому, багато в чому спростували численні сумніви початку та середини ХХ століття щодо можливості цього інтеграційного процесу.**

МІСЦЕ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ У НОВОМУ СВІТОВОМУ ПОРЯДКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Практично кожна із центрально- та східно-європейських країн, включаючи Україну, і навіть Росію, прагне до інтеграції в Європейський Союз, що може виконати роль колективного світового лідера. Враховуючи все вищесказане і той природний фактор, що на українській території розташований географічний центр Європи, саме **персоніфіко-**

– збереження й посилення існуючої стратегічної переваги над колишніми і потенційними супротивниками та забезпечення можливості стратегічного домінування в будь-яких регіональних чи глобальних конфліктах;

– зміцнення «римленду» (по периферії Євразії від Ісландії до Японії і Філіппін);

– поширення НАТО на Схід і стимуляція приєднання до Європейського Союзу та європейської культури в цілому країн Центральної Європи (ЦЕ) і країн, що утворилися після дезінтеграції СРСР, особливо тих, чий культура близькі до західної;

– розбудова й поширення впливу міжнародних інститутів, які відповідають західним цінностям, забезпечення інтеграції незахідних країн у ці інститути;

– економічна і соціокультурна експансія в інші країни, підтримка соціальних інституцій і груп, що орієнтуються на західні цінності, інтереси і стиль життя.

Наведені вище пріоритети цілком відповідають новій монополярній структурі світу (про багатополарність сьогодні можна говорити переважно в економічній сфері), яка сформувалась після закінчення «холодної війни», а також інтересам єдиного чітко виз-

наченого полюсу світової сили і влади. Цим полюсом стали Сполучені Штати Америки в союзі з розвиненими країнами західної цивілізації. Перемога західних країн у «холодній війні» була закономірною. Війну виграла західна ринкова економіка. Саме вона, а не військовий потенціал, виявилася визначальним чинником перемоги Заходу.

Водночас сподівання багатьох країн на те, що економічна могутність неминуче перетвориться на геополітичний вплив і призведе до формування багатопольярного світу відповідно до нових економічних центрів сили (Японія, Німеччина, Китай) виявились марними. Такими ж, як і марксистський міт про домінування економіки над політикою. Економічна могутність виявилася необхідним, проте недостатнім фактором формування великих держав і нових полюсів сили. Утвердження монополярного світу з універсальною євроатлантичною системою цінностей значно обмежило вплив і можливості поширення альтернативних систем цінностей – євразійських, ісламських, латиноамериканських, конфуціанських тощо. Ці цінності й відповідні цивілізації віднині стали приреченими на другорядні ролі регіонального рівня.

ване зближення України з ЄС є пріоритетним напрямом її геостратегії поступового входження до європейської цивілізації.

Цьому має сприяти і геоекономічне положення України. Її територією, як відомо, традиційно проходили торгові маршрути трансконтинентального значення, від активності функціонування яких залежала динаміка розвитку економіки тієї держави, до складу якої входила Україна. Сьогодні аналогічні шляхи називають транспортно-комунікаційними коридорами, що мають носити переважно транзитний характер. Адже згідно з результатами досліджень англійського інституту "Рендел", в Україні найкращий коефіцієнт транзитності в Європі, але ступінь його використання дуже низький. Це добре видно на прикладі вертикальної складової "великого хреста" (тобто "Шляху із варяг у греки"), головна історична транспортна артерія якої – Дніпро – нині майже завмерла. Горизонтальна його складова – "Великий шовковий шлях" з Європи через Україну та Росію у східному та південно-східному напрямках – веде до могутньої Японії, яка

за темпами економічного зростання була у 60-70-і роки ХХ сторіччя світовим лідером, і Китаю, що разом із "поголів'ям азіатських тигрів" змінив її у цій ролі у 80-90-і роки, коли багато розвинутих країн, і особливо країни СНД в 90-і роки, переживали глибоку системну кризу. Саме усвідомлення кардинальних змін у всіх сферах життя на рубежі не тільки століть, а й тисячоліть зумовлює багатовекторний характер геостратегії України у постбіполярному світі, суттєвою компонентою якої є українсько-російські відносини, що справляють значний вплив на загальну геополітичну та геоекономічну ситуацію в країні.

Особливої важливості набуває роль України у геополітичному протистоянні планетарної демократії відродженню Російської імперії, яка під назвою "Советської" нещодавно загрожувала всьому світу. І хоча ще у середині ХХ століття видатний російський філософ Георгій Федотов відзначав, що "у сучасному світі немає місця Австро-Угорщинам" [12] та іншим старим імперіям, не слід забувати про пересторогу Збігнева Бжезинського, яку він уперше висловив у

Майбутнє Європи і світової цивілізації залежить саме від чіткої позиції Заходу в питанні ставлення до країн, що виникли на уламках СРСР. Будь-які спроби Російської Федерації, вважає, наприклад, Зб. Бжезинський, ізолювати і знову підкорити Україну за допомогою московського оплоту в Криму (так само, як вторгнення в Прибалтику) повинні розглядатись як привід для масштабної допомоги Заходу. Підтримка країн Балтійсько-Чорноморської зони має стати стратегічною метою Заходу. В геополітичному вимірі важливо, щоб Україна змогла стабілізуватись як міцна незалежна держава Центральної Європи, що в свою чергу зміцнить надії на еволюцію і самої РФ як демократизованої європейської держави. Тому важливим компонентом західної стратегії в Центральній Європі сьогодні стає підтримка економічної і політичної консолідації України.

Геополітична стратегія РФ. Основні напрямки стратегії РФ зумовлені її геополітичними амбіціями і намаганнями повернути собі статус наддержави, який вона втратила після розпаду Варшавського блоку і СРСР. Відчуття стратегічної вразливості, яке виникло внаслідок процесу перетворення РФ з наддержави на

велику регіональну потугу, плюс природне занепокоєння питаннями безпеки за нових геополітичних умов стимулювали розробку значної кількості аналітичних доповідей і рекомендацій [Goncharenko A. Ukrainian-Russian Relations: An Unequal Partnership. – London, Whitehall: RUSI, 1995; Глобальні трансформації і стратегії розвитку / Під ред. О.Білоруса. – К.: Віпол, 1998].

Аналіз цих доповідей і реальної політики РФ на міжнародній арені дає змогу дійти висновку, що основними її геополітичними пріоритетами є:

- повернення статусу наддержави і формування нової євразійської потуги чи блоку на терені колишнього СРСР;
- збирання «історичних російських земель», інтеграція держав і «великих просторів» навколо РФ;
- приєднання до великої сімки й активна протидія поширенню НАТО на Схід;
- зміна стратегічного балансу між Атлантичною спільнотою (НАТО) і РФ як військово-стратегічною наступницею СРСР, орієнтація на формування нової стратегічної біполярності;
- формування нових стратегічних осей Євразії: Москва – Берлін, Москва – Тегеран, Москва – Токіо;

1994 р. в статті “Передчасне партнерство” – “Неможливо досить рішуче стверджувати, що без України Росія зрікається імперії, але з Україною, zaangażованою і потім підпорядкованою, Росія автоматично стає імперією” [17] – і розвинув пізніше у книзі “Велика шахівниця” [2]. Адже більше трьох століть тому Російська імперія почалася саме з “возз’єднання” з Україною. А з проголошенням української незалежності дев’ять років тому, за визначенням, зробленим тоді у “Московских новостях” Глібом Павловським: “Припинилась Росія – імперська унія, створена династією Романових з Московського царства та Гетьманської України. Якщо не зловживати історичними претензіями, сьогодні в Європі існує, як мінімум, дві російські держави: російсько-московська та україно-руська” [6].

Ось чому політика самозбереження і самоствердження України, перш за все на постсовєцькому просторі, стає особливо важливою у відносинах з Росією. Тим більше, що деякі представники політичного істеблішменту РФ вважають, що “Росія швидше піде на глобальну дестабілізацію всього пос-

тсовєцького простору і на розвал України” (Андронік Мігранян) [8], і обґрунтовують геополітичну декомпозицію останньої, виходячи з того, що “існування України у нинішніх кордонах та зі статусом “суверенної держави” тотожне завданню страшного удару по геополітичній безпеці Росії, рівнозначне вторгненню на її територію” (Александр Дугін) [3]. Але цитовані московські професори, один з яких – тодішній член Президентської ради РФ, а другий – автор першого російськомовного навчального посібника з геополітики, не є тут винятком. Так, колишній голова комітету з геополітики Державної Думи Росії Алексей Мітрофанов на слуханнях, присвячених обговоренню широкомасштабного договору України з РФ, 3 березня 1998 р. від імені фракції ЛДПР виступив із заявою: “Справа у неприйнятті принциповому: нема держави “Україна”. Нема для суспільства” [7]. У виданій за рік до цього книзі “Кроки нової геополітики” він закликав “до дезінтеграції України на три-чотири держави, що включають турецько-кримсько-татарську “державу” з центром у Бахчисарай” [5]. Як наголошує Генрі Кіссін-

– забезпечення доступу до «теплих морів», насамперед через Іран і Ірак (бажано політичними методами);

– протидія сепаратистським рухам у самій РФ, особливо в регіонах Кавказу, так званого «тюркського клину» (насамперед Татарстан і Башкортостан), Якутії і Далекого Сходу;

– нейтралізація країн Балтії і геополітична декомпозиція України (або щонайменше так звана «фінляндизація» цих країн);

– повна інтеграція Білорусі до складу РФ;

– формування економічного і політичного домінування в державах Закавказзя і Центральної Азії;

– економічна і соціокультурна експансія в усі незалежні країни на терені колишнього СРСР, підтримка російськомовного населення, створення умов для політичного контролю і домінування РФ.

Ці пріоритети цілком відповідають традиційній імперській стратегії Росії та російській месіанській ідеї. Її реалізація завжди була й залишається суттю цієї стратегії протягом століть. І всі процеси «лібералізації», «демократизації» чи «вестернізації» не можуть змінити цю тенденцію в історично стислий проміжок часу.

Якщо придивитися уважніше до потенціалу україно-російських відносин, їхнього глибинного підґрунтя, то слід визнати, що істотних довгострокових причин для їх погіршення немає. Обидві країни – споріднені культурно-цивілізаційно, мають спільні економічні інтереси і здатні проводити узгоджену політику щодо інших країн. Аналізуючи причини труднощів в українсько-російських відносинах, не можна не дійти висновку, що їм притаманний переважно суб’єктивний характер, тобто вони зумовлені інтенціями, поглядами, прагненнями домінуючих у цих країнах політичних еліт.

Принципова відмінність у менталітеті спричиняє ставлення росіян до самих себе як до великодержавної нації, а до українців – як до етносу вторинного, меншوارтого, неспроможного до самостійних політичних дій. Відмова українців від телурократії трактується як державницька неспроможність. Вважаючи себе єдиним правонаступником СРСР, а ширше – ідеї світового панування, РФ прониклася амбіціями щодо відновлення макрополітичної державної структури на євразійському просторі і тому прагне спрямувати свою зовнішню політику на реалізацію цієї месіанської ідеї.

джер у своїй “Дипломатії”, “переважна більшість російських лідерів, хоч би якими були їхні політичні переконання, відмовляються визнати крах Совецької Імперії або легітимність держав-наступниць, особливо України – колиски руського православ’я” [18].

Внаслідок саме постімперської історичної спадщини найбільші складності сьогодні викликають північний та північно-східний вектори української зовнішньої політики. Достатньо нагадати чергові висловлювання мера Москви Юрія Лужкова про Севастополь, зроблені як у цьому місті, так і в “білокам’яній” на відкритті пам’ятника Петру I, з правління якого й почалася Російська імперія. Враховуючи, що в сучасних умовах можливості впливу на економічну і політичну ситуації в Росії з боку різноманітних проімперських сил посилюються, налагодження добросусідських взаємин з РФ потребує нестандартних підходів, обережного і, разом з тим, випереджаючого та пом’якшуючого її дії просування інтересів України у відносинах з Росією. Позитивну роль тут мають відіграти й історична роль України як колиски руського православ’я, і генетична

спорідненість процесів формування української та російської культур, і взаємовигідність розвитку виробничої кооперації на мікроекономічному та мезорегіональному рівнях. Адже “економічний націоналізм” украї неефективний як для України, так і для Росії. Завдяки географічному чиннику Україна здатна використати з вигодою для обох країн і чорноморські інтереси Росії. Перші кроки на цьому шляху вже зроблено. Особливо важливо остаточно розв’язати центральне питання – визнання кордонів, що призведе до суттєвого зміцнення політики самозбереження і самоствердження України не лише на постсовецькому просторі, а й при розбудові нового світового порядку цивілізацій.

Адже фактично **сьогодні Україна стоїть перед дуже складним вибором, по суті, вселенського масштабу: з якою цивілізацією себе ототожнювати?** Тисячоліття тому такий же за значенням вибір щодо релігійних уподобань зробив Володимир Святославович. Сьогодні обрати має Україна і, здається, саме циклічно-цивілізаційна парадигма у широкому її розумінні (як географічно-континентальна та куль-

У політиці РФ домінує євразійська парадигма – комплекс уявлень і зовнішніх орієнтацій, що був прийнятий або частково нав’язаний більшості народів Російської імперії протягом останніх трьохсот років. Суть його – домінування Москви як центру Євразії. Зовнішньополітична доктрина РФ щодо «близького зарубіжжя» сформульована однозначно: Москва вважає ці країни сферою своїх життєвих інтересів і не виключає втручання в їхні справи під гаслом «захисту інтересів російськомовного населення». Що це не пусті слова, свідчить реальна російська політика в Придністров’ї, Абхазії, Таджикистані та інших регіонах. РФ офіційно, на парламентському рівні, не раз висловлювались територіальні претензії до України.

Геополітична стратегія України. Україна, на жаль, ніколи не мала чіткої геополітичної стратегії. Проте її розробка є життєвою необхідністю для неї як суверенної країни й суб’єкта геополітики. Це цілком відповідає її геополітичному потенціалу як значної європейської країни. Передумовою формування такої стратегії є чітке визначення базових цінностей і національних інтересів, внутрішніх і зовнішніх параметрів розвитку, геополітичних орієнтацій на перспективу.

Сенс здобуття незалежності Україною полягає і в тому, що вона отримала можливість безпосереднього спілкування з іншими регіонами світу, тобто набула нової якості існування, стала суб’єктом міжнародного життя, включилася в глобальні світові процеси. Щоб обстоювати власні національні інтереси, Україні потрібно насамперед сформувати власну систему орієнтацій, виробити свою геополітичну модель світу, спираючись на яку можна узгоджувати свою позицію з позиціями інших країн, враховувати їхні інтереси, не забуваючи про свої.

У новітній історії Україна стикалася з великим світом здебільшого лише опосередковано, через призму чужих інтересів та іншої, політично більш розвинутої свідомості (польської, російської, німецької). Сьогодні Україна стоїть на порозі відкриття світу для себе – через що Європа пройшла протягом кількох століть – а також себе для світу, оскільки вона ще залишається для багатьох невідомим геополітичним простором.

Набуття Україною реальної незалежності та її входу в міжнародне співтовариство створює якісно нову ситуацію для всебічного розвитку української нації. Нова якість суспільства вимагає й відповідної

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

турно-ментальна) має стати основою для ґрунтового вибору. Причому ця парадигма дозволяє відійти від чорно-білого мислення більшовицької епохи (Хто – не з нами, той – проти нас!) до інструментарію антиномічного вчення, створеного понад 80 років тому видатним російським філософом і богословом, математиком і фізиком Павлом Флоренським. До речі, інший видатний російський філософ Микола Бердяєв, погляди якого сформувалися у Києві в першій третині його життя, відкликаючись у січневому 1914 р. номері журналу “Русская мысль” на вихід у світ фундаментальної праці Флоренського “Стовп та ствердження істини”, написав тоді про неї, що ця “книга єдина в своєму роді, що хвилює та приваблює...саме цінне у книзі свящ. Флоренського – це його вчення про антиномічність” [1].

Ще у період Другої Світової війни Флоренського вже через 5 років після його знищення у ГУТАБі було названо “Леонардо да Вінчі ХХ століття”. А за 25 років до цього він у своїй знаменитій книзі “Стовп та ствердження істини” писав: “Істина є антиномія і не може не бути такою... Антиномічність зовсім не

говорить: “Чи те, чи інше не істинно; не говорить також: “Ні те, ні інше не істинно”. Вона каже тільки: “І те, й інше істинно, але кожне – по своєму; примирення ж та єдність – вище розуму” [13]. Іншими словами, в різноманітних галузях знань для подальшого їх розвитку необхідне використання відкритого вперше у фізиці видатним датським ученим Нільсом Бором принципу доповнювальності. Застосування останнього в геополітиці дає як Україні, так й іншим країнам глибоку методологічну основу для пошуку поля рівноваг інтересів у складному нинішньому світі міжнародних відносин і швидких змін у різних сферах людської діяльності, яка дедалі більше набуває ігрового характеру. Про це вперше писав ще напередодні Другої Світової війни згаданий вище видатний голландський культуролог Йоган Гейзинга в своїй знаменитій книзі “Homo ludens (Людина граюча)”. В 1938 р. відбулася публікація даної праці, а за рік до цього у своєму виступі “Наука історії” Гейзинга сказав: “На моє глибоке переконання, уся розумова робота історика проходить постійно у низці антиномій” [16].

47

В.П. КУЗЬМЕНКО
МЕГATРЕНДИ
ЛЮДСЬКОГО
РОЗВИТКУ В
РОЗБУДОВІ
НОВОГО
СВІТОВОГО
ПОРЯДКУ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ ТА
МІСЦЕ В НЬОМУ
УКРАЇНИ І РОСІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

переоцінки її інтересів, починаючи з ледь не повної переорієнтації всієї системи суспільної свідомості, яка складалася століттями.

Безпосередні контакти з іншими країнами вимагають також самостійного осмислення чинників, які зумовлюють дії впливових політичних і економічних сил. Проникнення у широкий світ починається із спроб зрозуміти його, налагодити з ним контакти і вступити в багатоплановий діалог. Тільки тоді можна знайти ті форми презентації власної ідентичності і власних інтересів, в яких світ зможе зрозуміти і нас самих. Україна має усвідомити себе в геополітичному контексті і в контексті розвитку світової цивілізації. Таке усвідомлення невіддільне від того, як саме світова спільнота розглядає Україну і як бачить її місце у світі. Визначення геополітичних інтересів України потребує врахування складної системи інтересів різних країн, розкладу сил – економічних, політичних, військових, духовних – у кожному з регіонів світу. Особливо це стосується найближчих сусідів України і потуг глобального значення, що прагнуть знайти власні інтереси в Україні або самі становлять для неї особливий інтерес.

Українську геостратегію визначають три головні вектори зовнішньополітичних взаємодій, які зумовлюють ту або іншу історичну конфігурацію пріоритетів країни. Це євразійський (Московська Русь, Росія, СРСР, СНД), європейський (Польща, Західна Європа, США) та південно-східний (Балкани, Візантія, Туреччина, країни Сходу) напрямки, навколо яких складаються відповідні парадигми зовнішньополітичного мислення. Всі вони мають досить глибокі історичні корені й зумовлені низкою геополітичних чинників, що свідчить про їхню об'єктивність та важливість для існування держави. Вони є традиційними для політичного життя країни.

Кожного разу, коли Україна отримувала можливість жити власним життям, вона повинна була визначатись насамперед у цих напрямках: з ким боротись, кому протистояти, а з ким укласти угоди й налагоджувати союзні відносини. З отриманням незалежності Україна повинна знову визначити себе в цих напрямках. У громадській думці йде запекла боротьба між прихильниками пріоритету насамперед західного і північно-східного напрямів. Визначення національного інтересу України в цьому питанні є стра-

Як підсумок, саме на основі універсального антинормічного вчення українська багатовекторна геостратегічна концепція може виглядати таким чином.

По-перше, **для України, як географічного центру Європи, територією якого традиційно проходили трансконтинентальні торгові шляхи, саме персоніфіковане зближення з ЕС вбачається пріоритетним напрямом її геостратегії поступового входження до європейської цивілізації.** Тим більше, що за культурними традиціями (особливо на рівні побутової культури) та ментальністю неагресивної нації (чого варта у сьогоdnішньому досить агресивному світі відмова України від ядерної зброї, яка вже після цього унікального вчинку “малоросів” з’явилась в Ізраїлі, Індії та Пакистані) українці також досить близькі до багатьох європейських народів, а за терпимістю до негараздів – навіть можуть дати фору будь-якій нації.

По-друге, **суттєвою компонентою суспільного життя для України залишаються водночас її відносини з Росією (тобто – за Шпенглером – з російсько-сибірською цивілізацією), з якою вона пов’я-**

зана упродовж століть спільними історією та духовними традиціями, науково-технічним співробітництвом, виробничою кооперацією підприємств, торгово-економічними відносинами, прикордонним, економічним та культурним співробітництвом регіонів, родинними та особистими людськими взаєминами. Адже, як стверджував лідер євразійської школи, видатний російський лінгвіст і культуролог князь Ніколай Трубецької, “культура, що з часів Петра живе та розвивається у Росії, є органічним і безпосереднім продовженням не московської, а київської, української культури” [10].

По-третє, не слід забувати, що південь України, і перш за все, Автономна республіка Крим, є свого роду перехідною зоною до ісламської цивілізації, релігію якої сповідають кримські татари. Враховуючи, що Кримський півострів є землею їх пращурів, яких Сталін у совєцькі часи вилучив з неї, Україні необхідно знайти виграшну модель діалогу з цією активно впливовою цивілізацією саме через татарське населення цього регіону. (Засновник антропософії, у самій назві якої закладена мудрість люди-

тегічним вибором, і сформовані в нашу добу рішення позначаться на долі держави на десятиліття вперед. На наш погляд, геополітична ситуація України вимагає створення збалансованої системи відносин за усіма векторами.

У термінах класичної геополітики євроазійська модель втілює так званий «телурократичний принцип» (сухопутна потуга із стійкістю провідних рис цивілізації, соціальних традицій, етичних настанов), а євроатлантична модель – «таласократичний» (морської потуги з динамічним розвитком, ринковими взаєминами, індивідуальною ініціативою, етичною гнучкістю тощо). Південно-Східне коло орієнтацій пов’язують з дією принципу «межі» (берегової лінії, зони зіткнення перших двох принципів).

Не вдаючись до критики основ такого бачення структури геополітичного простору, а лише користуючись термінологією класичної геополітики, можна напевно визначити місце України як «цивілізацію межі». Маючи європейське коріння, Україна історично виникає на межі зіткнення з культурами кочових народів, і нині її також сприймають скоріше як зону боротьби двох суперпотуг за домінацію.

Хоча Україна є європейською регіональною державою (Центрально-Європейський регіон), вона має певне коло інтересів поза межами регіону. Місце України в Європі нагадує позицію Індії, подібною є і її сучасна геополітична філософія. Україні пасує аргументація країни, що звільнилася від колоніалізму. Індія була найбільшою та найважливішою колонією Британської імперії, так само як Україна – колишня найбільша та найважливіша периферія Російської. З виходом Індії Британська імперія остаточно розпадається, так само як розпався СРСР з отриманням Україною незалежності. Водночас ідеологія сучасної російської ліберальної демократії нагадує принципи неокolonіалізму, неоімперіалізму, передусім економічного гатунку.

Отже, розмови про багатовекторність української зовнішньої політики не слід розглядати як декларації. Вони спираються на відповідний онтологічний ґрунт. Згідно з логікою можливостей, суб’єкт має йти паралельно за всіма можливими варіантами, доки вони не почнуть суперечити одне одному. Тоді обирається один з варіантів, але водночас починаються пошуки нових можливостей для відновлення спектра на новому рівні. Тобто стратегічна мета України – інтегра-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ни, Рудольф Штайнер ще перед Першою Світовою війною шукав форми гармонійного співіснування різноманітних релігій на Землі. За допомогою таких всесвітньо відомих діячів культури, як Андрей Белий, Максиміліан Волошин та багато інших, на півночі завжди нейтральної Швейцарії, де упродовж тривалого часу мирно співіснують приблизно однакові частини католиків і протестантів, у Дорнаху, поблизу стародавнього європейського торгового міста Базеля Штайнер збудував Іоаннов храм "Гетеанум", що символізував спільність усіх релігій людства перед єдиним Богом. І хоча Швейцарія не брала участі, як у Першій, так і в Другій Світових війнах, – це не зберегло "Гетеанум", що згорів у полі тієї війни. Та й у тому ж Криму, у стародавній столиці Кримсько-татарського ханства Бахчисарая багато століть мусульмани співіснували з караїмами. Останні також мали тюркське походження, але сповідували юдаїзм. За канонами ісламської релігії караїми не могли ночувати разом з мусульманами і тому кожну ніч змушені були повертатись до свого стану в горах. Але навіть у тому неспокійному

світі постійної ворожнечі різних завойовників знайшли форму мирного діалогу).

Україна шукає адекватну модель цивілізованих відносин з кримськими татарами. Перші кроки щодо цього вже зроблені.

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що **у складному постбіполярному світі, нові полюси розвитку якого ще до кінця не визначились, нинішню багатовекторну геостратегію України зумовлює усвідомлення значущості вибору за умов кардинальних змін у світовому порядку цивілізацій та пов'язаного з цими змінами перегляду відносин в усіх сферах життя людей на рубежі не тільки століть, а й тисячоліть хронології історії людства. Україна, що, по суті, знаходиться на стику кількох сучасних цивілізацій, при своєму розумовому потенціалі має знайти форму діалогу між ними, від якого виграє як вона, так і самі цивілізації, що спілкуються.** Здається, від цього сьогодні залежить загальна геополітична та геоекономічна ситуація на євразійському континенті і, навіть, у світі. Наскільки виважена така стратегія – покаже час.

49

В.П. КУЗЬМЕНКО
МЕГАТRENДИ
ЛЮДСЬКОГО
РОЗВИТКУ В
РОЗБУДОВІ
НОВОГО
СВІТОВОГО
ПОРЯДКУ
ЦИВІЛІЗАЦІЙ ТА
МІСЦЕ В НЬОМУ
УКРАЇНИ І РОСІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ція до європейських і євроатлантичних структур ніяк не повинна виключати можливостей всебічного розвитку економічних, політичних і соціально-культурних відносин з країнами інших регіонів світу.

Основні геополітичні і зовнішньополітичні пріоритети України:

– виживання України як суверенної незалежної держави, зростання ролі фундаментальних цінностей і зміцнення інституцій, що забезпечують добробут, безпеку і соціокультурний прогрес;

– повернення України в європейський цивілізаційний простір, всебічна інтеграція до європейських і євроатлантичних політичних і соціальних структур, а також структур безпеки;

– посилення економічного й політичного потенціалу і «дієспроможности» України в широкому розумінні цього терміну за рахунок прискорення внутрішнього розвитку, участі в європейських структурах безпеки, укладання двосторонніх і багатосторонніх договорів, отримання відповідних гарантій безпеки тощо;

– пріоритетна орієнтація на інтеграцію до ЕС і ЗЕС. Поглиблення спеціального партнерства з НАТО, курс

на приєднання (як перший крок) до політичних структур цієї організації, яка є наріжним каменем усієї структури європейської безпеки;

– зміцнення стратегічного партнерства зі США і зв'язків з країнами Західної Європи відповідно до національних інтересів і пріоритетів України;

– підтримка і розвиток рівноправних, взаємовигідних економічних, політичних і соціокультурних відносин з РФ;

– зміцнення та консолідація особливих відносин із стратегічно важливими сусідами, насамперед Польщею, країнами Балтії, Туреччиною, Грузією, Азербайджаном та країнами Вишеградської групи;

– сприяння формуванню «поясу стабільности» та регіональних структур безпеки від Балтійського і Чорного морів до Закавказзя і Центральної Азії;

– активна участь у створенні європейських і євразійських транспортних коридорів як по «Балто-Чорноморсько-Близькосхідній» вісі, так і по вісі «Західна Європа – Україна – Закавказзя – Центральна Азія – КНР», використання цих коридорів для створення надійної багатоальтернативної системи постачання енергоносіїв і стратегічно важливої сировини;

1. Бердяев Н.А. Стилизованное православие. (Отец Павел Флоренский) // Собр. соч. в 4 т. – Т. 3: Типы религиозной мысли в России. – PARIS: YMCA-PRESS, 1989. – С. 543, 556.
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М.: «Международные отношения», 1998. – С. 114-115.
3. Дугин А.Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. – М.: «Арктогея», 1997. – С. 379.
4. Массон В.М. Первые цивилизации. – Л.: Наука, 1989. – С. 6 – 7; Ерасов Б.С. Цивилизация: слово – термин – смысл // Цивилизации и культуры. Вып. 2: Россия и Восток: цивилизационные отношения. – М., 1995. – С. 3-7.
5. Митрофанов А.В. Шаги новой геополитики. – М.: Русский вестник, 1997. – С. 173.
6. Павловский Г. СССР умер, не оставив завещания: Москва и Киев в споре за великодержавное наследство // Московские новости. – 1991. – № 44. – С. 6.
7. Стенограмма парламентских слушаний на тему: «Договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между РФ и Украиной – путь к новым межгосударственным отношениям» // Приложение к «Независимой газете»: Содружество НГ. – 1988. – Март. – № 3.

8. Тимоненко В. Распад Украины – проблемный для России вариант // Киевские ведомости. – 1997. – 29 марта.
9. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії: В 2 т. – К.: Основи, 1995. – Т. 1. – 614 с.; Т. 2. – 406 с.
10. Трубецкой Н.С. К украинской проблеме // История. Культура. Язык. – М.: Прогресс, 1995. – С. 362-380.
11. Февр Л. Цивилизация: Эволюция слова и группы идей // Февр Л. Бои за историю – М.: Наука, 1991. – С. 239-281.
12. Федотов Г.П. Доля імперій // Сучасність. – 1993. – № 1. – С. 107.
13. Флоренский П.А. Столп и утверждение истины: В 2 т. – М.: Правда, 1990. – Т. 1. – С. 160.
14. Фукуяма Ф. Конец истории? // Философия истории: Антология. – М.: Аспект Пресс, 1995. – С. 291.
15. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – № 3. – С. 30-49.
16. Хейзинга Й. Homo ludens. Статьи по истории культуры. – М.: Прогресс-Традиция, 1997. – С. 9, 19-215.
17. Brzezinski Z. The Premature Partnership. // Foreign Affairs. – March/April 1994. – P. 80.
18. Kissinger H. Diplomacy. – N.Y., 1995. – P. 815.

– курс на альтернативне лідерство на терені колишнього СРСР і насамперед у Чорноморсько-Каспійському регіоні; активна кооперація з тими країнами, які вбачають в Україні надійного рівноправного партнера, вільного від великодержавних і гегемоністських амбіцій;

– протидія неконтрольованому іноземному економічному проникненню і всебічній захист економічного суверенітету, недопущення встановлення будь-яких форм економічної і політичної залежності;

– блокування поточних спроб односторонньої іноземної соціально-культурної та інформаційної експансії й домінування;

– цілеспрямоване формування в масовій свідомості універсальних європейських і євроатлантичних цінностей і соціокультурних орієнтацій.

Розробка засад консистентної національної стратегії на перспективу відповідно до нових геополітичних і зовнішньополітичних пріоритетів є сьогодні одним з найважливіших завдань України в процесі розбудови державності. Однозначне вирішення геополітичної дилеми: повернення до європейського цивілізаційного простору як повноправного суб'єкта єв-

роатлантичної геополітики є сьогодні єдино виваженим вибором для українського народу. Альтернативою цьому може бути лише напівколоніальне животіння в рамках нового «білоруського гето» чи «шароварної резервації» на терені чергової євразійської імперії.

Теоретики геоекономіки, зокрема Жак Атталі – колишній директор ЕБРР, виділяють три провідні регіони світу, які будуть центрами домінуючих економічних просторів майбутнього. Це:

– Американський простір, що остаточно об'єднає обидві Америки в єдину фінансово-промислову зону;

– Європейський простір, що виникне внаслідок економічного об'єднання Європи;

– Тихоокеанський регіон, зона «нового процвітання», що буде складатися з декількох конкуруючих центрів – Токіо, Пекін, Тайвань, Сеул, Сінгапур тощо.

Розглянемо роль і місце України в ключових геополітичних контурах майбутнього.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

М И К О Л А О Ж Е В А Н

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ТА КУЛЬТУРОПОЛІТИКА НАЗДОГАНЯЮЧОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

© М.А.Ожеван, 2000

http://www.niurr.gov.ua/ukr/publishing/panoramal#2_2000

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

АЛЬТЕРНАТИВНІ СЦЕНАРІЇ МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНИ

Аналіз національних інтересів і пріоритетів України й основних світових потуг, регіональних особливостей геополітичної стратегії України дозволяє перейти до побудови базових сценаріїв майбутнього України в контексті визначальних зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку. Згідно з класичними визначеннями Г.Кана і О.Хелмера сценарій – це неформалізований багатоальтернативний прогноз, який описує найбільш імовірну, гіпотетичну послідовність подій майбутнього і визначає як, крок за кроком, майбутній стан соціально-економічної системи виникає з її існуючого стану

Як основні класифікаційні ознаки були вибрані:

1. Стан відносин «Схід-Захід». Базові функціональні значення:

- погіршення відносин «Схід-Захід»;
- продовження існуючих тенденцій, стабілізація відносин «Схід-Захід»;
- поліпшення відносин «Схід-Захід», початок формування нового світового порядку (НСП).

1. НА ШЛЯХУ ДО «ІДЕЙНОГО» СУСПІЛЬСТВА

Вірте (не лірте!), ідіть...

Павло Тичина «Сійте...»

51

М.А.ОЖЕВАН
УКРАЇНСЬКА
НАЦІОНАЛЬНА
ІДЕЯ ТА
КУЛЬТУРОПОЛІТИКА
НАЗДОГАНЯЮЧОЇ
МОДЕРНІЗАЦІЇ

У записниках Ільфа та Петрова зустрічається сакральна сентенція, що з позицій сьогодення уявляється вагомим контраргументом на адресу прагматиків-технократів, які вбачають у «прогресивних технологіях» заporуку всезагального блаженства: «У фантастичних романах головне – це було радіо. При ньому очікувалося щастя людства. Ось і радіо є, а щастя немає...».

Технократизм подібного гатунку у постсовєцьких політиків та управлінців вочевидь пояснюється добре засвоєною ними догмою, відповідно до якої економічний базис визначає культурно-ідеологічну надбудову, а не навпаки. Звідси – нігілістичне наставляння щодо культури, яка сприймається прихильно або в ідеологізованому вигляді як служниця політики або ж як те, що «сама прокладе собі шлях». Було б, мовляв, «радіо» – радіотехніки знайдуться. А потім, дасть Бог, – і філософи, які залюбки пояснять

2. Стан українсько-російських відносин і домінуючі геополітичні орієнтації України. Базові функціональні значення:

– погіршення відносин з РФ, наростання економічних протиріч;

– зближення з РФ, втрата економічного суверенітету, формування конфедеративних відносин;

– збереження суверенітету з переважною орієнтацією на Росію:

а) при повільних реформах, відсутності західних інвестицій;

б) при адміністративно стимульованих реформах і млявій кооперації з Заходом;

– переважна орієнтація на Захід, встановлення рівноправних економічних відносин з Росією.

3. Внутрішня ситуація в Україні. Базові функціональні значення:

– продовження існуючих тенденцій, поглиблення системної кризи;

– припинення обвального падіння економіки при відсутності видимих реформ і помітного зростання;

– нерішучі реформи, повільна стабілізація економіки і слабе зростання;

радіотехнікам, що таке «радіо» і яке його суспільне значення, композитори, які його оспівують, як оспівують нині шоколад «Корона» тощо.

Саме у дусі подібного технократичного мислення було витримане відоме сталінське визначення нації як чотиричленної єдності економічного життя, території, мови та психології. На засадах маніпулювання цими складовими здійснювалось з усіма відомими наслідками творення на теренах СРСР «нової історичної спільноти». Культура ж проголошувалась національною за формою, але соціалістичною за змістом, що відкривало неозорі можливості підкорення «форми» політично доцільним «змістом».

До речі, у цій формулі усе правильно з точністю «до навпаки», бо справжня непідробна культура може прибирати яких завгодно форм, але за змістом вона завжди є національною. І навпаки, великим нонсенсом є культура, позбавлена національного змісту. Виховуючи людину у дусі подібної псевдокультури, ми у кращому разі виховуємо «внутрішніх емігрантів», тобто кандидатів на засвоєння чужої культури. А це якраз і відбувається з постсовецькими соціумами, що становить неабияку загрозу для їх подальшого існування у просторі *глобальної геокультури*.

Технократичному мисленню властиві *нігілістичні інтерпретації-наставляння* стосовно національної ідеї як і будь-якої загальносуспільної ідеї взагалі:

- вона проголошується псевдоідеєю, що хвилює виключно нероб, які не хочуть «справу робити»;
- під нею розуміють те, «чому слід повчитись у Заходу»;
- до неї ставляться як до чогось суто суб'єктивного («скільки людей, стільки ідей»).

Попри усю позірну активність, носії такого нігілізму страждають синдромом розумових лінощів, помноженим на атрофію «соціальних інстинктів». А тому означені наставляння є фальшивими й не мають нічого спільного із суспільним «запитом на ідею».

Хоча дивуватись поширенню подібних наставлянь у перманентно кризових постсовецьких соціумах не доводиться. Тією ж мірою, якою ще вчора вони були примусово-надідейними, нині вони стали майже суцільно «безідейними», що виражає відомий соціологам стан *аномії*.

Будь-яка ідея – це ідея певної цілісності, єдності в багатоманітності. І навпаки, будь-яку цілісність узаasadничує *провідна ідея*. Саме це, очевидно, мали на увазі ті мисли-

– послідовні адміністративні реформи і помірне зростання;

– радикальні реформи на демократичних засадах і швидке зростання.

Виділені класифікаційні ознаки та їхні базові функціональні значення не є критичними. Їх кількість може бути збільшена, проте при цьому кількість сценаріїв швидко зростає, а різниця між ними стає незначною.

Найбільш вірогідні сценарії позначені індексованими літерами. Неформалізований опис виділених сценаріїв може бути представлений так.

Сценарій А1 – «Вільне падіння».

Продовження існуючої нерішучої політики і конфронтації між законодавчою і виконавчою гілками влади. Загострення кризи державного управління. Соціальні заворушення й регіональні конфлікти. Втягнення у конфлікти найближчих сусідів України – країн СНД і ЦЕ. Розкол суспільства. Початок соціальних бунтів і етнічних конфліктів, підтримка їх частиною Воєнної організації. Можливість початку громадянської війни.

Сценарій В3 – «Білоруський варіант».

Мляві реформи при відкритих дверях для вторгнення російського капіталу та інформаційно-культур-

ного проникнення Росії. Прогресуюча втрата економічного суверенітету. Конфедерація з Росією. Вступ до Ташкентського пакту та Міжпарламентської асамблеї СНД. Повільний розвиток як російської напівколонії.

Сценарій С2 – «Тупцювання на місці».

Початок реформ, але відсутність радикальних економічних змін і продовження конфронтації між законодавчою і виконавчою гілками влади. Продовження свавілля бюрократії і всевладдя тіншового капіталу. Вихід із перманентної стагнації. Повільний економічний розвиток, але значне відставання від країн ЦЕ і навіть СНД.

Сценарії групи Д (Д3, Д4) передбачають проведення адміністративно стимульованих реформ (реформ «зверху») і послідовної діяльності з метою консолідації суспільства і стабілізації економіки.

При переважній орієнтації на Росію і млявій співпраці з Заходом різниця між сценаріями групи Д полягає насамперед у глибині й ступені стимуляції реформ і, як наслідок, їх ефективності та темпах економічного зростання.

Сценарій Д3 – «Євразійська модель І».

Відчайдушні, проте хаотичні, зусилля влади по стабілізації суспільства, поновленню законності і право-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

телі, які впроваджували однорідні категорії «ейдосів» (Платон), «ентелехії» (Арістотель), «радіальної енергії» (П'єр Тейяр де Шарден), «синергії» (Герман Хакен) тощо. Йдеться про ті ситуації, коли «високоідейні» частки виявляють здатність до *самоорганізації* та дієвих *самообмежень* в інтересах самовиживання у складі цілого, а отже – виживання й самого цілого.

Оскільки справжня культура багато в чому й зводиться до свідомих самообмежень, то напрошується висновок: самоорганізація та самообмеження в інтересах самовиживання характеризують притаманний конкретному суспільству *рівень культури як певної історично визначеної цілісності*. Водночас цей рівень визначає *актуально й потенційно можливі для даного суспільства і даної держави права та свободи*, – як внутрішні, так і зовнішні. Олександр Герцен мав цілковиту рацію, коли стверджував, що людину (а отже – суспільство і державу – *М. О.*) не можна звільнити ззовні, якщо вона не звільнила себе зсередини. *Міру ж такого самозвільнення визначає культура*. Чим вищим є культурний рівень соціальної системи і чим «ідейнішою» вона є у цьому розумінні, тим менше слід докладати зовнішньо-енергетичних зусиль і впливів для підтримання її

цілісності та обмеження свободи, втраченої інтегрованими в ціле частинами-елементами. І навпаки.

Отже, смислом *національної самоідентифікації* є усвідомлення людиною того, що, набувши національного статусу, вона істотно обмежила свою свободу бути «громадянином світу». Але водночас така людина мусить усвідомити істотні переваги, яких їй надає національна приналежність – не лише у плані суто матеріальному, а що найголовніше – у плані духовному.

Національна самоідентифікація – це *необхідна передумова «зцілення»* загальносуспільного та особистісного духовного здоров'я. Так само, як людина не помічає повітря, яким дихає, поки його вдосталь, як не помічає вона здоров'я, коли не хворіє, у здоровому суспільстві малопомітними є об'єднанчі загальносуспільні ідеї. Зате добре відчутним є їхній дефіцит. А це означає, що, коли йдеться про хворий соціальний організм (як це має місце у випадках з постсовєцькими кризовими соціумами), *мудрий політик з необхідністю мусить бути «цілителем від культури», – культурополітиком*.

До вищого смислу національної ідеї, – *незалежності та суверенності нації*, – можна дійти лише в діалоговому

53

М.А. ОЖЕВАН
УКРАЇНЬКА
НАЦІОНАЛЬНА
ІДЕЯ ТА
КУЛЬТУРОПОЛІТИКА
НАЗДОГАНЯЮЧОЇ
МОДЕРНІЗАЦІЇ

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

порядку і стимуляції адміністративних реформ. Однак внаслідок недостатньо рішучих дій і відсутності консенсусу між законодавчою і виконавчою гілками влади стабілізаційні процеси відбуваються дуже повільно. Інвестиційна діяльність, приплив капіталів з РФ недостатній для забезпечення помітного економічного зростання.

Сценарій Д4 – «Євразійська модель II».

Рішучі кроки влади (навіть ціною відмови від певних демократичних принципів) з метою наведення порядку в країні, консолідації суспільства і стабілізації валютно-фінансової системи. Послідовне адміністративне стимулювання реформ при одночасній перебудові і скороченні бюрократичних і бюджетних структур. Переважний приплив інвестицій з РФ при недостатніх західних інвестиціях. Як наслідок, – помірне економічне зростання при прив'язці темпів економічного зростання до темпів зростання і розвитку загальної ситуації в Росії.

Сценарії групи Е (Е4; Е5) передбачають проведення радикальних реформ при переважній орієнтації на Захід. Різниця між сценаріями цієї групи полягає у формах і механізмах стимуляції і реформ.

Сценарій Е4 – «Західний авторитаризм».

Встановлення в країні перед обличчям неминучої економічної кризи ліберального західного авторитаризму «де-Голлівського» типу. Радикальні економічні реформи при їх адміністративній стимуляції. Послідовна політика зближення з Заходом по всіх напрямках. Одночасна підтримка рівноправних взаємовигідних відносин з Росією на чітких економічних засадах. Цілеспрямована діяльність по формуванню внутрішнього консенсусу. Помірне економічне зростання з реальними перспективами його прискорення.

Сценарій Е5 – «Європейський вибір».

Подібний до сценарію Е4, але здійснюється на демократичних засадах. Формування внутрішнього консенсусу і консолідація суспільства навколо системи загальноприйнятих інтересів і пріоритетів, таких як «виживання», «добробут», «соціальна справедливість», «розвиток». Стійке економічне зростання. Вхідження асоційованим, а в перспективі повним членом до європейських економічних структур і структур безпеки. Перехід України на шлях європейського розвитку.

Вірогідність реалізації розроблених сценаріїв оці-

режимі, оскільки суверенна нація – це не маса людей, що проживають на спільній території та здобулися на власну державу. Це *єдність у багатоманітності людей*, які прагнуть бути особистостями, усвідомили громадянську гідність та свою співзалежність. А отже – *ідентифікують себе не лише із власним «Я», але також із колективним «Ми»,* відмінним від різнорідних «Вони». Зовсім не йдеться про таку утопічну ситуацію, коли раптом усі прагнутимуть стати національно свідомими особистостями, але без певної критичної маси таких «пасіонарних» особистостей (якщо виходити з обрахунків Льва Гумільова для України достатньо було б їх мати десь півмільйона), важко говорити про існування нації.

У цьому розумінні національна ідея *єгоцентрична (радіше – персонацентрична) у позитивному тлумаченні цього слова.* Вочевидь, вона починається із заперечливого моменту «Ми – не Вони», хоча закінчуватись має самостверджувальним і самодостатнім «Ми – це Ми». І це самодостатнє утвердження не є тавтологічним. Бо справжній носій національної ідеї сприймає національне «Ми» як низку *самосуперечливих рефлексій:* у постійному їх співвіднесенні з особистісним «Я» та численними референтними

«Ми», до яких себе прилучає. Отже, приналежність до національного «Ми» такий виразник національної ідеї виправдовуватиме не безоглядно-апологетично, а самокритично.

Лише така здорова національна самокритика є запорукою саморозвитку національної ідеї та відвернення загрози її змертвіння. У цьому розумінні національна ідея є стрижневою у *соціально-культурній імунній системі*, здатній відрізнити «своє» від «чужого» та вберегти національний організм від «інфектів», небезпечних для його здорового самовиживання та саморозвитку.

Разом з тим, у певних здорових межах національному організмові мусить бути притаманна імунологічна толерантність, тобто здатність до інноваційних запозичень, необхідних для того ж таки саморозвитку. Адже із біології відомо, що будь-якому організмові, сформованому у штучно-стерильному довіллі (гнотобіонту), загрожує втрата здорової опірності внаслідок детренованості імунітету.

Постсовєцькій масовій ментальності властиве двоїсте тяжіння, з одного боку, до державної деспотії, а з іншого, – до анархічного свободолюбства. Таке розщеплення має просте пояснення: свобода вимагає відповідальності за ризики користування нею, тоді як безоглядне упокорення

нювалась за допомогою експертних оцінок з використанням стандартної «дельфійської техніки».

Найбільш вірогідними є сценарій С2 – «Тупцювання на місці» (вірогідність реалізації 22%), сценарії групи Д – «Євразійська модель I» і «Євразійська модель II» (сумарна вірогідність реалізації 35%) і сценарії групи Е – «Західний авторитаризм» і «Європейський вибір» (вірогідність реалізації 26%).

Перераховані сценарії не є альтернативними в строгому розумінні цього слова. Можливі «змішані» варіанти або перехід одного сценарію в інший. Так, сценарій А1 за певних умов може перейти в сценарій В3 і С2.

Сценарії групи Д цілком логічно можуть перейти в сценарії групи Е (Е4; Е5). Понад те, на думку багатьох експертів як в Україні, так і за її межами «розумна частка» авторитаризму може бути не тільки корисною, але й навіть бажаною на перших етапах радикальних реформ.

Вірогідність реалізації сценаріїв теж не є постійною величиною. Наведені дані відповідають стану на листопад 1998 року. Цілеспрямовані зусилля законодавчої і виконавчої гілок влади України можуть іс-

тотним чином вплинути на вірогідність реалізації сценаріїв (у тому числі сценаріїв групи Е).

Основні висновки та рекомендації.

ПРІОРИТЕТИ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ

ТА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА ПЕРСПЕКТИВУ

Стратегічні цілі зовнішньої політики України є похідними базових національних інтересів і геополітичних пріоритетів.

Основним базовим національним інтересом, геополітичним пріоритетом і стратегічним завданням зовнішньополітичного курсу України є її виживання і розвиток як незалежної суверенної держави сучасного світу за умов збереження її національних цінностей, захисту економічного та політичного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності. Цей інтерес сьогодні стає загально визнаним як серед правлячої еліти, так і в масовій свідомості. Його реалізація є головною передумовою забезпечення добробуту, безпеки, соціального і культурного розвитку всіх громадян України.

Зміцнення державного суверенітету України в зовнішньополітичній площині означає реальне її повер-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

державі чи будь-якому «деспотові» взагалі дарує ілюзію безпеки (М. Бердяєв, Е. Фромм). Хоча насправді для національної безпеки (а отже й безпеки кожної людини зокрема) у сучасному перманентно мінливому світі якраз і немає більшої загрози, аніж *прагнення безвідповідального убезпечення*, не схильного зазвичай рахуватися з обмеженнями й законами та ще менш схильного ставити себе у координати самообмежень, що, за великим рахунком, і є координатами культури.

Отже, маємо досить-таки складну дилему. Покинути державі у попередніх обсягах її протекціоністські патерналістські функції означало б автоматично вилучити нові незалежні суспільства зі світових правил гри, приректи їх на самоізоляцію. А відмовитись від зазначених функцій проблематично уже хоча б з міркувань національної безпеки [15, 7]. Патова ідеологічна ситуація призводить до масового розчарування в ідеології як такій. Зокрема, за російськими даними, лише між 1991 та 1993 роками інтерес до ідеології знизився більш, ніж удвічі [9].

На темпах демократизації позначається й успадковане від совєцьких часів підозріле ставлення до політики та політиків. Адже «реальний соціалізм» ґрунтувався на не-

писаному контрактіві між людиною та державою, згідно з яким людина відмовлялась від несанкціонованого втручання в політику, а держава натомість гарантувала їй поміркований добробут («Дай Бог, не вляпаться во власть!», – бажав собі колись культовий поет совєцької доби Євген Євтушенко). Наслідками ж «невляпування» стали масовий конформізм, виснаження творчих потенцій та політична неструктурованість суспільства. Отже, в нових умовах доводиться мало не від нуля створювати *правила гри та механізми, спрямовані на суспільну консолідацію, врівноваження та компенсацію стихії фрагментації та еготизації*. Тому більш ніж зрозумілими є причини загостреного інтересу постсовєцьких соціумів до власних національних варіантів та інваріантів геокультури.

Національна ідея покликана виконати щонайменше *п'ять соціально-мобілізуючих функцій*:

- визначити місце нації у глобальному просторі та часі, тобто її *національний хронотоп*;
- узагальнити *витоки нації та її історичні ідентифікатори*;
- обґрунтувати загальносуспільну *стратегію розвитку* і зрозумілий та *достатньо привабливий образ як близького в часі, так і більш віддаленого майбутнього*;

55

М.А. ОЖЕВАН
УКРАЇНЬСЬКА
НАЦІОНАЛЬНА
ІДЕЯ ТА
КУЛЬТУРОПОЛІТИКА
НАЗДОГАНЯЮЧОЇ
МОДЕРНІЗАЦІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

нення у світовий цивілізаційний простір як повноцінного й активного суб'єкта геополітики.

Це, зокрема, передбачає формування й активне втілення в життя суверенного зовнішньополітичного курсу, заснованого на національних інтересах і пріоритетах, рішучу протидію неконтрольованому іноземному економічному, інформаційному, культурному та політичному проникненню в цілісний простір держави. Неприпустимою є поява будь-яких форм «критичної» залежності України від інших держав. Тому потрібно блокувати всіма можливими засобами експансіоністські інтенції світових і регіональних потуг з метою встановлення їх домінування в нашій країні.

Збереження та зміцнення державного суверенітету не означає самоізоляції країни від міжнародного співтовариства, а навпаки – створює сприятливі передумови для динамічного розвитку її відносин зі світом згідно із загальноновизнаними нормами міжнародного права та власним розумінням своїх національних інтересів, на засадах взаємовигідного співробітництва і безпеки.

Основні життєво важливі пріоритети геополітичної стратегії України:

1. Відродження європейської ідентичності. інтеграція до європейських і євроатлантичних політичних структур, посилення економічного й політичного потенціалу і «дієспроможности» України в широкому розумінні цього терміна за рахунок прискорення внутрішнього розвитку та участі в європейських структурах безпеки, укладання двосторонніх і багатосторонніх договорів, отримання відповідних гарантій безпеки тощо; пріоритетна орієнтація на інтеграцію до Європейського Союзу і Західно-Європейського Союзу, поглиблення спеціального партнерства з НАТО, курс на приєднання як перший крок до політичних структур цієї організації, яка є наріжним каменем структури європейської безпеки. інтеграція України до європейських структур повинна супроводжуватись реалізацією широкої програми заходів з метою якнайшвидшого входження в європейський соціокультурний простір, а також відкритістю країни не тільки до економічних, але й до культурних та інформаційних інвестицій, що передбачає цілеспрямоване формування в масовій свідомості універсальних євроатлантичних цінностей і соціо-культурних орієнтацій.

2. Політика активного нейтралітету. Найбільш раці-

– віднайти зв'язки між загальноприйнятими національними цінностями та цінностями кожної із соціальних груп зокрема і так само – із загальнолюдськими цінностями, забезпечивши таким чином найголовнішу потребу національної безпеки, – внутрішній та зовнішній вектори порозуміння й злагоди.

– надати передбачуваності та легітимації діям влади і обґрунтувати право владних структур на керування суспільством й зовнішню репрезентацію нації.

У подібному цілепокладанні неважко помітити суперечності між об'єктивним та суб'єктивним, абсолютним та відносним, абстрактним і конкретним. Розв'язати їх має цілеспрямована державна та позадержавна культурополітика, потреба в якій особливо актуалізується в епоху модернізаційних криз, подібних до тієї, яку переживає нині українське суспільство.

На час «холодної війни» – гострої змагальності очолюваного США «вільного світу» та очолюваного СРСР «комуністичного блоку» – політичні виміри геополітики видавались більш ніж зрозумілими, оскільки розчинялись у міркуваннях геостратегії. Модернізація ж уявлялась процесом підтягування «менш прогресивних» країн до рівня

«більш прогресивних». З точки зору США, – до «вільного світу», а з точки зору СРСР, – до «комуністичного». Після ж закінчення «холодної війни» подібна риторика втратила сенс. Відповідно й поняття модернізації не виглядає вже настільки самоочевидним.

До провідних концептів даної роботи, присвяченої осмисленню української національної ідеї у вимірах глобалізації та модернізації, належать «геокультура» та «культурополітика». Якщо поняття геополітики, геоєкології та геоєкономіки в умовах світу, що рухається до глобалізації, не викликають заперечень, то поняття геокультури потребує додаткових обґрунтувань. Тим більше, що його часто підмінюють іншими поняттями, тісно з ним спорідненими, але за змістом йому не тотожними.

Те саме стосується й національної ідеї, яку, в свою чергу, підмінюють або об'єктивною необхідністю, що рано або пізно буде засвоєна «масами», або однобічними суб'єктивного походження ідеологемами націоналістичного гатунку. У першому випадку така ідея набуває позалюдських (а іноді – й антилюдських) вимірів, а в другому – її настільки олюднюють (суб'єктивують), що іноді взагалі позбавляють об'єктивних узаasadничень.

ональною та ефективною щодо реалізації власних національних інтересів політикою України є послідовна імплементація в життя стратегії «активного нейтралітету», який на відміну від політики «самопроголошеного нейтралітету» (що має здебільшого пасивний характер) передбачає статус, подібний до такого, що його має Швеція у відносинах з європейськими структурами безпеки. За такої стратегії формально нейтральна Україна поступово і планомірно підвищить рівень своєї кооперації з НАТО в рамках Ради євроатлантичного партнерства, програми «Партнерство заради миру» і відносин «особливого партнерства».

Україні важливо активізувати дипломатичні зусилля з метою сформувати на Заході стійкі переконання в тому, що відсутність можливості безпосередньо увійти до НАТО здатна завдати чималої політичної шкоди нашій державі й у перспективі може підірвати тут реформаторський процес. На думку авторів, Північноатлантичному Альянсу після оголошення прийому нових членів (Польща, Угорщина, Чехія) мало б сенс відкрито визначити можливих кандидатів «другої хвилі», зокрема з-поміж країн Центральної Євро-

пи, що в тій чи іншій формі висловлюють таке бажання.

Необхідно сприяти активізації зовнішньополітичного мислення політичних еліт країн – членів НАТО в напрямку ґрунтовнішого аналізу труднощів і перешкод, що виникають у зв'язку з можливою перспективою членства країн Центральної Європи (включаючи Україну) в Альянсі. Має бути враховано, що поодиноці ці країни можуть не справитися з вирішенням численних проблем, що постають перед ними на цьому шляху, а отже, держави НАТО могли б ужити важливі превентивні заходи з метою вироблення особливих стратегічних курсів щодо кожної країни – потенційного члена Альянсу.

3. Зміцнення і розвиток стратегічного партнерства із США. Сьогодні ця країна – єдина у світі наддержавна, яка реально здатна здійснювати і здійснює багатосторонній прямиий і непрямиий вплив на Україну. США стають головним чинником і гарантом процесів інтеграції України до євроатлантичної спільноти. Стратегічне партнерство із США має стати головним пріоритетом зовнішньої політики України. Завдяки унікальним можливостям і ролі США це не тільки не буде

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

«Наше ототожнення самих себе з нашим суспільством зростає... якщо ми будемо розглядати цю спільноту радше як *нашу*, аніж природну», – слушно зазначає Річард Рорті, акцентуючи, вочевидь, на суто суб'єктивних вимірах зазначеного ототожнення [13, 166]. І справді, об'єктивні вигоди й передумови засвоєння суспільством певної ідеї створюються людьми для інших людей, а не відшукуються ними у «природі», як, скажімо, були свого часу відкриті атоми й електрони.

Відомий дослідник проблем *українського націотворення* Роман Шпорлюк вказує на два концептуальні підходи до осмислення нації та націоналізму, пов'язані зі школами об'єктивізму («премордіалізму») та суб'єктивізму («конструкціонізму»). Представники першого підходу вважають себе «розбудовниками» або «будителями» уже об'єктивно існуючої національної реальності, тимчасово «приспаної» несприятливими історичними обставинами. Певна «національна субстанція», з позицій такого об'єктивізму, є на взірць платонівських «ейдосів» чимось принципово нескореним і незнищеним.

«Нація – це природна, вічна категорія; це суспільно-політична вартість; це жива, самотутня, духовно та орга-

нічно сплетена спільнота ... це невід'ємна єдність усіх прошарків і всіх поколінь «живих, мертвих і ненароджених», сплячих спільною волею жити самостійним життям у власній державі», – вважає Роман Зварич [5].

Культурополітика суб'єктивного активізму опонує такому підходу, оскільки вважає сучасні нації витвором будівничої (а не розбудовчої) активності суб'єктів цілеспрямованої культурополітики [16]. Характеристики культурополітичного націотворення виразно передає парафраз: «*Створили Україну, тепер мусимо створити українців!*» (стосовно Італії цю фразу вперше у 1861 р. вжив Массімо д'Азельйо).

Напевно, мають рацію представники обох вищезазначених підходів, а тому надзвичайно важливо знайти між ними адекватну кожній конкретній ситуації *золоту середину*. Разом з тим, зрозуміло, що без вольової культурополітики сучасна нація навряд чи може відбутися й утвердитися у вимірах мінливого – сповненого внутрішніх та зовнішніх загроз – світу саме як сучасна нація. Адже «для смерті нації не потрібно фізичної загибелі етнічного масиву – вистачає, щоб у спільноті згасла воля бути окремим

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

суперечити генеральній лінії України на сильну регіональну політику, а й сприятиме їй. Рівень та інтенсивність співробітництва України із США та державами Західної Європи є інтегральним показником наявності чи відсутності в Україні політичної волі продовжувати курс на європейську інтеграцію, проводити економічні й політичні реформи, впроваджувати в життя демократичні норми та принципи.

4. Розвиток рівноправних і взаємовигідних відносин з Російською Федерацією. Принципово помилковими є спроби розглядати відносини з РФ як полярну альтернативу: або співдружність, політична й економічна кооперація, або конфронтація і конкуренція. Більш правильним є підхід до вищезгаданих відносин як до складного багатовимірного комплексу, що має як сфери співробітництва, так і, водночас, сфери конкуренції чи навіть прямої конфронтації (зовсім не обов'язково військової).

Зважаючи на існування цих сфер кооперації і конфронтації в найрізноманітніших галузях міжнародних стосунків, і повинна будуватися політика України щодо РФ. Це – політика взаємовідносин двох рівноправних суверенних держав, які на основі норм міжнародного

права намагаються по можливості розширювати сфери співробітництва і звужувати сфери конфронтації, при цьому усвідомлюючи, що останні завжди будуть існувати в тій чи іншій формі.

Обидві держави проводять власну внутрішню і зовнішню політику, обирають статус нейтральності чи позаблоковості, входять до економічних, політичних чи військових союзів, створюють альянси та блоки, виходячи зі своїх національних інтересів і національної безпеки.

5. Сильна регіональна політика. Україні потрібен курс на альтернативне лідерство на терені колишнього СРСР, активна кооперація з тими країнами, які вбачають в Україні надійного рівноправного партнера, вільного від великодержавних і геґемоністських амбіцій. Посилення економічного, політичного, військового та культурного співробітництва з новими незалежними державами (особливо з Грузією, Азербайджаном, Туркменістаном, Узбекистаном, Молдовою та іншими, інтереси яких загалом не конфронтують з українськими, а є взаємодоповнюючими) сприятиме не тільки взаємовигідній торгівлі, а й створить у перспективі нову ситуацію у сфері безпеки України, ос-

політичним суб'єктом» [8, 30]. Пасивна апеляція до одвічних природних категорій справі навряд чи зарадить.

Невірно гадати, що ідеї існують виключно в абстрактних вимірах, а тому в цьому «грішному світі» принципово не опредмечуються, а якщо й опредмечуються, то лише богоподібними обранцями-героями. Але так само невірним є розуміння соціальної реальності як такої, що будується виключно на продукованих інтелектуальною елітою ідеях, які, заволодівши за підмогою політичних технологів «масами», згодом стають матеріальними силами. А оскільки це так, то неважко дійти висновку, що *представники жодної ідеології із націоналістичною включно не мають монопольного права на репрезентацію загальнонаціональної ідеї*. Відповідно вона не може бути тим або іншим способом одержавленою. Тим більше, що ст. 18 Конституції України накладає вето на будь-яку державну або державницьку ідеологію.

Свого часу В'ячеслав Липинський зауважував, наповнюючи на об'єктивних презумпціях українського націотворення, що «основною різницею України від Москви єсть не мова, не плем'я, не віра... а інший, витворений віками, устрій політичний, інший...метод організації правлячої

верстви, інше взаємовідношення верхів і низів, держави і громадянства»[11]. А це, між іншим, означає, що заклики типу «Геть від Москви!» або «Вперед – до Москви!» (і аналогічно – «Геть від Європи!» і «Вперед – до Європи!») в культурно-цивілізаторському плані важко визнати перспективними.

Слова В. Липинського стосувались давньої суперечки щодо «історичних» та «неісторичних» націй. До останніх відносила українство геополітика та історіософія обох потужних імперій, між якими тривалий час було поділено український етнос, – Росії та Австро-Угорщини. Якщо під нацією розуміти «політичний народ», здатний до політичної самоорганізації та творення власної державності, то питання «історичності-неісторичності» набуває чітко маніфестованих вимірів самоідентифікації.

Люди створюють націю і прилучаються до національної ідеї у вимірах геокультури лише тоді, коли вони:

- набувають здатності поважати свою та чужу особистість і прагнення та волю кожного зі «своїх» зокрема, але не за рахунок ненависти або зневаги до «чужих»;
- незалежнюються не лише від чужинців, а й від провів «внутрішнього» свавілля;

кільки формуватиметься певна протизвага російській телурократії в межах пострадянського простору.

За умов, коли ще не створено нову систему європейської безпеки, формування в євразійському просторі ще однієї спільноти на взірць Європейського Співтовариства не є доцільним з точки зору національних інтересів України. Прив'язування України до нової «укріпленої» моделі СНД означатиме відмову назавжди від самостійної європейської політики, а згодом і від будь-якої самостійності в зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних справах. Між двома системами неодмінно виникатиме конкурентна боротьба за геостратегічні й гео економічні впливи, в якій Україна відіграватиме периферійну роль. Для України важливо шукати шляхи, що ведуть до поступового перетворення всього євразійського геополітичного простору – від Атлантики до Тихого океану – на цивілізовану спільноту суверенних держав без домінування якогось одного центру. Україна зацікавлена як у прилученні до високотехнологічного європейського ринку, так і в містких ринках на Сході, зокрема в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, шляхи до якого пролягають через РФ та Центральну Азію.

6. Зміцнення особливих відносин із стратегічно важливими сусідами. Насамперед ідеться про Польщу, Туреччину, країни Балтії, Центральної та Південно-Східної Європи, Транскавказький регіон. Важливо сприяти формуванню «поясу стабільності» і регіональних структур безпеки від Балтійського і Чорного морів до Прикаспію. Тісна кооперація і співробітництво з країнами Центральної Європи (ЦЕ) і Балто-Чорноморського регіону у галузях як економіки, так і політики та безпеки повинні розглядатися як важливий перехідний етап інтеграції України в Європу.

Як спадкоємниця частини інтересів, цілей і проблем колишнього СРСР у Каспійсько-Чорноморському регіоні та на Балканах Україна має відігравати значну роль в організації тут нової системи порядку. Для неї життєво важливим є владження конфліктних ситуацій у регіоні, формування моделей стратегічного партнерства з країнами ГУУАМ.

7. Формування стратегічного трикутника Польща – Україна – Туреччина з можливою участю інших стратегічно важливих країн. Ця геополітична конфігурація може бути основою регіональної стабільності Балто-Чорноморського паска і ЦЕ в цілому. Спираючись на

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

– всіма доступними їм громадянськими впливами спонукають владу до здійснення спільного волевиявлення.

Варто при цьому наголосити, що спільна воля – не просто воля більшості чи тієї меншості, яка на даний момент зуміла узурпувати владу. Спільна воля здатна реально існувати лише за умов напрацювання такої політичної технології прийняття рішень, яку визнають справедливою навіть меншини, незгідні з певними конкретними рішеннями

Суперечність між *національною ідеєю та певними партійними ідеологіями, а також між цією ідеєю та геокультурою* особливо загострюються тоді, коли певного національного суб'єкта спонукають мало не силоміць вести себе відповідно «природи предмета», а під культурністю розуміють «вигладжування» притаманних цьому суб'єкту особливостей. Подібне вигладжування виявляється здебільшого культурним нівелюванням, оскільки зазвичай ідеться про «дорозв'язання» національної культури спрощеними методами її «прибудови» до загальнолюдської геокультури або ж «підтягування» окремих нібито малосвідомих представників нації до рівня наперед окресленої національної ідеї. Тоді виразно заявляє про себе *національна ідея протестного типу*, надмірно акцентована на момен-

тах національної чи субнаціональної (регіональної) само-
бутності.

Існує, як мінімум, *чотири тлумачення культурополітики* (культурної політики), коли під нею розуміють:

- політику стосовно певних сфер культурної діяльності;
- культуру політичної діяльності (політичну культуру);
- інструментальне використання культури та культурних норм у контексті політичних дій та ситуацій;
- свідому постановку політиками культурних завдань та цілей, коли культура виступає не засобом, а вищим змістом політики.

У точному смислі цього поняття культурополітика не-
тотожна «політичній культурі». Справа тут у логічних під-
метові та присудку. У випадку «культурної політики» та-
ким підметом виступає *безпосередньо культура*, тоді як у
випадку «політичної культури» – політика.

Інакше кажучи, культурополітика означає *домінуван-
ня культури над політикою* і відповідно – відмову від тра-
диційних ідеологій, спрямованих на виправдання позірної
культурної зверхності певних соціальних груп (націй, кла-
сів тощо) або державних і міждержавних утворень сто-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

флангах на дві країни НАТО і відчуваючи підтримку Брюсселя і Вашингтона, Україна справді могла б виконувати роль ключової ланки нової архітектури європейської безпеки.

8. Активна участь у створенні європейських і євразійських транспортних коридорів. Створення і використання нових систем транспортних та енергетичних комунікацій як по «Балто-Чорноморсько-Близькосхідній» вісі, так і по вісі «Західна Європа – Україна – Транскавказзя – Центральна Азія – Китай» на сьогодні стає чи не найважливішим питанням економічної безпеки держави.

Питання диверсифікації джерел постачання енергії і стратегічної сировини мають бути віднесені до життєво важливих проблем національної безпеки і поставлені під жорсткий державний контроль. Подальші зволікання з їх вирішенням є неприпустимими. Прискорена розбудова нафтогазових транспортних коридорів, що ведуть через Україну й інші країни Чорноморсько-Каспійського регіону, створення умов їх безпечного функціонування – це одні з найпріоритетніших завдань зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної стратегії України в XXI столітті.

9. Розширення економічної (включаючи військово-економічну) та політичної присутності України на Близькому Сході, в Центральній та Південній Азії та країнах АТР. Одним з найважливіших завдань подолання економічної кризи і наступного розвитку України у XXI ст. є її інтеграція в систему міжнародного поділу праці. Істотною перешкодою тут залишається автаркія, фактична відокремленість української економіки від міжнародних ринків товарів, послуг, капіталів і технологій. Україні треба активно виборювати «нові економічні ніші» на світових ринках. Це полегшено тим, що за нею не тягнеться «хвіст» імперських і геополітичних амбіцій. Для країн, які з тих чи інших причин можуть бути геополітичними конкурентами США, Заходу чи РФ, співробітництво з Україною є привабливішим.

Підготував Т.Матіїв

совно інших, які вважаються меншовартісними з претензіями «зверхників» на *культуртрегерські ролі і статуси*.

Дотепер людство мало переважно справу з *культуropolitикою в її маніпулятивному розумінні* (культурний імперіалізм та культуртрегерство колоніального типу, «культурні революції», нацистська Kulturpolitik тощо). Від діячів же культури політики у кращому разі очікували набору ідей, здатних «опанувати масами». У традиційному російському або українському розумінні такі володарі дум до послуг політиків іменувалися *інтелігентами*.

Щоправда, пересічний інтелігент завжди міг втішити себе думкою, що саме він продукує і більш-менш успішно пересаджує у голови «елітних» суб'єктів ідеї, що згодом оцасливають народ. Благо, російські, а згодом і совецькі політичні режими були *наскрізно ідеєкратичними*, а тому потреба в існуванні інтелігентського «прошарку» під сумнів ніким не ставилася.

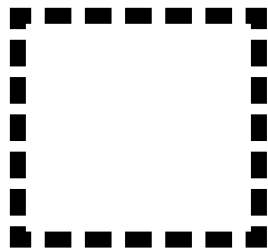
Нині ж в епоху прозорих кордонів та інформаційної революції, яка отримала умовну назву *постсучасності* (постмодерну), йдеться про *зворотний пункт* у відносинах політики та культури, коли культурополітика має сприйматись як наука і мистецтво творення просторів для наро-

дження культури нових змістів, нових норм та нових рамок поведінки. Йдеться не про нав'язливе культуртрегерство, а своєрідну сократівську маєвтику («повивальне мистецтво»), бо культурополітик сучасного типу не проектує майбутнє за інших, а лише створює умови для народження чужих проектів [17].

Разом з тим, предмет культурополітики як сфери теорії і практики ще остаточно не конституювався. Тому тут можна зустріти чимало спроб примітивного маніпулювання культурою, утопічного мрійництва або ж містифікації історичної пам'яті народу та його культурно-ментальної архітекτονіки. Часто-густо усе це подається у модному постмодерному упакуванні, що може остаточно збити з пантелику пересічного «споживача культури».

Реалістична українська культурополітика, що є предметом даного дослідження – це пошук нацією «шляху до себе», до самоідентифікації та самоствердження у координатах справжнього, а не ілюзорно-омріяного світу. Бо найнебезпечнішими тут є підміна реального бажаним, а суцього – належним із відповідними комплексами позірної величі або такої ж позірної меншовартості.

«ПРОЕКТ УКРАЇНА» ПІДСУМКИ ДЕСЯТИРІЧЧЯ

ТАРАС
ВОЗНЯК

© Т.Возняк, 2000

1. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ «ДЕРЖАВИ УКРАЇНА»

1.1. Криза та розпад ССРСР

Безсумнівною передумовою виникнення нової незалежної держави з назвою «Україна» стала глибока криза совецького суспільства, фактична поразка, якої завдали ССРСР та його блокові у «холодній війні» чи, як її називають – «третій світовій війні», США та їхні союзники. Причини цього дуже різні – від неефективності суспільної організації до неминучого технологічного відставання. Їх сукупність призвела до глибокої ерозії навіть решток комуністичної ідеології, тотального цинізму, який охопив усе – від верхів до низів суспільства.

Розвал ССРСР був неминучим. Однак перед правлячими елітами та самим народом постала проблема подальшої організації суспільства чи суспільств. Окрім того, партійна номенклатура змушена була замислитися над тим, як втримати владу і контроль над економікою, як змінити форми свого правління, аби зберегти status quo ante.

Політична культура суспільства у кінцевому підсумку визначається екстенсивністю та інтенсивністю *інституційної аналізи* політичних зв'язків та взаємостосунків між публічно-представницькою та державно-виконавчою владою, а також між владою та приватними сферами життя. Варто зауважити, що властива постсовецьким суспільствам відсутність інституціоналізованих *горизонтальних взаємодій* та взаємовпливів, надолужується зв'язками «клієнтельного» типу, що простонародно позначаються як кланові та мафіозні.

Часом спрацьовують чинники «*ідейної*» *фрустрації та депривації*. Адже як постсовецькі політичні еліти, так і пересічні громадяни все ще масово вражені вірусом вселенського месіанізму, оскільки під впливом офіційної ідеології вони донедавна вважали себе авангардом «прогресивного людства». Тим боліснішим було для них несподівано для себе опинитись мало не в світовому ар'єргарді. Крім означених, у постсовецьких соціумах діють також негативні чинники внутрішньої нестабільності, не в останню чергу пов'язані з геостратегічними ризиками та загрозами.

Специфічною рисою нестійких постсовецьких соціумів є «зависання» між двома цілісностями, – тою, якої вже

немає і тою, якої ще немає. У цій «міждейності» слід, напевно, шукати витoki як внутрішньої нестабільності постсовецьких соціумів, так і нестабільних відносин між ними.

Проте таким самим «зависанням» позначене й сучасне західне суспільство, що перебуває у стані переходу від модерну до постмодерну. Стан такого «зависання» своєрідно виражає постмодернізм, впливи якого відчутні і в постсовецьких ситуаціях і накладаються на породжені цими ситуаціями кризові явища.

Конкретними виявами зазначених непевности та нестабільности є:

– посилення міграції та «внутрішньоємігрантських» настроїв;

– дискредитація радикальними елементами понять «патріотизму» та «націоналізму»;

– загострення етнодіаспорної проблематики тощо.

У постсовецькій ситуації маємо якраз той випадок, коли сума частин (елементів соціуму) заперечує соціальну цілісність, – як ту, що відійшла в минуле, так і ту, що має згодом надійти з майбутнього. Тому й утворюється суспільство майже тотальних заперечень з вираженими елементами *катастрофічної свідомости*.

61

М.А. ОЖЕВАН
УКРАЇНЬСЬКА
НАЦІОНАЛЬНА
ІДЕЯ ТА
КУЛЬТУРОПОЛІТИКА
НАЗДОГАНЯЮЧОЇ
МОДЕРНІЗАЦІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Для совецької номенклатури дискусія стосувалася кількох питань:

– чи виходити з кризи через радикальну зміну соціальної організації суспільства (революційний проект);

– чи виходити з кризи через різкі суспільні зміни на кшталт «шокової терапії»;

– чи виходити з кризи шляхом тривалих поступових змін (еволюційний проект);

– чи виходити з кризи окремими регіонами єдиної країни на кшталт китайського шляху «дві системи, одна країна» (інтеґративний проект),

– чи дезінтеґруватися та виходити з кризи незалежними державами й територіями (дезінтеґративний проект).

Опозиційні антисовецькі сили, які були не такими вже й численними, склалися з двох головних нуртів: тих, котрі виступали за якнайширшу демократизацію суспільства (умовно назвемо їх «демократами»), і тих, котрі головно боролися за національне визволення народів ССРСР чи їхню самоідентифікацію, як це було у випадку, скажімо, укра-

їнців чи росіян (умовно назвемо їх «націоналістами»), хоча погляди цих людей щодо майбутнього політичного устрою вкладалися у весь ідеологічний спектр від демократії до тоталітаризму.

Опозиціонерами щодо планованої трансформації суспільства на той момент були, звичайно ж, комуністичні «ортодокси», однак тоді вони були фрустровані та не готові ні до ефективної трансформації, ні до ефективного опору змінам.

Ось ті головні політичні сили, котрі якось усвідомлювали потребу та нагальність змін і шукали можливі шляхи трансформації, аби принаймні свого місця у цьому процесі.

М.Горбачов представляв проект еволюційної суспільної та політичної трансформації у рамках єдиної держави (еволюційно-інтеґративний проект).

Натомість лідери національних номенклатур, включно з Б.Єльциним, рвалися до влади та незалежності від центру і представляли проект еволюційної (Л.Кравчук) чи революційної (ранній Б.Єльцин) суспільної трансформації в рамках порівняно чи повністю незалежних територій, де вони б пов-

Тобто люди прекрасно усвідомлюють, проти чого і проти кого вони виступають, але часто дезорієнтовані стосовно вибору у площині актуально-значимих суспільних цілей та ідеалів, а також своєї приналежності до соціально визначених статусів та ролей. До того ж – як це часто трапляється в епохи буремних трансформацій – піраміда соціальної стратифікації, відповідно горезвісного тексту «хто був усім, той став нічим», перевернулася на вістря й демонструє граничну неусталеність у соціальному просторі й часі.

Головна відмінність *культурополітичного світобачення* від цивілізаційного полягає в політично-вольовій презумпції. Прекраснодушний цивілізаційний сценарій ґрунтується на пасивному очікуванні на добре впорядкований лад, в умовах якого над кожною суверенною державою *глобальною* основою здійснюється *суперсистема колективної безпеки*, а геокультурним наднаціональним нормам цивілізованого співжиття залюбки упокоряться усі без винятку країни та народи, створивши тим самим стабільний простір гарантованості.

Перші ж ліпші розчарування призводять до *культуро-політичного песимізму*, який виходить з протилежного *номіналістського наставлення*, відповідно до якого справ-

жньою реальністю є відносно ізольовані організми національних держав, що ведуть важку й небезпечну боротьбу за виживання й самоствердження. А уся цивілізаційна суперсистема – міжнародне право, новий світовий лад, єдині загальнолюдські інтереси і т. д. – то лише тимчасова конвенційна злагода.

Глобально-кризова епоха переходу від модерну до постмодерну, попри усі рожеві сподівання, що з нею пов'язані, насправді не позбавлена чисельних небезпек. Бо це епоха «повстання мас» (Хосе Ортега-і-Гассет), коли «тьми дешевих істин» масової культури підмінюють «повсталим» духопідйомні сили високої культури, а марновірство, розпач та ненависть ведуть фронтальний наступ на Віру Надію і Любов.

Герман Гессе влучно назвав цю епоху *фейлетонною*, зауваживши таку її прикметну рису як масова втеча від реальних проблем у безпечніший фіктивний світ тої «гри в бісер», який «бандити духовного гатунку» залюбки створюють «утікачам». Інші ж автори подібно характеризували цю епоху як час, коли:

– культура вироджується в цивілізацію (Освальд Шпенглер);

ністю контролювали увесь процес (еволюційно / революційно дезінтеґративні проекти).

«Демократи» намагалися обстоювати утопічні проекти реформування СССР (А.Сахаров) у рамках єдиної держави чи ні (еволюційно / революційно інтеґративні / дезінтеґративні проекти). Вони не наголошували на проблемі дезінтеґрації, більше наполягаючи саме на глибокій демократизації суспільства. Деяко більше уваги приділялося економічній трансформації. Натомість практично не йшлося про адміністративну трансформацію. Таким чином, головною проблемою стала демократизація та економічна реформа, а шляхи оволодіння та утримання влади опинилися поза увагою.

Дехто з опозиціонерів протистояв державі як такій – тобто, по суті готував ґрунт, щоб опинитися поза процесом політичної трансформації. Пізніше виявилось, що самої лиш боротьби за права людини для здійснення повноцінної трансформації замало. В процесі змін було важливо сформувати сучасні форми суспільних відносин, модерний суспільний механізм, який мав би конституюватися у

новій українській державності. Ігнорування цих викликів часу призвело у майбутньому до практичного усунення з політичного процесу тих, кого в колах інкодуців можна було віднести до «демократів».

Натомість «націоналісти», природно, обстоювали проект дезінтеґрації СССР, не надто цікавлячись іншими аспектами трансформації, а саме питаннями якнайширшої демократизації чи суспільної та господарської організації власне як бази для побудови нового ефективного суспільства (еволюційно / революційно дезінтеґративні проекти). Для них ці проблеми були не настільки актуальними, бо розглядалися лише як засіб для досягнення національної незалежності, або ж просто ігнорувалися. Таке нехтування і призвело до провалу самих цих нуртів у майбутньому. Чи не головна увага в їхніх проектах була звернена до проблеми оволодіння владою, а не трансформації національного суспільства у модерне, політично та економічно ефективне. По-суті вони погоджувалися на здобуття влади у фактично існуючому соціумі та будували виключно етатистський проект. Задавшись тільки метою

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

– раціональність «змітає усе духовне, аби не заважало насолоджуватись життям» (Микола Бердяєв);

– торжествують калькуююче мислення та фрагментована буденна свідомість, зорієнтовані на пасивно-розважальне приватизоване використання інформації (Юрген Хабермас);

– мас-медійні «симулякри» підмінюють реальність (Жан Бодріяр).

Зрештою, якщо під наздоганяючою модернізацією розуміти не сумнівний імператив «дорозв'язання до авангарду», а входження національної культури у геокультуру на гідних і прийнятних умовах, виникає чимало проблемних запитань. Якщо ще вчора, в часи СРСР, культуру і геокультуру зазвичай підмінювали політикою і геополітикою, то на сьогодні – підмінюють геоеконімікою. Але це саме той випадок, коли хрін аж ніяк не солодший від редьки, бо *на зміну вчорашній всезагальній політизації прийшла всезагальна економізація*. Внаслідок цього у *постсовецьких суспільствах формується вельми небезпечний для їх майбутнього «консенсус»*, згідно з яким культурні цінності мають обов'язково зводитись до економічних, а культура нічого не варта, якщо на ній (чи за її підмогою) не можна зароб-

ляти. Діячам же культури такий «консенсус» гласно або негласно велить якомога жвавіше «вписуватись» у ринкове середовище.

Неправомірність підмін національної культури якоюсь її «більш успішною» чи «менш успішною» («більш актуальною» чи «менш актуальною») доміантною складовою переконливо обґрунтована в зарубіжних дослідженнях «світосистемних» взаємодій. Після того ж, як на Заході з'явився бестселер Імануїла Валлерстайна «Геополітика і геокультура» [24], навряд чи в когось виникають сумніви щодо права геокультури як специфічної дослідницької сфери на самостійне існування, а культур націй, економічно менш успішних, на гідне представництво у світовій геокulturі.

Залишається також незрозумілим, означає модернізація рух до суспільства модерну чи постмодерну, чи до того й іншого водночас. Бо, на точній мові теорії, модерн (сучасність) відповідає індустріальному суспільству, тоді як постмодерн (постсучасність) – суспільству постіндустріальному або ж інформаційному. Й виходить, поки «відсталі» суспільства модернізуються, ті, що посіли місця в авангарді, – «постмодернізуються».

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

створення незалежної Української держави якими завгодно засобами, вони дуже швидко порозумілися з номенклатурою, гадаючи, що зможуть здолати її, граючи за її правилами на її ж полі.

Комуністичні «ортодокси» не змогли запропонувати нічого кращого, ніж путч, чим тільки пришившили процес розпаду СРСР та крах проміжного горбачовського проекту еволюції у рамках єдиної держави та економіки (консервативно-інтегративний проект).

Які ж проекти пророблялися в Україні, і чи були вони пов'язані з іншими існуючими на той час проектами?

Очевидно, що в Україні існували чи народжувалися два номенклатурні проекти – інтегративний та дуже поміркований дезінтегративний. Можливо, що другий одразу не усвідомлювався як повноцінна доктрина, а поставав ситуативно. Натомість інтегративні номенклатурні проекти існували і в еволюційній (офіційній), і в комуністичній «ортодоксальній» формі (як певна опозиція до офіційного горбачовського проекту). Творці цих проектів відзнача-

лися тим, що реально володіли, хоча і ослабленою, але владою. Вони могли реально, хоча й з певними застереженнями, втілювати свої масштабні, всеохопні суспільно-політичні проекти. У них була можливість та адміністративний ресурс підготуватися до кардинального перерозподілу влади та власності, апробувати перші полігони вільного підприємництва на базі різного роду кооперативів, вчасно перекинути туди фінансові та матеріальні ресурси. Разом з тим, ці форми номенклатурного господарювання залишилися тісно прив'язаними до влади. Таким чином готувалася база для втілення проектів постсовецької номенклатури.

Консервативно-інтегративний номенклатурний проект був перекреслений путчем ДКНС (ГКЧП). Тому українській номенклатурі не залишилося нічого іншого, як спробувати втілити еволюційно-дезінтегративний проект. Революційного проекту в галузі економіки українська номенклатура, попри мляві декларації про якісь економічні реформи, так ніколи і не виробила. Бо, очевидно, їх не потребувала. Вчасне і послідовне запровадження вільно-

Завчасно не знайшовши *національно виправданих відповідей* на зазначені питання щодо шляхів і напрямів національної модернізації, можна в один не найпрекрасніший момент історії, дійти висновку, що суспільство рухалось не до Храму, а, радше навпаки, – до регресу в бік нового, лишень замаскованого глобально-демократичним декором, рабства.

Геокультурну логіку сучасності можна і слід тлумачити як логіку переходу від індустріального суспільства до суспільства постіндустріального, інформаційного із відповідною зміною парадигм поведінки та зняттям тих обмежень, що їх ставила попередня епоха. На цьому тлі стрижневою ідеєю світової історії стає *універсалізм – логіка становлення геокультури* як системної сукупності загальнолюдських цінностей. Але вона виявляє себе не у лінійній поступальності, а нелінійній самосуперечливій циклічності. Гегелівська ж метафора об'єктивного світового розуму жодним чином не відміняє того факту, що історію творять конкретні люди, а колективна енергія їхньої творчості багато в чому залежить від того, чи вірять вони в зміст та смисл своєї історії. Інакше кажучи, волю світового ро-

зуму вони відкривають власним розумом у законах власної історії, а універсальність світової культури – в унікальності власної національної культури.

2. УКРАЇНЬСКА МРІЯ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ПОСТМОДЕРНИХ СИТУАЦІЙ

... Чому не йде Апостол правди і науки?
Тарас Шевченко. «І день іде, і ніч іде...»

Постмодерні загрози винищення національних культур часто спричинюються до формування культурополітики катастрофічного типу. Її об'єктивним підґрунтям є неусталеність сучасного геокультурного простору, який несе в собі, хоча й не домінуючі, але чітко виражені загрози винищення національних культур під сумнівним гаслом перетворення світу на «глобальне село». Проблема ж для України полягає в тому, щоб на противагу й на відсіч катастрофізму *утвердити цивілізаційно-оптимістичне мислення, не дати нації зійти на сумнівний шлях хуторянської відрубності.*

Звідси – гострота проблем постсовєцької модернізації, що зводиться до необхідності у стислі терміни ліквіду-

ринкової економіки позбавило б її можливості перерозподілити власність на свою користь так, як вона це організувала.

«Демократів» у чистому вигляді в Україні було дуже мало. На першому ж етапі трансформації вони були затінені більш чисельними «націоналістами».

«Націоналісти» на короткий час опанували ситуацією після путчу ДКНС. Їхній дезінтегративний проект тимчасово співпав з дезінтегративним проектом номенклатури, яка встигла переорієнтуватися. Однак вони не володіли жодним адміністративним ресурсом, не надавали серйозної уваги (навіть у тих кількох областях, де виграли вибори) проблемі створення економічної бази для влади через перерозподіл власності, ресурсів та фінансів, якнайактивнішого впровадження нових форм господарювання.

«Націоналісти» поспішили укласти негласну угоду з номенклатурою задля створення держави з назвою «Україна», не забезпечивши і не створивши собі у ній жодних реальних ролей, опертих на ре-

альну економічну та політичну базу. Тим самим вони неначе віддали ще недавно імперській та відверто антиукраїнській номенклатурі «сакрамент незалежності». Невдовзі це дало змогу тій самій номенклатурі повністю узурпувати ідею незалежності, збити політичну напругу у суспільстві, списавши невдачі свого перманентного десятирічного правління в незалежній Україні на «демократів» та «націоналістів», а отже практично повністю усунути їх з політичної сцени та від великого перерозподілу власності і влади.

1.2 База формування «держави Україна»

Однією з передумов успішного державобудування є самоусвідомлення певної групи людей як цілісності. Почуття єдності може формуватися на різній базі, але завжди потребує певного часу. Не обов'язково консолідуючим елементом має бути етнічна єдність, хоча конструкт єдності з часом може призвести через природні тривалі асимілятивні процеси до формування нового чи оновленого етносу. Зрештою, до цього може призвести і примітивне

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

вати культурний лаг (відставання в темпах розвитку) «у квадратах», тобто прискорено надолужувати модерний і постмодерний лаг водночас, що не може не зумовлювати стани розгубленості.

Нинішня українська ситуація вимагає, поза будь-якими сумнівами, радикального розриву із штучно насаджуваним упродовж останніх трьох століть та все ще властивим багатьом носіям національної культури (із політичною включно) *духом хуторянської відрубності*, який наочно символізує випущений недавно Вінницькою картонажною фабрикою...глобус України.

Таких «святих биків та корів» вітчизняної національної мітології (за Ю. Андруховичем – «начебто дитячої національної релігії») і справді варто потурбувати. Без цього входження України в світову політичну, економічну та технологічну культуру на рівних важко собі уявити. У статті «Аве, «Крайслер!» Юрій Андрухович доречно декларує намір перевірити згаданих биків та корів на предмет святості й розтопити «брилу шанобливо неосвіченої пісенно-квасної багатозначності на усім українським». У подібній українськості його не влаштовує «перекручена схильність до монументальності, скам'янілості, бронзо-

вілості й бонзовілості, долові опущених «вусів» і насуплених рунистих брів», – усього, що може «затвердитися й заплити маразмом». Намагання ж деяких українських інтелігентів вибудувати окремішну «духовну республіку» Ю. Андрухович беззастовідно розцінює як вияв «духовного хуторянства» [1]. Хоча український постмодернізм, одним із засновників якого є Юрій Андрухович, здається, перейшов усі розумні межі у здоровому прагненні до демистифікації й демітологізації.

Традиційно властивий Україні культурополітичний романтизм разом із загрозою втечі до своєї «духовної республіки», вочевидь, загрожуватиме їй доти, доки вона не пришвидшить темпи напрацювання *власної політичної суб'єктності*. Адже, якщо суб'єкт політики відсутній взагалі або ж є малоактивним і нездатним зрозуміти й зреалізувати свої національно-життєві інтереси, то він з необхідністю перетворюється на пасивний або напівпасивний об'єкт дії та впливу зовнішніх сил. Третього не дано. Тоді й народжується романтичний спротив у вигляді мрії про «глобусоподібну» Україну. Якщо Володимир Сосюра у відомому патріотичному вірші закликав любити Україну «у

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

підкорення одного етносу іншим та примусова чи добровільна асиміляція.

Якою під цим оглядом була ситуація в Україні? Здобуттю незалежності в силу жорстких ідеологічних обмежень у ССРСР не передував процес тривалого формування оновленого почуття консолідуючої єдності. Ба більше, совєцька пропаганда провокувала розколи навіть в українському етносі, не кажучи вже про решту населення УРСР. У суспільній свідомості сформувалися іміджі конструктивні «западнців», «бандерівців», «східняків», «хохлів», «москалів». Гласно і негласно на державному рівні насаджувалася нетерпимість до кримських татарів і євреїв. По суті, напередодні незалежності в Україні не було до решти сформованої спільноти, яку можна було б навіть умовно назвати українською політичною нацією. Значною мірою її населення було об'єднане лише спільністю території, зберігаючи різну ментальність, приналежність до різних політичних конструктивів, культурних світів.

Єдиним порівняно консолідуючим елементом, попри територіальний, була ілюзія можливості

швидкого виходу з стагнації та кризи шляхом відокремлення від непідйомного ССРСР. Однак майбутнє цієї нової спільноти бачилася всіма групами населення по-різному, хоча мало єдину знакову назву «незалежна Україна». У цьому і полягала велика ілюзія, породжена референдумом про незалежність 1991 р. Всі наче голосували за одне і те ж. Формально – так. Однак по суті – ні. Це усвідомлювала посткомуністична номенклатура в Україні, яка, вже тоді миттєво зорієнтувавшись, належно провела референдум, посиливши його масовою пропагандою, яка відрізнялася у кожному з регіонів і обіцяла у кожному з них те, до чого він прагнув. Результат був досягнутий, однак політична нація так і не постала.

Водночас було вперше закладено основу для тих маніпуляцій з виборами, які досягли свого апогею на референдумі щодо конституційних змін 2000 року. Подібну технологію подвійних та потрійних стандартів застосовували на всіх президентських виборах, що і далі закріплювало фактичну гетерогенність населення України, не вело до справжньо-

сні й наяву», то романтики, здається, воліють любити її не стільки наяву, скільки у сновидному мрійництві.

Відносна ж правота романтичного політичного мислення полягає в тому, що логіка пояснення мусить доповнюватися логікою розуміння автономного статусу одного із його цілісності, унікальністю та неповторністю. У цьому контексті *Українська Мрія* не менш важлива, аніж *Українська Реальність*. Саме тому політика завжди була і залишиться не лише сферою теорії і раціональної практики, а й мистецтвом і завжди вимагатиме не лише прагматичного мислення, а й натхненної уяви, не лише холодного розуму, а й гарячого серця.

Не випадково німецький романтизм свого часу рішуче повстав проти Просвітництва, захищаючи світобачення, альтернативне масово відтиражованому узагальненому образowi світу, в якому не залишалось місця для усього одинично-самобутного. Російське та українське самобутництво якраз і є прямим продовженням духу цієї антипросвітницької, антираціоналістичної критики, не зовсім позбавленим історичної правоти.

Сказане означає, що в політиці завжди вистачатиме місця і для реалістів, і для романтиків, хоча їхнє оптималь-

не співвідношення завжди буде проблематичним. Скажімо, в часто-густо замішаній на мітологемах сучасній російській політиці щодо України великодержавного романтизму аж забагато, тоді як реалізму явно не вистачає. Принаймні, так було за «доби Єльцина». Можливо, реалістичнішою виявиться «доба Путіна».

Безумовно, реалістично визнати себе країною на шляху розвитку – малоприємна й болісна для Росії альтернатива. Але й не визнати цього реального факту з усіма належними висновками – значить замкнути себе у світі штучно-віртуального мрійництва, видаючи бажане за дійсне.

Не позбавлені «принад» месіанізму й деякі українські геополітичні та геокультурні пошуки. Зокрема, передмову до своєї книги «Філософія українства», де нав'язливо проводиться думка про несумісність української національної культури зі світовою цивілізацією, Роман Коваль закінчує таким позначеним ознаками самозакоханого хуторянства текстом: «Йде боротьба між Українською Культурою і Космополітичною Цивілізацією. І в цій боротьбі українська шляхетна культура переможе страшного всеперетравлюючого монстра – безнаціональну цивілізацію, історичний регламент якої вичерпується.» [7].

го консенсусу чи компромісу у вирішенні націотворчих завдань, а слугувало тільки вирішенню ситуативних завдань.

Таким чином, гетерогенність не тільки закріпилася в незалежній Україні як факт, але й почала наростати. Різні регіони практично не проявляють волі до зближення чи взаємного зацікавлення. Причому, це стосується і культурного виміру, і економічного сенсу. Єдиний економічний організм в силу кризовості економіки та відсутності хоч якогось формування її структури через різного роду пільгову політику практично не створюється. Зрештою, регіональні номенклатури на першому етапі навіть чинили опір втручання центру у перерозподіл власності у їхніх регіонах.

Західний регіон не сприйняв практично повальної і вже незмінної русифікованості Півдня та Сходу. Не було проведено громадської дискусії з цього питання, суспільство не відрефлектувало реального стану справ. І не тільки не усвідомило реального стану справ, але й не виробило спільної, прийнятної для усіх (чи принаймні більшості) складових

суспільства стратегії, що ж робити далі із проголошеною незалежністю та імплікованою тим самим політичною спільнотою й єдністю.

Невідомо, на чому базувати цю єдність. На спільності долі? Економічному інтересі? Але чи існує спільний загальноукраїнський економічний інтерес? Якийсь формі консенсусу? Але ж немає механізмів загальнонаціональної дискусії, яка б мала його виробити. Українське суспільство залишається розірваним. Мові? Але якій – тій, якою розмовляє більшість? Натомість, навіть офіційний Київ так і не спромігся усвідомити консолідуючої ролі української мови, він і далі сприймає її вкрай формально та холодно, вже не кажучи про майже всуціль російськомовне чи радше совєцькомовне київське міщанство. Для нього не існує фундаментальної тези російського політолога Сергія Чернишова, що Росія – це, щонайперше, російська мова, а не територія, поліетнічне, полікультурне населення, а тим більше не та чи інша адміністративна структура. Натомість для адміністрації «государства Украина» актуальною є лише теза, що держава – це адміністрація.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

У подібному контексті виникає складна проблема визначення перспективних векторів суспільного розвитку на засадах узгодження модерну та постмодерну, національного та наднаціонального, універсального та унікального. Причому суперечності між цими векторами надто гострі, щоб можна було сподіватись на безболісно-спрощені варіанти їх розв'язання. Зокрема – шлях до суспільства модерну багато в чому є альтернативним шляху до постмодерну, якому притаманні зовсім інші ціннісно-культурні орієнтації.

В модерну епоху економіка перетворилась на універсальний критерій оцінки людей, народів і цілих країн на шкалі успішності або неуспішності, розвиненості або нерозвиненості. Весь багатоманітний світ людської культури розглядався виключно через економічну призму. Заняття економікою і бізнесом, що традиційно вважались негідним людини шляхетного походження, згодом стало суспільно визнаним, а процедура «роблення грошей» перетворилась на правило гарного тону.

В епоху ж постмодерну (постіндустріального або інформаційного суспільства) психологія економізму поступово втрачає сенс. Бо постмодерн – це насамперед рух до «Нового Середньовіччя» в розумінні пріоритету духов-

ности над матеріальністю, а культури над економікою. Коли, скажімо, інтелектуальна власність важить більше, аніж предметна, навіть у чисто товарних вимірах. Йдеться, звичайно, про духовність особливого типу, не схожу, наприклад, з духовністю «будівника комунізму». У будь-якому разі, варто зауважити, що судити про цю майбутню духовність поки що зарано. Тим більше – оцінювати її у вимірах кривих дзеркал постмодернізму, який не виправдано присвоїв собі право бути виразником постсучасності.

Не зовсім успішна постсовецька модернізація уже встигла спричинитись до розшарування соціумів *на домодерні, модерні та постмодерні верстви* [6]. Якщо перші живуть у вимірах напівфеодальної патерналістської культури, другі – культури модерного економізму, то третім властива *культура постмодерну західного взірця*. До цієї третьої категорії належать переважно представники високоелітної інтелігенції, яка проводить час не стільки вдома, скільки у закордонних відрядженнях, а якщо і вдома, то перебуваючи у «електронній еміграції» мережі Інтернет.

Особливо прикро, що ці верстви живуть у паралельних світах, майже позбавлених точок дотику в соціальному просторі та часі, тобто *анізотропних й анізохронних*.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Водночас у такого диференційованого населення, яке не має спільного мовного простору (практична розполовиненість на російсько / суржико та україно / суржикомовне населення), спільного інформаційного простору (його практично віддано російським медіа, і більшість громадян нашого суспільства насправді живуть у російському медіа-та інформаційному просторі, переймаючись проблемами держави Росія, а тому більшою мірою є «росіянами», ніж «українцями» в інформаційному сенсі слова), не формується ідентифікація з даною державою. Тривалий час існуючий з українською незалежністю стан навіть у формальному сенсі значною частиною суспільства або не усвідомлювався (а це включає певні зобов'язання та обмеження), або ж сприймався як нетривкий перехідний стан чи імітація незалежності, або ж просто сприймався вкрай вороже. Державний проект не став істотним для значної частини населення. Ба навіть більше – ні адміністрація, ні саме суспільство так і не випрацювали акцептованого більшістю суспільства «проєкту Україна», він просто відсутній. Можна говори-

ти про певний брак «державного інстинкту», якщо така термінологія прийнятна для більшості населення України.

Тому для формування якоїсь спільної бази дуже важливо будувати в Україні механізми громадянського суспільства. Ним має стати суспільство, яке усвідомлює реальний стан, працює над виробленням візії майбутнього, може озвучити свою дискусію, має реальні політичні та громадські механізми, щоб втілювати вироблений консенсус у життя. На жаль, темп побудови громадянського суспільства в Україні спадає, якщо взагалі не стагнує. Відбувся значний перекид у бік створення олігархічної моделі правління з однозначним домінуванням однієї гілки влади, втіленої в інституті президентства.

Однією з баз, на якій можна було б розбудувати державу, поза всяким сумнівом є економіка. Від СССР Україна успадкувала не цілісний самодостатній організм, чи економіку, яка була б ефективно кооперована з якимись іншими економічними системами. Колапс економіки у постсовецьких країнах, практична ліквідація кооперації з колишні-

Типовою є, зокрема, ситуація, коли матеріально упосліджені виправдовують себе тим, що *«гроші не головне; головне, щоб людина була хорошою»*. Хоча, на питання, у чому ж ця «хорошість» має конкретно полягати, відповіді у них найчастіше немає.

Так само навряд чи зацікавлять не лише пересічного «постколгоспника», але й пересічного «постінтелігента», які заради виживання провадять разом зі своїм нехитрим крамом «польові дослідження» диких і напівдиких базарчиків, «польові дослідження українського сексу», які зробили ім'я (не стільки «тут», скільки «там») постмодерністського стилю автору Оксані Забужко.

Постмодернізм, який претендує на статус теоретичного обґрунтування епохи постмодерну, зосереджує переважно увагу на *чотирьох фундаментальних антиноміях – часу і простору, суб'єкта і об'єкта, природи й людської природи, утопії та реальності*. Як рефлексія ситуацій постмодерну, постмодернізм вважає себе не методом, не стратегією й не ідеологією (хоча у «перетворених» формах виконує усі ці функції), а *неавторитарною парадигмою*, якій властиве виключно ігрове наставлення до мовних знаків. Відповідно – людина, попри всю устале-

ність знакових сакральних форм, має розпізнавати їхню неусталеність та умовність, усвідомлювати їхню парадоксальність. На знакову гру влади постмодернізм пропонує відповісти власною грою, причому грою без правил. Мова йде про *демітологізацію та демістифікацію так званих наративних дискурсів*.

Способами і прийомами зазначеної гри можуть бути іронія, а ще краще – самоіронія; пародія, а ще краще – самопародія. На мові постмодернізму це називається *войовничим семіотичним активізмом* (англ. – *semiomilitantes*). Хоча, за великим рахунком, усе це може розцінюватись як вияв масової інфантильності, – «педократії».

«Придушеною жертвою» постмодернізму стає мало не вся опредмечена реальність, а статусу істинності набуває «задзеркалля» штучно створеної віртуальності, коли повідомлення важливіше від події, знання стає первинним щодо об'єктів та предметів знань, а природні тіла набувають, у свою чергу, вторинного статусу. Відбувається інверсія світів у стилі так званого *контрреалізму*. Мистецькі твори майже всіх жанрів перетворюються на різновид криптограм, шарад і кросвордів – вправ для розуму. Навіть наюрторти припускають «аналіз» і «рішення».

ми країнами Ради Економічної Взаємодопомоги, проголошена, але так і не здійснена конверсія військово-промислового комплексу фрагментаризували економіку України. Українська економіка зупинилася з огляду не тільки на непотрібність чи неконкурентоспроможність своєї продукції, але й тому, що на території України залишилися тільки частини колись єдиних технологічних циклів. Зациклити їх у межах України теж не вдалося.

Разом з тим, в останні роки активно іде процес фактичної деіндустріалізації країни. Він співпав з процесами переходу світової економіки у постіндустріальну фазу і створення нових інформаційних економік та суспільств. Сировинні галузі та важка промисловість, які були розвинуті в Україні, не мають експортного потенціалу. Натомість високотехнологічні галузі, зорієнтовані головню на виробництво зброї, транспортної авіації, космічних апаратів тощо, наштовхуються на різного роду експортні / імпорتنі обмеження та політичні пріоритети. Складається враження, що насправді всі «стратегічні партнери» України не зацікавлені у віднов-

ленні її високотехнологічних технологій як із стратегічних (небезпека відновлення військового потенціалу, який може бути використаний супротивником), так і з конкурентних міркувань (створення серйозного конкурента на світовому ринку не тільки товарів, але й праці).

Непоганою базою для розбудови економіки ефективної держави може стати її «геополітично проміжний» характер. Якщо у військовому сенсі Україна практично опинилася між двох таборів, що протистоять один одному у Центрально-Східній Європі: НАТО і Ташкентським договором (що є джерелом загрози), то у економічному сенсі вона опинилася між ЕС і Росією з її фактичними сателітами (Росія+) як величезними ринками та індустріальними і сировинними базами. Через Україну проходять (чи мають пройти) головні транспортні чи вантажопотоки Схід-Захід (ЕС – Росія+ – Середня Азія – Далекий Схід), Північ-Південь (ЕС – Кавказ – Середня Азія). Можливим ресурсом є проекти, пов'язані із транспортуванням нафти та газу як із Каспійського регіону, так і з Північної Європи чи Близького Сходу. Обидва над-

«Таємниця, Елізо, не в умінні поводитись добре або погано, – взагалі як би то не було, – а в умінні поводитись з усіма однаково», – заявляє в «Пігмаліоні» професор Хігінс. Здається, в історії Бернарда Шоу чи не вперше було оприлюднено семантично-прагматичний контекст постмодернізму, що зводиться до *підміни реального образу штучно сконструйованим іміджем*.

Виходить, не так уже й важливо, якою (якими) людиною або певною соціальною групою (суспільство, держава тощо) є насправді, – важливо, яка про неї (них) складається думка, що про неї (них) говорять. Перелицьовування реальності перетворилось в улюблене (до того ж, – дохідне) заняття мас-медійної іміджології. І треба володіти неабияким критичним хистом, щоб вирізнити штучне від природного, перелицьоване від справжнього.

Недарма у всьому світі набуває сили *медіа-освітній рух*, покликаний підготувати людину до адекватного сприйняття інформації. Адже якщо володіння інформацією означає справляти владу над людьми, ... то вміння поширювати інформацію у власній режисурі або ж приховувати й спотворювати інформацію означає мати подвійну владу [21, 60].

Сутність психолого-інформаційного маніпулювання виклав уже дві з половиною тисяч років тому Сунь-цзи в «теорії керування супротивником» («Трактат про військово-мистецтво»): «Вершина мистецтва – не виграти сто битв, а, навпаки, підкорити армію ворога без бою». Оновлене постмодерністське маніпулювання будується на наступних методологічних засадах:

– текст і реальність не мають онтологічного статусу, а зумовлені чисто прагматичними міркуваннями.

– той самий об'єкт може розглядатися і як текст, і як реальність, залежно від того, хочемо ми сприймати його як знак зі зрозумілим для себе значенням чи виключно як знак.

Постмодернізм – строкате й неоднорідне духовне явище, якому в цілому *притаманні такі характеристики*:

– принципова неточність висловлювань та уникання визначень, схильність до двозначностей;

– фрагментація текстів;

– деканонізація й демітологізація;

– втрата співвіднесення (референтності) «Я» із зовнішнім світом;

– непрезентабельність і нерепрезентативність;

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

регіони зацікавлені у якщо не контролі, то принаймні в участі у цьому транспортному вузлі Європи, котрий з огляду на своє геополітичне транспортне значення має найбільші у Європі перспективи. За оцінками інституту Rendall, Україна має найвищий у Європі транспортний транзитний рейтинг – 3,11 бала. Зауважимо, що у сусідній Польщі цей показник становить лише 2,72 бала. Транзитний рейтинг території тієї або іншої країни враховує розвиненість розміщених у ній транспортних систем і мереж, а також рівень і стан її інфраструктури [1].

1.3. Опозиційні сили

Одним з чинників, який впливає на творення сучасного українського суспільства та «проекту Україна», є структура опозиційних сил. Ця структура є не тільки системою опозицій, але й відображає майбутні можливі перерозподіли влади чи розлами у суспільстві та державі. Перерозподіли влади у центрі чи регіонах відбуваються тоді, коли не задовольняються вимоги якоїсь частини суспільства або політичного нурту. Натомість, якщо невдово-

лення локалізується в географічних регіонах, то це може призвести і до регіональних автономістських чи навіть сепаратистських тенденцій.

На сьогодні в Україні відбувається процес крайньої концентрації влади. Державна адміністрація на чолі з Президентом зробила висновки з попереднього періоду практичного двовладдя за всі роки української державності – парламентської та президентської гілок влади. Судова влада, на жаль, так і не звільнилася від опіки державної влади і не розвинулася у самостійну її гілку. Після створення взимку 2000 р. у Верховній Раді парламентської більшості у ньому було придушене джерело комуністичної опозиції. Однак, разом з тим, існують симптоми того, що й усякої опозиційності взагалі. Президентська адміністрація утвердилась, і є загроза, що вона тим самим не тільки псує свій імідж у очах західних партнерів, але й створює передумови для своєї ж нестабільності, вона не репрезентує увесь спектр регіональних еліт.

Президентська адміністрація головно представляє стару / нову київську бюрократію, дніпропет-

- іронія і багатозначність;
- втрата стилю, гібридизація стилів і напрямів;
- децентрованість світосприймання та його карнавалізація;
- конструкціонізм й ситуаціонізм, які виходять із припущення, що світ не даний нам раз і назавжди, а є процесом невинної генерації множини конфліктуючих між собою версій;
- скепсис щодо реальності причинно-наслідкових і статистичних зв'язків;
- заперечення довготривалого планування;
- отожднення безпосередньо сприйнятої реальності з ілюзіями та фантазмами і зумовлена цим її віртуалізація;
- заперечення «консенсусних» культур, що вважаються небезпечними та репресивними.

Першим виразником постмодернізму в українській літературі стала група «Бу-Ба-Бу» (від – Бурлеск-Балаган-Буфонада), створена наприкінці 80-х років у Львові Юрієм Андруховичем, Олександром Ірванцем та Віктором Небораком. Її поява збіглася у часі з романтичною демократизацією і намаганнями заповнити прогалини в соціо-

культурному й політичному просторі України. Американський україніст Юрій Шевельов виводив згодом Бу-Ба-Бу від німецького Vub (хлопчисько), посилаючись на раннє інтерв'ю Віктора Неборака, в якому призначення Бу-Ба-Бу він формулював цитатою з Х. Ортеги-і-Гассета: «Пробудження хлоп'ячого духу у світі, що постарів ... спортивне і святкове переживання життя».

«Бубабуїсти» в країні без реальних здобутків суспільства постмодерну, але з претензіями її «авангардних» верств на постмодерну моду виявились, як це часто й трапляється в провінції, аж надто постмодерновими. Вони проголосили, зокрема, що українська література лише з них і починається й що вона відтепер – не високий обов'язок і не «скорботна праця», а різновид спорту й свята. Згодом від літераторів постарались не відставати художники, музиканти та інші митці постмодерного стилю (якщо це можна назвати стилем, бо єдність стилю постмодернізм якраз і заперечує). І що найголовніше (і гідне вболівання) – постмодерний стиль став надбанням майже усіх сфер суспільної практики з політикою включно.

Властиве українському постмодернізму радикальне самозречення від «старого світу» важко собі уявити в ро-

ровське угруповання та деяких представників лояльних до них інших регіональних еліт. Ба більше, формування владних та бізнесових еліт у регіонах, що не мають представництва в адміністрації, відбувається строго під її контролем. Сама система формування великих капіталів у регіонах практично виключає можливість їхньої незалежності від влади. З одного боку, «олігархи» намагаються опанувати владу як в регіонах, так і в центрі, але з іншого – вони без санкції та змички з владою неможливі.

Така практично повна залежність від адміністрації та Києва врешті-решт не може не зіштовхнутися з інтересами регіональних еліт, які вийшли з регіональних номенклатур. Періодично Президент змушений приборкувати місцевий номенклатурний сепаратизм та направляти у регіони своїх ставлеників. Зараз цей процес практично завершено. Задля цього здійснювалася окреслена законодавча реформа (під інститут голів держадміністрацій було підведено конституційну базу), провадилася цілеспрямована кадрова політика: була

вбудована строга президентська виконавча вертикаль.

Таким чином, в Україні повністю сформувалась олігархічна форма правління, яка гальмує формування громадянського суспільства і позбавляє перспективи ефективного реформування українську економіку. Олігархи різного рівня блокують цивілізоване входження української економіки у світовий ринок.

Безсумнівною, хоча на даний момент практично нікчемною з огляду на свої можливості, опозицією існуючій структурі влади після кількарічного флірту з нею стали дисиденти совєцького часу. Причому, і «націоналісти», і «демократи». Зрештою, у новій державі їм уже немає місця. Свою роль, на думку постсовєцької номенклатури, вони вже відіграли. Загравання епохи Кравчука закінчилися. Номенклатура успішно пройшла процес трансформації, і вже не потребує жодного «прикриття».

Очевидним опозиційним потенціалом володіє Західна Україна. Зараз розчарування та фрустрація населення не дають змоги втілитися цьому не-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

сійській чи якійсь іншій «історичній культурі», тобто культурі з міцнішими традиціями. Варто зауважити, що демітологізація старого і віджилого – необхідна передумова суспільного розвитку, але вона мусить здійснюватись з урахуванням того, що міт – це «тіло» будь-яких переконань. Мітологічні оповіді та перекази мають ту особливість, що сполучають людину із винятково вартісним трансцендентним світом, в якому перебуває субстанція «вічних істин» (А. Гуревич, О. Лосєв, М. Еліаде, Е. Кассіер). А символіка мітів забезпечує той асоціативний простір, без якого неможливе сприймання й пояснення соціальної дійсності та примирення переконань з викликами минулого й майбутнього.

У цьому значенні міт ніби переносить людину із «вулгарного» теперішнього часу, де відмінність добра та зла зазвичай є проблематичною, в ту позачасовість, де подібні демаркації беззаперечні й абсолютні. Теж саме стосується простору. Існують, зокрема, істотні відмінності між географічними та мітологічними картами Єрусалиму, Риму, Константинополя (нинішнього Стамбулу), Києва чи будь-якого іншого Міста, наділеного мітом атрибутами сакральності.

Отже, без субстанції міту унеможливлуються будь-які суспільно значимі вчинки «високого стилю», а залишається натомість лише суцільне «жлобство», на тлі якого герої і подвижники виглядають у кращому разі несучасними диваками, а в гіршому – параноїками, що потребують термінового психіатричного лікування.

У випадку подібного *мітборства* постмодернізм фактично демонструє *технократизм*. Бо, заперечуючи традиційні міти, він розчищає водночас територію для творення таких собі мікромітів на потребу «моменту» (симулякрів Ж. Бодріяра), вживаних у режимі *тут і зараз* на потребу конкретного замовника (із числа політиків, бізнесменів тощо). Адже шкала часу для політика в демократичному суспільстві визначається періодом від виборів до виборів, а для людини бізнесу – циклом обертання капіталу. Інша справа, що мікромасштабний час вступає в гостру суперечність з природними і культурними циклами та духовними імперативами культури високого міту та «високого жесту», які вимагають усе розглядати «з позицій вічності».

19 травня 1990 р. в київському Будинку вчителя молодий поет Володимир Цибулько зачитав текст під назвою «Транснаціональний шлепар або золото Павла Полубот-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

вдоволенню у щось конкретне. Однак воно існує і наростає. Для зняття напруги адміністрації доволі довго вдавалося грати на гіперпатріотичних настроях та створювати ілюзію, наче створюваний новий політичний організм є втіленням того ідеалу, який Західна Україна плекала упродовж останніх ста років. Тепер стає щоразу очевиднішим, що це не так, що роль цього регіону не тільки незначна, але й штучно мінімалізується у державі загалом.

Подібні процеси відбуваються і в інших регіонах. Невдоволення, яке тамується фрустрацією та адміністративними заходами домінує у Криму, в Одесі.

Безумовно опозиційним потенціалом володіють і переважно російсько / суржикомовні регіони, етнічні анклавні – татарський, угорський, румунський.

2. «ВКРАДЕНА УКРАЇНА»

Незалежність держави Україна стала можливою як спільне дітище постсовєцької комуністичної номенклатури, яка спершу нишком, а відтак дедалі

голосніше заявила про свої ексклюзивні претензії на «регіон Україна», та консервативних чи традиційних українських патріотів.

Однією з банальностей доби незалежності стало посилання на референдум про незалежність та його результати. Однак, поминаючи методи підрахунку голосів, які не змінювалися на більшій частині виборчих дільниць, задумаймося, за що ж тоді голосували насправді? Адже голосували майже всі. Але, як завжди під час революції, не за те, чого хотіли і що отримали.

Одні традиційно голосували «за гіперпопулістські гасла на кшталт «Геть номенклатуру від корита», не маючи жодного позитивного проекту, окрім ідеології булгаковського Шарікова, що зводилася до простої максими – «Всё поделить». Зрештою, це була ще одна спроба реалізувати «рай на землі», але вже не у рамках невдалого проекту ССРСР, а у скромніших рамках «території Україна».

Інші голосували за те саме, однак у більш архаїчній чи консервативній формі «раю на окремо взятій землі з назвою Україна», де одразу, згідно з

ка». Типово постмодерний симулякр швидко знайшов благодатний ґрунт. Про золото Полуботка заговорили з трибуни Верховної Ради, а ще за тиждень «гуділо» на всю Україну. Знайшлися й математики, які порахували, що за два століття набігли шалені відсотки і на кожного українця припадає щонайменше 50 тисяч фунтів стерлінгів. «Тоді це стало своєрідним мітом, – згадував згодом В. Цибулько. – Це була така собі мистецька провокація і ніхто не знав, чим вона закінчиться, але виявилось, що її треба було кинути у масову свідомість саме тоді. Тепер це було б нікому не цікавим...» [12].

Немає сумніву, що серед тих, хто голосував за незалежність України, були й ті, хто перебував під впливом «мистецької провокації». Інша справа, що цей симулякр настільки ж прислужився незалежності, наскільки згодом перетворився на гальмо на шляху її реального утвердження. Бо від самого початку породив у «совковій» свідомості споживачькі наставлення щодо незалежності, що, навпаки (як і кожне прощання з залежністю) потребувала й потребує певних самозречень. Не варто забувати й те, що «полуботкові схеми» застосовувались до незайманої у своїй наївній довірливості свідомості творцями всіляких МММ.

Типовим втіленням тотально-руйнівної етики та естетики постмодернізму є епатажно-пародійний твір Олександра Ірванця «Любіть Оклахому!». Володимир Сосюра створював, як відомо, закличний вірш «Любіть Україну!» на тлі всеукраїнської трагедії, і вірш цей, як відомо, обернувся для самого ж Поета трагічними наслідками. А постмодерністська пародія засвідчує хіба що тотальне збайдужіння до Любові, Віри і Надії, – усіх без винятку смисложиттєвих почуттів. Бо постмодернізм є запереченням смислу взагалі, смислу як такого, демонструючи особливу зневагу до загальносупільних ідей та смислів, які вважає засобом духовного пригнічення. Чи не опинимось ми в такому разі в ситуації, коли «...Україну злії люде /Присплять, лукаві, і в огні /Її, окраденую, збудять...» (Тарас Шевченко «В казематі»)?

Прикметним феноменом постмодернізму є віртуальний корпоративізм із творенням уявних «мікронацій» та «мікрордержав», розлого представлених у Світовій Павутині Інтернет. Ідеальним вважається той варіант, коли на кожну людину планети припадатиме по одній «національній державі», а кожен користувач Інтернет стане «самодержавною особою» (The Micronations Page. Document HTML. – <http://www.execpc.com>).

прогнозами Дойче Банку, мало настати процвітання. У цьому випадку голосували за ще одну утопію, гадаючи, що не працею чи кров'ю, а простим голосуванням можна здобути рай ще за свого життя тут на землі.

Водночас в Україні не сформувалась модерна «уявна спільнота» (за Бенедиктом Андерсоном). Різні групи та регіони так і не консолідувалися довкола чогось одного, прийняттого для усіх.

3. «ГОСУДАРСТВО УКРАЇНА»

Перехопивши національні гасла у «патріотів» та «демократів», номенклатура зберегла практичну владу в Україні. Тим самим вона неначе отримала певний тайм аут. Це дало їй час на перегрупування сил, перекидання капіталів, оволодіння колись загальнодержавною власністю, що було влучно названо «прихватизацією». Вона повністю оволоділа економікою. В держуправлінні залишилася частина «старих кадрів», але чимало з них перейшли у бізнес. Проте годі намагатися їх відок-

ремити. Досі вони залишаються практично одним цілим. Зв'язкою тут виступає власне адміністрація, яка контролює все, що діється у начебто приватизованому секторі економіки.

Ненадовго у низці головно західних областей країни все ж вдалося встановити, як перехідну форму, певне слаборозвинуте й інфантильне демократичне правління, яке радше нагадувало відсутність влади. Тут воно здійснювалося українськими консервативними патріотами.

У перші роки незалежності Київ не надто втручався у регіональні справи. В той час йшла головна боротьба за столицю, а отже всю державу. Натомість після структурування влади, накопичення головних капіталів, маргіналізації регіональних еліт дійшло і до втрати влади українськими консервативними патріотами навіть у Західній Україні. На сьогодні практично вся влада контролюється державною адміністрацією з Києва. Зрештою, це можна вважати здобутком, бо ситуація була б набагато гіршою, коли б влада не контролювала ситуацію взагалі, як, скажімо, в Албанії, і тим самим приз-

Одну з віртуальних мінідержавок «батьки-засновники» репрезентують наступним чином: «Народна Демократична республіка Ліверпуль, – сталіністського типу держава із населенням ... у 8 чоловік, офіційним гімном якої є гімн колишнього Совецького Союзу». Ця «екстериторіальна верховна мікронація» випускає власні марки, паспорти та, існуючи в кіберпросторі, турбується про те, як «покінчити зі своєю власною містичною історією».

Прагнення до творення міні-товариства у зазначеному стилі Юрко Іздрик виражає довжелезною низкою заперечень: «Коли я вживаю слово «ми», то за давньою й задекларованою звичкою завжди прошу розуміти під ним не коло і тим паче не кодро, і навіть не генерацію, не соціум і не середовище, не прошарок, не популяцію, не консорціум, не угруповання, не структуру... (перелік оцих «не» сягає у п. Юрка мало не за півсотні. – М. О.) і навіть не духовну спільноту, а тільки займенник – одне з багатьох слів. І все ж, і все ж, і все ж, коли я вживаю слово «ми», то іноді уявляю собі цих дивовижних людей» [3, 20].

Тут Юрко Іздрик розмірковує у повній відповідності з *центральною наставлянням постмодернізму*, – деконструкцією (термін впроваджено Ж. Деррідоу), яка відмінняє бі-

нарні опозиції Центру і периферії, а отже, – і ціннісну ієрархію, тобто *суспільний порядок у його традиційному розумінні*. Такий підхід знецінює не лише будь-які об'єднавчі ідеї із національною включно, але й будь-які соціальні норми та нормативи взагалі.

Для стабільних соціумів з усталеними культурними традиціями «ідеологія» постмодернізму не є особливо небезпечною. Більше того, спускаючи «на гальмах» постмодерної деконструкції маргінальну активність, такі суспільства навіть підсилюють свою стабільність. І навпаки, для соціумів, які, подібно до постсовєцьких, знаходяться у перманентно кризовому аномічному стані й пробують відновити перервані традиції, встановити Центри суспільного буття, дійти до загальнооб'єднуючих ідей, постмодернізм може становити якщо не серйозну небезпеку, то, у будь-якому разі, створювати «шумові ефекти», здатні пригальмувати прогресивний розвиток.

На жаль, постсовєцька естетика заперечення нормативності властива не лише творам авангардної елітної культури. Вона закорінена в масовій псевдокультурі з її «пофігізмом», зовні облагородженим прагненнями розквітості та вивільнення від анахронічних догм і обмежень.

вела до повної деструкції суспільства й держави. Натомість питання полягає у тому, яку міру владних повноважень повинен мати центр, а яку – регіони, кожна з гілок влади, і чи не призведе узурпація всієї повноти влади однією з гілок, скажімо президентською, до авторитаризму і, зрештою, чи не завдасть це шкоди цій гілці влади, та й державі загалом, або чи не призведе крайня централізація влади до посилення регіоналістських чи сепаратистських настроїв у регіонах?

Проблема тут не лише у Києві. Столиця діє методично і прагматично, хоча виключно на свою користь. Владу не змогли втримати самі «націонал-патріоти». Вже від самого початку існування держави розпочалася тиха війна між дисидентсько-патріотичним та дисидентсько-демократичним крилом колись єдиного опозиційного руху. З огляду на начебто нагальні потреби збереження держави у яких завгодно формах, дійшло до усунення з політичної арени дисидентсько-демократичного крила, яке наголошувало на правах людини та загальних нормах демократії. «Націонал-патріоти» ладні були не

тільки пожертвувати демократією, але й почали колаборувати з номенклатурою. Це призвело до їх повного виродження і врешті усунення від влади, при якій вони почали відігравати хіба що декоративну функцію.

Загальним явищем постсовєцького простору стала криміналізація ледь не всіх сфер життя, особливо матеріальної. Криміналізація стала спільним дітищем номенклатури, яка вдалася до безпрецедентного неконтрольованого розподілу загальнонаціонального майна, і традиційного криміналітету, який номенклатура почала використовувати як інструмент і який сам заявив про власні права на перерозподіл власності. Цьому сприяла і пауперизація широких мас населення, яке не отримало своєї частки власності. Сертифікатна приватизація стала формою відкupu від народу і позбавила його формальних підстав на свою частку при перерозподілі т.зв. всенародної власності. Тому збідніле населення перетворилося на поле для рекрутування дедалі ширших і ширших верств суспільства у замкнуте кримінальне коло.

«Киевские ведомости» в 1999 р. (12, 19 і 26 червня) в «Литературном ринге» друкували пасквіль Олега Бузини «Бурдулак Шевченко». Та ж газета роком раніше («знай наших») бурхливо обговорювала «пікантну» тему лесбійського кохання Лесі Українки та Ольги Кобилянської.

А телеканал «1+1» репрезентував свого часу в передачі «Проти ночі» Олександра Довженка та Миколу Бажана як «жертв режиму». Зрештою, не такими вже й безневинними є й телевізійні наставляння «Про это», у яких рефреном проходить теза застаріlosti сексуальних норм та прийнятності статевих збочень. Неважко здогадатись, що іронізування над «*етим*» обертається у масовій свідомості примирливим ставленням не лише до сексуальних, але й будь-яких інших збочень, яких у постсовєцькій дійсності досхоchu.

Відповідно й політика постмодерністського стилю час-то уподібнюється до «Ляльок» у постановці Віктора Шендеровича, набуваючи в умовах постсовєцької аномії характеру *безвідповідальної гри в ринок та демократію й того нескінченного спектаклю*, учасники якого з перемінним успіхом змагаються, хто і скільки навішає віртуальної локшини на вуха наївних телеглядачів та інших споживачів продукту, створюваного іміджмейкерами.

«Безідейне» суспільство стає вдячним об'єктом маніпуляцій політичних технологів. Недарма спеціаліст у даній галузі Юхим Островський одного разу навіть пообіцяв про-вести в Державну Думу свого...улюбленого kota.

Постмодерних трансформацій зазнає не лише постсовєцька, але й (нібито «цивілізована» від неї) *світова політика*:

- влада деперсоналізується, набуваючи анонімності, відокремлюючись від конкретних особистостей, а політичний менеджмент відсторонює від управління реальних політиків;

- посилюється роль інформаційно-аналітичних центрів, дедалі серйознішають позиції продуцентів й користувачів інформації;

- традиційні засади соціальної структури у вигляді сім'ї, культури та ідеології зазнають деструкції, що «компенсується» посиленням релігійності нетрадиційного типу;

- у сферу політики дедалі активніше вторгаються маргінальні соціальні рухи, принципово відчужені від традиційних ідеологічних побудов;

- насильство у внутрішній та зовнішній політиці послаблюється, але натомість воно частішає в повсякденному

Послаблення контролю за державною власністю, особливо у традиційно прибуткових сферах, призвело на всьому постсовєцькому просторі до масового присвоєння державного майна. В результаті, в Україні склалася ситуація, коли «близько двох десятків «сімей» (кланів) захопили 4/5 т.зв. загальнонародної власності, залишивши всім іншим для боротьби за персональне фізичне виживання 1/5 цієї власності» [2]. І немає жодних гарантій, що й ця власність не буде перерозподілена на користь тих самих двох десятків кланів. Помилковим слід вважати твердження, що сертифікатна приватизація себе не виправдала й не принесла належного результату. Зовсім навпаки, – вона напевно назавжди відбила інтерес до подібних процесів у більшості громадян України, які начебто стали «власниками». Насправді більша частина населення практично за безцінь подарувала свої майнові сертифікати. Від народу відкупилися, так йому нічого і не давши, і тепер настав час розподілити те, що ще не розподілено. А це найпривабливіші галузі, скажімо, енергетика.

Однак у метушні цього номенклатурного розкрадання практично було знищено чи розбазарено за безцінь цілі галузі української економіки. Чого вартє розтягування за ефемерні борги, а фактично знищення, Чорноморського пароплавства? Перестали існувати галузі, пов'язані з високими технологіями, у тому числі й з військовими. Практично, це призвело до деіндустріалізації країни.

Безпосередньо з нею пов'язана і деінтелектуалізація України. Оскільки більша частина промисловости була зупинена, і після десяти років розкрадання та фізичного й морального знищення вона вже не підлягає жодному відновленню, то інженерно-технічні працівники або дискваліфікувалися, або перекваліфікувалися, осівши переважно на всюдисущих базарах. Те ж саме можна сказати і про позбавлену фінансування та замовлень науку. Молоді й перспективні вчені вже давно знайшли своє місце за кордоном. Ба більше, деякі дружні держави та стратегічні партнери цілеспрямовано, через різного роду еміграційні програми (очевидно, в плані допомоги Україні) вимивають з України інтелекту-

житті, що перетворюється на одну з основних проблем «суспільства масового споживання».

«Симулякри демократії» спричинюються до появи *конфліктуючих, відносно закритих щодо держави (та державного бюджету) субкультур, покликаних виправдати горезвісну «тінь» в управлінській сфері, бізнесі, освіті, медицині тощо*. Носії таких субкультур приписують виключно собі «вміння жити». Але вони, на превеликий жаль, не ставлять собі питання: що ж станеться із суспільством, якщо «вміння жити» стане всезагальним набутком?

Загрозливим є також чинник постмодерної переорієнтації держав сучасного типу, що в «цивілізованому» західному варіанті дедалі більше перетворюються на органи обслуги економічно найефективніших верств населення й далеко меншою мірою турбуються про аутсайдерів та маргіналів. Бо саме такі правила гри диктує глобальна ринкова змагальність.

Для країн Заходу з їх розвинутим та здатним до саморегулювання громадянським суспільством, що значною мірою перебрало на себе соціально-охоронницькі функції та ролі держави, подібна ситуація може видаватись нормальною. Але вона аж ніяк ненормальна для постсоці-

лістичних країн, де нововпроваджуваний ринок в антигуманних своїх виявах часто споріднений із гоббсовським *світовідчуттям війни усіх проти всіх, де нікому не гарантований життєвий простір і де виживають лише найсильніші*. Тим більше, що ці найсильніші далеко не завжди є носіями високої культури.

Але найсерйозніший виклик постмодерної епохи полягає, мабуть, у *взаємозалежності країн у вимірах реального часу*, який переживається як такий, що дедалі пришедується. Суб'єктивний час виявляє за подібних умов тенденцію до відставання від часу реально-об'єктивного. Різні ж чинники прискорення можуть призвести до синдрому перевтоми від пошуків «втраченого часу». І тоді країна або група країн, так би мовити, випадають в осад, вибувають із гонитви за лідерами з усіма невтішними наслідками для суспільної свідомості.

75

М.А. ОЖЕВАН
УКРАЇНСЬКА
НАЦІОНАЛЬНА
ІДЕЯ ТА
КУЛЬТУРОПОЛІТИКА
НАЗДОГАНЯЮЧОЇ
МОДЕРНІЗАЦІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

альний потенціал, який ще в ній залишився. Безсумнівно, є й певні здобутки, але головню у гуманітарній сфері. Натомість, у сфері фундаментальних досліджень, нових технологій Україна не входить ані до числа країн, що їх розробляють та ними володіють, ані до числа тих країн, що активно впроваджують передані їм технології. Україна відноситься до кола країн, що перебувають поза технічним поступом [3].

Соціальна нестабільність призводить і до негативних демографічних процесів. Слабкість, а то й відсутність системи соціального забезпечення, хоча б на совєцькому рівні, призвела до різкого зменшення тривалості людського життя, різкого падіння народжуваності, а також масової міграції населення. Міграція була спричинена здебільшого економічними причинами, хоча часто і неможливістю реалізуватися в Україні. Певні міграційні потоки мають етнічне забарвлення (як-от єврейський з України та кримсько-татарський у Крим), хоча й не викликані якоюсь ксенофобією в Україні. Тривожним підсумком десятиріччя став той факт, що Укра-

їну покинуло близько 400 тисяч жінок репродуктивного віку, шукаючи собі долю чи недолю за кордоном. В результаті в Україні дійшло до реальної депопуляції. За різними підрахунками населення України скоротилося принаймні на два мільйони мешканців.

Метою утворення незалежної Української держави мало б стати забезпечення розвитку українського етносу та підтримка інших національних меншин чи забезпечення їхніх прав. Однак насправді в Україні, попри формальні запевнення зацікавлених та не надто компетентних чиновників, і далі шаленими темпами з використанням нових технічних та медіальних засобів продовжується практична денаціоналізація як українців, так і інших народів. Часто її називають русифікацією. І це так, хоч це й не вся правда. Варто лишень пройтися вулицею, не скажу Севастополя чи Донецька, а столиці нашої – Києва. На десятому році української незалежності ми маємо практично російськомовний бізнес (з того 1% населення, яке володіє 4/5 власності, україномовною є мізерна частина), росій-

3. КУЛЬТУРОПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ

Не запитуй, що твоя країна може для тебе зробити, запитай, що сам можеш зробити для своєї країни!

Джон Фіцджеральд Кеннеді, 35-й Президент США

Глобалізацію не слід змішувати з *глобалізмом* (концепцією «третьої хвилі»), який фактично є погано замаскованою доктриною потужних регіонально-наддержавних угруповань, що непогано самовлаштувавшись, не поспішають приймати до своїх «домів» менш благополучних сусідів. А якщо й приймають, то переважно на засадах «розумного егоїзму» або ж тимчасового гостювання.

Ідейно концепція третьої хвилі глобальної модернізації оформилася на початку 90-х років у працях трьох авторів – О. Тоффлера, Ф. Фукуяма й С. Гантінгтона [23, 19, 20], які описали привабливий *універсалістський образ майбутнього*, в якому не знайшлося, на жаль, місця для країн з-поза меж горезвісного «золотого мільярда». Евфемізми ж типу *modern societies* («сучасні суспільства»), *new world order* («новий світовий лад»), *post-Cold War world*

(«світ після холодної війни») аж ніяк не здатні приховати того парадоксального факту, що йдеться про «вирівнювання» усіх країн та народів на культурно-цивілізаційних взірцях «золотого мільярда», але без надії на здобуте ним матеріальне благополуччя.

Теоретично глобалізаційна доктрина малоспроможна тому, що фактично *ігнорує соціоприродні етнокультурні чинники*. Коли О. Тоффлер, скажімо, доходить висновку, що є лише два види суспільств, – вищі, що опанували «вищими знаннями», та усі інші, що ними не опанували і вже ніколи не опанують, то його твердження важко сприйняти інакше як заклики до:

– позірної «вестернової вищовартости»;

– ігнорування національних *геокультурних варіантів та варіацій*;

– виправдання культурного неоколоніалізму.

Що ж стосується *української національної геокультури*, то у її підвалини має бути закладено три засадничих принципи:

– *модернізація не зводиться до «вестернізації» або «істернізації»*, бо ці крайнощі жодних позитивних наслідків, окрім «істеризації» соціуму, в собі не несуть;

ськомовне військо (більшість офіцерського корпусу повсюдно користується російською мовою), російськомовні медіа (по суті, більшість телепрограм або транслюються російською мовою, або ж просто ретранслюються з Росії, український уряд практично не контролює стратегічний інформаційний простір України), російськомовну владу.

Такий стан справ не може не розглядатися як загрозливий навіть з огляду на безпеку держави. Я не назвав би русифікацією процес засвоєння елементів якісної російської мови, високої культури в її правдивому сенсі. Цілком інша річ – практична домінація російських електронних і традиційних мас-медіа в Україні. Росія робить усе, щоб не тільки зберігався *status quo ante*, але й щоб по можливості процес поглиблювався. Суть концепції «проєкту Росія» часто зводиться саме до максимального розширення сфери побутування російської мови та російських мас-медіа, що є практично політикою Російської Федерації. Сергій Чернишов, доповідаючи на нараді Ради Оборони РФ, окреслюючи стратегію російського самовизначення, вба-

чав у майбутній Росії «транснаціональну всесвітню корпорацію Росію», а не територію, Росію-РФ, яка «відштовхується від банальної тези, що слід відтворити російську мову», і тільки після цього можна дійти до концепції національної безпеки Росії [4].

Паралельно за (майже не зауважуваною) інерцією продовжується процес советизації – безконечної репродукції *homo sovietikus*'ів. На очах руйнуються і українська, й інші мови, включно з російською. Ми не тільки не встигаємо о-мовити нові сфери людського життя (нові технології, нові феномени людського життя), але і втрачаємо причетність до старого о-мовленого українською мовою світу. Таким чином, в українському та російському світі / мові, в яких ми живемо, утворилися цілі «зони сліпо-глухо-німоти: є цілий ряд важливих феноменів у сучасному світі, яких ми або не бачимо, або не маємо слів, щоб про них говорити. Так що і рідна мова – останній притулок самовизначення – розмивається» [4]. Повзучою советизацією вражені усі етнічні групи. На це лихо дедалі більшою мірою накладається пропагандована ЗМІ американізація найнижчого гатунку.

– українська національна культура *рівноцінна і рівнозначна усім іншим культурам* й заслугоує на пошанування не меншою мірою, аніж культури «передових націй»;

– українська національна держава, яка прагне внутрішньої стабільності та зовнішньої безпеки, мусить будуватись *на засадах національно виправданої – сумірної провідній національній ідеї – багатокультурності.*

Для обґрунтування концепції глобалізму часто наводять факт поширення англійської мови, якою на сьогодні тією чи іншою мірою користується більше чверті – 1,6 млрд. – людства (для порівняння, – російська має ареал поширення в 300 млн.). Проте зазначене не означає, що на мільсть «лінгвоімперіалізму» здалися як наперед приречені усі інші мови та культури. В Африці, наприклад, де проживає близько 13 відсотків світової популяції і зосереджено близько третини (6000) усіх існуючих на Землі мов та локальних культур, англійська мова, всупереч наслідкам тривалої колонізації, не є універсальним засобом комунікації. У Східній Африці такою універсальною мовою є суахілі, а у Західній – гауса. Окрім того, африканці-мусульмани поспівають ще й арабською як мовою канонічного Корана.

Деякі регіонально потужні мови та культури активно підтримуються урядовими та неурядовими організаціями. Франція, зокрема, витрачає щорічно мільярди франків, щоб забезпечувати функціонування франкомовної культури як всередині країни, так і за її межами. А німецькі урядові фонди витрачаються на підтримку роззосереджених від Бейруту й до Джакарти (із Києвом включно) 78 Гетевських інститутів, покликаних популяризувати німецьку культуру. Навіть мініатюрний Сінгапур, де існує чотири державні мови, нещодавно розпочав національну кампанію «Розмовляй на мандарині» (йдеться не про смачний фрукт, а місцеву версію китайської мови. – М. О.). А в 1984 р. Європарламент узяв під свій патронат 40 маловживаних мов національних меншин, якими як рідними послуговуються близько 50 мільйонів європейців. Наслідком подібної багатопольової культурополітики стало не звуження ареалів вживаності мов, а навпаки – їх розширення, внаслідок чого близько 1200 мов на сьогодні є мовами писемності.

Отже, коли в Україні деякі «прогресивні» діячі заходять у свої намірах пришвидшено лібералізувати суспільство на манівці відкидання і заперечення всього національ-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Безпосередньо після здобуття незалежності в Україні не існувало усталеної стратифікації різного роду еліт. Структура старої соціалістичної економіки не дозволяла формувати елітні групи та зв'язки всередині й між ними за територіальною ознакою. Радше йшлося про виробничий принцип формування еліт та надтериторіальні зв'язки між ними. Тому на першому етапі, після падіння соціалістичної економіки й розриву відповідних понаднаціональних зв'язків почалася жорстка боротьба на регіональному рівні. Київ був ще надто слабким і далеким. Утворилося кілька територіальних кланів – дніпропетровський, донбаський, харківський, одеський. Низка регіонів так і не спромоглася на формування своїх регіональних кланових груп. Однак зараз цей процес здебільшого завершився. Залишилось кілька більших угруповань, однак загалом ситуацію контролює Київ, опанований дніпропетровським кланом та старою київською номенклатурою. На сьогодні можна говорити про певну консолідацію кланів та олігархів під єдиним президентським омофором. Що звичайно не вик-

лючає постійних конфліктів між ними за більшу чи меншу наближеність до Президента та адміністрації у цілому.

Дуже істотним моментом формування еліт є змичка між адміністрацією, бюрократією та начебто вільним бізнесом. Насправді ж, практично кожен підприємець надзвичайно сильно залежить від влади. Наймогутніші олігархи можуть бути позбавлені своєї власності за допомогою адміністративно-репресивного апарату. І мова тут не лише про П. Лазаренка як класичний приклад цієї залежності. Адміністративній репресії підлягає ледь не кожне підприємство, яке стає привабливим та ефективним і не має свого покровителя у державних структурах. Таким чином, перерозподіляється і щоразу більше монополізується власність та виробничі потужності. У державі будується абсолютно безперспективна модель державного капіталізму, спертого на адміністративний ресурс та забезпечену владою монополію.

Оцінюючи роль олігархії у такому надзвичайно диференційованому суспільстві, як українське, мож-

ного, а в потребі пришвидшеної модернізації знаходять *ultima ratio* проти державности української мови як буцімто меншовартісної (безнадійно селянської, хуторянської тощо) на тлі англійської або російської, то це, – думки «проти течії». Такі ліберально налаштовані акселератори відійшли недалеко за типом наївної ментальности від підлітків-акселератів. Для них слово «націоналізм» є лайливим у будь-якому випадку, незалежно від того, чи йдеться про справді анахронічний етномоцентризм чи про сучасний націоналізм громадянського типу, для якого поняття політичної нації по суті тотожне поняттю громадянського суспільства. Саме таким псевдолібералам адресував свого часу Федір Тютчев наступні рядки: «Напрасний труд! / Нет, их не вразумишь: / Чем либеральней, тем они пошлее / Цивилизация для них фетиш, / Но не доступна им ее идея».

Зрозуміло, що тією ж монетою «націоналісти» платять «лібералам», радикально заперечуючи геокультуру та загальнолюдські цінності. Внаслідок цього в суспільстві поглиблюються політичні розколи. Причому не лише на рівні управлінських структур, але й політичної географії України, – між її Сходом та Заходом.

Насправді ж геокультура не заперечує національне самоствердження, бо вона не є рухом до раз назавжди віднайдені статички «нового світового ладу», а *ідеєю культурно виправданої соціодинаміки*. А тому мова може йти в конструктивному плані виключно про пошук політично-культурних передумов органічної трансформації національних організмів у напрямі асиміляції ними універсально визнаних засад та норм соціальної поведінки.

Х. Ортега-і-Гассет, захоплено атестуючи відому відданість британців силі традицій, зазначав: «Цей народ «на короткій нозі» із часом, він і справді хазяїн своїх століть і метикувато веде господарство. Це й означає бути людиною – успадковуючи минуле, жити майбутнім, тобто справді перебувати в сучасному, бо сучасне – лише явленість минулого і майбутнього, – те єдине місце, де вони реально існують» [13].

Національний хронотоп японців характеризує традиційне сприйняття ними життя як миттєвості, що триває лише «поки квіти дерев цвітуть». Звідси не лише традиційне для Сходу підпорядкування ритму життя єдиному космічно-природному ритмові, але й особливий етико-естетичний план часо-відчування, який позначається на відомому

на сказати, що вона на даному етапі стала механізмом вкрай ефективного гальмування розвитку як вільноринкових відносин, так і громадянського суспільства в Україні, і становить загрозу самому існуванню України як держави. Тому її слід оцінювати як екстремально реакційну групу, яка призводить до безперервного, хоча й повільного, сповзання українського суспільства до державного капіталізму в умовах крайньої монополізації економіки. Тому з повним правом тих кількох олігархів, які близькі до влади на верхах, можна назвати **старнархами**, а форму їхнього правління – **старнархією**.

4. НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОЕКТ ДАЛЕКОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

Неодноразово і вкрай симптоматично і за першого, і за другого президентського терміну Леонід Кучма повторює одну фразу: «Так що ж ми будемо?» Очевидно, це запитання скероване не лише до самого себе, але й до суспільства. Запитуючи, Президент має цілковиту рацію, бо хто в Україні

сьогодні справді знає відповідь? І дійсно, а що ж ми будемо? Голе проголошення незалежності абсолютно недостатнє. Короткотермінові кланові ігрища стагнархів, до чого зводиться актуальна політика в Україні, не мають жодного відношення до перспективного плану, який ми маємо здійснювати, так само, як не мали жодної реальної перспективи ефемерні плани націонал-демократів, котрі не йшли далі найпростіших гасел.

Однак для того, щоб створити якийсь план чи проект, потрібне насамперед визначення цілей, яких він має досягнути. Чи існує якась єдина мета, прийнята для більшості громадян України? Несконсолідованість цієї групи людей безсумнівно заважає належним чином усвідомити їхні цілі, а отже й засоби, якими можна ці цілі досягнути. Можливо метою на першому етапі могло б стати досягнення консенсусу принаймні щодо найзагальніших питань. Але ця згода повинна бути напрацьована та прийнята усіма учасниками «проекту Україна». Якщо загальнонаціонального консенсусу досягнути не вдасться, то у кожному регіоні виникнуть власні «підпроекти Україна», які супе-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

японському «трудоголізмі» та прагненні досягти у всьому вищих щаблів якості.

Як система дій та вчинків, послідовно скерованих на захист національної самобутності, культурополітика здатна виявити властиві їй гуманізуючі моменти лише за умов достатньої «окультуреності» форм практичної реалізації. Йдеться насамперед про культурополітику освоєння нації часових вимірів геокультури, необхідної у тому разі, коли певна країна чи група країн у цілковито конкретних часових формах визнають себе відстало-архаїчними на тлі проєктованих у майбутнє «передовиків».

Слід зауважити, що однією з кардинальних рис національно-специфічної геокультури є притаманні даному народу способи осмислення соціально-культурних вимірів часу. Подібне мислення може зводитись до сприйняття часу в образах «стріли», «кола» або «спіралі». Теоретично і духовно-практично тут можливі моделі лінійного часу зі спрямуванням (а) від минулого в майбутнє або (б) від майбутнього в минуле.

Перша модель, акцентуючи на минулому, притаманна суспільствам традиційного типу. Будь-які інновації видаються за відродження напівзабутого, нове постає як добре

забуте старе, а «тіні забутих предків» виступають мудрими наставниками прийдешніх поколінь. Неабияку роль у структурах подібного часосприймання відіграють різноманітні міти, які ніби зупиняють перебіг часу. Реальні ж ситуації спрощуються і схематизуються до «чорно-білих» варіантів. Із першою консервативно-лінійною моделлю тісно споріднена друга, – циклічна, першоосновою якої є ототожнення суспільства з природою, а суспільної динаміки – з природними циклами, де усе рано чи пізно вертається «на круги своя». В українській масовій свідомості явно переважає консервативно-циклічна модель часосприймання, яка важко узгоджується з модернізаційними запитами сьогодення.

Саме таким консервативно-циклічним структурам свідомості та підсвідомості адресується вельми популярна нині патетика «Відродження». Інша справа, що, звертаючись до цих архетипів часосприймання, деякі політики зазвичай «передають куті меду», договороючись до горючих ідей. І. Хакамада, наприклад, констатувала одного разу важливість, «відродження надії на відродження Росії» (Аргументы и Факты. –1999. – № 3).

Третя, лінійно-прогресивна модель часу акцентує на майбутньому і властива переважно модерним суспіль-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

речитимуть один одному. Зрештою, на даний момент так і є. Влада вже навчилася вміло цим користуватися, розмовляючи у кожному з регіонів його «знаковою» мовою та обіцяючи втілити саме його «проект Україна». Це дає їй змогу не допустити консолідації населення різних регіонів у єдиний політичний організм, політичну націю з єдиною метою та волею до її здійснення. А відтак у ситуації загальної неконсолідованості вирішувати свої проблеми.

4.1. Російська візія «проекту Україна»

Було б дивним, якби Росія не мала власного «проекту Україна». У перший післябілорезький період «смути» в Росії практично не було жодної візії щодо того, що ж робити з Україною. Час для реваншистських проєктів іще не настав, Росія все ще перебувала в шоковому стані. Ба більше – у Б.Єльцина була навіть певна поблажливість до України, бо ж саме незалежнення України стало одним з головних чинників, який привів його до влади в Росії.

Однак вже у «пізньоєльцинський» період виходу з демократизаційного туману (а не прав-

дивої демократизації), Росія повернулася до реваншистських проєктів відновлення імперії та нових експансіоністських зазіхань на Україну. В Росії почали розробляти власний «проект Україна», який природним чином мав би відповідати національним інтересам РФ. Росія почала провадити агресивнішу економічну та інформаційну політику, що невдовзі призвело до ледь не повної втрати Україною інформаційно-культурної незалежності, часткової втрати економічної незалежності через постійну прив'язку до російських енергоносіїв, яка підтримується проросійським нафтогазовим лобі в Україні та всіляко плекається самою РФ.

Російський «проект Україна» не обов'язково повинен був би передбачати примітивне поглинення України Росією, як це бачиться російським імперським реваншистам. Росія вбачає в Україні свою сферу інтересів та впливів. Вона намагається максимально узалежнити її від РФ, як у сфері економіки, так і політики, безпеки чи навіть самоідентифікації. Для того вона ефективно розбудовує свої групи впливу на різних рівнях та у різних сферах –

ствам, сформованим із різнорідних мобільних іммігрантсько-діаспорних елементів на кшталт суспільства американського. Теперішнє й минуле існують тут лишень у пов'язанні з майбутнім і без нього знецінюються.

Попри усі очевидні намагання постсовєцьких (а ще раніше – совєцьких та досовєцьких) політиків прищепити масовій свідомості прогресистську модель з акцентом на майбутньому, у ній продовжували персистувати лінійна та циклічна моделі з акцентом на минулому. Разом з тим, варто зауважити, що реальний час, на відміну від масово-психічних моделей його сприйняття, є принципово нелінійним, а домінуючим тут може бути виключно теперішній час, – бо саме він і є часом активності сучасного покоління. І якщо *національну культурополітику вважати сферою явлення світові вольових сил нації*, то минуле актуалізується лише мірою причетності до теперішніх дій і рішень, а майбутнє – мірою здійсненності-нездійсненності загальносуспільних та приватних стратегій.

У цьому ж контексті спірними та позбавленими раціонального обґрунтування уявляються мітологєми, змішані на комплексі меншовартості, химерно трансформованому у комплекс позірної величч на тлі «менш величчних»

сусідів. Таке комплексування особливо характерне для російських геокультурних пошуків. І пояснюється воно зас-тарілою хворобою *західництва*, притаманною російським можновладцям у післяпетровській епохи *в умовах перманентно невдалої наздоганяючої модернізації* («хотіли, як краще, а вийшло, як завжди»). Реакцією на подібне західництво верхів було й залишається доведене іноді до меж ксенофобії москвофільне самобутництво (слов'янофільство).

Не позбавлені зазначених комплексів й українські культурополітичні пошуки. В одній із праць читаємо, що нинішня Україна як спадкоємниця Київської Русі – і як культура, і як епоха – мусить справляти вплив на Росію за старим і забутим напрямом Південь-Північ [2]. Українсько-російські культурні взаємовпливи надто самоочевидні, щоб бути предметом дискусії. Незрозуміле інше: чому вони мусять здійснюватись за вектором гегемонії «південь-північ» та ще й з посиланням на «києво-руську» традицію.

Зрештою, доктрина *києвоцентризму*, освячувана софійністю (премудрістю) Києва на протигагу нерозважливій імперськості Москви, зовсім не оригінальна і є тотожною за змістом проектам перетворення Києва на новітній

від мас-медіа до економіки. Якщо потрібно, то вона блокує заходи, які заважають такій прив'язці. Приклад Одеського нафтового терміналу більш ніж промовистий. Не менш промовистою є і практична російська монополія на постачання енергоносіїв.

4.2. Американська візія «проекту Україна»

Водночас поступово окреслюється і американський «проект Україна». США однозначно зацікавлені в Україні та відводять їй роль буферної держави між НАТО та Росією+ і її сателітами. США чудово розуміють, що не варто посилювати Росію шляхом анексії України. Ба більше, вони вважають, що Росія може стати демократичною (а тому для США зрозумілою і безпечною) державою, якщо позбудеться імперських амбіцій.

Напевно, не варто говорити про спільну позицію Заходу. Єдиної позиції через розходження між США та ЕС, всередині ЕС та всередині НАТО немає. Можливий шлях облаштування України США вбачають у тісній співпраці, а в майбутньому можливого членстві в НАТО, зближенні (не виключе-

но, що за сприяння США) із ЕС. Про членство у ЕС, ясна річ, мова не йде, однак рух мав би здійснюватися у цьому напрямку. Така позиція США дуже корисна для України, вона могла б нею скористатися, втілюючи «європейський» чи «євроатлантичний» проект.

4.3. ЕС-івська візія «проекту Україна»

Можна, напевно, говорити також про відсутність ЕС-івського «проекту Україна». ЕС має стільки внутрішніх проблем, стільки клопотів, пов'язаних із перспективами розширення, що практично не добачає «українського питання». Звісно, це не означає, що коли заплочити очі, то й проблеми не буде.

Тільки останнім часом починаються пошуки місця для України у тому, що донедавна називалося «спільним європейським домом». Виявилось, що для нас недовозначно відводиться місце не у комфортабельному ЕС, а «поруч», чи точніше «між», між ЕС та РФ. Попри всі українські проєвропейські порухи, на сьогодні ЕС твердо дотримується цієї позиції. І має рацію – такий державно-монополістичний «про-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

імперський центр східнослов'янського православного світу (О. Солженіцин, О. Дугін). Свого часу в Росії теж було модним розводити політичний центр з загальнокультурним і протиставляти премудрість Москви як «порфіроносної вдови» імперськості Петербурга. Згодом, коли вони помінялись політичними ролями і вже Петербург-Ленінград став «великим містом з обласною долею» (А. Ахматова), саме до нього перейшла функція охоронця самобутньої культури.

Що ж до нинішнього Петербурга, то він уже встиг нажити собі недоброї слави кримінальної столиці Росії (Tempora mutantur et nos mutantur in illis – Часи змінюються і ми змінюємося разом з ними).

Відколи ж донедавна напівпровінційний Київ став повноцінним політичним центром європейського значення, і в самій Україні модними стали пошуки загальнокультурних центрів у Львові, Івано-Франківську, Харкові тощо, – де завгодно, аби поза межами «чиновницького» Києва. Очевидно, ця політично-культурна географія альтернативного типу віддзеркалює схильність вітчизняної інтелігенції (попри усе її традиційне прислужництво сильним світу цього) протиставляти себе можновладцям на засадах такого ж

амбівалентного протиставлення культури політиці. Йдеться, зрештою, про застарілий синдром *амбіційної провінційності* [10].

Культурополітичний конфлікт належного й сущого властивий усім суспільствам на етапі їх модернізації. З ним зіштовхнулись, наприклад, творці совєцької НЕП. Тодішні соціопсихологи звернули, зокрема, увагу на те, що одним з джерел опозиції нововведенням та науковій організації праці є притаманна росіянам та українцям відсутність усвідомлення цінності часу, пов'язана з переважанням селянської праці, традиційно груповим проведенням часу, відсутністю політичних прав і свобод та споконвічним приниженням прав особистості. Для подолання зазначеного «національного дефекту» в СРСР 20-х років було навіть створено «Лігу часу», до керівництва якої входили Л.Троцький та провідний «психотехнік» І.Шпільрейн. Видавався журнал «Время».

Однак кампанія боротьби за нове часосприймання та економію часу набула в СРСР суто дисциплінарних форм і була, зрештою, програна остаточно (як і всі попередні кампанії) на момент горбачовського прискорення НТП. Інакше кажучи, *саме культурополітичні невдачі* прислужи-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ект Україна», який стагне у напрямку авторитаризму, вбудувати у «європейський дім» неможливо. Однак залишається відкритим запитання, чи можна позбавляти Україну загалом, а не «государство Украина / паралельна Росія / крипто-Росія» європейської перспективи? Тому офіційна позиція ЄС полягає у тому, що Союз не заперечує європейського майбутнього України, але після завершення двох хвиль розширення ЄС та змін у самій Україні.

4.4. Олігархічно-номенклатурна візія «проекта государства Украина»

Вище уже згадувалося про те, що єдиного «проекту Україна», заснованого на загальнонаціональному консенсусі, немає, як немає і загальнонаціонального консенсусу. Натомість, є декілька досить відмінних пропозицій до «проекту Україна», які не тільки далекі одна від одної, але й прямо протилежні. Однак це не означає, що насправді не здійснюється один з них.

Реальний стан справ в Україні можна вважати завершеним олігархічно-номенклатурного «проекту

Україна» у формі «государства Украина». Стагнація вже практично втілила цей проект у життя і майже цілком ним задоволена. Вона зберегла владу, консолідувалася довкола державної монополії як єдине політичне ціле, успішно пережила перехід від планової до державно-капіталістичної економіки, здійснила і завершує перерозподіл власності. В принципі, вона не зацікавлена ні у знищенні державної монополії, ні у впровадженні «громадянського суспільства», яке може їй загрозувати. Водночас стагнація зробила все, щоб позбавити Україну ЄС-івської перспективи, яка поклала б край проектові «государства Украина». Стагнація не зацікавлена у цивілізованні економічної політики в Україні, тому всерйоз сприймати проголошення «європейського вибору» Україною не варто.

Єдиним дискомфортом для стагнації є неприйняття такого стану справ Заходом, хоча здоровий політичний цинізм стратегічних партнерів дозволяє їм до певного часу закривати очі на ці незначні недоліки «государства Украина». Саме тому проект «государства Украина» частково підтримують з

лись крахові ССРСР. Бо, вочевидь, неможливо заставити людину поцінувати час «з-під палки».

Класичними прикладами культурополітики совєцької доби є дивна предметно-часова неконкретність хрущовського девізу «догнати та перегнати Америку за виробництвом молока, масла і м'яса на душу населення» на тлі конкретики призначеного на 80-і роки «остаточного торжества комунізму». Якщо ж узяти до уваги, що нікому з соціальних реформаторів не спадало на думку призначити конкретні дати торжества феодалізму або капіталізму, то *трагікомізм совєцької культурополітики* стане самоочевидним.

Разом з тим, доречно пригадати, що есхатологічно точні дати прищеза в історії уже неодноразово призначалися стосовно різних насильницьки впроваджуваних умоглядних ідей. Отже, режими *ідеєкратії* з совєцьким включно ніколи не були надто оригінальними у своїй віртуальній культурополітичній практиці.

Інша справа (і тут починається культурополітика у власному розумінні цього поняття), коли виникає законне запитання: чи варто рухатися у майбутнє, запропоноване «авангардом людства»? А якщо рухатися, то з якою швид-

кістю і якими темпами, аби не перегрітися на перегонах. Адже сучасна Україна існує у чітко окресленому просторово-часовому вимірі, мереживо якого створює *життєль-ростір нації (національний хронотоп)*. Це поняття є ключовим для розуміння й визначення національних інтересів, оскільки йдеться про життєвий шлях нації та її держави, її історичне минуле та її сподівання на майбутнє, ідентифікацію нею власного культурополітичного призначення. Часові характеристики визначають тут інтенсивність і триваліст дії тих або інших сил у певному напрямкові.

Політичні суб'єкти – нація та її держава – з їх минулим, сучасним та майбутнім, своїм підґрунтям мають специфічно неповторну культуру сприймання соціального простору та часу, що детермінує (обмежує й стимулює водночас) як темпи впровадження корисних інновацій, так і темпи відмирання шкідливих анахронізмів. Вона окреслює також принципово неосяжні сфери минулого та майбутнього. Із тією хіба що відмінністю, що подібного минулого уже не вдалось і ніколи не вдасться досягти, а майбутнє може видаватись усе ще досяжним утопічної свідомості, що ніколи не рахується з об'єктивними обмеженнями і намагається їх ламати, не зупиняючись навіть перед геноцидом.

політичних, антиросійських та почасти анти-ЕС-сівських міркувань США. Для ЕС цей проект неприйнятний і незрозумілий. З найближчих сусідів тільки Польща все ще делікатно не відмежовується від нього, як-от Чехія чи Словаччина, оскільки має власні конкретні геополітичні інтереси в Україні.

Так само частковою підтримкою проект «государства Украина» користується і з боку РФ, як такий, що фактично торує шлях до реінтеграції Росії+ та «государства Украина». Ясна річ, не можна не бачити й інших тенденцій. Частина українських стагнархів не зацікавлені у перерозподілі влади і власності в Україні на користь потужніших російських олігархів, тому вони можуть саботувати реінтеграцію з Росією+ так само ефективно, як і зближення з ЕС. Остаточного рішення щодо напрямку розвитку – на Схід чи на Захід – у рамках проекту «государства Украина» не може бути. Сама суть проекту полягає у тому, щоб не рухатися нікуди, бо тоді мають бути змінені правила гри для владних еліт, необхідно перерозподілити власність, а отже, й владу. Великий західний чи російський

капітал вмить роздушуть слабкі капітали українських «нових русских».

4.5. Пропозиції до «проекту Україна»

Попри все Україна залишається проблемою. Проблемою для самої себе, адже для більшості її громадян існуючий стан справ неприйнятний. Злагоджене мовчання зовсім не означає згоди з ним. Якщо суспільство і далі не змінюватиметься, а тільки виживатиме, то воно рано чи пізно приречене піти на дно. Тому все ж потрібно хоча б концептуально думати над тим, що робити, бо далі так жити дійсно не можна.

4.5.1. Європейський проект

Одним із найпривабливіших для такої середньої у світовому масштабі держави як Україна міг би стати європейський проект. За умови, що на сьогоднішній вступ України в ЕС неможливий, цей проект може полягати у тому, що вона повинна максимально гомогенізувати всі сфери свого життя із стандартами, прийнятими у ЕС. Зрештою, нещодо

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

«Здививши» Росію («диба» – давньоруський засіб катувань), Петро I, зокрема, не зупинився перед винищенням третини її тодішньої популяції. Власне, це «здиблення» розпочалося ще до Петра I з іконовської модернізації російського православ'я. Сталінське ж «здиблення» обійшлося народам тогочасного СРСР у «скромнішу» ціну четвертинного геноциду. Невтішні наслідки цих модернізацій загальновідомі. Прикметно, що на наступних витках історії саме «несвідомі елементи» як носії невідомої національної культури виявлялись справжніми модернізаторами, прикладом чого можуть бути представники російського старообрядництва. А сьогоднішня Україна гостро відчуває нестачу винищених свого часу як клас справжніх хазяїв-аграріїв – «куркулів». Зрештою, в сьогоднішньому світі домінують лише ті нації, які зуміли не піддатися спокусам штучно пришвидшеної «перебудови» власної національної культури.

Для України теперішній трансформаційний час є внутрішньо самосуперечливим, оскільки йдеться про означену боротьбу різноспрямованих культурницьких стратегій, наслідки якої і визначають українське майбутнє. Важливо, однак, щоб цей історичний вибір *робився самими ж українцями*

їнцями (у політичному сенсі цього поняття) для таких же українців, а не заради влади «відчужених начал».

Відмовляючи Україні в політичній суб'єктності та національній геокulturі, деякі теоретики «великодушно» дозволяють їй (вірніше – «елітним» українцям) бути пасивним об'єктом чужої культурополітики. Але це означає не що інше як відрив політики від культури, а «елітних» українців від України. Тому інтелектуалам, які вважають себе здатними генерувати «випереджаючі ініціативи», слід бути вкрай обережними з подібними «випередженнями». Бо на цьому шляху легко зслизнути до формули *віртуальної ідеократії*. Інакше кажучи, – наступити на ті ж граблі, на які наші попередники уже наступали досхоchu.

Просторово-часові характеристики національної культури визначають як внутрішню побудову країни та її держави, так і місце її серед інших країн. Архітектоніка ж *внутрішнього часо-простору* компонується як конфігурація регіональних структур у більш-менш тісній взаємодії з політично-культурним центром. У свою чергу, *зовнішній часо-простір* будується як результат взаємодії національних інтересів та інтенцій країни-суб'єкта, зацікавленої у самореалізації, із суб'єктами міжнародного життя зі своїми

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

давно Україна прийняла розраховану на 7 років програму інтеграції з ЕС – практичного узгодження законодавства, економіки тощо із стандартами ЕС. Зближуватися з ЕС вона повинна, максимально опираючись на підтримку США, а у подальшій перспективі – на ФРН і, можливо, у тактичному аспекті, на Польщу. Часові рамки проекту будуть визначатися ефективністю ЕС, після завершення двох хвиль його розширення, а також можливими політичними колізіями, які можуть прискорити чи сповільнити цей процес.

4.5.2. Чорноморсько-Середземноморський проект

Можливим напрямком розвитку «проекту Україна» (за умови блокування розвитку проекту у напрямку ЕС та складнощами розвитку його у напрямку РФ) може бути розвиток стосунків у напрямку Чорноморсько-Середземноморського басейну. ГУУАМ (політичний союз Грузії, Узбекистану, України, Азербайджану та Молдови) є певним пролегоменом цього проекту. Цей проект має не-

погані економічні перспективи – транспортування та можливу переробку нафто- й газопродуктів із Каспійського регіону, Кавказу, не виключено, що й Близького Сходу. Говорити про демократизаційний ресурс цього проекту немає підстав. Україна уже практично є лідером цього політико-економічного об'єднання і може зайняти непогані позиції в Організації Чорноморського співробітництва.

4.5.3. Росієцентричний проект

Мабуть, зовсім не слід ігнорувати і «росієцентричний проект», але не той, що його формує РФ, а власне український. Україна може сама спробувати вибудувати свої стосунки з РФ у відповідності до власного «росієцентричного проекту». За певних, хоча майже нереальних обставин, коли обидві сторони знайдуть справжнє порозуміння, цей проект може бути дуже ефективним. Однак для цього мають змінитися як Росія, так і Україна. Щонайперше Росії слід відмовитися від свого імперського синдрому і шукати не тактичної, а далекосяжної вигоди за умов існування не маріонетко-

власними інтересами та інтенціями. Отже, сучасна українська культурополітика у будь-якому випадку не є одновимірною а, принаймні, – тривимірною, охоплюючи *глобальні, регіональні та локальні аспекти*.

Разом з тим, національний хронотоп не слід вважати феноменом фатальної приреченості, бо насправді він є справою вільного вибору нації на користь тих її представників, які на даному відтинку історії можуть зіграти роль «прогресивних» як *носії нагально необхідного типу геокультури*. Роль об'єднавчого моменту тут покликана відіграти культурополітика, що спирається на розуміння культури як системної сукупності норм та нормативів, вартостей та вартісних орієнтацій, звичаїв і традицій, якими визначається шлях нації до політичного самоусвідомлення. Бо беззаперечним є той факт, що лише нація, що дійшла до подібного самоусвідомлення, зуміє віднайти адекватні відповіді на виклики простору і часу та адекватні конкретним ситуаціям наставлення стосовно ближніх і дальніх сусідів та світу в цілому. Тобто єдино можливі для себе на даному відтинку історії шляхи «до себе» та «до світу».

Отже, українська культурополітика мусить наполягати на недоречності зведення історично неповторних фе-

номенів до загальносупільних законів глобального порядку та добиватись *культурно-природних синтез* в координатах національно-специфічних інваріантів. Але з тої ж самої причини така культурополітика має будуватись на чіткому усвідомленні неперспективності пошуку джерел українського національного самоствердження на сумнівному шляху протиставлення власної самобутності такій же самобутності інших народів.

Тривіальне протиставлення «ми – вони» завжди пригортає національній самосвідомості. Проте, основний момент національного самопізнання полягає не стільки у зовнішніх інтенціях, скільки в ставленні до тих глибинних характеристик нації, що віддзеркалюють неповторність набутого нею природно-культурного генофонду та здійснюваних нею впродовж історії природно-культурних синтез [9, 26].

Та або інша державницько-культурна ідея не є статично-рівноважною, а має нерівноважну часову динаміку, а політична воля нації – поняття не стільки соціально-природне, скільки культурно-цивілізаційне. Тут є своєрідна пульсація. Спочатку віднайдена національна ідея виявляє надихаючий потенціал, створює сильний тип мотивації,

вої, а дружньої Української держави. Натомість Україні слід позбутися того страху, який небезпідставно пов'язаний із російським імперіалізмом, а разом з тим вийти з того стагнаційного глухого кута, у який вона сама себе загнала.

4.5.4. Буферний проект

Зараз частково втілюється суміш стагнаційного та американського «буферних проектів», які неспішно планують у Києві, а не тільки у Вашингтоні. Стратегічне партнерство з США та Росією дозволяє українським стагнаціям реалізовувати свою «політику буфера», який нікуди не рухається і не розвивається як суспільний організм. Для США не так, зрештою, важлива форма режиму, що панує в їхнього стратегічного партнера, як політичні та військові зобов'язання, вірність України саме як політичного партнера. Це вміло використовує Київ. Він паразитує на своєму геополітичному ресурсі, тим самим консервуючи існуючий стан справ. Разом з тим, Київ не занадто наближається до Росії+, забезпечуючи собі поле для стагнації і в цьому напрямку.

4.5.5. Балтійсько-чорноморський проект

Майже нереальним чи втраченим через об'єднання Росії та Білорусі та однозначної ЕС-івської спрямованості країн Балтії є «балтійсько-чорноморський проект». Тим самим Білорусь була нейтралізована як природний стратегічний партнер України. Чомусь про це практично всі забули. Натомість про Польщу, яка усе ж більше відрізняється від України за всіма своїми параметрами, говориться більше. Однак, попри те, що зараз діється у Білорусі, білоруський ресурс усе ж може таки колись спрацювати.

4.5.6. Темпоральний «проект Україна»

Одним із можливих проектів може стати очікування приходу нових генерацій, коли з відходом старої номенклатури відійде і її спосіб мислення, а відповідно, й спосіб прийняття рішень. Молодь повинна би мати більш розвинений «державний» та «підприємницький» досвід. Зрештою, вона неминує мала б заявити про свою претензію на владу. Однак чи виховується така молодь? Більшість бор-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

залучає яскраві розуми і характери. Якийсь час віднайде-ні нацією природно-культурні синтези розкріпачують енергію, стимулюють будівничі процеси, підвищують політичну мотивацію й допомагають знайти надихаючий сенс.

Але поступово вироблені «славними прадідами» політико-культурницькі синтези старіють, перетворюючись для «поганих правнуків» на кайдани, виявляють внутрішню вичерпаність та нездатність виконувати культурно-цивілізуючі функції. *Саме тоді назріває самоочевидна потреба в наздоганяючій модернізації, – у масштабніших синтезах, з висоти яких оті колишні, попри усі їхні блиск та велич, усвідомлюються як архаїчні та провінційні.*

В українській політичній історії часто спостерігаємо такі періоди втрат і розчарувань. Принаймні, – частіше, ніж у ближніх сусідів. Отже, на українських теренах у цілковито конкретні періоди та з різних конкретних причин виявляється неспроможною утвердитись національно-специфічна воля гегелівського «історичного розуму», – того, який надає змістовності та осмисленості соціально-політичній творчості народу. Саме в подібні моменти історії з'являються «безідейні» діячі, які вражають необачністю політичної поведінки, недолугістю «ініціатив», безпорадністю.

Саме у такій суперечливій ситуації ідейного самоствердження та «ідейного дефіциту» водночас опинилася Україна у переддень III тисячоліття, здобувши для себе унікальний шанс на державотворення, але не маючи достатньо розвинутого політичного досвіду, щоб «гарантовано» скористатися цим шансом. Доводиться інтенсивно надолужувати прогаяне у зоні відомих культурополітичних та геополітичних викликів й ризиків. Проте іншого шляху для нас не існує.

Суспільно-політична «безідейність» небезпечна хоча б тому, що масово тиражує гумільовських субпасіонаріїв з їх споживацьким девізом «хліба і видовищ» та органічно властивою їм *безвідповідальністю й імпульсивністю, яких майбутнє лякає з тої простої причини, що вони просто нездатні його уявити.* А тому й живуть під сумнівним девізом «ловлення вітру». Для багатьох постсовєцьких субпасіонаріїв розрив з комуністичною ідеєю, під прапором якої вони свого часу комфортно влаштувались, є цілковито щирим. Але інверсійна логіка від супротивного, коли герої стають антигероями, а ідеї – антиідеями, не є політичною творчістю. Еліта, гідна цього імені, мусить бути здатною до нетривіальних культурополітичних, рішень, які виходять

сається у проблемах стагнуючого суспільства. Водночас, номенклатура та стагнархи налагодили систему відтворення своїх послідовників. Совєцька номенклатура породила олігархію та стагнархів, а ті, у свою чергу, «виховують» наступників, не зацікавлених у втраті своїх позицій та побудові громадянського суспільства. Це може заблокувати розвиток України взагалі.

4.5.7. Мовний «проект Україна» / «проект Україна-Мова»

Попри майже повну безперспективність за умов «государства Украина» цього проекту, його все ж слід заявити. Українська мова, як консолідуєчий елемент потенційної української політичної нації може мати велику перспективу. Однак і досі, у постколоніальний, а, фактично, неокolonіальний період нашої історії вона зознає нещадних репресій уже в незалежній Україні. Тому перед суспільством стоїть завдання поширеної самоідентифікації саме з українською мовою, витворення власне українського бачення світу. Побудувати ефективну та

самостійну ідентичність на основі фактичного білінгвізму населення України (за умов жорсткого пресингу з боку російського неоімперського дискурсу та неоросійської / російськомовної ідентичності) неможливо.

Отже, залишається тільки працювати над цими та, можливо, іншими напрямками розгортання «проекту Україна».

За незалежність нової держави Україна і втілення «проекта Украина» не було пролито практично жодної краплини крові. Тому він у дослівному сенсі слова безцінний. Йому немає ціни, за нього не заплачено, а тому його належно не цінують. Ніхто. Стагнархія живе сьогоднішнім «хапком». Свої головні капітали практично всі дев'ять років існування «государства Украина» вона завбачливо тримала і тримає за кордоном. Це компрадори, які готові будь-якої миті покинути потопуючий корабель. Пауперизованим масам, відсоток яких у суспільстві тільки зростає, проект «государства Україна» майже нічого не дав, тому годі очікувати від

за межі бінарних опозицій. Інверсія ж здатна породити хіба що перверзії, – спотворені форми поведінки, що дивують неприродною «віртуальністю». Бажання ж у необмеженій кількості здобувати «хліб і видовища» може загубити навіть засновану на щиросердних прагненнях національно-державну ідею.

Світ надто різномірний та плюралістичний, щоб бути зорганізованим за єдиним шаблоном. Україна, як й інші постсовєцькі республіки, не може ігнорувати ані власні традиції, ані систему негативно або позитивно звернених до неї зовнішніх очікувань. Перебування, наприклад, в континентальному євразійському просторі завжди означатиме для України «проросійські» обмеження на культурополітичний та геополітичний вибір.

Існують і існують також інші подібні зовнішні обмеження. Але вони не мають бути нездоланною перепорою для національного самоствердження і тим паче – відмови від такого самоствердження. В часи найсерйозніших випробувань, через які пройшов у ХХ столітті український народ, Павло Тичина сформулював його горде кредо: «Я стверджуюсь, я утверджуюсь, бо я живу!». Отже, найперше питання, на яке мусить відповісти українська куль-

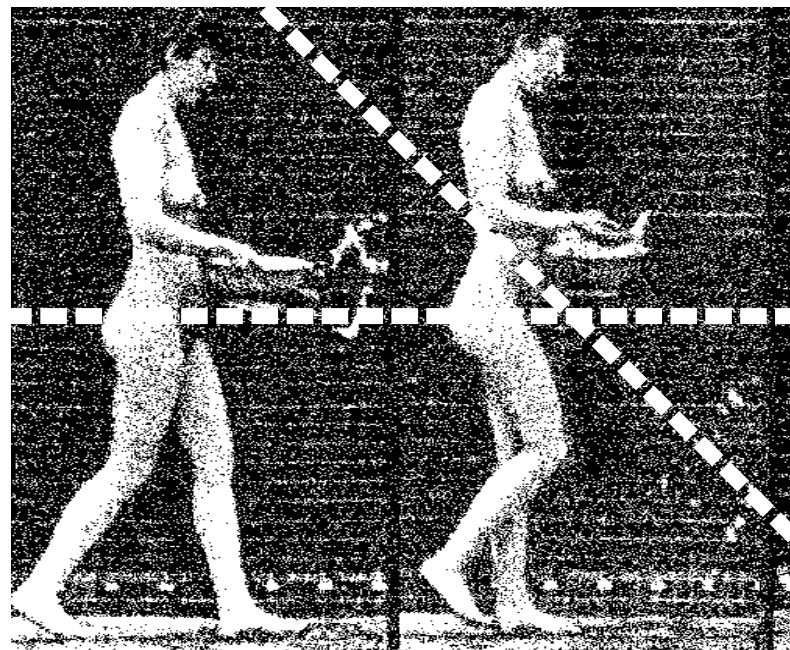
турополітика, полягає, вочевидь, у виявленні та мобілізації таких притаманних народам України соціокультурних ресурсів, яких вистачило б не лише для становлення «історичної нації», здатної до політичної творчості та самоорганізації, але й перебування у часі нацією, яка генерує і постійно регенерує в собі «правди силу», – політичну волю до самоствердження.

1. Булкина І. Осень Патриарха // Русский журнал. Круг чтения. – 1999. – 11 февр. (електронна версія).
2. Дацюк С., Грановский В. Геополитика, хронополитика и культурополитика Украины // Зеркало недели. – 1999. – 16 янв.
3. Іздрик Ю. Станіслав: туга за несправжнім // Плерома. – 1996. – № 1-2. – С. 24-33.
4. Иоанн, митрополит Санкт-Петербургский и Ладожский Творцы катаклизма // Советская Россия. – 1994. – 22 марта.
5. Зварич Р. Воля до справедливості. Мюнхен, 1992.
6. Катаев Ст. Трансформація сучасного українського суспільства: постмодерністський контекст // Людина і політика. – 1993. – № 3.
7. Коваль Р. Філософія українства. К., 1995.
8. Кремень В.Г., Ткаченко В.М. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. К., 1998.

них якогось сентименту до нього. Так званий середній клас у номенклатурно-олігархічному суспільстві народитися не може.

1. Бакаєв О.О., Пирожков С.І., Ревенко В.Л. Міжнародні транспортні коридори – особливий пріоритет України на шляху інтеграції у світову економічну систему // Панорама (Київ). – №1-2. – 1999.
2. Полохало В. Україна 1991 – 2000: рух у часі, що зупинився // Дзеркало тижня. – №33. – 2000.
3. «Нова карта світу» за Джефрі Саксом // Дзеркало тижня. – №28. – 2000.
4. Чернышов С. Русское самоопределение // Незалежний культурологічний журнал «І» (Львів). – №13. – 1998. – С. 125.

Львів – Санкт-Петербург – Брюссель
2000

9. Курилла И. Геополитика и коммунизм // Русский журнал. Образование. – 1999. – 23 февр. (электронная версия).
10. Лазарук М. «Буковинський журнал» в інтер'єрі провінції чи Альтернатива провінційності // Політика і час. – 2000. – № 9 (44).
11. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926.
12. Онисько О. Лицарі розмитого іміджу // Політика і культура. – 2000. – № 13 (48).
13. Ортега-и-Гассет Х. В гущі грози // Иностранная литература. – 1998. – № 3.
14. Попович М.В. Мифология и реальность украинского Возрождения // Дружба народов. – 1998. – № 5.
15. Ферге З. Децивилизация? Исторический подход к сокращению государственных расходов // Трансформация. Выпуск 9. – 1998. – № 3 (Июнь). – С. 7.
16. Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави // Сучасність. – 1996. – № 11-12.
17. Щедровиций П. Не проектируйте будущее за других // Эксперт. – 1998. – № 45. – 30 нояб.
18. Щербина Т. Древний Рок России // Известия. – 1999. – 23 янв.
19. Fukuyama F. The End of History? // The National Interest. Vol. 16. – 1989. – P. 3-13.

20. Huntington S. The Clash of Civilizations? // Foreign Affairs Vol. 72. – 1993. – P. 22-48.
21. Politikwissenschaft: eine Grundlegung. Bd. 2. Stuttgart-Berlin-Koln-Mainz. 1987.
22. Rorty R. The Consequences of Pragmatism. Minnesota, 1982.
23. Toffler A. Powershift, Wealth and Violence at the Edge the 21st Century. N.Y. 1990.
24. Wallerstein I. Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World System (Studies on Modern Capitalism). Cambridge UP. 1991.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

УКРАЇНА МІЖ МИНУЛИМ І МАЙБУТНІМ

**АНАТОЛІЙ
ГУЦАЛ**

© А.Гуцал, 2000

Світ, який динамічно міняється, квапить. Після недовгого періоду надій, спокус й ілюзій, який Україна провела у блаженному напівсні, настає пора жорстких вимог і прагматичних рішень. Час наполегливо диктує свої умови і принципи організації суспільного буття – енергійне впровадження інновацій та корпоративних норм управління, гармонізацію національних традицій із потребами суспільної модернізації (докладніше в статті «На порозі нового тисячелеття: куда дрейфуєт мир?», «ЗН», 15.01.2000). І як уже неодноразово бувало в історії, у геополітичному просторі Україна виявилася між двох «розбіжних» цивілізацій – західноєвропейської та євразійської, до того ж «обтяжена» мусульманським викликом. Яке майбутнє чекає її в такому світі? А головне, які сили і ресурси необхідно задіяти, щоб гідне майбутнє відбулося?

Для того щоб відповісти на подібного роду питання, а також зрозуміти причини наших щоденних бід і проблем, необхідно поглянути в культурний корінь соціуму. Йдеться про культуру в її широкому розумінні, як про певну сутнісну матрицю (програму), яка визначає основи світосприймання, світорозуміння, настанови і стереотипи поведінки, засоби дії та пристосування до мін-

АНДРІЙ ЯЦЬКО

© Яцько А.Ю., 2000

http://www.niurr.gov.ua/ukr/publishing/panoramal#2_2000

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІМПЕРАТИВІВ

ливого соціального і природного середовища, яке стійко відтворюється через систему спільної життєдіяльності й освіти.

Саме соціокультурні первні виступають системоутворюючим стрижнем політичного устрою держави, господарських укладів, суспільних традицій, норм моральної поведінки соціуму та особистості. І велич культури народу визначається насамперед тим, якою мірою вона здатна мобілізувати й підтримувати духовні, душевні та фізичні сили людини і суспільства, насамперед у важкі часи випробувань.

Чим же визначається наше соціокультурне середовище сьогодні і які його перспективи в контексті стратегічних напрямків розвитку людської цивілізації?

УКРАЇНЬСКА КАРМА У СВІТЛІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРІОРИТЕТІВ

Після активного включення України у світові процеси виникла змога не лише глибше пізнати світ, а й краще побачити в його дзеркалі найпотаємніші закутки власного національного характеру. Активний процес національної самоідентифікації, який розпочався в Україні після краху імперії, серйозно означив проблему

Останнім часом у дискусіях політологів та суперечках політиків дедалі частіше фігурують як практичні, так і теоретичні аспекти геополітики. Повільно, але неухильно в академічних та політичних колах країн СНД зростає розуміння важливості комплексного підходу до проблем внутрішньо- і зовнішньополітичної стратегії держави. Але до цього часу так і не вирішено питання системності геополітичної концепції, співвідношення і взаємозалежності її складових частин. Досі не вироблено чіткого визначення суб'єкта, об'єкта і предмета геополітики. А головне, *немає чіткого розуміння того, яке місце має посісти геополітична парадигма в системі формування стратегії національної безпеки.*

Поняття геополітики перебуває у межах політичної географії. Тобто, особливості ландшафту та природних умов того або іншого регіону Землі розглядаються у контексті політичних міждержавних відносин. Ведеться пошук кореляції між особливостями простору в межах певної території і аспектами зовнішньої політики розташованих на ній держав (насамперед розглядаються телурократична або таласократична орієнтації в зовнішньополітичній стратегії). Отже, головна увага у геополі-

соціокультурної неоднорідності країни. Адже держава в її теперішніх кордонах – є совєцький проект збирання земель і народів, консолідація яких до 1991 р. забезпечувалася суто тоталітарними методами. Пізніший період «вольниці» хоча й оголив проблеми, проте не загострив їх до краю. Сьогодні ситуація у світлі процесів і явищ, які відбуваються на планеті, кардинально змінюється.

Західна Україна, котра тяжіє до євроатлантичного вибору (даються взнаки і історична пам'ять, і вплив західної діаспори), сьогодні, проте, скотилась до відвертої русофобії. Схід і Південь, хоча й перебувають досі у своєрідній «етнічній сплячці» (переважно внаслідок маргіналізації населення), усе ж пріоритетно налаштовані на зв'язки з Росією. Процеси консолідації російського суспільства, які уже розпочалися, до певної міри вплинуть на Україну. Активізується кримськотатарський національний рух, до інтересів якого небайдужі наші південні сусіди. Центр, у свою чергу, дедалі більше тяжіє до ідеї самодостатності та рівновіддаленості. І не рахуватися з цим не можна.

Наростання етнічної та цивілізаційної диференціації відзначається не тільки в постсовєцькому просторі.

АНАТОЛІЙ
ГУЦАЛ
УКРАЇНА МІЖ
МИНУЛИМ
І МАЙБУТНІМ

тиці приділяється розгляду перманентного процесу переділу між суб'єктами міжнародних відносин простору, захоплення і утримання під контролем певних його фрагментів. Таким чином, **об'єктом геополітики є простір у всьому розмаїтті його проявів.**

У наукових джерелах, що з'явилися останнім часом у країнах СНД, під поняттям суб'єкт геополітики у кращому випадку розуміють державу. Однак істинність такого підходу виглядає сумнівною. Суб'єкт геополітики (як і політики взагалі) передусім є носієм певних індивідуальних (особливих) інтересів, що у ньому безпосередньо персоніфікуються. Держава не може виступати такою персоніфікацією, оскільки вона не є чимось самодостатнім. Держава – це лише форма соціально-політичної організації певної етнічної групи або сукупності етнічних груп, засіб досягнення цілей, що стоять перед етносом (або групою етносів, об'єднаних загальним державним устроєм) та випливають із його інтересів (в історії є прецеденти існування етносу без державної організації, але нема жодного прикладу існування держави без етносу). Таким чином, як носій індивідуальних інтересів, як активне начало у політиці, **суб'єктом геополітики виступає етнос** або група етно-

сів, що проживають в одному географічному ареалі і мають єдину державну організацію. Це твердження вимагає роз'яснення, яке вкладається у поняття "етнос" в контексті статті (значною мірою воно базується на етнічній концепції Гумільова). Етнос – це співтовариство індивідів, що має неповторну внутрішню структуру та оригінальний стереотип поведінки, що базується на їхній індивідуальній духовно-психологічній організації. При цьому вищезазначені моменти перебувають у перманентній динаміці природної трансформації.

Суб'єкти геополітики (етноси) через державну організацію вступають у відносини між собою за об'єкт геополітики (простір). Тому **предметом геополітики є відносини, що виникають між окремими етнічними групами за простір, у межах якого відбувається їхня життєдіяльність.**

Але було б помилковим вважати, що сам етнос безпосередньо формулює перед собою цілі, виходячи зі своїх інтересів. Будь-який народ ніколи не піднімався і не підніметься у своїй масі вище усвідомлення лише власних потреб. Тільки його національна еліта здатна, виходячи з об'єктивних потреб, сформулювати національні інтереси, а на їхній основі – національні цілі.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Навіть благополучна Австрія в пориві національного егоїзму відверто кинула виклик єдиній Європі. По суті це «нормальна» традиційна реакція на світову глобалізацію та соціальну модернізацію. Націоналізм, з одного боку, є тією пробивною силою, яка руйнує імперські системи (так розпалися ССРСР і СФРЮ), розчищаючи тим самим шлях для «нового світового порядку». З іншого боку, він створює бар'єри не тільки для процесів інтеграції, але і для соціальної модернізації та реформування. Україна повною мірою відчула це на собі.

А тому, щоб усвідомити соціальні ресурси реформування, доцільно розібратися у своїх «національних почуттях». Якою мірою культура українського соціуму здатна стимулювати процвітання України в XXI столітті?

Зачарованість ідеями ліберальної демократії на початку 90-х витворила в Україні ілюзію, наче їхнє розуміння і впровадження в суспільну практику буде сприяти активному входженню в західний світ. Тим більше, що, здавалося, українці «генетично приречені» на лібералізм.

Але така українська ліберальна демократія виявилася вкрай несумісною не тільки з корпоративними вимогами часу, але й з щоденними потребами суспіль-

ства: сварки у органах влади, відсутність соціальної солідарності та політичної згоди, розрізненість і непримирна конкуренція політичних рухів, що уособлюють гетьманські амбіції окремих лідерів або бізнес-груп, непромірно розросла політична й економічна тіньова діяльність.

З початком становлення української державності чимало міністерств і відомств перетворилися у своєрідні бюрократичні корпорації-«вольниці», які прибрали до рук цілі сфери народного господарства. Спроби реформувати державно-адміністративну машину й економічну систему розбивалися об свавілля чиновників. А чого коштує інститут пільг? І скільки було поламано архіприбуткових комерційних схем, які потребували об'єднання інтересів кількох «груп впливу»?

У таких умовах природними стали деградація і розбазарювання таких складних структур, як Чорноморське пароплавство, величезні проблеми в забезпеченні функціонування нафтопереробних комплексів. Сьогодні на наших очах розвалюється електроенергетика. Створення фінансово-промислових груп залишається тільки в мріях і проектах, «вакуум» фондового ринку так і не заповнюється. Колись могутні українські компанії

Логічний ряд: “Національні потреби – національні інтереси – національні цілі”, – завершується елементом “національна безпека”. У політиці поняття “національні цілі” і “національна безпека” використовуються як синоніми. Так, наприклад, у національній стратегії США національна безпека формулюється “как более конкретное выражение совокупности главных национальных целей и является сферой совместной деятельности военной и внешней политики” [1, 54].

ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ

Шукати мудрости поза собою –
ось вершина недоумства.

Ліс чанських висловів

За твердженням класичної психології, в індивідуальному розвитку кожної окремої людини головним є її психологічна самоідентифікація. Вона відбувається на певному етапі, в момент становлення особистісного “Я” індивідууму. Саме самосвідомість формує із людської істоти людину, відокремлюючи її від світу тварини. Фактично, виникнення і формування самосвідомості не

тільки дає змогу людині осягнути свою сутність як об’єкта, але й наділяє її властивостями суб’єкта у системі людських взаємин. Одночасно з’являється усвідомлення своєї “самости”, неповторності, індивідуальних особливостей і пов’язаних з цим потреб. Вирізняючи себе з ряду собі подібних, людина утверджується як щось **особливе**. При цьому вона заявляє про власні інтереси, що належать лише їй одній. Таким чином, завдяки самосвідомості людський індивідуум виділяє себе з навколишнього середовища, усвідомлює свої потреби й інтереси, формулює власні цілі, набуває вольових якостей, – тобто стає **суб’єктом стосовно навколишнього світу**.

Так само можна характеризувати будь-яку природно сформовану групу людей, яка має особливі, неповторні духовні і поведінкові властивості. Вона самоідентифікується за принципом “ми – вони”, і проявляючи “самість”, стає суб’єктом у системі міжгрупових відносин. Найпоширеніша форма таких груп (на рівні великих груп) – етнос, який, свідомо чи несвідомо протиставляючи себе іншим етносам та володіючи сукупністю унікальних психологічних і поведінкових стереотипів, виступає як єдина духовна спільність, що переслідує свої **особливі цілі**. Останні *наділяють змістом існування*

перестали цікавити стратегічних інвесторів, оскільки виявилися у край поганому стані через бездарне управління ними.

З великою «полегшею» Україна відмовилася від технологічно насичених контрактів і пішла на стратегічні політичні поступки в обмін на сировину, прощення боргів, кредити або обіцянки розвивати малий і середній бізнес. Фактично без бою були здані позиції в боротьбі за інвестиції у високотехнологічні сфери і доступ власної наукоємної продукції на світовий ринок. Чинні окремі високотехнологічні виробництва наче «оази» у промисловій пустелі – їх можна перерахувати на пальцях.

У ПОЛОНІ ПРИСТРАСТЕЙ: «МАЄМО ТЕ, ЩО МАЄМО»

Заклинаннями з приводу наших нісенітниць уже нікого не здивуєш. Але в питаннях аналізу причин поки що в головах у політиків і експертів повний хаос. Популярні колись посилання на тягар тоталітарної спадщини не переконують. Хіба іноді їх продовжують за інерцією використовувати в рамках деяких політичних ритуалів. По-моєму, справа не стільки у відсутності одно-

го поглядів, скільки в нестачі сміливості безпристрасно поглянути на себе, не дорікаючи дзеркалові... А тим більше констатувати не надто приємні для себе речі.

Зокрема, признаватися собі в тому, що труднощі у взаємовідносинах України з «розважливим» Заходом і «жорстким» Сходом нерідко виникають внаслідок того, що демонстровані українцями особливості поведінки та засоби дій не завжди адекватно вписуються в контекст звичних сучасних світових норм. І в умовах явно програтного протистояння з технократичним світом «незапотребовані» і навіть антагоністичні ціннісні орієнтації й властивості національного характеру витісняються в область підсвідомого, формуючи саме той комплекс «меншовартости», що не тільки заважає жити, але й породжує «тіньовий імідж нації», експлуатований українськими недругами і недоброзичливцями.

Надмірна конкретно-предметна орієнтація (за принципом «краще курка в руці, аніж журавель у небі») не тільки в особистому спілкуванні, але й у конкретних політичних і комерційних справах, виявляється в зневажливому ставленні до складних інтелектуальних процедур прийняття рішень, ігноруванні інформаційних ресурсів як фундаменту сучасних систем управління, а також

певного етносу та виступають чинником загрози для інших етносів, з якими він вступає у відносини. Найнегативнішим наслідком втілення такої загрози стає втрата етнічної самоідентифікації менш життєздатного етнодержавного утворення з подальшою руйнацією його самобутності та унікальності.

Розпадаючись, етнос трансформується у конгломерат існуючих у рамках спільного простору індивідів (іншими словами, редукується до стану біологічної маси), пов'язаних єдиною територією проживання та потребами, які остання спроможна задовольнити. Лебон, Канетті, Ортеґа-і-Гассет та ін. у своїх роботах показали, як легко ззовні маніпулювати масою (натовпом, а можна сказати і стадом). При цьому у індивідів, що її складають, інтенсивно знижується духовна й інтелектуальна активність, на перший план для них висуваються проблеми споживання та комфорту. Прагнення до наживи і накопичення при загальному потужному соліпсичному колапсі всього суспільства стають нормою та ідеалом.

На певному етапі розпаду етносу **виникає глобальний екзистенційний ступор і втрачається дієздатність всього етносоціального організму** (що вклю-

чає державну, економічну, суспільну, наукову, військову та інші сфери).

Г. Лебон так описував цю ситуацію: "Енергія та діяльність замінені у державних людей вкрай безплідними особистими суперечками, у мас – захватом и злободенністю, у освічених – якимось плаксивим, безсилим і неокресленим сентименталізмом и кволими розумуваннями про життєві лиха. Безмежний егоїзм розвивається повсюдно. Кожен врешті-решт став займатися тільки собою. Він не вмів більше опанувати себе; а той, хто не вмів опановуватися, приречений невдовзі потрапити під владу інших" [2, 136].

Як правило, таке послаблення, що охоплює все етнодержавне утворення, настає після тривалої й планомірної інфільтрації "сторонніх агентів впливу". Потім уже може бути і відкрите вторгнення (здатне набувати різноманітних форм), територіальний розлам, втрата державності й остаточна анігіляція етносу. Все це яскраво ілюструє всесвітня історія, упродовж якої зник не один етнос та гинули цілі держави. Таким чином, державні заходи, спрямовані на захист і збереження етнічної самоідентифікації, є важливим напрямом у програмі національної безпеки будь-якої країни.

91

А.Ю.ЯЦЬКО
НАЦІОНАЛЬНА
БЕЗПЕКА
У КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ГЕОПОЛІТИЧНИХ
ІМПЕРАТИВІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

зацикленості на питаннях володіння власністю на шкоду ефективному управлінню нею.

Затамована глибинність української душі, схильність до спілкування зі своїм внутрішнім світом, самоти або створення малих груп на основі взаємних симпатій – трансформувалася в ідеал «моя хата скраю» як символ партикулярного містечкового патріотизму, декларування нейтральності і позаблоковості – такої собі форми відстороненості від участі у світових політичних корпорациях.

Соціальна пасивність, консервативність, небажання ризикувати, прагнення до відокремлення і персональної свободи без належної відповідальності, дисципліни й організованості, а також відсутність стійкого усвідомлення мети, стали серйозним гальмом для корпоративних дій і інноваційної діяльності.

Український етнонаціональний психотип пріоритетно орієнтований на час, віддаючи перевагу заглибленню в минуле з його архаїкою і символікою. Проте таке минуле надміру тяжіє над сучасним, зафарбовуючи його в депресивні тони (у цьому контексті характерним є явна перевага ритуалів поклоніння жертвам, а не героям). При цьому майбутнє практично залишається

поза увагою – про нього переважно не міркують (до слова сказати, футурологічні прогнози в середовищі українських інтелектуалів не в пошані). Але якщо якінебудь проекти і з'являються, то в них ілюзорність і віртуальність значно переважають над реалістичністю прорахунків. А тому-то й закономірною є доля наших «велетенських планів».

Проте в питаннях глобальної просторової облаштованості існують серйозні проблеми, що зараз чітко проглядається як у геополітичних коливаннях держави, так і в побоюванні зайнятися серйозним адміністративно-господарським облаштуванням країни – українці більше тяжіють до організації мікропросторів («садок вишневий коло хати...»). До речі, саме в просторово-часовій орієнтації рельєфно проявилися сутнісні відмінності української та російської ментальності (росіяни пріоритетно орієнтовані в майбутнє і на облаштованість простору в глобальних масштабах).

Процес відродження етнонаціонального українсько-го первня в культурі країни хоча і позначився позитивно на низці сфер громадського життя, водночас оголив хворобливі проблеми, які стосуються соціальних наслідків повернення до традицій та відкриття доступу

ЧИННИК ВЛАСНОЇ СИЛИ

Лише у ньому самому [народі] зосереджена його доля, а не у зовнішніх обставинах.

Г.Лебон

Сформовані на сьогодні у світі реалії загальноцивілізаційної ситуації вимагають від політичного керівництва будь-якої держави розуміння того, що на певний момент головним чинником внутрішньодержавних і міждержавних відносин є власна національна сила їх суб'єктів. Вона виявляється на етнічному, культурному, інформаційному, політичному, економічному, фінансовому, військовому та інших рівнях суспільної дійсності.

Нині окреслилась життєво важлива необхідність чіткої орієнтації всієї діяльності будь-якої національної еліти на перманентне нарощування етнодержавного, наукового, економічного, військового і т.п. потенціалу країни, а також його цілеспрямованого розкриття з метою розв'язання життєво важливих стратегічних завдань у загальнонаціональному масштабі.

Національна консолідованість держави не може залежати лише від зовнішніх умов як вияву впливу чужої

волі (від окремих потужних іноземних держав до впливових міжнародних організацій). Зовнішній фактор (наприклад, кредити, членство у міжнародних організаціях тощо) можна з користю використовувати, але він ніколи не стане фундаментом національної могутності. Нікому ще не вдавалося стати сильним, використовуючи чужу силу. Остання завжди була, є і буде лише додатковим фактором у вирішенні якихось проблем, але не більше того.

Тому тільки інтенсивна мобілізація внутрішніх ресурсів нації (духовних, інтелектуальних, фізичних) і землі (природних ресурсів), на якій вона живе, може створити передумови для набуття національної сили та могутності. Такі мобілізаційні процеси не можливі без загальнонаціональних зусиль, копіткою, напруженої, цілеспрямованої роботи.

Маючи об'єктивний потенціал самоствердження на світовій арені, еліта будь-якого народу повинна чітко усвідомлювати основний для політики будь-якого рівня фактор власної сили як державно-політичну об'єктивацію всього розмаїття якостей нації. Без цього національне життя держави приречене на другорядність, а сама вона, крім того – на відсутність політичної та економічної самостійності.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

до культурних шарів і архетипів колективного несвідомого. І як виявилось, саме в «переказах глибокої старовини» кореняться чимало з тих «несвоячасних» якостей українського характеру, які викликають «алергію» у світі.

Саме час задуматися над попередженням авторитетного «американського» українця Осипа Мороза, що «навіть чи можна брати минуле за зразок», а властива українцям «селянська ментальність добра для селян – та й то у певний час і в певному місці, але вона не цілком підходить усій нації». «Самовиправдання» на кшталт того, що в умовах можливих глобальних екологічних катаклізмів особлива психофізіологічна живучість і гармонічна вписаність українців у природу придадуться, поки що не збуваються. І хоча здатність виживати в найнеймовірніших обставинах українці демонстрували протягом усєї своєї історії, соціальні катастрофи, як і внутрішньополітичні розборки ХХ сторіччя – свідчення серйозних «неполадок» українського соціокультурного механізму. Насамперед у тій його частині, яка відповідала за колективні форми виживання.

У ПОШУКАХ «ТОЧКИ ОПОРИ»

Зштовхнувшись із серйозними внутрішніми проблемами і не знаходячи сил для їхнього вирішення, на певному етапі суспільного розвитку українці, навіть при всій спрямованості усередину себе, активно стали чекати зовнішньої допомоги.

З одного боку, Захід спокушав рівнем життя, успіхами в організації ефективного виробництва і управління. Але згодом ілюзії з приводу того, що ми швидко «заразимося» цим досвідом, минали. Від західних політиків і експертів довелося вислухати масу повчань, претензій, докорів і вимог. У «сухому залишку» допомоги залишився хіба що прогрес в питаннях розвитку дрібного і середнього бізнесу, відпрацьовування деяких прийомів у міжнародній політиці та сфері безпеки і ... величезні фінансові борги.

Який уже там корпоративний досвід... А зарубіжні транснаціональні корпорації в Україні – це взагалі «річ у собі» під заступництвом міжнародних організацій та урядів провідних світових держав. Що ж стосується американської системи соціального партнерства, заснованої на принципах «етнонаціонального плавильного казана», то вона і зовсім згубна для України. Проте нав-

Багатостороння самореалізація будь-якого етносу можлива лише тоді, коли його (країни) еліта розглядає себе як самодостатню, тобто як персоніфікацію етнічної сили нації, як чинник національного самоутвердження. Тобто, в жодному випадку еліта не має бути залежною (у будь-якій формі) від зовнішніх сил (нині ці сили репрезентовані надто потужними фінансово-політичними колами, що часом мають транснаціональну суть і намагаються адаптувати світ шляхом його абсолютної універсалізації відповідно до свого прагнення абсолютної, універсальної влади).

ПЕРМАНЕНТНЕ ЕТНОГЕОПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ

...мы утверждаем... и не только утверждаем,
но и доказываем, что борьба неизбежна...

Н.Я. Данилевский

Основою дослідження політичного процесу будь-якого рівня є взаємовідносини і взаємозв'язки між окремими виділеними за певним критерієм групами (соціальними, політичними, економічними, становими, гру-

пами за інтересами тощо), взаємодія між якими розглядається як своєрідна **“гра”**. Зрозуміти останню (її правила, причини виникнення та поточну ситуацію в ній) неможливо без визначення складу її учасників, підстав їх консолідації та цілей кожного з них.

Без сумніву, велика політика – це “гра”, тонка і дуже складна. При аналізі політичного процесу міждержавного, світового рівня дуже часто ігнорується фундаментальний політологічний підхід, який завжди застосовується до внутрішньодержавного політичного процесу, що розглядається через призму виявлення перманентного протистояння різноманітних угруповань у суспільстві, боротьба яких є однією з причин виникнення держави. Тобто, у випадку такого ігнорування об'єкт аналізу (етнос) підміняється його організаційною формою (державою).

Але “державні інтереси” як такі не існують. Справа в тому, що “державна” – це лише соціально-політична надбудова конкретного етносу (або групи етносів), що виникла природним чином і забезпечує його організаційну основу. На нашу думку, поняття “державні інтереси” є не коректним з точки зору політологічної науки. Некоректність тут пов'язана з тим, що, по-перше, держава

93

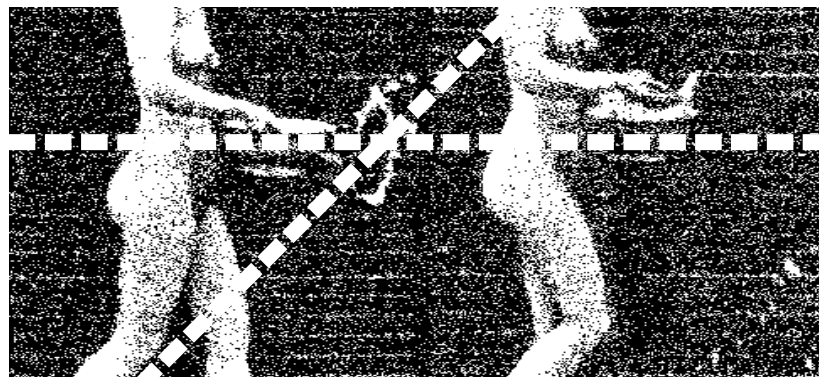
А.Ю.ЯЦЬКО
НАЦІОНАЛЬНА
БЕЗПЕКА
У КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ГЕОПОЛІТИЧНИХ
ІМПЕРАТИВІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ряд чи варто докоряти Європі й Америці в тому, що вони не бажають просувати Україну технологічно – не в їхніх культурних традиціях глибоко рефлексувати з приводу «незрозумілих» сторін української ментальності. На Японію та Південну Корею з їхнім високим рівнем корпоративних традицій найближчим часом, схоже, теж важко розраховувати – хронічний конфлікт «АвтоЗАЗ» – «Daewoo» – наочний приклад.

Як би там не було, перед українським соціумом нелегкий шлях пристосовування до норм і правил світу, який глобалізується, його жорсткому правовому ладові та прагматичності. І навряд чи варто розраховувати в цій справі на «східний локомотив». Завдання держави, яка шанує себе, – скориставшись досвідом розвинутих країн, вийти на власний життєвий шлях. Якщо ми замислюємося всерйоз про своє економічне, технологічне, культурне і навіть політичне процвітання в третьому тисячоріччі, то повинні шукати точку опори в собі, гармонійно поєднуючи щоденні потреби соціальної модернізації з національними традиціями, які відроджуються.

Переклав з російської А.П.

сама є провідником інтересів етносу, інструментом його захисту. По-друге, з цього поняття випливає, що етнос без власної державности не має своїх інтересів. Але це не так.

Кожний етнос має життєво важливі потреби та пов'язані з ними інтереси. Саме для їх реалізації він природним шляхом формує спершу суспільство (як основний внутрішній регулятор), а потім – державу (яка, крім внутрішньої регуляції, забезпечує інтереси етносу щодо зовнішнього антропогенного середовища). Переважно ці інтереси стосуються ареалу (простору), що забезпечує фізичне існування конкретного етносу, і всього, що з цим ареалом безпосередньо або опосередковано пов'язано. При цьому поняття ареалу (простору) виходить за просторові рамки, охоплюючи практично всі стратегічні сфери діяльності людини.

З погляду сучасної геополітики, до елементів, що визначають і забезпечують життєвий простір будь-якого з етносів і є одночасно основними об'єктами їхньої боротьби і конкуренції, можна віднести:

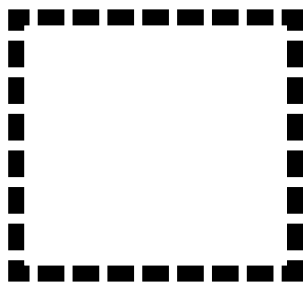
- простір як фізичну величину (простір суходолу, морський простір, повітряний простір, космічний простір);
- джерела сировини та енергії;

- родовища корисних копалин;
- контроль над стратегічними транспортними коридорами;
- глобальний контроль над виробництвом ключової високотехнологічної продукції, що впливає на якість національних економік (наприклад, авіаційна і космічна техніка);
- контроль над закордонними ринками збуту національної продукції і захист власного ринку від конкурентних імпорتنих товарів;
- контроль над закордонними ринками капіталовкладень;
- контроль над ринком дешевої і кваліфікованої робочої сили;
- контроль над районами утилізації промислових відходів, у т. ч. хімічних і радіоактивних;
- прямий або непрямий контроль над внутрішньою та зовнішньою політикою (або її окремими аспектами) іноземних країн.

Значна частина життєвої енергії кожного етносу (або ж конгломерату етносів – суперетносу) спрямована на оволодіння і утримання необхідного для його повноцінного існування життєвого простору (всіх його елемен-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ГАЛИЦЬКА АЛЬТЕРНАТИВА

*It is the magic of nationalism
to turn chance into destiny**

B. Anderson. Imagined Communities

Розмови про «галицьку автономію» або «галицький сепаратизм», які останнім часом регулярно з'являються на сторінках львівської преси можна розглядати як найбільш очевидне підтвердження неможливості сформувати сьогодні українську ідентичність як цілісний проект. Парадокси формування сучасної української ідентичности, а також обставини та симптоми її сьогоднішньої кризи вже неодноразово ставали предметом ґрунтовного аналізу (для прикладу можна назвати блискучі статті Миколи Рябчука, Григорія та Оксани Грабовичів), а тому тут наголосимо лише на найголовнішому моменті. Фундаментальною проблемою сучасної України є конфлікт двох взаємовиключних моделей культурної ідентичности – «класичної» української націоналістичної з одного боку, та російської або совєцької пост- чи вже неоколоніальної з

* Є певна магія у здатності націоналізму обертати випадок у долю.

Ю Р К О
К В І К

© Квік Ю., 2000

тів). Це пов'язано з обмеженістю ресурсів. Тому етноси (суперетноси), захищаючи власні інтереси, перебувають у постійному протистоянні, що має найрізноманітніші вияви (по суті, **світова історія – це історія перманентного етногеополітичного протистояння** людства у вигляді кровопролитних війн, революцій, переселень народів, культурного або релігійного експансіонізму тощо).

Крім того, етногенез, що виявляється у формі перманентного етногеополітичного протистояння, має діалектичну сутність. І саме він шляхом нескінченної трансформації етнічного розмаїття планети створює передумови для того, щоб людство залишалося людством, а не зводилося до рівня біомаси соціальних комах.

Таким чином, **вторинною щодо самого етносу є вся його соціально-політична організація**. Причини її виникнення, існування та відтворення **пов'язані з її охоронною функцією**. Якщо вона не спроможна з якихось причин виконувати цю функцію, етнос поступово зазнає розпаду аж до повної анігіляції. А врешті-решт руйнується і соціально-політична структура цієї сукупності індивідумів, що мала, але вже втратила власності та риси етносу.

У наш час суб'єкти світових політичних процесів широко та інтенсивно використовують **технології етнічного розпаду своїх опонентів**. Головний чинник цієї тенденції – **універсалізм західної цивілізації**, що постійно набирає силу. Він припускає **глобальну одноманітність** усіх прошарків людського буття і за своєю суттю є **тоталітарною наддержавною суперсистемою**, що культивує так звану **«одномірну людину»** з уніфікованими потребами і тиражованим способом життя.

Тому можна сказати, що **сучасна епоха характеризується жорсткими виявами етногеополітичного протистояння, в якому визначальними є не тільки життєві інтереси етносу, але і його фізичне існування**. Нерозуміння зазначеного процесу національною елітою неминуче призводить до загальнонаціональної катастрофи.

АВТЕНТИЧНІСТЬ ЕЛІТИ

Сила та добробут будь-якої етнічної групи залежать від того, якою мірою її потреби віддзеркалюються елітою у вигляді концепції пріоритетних національних ін-

95

А.Ю.ЯЦЬКО
НАЦІОНАЛЬНА
БЕЗПЕКА
У КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ГЕОПОЛІТИЧНИХ
ІМПЕРАТИВІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

іншого. Цей конфлікт обертається гострою взаємною фрустрацією у стосунках між носіями цих ідентичностей, що власне і унеможлиблює сьогодні знаходження консенсусу щодо більшості питань майбутнього розвитку для території, яка називається Україною.

Поява концепції окремої галицької ідентичності в Західній Україні є безпосереднім наслідком краху «українського проекту» зразка кінця 80-х – початку 90-х рр. – антиколоніального, демократичного (принаймні за своєю риторикою) і, що особливо важливо, у багатьох моментах галіцієцентричного – задуманого як альтернатива тодішньому колоніальному та комуністичному режимові. Об'єктивно цей проект, залишаючись за вдалим висловом одного західного дослідника «вірою меншини», ніде, окрім Західної України, не мав жодних шансів на успіх, передовсім з огляду на високий рівень советизації та русифікації більшості регіонів України.

Перемога на президентських виборах у 1994 р. Леоніда Кучми, який провадив свою виборчу компанію під гаслами «общей судьбы», була закономірною реакцією цієї більшості на порушену в результаті проголошення незалежності та «українізації» (яка до того

ж була придумана і нав'язана «нормальним людям» завжди підозрілими і чужими «бандеровцями» і «западненцями») усталену ієрархію культурних вартостей «советского человека», де за великим рахунком не було місця на національність іншу, ніж російсько-совецьку. Прихід до влади Л.Кучми, який означав фактичну поразку спроби деколонізації, повернув все на круги своя, закріпивши «креольський» чи «малоросійський» характер Української держави. Сьогоднішній панівний дискурс, який здебільшого відображає ці культурні орієнтації, поряд із лояльністю до нової держави майже без застережень приймає колоніальну, російську чи совецьку, спадщину як «свою», демонструючи повну культурну вторинність і залежність від старої метрополії та нездатність чітко окреслити власну «іншість» стосовно російської імперської традиції. Все це не лише вносить додаткові труднощі та елементи шизофренії у процес легітимізації держави, але також ставить під великий сумнів перспективи та мобілізаційні можливості експерименту з формування російськомовної і російськокультурної «політичної нації», який сьогодні триває в Україні і схоже на даний момент ще погано усвідомлюється самими бу-

тересів. Але проблема полягає в тому, що еліта спроможна до такого віддзеркалення лише тоді, коли:

- вона формується безпосередньо зі складу очолюваного нею етносу;
- створено умови, що не дають їй можливість втратити різноманітний зв'язок зі своєю етнічною групою.

Очевидним є те, що **ототожнювати інтереси будь-якої групи з власними людина здатна лише у випадку ідентифікації себе з нею.** Тому, якщо, крім владних відносин, еліта немає нічого спільного з очолюваним нею етносом, відбувається десинхронізація та різноспрямованість інтересів керуючих і керованих. Подальший розвиток такої ситуації веде до антагонізму "верхів" і "низів". При цьому утворюється невелика, але могутня денационалізована група, що використовує своє привілейоване становище, паразитує на етносі і рано чи пізно приводить його до загибелі.

Ще більш катастрофічна ситуація виникає тоді, коли через певні обставини еліта складається з представників іншої етнічної групи.

З усього вищезазначеного випливає необхідність обов'язкового збереження **автентичности** національної еліти, коли вона не втрачає зв'язку з етнічним се-

редовищем, що її породило, та не витісняється чужинцями.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ТА ДІЯЛЬНА САМОДОСТАТНІСТЬ

У черепахи тверда хода, але чи варто задля цього підтинати крила орлові?

Е.А.По

Будь-яке співтовариство людських індивідуумів існує у двох основних реаліях, що взаємно визначають одна одну: у **світі матеріальної життєдіяльності і віртуально-смысловому континуумі.** Перша з них є тілесно-просторовим буттям людини, а друга – духовно-інтелектуальним.

У світі немає етнічних груп, що одночасно проживали у несхожих природно-географічних ареалах і мали б ідентичну матеріальну життєдіяльність (при всій начебто її стереотипності, що яскраво виявилася в останні двісті років).

Якщо розглядати найбільш уніфікований елемент життєдіяльності – економіку (виробництво), то тут значна схожість полягає у тому, **чим працюють**, а не те, **як**

дівничими. Однак залишимо тут без відповіді питання про те чи така «українська політична нація» можлива і чи не є наша сьогодняшня «страна» від каналу «Интер» і «Комсомолки в Украине» лише поки що погано розпізнаваним черговим варіантом російського неоколоніалізму (говорити про незалежність держави, громадську думку якої переважно формують масмедіа одного «дружнього» стратегічного партнера, якимось не випадає). Суттєвим є те, що ця версія «української нації» є фактичним запереченням принципів, на яких дотепер будувалася концепція української ідентичности. Ба більше, становлення цієї «нації», як і, зрештою, будь-якої іншої, відбувається як асиміляційний проект, в якому, за великим рахунком, і це вже стає помітним, немає місця українській мові чи культурі (якщо не зважати на чисто ритуальне вживання української мови нашою «елітою» перед телекамерою або фольклорно-шароварний замітник української культури).

З цієї перспективи, сьогодняшні панівні позиції російської культури в Україні, чи то високої, чи масової, є цілком закономірним явищем. Такий стан справ пояснюється не лише репресивним характером ро-

сійського колоніалізму у давньому і недавньому минулому, але також і тим, що сьогодняшнє українське суспільство як носій і споживач передовсім російської культури, об'єктивно підтримує і стимулює насамперед розвиток чужої культурної продукції. Ситуація, коли Київ, поряд з Москвою, перетворюється на головного колективного агента русифікації в Західній Україні доволі показова. Як показові й доволі рішучі наміри цих російськомовних медіа-агентів відстоювати вже завойовані позиції, різко негативно реагуючи на будь-які спроби впровадження «підтримчих акцій» для української культури.

З іншого боку, це суспільство відчуває якщо не ворожість, то принаймні серйозний дискомфорт від того, що йому нав'язують або нагадують про необхідність захисту «чужої-рідної» української культури, – культури, яка згідно з уявленнями пересічного креола чи росіянина завжди виступала як меншовартісна, «провінційна», «рагульська», або ще гірше – «націоналістична» (останній хрестоматійний приклад цього погляду на українську культуру, позначеного всіма рисами колоніального російського дискурсу, читач може знайти у статі С. Удовика *Дві культури в Україні*

працюють. Так, наприклад, американська, японська, німецька і совецька (існуюча і нині майже на всій території СНД) системи менеджменту мають принципову різницю. Людину, яка б стала, скажімо, у США організувати виробництво на принципах японського менеджменту, найімовірніше просто не зрозуміли б (хоча іноді окремі моменти однієї системи менеджменту, але не головний її принцип, можуть бути запозичені іншою). Недаремно японське державне керівництво в особі свого прем'єра лише ввічливо посміхається, коли Президент США Б.Клинтон починає закликати Японію до лібералізації економічних відносин у країні.

Усі сфери життєдіяльності кожної етнічної групи такі ж неповторні, як і самі етноси та природно-географічні умови їхнього існування. Якщо сформовані природним чином різні системні відносини (зокрема економічні) у рамках певного етносу піддати будь-якій радикальній зміні відповідно до стереотипів іншого етносу, то це **може призвести до руйнації цієї системи і аж ніяк до її оптимізації.**

Як писав Г. Лебон: "в політичних установах найочевидніше проявляється верховна влада расової душі" [2, 32]. Більше того, на його думку: "установи народу скла-

дають вираз його душі, і... якщо йому буває легко змінити їх поверхнево, то він не може змінити їхньої суті" [2, 55].

Для трансформації всієї **системи** внутрішньоетнічних відносин необхідна радикальна зміна як властивостей окремих її елементів, так і самого середовища, в якому вони перебувають. Але ця системна цілісність є результатом (чи етапом) тривалого і складного процесу розвитку, тоді як "радикальні реформи" обмежені у часі (тривалості впливу) і просторі (глибині проникнення у систему відносин). Тому результатом цієї тотальної "перебудови" основ стане, як уже зазначалося, не оптимізація функціонування, а руйнація зв'язків між складовими елементами системи та її наступна остаточна **анігіляція.**

Таким чином, будь-яке соціально-політичне чи економічне перетворення в межах певної етнічної спільноти може дати позитивні наслідки лише тоді, коли виходитиме з особливостей сформованої у ній системи внутрішньоетнічних відносин, а не з відірваних від реалій умоглядних конструкцій (нехай і скопійованих з найкращих іноземних зразків). Нав'язування принципово нових стереотипів поведінки не тільки зробить менш

97

А.Ю.ЯЦЬКО
НАЦІОНАЛЬНА
БЕЗПЕКА
У КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ГЕОПОЛІТИЧНИХ
ІМПЕРАТИВІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

в газеті «День», №48, 18 бер. 2000). Вербальне маркування і поділ на «своїх» — тих, «которые говорят на человеческом языке», та «их» — «западенцев», «бандеровцев» — є водночас одним з найпоширеніших проявів культурного відторгнення і неприйняття української культури в сучасній Україні.

Прецікава проблема образу галичан в масовій свідомості східних українців вимагає окремого дослідження. Тут для нас важливо наголосити ось на чому. Ставлення до західних українців з боку сьогоднішньої української еліти та суспільства, як пост-комуністичних і пост-колоніальних, зберігає і репродукує без змін багато упереджень і негативних стереотипів, які формувала совецька пропаганда. Успадкована з часів Совецького Союзу практика стигматизації всіх, хто виступає проти русифікації, або наважується говорити про колоніальний характер російського панування в Україні, як «націоналістів», «русифікаторів» (варіант — антисемітів) etc, і одночасно власне позиціонування як ліберала і захисника прав людини та національних меншин, за якими, щоправда, часом проглядає погано прихована «СЛО-Няча» тінь російського націоналізму, є однією з найхарактерніших рис сучасного креольського дис-

курсу домінування в пост-совецькій Україні. Така риторика, до якої залюбки вдаються і комуністи, і ліберали на зразок Владіміра Маленковича, є зрозумілою і прийнятною як для «совецьких» українців — через добре засвоєний валуєвсько-маланчуківський стиль «борьбы с украинским национализмом» (ця остання характеристика ув очах носіїв совецько-російської ментальності завжди імпліцитно була рівнозначна з поняттям «кримінальний»), так і для застрашених загрозою етнічного націоналізму західних adeptів Леніна і Мао. Це наче усправедлиблює власну відмову визнавати деякі принципові моменти у стосунках з українофонами, ба більше — дозволяє закривати очі на реальні випадки утисків україномовного «гетто», приміром у Криму або Донбасі. Скажімо, для чого тому ж Маленковичу полізувати з Рябчуком, намагаючись розв'язати доволі незручні питання українсько-російських взаємовідносин? Набагато простіше оголосити опонента «русифікатором». (Дуже давня і надійна практика нашої «киевской либеральной общественности», яка досить добре відображає їхнє ставлення до українофонів.)

З багатьох причин саме за Львовом і Галичиною закріпився імідж «центральної садиби націоналістич-

ефективним функціонування всієї системи таких відносин, але їй поставити під сумнів її існування.

Таким чином, ідейна (концептуальна) самодостатність етносу – це одна із складових фундаменту його безпеки. Тому за своїми наслідками катастрофічнішим за військове є будь-яке ідейне (концептуальне) вторгнення ззовні у сформований певним етносом **виртуально-смысловий континуум**, за зламом якого (коли вся ієрархія цінностей починає нав'язуватися ззовні) настає руйнація **системних внутрішньоетнічних відносин** (коли порушується гармонія взаємодії окремих індивідумів і різних угруповань як між собою, так і з навколишнім середовищем), що веде до розколу суспільства у багатьох напрямках та послаблення державної системи (державна втрачає свої захисні функції і будь-яку значущість для етносу). Згортається активність самоутвердження країни на історичній арені, її політична вага. Підсумком усіх цих процесів стає загальнонаціональна катастрофа, що призводить до загибелі етносу. Про це свідчить історія розпаду корінних етнічних груп Північної Америки, Аляски та Чукотки.

Одним з руйнівних наслідків ідейного вторгнення ззовні у виртуально-смысловий континуум етносу є не-

бажання окремо взятого індивідуума бути активною частиною своєї та прагнення ідентифікувати себе з чужою етнічною групою (або ж її культурною надбудовою). **Як результат ідейного вторгнення ззовні зміна системи цінностей певного народу переважно веде до знецінювання усього, що з ним пов'язано, у свідомості кожного його представника.** Стереотип: “ми убогі, забиті і ні на що не здатні; у нас немає нічого, що варто було б берегти” – стає домінуючим у свідомості пересічної людини.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ЦІЛІСНІСТЬ

Той, хто єдиний, здобуде перемогу; той, хто роз'єднаний, зазнає поразки.

Вей Ляоцзи

Соціально-психологічний і духовний розкол у суспільстві, насамперед між елітою і народними масами, є проблемою національної безпеки будь-якої держави. Фактична відсутність соціальної цілісності, коли взаємини “низів” і “верхів” поступово вступають у фазу зростаючої конфронтації, призводить не тільки до внутріш-

ного охвістя». Стереотип західних українців як «українських націоналістів» і «бандерівців», з подальшим отождолення цих двох останніх образів (у 1989-91 рр. саме цей момент активно використовували комуністи у пропаганді проти Руху в Східній Україні), імпліцитно або ж відкрито присутній майже в усіх уявленнях східних українців про Галичину і актуалізується тамтешніми мас-медіа кожного разу у чергових суперечках по лінії Схід-Захід. Благо, приводів і тем для артикуляції цих стереотипів не бракує (у цьому плані, наприклад, реакція східноукраїнської преси на останні дії львівської влади по захисту української культури могла би напевно дати багатий матеріал для дослідження). Тут перерахую найважливіші та найвідоміші. Йдеться, наприклад, про офіційне трактування подій 2-ї світової війни, яке зберігає в засаді майже незмінною сталінську концепцію «Отечественной войны» в якій західним українцям *a priori* відведена роль виключно «зрадників Батьківщини» і «нацистських колаборантів». Показовими у цьому плані були процес Слави Стецько проти Петра Симоненка та «ляпи» з підготовкою минулого року невиданого президентського указу про святкування «золотого вересня».

Подібна практика, як уже зазначалося, стала ефективним елементом захисту політики русифікації (кожен, хто виступає за те, щоб київська преса і радіостанції видавалися чи трансливалися не лише російською мовою, є націоналістом або принаймні «національно озабоченим») і використовується навіть у сучасних українських політичних технологіях. Найпромовистіший приклад – образ кандидатів від націонал-демократичних сил під час останніх президентських виборів, змодельований у *Великих Перегонах* за класичними зразками стереотипу українця-погромника. Пам'ятаєте пісеньку, яка звучить в момент, коли двоє кандидатів від Руху та Євген Марчук їдуть на фірі, одягнені у форму петлюрівців:

*Заходять до хати нац-демократи,
і все затихає кругом.
Вони починають агітувати,
Розмахуючи топором.*

Культурні стереотипи сучасної «креольської» України, представлені у *Великих Перегонах*, є не лише відображенням існуючого конфлікту ідентичностей. Змодельований поділ на їхніх («погромників-петлюрбандер») і наших («гаспод белих хвіщеров») наче

ніх потрясінь та загального етнодержавного ослаблення. Її наслідком може бути також вторгнення у тій чи іншій формі зовнішнього ворога.

По суті, відсутність соціально-психологічної цілісності суспільства означає нелегітимність політичної влади в країні (мається на увазі нелегітимність не тільки влади окремого конкретного політика чи політичної партії, а й політичного режиму в цілому, коли все, що пов'язано з державою, позбавлено народної довіри та підтримки). Тобто, це ситуація, коли народ психологічно і практично відокремлюється від держави, а вона – від народу, набуваючи у своїй діяльності фактичної самодостатності.

При цьому державний апарат, а також політична та економічна еліти, паразитуючи на суспільстві, перетворюються в свідомості громадян і реально на його головного ворога. За таких умов нація починає чинити опір: спочатку – пасивний (різні форми саботажу, згасання політичної активності, психологічна інертність та самоізоляція мас, багатостороння відчуженість більшості від усього, що відбувається в країні тощо), а через певний проміжок часу – активний (він починається переважно з різноманітних виявів громадянської непо-

кори – акцій протесту, страйків тощо – і може призвести до збройної боротьби).

Як писав Н.Макьявеллі: “найкраща з усіх фортець – не бути ненавистним народом: які фортеці не будуй, вони не врятують, якщо ти ненавистний народом, адже, коли народ береться за зброю, на допомогу йому завше з'являться чужинці” [3, 107]. Характерно, що на етапі активного опору суспільство готове йти будь-за ким і робити що завгодно, аби змінити становище.

Кінцевим підсумком процесу, який описано вище, стає загальнонаціональна катастрофа.

Отже, можна **виділити наступні геополітичні імперативи** як фактори, без урахування яких сьогодні неможливе забезпечення національної безпеки будь-якої існуючої етнічної групи:

- самоідентифікація етнічної групи;
- фактор власної сили етнічної групи;
- перманентне геополітичне протистояння етнічних груп;
- автентичність еліти етнічної групи;
- концептуальна та діяльна самодостатність етнічної групи;

99

А.Ю.ЯЦЬКО
НАЦІОНАЛЬНА
БЕЗПЕКА
У КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ГЕОПОЛІТИЧНИХ
ІМПЕРАТИВІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

задає критерії приналежності до «правильної спільноти», допомагаючи російськомовній більшості чисто візуально розпізнати «своїх» та «чужих». Що важливо – ці та інші приклади такої стигматизації, наділяючи західних українців ознаками «іншого», імпліцитно залишають їх поза межами «української політичної нації». Парадоксальним чином подібна медіальна практика «виключення» несвідомо, зате дуже ефективно, деконструє міт «соборної України», який український політичний клас, без різниці – чи йдеться про частину столичних «креолів» чи нац-демократів, ось уже десять років безнадійно намагається нав'язати українському суспільству. Окрім того, творення вже в Україні з галичан такої собі «спільноти стигматизованих» стає сьогодні для останніх найбільш дієвим шляхом переосмислення і відмови від власних мітів, заручниками яких Галичина і галичани були упродовж останнього століття.

Перефразовуючи влучну характеристику, яку дав Михайло Драгоманов більш як століття тому галичанам, можемо сказати, що: *Galiciani sunt species gentium quae de patria sua minime curat* (у Драгоманова замість останнього слова було *sapit*)¹. Домінування в

масовій свідомості галичан таких традиційних мітологом української націоналістичної ідеології як «соборність», «державність», чи «український П'ємонт» сформувало принципово спотворені уявлення західних українців про те, чим є сьогодні Україна, і ким є вони самі в Україні. Породжені цими уявленнями всеохопний етатизм та «культ» Української держави, а також вдале маніпулювання націоналістичним дискурсом з боку пост-колоніальних київських еліт не дозволяють сьогодні галичанам розпізнати переважно «креольський» характер цієї держави і країни, який сам по собі є достатньою умовою для відновлення русифікації, що ми і спостерігаємо зараз в Україні². Зрештою, це не дозволяє усвідомити той простий факт, що власне ми, а не хтось інший, є мовно-культурною меншиною.

Здається, мешканці цієї країни стали жертвою такої собі етимологічної пастки, ім'я якої – «Україна», «український», «українськість», оскільки дві частини населення наділяють ці поняття цілком протилежними соціокультурними смислами і значеннями. При цьому нормою стала практика, коли одна з цих спільнот (в залежності від політичної кон'юнктури чи того, хто очолює гуманітарну політику в уряді) намагається

– соціально-психологічна цілісність етнічної групи. Запропонований перелік може доповнюватись, розширюватись та удосконалюватись так само, як містить потенціал для удосконалення будь-який елемент концепції національної безпеки, що має коригуватися з урахуванням змін реальної дійсності і співвідноситися за своєю динамікою з поточним станом внутрішнього та зовнішнього середовища будь-якої етнічної групи. У зв'язку з цим хотілося б зауважити, що оптимізація концепції національної безпеки є перманентною.

Більше того, оскільки **концепція національної безпеки віддзеркалює всю сукупність постійно породжуваних світом загроз для того чи іншого етносу, то створення умов для їх нейтралізації є процесом нескінченим – перманентним.**

Крім того, загрози з боку реальності для певного етносу позбавлені будь-яких умовностей (чим, власне, і характеризується дійсність). А отже відповідь на них має бути адекватною, без сентиментів. Тому **концепція національної безпеки не може обтяжуватись будь-якими умовностями**, навіть якщо вони вважаються найголовнішими у суто людських стосунках.

Сучасна історія переконливо довела, що здорова держава керується пріоритетом свого виживання.

1. Жинкина И.Ю. Оценка угроз в американской стратегии национальной безопасности // США: экономика, политика, идеология. – 1998. – № 10.
2. Лебон Г. Психология народов и масс. – Санкт-Петербург, 1995.
3. Макиавелли Н. Сочинения. – Санкт-Петербург, 1998.

нав'язати іншій власні уявлення про «істинну українськість». У випадку Галичини – це сприймання мешканців Східної України як носіїв «ущербної» ідентичності, які мають бути навернені в ході «українізації», неважливо – добровільної чи примусової. У випадку сьогоdnішнього офіційного Києва – це продовження «ненавмисної», але послідовної русифікації інформаційного простору Західної України, благо під руками є потужні ресурси російських медіа-холдингів. Як на мене, то очевидна безперспективність такої політики насамперед для Галичини, яка (і це стає дедалі помітнішим), не в змозі конкурувати у боротьбі за власний культурний простір з російськомовними (а інших там майже немає) медіями нашої столиці. Тому потрібен пошук інституційної моделі, яка б дозволяла цим різним формам українськості більш-менш нормально співіснувати, а не перебувати в стані перманентного і гострого конфлікту. У цьому плані федеральний устрій схоже найадекватніше відповідатиме сьогоdnішній українській культурній гетерогенності, двомовності та відмінностям між регіонами.

Потреба федералізації пояснюється не лише нездатністю сьогоdnішнього Києва запропонувати куль-

турну політику, прийнятну для різних регіонів. Поза будь-яким сумнівом питання має також і виключно важливе політичне значення. Нинішня надцентралізована модель влади в Україні є головним елементом сьогоdnішнього українського кланово-олігархічного авторитаризму, що переконливо засвідчили останні президентські вибори та референдум. Безконтрольне право Президента на свій розсуд призначати «губернаторів» повністю позбавляє політичний процес в регіонах публічного характеру. Відтак, наприклад, у Галичині реальну владу отримують не партії, які на виборах здобувають найбільшу підтримку електорату, а політичні сили, наближені до тих чи інших осіб з президентського оточення, які подібним чином перетворюють регіони у свої «вотчини». На цьому тлі очевидною є повна відсутність адекватних приписів регіональної політики у так званих національно-демократичних, а по суті західноукраїнських партій, що може бути ще одним свідченням глибокої кризи ідей та лідерів, яку переживає це середовище. Націонал-демократи, ще «паразитують» на західноукраїнському електораті, відстоюють максимально унітаристську форму державного устрою, яка перетворюється на головний чинник

АНДРІЙ ОКАРА

© Окара А., 1998

«УКРАЇНСЬКІ ТУМАНИ» ТА «РУССКОЕ СОЛНЦЕ» УКРАЇНОФОБІЯ ЯК ГНОСТИЧНА ПРОБЛЕМА

Український Вибір [Москва]. – 1998. – Листопад-грудень. – № 5-6

Останнім часом у Москві вийшли дві книги, які україносвідомі читачі просто не можуть оминати своєю увагою. Це відома монографія Ніколая Ульянова *Происхождение украинского сепаратизма* (М.: «ИНДРИК», 1996; репринт 1966) та укладена Міхалом Смоліним збірка *Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола* (М., 1998; додаток до журналу *Москва*, серія: *Пути русского имперского сознания*). Книжок, присвячених українській проблематиці, в Росії виходить надзвичайно мало, набагато менше, ніж книжок з російської тематики в Україні. Тому кожна з них привертає увагу до себе хоча б одним фактом свого існування...

Українцям, що живуть в Росії, а також в зрусіфікованих регіонах України, неодноразово доводилося й доводиться стикатися із зневажливим, а іноді й відверто ворожим ставленням з боку росіян чи людей, що вважають себе росіянами та носіями російської культури й державно-національної ідеї, до різних аспектів українства – до України як держави, до українського народу як окремого етно-політичного утворення, до української мови й культури як самостійних та самодостатніх.

101

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

маргіналізації як самих цих партій, так і Західної України загалом, створюючи підстави для експансії в регіоні російськомовних політичних холдингів і кланів, які за умов відкритої публічної політики не мали б тут великих шансів на успіх.

Чи не найбільшим проявом вищевказаної неадекватності можуть служити розмови про необхідність так званого «львівського клану», які, як не дивно, пропагують деякі адепти і представники демократичного крила галицького політикуму. Можна навести щонайменше дві причини, через які ідея «львівського клану» не витримує критики. По-перше, підтримка чи визнання ідеї «кланів» як певної форми організації політичної сцени в Україні означає по суті відмову від *stricto* демократичних процедур у функціонуванні політичної системи і погано в'яжеться з означенням цих партій як демократичних. По-друге, треба визнати, що за сьогоднішніх умов будь-який львівський клан завжди програватиме подібним угрупованням з Донецька чи Дніпропетровська, і не лише через слабші фінансові ресурси, але також не в останню чергу через свій «бандерівсько-націоналістичний», а по нашому україномовний, характер. (Пригадую, в одно-

му з інтерв'ю, яке давав Віктор Пинзеник українському телебаченню після свого першого призначення віцепрем'єром, йому поставили питання про те, чи не боїться він, що його «не поймуть», адже він того ... з Західної України). Це, однак, не означає, що галичани мають відмовлятися від створення сильного лобі в столиці.

Натомість здається важливим спробувати окреслити коло можливих стратегій, які б допомогли підвищити політичне значення Львова не шляхом апаратних і кулуарних домовленостей, але через конституційне закріплення широких прав регіонів і перехід до федеральних принципів державного устрою. Першим можливим, хоча на сьогодні напевно утопічним кроком у цьому напрямку могло б стати відновлення діяльності Галицької Асамблеї, яка б одночасно сприяла інституційній консолідації регіональної еліти та слугувала б форумом для вироблення і артикуляції регіональних інтересів. Це особливо важливо сьогодні, коли «лучшие люди» так званої української політичної еліти вже вишикувалися в чергу для того, щоб здавати Україну нашому північному сусідові (ще одне, чи не найкраще підтвердження того, як мало в цій

Така українофобія, зневага до всього українського проявляється переважно на двох різних рівнях культури та масової й індивідуальної свідомості. З одного боку — це *побутова ксенофобія* — доброзичливе, а то й не дуже глузування над «хахлом-салоїдом», «хахлом-придурченком», над українською мовою; сюди ж відноситься уявлення про Україну як про «молодшого брата», що живе за рахунок «старшого», а також неприхована злорадість з приводу кризи української економіки та всіляких негараздів.

З іншого боку — це *«концептуальна» ксенофобія* — досить складна система уявлень про Україну та українську ідею як про вигадку ворогів Росії з метою розчленування «єдиної російської держави», «єдиного русского народа». «Викриття» «української химери» «ревнителами общерусского единства» відбувається за описаною Александром Дугіним конспірологічною моделлю масонської змови або революційного заклоту.

Побутову українофобію можна пояснити цілком раціонально — вона поширюється на «низькі», матеріальні сфери людського існування й обумовлюється стереотипними уявленнями росіян про українців та

складним й неоднозначним характером українсько-російської етнічної компліментарності (відчуттям підсвідомої взаємної симпатії чи антипатії членів етнічних колективів, що веде до поділу на «своїх» та «чужих», за Львом Гумільовим). Явище це малоприємне, хоча й закономірне. Показово, що у відношенні білорусів стереотипи росіян інші — до них значно менше іронії та підозри у злих намірах, їх розглядають як повністю «своїх» і на «побутовому», і на «концептуальному» рівнях.

Але як пояснити *українофобію «концептуальну»*? Низьким рівнем загальної культури? Та ні — генератори українофобських концепцій та «борці с украинским сепаратизмом», як правило, — люди інтелігентні та освічені, нерідко навіть великі інтелектуали. Чи може пояснити її незнанням української історії, мови, культури, традицій та звичаїв? На жаль, інколи і цим теж, але не обов'язково — деякі «дослідники», щоб «дослідити» «ворожу природу українського руху» навіть українську мову вивчають та читають «підірвні» книжки «класиків украинского сепаратизма» (Шевченка, Драгоманова, Грушевського, Донцова та інших) в оригіналі. Взагалі, такі настрої не можна вважати чимось дуже

країні залежить від тих галичан, які вважають себе «батьками нації»), і коли існує реальна загроза знову відчуті на собі всю привабливість панування «старшого брата». Продовження політики покладання у всьому на Київ, без спроб ініціювати вироблення певних інституційних бар'єрів на рівні регіону може призвести до дуже сумних наслідків. Єдиним шансом для західних українців вжити в цій державі є усвідомлення того, що вони не мають жодних шансів при сьогоднішній моделі влади. Трагічність ситуації, однак, полягає у тому, що у сьогоднішньої галицької еліти, здається, не залишилося ані часу, ані інтелектуальних ресурсів, не кажучи вже про політичну волю (це слово здається вже давно зникло з їхнього лексикону), для того, щоб усвідомити необхідність цих змін та намагатися щось робити у цьому напрямку.

Мовнокультурна українськість Галичини, яка зберігається, незважаючи на широку експансію російської масової культури, фактично підтримувану «українською» державою, і яка контрастує з російсько-совецьким характером більшості інших регіонів України, включно з Києвом, обертається сьогодні фактичною культурною та політичною маргінальністю Гали-

чини у складі України. Однак саме ця маргінальність сьогодні, усвідомлена як власна іншість (інша мова, конфесійна приналежність, історична пам'ять), може, поки що гіпотетично, стати головною підставою для подальших змін в національній ідентичності західних українців. Концепція галицької іншости сьогодні достатньо приваблива, щоб стати новою ідеєю фікс чергового «фрустрованого покоління» західноукраїнської інтелігенції, а також перетворитися на суспільний міт із досі невідомими мобілізаційними можливостями. Власне ця достартова, «личинкова», точка відліку нової ідеології залишає відкритим питання наскільки кав'ярняні і сальонові «центральноєвропейські ревізії» частини галицьких інтелігентів є не лише ще одним виявом нашої провінційної меншовартості, а здатні стати справді прийнятною для ширших верств галицького суспільства альтернативою як приреченості на «український націоналізм» та «креолізацію», так і «латиноамериканському» сьогоденню України. Інерція совецької спадщини, прогресуюча суспільна анемія, а також «скромна привабливість» українського олігархічного авторитаризму залишають небагато підстав для оптимізму. Але потенційні можливості цієї

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

поширеним у масовій свідомості. Інша справа, що, на превеликий жаль, «концептуальна» українофобія домінує серед російської політичної еліти незалежно, як правило, від її політичних поглядів — монархічних чи демократичних, ліберальних чи консервативних.

В історії українсько-російських відносин ставлення росіян до українців та України завжди мало деякі однотипові забобони, але, залежно від історичної доби, розставлялися відповідні акценти. У XVII столітті українофобія мала перш за все *релігійне мотивування*: «нечистість» українців («черкасів») пояснювалася московськими православними традиціоналістами (насамперед старообрядцями) католицьким («латинським») впливом на український варіант православ'я та зв'язками української церкви з грецькою. (Така підозра щодо усього українського як релігійно «нечистого» збереглася й досі у старообрядницькому середовищі).

У XVIII столітті українофобські мотиви офіційної імперської ідеології пояснювалися перш за все *соціальною занепокоєністю*: і Петро I, і Катерина II розглядали українських козаків як соціально небезпечних бунтівників *a priori*, чим аргументувалося й зруйнування Запорізької Січі.

На початку XIX століття під впливом ідей романтизму та «Весни народів» виникає нове уявлення про націю, про «дух народу», нова, етнічна, ідентичність — це привело до бурхливого розвитку національної ідеї та національних рухів у сучасному — секуляризованому розумінні. Отже, за цих часів у російській державній ідеології домінувало *політичне (конспірологічне) розуміння* українського руху.

Без суттєвих змін це негативне ставлення до всього українського в російській державній ідеології та в свідомості багатьох «національно мислячих» росіян збереглося й донині. Проте, останнім часом українська тематика нерідко має ще й *есхатологічний вимір*: «свідомі українці» розглядаються як зрадники в останній апокаліптичній битві Добра та Зла.

Отже, загальний висновок такий: *для більшості «ідейних» носіїв російської свідомості будь-який вияв будь-чого українського, пов'язаного зі сферою вищих культурно-політичних рефлексій, є проявом абсолютного метафізичного зла.*

Не складно здогадатися, яке світовідчуття стоїть за такими життєзаперечливими настроями — це гностіцизм та маніхейство.

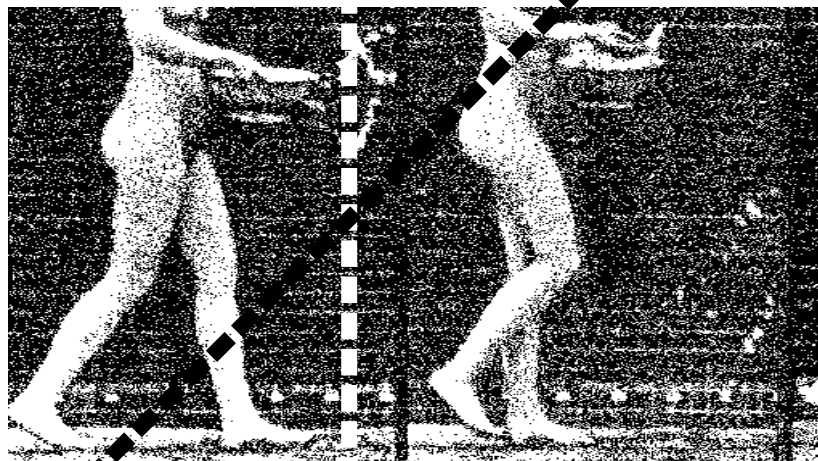

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

альтернативи можливо і полягають в тому, що це **остання** ілюзія, яку ще можуть запропонувати сьогодні «позбавлені ілюзій» галицькі інтелектуали. Зрештою, Галичина, здається, залишилася не лише останньою утопією, а й «нашою останньою територією», за яку таки варто спробувати поборотися. І хай допоможе нам у цьому дух найяснішого цісаря Франца-Йосифа.

¹ Специфічна риса галичан — не знати мінімуму про свою землю (Драгоманов М.П. *Австро-руські спомини* // Літературно-публіцистичні праці. — К., 1970. — Т. 2. — С. 199.

² Наскільки вдалим може бути використання цих «державницько-патріотичних» гасел для маніпуляцій з колективною свідомістю галичан показує приклад останніх президентських виборів, коли значна частина «галицької інтелігенції», включно з колишніми дисидентами і «моральними авторитетами», впадала в глибокий патріотичний екстаз від одного «пана-генерала, державника і борця з антинародним режимом», який, щоправда, виявився тепер зовсім і не «борцем», а судячи з його останніх заяв і вчинків, є одним з головних лобістів російських інтересів в Україні.

Гностичні вчення еллінізму II століття н.е. та Середньовіччя (офіти, Василид, Валентин та александрійські гностики, рукописний корпус Наг-Хаммаді, альбігойська, павліканська та богомільська ересі) входять із загальної етичної передпосилки про дуалізм буття, дуалізм світобудови та, відповідно, про передіснування зла. Інакше кажучи, гностики розглядають світ як одвічну боротьбу Добра (добротою Бога, Білобога) та Зла (злого Бога, Чорного), яка має універсальне значення та космічний масштаб. Причому матеріальний, «тварний» світ цілковито, за гностиками, «у злі лежить». (У християнстві ж зло має неодвічний та минулий характер, тому й гностицизм засуджений як єретичне вчення).

Отже, джерело зла для гностиків — не внутрішня недосконалість того чи іншого явища, людини або політичного організму, а ворожа діяльність зовнішніх сил. Звідси й намагання пояснити усю складність історичних, політичних та навіть культурних перипетій підступними заколотами й змовами.

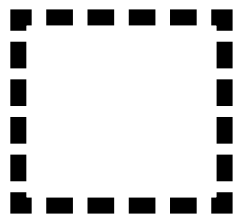
Саме наявність гностичних інтуїцій українофобія росіян принципово відрізняється од українофобії поляків, румун чи євреїв — останні викликаються або

релігійними причинами, або побутовими стереотипами. Для російських українофобів-гностиків полюс абсолютного добра в їхніх культурософських утопічних схемах хіліастичного характеру та апокрифічних «преданнях» — це, найчастіше, етичний ідеал «Святої Русі» (в його москвоцентричному розумінні) як останнього притулку православної віри. Тому «российская держава», «русская культура» та російський «народ-богоносець», який розуміється не стільки в етнічному, скільки в конфесійно-есхатологічному плані, автоматично наділяються месіанськими рисами.

Українське, за їхнім розумінням, теж колись раніше («до монголо-татарської навали») було «руським», але, не витримавши спокуси, відпало у єресь та зло. Звідси й розвивається уявлення, що ніби-то порятунку України та українського народу (не лише соціально-політичне, але й містичне) пов'язане з їх русифікацією — поверненням через очищення од ніби-то латино-польських та інших ворожих «нашарувань» до «істинного» та «первісного» стану.

Але, зазначимо, справа аж ніяк не в сумнівності чи відносності таких цінностей як православна есхатологія, православний месіанізм, катехон, православна

Ч И М О Ж Л И В И Й РОСІЙСЬКИЙ СЕПАРАТИЗМ В УКРАЇНІ?

І Г О Р
ТАНЧИН

© Танчин І., 2000

Процеси у сфері національно-державного будівництва на Сході та Заході Європи настільки неподібні, що не буде перебільшенням назвати їх діаметрально протилежними: в той час, як на Сході розбудовуються національні держави, які терміново відгороджуються одна від одної новопрокладеними кордонами, ревниво сприймаючи будь-які спроби найменшого втручання у свої внутрішні справи, на Заході торжествує ідея єдиної Європи, принцип превалювання загальноєвропейських інтересів над національними. Політичні та економічні процеси в Західній Європі набули переважно наддержавного характеру. У зв'язку з формуванням загальноєвропейських законодавчих, виконавчих і судових інститутів національна держава дедалі більше набуває рис органу локальної адміністрації, що втілює у життя рішення, які приймаються в центрі.

Однак, попри те, що об'єктивно інститут національної державності в Західній Європі переживає серйозну кризу, а у Східній Європі — ренесанс, останні десятиріччя XX століття увійшли в історію як період справжнього відродження ІДЕЇ національної державності. І в цьому ситуація на Заході і Сході Європи дуже подібна.

держава та ін. Справа в неадекватному, екстенсивному їх тлумаченні російською ідеологією, у спрощенні та профанації месіанських ідеалів при екстраполяції їх із рівня метафізичного на рівень соціально-політичний.

Якщо більшість антиукраїнських авторів, негативно ставлячись до усього «українського», протиставляють йому «малоросійське», до якого ставляться більш-менш терпимо (приміром, не мова, а діалект, не держава, а імперська провінція, не національна свідомість, а обласницький патріотизм), то, наприклад, укладач книги *Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола*, Міхаїл Смолін, як виявляється, не залишає українському національному началу аніякого шансу на існування, навіть у вигляді «малоросійського» – декларований ним імперіалізм насправді виявляється екстенсивним, контр-авангардним великоросійським етнонаціоналізмом: «Украинство»... необхідно удалити из русского тела как вредный вирус, избавившись от того идеологического тумана, мешающего многим русским видеть величайший вред «украинского» движения. Необходимо помочь и людям, втянутым в это движение. Ведь они

в своей массе лишь жертвы большой политики великих держав... Этим людей используют как орудие борьбы с единством русской нации. Национально мыслящие русские люди обязаны, ради будущего русского народа, ни под каким видом не признавать прав на существование за государством «Украина», «украинским народом» и «украинским языком». История не знает ни того, ни другого, ни третьего – их нет. Это – фетиши, созданные идеологией наших врагов». Ця збірка, як і монографія Ніколая Ульянова, обтяжені девізами та магічними замовляннями на кшталт: «яд украинской ереси», «русские малороссийского происхождения», «русско-польский жаргон, напоминающий гермафродита», «украинский туман должен развеяться, и русское солнце взойдет» і т.ін.

Але і в цьому «українському пеклі» для російських українофобів є своя ієрархія – етнічні та географічні реалії сприймаються диференційовано, залежно від їхньої віддаленості од московських «еталонів». Останнє можна спостерігати в численних публікаціях «Института стран СНГ», особливо його директора Костянтина Затуліна та співробітників-«українознавців» Кіріла Фролова й Александра Севастьянова (див.:

АНДРІЙ ОКАРА
«УКРАЇНСЬКІ
ТУМАНИ» ТА
«РУССКОЕ
СОЛНЦЕ»

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Північна Ірландія, Країна Басків, Корсика, Шотландія, Каталонія, Фландрія – ось назви, які ми часто зустрічаємо на шпальтах газет у сполученні зі словами *національно-визвольна боротьба, сепаратистський рух, прагнення політичної, національно-культурної чи економічної автономії*. Добилася власного парламенту Шотландія. Третина шотландців бажає повного відокремлення від Великої Британії. Тим самим шляхом іде Валлія.

У Швейцарії, яка в обивательській свідомості є стереотипом міжнародної злагоди і гармонії, в останні роки почастішали виступи франкофонів під гаслами, які твердять, що ті почуваються у власній країні національно меншиною. На півдні цілком благополучної Швеції знаходиться область Сканія, яка до середини XVII ст. належала Данії. У 90-х роках нашого століття тут зародився рух «майбутнє Сканії», який виступає за конституційні гарантії національно-культурної автономії для цієї області. Рух користується широкою підтримкою місцевого населення і нещодавно вступив до лав UNPO – організації націй, які не мають власної держави. (Членами цієї організації є також Тибет і Західний Тимор – області, окуповані, відповідно, Китаєм та Індонезією). Дедалі наполегливіше вимагають

автономії французька Бретань, Іспанська Галісія, італійські Сицилія та Сардинія.

Названі процеси переконують, що із послабленням усвідомлення приналежності до певної політичної одиниці, посилюється відчуття етнічної приналежності, культурної окремішності. Відбувається повторна мобілізація етнічних зв'язків, усвідомлення того, що «між кожною людиною і усім людством ... стоїть нація» (1).

Не можна також не відзначити надихаючого впливу прикладу Східної Європи, де за останні роки народи, які входили до складу поліетнічних утворень, добилися політичного самовизначення і багато з них при цьому (наприклад, Чехія, Естонія чи Словенія) непогано дають собі раду.

Однак, справедливим буде припущення і зворотного впливу: приклад народів, котрі відшукують своє національне коріння, відроджують мову, історію, національну мітологію може виявитися вельми принадним для національних меншин і етнічних груп східноєвропейських країн. Аналіз сучасних дезінтеграційних процесів в Європі показує, що підґрунтям для них служать етнокультурні відмінності (баски, валлони, корсиканці) або історико-географічні особливості певних регіонів (Північ Італії, Сканія).

Независимая газета, Содружество НГ, Национальная газета та ін.).

Так, територія України розподіляється, як мінімум, на чотири зони за їхньою «чистотою». Спочатку — це Крим, який вони усі вважають «исконно русской землей» та надмірно мітологізують його роль у російській історії — він розглядається як етично чиста зона, без значної присутності українського начала (присутність кримсько-татарського начала до уваги такими теоретиками, як правило, не береться). Далі, за логікою цієї «сакральної географії», стоїть Донбас (разом з Луганщиною), Південь («Новороссия»), Харківська, Сумська, Чернігівська області, які вже трохи «забруднені» «українськістю», але не фатально. Александр Дугін, приміром, пропонує інтегрувати їх у Воронежську, Білгородську, Ростовську та Брянську області Росії. Тоді йде центральна Україна — Гетьманщина, або ж Малоросія (в первісному вузькому розумінні), яка вже є чимось зовсім непевним, підступним, хоча ще й не відверто ворожим. І, нарешті — образ «земного пекла» — це Західна Україна і перш за все — Галичина. «Собиратели России» на ці землі не зазіхають.

Відповідне уявлення поширюється й на населення України. Союзниками «сил добра та світла» на Україні, за подібною ґностичною логікою, можуть бути лише етнічні росіяни. Російськомовні та російськоцентричні українці Сходу розглядаються вже як трохи «забруднені», але їхня місія — бути «агентами впливу», «путниками» у проведенні Росією своєї політики на Україні. Україномовні українці Центру та Сходу розглядаються як негативне явище; проте вони за тих чи інших умов можуть бути й потенційними союзниками. І нарешті, західні українці — «бандерівці», які є ворогами Росії та втіленням абсолютного зла. Більш менш національно орієнтована політика на Україні в галузі мови, культури та освіти пояснюється «давленням галицького лоббі».

Отже, саме ґностичні інтуїції, що присутні в російському політичному дискурсі, витворили негативний образ України та українців у російській свідомості. Саме ці життєзаперечливі ідеї лежать в основі сучасних політичних непорозумінь між Україною та Росією, між українськими та російськими політичними елітами. Саме «концептуальні» узагальнення на ґностичному підґрунті ведуть до тотального несприйняття багатьма

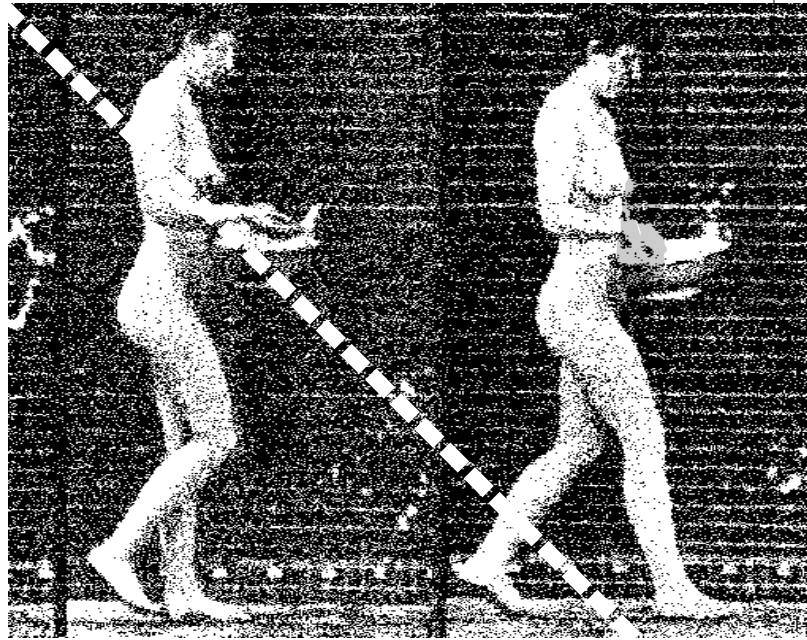
Вищенаведені міркування про долі сучасного сепаратизму логічно підводять нас до проблеми: чому ж в Україні при її мовній, релігійній, історичній, звичаєвій та іншій гетерогенності досі не зародився впливовий сепаратистський рух?

Упродовж усього часу існування незалежної Української держави зовсім не бракувало прогнозів про можливість її розпаду. Територіально нинішня Українська держава сформувалася порівняно недавно: цей процес тривав століттями і завершився тільки у 1954 році. Тому досі існують яскраво виражені регіональні відмінності у ментальності, способі життя, звичаях, історичній пам'яті населення Криму, Києва, Донбасу, Галичини, Закарпаття, Буковини тощо. Сьогодні в Україні видається цілком можливим вияв сепаратизму як на етнічному ґрунті (напр.: кримські татари, закарпатські русини), так і на підставі територіально-історичних відмінностей (Донеччина, Закарпаття, Крим, Галичина). Проте, особливий інтерес, як в науковому середовищі, так і серед діючих політиків (особливо серед останніх!), викликає т. зв. «російське питання». Нагадаємо, що в Україні понад 20% населення складають етнічні росіяни, понад 50% населення віддають

перевагу російській мові у повсякденному спілкуванні, а від 30 до 40% жителів України згідно з даними різних соціологічних опитувань вважають російську мову своєю рідною.

Крім того, потенційна небезпека російського сепаратизму суттєво зростає завдяки наявності потужного зовнішнього джерела його підтримки. Факт розпаду совєцької імперії і проголошення незалежної Української держави та ще й на тлі інтеграційних процесів у Європі перетворився у надзвичайно болючий комплекс для російської національної самосвідомості. Багато російських т. зв. націонал-патріотів заохочують поширення ідей, а навіть і прямиї дії, спрямовані на підірив територіальної цілісності Української держави. Тут і регулярні вояжі мера Москви у Севастополь, і нелюб'язні висловлювання високих посадових осіб. Як приклад такої заяви можна навести витяг зі статті директора Інституту країн СНД К.Затуліна «Українсько-російський договір: обман століття», опублікованої в «Независимой газете» 28 січня 1999 року: «Від Росії дуже багато залежить: чи буде нова «Українська Народна Республіка» існувати тільки за Тисою чи за Бугом, чи за Дніпром, чи український етногенез охопить усю територію, на яку претендує сьогодні Україна (і ми втратимо при цьому 11

росіянами України як історичної, політичної, як культурної, духовної та національної реальності, до уявлення про неї як про орган «загальноруського» організму (чи агрегат загального механізму), а не як про окремий організм (або механізм). Саме люди з гностично-маніхейським світовідчуттям говорять про «український туман», який «должен развеяться», та про Україну як витвір диявольських сил. Українцям же залишається сподіватись, що **гностичний туман розвіється, і російські маніхеї-українофоби перестануть плутати сонце з місяцем та дивитись на світ крізь чорно-білі окуляри.**

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

млн. асимільованих росіян), чи подолає і цей кордон і ми втратимо значно більше – всі ці можливості безпосередньо залежать від позиції нашої країни і нашого народу».

Незважаючи на наведені докази на користь виникнення в Україні сепаратистського руху взагалі і російського зокрема, не лише впливового, але й просто помітного сепаратистського руху в Україні досі не виникло.

Більшість дослідників сучасної української історії схильні вважати, що в Україні до серпня 1991 року домінував етнонаціоналізм, тобто українська нація розвивалася на народній основі (за схемою «мова-нація-держава»). З моменту ж здобуття Україною незалежності та власної державності, вона отримала чималу кількість громадян, які або не мали сформованого почуття української національної ідентичності (т. зв. російськомовне населення, або ті, хто ідентифікував свою приналежність до інших етносів). Досвід формування сучасних націй переконував у тому, що національна ідентичність цих громадян вірогідно формуватиметься згідно із західноєвропейською моделлю, т. зв. громадянського націоналізму, тобто за схемою «держава-мова-нація». На користь вибору Україною моделі громадянського націоналізму свідчила масо-

ва підтримка усіма етнічними групами незалежності України, недискримінаційна формула громадянства, прогресивний Закон про національні меншини.

І міжнародний досвід, і досвід національного будівництва в Україні доводять, що на сучасному етапі звернення до практики етнічного націоналізму є категорично неприйнятним. У сучасній Європі політика етнічних чисток неможлива і самовбивча, переконливий цьому приклад – сучасні балканські війни. Політика такого роду тим більше неможлива в Україні, де етнічні росіяни складають значну частину населення країни і вправі розраховувати на адекватну за методами і потужнішу за засобами підтримку з боку метрополії. Цей факт усвідомлюють всі, і закликів до міжнаціональної конфронтації не чути навіть із табору радикалів.

Належить також враховувати, що абсолютна більшість прихильників української націоналістичної ідеології є принциповими прихильниками демократії і, віддаючи належне всім героям боротьби за визволення України, в ідеологічному плані вважають себе прихильниками не інтегрального націоналізму Д.Донцова і С.Бандери, а демократичного народництва М.Драгоманова, І.Франка, М.Грушев-

ВОЛОДИМИР ЦИБУЛЬКО

© Володимир Цибулько, 2000

О Л І М П І А Д А 8 0

ського, або/і консервативної ідеології В.Липинського і П.Скоропадського – політиків, які зарекомендували себе прихильниками ідей плюралізму та національної злагоди. А етнопонаціональна практика державного будівництва базується на колективно-авторитарній ідеології. Саме тому ліберально-демократична ідеологія й практика державного будівництва, вибрана Україною, сумісна тільки з ідеологією державного націоналізму. Запровадження в нашій країні практики етнічного націоналізму неможливе ще й (і головним чином) тому, що існує ціла низка чинників, які дроблять етнічну єдність українців, як-от: мова, релігія, історичні традиції, політичні погляди тощо.

Необхідно, однак, враховувати, що суперечності між етнокультурною і територіально-політичною моделями на практиці не є аж такими різкими. Етнопонаціоналізм на певній стадії свого розвитку виявляє претензію на власну державність, а в країнах, сформованих на базі громадянського націоналізму, майже завжди існує певна референтна культура, носієм якої виступає політична еліта. В нинішню епоху інформаційної революції держава має можливість для прищеплення громадянам, які живуть на її території, ознак культурної спільноти. Головною з цих мож-

естетика кухонь
патетика бухань чи бухань (інь-янь)

це не втома життя
це втома питань

стомився більше самого Бога
питати хто винен що делать й для чого

кришталі учорашні у вранішніх головах дзвенять
«Учора забув помолитися
і заснув як свиня».

Це Шевченко. «Журналь»

мною снять мої сни чи не снять
тільки в роті язик як гранатний запал
учорашнє словесне вино потопило вину
розсмішило засмучену статтю

це інцілігенція це ні дати ані взяти
гланди й місячні герпес й сонячні
смакота комунальних проклять
мати — мати тато — тато
москалі — москалять рагулі просять кальцію

ливостей є творення єдиного інформаційного простору. Цей процес для формування модерної нації має не менш важливе значення, ніж організація єдиного ринку для формування держави в період раннього капіталізму. Мусимо, однак, відзначити, що в Україні за всі роки незалежності надзвичайно мало зроблено для створення сучасної інфраструктури та насичення її різноманітною інформацією, яка б формувала й доносила до широкого загалу привабливий імідж громадянина модерної України.

Сьогодні маємо ситуацію, коли більшість громадян України завдяки телебаченню, радіо та пресі включені в інформаційний простір інших країн, переважно Росії. Адже комсомольського гасла «якщо не я, то хто?» при капіталізмі просто не існує: усі ніші на ринку заповнюються миттєво і вклинитися в ринковий потік, проспавши старт, дуже важко. Отже, включеність українських росіян в інформаційний простір Росії дозволяє їм, з одного боку, відчувати свою причетність до життя Росії, а з іншого – не плекати ілюзій щодо рівня вирішення соціальних і культурних проблем у метрополії.

Оскільки міжнаціональні конфлікти не виникають на порожньому місці, а звичайно є захисною реакцією націо-

ІГОР ТАНЧИН
ЧИ
МОЖЛИВИЙ
РОСІЙСЬКИЙ
СЕПАРАТИЗМ
В УКРАЇНІ?

і всі разом стронцію
і смажусь на сонці я на дунці я на манці я
де професорська мантия?
де останні штани?

усе варяться в шлунку страни
і штани й рукописьма і чотири земних сторони
все це вариво ще задовбає тебе
загребе твій город і тебе загребе кагебе
чи злапа гестапо чи захряца яка сігуранца
помираючого померанца
чи схопить за яйця
курочку рябу чи бабу чи бабця якого арабця
а чи присудить до смерти

в своїй комуналці читати стіхі комунаці
і мати у سراці режим і вождя
і ціну на водяру а решта ніштяк

скло пляшкове очам допоможе засклитися
і прохавать до дна увесь оцет солодких понять
учора забув помолитися
і заснув як свиня

тільки що кому значать всі ці імена
а статистика штука сумна сумнувата
і вісті — не вісті в газетах суцільний Брайль
щупай не щупай папір хрінуватий
а правда що вата
хочеш пхай в ніс чи у вуха пхайль
у кожного в черепі свій Ізрайль
із рай ль у рай ль
вибирай собі рай ну а я вибираю життя
чи буття чи присутність знаку
як на гербах злаку

он вигонять на пашу отару вовкатих овець
тато диктато
папа гестапа
бацька є бацька
й отец ну полнейший звіздець

правда про нас це дзеркальні уламки сердець
це вже не любов а чорт зна що
це вже не гриби а гриби звідси
це якась парасолька парапечерик
це якась паранойка
це зерен блаженні зойки чи сексуальні муки
у момент перетворення їх у муку

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

нальних меншин при наступі на їхні права, тобто при посиленні етнічного націоналізму, то міжнаціональний мир і спокій в Україні вказують на те, що таких процесів у нашій країні не існує. Проте, на жаль, не робиться також практичних кроків на шляху до утворення українського культурного простору, привабливого для усіх жителів України. Адже, якщо подивитися, скажімо, на Галичину і Донбас, то у національному плані це дві різних держави! Причому кожен регіон схильний визнавати лише власні культурні та політичні пріоритети і прагне поширити їх на територію усієї України. Залишається дякувати Богу, що межа між ними не пролягає безпосередньо через Збруч, бо біди було б не уникнути. Але з 1991 року і по сьогодні в нашій країні фактично не було реальних спроб не тільки впровадження, але навіть вироблення такої концепції української політичної нації, яка б могла стати основою для компромісу між різними національними ідентичностями, представленими в Україні, а також яка була б відкрита впливам сучасних світових гуманістичних тенденцій.

Однак, відсутність міжнаціональних конфліктів сьогодні зовсім не означає, що вони не можуть виникнути в майбутньому. Особливої уваги заслуговує та обставина, що

упродовж недовгої історії сучасної Української державності домінування культурних пріоритетів стало визначальним чинником політичного життя країни. У слабо структурованому політикумі України політичний вибір індивідів формується здебільшого під впливом певної національно-культурної групи, її способу світосприйняття.

Загальновизнано, що сьогодні головними факторами, які диференціюють громадську думку в Україні є дві дуальні опозиції: «реформаторські – антиреформаторські настрої» та «патріотична – проросійська налаштованість». Але визначальною з них є якраз друга, причому проросійські настрої майже завжди супроводжуються критичним ставленням до соціальних та економічних реформ. Зокрема, електоральна поведінка населення на останніх парламентських виборах в березні 1998 року продемонструвала, що у тих регіонах України, які налаштовані проросійськи (південні та східні області) – виразно переважають антиреформаторські настрої. Комуністи, набравши в середньому по Україні 24,6% голосів, у Луганській області отримали на свою підтримку 46%, у Донецькій та Харківській – по 36%, в Миколаївській – 39%, Херсонській – 35%, але навіть не дотягнули до 3% у Тернопільській та Івано-

моя біографія починається на ку-ку

а з неба світиться лице
і не сальце і не яйце і не камбала
це Савл із очима Павла

в слов'янофільському крилі лишивши три пера
третій Рим другий Крим і десятий Стамбул
звіздане звізданул чи звіздає
Ізраїль ізрає
сіяїль сіяє
зоря не згорає
царь Борька кіряє
а Савл наливає а п'є вже Павло
між ними є третій він стягує цло
він вилизує краплі зі шкла і кривавиться шкло
слов'янофільське крило
з-поза спин нависає
Чехія чеше а Латвія латвить
а Литва за литки хапає
а Португалія портить гальок
а в Франції пранці а в нас лиш тумани уранці

бідне воїнство рідних країв
воно і само стомилось в очікуванні на Годо
а особливо бабнота його
солдатня знає точно —
всі війни придумують інцилігенти
наживаються на війнах генерали
солдати мруть з голоду
а жінки від певних хвороб
цей розплідник лакеїв і лярв
пишнослови врочисто йменують народ
і у того народу пульсуючий нерв
спрагло требає сотку
не землі а водяри...

доброзичливці труть окуляри
попи допивають кагори
а народ-недород розгортає прапори
а гармати потребуєть наводки
а в мене повний ротманз водки
й большой дірол у голові
і трішки порвані трусарді
у тому місці про яке не кажуть
і під тиском вражень
йому потрібний сильний стіморол

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Франківській областях, менше 4% набрали у Львівській області. (Порівняно вищу прихильність до реформ виказують жителі Криму, проте цей регіон є гомогенним у національно-культурному плані, у ньому практично немає потреби якось узгоджувати своє ставлення до реформ з національним вибором).

В Україні неодноразово робилися серйозні спроби створення російської партії з лівоцентристською політичною орієнтацією (одна з останніх у цій лаві – СЛОН). Її творці розраховували, що така партія могла б претендувати на суттєву підтримку мас, навіть якщо її підтримуватимуть винятково представники російської та російськомовної інтелігенції та малого бізнесу Сходу й Півдня України. Але проблема полягає в тому, що в незалежній Україні російське і російськомовне населення було і залишається головною опорою лівої частини партійного спектру (3). Доречно відзначити, що Л.Кучма, який в 1994 році прийшов до влади головно завдяки підтримці російськомовного населення (серед тих, хто віддав свої голоси за нього, понад 75% становили жителі східних та південних областей), взявши курс на реформи, змушений був спертися на підтримку правих партій, які об'єднують переважно укра-

їнофонів. І уже на наступних президентських виборах основну підтримку Л. Кучмі виявили жителі Заходу та Центру України (конкретними цифрами у даному випадку оперувати складніше, враховуючи потужне залучення т. зв. «адміністративного ресурсу»).

Як показує історичний досвід, накладання етнічних і мовних відмінностей на протилежні політичні орієнтації вкрай небезпечно, бо власне таке поєднання факторів створює найсприятливіший ґрунт для виникнення міжетнічних конфліктів, переростання міжнаціональних непорозумінь у сепаратистські рухи.

Які ж на сьогодні головні стримуючі фактори, котрі не дозволяють розгорітися міжетнічним конфліктам в Україні?

Одним із найважливіших є той, що сьогодні в Україні питання фізичного виживання постають незрівнянно гострішими за будь-які інші. Люди просто не здатні на повну силу перейматися існуючими національними проблемами. Включеність більшості населення України (особливо російськомовного) в російський інформаційний простір переконує, що перед жителями Росії постають ті ж самі соціально-економічні проблеми, що й перед громадянами України, ба більше, громадяни Росії змушені брати участь у

а поряд з дрюком походжає мінтон
а клином вибиває клінтон
це саме там де Біла хата і хрущов у вишнях
і заповза в кровать якогось кузьки мать

вітчизно гвинтокрилих поросят —
летять ці свині по країні
під осінь з неба моросять такі дрібні немов роса
такі прозорі й білі у снігах
такі зелені у лісах такі зелені й партизанські
аж часом трохи білоруські
такі провірено кошерні
такі хрумтячі на зубах у черні
інцілігенти ці молочні поросятка
на кухні у татка диктатка
у папки гестапки
у бацьки є бацьки
і в отца найп'ятикутнішого звіздеца

а в той час коли ти перчиш своє їдло
перчить зверху й тебе якесь падло
і радісне радіо радить як краще
перчити один другого для когось третього

ці кухонні упирі просять війни
кендюхи сатани
без війни вони ни-ни
нуль без палички
чи паличка без яечка
щоб жереби іржали
щоби тріщали гнuzдечка
це балістика через вікно
це маріна по телевизору
це ревізія термометра
кінець світу 37,7
ці душі мов подерті газети
виміта стара зечка
і палить на цвинтарі старім
поряд з цвинтарем цирк
в нім для тих, хто на цвинтарі є додаткова
вистава
«кров людська не водиця»
її є багато прошу пана втопиця

стукає в вікна палаюча синиця
у броньовані вікна палаюча синиця
у тротиліві склади доль палаюча синиця
як їй легко летиться

111

ВОЛОДИМИР
ЦИБУЛЬКО
ОЛІМПІАДА 80

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

внутрішніх і зовнішніх збройних конфліктах, яким не видно кінця, потерпають не тільки від бездарного керівництва, як і українці, але й від тероризму. Від спокуси регіоналізму і вирішення своїх соціальних проблем за рахунок сусідів утримує також недавній досвід розпаду СРСР, який переконливо свідчить, що сепаратизм аж ніяк не є найкращим і найкоротшим шляхом розв'язання соціальних проблем.

Якщо ж до вищезазначеного додати ще й такий важливий чинник, як нерозвинутість в Україні громадянського суспільства, невміння людей творити асоціації для захисту своїх прав, то стає зрозуміло, чому сьогодні більшість людей просто не задумується над можливістю якихось серйозних кроків до внесення змін у політичну систему країни і, зокрема, таких, які б передбачали можливість регіоналізації України.

До усього сказаного належить додати ще й зовнішній фактор. Глобалізаційні процеси в сучасному світі призводять до того, що поділ людства на національні держави виявився вигідним для тих країн, які опинилися біля керма планети. Використовуючи свої ключові позиції у світовому співтоваристві, вони, таким чином, закріплюють поділ світу на індустріальні центри і світову провінцію (4). У та-

кому контексті збереження цілісної України є вигідним, бо полегшує відтворення економічної спеціалізації цього регіону у світовій капіталістичній системі у ролі сировинного додатка, носія фізичного потенціалу у міжнародному поділі праці.

Не менш важливим є політичний аспект даного питання. Згідно з лапідарною формулою З.Бжезинського: «Росія може утвердитися як імперія тільки внаслідок поглинення нею України». На Заході чудово розуміють, що значно легше контролювати Україну як єдине політичне ціле. Сепаратистський рух в Україні неминуче призвів би до перекроювання кордонів у цьому геополітично нестабільзованому регіоні – дуже ймовірно – на користь Росії.

Крім того, Захід просто бажає уникнути нових збройних конфліктів, які можливі в цій частині світу при порушенні існуючого геополітичного балансу. Практика балканських воєн переконала «капітанів світу», що регіональні конфлікти вимагають надто великих затрат сил і коштів, не приносячи при цьому бажаних результатів.

Росія ж наразі має занадто багато власних проблем, аби ініціювати сепаратизм в Україні. Крім того, вона змушена настільки рахуватися з інтересами Заходу, щоб не

диригент вже постукує по пюпітру
прокидайтесь рідненькі
те що вам снилось давно вже не сниться

екі смішні пахольчики
совають в носа пальчики
в кишенях у них пістольчики
ракетки у них трайдент
але стоять у штатах
в них хати криті матом
хоча бува і шифером
колеса в них квадратні
легко работать шофером
пересувати шафи
з кутка в куток і в зад
без мила й без електрики
це знаки пост-модерну
хоч скажуть що еkleктики

ми сідаєм в еkleктичку
щоб побути поза містом поза раком буквов зю

і коли вагон рушає
аж тоді ми помічаєм

що маршрут наш «Київ-Пекло»
і стоп-крани не працюють

естетика кухонь
патетика бухань чи бухань (інь-янь)

це не втома життя
це втома питань

стомився більше самого Бога
питати хто винен что делать й для чого

кришталі учорашні у вранішніх головах дзвенять
«Учора забув помолитися
і заснув як свиня».

Це Шевченко. «Журналь»

мною снять мої сни чи не снять
тільки в роті язик як гранатний запал
учорашнє словесне вино потопило вино
розмішило засмучену статтю
і не знаєш що далі
співати чи кров'ю ригать

виступати проти нього відверто у принципових питаннях.
А саме до таких, безумовно, треба віднести існування незалежної Української держави.

Наскільки сильними є ті соціальні групи, які зацікавлені в збереженні політичної цілісності України? Спробуємо виділити основні з них.

Насамперед, це ті носії етнічної культури та національної самосвідомості, для яких національна державність є самодостатньою і самоочевидною вартістю. Судячи із соціологічних опитувань, найбільша кількість їх зосереджена в західних регіонах України та у місті Києві.

Сюди ж варто долучити столичну та регіональну номенклатуру, зацікавлену в існуванні держави, позаяк вона розглядає її як інструмент власного збагачення, забезпечення високого соціального статусу й відповідного авторитету як в Україні, так і за кордоном.

Це також та частина бізнесу, що пов'язана з владою і якій остання створює тепличні умови (не без користі для себе, звичайно). Про бізнес як про самостійну силу в Україні поки що говорити не доводиться.

Бездіяльність українського уряду в національному питанні (або, краще сказати, його невтручання до цієї сфе-

ри) у поєднанні з відсутністю громадянського суспільства, а також великими економічними і соціальними проблемами в Україні та у її північно-східного сусіда, зацікавленість Заходу в існуванні цілісної Української держави, аби утримувати її економічну спеціалізацію як сировинного додатку Заходу, а також задля підтримання доволі хисткого геополітичного балансу в цій частині Європи, створюють ненадійну рівновагу, яка дозволяє зберігати цілісність Української держави.

1. List F. The National System of Political Economy. Цит. за: Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. К.Маркс проти Ф.Ліста. – К., 1998. – С. 219.
2. Романенко С.А. От государства-региона к региону национальных государств. Австро-Венгрия и Средняя Европа // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. – М., 1997. – С. 15.
3. Див.: Васютинський В. Вибір влади: між ідеологією і психологією // Українські варіанти, 1998, – №2, – С. 34-37.
4. Див.: Wallerstein I. Development: Lodestar or Illusion? – Bombay, 1988; Валлерштейн И. Капиталистическая цивилизация // РЖ «Социология». – 1993. – № 3-4.

«душа повернулась в заблукане тіло
летіла світами в людину руїну
світи безіконні до тіла присіла
любов спопеліла душа мов пір'їна
нізвідки нікуди і ангели сонні
червона калина і пам'ять провини
морозна калина мов смак кокаїну
і сльози солоні Христос до Іуди
себе забуваю це ще не провина
калина червона ти Божо кровина
ув області серця людина руїна
ці ангели в небі обличчя іконні
червона калина мороз біля скроні
снеги по країні
снеги солов'їні тебе забуваю
калина червона така безборонна
ув області серця морозна раїна
ці ангели в небі калинова пляма
червона калина сніги білотканні
моя незагоєна рана...» під їх крилесами
ти перша й остання

а по дому по моєму та все лазять «жучки»
в лапках їхні лапки
це їхня профспілка затруднює їх
в рахунок моїх же податків
смуток мій мовчазний
та і радість не галаслива
а буття як в шовках все в питаннях
корінням у небо росте собі сад
ретроспективної перспективи безжалісна жалість
крилаті свині з небес моросять
к чому би це пригадалась
° . . -80
час заштопаних презервативів

113

ВОЛОДИМИР
ЦИБУЛЬКО
ОЛІМПІАДА 80

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

А Н Н А
© A.V.Wendland, 2000
В Е Р О Н І К А
В Е Н Д Л Я Н Д

**РУСОФІЛЬСТВО: ЩЕ ОДИН
УКРАЇНСЬКИЙ ПРОЕКТ?
ЗАУВАГИ ПРО НЕВТІЛЕНЕ
П Р А Г Н Е Н Н Я**

Упродовж усієї української історії, як сформулював у своїй історичній есеї Іван Лисяк-Рудницький, найбільшу вагу мали три екзистенційні проблеми: питання взаємин із сусідами на півдні - тюрко-татарськими етносами та Османською імперією; із сусідами на Заході - поляками; врешті, взаємини із Московською державою та Російською імперією на північному сході. Всі ці три чинники залишили помітний слід в історії та ґенезі української нації.

Спершу, на перебіг подій на території України від часів пізньої античності впливала непевна ситуація на межі із степом. Почергова зміна станів конфронтації та співіснування, яка століттями була притаманна стосункам між осілими та кочовими культурами, однаковою мірою ґенерувала і ризик, і шанси та ресурси: без неї неможливо уявити собі ані торгівельної потуги середньовічного Києва, який виступав посередником між Сходом і Заходом, ні Гетьманщини й Січі в якості ранньоукраїнських державних утворень. Незахищеність кордону зі степом призводила до нечуваних людських жертв. З іншого боку, найбільша катастрофа середньовічних східних слов'ян – монгольська навала XIII ст. – стала однією з найважливіших передумов етноґенезу українців у південно-західній Русі. Тюрко-татарський «фронт» у північному басейні Чорного моря, який проходить впоперек території сучасної України, зник у XVIII

ВОЛОДИМИР ЦИБУЛЬКО

С Л А В А

із пальмовим віттям
лахудра стара
прибилась додому
із плачем «подай!» подали
і в хату впустили зігріли впоїли
й впоїлись самі

це слава була
вона нам в вино клофелін досипала
і винесла дім весь
від обручок і скла до задріпаних майток
залишила ножа
мов світ полякайте
й самі полякайтесь

«вбиті славою»
нам на хресті написали
дім нам став як могила
і як воно нам повертатись щодня
в дім-труну в голі стіни де є тільки ніж

батько першим сказав
ти молодший тобі іще жити

ст. після успішно проведених Російською Імперією турецьких воєн.

Те ж стосується і польського «фронту» української історії, який був остаточно зруйнований з появою нового післявоєнного порядку: віднесення українських областей до теренів польського панування упродовж століть призвело до неймовірних утисків та кривавої конфронтації, з іншого боку сприяло залученню українських діячів до світу західної політичної, культурної, аксіологічної системи. Власне вона у поєднанні із східнослов'янською візантійською орієнтальною спадщиною українців і сформувала специфіку української культури: вітальність і наполегливість, а водночас роздвоєння і тендітність. Як наслідок – протилежні діагнози: одні підкреслюють дивовижний успіх процесу становлення української нації попри майже повну та неодноразову втрату еліти та інтерпретують українську гетерогенність як плюралістичний шанс, інші вказують на той факт, що українська національна свідомість до сьогодні залишилася minority faith (вірою меншості – англ.), а українська культура без цілеспрямованих affirmative actions (підтримчих заходів – англ.) мабуть ніколи не оговтається від наслідків двох століть русифікації.

Таким чином, ми підійшли до третього «фронту» української історії, а саме російського. Лише він досьгодні за-

лишається «відкритим» і приховує в собі конфлікт. Але поставимо питання так: а чи був цей фронт фронтом? А може, і російська і українська історія лише порівняно пізно змінила сенс українсько-російських стосунків, які спершу були амбівалентними та різноманітними, і лише потім стали виключно стосунками на «фронті»? Обидві сторони презентують чимало нібито цілком непохитних переконань. Більшість росіян і на десятому році української незалежності цілком очевидно не можуть з нею змиритися. Навряд чи існує якийсь інший дискурс, окрім античеченських настроїв, який би настільки об'єднував розколоте та дезорієнтоване російське суспільство так, як антиукраїнський, – чи йдеться про неолібералів, чи про ура-патріотів, олігархів чи представників декласованої інтелігенції: усі вони радо товчуть Україну.

Одне з останніх свідчень – статейка в Коммерсантъ-Власть (Замочены в Ингуле // К-В. – № 32. – 15.VIII. – 2000), котра називає політику уніфікації та нівеляції, що її провадила Єкатерина II в басейні Чорного моря і яка призвела до ліквідації Запорозької Січі у 1775 році – «однією з перших антитерористичних операцій у Росії» – між іншим також свідчить про те, що антиукраїнський та античеченський дискурси за певних обставин можуть переходити один в одного. Чи йдеться про українських козаків, а чи про че-

АННА
ВЕРОНІКА
ВЕНДЛЯНД
РУСОФІЛЬСТВО:
ЩЕ ОДИН
УКРАЇНСЬКИЙ
ПРОЕКТ?

бери ніж і ріж мене й їж
зі шкіри ще щось можна зшити
якщо жили розумно зсукати

другим брат сказав ні
напишіть моє ім'я на білій стіні
я з ним одружусь як на жінці
він в мені житиме так як і жінка в печінці
і пішов ніж гуляти
від брата до тата
чим хата багата а в хаті багатій

ночують вітри волохаті
та очі страшні мов голодні солдати
сіяють на чолах криваві печаті
яка філологія така й проливається кров
такі й розсипаються атоми мічені —
банкет на позичені

банкет на позичені славо удався на славу
банкет на украдені славо - кривава халва
халва на халяву вдалася кривава
криваво багата як хата
а ніж став як свята

третьою мати сказала тепер я вдова
і піду за ножа доживати віка

та схопилась сестра та слова по словах
заходились скакати
мов коні по стайні
чи по п'яній корчмі козаченьки останні

приходила слава і всіх нас послала
розклала в світлиці кістки до кісток
невістки до невісток чи то невісток
яка з них від ласок пищала
уже й не згадає ніхто
ні перчений ні вчений
ні хлібець печений
нас ославила слава
і син її наволоч
ножик славович
кажуть прізвище в нього сячений
але це для черні

у порожньому домі робота - любити свою порожнечу
бо та порожнеча твоя наречена

115

ВОЛОДИМИР
ЦИБУЛЬКО
СЛАВА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ченських бійців – усіх їх Росія століттями **успішно «мочит в сортире»**.

З іншого боку, національно налаштовані українці не терплять жоднісінької московитської краплі у власній історії успіху і ладні задля цього ігнорувати численні факти власної історії або трактувати їх перекручено. Варто згадати хоча б про той факт, що українська та російська культура принаймні від часу включення більшої частини території України до складу Росії перебували у тісному зв'язку, і обидві розцінювали це як великий здобуток. Те, що українська еліта з кінця XVII століття була важливим людським резервуаром для модернізації Росії – один з аспектів взаємної історії, який доводить, що вона не завжди розвивалася за схемою «русифікація – опір». Той факт, що патріотично налаштовані українські активісти були в Російській державі від початку XIX століття звичним явищем, ілюструє українсько-російську амбівалентність. Чоловіків та жінок, які досліджували українську історію, збирали національну культурну спадщину, творили українську мову, заклали підвалини пізнішого масового українського руху, їх об'єднували переконання, які сьогодні відкидають як «локально патріотичні». У часи, коли політику визначали транснаціональні та династичні ідеї імперії, а селянські маси, які складали 95% української нації, усвідомлювали себе переважно як «ту-

тешні», «не-міські жителі», «селяни», «русини», «руські» і не виконували найсуттєвішої передумови національної комунікації – вміння читати й писати – думка про українську національну державу за французьким зразком була такою далекою, що її ніхто всерйоз і не висловлював.

Протоукраїнська самосвідомість була достатньо гучною та часто інтегрувала найрізноманітніші елементи, які нерідко заперечували один одного, що за певних умов призводило до суперечливих коаліцій. Турбота про підтримку соціального status quo та відданість династії, особливо у першій генерації діячів українського «відродження», поєднувалася із ностальгійними спогадами про «старі права та свободи», які існували на території Гетьманщини ще до середини XVIII сторіччя, що перетворило гетьманську Україну у складі Росії на привілейовану територію. Останнє містило у собі прихований конфлікт, цілком у дусі царської держави.

Окрім вище переліченого певну роль у розвитку протоукраїнської ідеї відігравали також романтичні соціально-революційні та ліберальні уявлення, які в свою чергу йшли в парі з антипольськими та антикатолицькими упередженнями. Орієнтація на соціальне питання та народну мову як медіум освітньої революції на селі прив'язувала «українофілів» до загального російського дискурсу реформ у на-

із пальмовим віттям лахудра стара
славославця з волоссям русалки й собачим
хвостом
чому ж ти мовчиш втому втом
тут розмова уся — діалог пінопласту зі шклом
а мораль як марал
зачепилась рогами об гілля
людидобрі приходьте у слави весілля
хто за кого іде ще не знає ніхто
таємниця як сало у бодні засипана сіллю
до пори чи до гласу згори

та ніхто не прийшов
бо кому було йти
коли слід тої слави послідив всі хати

відбанячила слава на славу
порожнеча дарунків наслала
а ніщо із ніким приварганили бочку нічого
не було хризантем й телеграми від Бога
але то нічого то все поправиме
під стіл закотилося п'яне незримо
у запічок чухнуло
впите у дим невідчутне

літрів зо два самогону тихцем засобачило
таке худосочне небачене
решта хто був загубили себе ще на підступах
згодом по світу знай підуть епістоли
де буде більше подробиць й потилиць
добре весілля — як добре упились
добре похмілля — як чомусь навчилися
а добра слава — це справа кривава
колись по весіллях таке цінувалось
і проста радість так просто творилась
а простирадла над домом сушилися
які імена в голові ворушилися
як глисти — артисти і члени парламенту—
як елементи орнаменту

бо слава то жінка з великими пальцями
і пальці ніколи не шкодили їй
вишивати на п'яльцях
зберігаючи всі атрибути
та все гладдю старою наївною гладдю
бо їй у житті не траплялося іншою буди

коханою ніжною вірною й вічно офірною
всупереч лихоліттям із пальмовим віттям

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

родній освіті та звільненні селян – щонайпізніше від часу польського повстання 1863 р. полонофобія стала реакційною державною лінією і, до речі, першою ознакою «націоналізації» російської внутрішньої політики. Те, що полонофобія зумовила подальшу українофобію багато антипольськи налаштованих українців усвідомили тільки після того, як український культурний рух був розбитий і паралізований. Але спершу численні українці (скажімо, Пантелеймон Куліш) на певний час добровільно впрягалися в антипольську політику царського режиму – і це теж один із розділів українського русофільства.

В цілому ера українсько-російського порозуміння та взаємної інспірації закінчилася у 1863 р. Ще у першій половині XIX сторіччя романтичний українофільський настрої надихав дослідників української старовини із середовища освічених росіян і викликав хвилю симпатії до «російської Італії». Україна вважалася «справжньою» Руссю, де начебто збереглася справжня пам'ять про старі слов'янські традиції та козацьке лицарство. Власне на цій хвилі симпатії досягнув перших літературних успіхів українець на прізвище Гоголь. Проте далекосяжні, модерні концепції українського розвитку всередині Російської Імперії, тісно пов'язані з російським дискурсом реформи, які відмовлялися від двосічного меча полонофобії, стали жертвою

державних репресій. Той, хто намагався поєднати прогресивні елементи протонаціонального «відродження» із вимогами соціальних реформ та федерального устрою в Росії, був класифікований як державний ворог, який зазіхав не лише на увявлення про «исконно русскую землю» Україну, але й на підвалини імперії: «Немедленно выслатъ из края Драгоманова и Чубинского, как неисправных и положительо опасных в крае агитаторов» (Емський указ 1876 р., пункт 11). Підросійські українці останньої третини XIX сторіччя не могли більше співчувати ліберальним «русофільським» концепціям, які вбачали майбутнє України у політичній та культурній єдності із Росією, позаяк там переважив дух реакції.

В Галичині, яка вважається оплотом антиросійської української національної думки і досі саме так сприймається в Україні та в Росії, також доволі довго існувало русофільство – як це не парадоксально звучить. Підтверджене історичними документами існування сильного русофільського руху в Галичині за моїми спостереженнями успішно вилучене з колективної свідомості галичан. Інакше неможливо пояснити, чому рідко хто з пересічних львів'ян знає, яке значення мав для українсько-галицької спільноти Народний Дім (до 1920 р. керований русофілами), який сьогодні виконує функцію офіцерського казино – в той час, коли

АННА
ВЕРОНІКА
ВЕНДЛЯНД
РУСОФІЛЬСТВО:
ЩЕ ОДИН
УКРАЇНСЬКИЙ
ПРОЕКТ?

славославцеславонією
вирозкритою півонією
вирозумілою панією франківською іспанією

вбивши нас слава рила могилу собі
тільки що нам із тої могили
колись очі у неї були голубі
доки нашої крові не спили

чим закінчиться все зрозумів я давно
як полишили дім шестокрилі
й закрутилось зворотнє кіно
і його зупинити було вже не сила
а банкет на позичені славо я втрапив на нього
став ніким втратив душу і Бога
я гудів я ридав я провадив спокуту
спокуту-цикуту гостям доливав
був ніким п'яним вдим
і як дим щось співав але годі збагнути
змалку вчився я їсти з багнета
і по зорях знаходити рим

слава вбила рідну то і ти славу вбий
розпанахай живіт порожнечі

шепотів все застілля причмелений змій
прироблю тобі крила
оголи свої плечі
оголи своє серце для польоту
так треба оголив свої плечі
висмикнув з серця чеку—
зустрічай мене небо
незлюбливе таке й хмароброве

а що було потім
та слава з безслав'я вени порола
а потім лиш попіл лиш попіл лиш попіл
який мені клопіт
а слава а заповідь а не моя
мадонна з копитцями пана
прощайте
заходьте
куди і як моє ім'я
на сьомому небі питайте івана
маю спільне ім'я
і для пана
й для челяді
запитайте івана
славовича сяченого

117

ВОЛОДИМИР
ЦИБУЛЬКО
СЛАВА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

практично кожен знає про історичні заслуги «Просвіти». Сьогодні майже забутий або відомий лише вузькому колові фахівців той факт, що галицькі русофіли майже до 80-х років XIX століття домінували у суспільстві в галузях політичної та інституційної влади, соціального престижу та фінансових структур, і що навіть безпосередньо перед Першою світовою війною добра третина українських виборців у Східній Галичині голосували за русофільські партії.

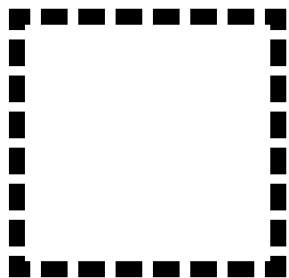
Що зумовило цю прогалину в пам'яті? На таке запитання відповідати доволі просто. Українсько-галицька історія – це насамперед історія успіху народолюбів, тобто переможних популістських українофілів. Москвофіли (їх майже ніколи не називають русофілами), суперники народолюбів, вважаються «п'ятою колоною» Москви у стінах таємної української столиці Львова. Росія інспірувала та фінансувала свою «п'яту колону» «рублями», і тому вони були штучним утворенням. Прочитання того самого фактажу сучасними російськими інтерпретаторами нагадує цю модель, лише з протилежним знаком: з їхньої перспективи існування русофільського руху саме в Галичині виглядає підтвердженням того, що концепція української національної ідеї була вигадана і підтримана австрійцями, німцями та поляками з метою розколу східнослов'янської єдності. Обидві ці точки зору спірні та мало допомагають в оцінці

русофільських концепцій у процесі українського націєтворення у Галичині.

Русофільські програми та політика були у Східній Галичині українською консервативною відповіддю на політичне та економічне домінування польської шляхти. Вони були – окрім хіба що радикальних русофілів, які інституювалися лише на початку XX століття – не конче детерміновані максималістською метою – ідеєю переходу українців у великоруську націю, а поєднували політичний консерватизм, міцний зв'язок із церковними структурами, білоялістські концепції (згідно з якими українці мали вірно служити династіям в Австрії та Росії) з культурною спорідненістю із російським сусідом. Насамперед під враженням поразки русинських вимог 1848 року і наступних антирусинських акцій (проект латинізації кирилиці 1859, репресії проти руху за реформу ритуалу початку 1860 років) колись ворожі традиційні відгалуження русинського руху знову зійшлися: протопопулістськи налаштовані активісти русинського «відродження» об'єднувалися з консервативними церковними функціонерами; романтичне слов'янофільство та просвітницький активізм змішувався із клерикальним консерватизмом. Доволі довго русофільство було радше дифузним Русь-офільством, русинські провідники, виховані на системі цінностей австро-німецької та польської висо-

ЯРОСЛАВ НЕВЕЛЮК

© Я.Невелюк, 2000

НЕЙТРАЛЬНА СМУГА СУБСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО

кої культури, розуміли його як проект, протилежний польській шляхетській культурі. «Еліти» та «культурна нація» є ключовими поняттями цієї концепції – соціальні інтереси галицьких селян спершу не мали першорядного значення. Моделлю для тогочасних русофілів була Slavia orthodoxa, русинська культурна нація, яка покликається на спільну спадщину Київського князівства. Вживане у ті часи означення Галичини як Галицької Русі ясно вказувало тодішнім діячам на цей величний зв'язок. Апеляція до славного минулого Галичини як компоненти Київської Русі містила в собі також консервативне покликання на історичну спадщину українських провідних прошарків (церква, князі, шляхта) – тут русофільські історики були піонерами, саме їхній досвід був пізніше використаний популістами, насамперед українською «державницькою школою». Тут вперше був зроблений наголос на історичних зв'язках Галичини з регіонами, які споконвіку знаходилися за «російським» кордоном. Проекційною поверхнею для «консервативних утопій» багатьох русинів (Анджей Валіцкі) стала ідеалізована Росія, яка на їхню думку не була вражена кризою модернізації, відчутною в Галичині від середини XIX сторіччя, ранньокапіталістичними деформаціями та соціальними конфліктами. Окрім цих ідеологічних точок зіткнення, були також цілком конкретні розпізнавальні зна-

Питання інформаційної безпеки – одна із провідних тем у дискусіях російських мас-медіа вересня 2000. З одного боку, йдеться про захист свободи слова, радше про її оборону перед владою, яка виглядає у північних сусідів чимраз менш привабливою. З іншого боку, нам, українцям, ніяк не випадає нехтувати самою буквою доктрини інформаційної безпеки росіян – перебуваючи через брак власної ідеології в одному інформаційному полі та відчуваючи зловісний тиск пропагандистської потуги наступниці ССРСР, Україна (та, офіційна, де не спрацювала національна ідея) плентається у тіні Великого Брата. Таким чином, хоч-не-хоч, світовій громадськості доводиться числити за Україною передачу стратегічних бомбардувальників і надання плацдарму для каральних операцій у «годину пік» чеченського геноциду, згоду на модернізацію озброєнь, а фактично – на потенційне розміщення ядерної зброї у Криму, нарешті спільні військові навчання, у ході яких, хоч і з іншого приводу, впливля (по-чорному буквально) виняткова брехливість, лицемірство, а надто – дубова неповоротність речників офіційних російських медіа.

ки. Мовні та орфографічні дискусії між русофілами і популістами, які часто ставали об'єктом висміювання, насправді були глибоко знаковими дискурсами ідентичності, де русофіли виступали на захист традицій, а популісти – за порушення канонів.

Етимологічний правопис русофілів містив інформацію про історію мови, підкреслював східнослов'янську спільність і перекидав місток до збереженої церковної літератури та культури бароко. Фонетичний правопис популістів полегшував учням навчання у школі, але при цьому обрубував зв'язки між українською та російською орфографіями, символічний сенс чого винахідники «фонетики» дуже добре усвідомлювали. Австрійська держава і польсько-галицька імператорська адміністрація благословили у 1890-х роках саме цей вибір, що стало важкою поразкою для русофілів, які таким чином втратили вплив на школу і наступні покоління.

Проте причини їхньої поразки знаходилися значно глибше – русофіли вагалися, чи треба розвивати усну мову українців як органічну мову літератури й науки. Замість цього вони спершу орієнтувалися на літературну мову освіченого прошарку, засновану на церковнослов'янських текстах, а відтак почали виступати за переймання російської як «уже готової» літературної мови для усіх східних слов'ян. Тут га-

АННА
ВЕРОНІКА
ВЕНДЛЯНД
РУСОФІЛЬСТВО:
ЩЕ ОДИН
УКРАЇНСЬКИЙ
ПРОЄКТ?

ЯРОСЛАВ
НЕВЕЛЮК
НЕЙТРАЛЬНА
СМУГА

За останнє десятиліття Росія відзначилася трьома принциповими новаціями у царині ідеології, а саме — претензіями на захист рускоязычного населення (в Америці це, наприклад, злодій «Япончик», у Чехії — старий папуга, що пам'ятає «job твою мать» від серпня 1968-го, в Україні — перша е-е... особа жіночої статі); відмовою від незастосування ядерної зброї першою (йдеться про головний — ідеологічний вимір цієї заяви) і нарешті нинішньою доктриною інформаційної безпеки. Якщо незалежні журналісти Росії стривожені головно перспективою зростання цензури на «внутрішньому інформаційному ринку», то західні мас-медіа коментують появу доктрини фобіями Путіна-розвідника, котрий впроваджує звиклі методи відповідно до свого нового статусу. Слід додати — у часі підписання такого документу збігається з підбиттям інформаційних підсумків «Підводної Одиссеї полковника Путіна» — ну ніхто ж їм не винен з таким «пабліситі!» Тим то й «мовою, пам'ятною із совєцьких часів», у доктрині йдеться про «підривному діяльність, інформаційні війни та інформацію як зброю». Як каже герой передачі НТВ Хрюн, «Росія бігає по колу,

і десь там, на її стежці, лежать граблі». Останніми твердженнями на користь цього є ситуація довкола боргів компанії «Медиа-Мост» Газпромові і чергова маячня з підводним човном «Курск»: держава таки йде до безпрецедентної концентрації влади — першої, другої та усіх можливих інших, «а затем»... зосередиться на реалізації завдань вселенських масштабів і вселенської ж дурости, адже запланована операція з підйому атомного човна — стовідсоткова «паблік рілейшнз» акція — обернеться жертвами серед водолазів, загрозою радіоактивного забруднення, колосальними витратами тощо. Героїв з-поміж рабів не бракувало ніколи, вочевидь були Стаханови і серед будівельників пірамід. «Фараонізація» — визначальна характеристика сучасної Росії. Чи тільки її?..

Ясна річ, вплив нової російської «штучки» відчується в Україні дуже скоро — обсяг інформаційних потоків північного сусіда є вражаючим. Проте сакральне — хто такі українці, і чого вони хочуть — навіює думки, існування яких не можна ні довести, ні навіть припустити — доктрина інформаційної безпеки України!

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лицька дискусія уподібнилася до мовної суперечки, яку довго вели українці в Російській Імперії: звичайно, українські інтелектуали хотіли і надалі належати до вищого культурного світу, який висловлювався великоруською мовою, і не сумнівалися в тому, що для освіченого дискурсу знання цієї мови необхідне. Народна мова повинна була вживатися насамперед для освітніх цілей — її злет до повноцінної літературної мови відкладався на ближче або дальше майбутнє. Після завершення цієї дискусії галицькі русофіли проводили суперечливу мовну політику, хитаючись між синтетичною літературною мовою («язичіє») і русифікацією власних публікацій, що зрештою призвело до відходу насамперед селянської частини їхніх прихильників.

Намагаючись опанувати мовне середовище та школи, русофіли зазнали поразки. Незважаючи на це, своєю виборчою агітацією, просвітницькою роботою та організацією взаємодопомоги, яка почала працювати у 1870 роках, вони зробили важливий внесок у політизацію та масову мобілізацію українських селян. Засноване 1874 р. Іваном Наумовичем товариство народної освіти «Общество имени Михайла Качковського» та політична організація «Руська Рада», яка діяла від 1870 року, відігравали тут центральну роль. Ще до того, як популісти заснували подібні об'єднання — «Просвіту» (заснована у 1868 р.) та Народну Раду

— русофіли створили власні, що сприяло налагодженню комунікації між русинською елітою та селянами, а отже було важливою базою для національної мобілізації, розбудовували структуру, яка сягала провінції. Руська Рада доволі довго була єдиною русинською організацією, яка підтримувала перенесення політико-патріотичного дискурсу на село, при цьому «довіренними особами» для агітації на місці були переважно священики. Руська Рада також відіграла значну роль у боротьбі проти маніпуляцій на виборах і як русинське лобі у шкільній, мовній та церковній політиці. Як би там не було, вплив русофілів і пізніше залишався відчутним у специфічній галицько-українській мові та культурі: у літургійній драматургії політичних зборів, сакралізації національної постановки цілей через залучення елементів служби Божої, патетиці політичної мови, агіографії заслужених активістів і національних зразків — усі ці засоби мобілізації вперше систематично застосували русофіли. Одного погляду на біографії та кар'єри активних русофілів вистачить, аби помітити як різоче вони схожі на своїх протагоністів з популістського табору (поступова втрата впливу кліру, перехід активістів до фахової праці). Багато знах русофілів саме тому підтримували особисті контакти і по-діловому співпрацювали із популістським рухом. Такі висновки релятивують уявлення про «боротьбу за кожне

Скористаймося борхесівським прийомом з цитуванням і наведемо фрагмент документа, про який йдеться: «Серйозну небезпеку являють собою: прагнення Росії до домінування в інформаційному просторі України, витіснення України із зовнішнього і внутрішнього інформаційного ринку; розробка Росією концепції інформаційних війн, що передбачає створення засобів небезпечного впливу на інформаційній сфері України; порушення нормального функціонування інформаційних і телекомунікаційних систем, а також цілісності інформаційних ресурсів, отримання несанкціонованого доступу до них». Як вам таке? Зміни мінімальні: «Україна» — «Росія» — «низка країн світу».

Проте, якщо облишити іронію, доведеться констатувати — відсутність послідовної, чіткої та зрозумілої позиції державних мужів щодо національних інтересів призвела до відчутного напруження у суспільстві. Події останніх місяців перекожливо свідчать — «національна злагода та стабільність» виявилась результатом стагнації національної ідеї (загальнодержавного суспільного розвитку, коли кому не подобається термін). Парадокс полягає у

тому, що патріотична, краща частина населення України віддала на поталу гіршій саму можливість критикувати владу, яку ліберальні та незаангажовані медіа у спокійному тоні характеризують як авторитарну, маючи цілковиту рацію. А ми, патріоти — ні пари з вуст. Хто з цього користає, видно на недавньому прикладі у Донецьку, коли до виявів економічного невдоволення було докинута питання про «їзик». Зоряна кар'єра у хлопців з Українського відділу ФСБ!

Загнаний влітку 1999 року у свій п'ятий кут — нагороджений орденом, — В'ячеслав Піховшек уособив тенденції химерного розвитку української журналістики. Продажність зробилася визначальним мірилом успіху у царині вітчизняних медіа. Нагорода з рук тодішнього «ворога преси №6» є лише дотепним символом, його можна порівнювати з долею орденів Британської Імперії, свого часу вручених the Beatles і невдовзі повернутих, однак загальний стан інституцій, покликаних забезпечувати функціонування відкритого суспільства, спонукає вдатися до глибшого аналізу. Перебіг президентських виборів природно спокусив того хлоп-

село» під гаслом «За царя, чи за Шевченка?», які доволі часто пізніше застосовували при написанні історії українського національного руху. З іншого боку, власне за рахунок цієї близькості популістам вдалося перейняти більшу частину русофільської аудиторії. Це трапилося після того, як тільки вони самі себе дискредитували не лише повзучою русифікацією своїх публікацій, але й серйозними недоглядами при організації виборчих кампаній та структур кооперативів. Той, хто, як і русинський селянин, сприймав обидві сторони «нашими», зрештою голосував за гарантовану популістами вищу фаховість. Окрім іншого, це ще й зменшувало ризик державних репресій.

Іх здебільшого виправдовували тим, що рух русофілів інспірували та підтримували російські органи влади. Проте насправді ця допомога була доволі скромною: вона обмежувалася підтримкою низки русофільських видань і активістів, котрі потрапили в біду. Всупереч заяві про виділення «субсидій» в антиукраїнському Емському указі (1876), кошти були надані лише у 1880 роках. Але навіть ця підтримка була негайно призупинена, коли цього почали вимагати державні інтереси (політика економії, турбота про стосунки із Австрією). Селян-русофілів, емігрантів з Галичини, у 90-х роках за погодженням з австрійською владою затримували на кордоні і відсиляли назад, бо на

їхній омріяній «історичній батьківщині» українців греко-католиків з Галичини усе ж розцінювали як фактор неспокою. Майже до початку світової війни, за невеликими винятками, не існувало офіційної політики Росії щодо національних проблем у Галичині.

Навіть начебто керована з Росії «агітація» серед галицьких селян, яка напередодні війни викликала паніку в австрійських службовців, мала не стільки російське, скільки галицьке коріння. Русофільські агітатори ніколи не вели в селянському середовищі дискусій про питання мови та літератури, ця тема призначалася для еліти. Однак щонайпізніше від середини 60-х років у Галичині зростає невдоволення селян своїм становищем, поєднане із позитивним ставленням до Росії — що не в останню чергу було зумовлено антипольською політикою Російської імперії після поразки повстання 1863 р. У прикордонних з Росією районах соціальний протест проявився в чутках про «краще життя» українських селян у сусідній Росії та туманних надіях на російське вторгнення, яке б мало усунути «поляків та євреїв» з їхніх позицій. Реакція державних установ на подібні випадки була жорстокою, і вже у другій половині 60-х років призвела до хвилі арештів, судових процесів та шпигування за русофілами.

Незадовго до початку світової війни «російські ексцеси», як писали в судових актах, тобто заворушення або

АННА
ВЕРОНІКА
ВЕНДЛЯНД
РУСОФІЛЬСТВО:
ЩЕ ОДИН
УКРАЇНСЬКИЙ
ПРОЄКТ?

ця вдатися до чудної акції «референдум» і лише позиція Ради Європи допомогла Україні не втратити обличчя, а ми знову мовчимо. «Каже німець»...

Життєво необхідними складовими нації, а отже елементами національної безпеки, є мова, релігія, освіта і мас-медіа. Обмежимося характеристикою світських атрибутів. У структурі інформаційних потреб чільне місце належить телевізії. Елементарне соціологічне дослідження — перемикання каналів через фіксовані проміжки часу — подає реальний стан справ у царині мови і мас-медіа. Спробуйте. Політику з відповідних питань проводять фахівці, яких готують вищі навчальні заклади, Національних яких у Львові вже не один. У той же час спроба захисту звукового середовища виявилася абсолютним юридичним «ляпом», і призвела до цілком протилежного соціального ефекту. Логіка власника ятки, з якої лунає яке-небудь «Здравствуй, Вася...» приблизно така: «Я маю клопіт з ненаситними податківцями, пожежними, санітарними та іншими інспекторами, це — влада, і ця влада мені «вкручує», що я маю слухати?!. Може я і не люблю блатної російської музики, але тепер пускатиму лише її».

Висновок буде лише один — професійне творення привабливої національної ідеї, яка спрацює так, що «Данія здригнеться» (Л.Подерев'янський), є реальним, на жаль, уже єдиним шансом незалежності, прихистком української ідентичності. Інакше доля України — залишитись поміж інформаційних процесів нейтральною смугою. Брудні онучі, загноєні бинти, порожні бляшанки з-під консервів, трупи... Ave, Україно багатовекторна!

121

ЯРОСЛАВ
НЕВЕЛЮК
НЕЙТРАЛЬНА
СМУГА

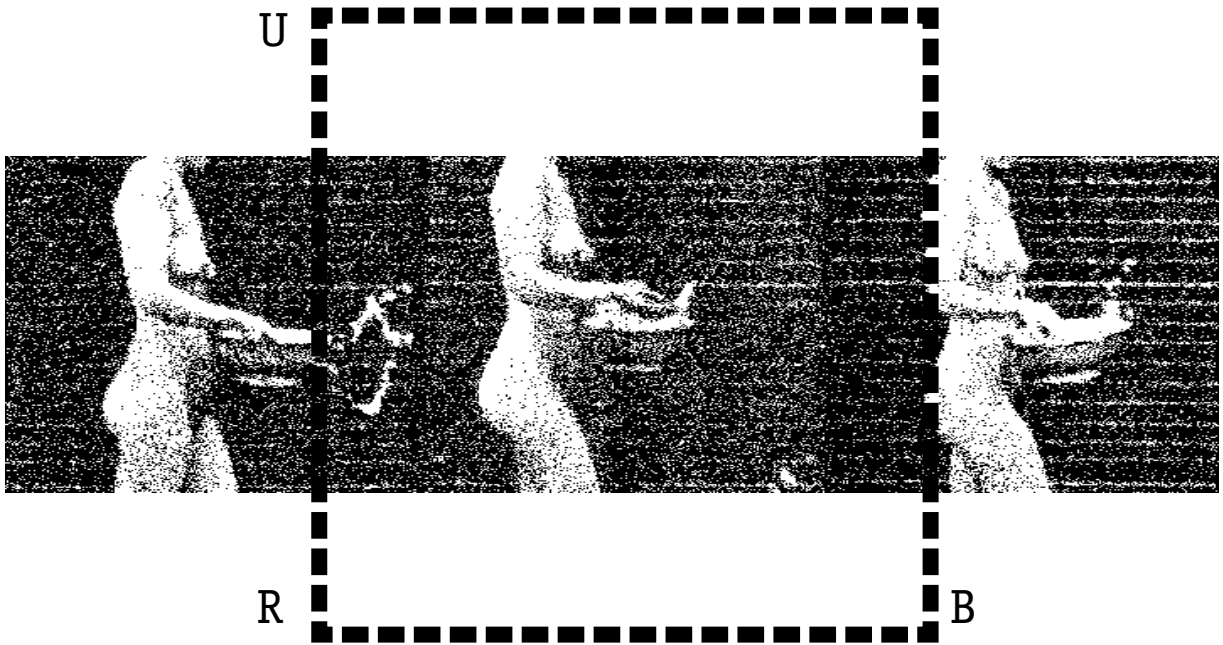

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

спроби перейти на православ'я мали, як правило, ідентичні причини і перебіг, більше пов'язані із суспільними та світоглядними передумовами на місці, а менше — із російською пропагандою. Майже у всіх випадках сільські громади знаходилися у периферійних районах — вздовж російського кордону або в Карпатах вдовж угорського кордону, де провадили специфічний для прикордоння триб життя: сезонна міграція на заробітки до Росії, паломництво, прикордонна контрабанда, еміграція за океан; у лемківських карпатських селах на угорському кордоні також спостерігалася гірська традиційність та байдужість до української національної ідеї, яку відкидали як міську та новомодну. Тут невдоволення селян польським домінуванням, свавіллям державних установ, нелюбими українофільськими священиками або зависокими церковними требами, знайшло вираз у русофільському протесті, який зазвичай лише у пізній стадії скерували у потрібному напрямку міські агітатори з інтелігенції або галичани, котрі здобули церковну освіту в Росії. Ці події в Галичині, яка озброювалася в очікуванні близької війни, призвели до всезагальної анти-русофільської істерії, яку роздмухували українсько-національні політики. Коли вибухнула війна, почалося цькування справжніх і гаданих русофілів, а українці були затавровані державними органами влади як «політично ненадійна

нація». В перші дні війни були страчені без суду або просто вбиті на вулиці сотні людей, яких звинуватили у шпигунстві, тисячі русофілів (повторюю, справжніх і гаданих) були депортовані в концентраційні табори — до речі, ця сторінка історії австрійсько-українських стосунків майже не досліджена.

Які ж висновки можна зробити з цього історичного аналізу? Багато що свідчить про те, що русофільство, не слід гамузом таврувати як зрадницьку ідеологію, а варто сприймати серйозно, як важливий чинник, можна сказати, — мимоволі — української дискусії про ідентичність. Насамперед, русофільству треба знайти місце в історії української ідеї та суспільства; у світлі сказаного вище воно виглядає впливовим напрямком українського консерватизму, галицькою протиположністю до локально патріотичного та вірнопідданицького консерватизму малоросів у підросійській Україні. Увага до консервативних шкіл в українській історіографії, яка спостерігається останнім часом, полегшує дискусію із русофільством як різновидом українського консерватизму. Це стало б важливим кроком до деполітизації дискусії про орієнтації русофільства. Інакше неможливо зрозуміти сьогоднішню заплутану ситуацію в Україні. Росія присутня в українській історії та сучасності, і сьогодні вона часто викликає роздратування та конфлікти. Сучасне ук-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

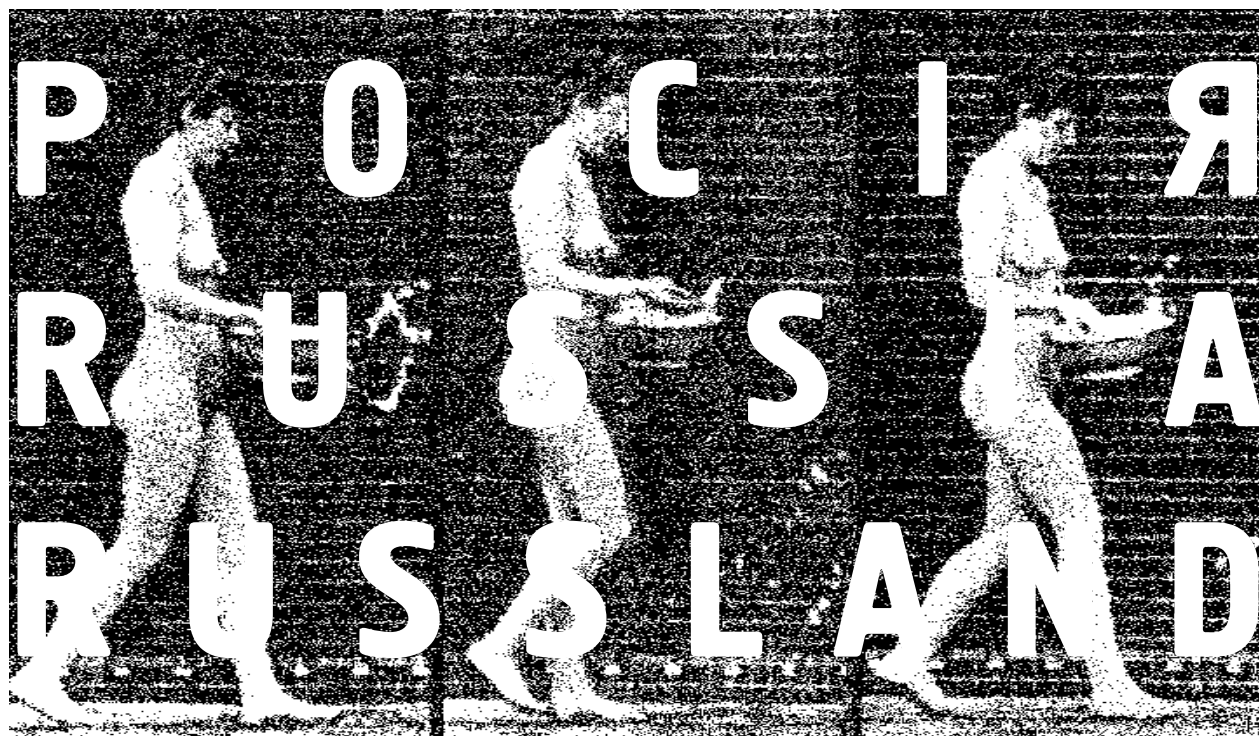
раїнське русофільство також має консервативні риси, хоча воно орієнтоване на ідеалізоване совєцьке status quo ante. Хто з певних міркувань не поділяє таку позицію, той найменш мав би ознайомитися з деякими фактами російсько-української історії: українсько-російське протистояння не генетичне, не притаманне суті українців та росіян. Еволюція українців до того, ким вони є сьогодні, ніколи не відбувалася по прямій лінії, як намагаються нам представити творці однозначних, одновимірних та безконфліктних «історій». Русофільство було – і часом дуже успішно – одним з українських проєктів і тому також є частиною української історії. Воно зазнало поразки і в Російській імперії, і в Галичині через надмірне втручання держави в українські справи – і через помилки самих русофілів.

Я – історик, і тому моя відповідь на проблему, сформульовану видавцями цього часопису, базується на історичних фактах та рефлексіях. Якщо ми намагаємося відповісти на запитання, що ж означають «проєкти» Росія, Україна і Білорусь – то можна поставити зустрічне запитання: а чи існування сильних русофільських елементів у різних українських суспільствах і проєктах суспільства минулого і сучасного не відсилає нас до змалюваної тут ситуації. Ядром «проєкту Україна», який з нічим не сплутаєш, є його різноманіття і його непевне становище у сьогод-

нішньому «дикому полі» все ще несформованих інтересів між Сходом та Заходом. Українська історія ніколи не була лише історією українських патріотів, і проєкт української (політичної?) нації у разі успіху напевне не обмежуватиметься самими лише україномовними українцями. Для цього треба виконати дві основні передумови: по-перше, свідомо та без комплексу меншовартості переосмислити українську культуру, в якій уже не потрібно сприймати все неукраїнське як зраду України. По-друге – конструктивно обговорити проблематику культурної спадщини із північно-східним сусідом, витримуючи певну виваженість у ставленні до позиції русофілів, а водночас до антиукраїнської позиції. Хто візьметься за це завдання, того очікуватимуть небезпеки та випробування – натомість він одержить шанс, якого ніколи не буде у російського сусіда, спадкоємця гідної співчуття імперії.

Переклала з німецької Софія Онуфрів

АННА
ВЕРОНІКА
ВЕНДЛЯНД
РУСОФІЛЬСТВО:
ЩЕ ОДИН
УКРАЇНСЬКИЙ
ПРОЄКТ?

А Л Е К С Е Й

© А. Кара-Мурза, 1995
© Русский институт, 1995

КАРА-МУРЗА

[HTTP://WWW.RUSS.RU/ANTOLOG/INOE/KRMZR.HTM/KRMZR.HTM](http://www.russ.ru/antolog/inoe/krmrz.htm/krmrz.htm)

РОСІЯ У ТРИКУТНИКУ
«ЕТНОКРАТІЯ — ІМПЕРІЯ — НАЦІЯ»

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

РОСІЙСЬКА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА
НА ПОРОЗІ ХХІ СТОЛІТТЯ

© А.Панарин, 1998
© Московский общественный
научный фонд, 1998

Перекладено за виданням: Запад — Россия:
культурная традиция и модели поведения. —
Москва, 1998. — С.75-85

А Л Е К С А Н Д Р

П А Н А Р І Н

Історія знає три інтегративні форми, в яких можливе соціальне співіснування індивідів. По-перше, «етнократії», засновані на принципі «крові», етнічної кривності, неодмінним атрибутом яких є ксенофобія або принаймні етнічна сегрегація. По-друге, «імперії», що базуються на універсальному, надетнічному принципі «підданства». І, по-третє, «нації» – засновані на громадянсько-територіальному принципі. Нація, на відміну від Імперії, формується тією мірою, якою в універсалізуючому плавному казані міжетнічної взаємодії бере участь не тільки імперська держава, але й громадянське суспільство. Нація, таким чином, відрізняється від Імперії тим, що Імперія об'єднує людей «службою собі» (тобто «государевому ділу»), а Нація – шляхом взаємозалежності «кожного від кожного», через взаємозв'язок усіх автономних, приватних «справ».

Зрозуміло, «етнократії», «імперії» і «нації» – це філософські концепти, логічно очищені «ідеальні типи», якщо завгодно – вершини своєрідного три-

кутника, усередині якого і розвивається будь-який соціум. Простежування конкретної траєкторії соціуму усередині трикутника – справа уже історичного аналізу. (Існують, наприклад, два шляхи формування національних держав: якщо Америка – типовий приклад того, як громадянське суспільство «наймає» для своїх потреб державу, то Франція, навпаки, – приклад того, як громадянське суспільство визріває під крилом авторитарної держави, яка, проте, спеціалізується і професіоналізується, поступово усувається з багатьох сфер життя у свій власний, достатньо обмежений «домен»).

«Держава» як інструмент реалізації базового інтегративного принципу («крові», «підданства» або «громадянства») наявна і в етнократіях, і в імперіях, і в націях. В «етнократії» вона може мати протодержавний, потестарний характер, тому що ефективно інтегрувати через кровно-родинний зв'язок можуть і соціальні інструменти нижчого порядку – клани, громади тощо.

В «Імперії» Держава має тенденцію до здобуття самодостатнього статусу. Тоталітарна Держава –

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

1. МЕЖІ ДЕКАДАНСУ ТА ІНВЕРСІЙНИЙ ВИБУХ

В основу мого прогнозу стану російської політичної культури і російського суспільства загалом покладена гіпотеза інверсійного вибуху – вкрай гострої реакції на крайнощі та недоліки сьогоdnішнього стану. По-перше, це реакція на крайнощі сучасної «американізації» нашого суспільства. Американізація повоєнних Німеччини та Японії відбувалася у присутності такого глобального стримуючого фактору, яким був ССРСР. Це змушувало США здійснювати достатньо гнучку політику щодо переможених країн «осі», ба більше, бути зацікавленими в їх економічному відродженні.

Сьогodнішня американізація постсовєцького простору відбувається в умовах однополярного світу, коли наддержаво-переможця у холодній війні не зустрічає протидії своєму гегемонізмові. Звідси – особлива нестримність політики натиску на переможену сторону, коли навіть найнезаперечніші позиції та інтереси не беруться до уваги. Створюється враження, що сьогodні взагалі не існує тієї межі, перед якою пере-

можці готові зупинитися, тієї позиції, після здобуття якої вони скажуть собі: годі.

Отож, переможців доведеться зупинити, зосередивши усі наявні сили, вступивши у стан граничної змобілізованості. Ось вона, перша риса майбутнього стану російської політичної культури: це буде мобілізаційна культура, яка контрастує із сьогodнішнім станом граничної розслабленості й деморалізації.

По-друге, це реакція на крайнощі «прозахідної фази» великого кондратьєвського циклу світової історії. Останній, судячи з усього, притаманна зміна фаз: первинна цивілізаційна фаза древніх азійських культур – ассиро-вавилонської, єгипетської, перської змінилася західною, яку представляли грецька, а відтак римська античність. Занепад античності був ознаменований новим реваншем Сходу. Саме європейське Середньовіччя у певному сенсі представляє собою активізацію східної парадигми всередині Заходу. Як пише з цього приводу Л.С.Васильєв, «коли йдеться про європейський феодалізм, то у ранній модифікації він був близький до неєвропейської структури, хоча з часом (внаслідок засвоєння феодальною Європою античної спадщини) суттєво змінився...»¹

граничне вираження імперського принципу універсального «підданства» (риса агресивної ксенофобії – скажімо, у «третьому райхові» – свідчення неповноти тоталітарного-імперського принципу, атавізм або рецидив етнократії). У «Нації» держава (уже з малої літери) зберігається остільки, оскільки в стані виконувати делеговану їй суспільством функцію забезпечення взаємозв'язку між громадянами. Одна з важливих функцій держави в «Нації» – захист суспільства (і кожної конкретної особи) **від самої держави** (звідси – «поділ влад», їх «взаємне стримування» тощо). Природно і те, що в Нації зберігаються зобов'язання кожного індивіда щодо своєї держави – зобов'язання вже громадянські, а не підданські.

«Етнократія», «Імперія», «Нація» – різні механізми **соціальної адаптації** суспільства до світу, що змінюється. Важко вловити, в який момент і за яких умов суспільства, що тяжіють до «етнократій», починають поступатися місцем «імперіям», а ті, у свою чергу, – «націям». Зрозуміло, що зміна базового інтегративного принципу відбу-

вається тоді, коли адаптаційні можливості старого принципу виявляються вичерпаними або очевидно недостатніми.

Так, «етнократії» у процесі жорсткої конкуренції між собою (у певному сенсі – природного добору) на якомусь етапі «вимиваються» із цивілізації і поступаються місцем державам імперського типу, бо родинні зв'язки виявляються недостатнім інтегратором для співтовариств, що прагнуть вижити в умовах жорстких політичних протистоянь. Більш-менш «чистим етнократіям» неминуче доводиться рано чи пізно ставати дедалі толерантнішими до чужинців, винайнятих на службу до етнократичних за своєю ґенезою правителів. Найманці-чужинці завжди в історії виявлялися ефективнішими не тільки для зовнішньої протидії сусідам, але й для наведення ладу усередині структури. («Родичі» завжди непокірні, амбіційні, болісно реагують на зростаючу внутрішньоетнічну нерівність. Аби приборкати їхні родинні претензії, простіше найняти людей «зі сторони»: «свої» не завжди готові до репресій щодо «своїх»). Етнократичний принцип, таким чином, поступово

Ренесанс та індустріальне зрушення, яке настало за ним, можна вважати реваншем прозахідної фази світового циклу, котра заявила про себе з XVI століття у формі модерну. Рубіж 2-3 тисячоліття, котрий ми зараз переживаємо, я відчуваю як кінець модерну і настання нової східної фази світової історії. У цьому відношенні мені близькі інтуїції І.Валлерстайна: «... не виключено, що ми переживаємо кінець модерну, що сучасний світ знаходиться у завершальній фазі кризи і невдовзі соціальна реальність стане подібною, найімовірніше, на реальність XIV століття».²

На занепад модерну вказують не лише глобальні проблеми сучасності, котрі свідчать про глухий кут того шляху людства, що ініційований європейським модерном. Можливо, не менш переконливим свідченням зміни фаз великого історичного циклу, котра зараз назріває, є духовна ситуація нашого часу. На модерн напосіли принаймні три могутні альтернативні ідеї. В першу чергу, це *екологічна ідея*, котра підвищує статус навколишнього природного світу, приниженого модерном і перетвореного ним у звичайний засіб. Екологічний рух повертається до того бачення Космосу і місця людини в ньому, котре притаманне

радше для великої східної традиції (буддизм, даосизм), аніж для західної.

Відтак, це *ідея культурного різноманіття* світу, котрому модерн загрожує нівеляцією, яка досягла граничної форми в постаті масової споживацької культури. Можливо, культурне різноманіття для здатності людини виживати має таке ж значення, як різноманіття видів у живій природі. Якщо культурне різноманіття вичерпається, то в запасі у людства, котре потрапило у пастку глобальної кризи, не залишиться рятівних альтернатив. Зовсім не випадково західна цивілізація різко згорнула свою екологічну і культурологічну самокритику: вона таким чином прагне приховати недоліки модерну і зберегти вигідну для неї ідеологію всесвітньої модернізації та вестернізації.

Я вважаю, що перемога Заходу у холодній війні та проголошена ним програма всесвітньої вестернізації («кінця історії») є заключною фазою світового циклу, який почався у XV столітті. Сьогодні найвагоміше питання політичної прогностики полягає не в тому, що завтра Захід скаже світові, – його «заявки» загалом уже остаточно визначились – питання в тому, що відповідь Схід на глобальний виклик Заходу.

розвивається, і раптом з'ясовується, що перед нами соціум, який «перейшов» (усередині описаного вище логічного «трикутника») до іншого інтеграційного принципу – на базі **надетнічного підданства**, тобто до **Імперії**.

«Чиста Імперія» не може мати (всупереч поширеному хибному уявленню) внутрішнього розподілу на «метрополію» і «колонії». В Імперії (її класична історична модель, близька до ідеал-типової, – Римська Імперія) існують «провінції», «заморські території», але не «колонії»; усі жителі Імперії – незалежно від етнічної приналежності – є її підданими й у цьому сенсі рівні, а верховну владу (як це було неодноразово і в Римі) спокійно можуть посідати й «чужинці». У цьому сенсі посилання на Британську Імперію як на певний еталон («Імперії» хибні; британська система колоніального управління несла на собі як пережитки «етнократії», так і нові ознаки – «нації», які розвинулися під впливом громадянського суспільства. Внаслідок певних і добре вивчених причин англійцям було зручніше управляти непрямими, тобто «етнонаціональними», а не

«імперськими» методами і через посередництво місцевих «етнократій» або «субімперій». Під цим оглядом французька колоніальна система «прямого управління», більш нейтральна стосовно етнічних відмінностей, виявилася значно імперськішою, ніж британська.

«Імперії», увійшовши в історію потужним інструментом універсалізації та переплавки етносів, раніше чи пізніше теж втрачають свої адаптаційні здатності й руйнуються під власною вагою; колишні провінції Імперій виявляються самодостатніми в культурному і господарському сенсі і стають місцем розвитку більш життєздатних «націй», які історично функціонують у режимі національних держав.

Світова історія багаторазово підтвердила ще одну важливу закономірність: успішна **зміна форми адаптації** не гарантована («можна втратити усе»), але, водночас, **змінивши одного разу форму адаптації, дуже важко (практично неможливо) повернутися до попередньої форми**. Так, Етнократія практично невідновна після вступу соціуму в стадію Імперії і певного часу його перебування в цьому но-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

людство має «біпівкулеву» західно-східну цивілізаційну структуру – без неї його б спіткала вбивча одномірність. Тому програму вестернізації світу слід вважати авантюрою, яка суперечить глибинним онтологічним основам нашого соціального буття. Наступаюча прохідна фаза світового мегациклу – це реакція відновлення нормальної біпівкулевої структури. Це має принципове значення для прогнозування еволюції російської політичної культури. Крайнощі сьогоднішнього політичного прозахідництва неодмінно викличуть реакцію *нової східної ідентичності Росії*. Найімовірнішою формою цієї ідентифікації, котра відповідає глибинним інтенціям нашої культури, може стати нове самовизначення Росії як *православного Сходу*.

Третьою альтернативною ідеєю, під знаком якої, найімовірніше, буде формуватися культурна ідентичність Росії у першій третині XXI століття, стане *морально-релігійний фундаменталізм*. Він також виступить як реакція на сьогоднішні крайнощі духовно-морального потурання, що загрожує саморуйнуванням соціуму. Емансипація як принцип і програма модерну пройшла дві фази. У першій, уславлювальній фазі, еман-

сипація сприяла творчому саморозкриттю людини Нового часу. Вона (людина) використала послаблення попередніх обмежувальних структур, норм та інститутів для нових творчих ініціатив у господарській, соціальній і політичній сферах життя. Завдяки, зокрема, релігійній Реформації, яка перемістила мобілізаційні та дисциплінуючі норми із зовнішнього Середовища у внутрішнє, самодисциплінуюче, емансипована особистість пішла не легким шляхом вседозволеності й розслабленості, а важким шляхом аскези та творення. Це тривало доти, поки не вичерпалися добуржуазні передумови культури й моралі, успадковані від Середньовіччя. Як пише І.Крістол, «упродовж багатьох поколінь капіталізм жив за кошт накопиченого в минулому морального і духовного капіталу. Проте з кожним наступним поколінням запас цього капіталу помітно танув...»³

У нашому поколінні він, здається, розтанув чи не до решти. Віднині емансипована особистість воліє йти не складним шляхом самодисципліни і творення, а легким шляхом тотальної розслабленості, нігілістичного свавілля та вседозволеності. Схоже, власне таким шляхом пішло покоління, яке вирвалося з кайда-

вому стані. Адже, змінивши принцип кровної спорідненості на принцип підданства («свій» тепер – це не той, хто з тобою *однієї крові*, а той, хто *служить разом з тобою єдиному володарю*), соціум може спробувати «повернутися в минуле», відновити напівзабуті етнократичні правила гри лише ціною пролиття величезної крові – ескалація етнічних чисток веде до **самогубства суспільства**. (Саме тому реставрація етнократичного принципу не стане ні в Грузії, ні в Абхазії, ні в Естонії. Теза про будівництво тут «націй» вимовляється щиро, але об'єктивно вона демагогічна; нація – це поняття громадянсько-територіальне і етнічними чистками її не сформуєш. З іншого боку, фактичний етнократизм лідерів, котрі називають себе «будівничими нації», викликаний реальною проблемою: як сформувати націю на території, частина населення якої, як і раніше, вважає себе **підданими** іншого суверена, наприклад російського?)

Так само виглядає справа і зі співвідношенням «Імперії» (як домінантних догромадянських стосунків влади / підданства) і «Нації». Якщо принцип під-

данства занепав, якщо значна частина громадян сприймає себе вже членами громадянського суспільства, здатного до самоорганізації і самооблаштування – **реставрація тотальної влади Держави тут уже неможлива**. Російський тоталітаризм ХХ ст. тому і був страшним: це була спроба відновлення тотального принципу «влади/підданства» після сформування фрагментів громадянського суспільства, які тепер підлягали знищенню. Тоталітаризм у Росії виявився пекельним **саме через свою нездатність до втілення**; непрямим, але симптоматичним визнанням цієї обставини стала сталінська теза (чи обмовка?) про **«наростання класової боротьби в міру наближення до соціалізму»**. (Іншими словами, «головний свідок» підтвердив: тоталітарна реставрація Імперії може здійснюватися тільки в режимі перманентної й усе наростаючої «чистки»).

Тепер, після цих попередніх і вкрай важливих на думку автора методологічних зауважень, можна помістити у вже згаданий логічний трикутник «Етнократія – Імперія – Нація» реальну **історичну Росію** і простежити її конкретну соціальну траєкторію.

нів тоталітаризму. В кінцевому підсумку це значно більшою мірою сприяло нищівним невдачам постсовєцького періоду, ніж усі помилки наших правлячих реформаторів.

Модерн слід оцінювати за його власними критеріями – критеріями успіху. Якщо не лише для більшості населення, але й для інтелектуальної еліти у властивому сенсі слова найновіші практики модерну обертаються систематичними невдачами і западанням у варварство, то модерн втрачає підґрунтя своєї соціальної та культурної легітимності. Модерн залишається соціально і духовно легітимним лише доти, поки емансипація виступає засобом соціальної мобілізації, а не демобілізації, поки внаслідок модернізації виграють найкращі елементи соціуму – найкваліфікованіші, найосвіченіші, найсумлінніші, – а не найгірші.

Проте сьогодні модерн явно є грою на пониження. Його декадентськи запізніла форма, котра з'явилася в Росії після розвалу тоталітарної системи, породжує не активістів творення, а активістів руйнування, розпаду й розтління. З будь-якими втратами реформ можна було б тимчасово змиритися, якби їх прогрес-

сивна спрямованість тестувалася в головному, розширювалося коло та підвищувався статус найбільш соціально та культурно розвинених груп населення, пов'язаних із наукоємними галузями виробництва, з перспективними соціальними практиками.

Проте усе рухається в абсолютно протилежному напрямку. Демонтуються наукоємні галузі господарства, стрімко деградують освіта, культура й уся інфраструктура, пов'язана із формами індустріального та постіндустріального прориву. Звужується коло та знижується соціальний статус найбільш освічених, кваліфікованих і соціально відповідальних елементів суспільства. Правлять бал представники корумпованих кіл, ділки тіншової економіки – всі ті, хто втілює не творчі, а руйнівні практики. Найразючіший приклад – повсюдне витіснення виробничого прибутку, не пов'язаного із спекулятивно-кримінальними аферами та маніпуляціями фіктивного капіталу.

Ясна річ, поглиблення подібних тенденцій загрожує повним саморуйнуванням суспільства. А отже, інверсійний вибух, енергія якого необхідна суспільству для різкого повороту, визначений самою логікою самозахисту нації, якщо тільки в неї ще зберігся інстинкт

Незаперечним є те, що Русь дуже швидко і для писемної історії практично непомітно вийшла зі стану етнократії. Наскільки ми знаємо Русь, вона ніколи не була етнократією. Епізод із «покликанням варягів» свідчить про те, що наші прашури ладні були піти доволі далеко шляхом відмови від етнократичного принципу кровної споріднености заради налагодження іншого механізму – «служіння князеві», нехай навіть і сторонньому. Русь **«структурувалася як військовий табір»** (Александр Кізеветтер), тож розбиратися, хто є хто «по крові» у цьому таборі було безнадійно, та й ніколи.

Росіяни, таким чином, дуже давно не є етносом – вони «переросли» цей стан. Їхня подальша історія визрівала в конкуренції двох антиетнократичних тенденцій: до «імперії» (на основі домінування надетнічного принципу державної служби) і до «нації» (на основі того ж таки надетнічного принципу спільної облаштованости певної території).

ПЕТРО І: ПРИНЦИП «СЛУЖІННЯ» ПРОТИ ПРИНЦИПУ «КРОВІ»

Імперська домінанта відтворення російського соціуму полягала в тому, що «росіяни» стали ідентифікуватися насамперед як **піддани російської держави**. У цьому сенсі навіть найменування «росіяни [россияне]» (як і саме поняття Росія, що прийшло на зміну Руси при Петрі) виникло не стільки як етап на шляху становлення «нації», а радше як термінологічне оформлення принципу **понадетнічного імперського підданства**.

«Підданство російській державі» – ось **головна характеристика російського народу**, що перекрила етнокультурну ідентифікацію, яка, в свою чергу, абсорбувала і підпорядкувала конфесійну (православну) ідентифікацію і отримала найяскравіший вираз в імперських реформах Петра Великого. За його логікою швейцарець Лефорт або шотландець Гордон – не менше «росіяни», аніж росіянин Меншиков чи етнічний єврей Шафіров; усі вони «росіяни», позаяк перебувають **на службі в російській державі**. Схильність Петра Великого до наймання

129

А. КАРА-МУРЗА
РОСІЯ В
ТРИКУТНИКУ
«ЕТНОКРАТІЯ –
ІМПЕРІЯ – НАЦІЯ»

самозбереження. Тому мій прогноз базується на методології інверсійного парадоксу: *там, де суспільство і культура підходять до останньої межі, прогнозування повинно базуватися не на екстраполяції традицій, які склалися, а на аналізі можливих контртенденцій.*

У сфері політичної культури це пов'язано зі стратегіями духовно-морального переозброєння суспільства, з новими мобілізаційними технологіями.

2. ІДЕЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ЯК ОСНОВА МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ

Сьогодні ми спостерігаємо граничну деморалізацію не лише широких верств населення, віднесених до «неадаптованої більшості», але й різноманітних еліт, котрі на наших очах втрачають якість справжньої еліти. В основному це пов'язано з втратою *історичної перспективи*. Наша політична культура з подачі прихильників Заходу самовизначилася як домодернізаційна, відстала, приречена на роль запізнілого епігона західної культури, котра пішла вже далеко вперед. Очевидно, що це епігонське самоусвідомлення не тільки руйнує національну культурну ідентичність на масовому рівні, але й підриває статус еліти. Прецінь па-

сивні епігони чужого досвіду і традицій не можуть зберегти духовний і політичний авторитет, який личить еліті.

У суспільстві міцніє переконання, що наша владна еліта є не лише провідником чужих ідей, але й чужих інтересів. І справді, коли еліта ідентифікує себе не з власним народом, а з ідеологічними абстракціями прогресу (оформленими у вигляді чергового передового вчення), то патріотичною вона може залишатися лише за однієї умови: якщо за найновішими критеріями цього прогресу Батьківщина визнається найбільш передовою. Якщо ж еліту осяє – як це недавно і відбулося – несподівана думка, що власна країна зовсім не є передовиком прогресу, то ідеологізований патріотизм негайно перетворюється у свою протилежність.

Капітулянтство нашої духовної і політичної еліти перед Заходом, який активно наступає, пояснюється насамперед цією обставиною. Сучасні російські прихильники Заходу, котрі капітулювали духовно і політично, сформували жорстку, але зовсім необґрунтовану дилему: або долучення до передової західної цивілізації, або животіння на варварській периферії світу.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

на службу іноземців свідчить не стільки про його «західництво», скільки про звичайний **прагматизм**. Петро брав на російську службу (тобто на службу російському цареві) **кращих** з-поміж потенційних фахівців **незалежно від етнічного походження**. А той факт, що пізніше Петро почав віддавати перевагу службі «своїх», аж ніяк не свідчить про якісь вияви русофільства. Петро залишився прагматиком, і з-поміж добрих фахівців (а до рівня таких з часом вирости і «свої») почав вибирати саме «своїх», бо, по-перше, вони були дешевшими, а, по-друге, залишалися надійно «приписаними до петрового господарства» («не втечуть», «підданства не зрадять»). Боротьба Петра проти російської старовини пояснювалася здебільшого тим, що борода й каптани здавалися йому чіплянням за етнокультурну особливість та локалізм, за ті «ніші», які могли завадити *«вытащить всех людишек пред цареви очи»*, тобто стати перепорою на шляху уніфікації усіх підданих в несенні ними рівномірного «государевого тягла». Петро потребував саме «підданих», без жодних етнокультурних переділок. Одне

слово, «більшим росіянином» для Петра був той, хто краще і корисніше служив російській державі, і тому Лефортові, Брюсу чи Гордону були більшими росіянами, аніж похрапуючі на печі бояри, стрільці, котрі бунтували проти законного володаря, чи дворянські недоуки, ліниві до «государевого діла».

Російська православна монархія, таким чином, – це історично максимальний для свого часу вираз принципу «підданства» і «служіння державі» – тобто принципу **Імперії**. Недарма й Іван Лютий, і Петро Великий намагалися закріпити відлік своєї генеалогії від римських імператорів – Рим в історії (із його підкресленим універсалізмом, «провінціями» замість «колоній» тощо) був, повторюю, найбільш чистим імперським утворенням стародавнього світу. Я погоджуюсь із спокійною і точною оцінкою Івана Солоневича: *«Жодна нація в історії людства не будувала і не досягнула такої державности, при якій усі втягнуті в орбіту цього будівництва нації, народи і племена почували себе – однаково зручно або незручно, – але так само зручно або незручно, як і російський народ. Якщо було зручно –*

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Те, що поряд із західною цивілізацією існували та існують не менш духовно рафіновані цивілізації Сходу, західницьким епігонством послідовно ігноруються.

Стратегія Заходу і провідників його впливу в інших країнах полягає в тому, щоб викликати у всіх незахідних еліт комплекс меншовартості. Будь-які вияви незахідної цивілізаційної ідентичності вважаються невіглаським традиціоналізмом і ретроградним локалізмом. Тому західні еліти самостверджуються шляхом агресивного протиставлення власній культурній традиції. Або ви демонструєте епігонську старанність у справі засвоєння західного еталону, або вас оголошують безнадійним ретроградом, агресивним націоналістом та ізоляціоністом.

Цей методологічний прийом приниження опонента виявився особливо ефективним щодо постсовецької еліти, котра після більшовицьких культурних погромів і чисток зовсім забула власну традицію високої культури. Для «демократа», котрий вийшов безпосередньо з комунізму, незрівнянно легше стати епігоном західного культурного досвіду, ніж творчим продовжувачем власного, вітчизняного. І це стосується не лише російської постсовецької еліти. Дуже

показовим є досвід постсоціалістичної Польщі. Вона представляє чи не єдину з колишніх постсоціалістичних країн, де існував масовий антикомуністичний рух, представлений «Солідарністю». Інші країни пішли шляхом «революції зверху», перетворення колишньої комуністичної номенклатури у клас нових власників.

Яка закономірність тут простежується?

Антикомунізм народно-демократичного типу, який іде знизу, породжує націоналістичний рух, що веде від комунізму як специфічно радикалізованої форми модерну до послідовно антимодерністської позиції. Наприклад, рух польської «Солідарності» сьогодні змикається з клерикальними католицькими колами і цей альянс відстоює модель Польщі як націоналістичної держави, яка займає фундаменталістські позиції. Достатньо вказати на політику вказаного альянсу у питаннях родини (заборона розлучень, абортів), суспільної моралі (морально-релігійна цензура, котра стосується засобів масової інформації, індустрії розваг та інших проявів гедоністичного модерну).

І навпаки, соціалісти та соціал-демократи, котрі безпосередньо вийшли з комуністичної ПОРП, займають послідовно модерністські позиції. Вони пред-

було зручно усім, якщо було незручно – то теж усім. Це основна риса російського державного будівництва. Вона може називатися інтернаціоналізмом, космополітизмом, універсалізмом або «вселенськістю», але вона проходить визначальною рисою через усю російську історію».

Тут, щоправда, явно недооцінений той факт, що характер цього надетнічного розвитку, що протікав у боротьбі двох тенденцій (що переможе: «служба начальству» чи «служіння землі?»), був насамперед «імперським», а не «національним».

ВІД ПРАВОСЛАВНОГО УНІВЕРСАЛІЗМУ ДО КОМУНІСТИЧНОГО

Слід визнати, що, блокуючи процес дозрівання нації, російська православна монархія, незважаючи на свій значний універсалістський потенціал, так і не стала до кінця Імперією в чистому вигляді. Ба більше, крах Російської імперії на початку нашого сторіччя відбувся, за деякими припущеннями, саме через **недосягнення** нею повноти імперського універсалізму, через серйозні **порушення принципу**

надетнічного підданства. Політика форсованого будівництва «загальноросійської нації» переважно «згори», силами Держави і при відставанні ініціатив ще не дозрілого громадянського суспільства логічно призвела до **рецидиву методів «етнократичного правління»**. Примусова асиміляція етнічних меншин, жорсткий сегрегаційний пресинг українців, поляків, фінів, євреїв були справедливо сприйняті ними не як «будівництво загальноросійської нації» (позаяк немає зрілого громадянського суспільства, то й нації «не буде»), а як **порушення імперських, надетнічних «правил гри» на користь російської етнократії**.

Таким чином, російська православна монархія не змогла досягнути повноти реалізації надетнічного принципу підданства, і саме тому **була подолана Імперією ще більш універсалістського типу – большевицько-комуністичною**. При такому погляді на речі стає зрозумілим, по-перше, чому інтернаціоналістський комуністичний проект реалізувався **саме в Росії** (вона була до нього звична; вона значною мірою вже в ньому жила) і, по-друге, чому в

131

А. КАРА-МУРЗА
РОСІЯ В
ТРИКУТНИКУ
«ЕТНОКРАТІЯ –
ІМПЕРІЯ – НАЦІЯ»

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ставляють той самий ліволіберальний комплекс, з котрим консерватори на Заході (зокрема, вищезгаданий І.Крістол) справедливо пов'язують моральне і політичне капітулянтство та крайнощі нігілістичного емансипаторства.

Ця закономірність наочно проявляється і в Росії. Якби у Росії переміг антикомуністичний рух народно-демократичного типу, то він взяв би на озброєння національні та культурні цінності й орієнтувався би на православ'я як на опору проти комуністичної безбожності. Прообразом такої позиції стала знаменита «сільська проза» 70-80 років і тираноборчий антикомунізм А.І.Солженіцина. Проте у післясерпневій Росії переміг номенклатурно-компрадорський альянс, який організував руйнівну в соціальному сенсі приватизацію і купив підтримку Заходу ціною демонтажу ССРСР, а потім і Росії як наддержави.

Імпортована ідеологія лібералізму використовується цим альянсом як алібі, яке надається процесам соціального, морального та державно-політичного розпаду під виглядом демократизації та емансипації. Цей посткласичний лібералізм, на відміну від його класичних форм, пов'язаних з громадською самодисциплі-

ною і самодіяльністю, потурає найбільш імовірним станам під приводом зняття авторитарних бар'єрів та обмежень. Проте найбільш імовірним станом, як довів Н.Віннер, є хаос. Посткласичний лібералізм і став ідеологією корисливого політичного, економічного і морального хаосу. Все, що перешкоджає сповзанню у цей хаос, наші ліберали від порога відкидають як вияви авторитаризму, націонал-патріотизму та протекціонізму.

У господарській сфері найімовірнішим станом є не продуктивна економіка і пов'язана з нею аскеза накопичення і трудової старанності, а розкрадання накопичених за попередні роки багатств. У політичній сфері найбільш імовірним станом є не патріотизм і пов'язані з ним вияви громадянського і військового обов'язку, а безвільне капітулянтство і компрадорські ігри з переможцями у холодній війні. Щодо культури, то найбільш імовірним станом є не творчі зусилля на підтримку високої культури і кращих національних традицій, а пасивне епігонство, тиражування сурогатів масового культу і порнобізнес.

Проблема, очевидно, полягає в тому, як перейти від цих ентропійних виявів «найбільш імовірного ста-

його реалізації взяли особливо активну участь особи, які **зазнавали дискримінації в старій «недоуніверсалістській» структурі.**

Логіка революційного прориву від православного універсалізму до комуністичного (зусиллями головно непримиренних ворогів православної монархії) занесла й у Комуністичну Імперію руйнівний, дезінтеграційний, **етнократичний ген**, який підірвав у кінцевому підсумку універсалістські претензії нової Імперії.

Отож, перемога більшовизму в Росії об'єктивно була переходом від однієї достатньо універсальної Імперії до іншої, ще універсальнішої. Імперський принцип комуністичного служіння охопив півсвіту, а комунізм – на відміну від православ'я – фактично став **«світовою релігією».**

Проте за конкретних історичних обставин перших післяреволюційних років цей перехід від одного імперського універсалізму (православного) до іншого (комуністичного) міг відбутися лише за рахунок активізації антиправославних сил будь-якого гатунку. Генцид російського народу силами т.зв.

ну» до менш імовірного стану, котрий пов'язаний із підтримкою високого на протигагу низькому ладу, на протигагу хаосові, самостійної творчости на протигагу епігонству та імітаторству. Для того, аби підняти нашу національну, культурну, політичну і господарську еліту на цей подвиг, потрібно насамперед позбавити її комплексу меншовартости перед Заходом.

І шлях тут лише один: протиставити західній цивілізації не місцево-етнічний ізоляціонізм, а свою цивілізаційну традицію, пов'язану із спадщиною православного «Другого Риму». Нам не вдасться подолати ідейну залежність від Заходу і пов'язаного з нею капітулянтства, якщо ми слідом за нашими локалістами, протиставлятимемо великій писемній традиції Заходу малу народну (усну) традицію в дусі етнографічного милування і слов'янофільського «неоромантизму».

Справжній підйом нашої національної еліти, а разом з нею підйом Росії можливий лише за умов, коли великій писемній традиції Заходу ми протиставимо рівновелику писемну традицію, що йде від православ'я. Як показав К.Леонтьєв та інші представники російського класичного консерватизму, православ'я не має нічого спільного з етноцентристським локаліз-

«воїнів-інтернаціоналістів», підтримка місцевих етнократичних правителів, що присягнули на вірність комунізмові, спротив субімперським центрам сили – усе йшло в плюси нової комуністичної імперії, але водночас консервувало внутрішньоімперські протиріччя. Вибух етнократизму в новій Імперії був, таким чином, запрограмований від початку.

Ба більше, етнонаціональна асиметрія у вищій комуністичній номенклатурі «першого призову» призвела до того, що **«проблема національності» стала проблемою внутрішньополітичної міжкланової боротьби.** У ній, як відомо, переміг Сталін – лідер антикосмополітичного угруповання (Троцького-Зінов'єва). Заміна гасла «світової революції» на «соціалізм в одній країні» знову ж таки несла в собі тенденції, які гасили універсалістські амбіції тоталітарної імперії. При цьому приватний, побутовий антисемітизм диктатора, загравання з «російською темою» (яку він інтерпретував радше етнократично), «боротьба проти космополітизму» тощо, ще сильніше поглибили кризу комуністичного універсалізму в ССРСР, сприяли тому, що Імперія знову по-

мом та іншими формами культурного та політичного етноцентризму. Православ'я, як і католицтво, протестантство, магометанство чи буддизм, являє собою могутній суперетнічний синтез, котрий забезпечує духовну інтеграцію етносів та регіонів – основу будь-якої іншої інтеграції (економічної, політичної, інформаційно-освітньої). Воно створює альтернативну західному модерну нормативно-ціннісну систему, котра здатна інтегрувати величезні опозиційні (щодо проекту вестернізації світу) ідеї – екологічну, соціальну, культурну і моральну.

Перед сучасним людством відкриваються два шляхи: продовжувати руйнування природної та культурної спадщини на угоду запитама споживачької особистости або, навпаки, спрямувати морально-перетворюючі зусилля на наш внутрішній світ, на систему цінностей та пріоритетів, відповідно до імперативів, котрі диктуються глобальними проблемами і вимогами сучасности. Якщо перехід від індустріального до постіндустріального суспільства буде здійснений в рамках прозахідної фази великого індустріального циклу, то він, радше за все, завершиться банальним результатом. Це буде та ж технічна цивілізація, лише на більш

чала **просякати етнократичними принципами** управління.

У сталінський період безпрецедентні репресії не лише щодо тих осіб, які відмовлялися визнати принцип універсального комуністичного підданства, але й найвірніших **слуг імперії** (нераз – її «архітекторів»), призвели до того, що «вірне служіння» (державі, партії, ідеї) стало символом не тільки високого соціального статусу, але й приналежності до «групи підвищеного ризику». Це також вело до **ерозії імперських принципів**.

Не можна, проте, стверджувати, наче в боротьбі імперських і етнократичних принципів у комуністичний період цілком втратив сенс **третьої вимір соціальності – «національне»**, тобто громадянський принцип територіальної обласшованости. Я, наприклад, схильний вважати, що значною мірою саме регенерація принципів «нації», тобто принципів «служіння землі» (а зовсім не «служіння партійному начальству»), була основним чинником перемоги СССР у війні з фашизмом. Ба більше, Сталін інтуїтивно вірно пішов на цей компроміс із «нацією»; його

перше звернення до народу, як відомо, починалося із зовсім «неімперських» слів: «*брати і сестри*», «*друзі мої*». Гадаю, що і самі солдати Вітчизняної війни воювали насамперед «за Батьківщину», а вже в зв'язку з цим і після цього – «за Сталіна», тобто захищали цілком ліберальні, громадянські цінності: родину, дім, Батьківщину. Називати воєнне покоління «сталіністами» у цьому контексті невірно з фахової точки зору, не кажучи вже про етичний бік питання.

Проте після успішної війни для імперського начальника люди, котрі хоча б ненадовго опинилися під юрисдикцією іншої «імперії», перестають бути підданими, а тому перестають вважатися людьми взагалі. Крім того, етнічні репресії та чистки, що мали у своїй основі ту ж імперську логіку рангування «за етносом» не могли не підточити імперські (в ідеалі, повторюю, – надетнічні) принципи інтеграції соціуму.

На тлі деградації Імперства, в обставинах блокування становлення Суспільства (заборони на суспільну громадську самодіяльність) імпрорвізації вла-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

рафінованій технологічній основі (інформаційне суспільство). Якщо ж даний перехід здійснюватиметься в умовах різкої активізації великих цивілізаційних традицій не-Заходу, в тому числі й нашої православної, то перехід до постіндустріального суспільства здійсниться не під знаком чергової НТР, а під знаком духовно-ціннісної Реформації і ознаменується якісно новою цивілізацією постеконімічного, постматеріального характеру.

Дехто вбачатиме тут нову утопію. Я ж переконаний, що в умовах граничного вичерпання і зовнішньої природи, і нашої внутрішньої, духовної природи, зумовленими завойовницько-трансформаційними авантюрами модерну, утопією є саме уявлення про безмежний прогрес та безмежну емансипацію. З огляду на загрозу тотальної екологічної, культурної, моральної кризи відкривається зовсім інша перспектива, ніж та, що поставала в уяві ентузіастів модернізації та вестернізації. В майбутньому на нас, найімовірніше, очікують нова аскеза та інші форми відродженого традиціоналізму та етикоцентризму.

Парадокс мого прогнозу полягає в тому, що власне ті риси православ'я, на котрі посилалися адепти

модерну, коли виносили йому свій безжалісний вирок, можуть виявитися надзвичайно продуктивними у плані майбутнього зміщення фаз великого кондратьєвського циклу. По-перше – це *ідея синергії* – коеволюційної узгоджености різнорідних начал, зокрема, людського і космічного. Відомий «космоцентризм» православної традиції, котрий відрізняє її від соціоцентризму європейської, особливо протестантської традиції, яка протиставляє людину навколишньому природному та культурному світові. У практиці модернізації коеволюційна методологія означає, що розвиток суспільства організовує не авангард, котрий керується лише йому відомою науковою програмою, – він здійснюється як процес узгодження інноваційних та традиційних первнів національної культури.

По-друге – це нова соціальна ідея. Реформатори – адепти чиказької школи, відсунули набік соціальну ідею, повністю покладаючись на самодостатні механізми ринку. Ця американська модель стала у нас руйнівною крайністю. Континентальна Європа запропонувала іншу, дуалістичну модель, в рамках якої ринкові механізми доповнюються і корегуються активністю соціальної держави. Парадокс найновішого

ди на кшталт запровадження «національних квот» при посіданні певних посад виявилися не стільки чинниками встановлення етнонаціонального балансу, скільки провокаторами серйозної соціальної дестабілізації.

У результаті, як і її православну попередницю, **«Комуністичну Імперію», котра протрималася сім десятиліть, було розвінчано як антиуніверсалістський замах**, як локальну нішу (грубо кажучи – «провінційну діру»), де ховаються від світової цивілізації не «гармонійно розвинуті універсали», а, навпаки, люди, не готові *«жити як усі»*. Наприкінці комуністичної Імперії розвинута частина іншого світу перейшла вже до куди більшого універсалізму – світу «націй», де інтернаціональне «громадянське суспільство» набуло такої сили, що його вже обтяжують навіть перепони у формі «національних держав».

АНДРОПОВ: СПРОБА РЕСТАВРАЦІЇ ІМПЕРІЇ

Спробу «освіжити» універсалістсько-службистські принципи Імперії вчинив Ю.В.Андропов. Якщо для Петра Великого моделлю служіння державі була

система армійської ієрархії (продубльована і в цивільній практиці «Табелем про ранги»), то для Андропова ідеально функціонуючим органом в анатомії Комуністичної Імперії були доручені йому у підпорядкування **органи державної безпеки**. Він скористався системою держбезпеки «за прямим призначенням» – для забезпечення реставрації й очищення Імперії за обставин державної небезпеки внутрішнього розкладання (що водночас стимулювалося і ззовні в душі «доктрини Бжезинського» про «ерозію комунізму»). Спроба імперської реставрації з новим «орденом мечоносців» на чолі включала як основні компоненти боротьбу з корупцією в державному і партійному апараті; висунення нових кадрів на місце «зарослих жиром» функціонерів; чистку правоохоронних органів; боротьбу з «тіньовою економікою» як діяльністю «в обхід державного служіння». До речі, сам термін **«тіньова»** – цілком в імперському душі Петра I, котрому будь-яке ухилення від «державного тягла» здавалося «тіньовою справою», що потребувало негайного «прояснення» на дибі.

російського реформаторства полягає в тому, що воно, замість освоєння континентально-європейської моделі, яка більше відповідає і нашим традиціям, і потребам, віддало перевагу радикалізованій версії завершеного економікоцентризму, безвідповідального щодо соціальних наслідків ринкових реформ.

Соціальна ідея захисту слабких і неадаптованих не лише краще відповідає традиції православного співчуття до «бідних духом», але й може бути конвертована у альтернативний реформаційний проект, пов'язаний з тим, що Нобелівський лауреат Гаррі Бейкер назвав постіндустріальними інвестиціями у людський капітал. Сьогодні власне цей капітал руйнується нашими радикал-ринковиками, котрі заохочують згортання науки, культури та освіти під приводом їх «нерентабельності».

Православна традиція може бути конвертована у цілеспрямовану політичну практику за допомогою особливого механізму: об'єднання доекономічної людини з найменш розвинутих провінцій та околиць із постеконімічною людиною передових науково-промислових і культурних центрів, які утверджують пріоритети якості життя та інші постматеріальні цінності.

По-третє, це ідея нової аскези як основи переходу від суспільства декадентсько-споживацького типу до мобілізованого громадянського суспільства. Захід дав повністю економікоцентристську версію громадянського суспільства як сукупності автономних індивідів, котрі пов'язані відносинами обміну. З цього випливала ліберальна програма оцінки прерогатив держави (держав-мінімум). Православно-аскетична традиція приводить до розуміння громадянського суспільства як сукупності людей, пов'язаних загальними вартостями та відносинами кооперації, співпраці й солідарності, які базуються на цих вартостях.

Тут на перший план виходять не холодні стосунки обміну, а теплі стосунки співучасті. Власне проти них була спрямована безжалісна іронія модерну. Однак, досвід епохи глобальних проблем свідчить, що цивілізоване життя, як і життя взагалі, стало на нашій планеті крихкою цінністю, яка потребує пильного захисту. І захистити її сьогодні спроможні не холодні прагматики, котрі сповідують мораль успіху, а ціннісно ангажовані люди, які не узалежнюють аванси любові та довіри від суворой бухгалтерії еквівалентних обмінів.

Переклала з російської Дарія Ольшанська

ГОРБАЧОВ-1: ВІД «НЕОІМПЕРСТВА» ДО КОСМОПОЛІТИЗМУ

М.С.Горбачов починав як **безпосередній послідовник Андропова** у справі ліквідації всіх можливих «локальних ніш» приватного існування на користь очищеного від бруду імперського принципу «служіння державі та партії». Таємниця порівняно швидкого перетворення «комуніста» у «демократа» (факт, який досі обурює свідомість нонконформістів-дисидентів) доволі проста: **комуністи пройшли гарну школу надетнічного універсалізму**. «*Пролетарі усіх країн*», «*усі люди доброї волі*», «*усі чесні люди планети*», «*носії загальнолюдських вартостей*», «*вільні громадяни нового світу*» – ці поняття з одного значенневого ряду. Неминуча додаткова мітологізація цих термінів – неодмінний супутник нашої ідеократичної свідомості – до решти стирає істотні значеннєві розходження між цими поняттями. І комунізм, і лібералізм в основу усього ставлять «універсальну людину». Тому найщиріші комуністи можуть без особливого гвалту над собою перетворитися в щирих лібералів-демократів. Інша справа, що рі-

вень їхньої персональної культури найчастіше однаково девальвує, профанує і те й інше... Можлива, до речі, і зворотна траєкторія (ми її зараз спостерігаємо у вчорашніх «отцов русской демократии») – перетворення «лібералів-космополітів» у «неоімперіалістів». За умови, зрозуміло, якщо неофіт цієї ідеї зайняв «гідне місце» в неоімперській службовій ієрархії.

ГОРБАЧОВ-2: МІЖ «НЕОІМПЕРСТВОМ» І ЛІБЕРАЛІЗМОМ

Отже, у перетворенні «імперського універсаліста» в «ліберального універсаліста» немає нічого дивного. Проте «феномен Горбачова» набагато складніший. Суть його у тому, що Горбачов став **компромісною фігурою між «Суспільством»** із його антиімперськими настроями і **«Неоімперством»** (андроповського типу). Принцип «*так далі жити не можна*» – домінуючий для легітимації горбачовської «перестройки» – із самого початку був не оформленням однорідного сенсу, а **симбіотичним вираженням** принаймні **двох основних умонастроїв**

135

А. КАРА-МУРЗА
РОСІЯ В
ТРИКУТНИКУ
«ЕТНОКРАТІЯ –
ІМПЕРІЯ – НАЦІЯ»

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

¹ Васильев Л.С. Что такое «азиатский способ производства?» // Народы Азии и Африки. – 1988. – №3. – С.68.

² Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не меняется? // Социс. – 1997. – №1. – С.9.

³ Кристал И. В конце II тысячелетия. Размышления о западной цивилизации. – М., 1994. – С.182.

– «ліберально-суспільного» («хочемо бути громадянами, а не підданими, тим паче – в кривавій Комуністичній Імперії») і «неоімперського» («цим конкретним маразматикам служити соромно. Хочемо служити гідній системі та гідним лідерам»). Тому, якщо для «громадян» Горбачов був «Лідером Суспільства», то для «неоімперців» він був «новим Сувереном» (на кшталт Петра I чи Андропова).

Ця суперечність – ключова для горбачовської епохи, але саме її невирішеність, неартикульованість, «змазаність» у неоднозначній фігурі самого «генсека-дисидента» дозволили Горбачову контролювати владу упродовж часу, достатнього для демонтажу Імперії (хоча власне «неоімперська складова» лідера, схоже, протистояла цьому демонтажеві).

Особиста драма Горбачова (проте саме вона й зробила його символом цілої епохи) полягала в тому, що в міру дедалі точнішої артикуляції суперечності між «неоімперським принципом служіння/підданства» і «ліберально-демократичним анти-

імперством» (або, що те ж саме в цьому випадку: між «неокомунізмом» і «антикомунізмом») Горбачов із фігури, що тим чи іншим чином влаштовувала обидві сторони, перетворився у фігуру, яка не влаштовувала нікого.

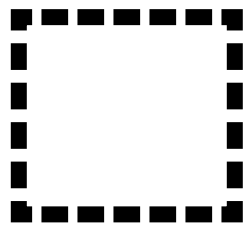
Спроба зберегти колишній імперський простір, аби наповнити його новим ліберально-демократичним змістом – водночас і причина і наслідок того, що Горбачов програв і «неоімперський оновлений варіант» («очищення, але збереження партії-ідеології») і «ліберально-демократичний варіант» («будівництво російської нації»). Задуманий Горбачовим «кентавр» – «Ліберально-громадянська Імперія» або «Совецька Нація» – виявився нежиттєздатним.

ГОРБАЧОВ-3: «ГРОМАДЯНИН РОСІЇ»
ЧИ «ГРОМАДЯНИН СВІТУ»?

Що б там не було, саме при М.С.Горбачові була зруйнована імперська надбудова, що тяжіла над суспільною структурою. Дуже швидко з'ясувалося, проте, що сили, які Горбачов вивільнив «з-під брил» Імперії, були вкрай неоднорідні за своїми

ДОЛЯ РОСІЙСЬКОГО КОМУНІЗМУ

Перекладено за виданням:
Кортунов С.В. Судьба русского коммунизма.– М., 1998

© С.Кортунов, 1998
© Московский общественный научный фонд, 1998

С Е Р Г Е Й
КОРТУНОВ

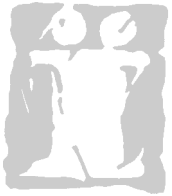
Крах соєцького комунізму – явище закономірне. Він не передбачив і не врахував тих фундаментальних тенденцій та протиріч, котрі сформували вигляд міжнародної ситуації до кінця ХХ століття. Він недооцінив роль етносу і націоналізму, в результаті чого вибух національних егоїзмів і національні конфлікти, які відіграли не останню роль у розпаді ССРСР, стали для нього шоком. Так само, радянський комунізм недооцінив роль релігії, зокрема, він виявився неготовим до відродження ісламу в ССРСР. І останнє, можливо, найважливіше: радянський комунізм був заскочений зненацька настанням постіндустріального суспільства, технотронною революцією, яка, поряд зі зміною соціальної політики на користь малоїмущих, радикально трансформувала соціальну структуру і систему розподілу влади в основних промислово розвинутих країнах Заходу.

Слід пам'ятати і про те, що наша політична і економічна могутність як наддержави базувалася в основному на військовій могутності, в той час як економічно ми були середньорозвинутою державою. Конкурентноздатна частка нашої індустрії, відкрита для високих технологій, май-

глибинними мотиваціями. Горбачов **звільнив не «суспільство»**, а різношерстий конгломерат придушених імперською структурою **антиімперських сил**.

Насамперед, як з'ясувалося, ці сили були **не «постімперськими»** («протонаціональними»), а **«доімперськими»** (етнократичними). Вивільнення етнократичного потенціалу **привело до етнополітичного хаосу** в низці регіонів колишньої Імперії; глибоко неоднорідним виявилось і саме «Суспільство». Справа в тому, що **«російське суспільство»** і **«суспільство на території Росії»** – це дві принципово відмінні речі. Значні (а може, й найактивніші) елементи громадянського суспільства вирішили продовжити своє громадянське існування **в інших політичних конфігураціях**, покинути межі Імперії, хоча й ослабленої, проте все ще схильної до **псевдоморфоз** відродження, до того ж із періодичними рецидивами етнократичних настроїв. Ця частина Суспільства, що виросло під Імперією і всупереч їй, віддала перевагу тому, аби перебратися у передбачуваніший і органічніший для себе контекст, комфортніший і в етнокультурному аспекті, з сильним

громадянським суспільством, спроможним захистити приватний простір особистості від сваволі влади. У цьому сенсі еміграція до Німеччини, Ізраїлю тощо, з одного боку, і створення незалежних держав (наприклад, у Прибалтиці) – з іншого, – явища **не настільки різnorodні**, як це іноді уявляють. І емігранти, і «національні сепаратисти» майже в усьому схожі. Як члени Суспільства, ці особи однаково не захотіли ризикувати знову опинитися в репресивній Імперії; як представники етносів, які не розчинилися в старій імперській структурі, вони забажали чіткіше оформити свою етнонаціональну ідентичність, захищену «власною» державою. Різниця лише в тому, що в німців чи євреїв «національна держава» **уже існувала**; у прибалтів ця державність треба було відновити; а в українців чи молдаван фактично **створити заново**. Те, що Горбачов є героєм для цієї частини колишнього імперського «суспільства», природно. Він не тільки «звільнив» їх, але й дав можливість «знайти себе». У Німеччині Горбачов уже названий *«найкращим німцем року»*; але й прибалти мали б визнати, що саме він, а не хто

же повністю була зосереджена в області виробництва озброєння. Розмивання цієї основи зумовило те, що за короткий час статус наддержави ми втратили.

Великий провал комуністичного експерименту в Росії включає в себе надзвичайно дорогу ціну, оскільки вона виявилася у мільйонах людських життів, за дійсно досягнуті економічні цілі, занепад продуктивності економіки в результаті державної надцентралізації, прогресуюче погіршення надто бюрократизованої системи соціально-забезпечення, котра раніше була дуже важливою заслугою комуністичного правління, беззмислове знищення значної частки талантів та придушення творчого політичного життя суспільства, припинення його розвитку в області науки і культури через догматичний державний контроль цієї сфери.

Інституційні недоліки радянського комунізму багатократно поглибили його недосконалість та потворство. Комуністичний стиль дій допоміг створити політичну систему, в якій не було запобіжних клапанів і систем початкового попередження. Симптоми хвороби було заведено приховувати від владної верхівки. У вищій інстанції потрапляла в основному брехлива інформація. Страх перешкоджав критичній оцінці ситуації. Вождь тримався за вла-

ду, поки йому дозволяло здоров'я і поки йому вдавалося втриматися на плаву в політичному сенсі. Його усунення було переважно пов'язане з болючим політичним конфліктом. Відсутність механізму зміни скомпрометованих правителів зумовила те, що основним критерієм збереження керуючого становища став ефективний контроль за владою, а не успіх політики. Протириччя, що накопичувалися у цьому організмі і не мали виходу, швидше чи пізніше повинні були знищити сам організм. Що й сталося у 1991 році.

Можна погодитися з С.Френком, котрий вважав, що російський комунізм – це хвороба «росту й розвитку російського народу», явище «духовного занепаду, збоченства і кризи, які супроводжують перехід дитинства до зрілості в індивідуальному організмі». ¹ Ця оцінка відноситься до філософських та релігійних причин поразки комунізму. Існують, звичайно, і політичні причини. Основна з них полягає в тому, що раціоналістична утопія не могла існувати нескінченно довго у такій ідеалістичній країні, якою є Росія.

Варто, проте, розрізнати майбутнє російського комунізму як партії та як ідеї. Причому парадокс полягає в тому, що в умовах сучасної Росії зберегти і партію, й ідею

інший, створив ті умови, за яких вони змогли вирватися «до себе додому», щоправда, «від нього ж».

Разом із крахом Імперії зник і механізм державности взагалі, який теоретично із «суспільного преса» міг би (шляхом трансформації) перетворитися в союзника в справі побудови національної держави. От чому, на відміну від німців, що усамітнилися, євреїв, прибалтів (доброго їм здоров'я!), російське суспільство не так однозначно ставиться до реформаторства Горбачова. Західні суспільства (поки що мова йде про них, а не про «держави») підтримали Горбачова, тому що вони вбачали головну небезпеку для себе саме в особі Совецької Тоталітарної Держави. Горбачов виявився **реальним союзником** західних суспільств у боротьбі з єдиним ворогом – совєцькою тоталітарною державою. Те, що раніше за великі гроші робили найняті західними суспільствами їхні власні держави, Горбачов став робити безоплатно. І не просто безоплатно, а звільняючи суспільства Заходу від тягря податків і – що ще дорожче – тягря катастрофічної свідомості, відчуття, що, скільки не плати

своїм чиновникам за власну захищеність, совєцького удару все одно не уникнути.

Горбачов став героєм на Заході ще й тому, що об'єктивно став **захисником західних суспільств від їхніх власних держав**. Він дозволив їм зняти із себе тягар державного (тобто антисуспільного) пресингу не лише у вигляді зменшення суспільних податків на оборону, але й ідеологічного оглуплення, нагнітання воєнного психозу тощо. Горбачов виступив гарантом здешевлення витрат західних держав – у цьому причина його успіху серед громадян Заходу.

ЕЛЬЦИН: МІЖ «ДЕМОКРАТІЄЮ» І «НЕОІМПЕРСТВОМ»

Те, що сприяло зростанню популярності М.С.Горбачова, гальмувало на Заході ріст рейтингу Б.Н.Єльцина. Причина цього – інтуїтивна недовіра до Єльцина як до **державного, а не громадсько-го діяча**, як до прагматика «чистої влади», а не ідейного захисника загальнолюдських цінностей.

Проблема боротьби між демократією і «неоімперством» у політиці нинішнього режиму ускладню-

одночасно неможливо. Доведеться пожертвувати або одним, або іншим.

Для того, щоб КПРФ вижила як партія, достатньо виконати всього три умови: публічно відмовитися від ідей, котрі суперечать Конституції Російської Федерації, зокрема беззаперечно визнати право приватної власності і накласти заборону на будь-яку форму пропаганди соціальної і національної ворожнечі; відмовитися від людей, котрі висловлюють антиконституційні ідеї; відмовитися від назви самої партії. У цьому випадку КПРФ перероджується у партію лівоконсервативного або соціалістичного типу, котра не лише не є антисистемною силою, але вбудована в існуючу політичну систему на правах цивілізованої опозиції. Але тоді слід розлучитися з ідеєю абсорбувати енергію протесту народних мас, а звідси, більше не претендувати на право закликати народ до опору владі, закликати його на мітинги, вулиці, площі. Бо форма «конструктивно-непримиренної опозиції» в Росії не пройде.

Значно складніше зберегти комунізм як ідею. Для цього необхідні справді геніальні уми – не те що Г. Зюганов чи діячі з «Духовного насліддя». Нова інтеграція російського (а через неї – й міжнародного) комуністич-

ного руху може здійснитися лише на основі комуністичної теорії, яку вони на сьогодні втратили. Однак скористатися правом комуністичного першородства на даному етапі вже надто мало. Необхідно здійснити радикальне оновлення цієї ідеї, дати сучасну інтерпретацію раннього марксизму, поєднати його з традиціями російської соборності та симфонізму і створити привабливий образ майбутнього для Росії та для світу в цілому. Лише у цьому випадку, тобто за умов вироблення синтезного світогляду (котрий, однак, ґрунтовно повинен відрізнитися від світогляду еkleктичного), російські комуністи отримають безпрецедентні можливості для глибокого впливу на будь-якого політичного партнера, прямий доступ, універсальний ключ до діалогу з усіма політичними силами.

КПРФ як політична сила може відповісти на виклики часу лише у тому випадку, якщо її ідейно-політична платформа стане сумісною з новими умовами розвитку російського суспільства. Точніше, якщо ліва соціалістична ідея поєднається з ідеями ринку, свободи і демократії, як це відбувається в теорії й на практиці багатьох комуністичних партій Центральної та Східної Європи. Політична прагматика вимагає від КПРФ створення національної моделі розвитку. Вони не будуть і тут першими: китайці вже про-

ється ще й помітною активізацією «третьої сили». У свій час Б.Н.Єльцин, як відомо, свідомо використував проти горбачовської політики етнократичні настрої – «взьміть стільки суверенітету, скільки здатні перетравити». Третя, етнократична вершина нашого Трикутника (етнократія – імперія – нація) здобула, таким чином, значення, із яким доведеться рахуватися і «будівничим загальноросійської нації», і потенційним новим «збирачам Імперії».

ДЕЯКИ З МОЖЛИВИХ СЦЕНАРІЇВ

Конкретні історичні тенденції в трикутнику «етнократія – імперія – нація» сьогодні вельми різноманітні. Це **етнократичне** витискання титульним етносом чужинців, переділ сфер **кланового надетнічного** впливу між регіональними елітами (вироджений, **варваризований імперський варіант** мафіозної субординації), нарешті, спроби формування на базі місцевих елементів громадянського суспільства **регіональних націй** (у тому числі й російської), що прагнуть визволятися з-під чиновницько-імперського тиску Центру. По суті, мова йде про специфічні

форми **національно-визвольного руху** в істинному сенсі цього поняття (як конфліктного процесу вивільнення поліетнічних **територій**, які здобувають культурну та господарську самодостатність, з-під оболонки імперського Центру).

Зрозуміло, усі три згадані варіанти розвитку подані автором радше як «логічно очищені», «ідеальні типи». На практиці спостерігається взаємне переплетення зазначених тенденцій, що, з одного боку, збільшує внутрішню конфліктність процесу (оскільки кожна з тенденцій представлена своїми суб'єктами з-поміж локальних еліт), а з іншого боку, дозволяє в перспективі виробити той чи інший «результуючий вектор» процесу. У тих випадках, коли громадянське суспільство має більш-менш налагоджені форми самореалізації, процес має великі шанси закінчитися формуванням локально-територіальних «націй». При цьому етнократичні тенденції будуть витіснитися на периферію процесу, а «кланові» інтереси, децю окультурені, увійдуть (не безконфліктно) складовою частиною до «нормального» суспільного процесу. Наразі, на жаль, превалює

139

А. КАРА-МУРЗА
РОСІЯ В
ТРИКУТНИКУ
«ЕТНОКРАТІЯ –
ІМПЕРІЯ – НАЦІЯ»

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

демонстрували, що таке соціалізм та комунізм з китайською специфікою. В ім'я розробки національної моделі розвитку доведеться відмовитися від всього того у марксистсько-ленінській ідеології, що може суперечити цій моделі. Іншими словами, найновіший російський комунізм не може бути новим виданням радянського комунізму: він повинен стати національним: тобто російським. Парадокс полягає, однак, в тому, що, зберігши вірність Росії, російський комунізм не зможе залишатися класичним комунізмом Карла Маркса. Так, немає і не може бути ідеї про панування комунізму у світовому масштабі, і російський комунізм не повинен хотіти цього. Він повинен претендувати лише на те місце в історії, яке пов'язане з місцем і роллю російської цивілізації. Він повинен відмовитися від богоборства і облишити претензію на те, щоб стати новою релігією.

Разом з тим, якщо комуністи при цьому справді хочуть бути комуністами, то вони повинні відкрити для себе наново програмне положення «Маніфесту»: «Комуністи можуть охопити свою теорію одним положенням: знищення приватної власності», осмисливши його у світлі численних вказівок Маркса на те, що поки існує пролетаріат – приватна власність не може бути зруйнована, а лише

«відмінена», що складає лише початковий пункт, попередню умову її знищення; в світлі слів В.І.Леніна про те, що поки є різниця між селянином і робочим – немає ні комунізму, ні навіть соціалізму; у контексті класичного визначення «Німецької ідеології»: комунізм – це зовсім не є певний ідеальний стан суспільства, котрий повинен бути встановлений, а дійсний рух, котрий знищує відчуження, приватну власність.

Врешті решт, якщо КПРФ оголошує себе спадкоємицею КПРС, то вона повинна розпочати з публічного покаяння, бо вина комуністів за те, що сталося – велика. Вони повинні взяти на себе провину не лише за спотворення теорії Маркса та пізнього ленінізму, за злочини сталінського режиму і КДБ, але й за зруйнування Великої Росії. Це вони голосували на своїх з'їздах і конференціях за М. Горбачова, А. Яковлева і Е. Шеварнадзе. Це вони створили таке суспільство, котре вдалося зруйнувати та перекинути навзніч. Це внаслідок безвідповідальної політики верхівки КПРС накопичені протиріччя зумовили крах держави. Це вони виявилися нездатними, таким чином, оновити комуністичну теорію, щоб зберегти загальний зміст, цілі та цінності країни, – те, що соціологи називають ідентифікаційними полями. Врешті решт, це вони

інша, дегенеративно-імперська, бюрократично-кланова тенденція: почерез перерозподіл сфер впливу між постімперськими елітами. Ця тенденція пов'язана із більшим ступенем бюрократизації та криміналізації суспільства, а також із тенденціями до політичного авторитаризму.

Переклав з російської Андрій Кирчів

G

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

несуть повну відповідальність за дії (чи бездіяльність) ДКНС (ГКЧП).

Безумовно, настільки радикальне оновлення вигляду неможливе без болючого розлучення з ілюзіями минулого та серйозних внутрішніх потрясінь. Проте іншого шляху для КПрФ у XXI століття не існує. Поки що ж комуністи йдуть у глухий кут. Багато їхніх кроків, з точки зору історичної перспективи, є абсолютно беззмістовними. Вони, зокрема, намагаються зберегти народно-патріотичний блок у тому вигляді, в якому він був на виборах. Якщо вони й далі підуть шляхом перетворення цього блоку на маріонетку та шляхом його радикалізації, то вони приречені.

Колишній французький президент Франсуа Міттеран, як відомо, з цілком радикального соціаліста зумів трансформуватися в центриста, сприйняти багато буржуазних цінностей і створити широку правосоціалістичну коаліцію, двічі вигравши вибори. Г. Зюганов йде у протилежну сторону. Замість того, щоб рухатися в сторону центру, в сторону сучасної європейської соціал-демократії, він, навпаки, говорить, що не «відступиться від принципів» і буде так як і раніше втілювати радикально-комуністичну програму. Це прирікає його на невдачу. Бо саме

цей тип комунізму, за словами З.Бжезінського, «залишився у пам'яті людей перш за все як найбільш незвичайна політична та інтелектуальна помилка».²

Варто, однак, постійно пам'ятати про те, що радянський комунізм не мав нічого спільного з комунізмом. Абсурдно тому твердити, що комуністична Росія «поховала» вчення К. Маркса. У зв'язку з цим говорити можна лише про крах радянського комунізму і тоталітарного соціалізму, тобто такого типу суспільства, котрий був збудований в СССР і лише називався комунізмом, а насправді був його перетвореною формою. Навіть З. Бжезінський, коли говорив про «кінець комунізму», робив важливе застереження: «у всякому разі тої його модифікації, котра відома у цьому столітті».³

Більше того, в Росії, по суті справи, не було й російського комунізму; тут склалася тоталітарна модель соціалізму, котра узурпувала «монополію» на комунізм. Російський комунізм — це все ще творчий виклик для Росії XXI століття. Основні (проте далеко не вичерпні) умови для того, щоб російський комунізм зміг перетворитися у могутню політичну силу, перераховані вище.

Теоретичну спадщину К. Маркса, освоєння глибинних прошарків якої нам ще потрібно здійснити, не можна зас-

СЕРГЕЙ
КОРТУНОВ
ДОЛЯ
РОСІЙСЬКОГО
КОМУНІЗМУ

Г Л Є Б ПАВЛОВСЬКИЙ

© Г.Павловский, 1995
© Русский институт, 1995

СЛІПА ПЛЯМА (ДЕЩО ПРО БІЛОВЕЗЬКИХ ЛЮДЕЙ)

<http://www.russ.ru/antolog/inoe/pavlov.htm/pavlov.htm>

ЧАСТИНА ПЕРША, ПОЛІТОЇДНА

Від міркувань «про російське» чекаєш відразу чогось веселенького – так щасливчики з квитками в шапіто по-жвавлюються, розсаджуючись по місцях. У Росії нема що розуміти, проте є що послухати: історію держави, теорію поразок, нову національну безвихідь, де вдосталь кульмінацій і фатальних розв'язок покутує убогість експозиції, зобов'язуючи русолога відкаблучити публіці «веселушку» (Боря Мойсєєв). А русологи в нас гарні: «пишуть, співають, наспівують... без усякого сорому» (К.Батюшков). Що про «російський середній клас», що про «становлення російської державности» – казки для політоїдів: і як там воно далі? Ну, дала! О, із Росією знову історія. Говорити про Росію – то надихати, то залякувати, оповідаючи при тім анекдот. У наших концепцій анекдотично вибудовані сюжети, із зав'язкою, кульмінацією і хльосткою кінцівкою, із єдністю місця та дії. Росія, держава метафор, – драматургічний звір теоретиків.

141

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

тосувати до сучасної Росії й зараз. Однак вона має шанс, опираючись на національні традиції соборности, вселюдськості та духовности, зробити крок у суспільство майбутнього, можливо, навіть сміливіше та швидше, порівняно з суспільствами, котрі обтяжені традиціями індивідуалізму, особистого інтересу та життєвого прагматизму. Союз російського суспільства та найновіших постіндустріальних, інформаційних і соціальних технологій – це те, що може і повинно відбутися у Росії вже у не такому далекому майбутньому. Проте, це тема для окремої розмови.

Те, що зараз відбувається у Росії, – це її велика спокута. В очах багатьох країн і народів власне вона – «Імперія зла», оскільки вважають, що власне вона штовхнула їх на шлях безбожжя. Тому вони хочуть зараз відмежуватися від неї. Але Росія обов'язково відродиться, в тому числі й через Віру. Відродження Віри впевнено прогнозував П. Флоренський: «Це буде вже не стара і нежиттєва релігія, а крик спраглих духом»⁴. І це пророцтво збувається на наших очах. Смертний вирок історії ортодоксальному, тоталітарному комунізму був винесений власне у Росії, котра випила цю чашу до дна. Тому й дійсний «посткомунізм», котрий у ранньому марксизмі характе-

ризується як гуманізм (образно кажучи, «друге пришествя Христа»), можливий власне у нас. Але не сучасні комуністи, звичайно, здійснять «друге хрещення Русі».

Як зауважував Г. Федотов, «комунізм загине разом зі своїми ідеологічними катехізисами. Але Московія залишиться».⁵ Н. Бердяєв розрізняв п'ять Росій: Росію київську, Росію татарського періоду, Росію московську, Росію Петра Першого, імператорську і, врешті решт, комуністичну. «Але буде, – пророко писав він, – ще й нова Росія». Ця Росія народжується у нас на очах. Вона не буде капіталістичною, не загрузне у голому економічному розрахунку і не допустить підміни уявлення про свободу особистості егоїстичним індивідуалізмом. Після завершення комуністичного експерименту, котрий виявився законним і великим моментом розгортання національного і світового духу, вона не повинна знову розпастися на нескінчену кількість атомізованих нещасних істот а, навпаки, повинна об'єднатися у якісно новий соборний організм, який наблизить її до втілення російської ідеї і знищеної віковичної російської мрії – створення Царства Божого на Землі.

До речі, ця мрія цілком сумісна з уявленнями К. Маркса про суспільство майбутнього, у якому вільний розви-

Не всяка звістка про Росію неодмінно романтично аранжована. Святі камені Європи конвертуються в теорію модернізації, обернену в міт спільного перенесення нещастя. Виокремимо також сюжет пошуку Побратима-Заходу в чарівних мандрах: мовляв, рушимо разом шляхом усіх цивілізованих націй, адже Захід «через усе це пройшов». (Харчування в дорозі – за рахунок побратима.) Ще буває «повільний розвиток середнього класу», перетворений в ключ із Чахликової скриньки. Взагалі ідеологія поступовості настільки ж природна для російського світу, як додаткова для неї авангардна тяга.

Я кажу про те, що не дає мені бачити без утруднень видиме всякому – «Росію». Даний текст – вид розгубленого роззираючого по боках, із здогадками про природу розмитих плям, тіней й іншого вовтузіння на межі поля зору. У результаті, перед вами записи допитливого суб'єкта, у тому подвійному російському змісті слова «допитливий», де аматор з'ясовувати деталі раптом сам опиняється під ковпаком і його аматорська допитливість переходить у цікавість допитуючого.

Наша стаття присвячена тлумаченню феномена мислення, поведінки і політики, підсумованих, на наш погляд, у назві відомої книжечки «Іного не дано» (ИНД). Автор розглядає феномен ИНД як винахід репродуктивної поведінкової матриці для істоти, котра не потребує встановлення відкритих зв'язків із реальністю, котра не сприймає цих зв'язків і їхньої цінності, стверджуючи принципову сотворенність, організованість і маніпульованість усякого світу. Ця істота, іменована нами «біловезькою людиною» (у пресі ще трапляються поняття «російськомовного громадянина» або «етнічного росіянина», у принципі еквівалентні), рухається в двох вимірах – розщеплення старого порядку, тобто усього, усередині чого суб'єкт не пам'ятає себе, засвоєння всіх елементів цього порядку, як власних, щойно винайдених – і конструювання з їхньою допомогою «нової реальності» – неусвідомлюваної як джерело задач, закритої і забороненої для усіх форм альтернативного розуміння. Ця нова реальність, звичайно іменована «Росією», врешті-решт розкривається як кокон біловезької людини – тимчасовий простір його більш глибокої метаморфози.....

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ток кожного стане умовою вільного розвитку всіх. Ця формула, яка ставить в центр окрему особистість, не забуває про колектив. Цілком обдумано К. Маркс називає його не соціумом (нацією, державою, цивілізацією), а «асоціацією», щоб у читача не виникло ніяких ілюзій з сучасними формами соціального спілкування. «Асоціація» тим і відрізняється від цих форм, що вона вільно створена вільними індивідами. «Створення самих форм спілкування» — ось у чому виявиться перш за все творчість вільної людини. І власне вільний розвиток кожного буде умовою виникнення таких асоціацій. Створені невимушено вільними людьми, вони будуть згідно їх сукупної згоди змінюватися чи розпускатися, уступаючи місце іншим, так само невимушено створеним формам з тим чи іншим складом вільних індивідів. У своїй сукупності вони утворюють єдине людство. Однак ніякої нівеляції, ніякої соціокультурної ентропії не відбудеться. Навпаки, власне тоді й розквітнуть на повну силу усі національні культури, тоді будуть реалізовані національні ідеї різних народів, включно, звичайно, з російською ідеєю.

Нова Росія буде відстоювати свою суб'єктність, своє право рухатися своїм шляхом до своїх цілей – між Сциллою ультралібералізму і Харибдою неофашизму (два

смертельно небезпечні чудовиська ХХІ століття). Нова російська державність буде ґрунтуватися на поєднанні російського і радянського історичного досвіду, доповненого тими демократичними механізмами, котрі доведуть свою ефективність в сучасних умовах. Вона запропонує світові свою модель розвитку, альтернативну західній, і при цьому залишиться відкритою для світу. Така модель не міститиме експансіоністського начала, але буде моделлю безперечної самостійності. Але вона й не буде претендувати на гегемонію і підкорення собі інших світів. У ХХІ столітті вона буде через національне, не покидаючи його, зміцнюючись в ньому через виявлення всієї моці духовної традиції, закладеної у національній культурі, рухатися у світ світів як у світ національної поліфонії планетарного масштабу, в якому повинна здійснитися знаменита аристотелівська формула прекрасного: єдність у багатоманітності (або «квітуча сукупність» — за К. Леонтьєвим).

У цьому широкому контексті можна, мабуть, сказати, що Росія, власне, ще не була Росією. Вона лише збирається стати нею. А російська культура стала певного типу зорею Нового Дня; і вона дає уявлення про те, яким цей День міг би стати. Катастрофи краху Російської імперії й

Центром містифікації комплексу «іншого не дано» є широко відома історична подія, іменована «перебудовою» і пов'язана з припиненням державного існування СРСР (або «імперії»). Одне із найважливіших питань: чи поява цього гомо новус є шоковою реакцією звільненої совєцької людини на свободу, чи продовженням старої традиції закритості, у результаті прискореної селекції його традиційних типів?

Отже, нас знову втягнуло в якийсь специфічний простір, де стала непрактичною раціональна поведінка. Раціональна промова нині або шоу-бізнес, або симптом боягузтва, і той хто правильно міркує – або блазень, що потішає вас, або боягуз – тоді він тягне гуму, уникаючи «звершення». Зате герой Звершення, не питаючи ні про що, зоп'яну лізе в мішок. Мішок кинуть у ріку, і безмісячної ночі звідтіля вилізе Хтось, Альтернативи Кому Немає. Альтернативи дійсно немає, адже немає, крім нього, і самої Росії. Росія – всього лиш спорожнілий його мішок.

«Наша велика Росія в чомусь десь і хвора» – але ж десь і здорова? «Це в нас перехідний такий час» (Черно-

мирдін). Всі знову переходять, правда, ще не перейшли нікуди і тому не знають, куди і навіщо йдуть. Російські шляхи – гробниці російських комунікацій; але, на жаль, не пам'ятники, тому що влада зношує найменування швидше, ніж дорожні покриття. Дороги розриті й сплундровані, аби ексгумувати трупи труб, що розкладаються в окропі, а ремонт доріг веде до відключення світла, тепла, обривів телефонного кабелю. Зате для імен не вистачає доріг. Люди йдуть чужими шляхами, перебираючись, як нафтогенна фауна, через здіблений асфальт. Перехід – не шлях, і ті, що пройшли, не вартують споминів. Якийсь тимчасовий демон велить Росії вічно розкопувати старі шляхи і перейменовувати їх. Імена безвісти згорають у відлигах, жодним чином не зігріваючи у лихоліття. Той, що дав ім'я, кидає його на наругу влади і проходить далі в нікуди, ні над чим не маючи влади. Влада вічно гризе імена, і вічно тягаться з ними у своїм без'язикім лігвищі. Брат Росія снить вас і бачить, як рідкісний метелик Чжуанцзи.

143

ГЛЕБ
ПАВЛОВСЬКИЙ
СЛІПА ПЛЯМА
(ВІДОМОСТІ ПРО
БІЛОВЕЗЬКИХ
ЛЮДЕЙ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

СРСР для історичної Великої Росії тому – катастрофи, які можна усунути, катастрофи зсуву та інверсії, а не катастрофи вичерпання. Нова модель національного розвитку повинна врахувати весь досвід катастроф, котрі супроводжували російську історію, та містити ефективні механізми їх недопущення у майбутньому. Як зауважував В. Муравйов, «покаяння російського народу здійсниться через його повернення через російське майбутнє до російського минулого або воскресінням його через минуле до майбутнього, що є одним й тим самим».⁶

Чи зможе російський комунізм зробити конструктивний внесок у вирішення всіх цих найскладніших, але життєво важливих для Росії завдань? Чи стане він російським комунізмом? Чи буде він в змозі крокувати в ногу з Російською і Світовою Історією?

Це покаже найближче майбутнє.

Переклала з російської Дарія Ольшанська

¹ С.Франк.Цит.по: Вопросы философии, 1993, №2, с.123.

² З.Бжезинский. Большой провал, с.129.

³ З.Бжезинский. Большой провал, с.73.

⁴ П.Флоренский. Литературная учеба. 1991, №3, с.102.

⁵ Г.Федотов. Судьба и грехи России. СПб., 1992, т.2, с.232.

⁶ Вехи, с.416.

Інтелектуальний ландшафт сучасної Росії вражає якщо не глибиною, то видовищністю. У калейдоскопі міситься строката маса розгадок (Росія – країна рабів, країна-доганялка, полігон безбожного комунізму, острів Росія etc) – але де загадки? Поминаються основні імена з західних дискусій – там вони здобували популярність, ставлячи і переформулюючи важливі для націй питання. А хто їх поставив тут?

І за всю епоху ВД ми не знайдемо ідеї, що зіграла б роль у політиці, будучи виявленою, названою й обговореною як ідея. Саме це живе, всепоглинаюче безідейне «місце Росія» дуже важливе, воно – наш головний герой. Адже процес вигнання людей із їхнього власного розуму, мови і дому не був ані стихійним, ні навіть сліпим. І трупи, які сьогодні стягують із біловезької сцени, позначені хрестиками ще в роки, коли один московський цинік докоряв Політбюро сльозозю дитини, даремно покривдженої героями Достоєвського. А труп, ще живий, хвилювався, слухав і скажено аплодував!

Після катастрофи штучно обмеженого простору компетенції інтелігента (простору, де цінним і значимим визнавалося найчастіше недоступне і непотрібне, зате відоме через чутки, наприклад німецький екзистенціалізм, суспільство загального споживання, суд присяжних) і зняття зовнішніх обмежень доступності інокультурних та іншомовних текстів, російськомовний суб'єкт не вчинив жодної спроби засвоїти їх – тобто не спробував відбутися як культурна істота. Людина, якій політично відкрився доступ до всіх цивілізацій світу, включаючи власну, відмовляється перебувати в культурі рідною мовою. Не помітивши цього завдання, вона закапсулювалася і випала із продуктивного простору в якийсь «еліпсоїд» (за висловом А.І.Солженіцина). Виник біловезький росіянин – російськомовний гомункулус, що перебуває в дивному, хитрувато-несамовитому кайфі, знаходячи в численних пенсійних виплатах «стабілізації» премію за свій інвалідний хід думок або винаходячи високоприбуткові бізнеси, сумісні з заблокованою рефлексією і збитковою культурною свідомістю (бандитські бізнеси). І спантеличити його тепер можна, лише чимнебудь сильно гепнувши.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ЛІБЕРАЛІЗМ В ПОСТКОМУНІСТИЧНІЙ РОСІЇ: ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ

ЛЕКЦІЯ, ПРОЧИТАНА В МЕТОДОЛОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ У М. ВЛАДІМІР (РОСІЯ), ОРГАНІЗОВАНОМУ МОСКОВСЬКИМ ГРОМАДСЬКИМ НАУКОВИМ ФОНДОМ, ІНСТИТУТОМ «ВІДКРИТЕ СУСПІЛЬСТВО» ТА ФОНДОМ ДЖ.Д. І К.Т. МАК-АРТУРІВ

Б О Р І С

К А П У С Т І Н

© Б.Г.Капустин, 1998

Зразковим прикладом можна вважати винахід «російського націоналізму». «Російський націоналізм» створювався лібералами шляхом маргіналізації незгідних із моделлю відновлення як «антиперестройщиків». При цьому вважалося несуттєвим, не погоджуєшся ти частково або в принципі, ідейно чи корисливо. Зокрема, із дискусії було виключено такі представницькі для початку перебудови течії, як самобутники і націоналісти, дисиденти, соціалісти і ліві марксистки, зате залишено безхребетну та найбільш безідейну з усіх совєцьких генерацій – шістдесятників – єдиних, хто від самого початку не ставив Горбачову питання.

В утворюваному в такий спосіб гетто сформувався неолюдок фіктивного деградуючого «консерватизму», об'єкт-олігоцефал, що випав із живої мови і згодом (1990-1991) був утилізований, знову ж – таки, поза дискусією, у безапеляційному порядку російськими націонал-демократами. І назвали його «росіянином».

Біловезька людина завжди кого-небудь передражнює і комусь підсліпує, а то й просто бурмоче собі під ніс. Наш

канібал пересичений шматками фраз недоїденого ним минулого, потопуючи в гамі їхніх рим, як Борхес у бібліотечних споминах. Це в нього від його газет, де сидять автори страшилок і політичних лічилок. Совєцькі мовні підліски рясніли повсюдно, де, підморгуючи один одному крізь шереговий ліс Комунації-Влади, ми уникали прямих суджень. Але дуби повалилися – Богатир-бо наш згнів! – і неофіційний підлісок проріс промовами, суцільно забив свідомість своїми, більш ні до чого не придатними, тому й універсальними фразами. Свідомість уподібнилася до вічно буркітливою ідіота, яких тьма-тьмуца на московських вулицях. Вона блукає в трьох приповідках, як у непролазних хащах, а журналістські пики ще й ехидно нявкають і кидають услід: – Що це там за Бармалей лізе нам на Мавзолей? Бармалей Зюганов, але міг бути і Жириновський. І – весела, у державне чоло відлита куля Сімдесятих тоне в понурій лічилці біловезького логовастика. – Пісня про творця Калашнікова. Він і не знає, що ще хоче почути або сказанути. Його репліки – лише ритмічно нарощувана відмовка. Таку промову не запам'ятає і сам доповідач, у ній йому нема на чому наполягати. Вона, отбив времяпровождение, оральная жестикуляція, – та й де, скажіть, те това-

145

ГЛЕБ
ПАВЛОВСЬКИЙ
СЛІПА ПЛЯМА
(ВІДОМОСТІ ПРО
БІЛОВЕЗЬКИХ
ЛЮДЕЙ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Почнемо із дефініцій, а саме – визначень «економічного» та «політичного» лібералізму. Суть економічного лібералізму можна передати короткою формулою Людвіга фон Мізеса: «...Якщо сконденсувати всю програму лібералізму в одне слово, то ним буде власність, тобто приватна власність на засоби виробництва... Всі інші вимоги лібералізму випливають із цієї фундаментальної вимоги». Витоки цього формулювання – у вищезгаданому ототожненні приватної власності та свободи з усіма впливаючими з нього наслідками та імплікаціями. Саме цей різновид лібералізму запанував у Росії від 1991 р., причому в такій мірі, що у суспільній свідомості почав ідентифікуватися із лібералізмом взагалі. Зайвий раз підкреслю, що «економічний лібералізм» – не економічна теорія функціонування ринку, а саме політична теорія, яка розглядає усе суспільство в контексті ринкової моделі. Якщо точніше, це – ідеологія, політично спрямована на підпорядкування всього суспільства «потребам» функціонування «ідеального ринку» і максимального *практичного* ототожнення першого з другим.

Суть «політичного лібералізму» я також спробую передати за допомогою формулювання одного із найвідоміших ліберальних мислителів ХХ ст. Бенедетто Кроче: «Якщо свободі доводиться вибирати, то вона повинна повністю звільнитися від економічного забобону; їй повинно вистачити сміливості прийняти пропонувані їй, очевидно, досить різноманітні та суперечливі засоби соціального прогресу». Тому свободі «слід розірвати нещасливу асоціацію «лібералізму», як морального чи етико-політичного принципу, із laissez-faire, як одним із можливих принципів економічного порядку».

І знову зазначимо: політичний лібералізм – це не ліберальна теорія сфери політики; це ідеологія такої організації всього суспільного життя, яка орієнтована на створення та розкриття максимальних можливостей для свободи людини, дефініюваної як її самовизначення та саморозвиток. При цьому визнається, що, по-перше, порівняно із свободою усе решта виступає як доцільні чи недоцільні *засоби* (звідси й формулювання laissez-faire як одного із можливих типів економічного устрою); по-друге, їх доцільність чи недоцільність визначаються культурно-історичним кон-

риство, у котрому кожний із нас міг підморгнути другому: – Не тратьте духу, Василю Іваничу! – Візьмемося за руки, друзі! – Манька, вийми цицьку з борщу! Колись усяке підморгування звернене було до недолугости зарозумілої політики, як дух сортирного інтиму в строю Союзу ССР. І от, багатьма тиражами підморгує незрозуміло кому вся країна, а людина відчужена не лише від всякої інтимності – вона далека для політики, оберненої до неї стьобанутою машкарою придурка. – У вимені в полоні. – У бій йдуть лише шмаркачі. – Де пишніші пироги? – Діло грудьми не зіпсуєш. – Груди як двигун торгівлі. – Танки і банки. Банки та бабки. – Федоров пішов ва-банк. – Де потрібніші чоботи?... Він не знає, що ж сказати, – але хочеться йому, братику, убити когось. Чому? А ви не почувте, чому йому нема на чому затриматися, нічим відключити невмовкаюче нашіптування у мозку: Бавлячись, хлопчик гранату знайшов...

Вся ця римована телегазетна нісенітниця, що аж свисе – поетика превентивних відповідей на ще не поставлені питання.

Всі ці квазівідповіді, ці «дано» і «говори, говори» йшли знищити не тільки неформульовані, запізнілі питання, але

й ідеї та норми, і цілі також. Дні йдуть, із застоєм покінчено: – Іншого не дано! – Дідусь старий, йому все одно. Клоун-балакун не терпить звуків розмови – працюючи на килимі, він не чує інших, а ті, спілкуючись, заважають працювати. Спустити на них тигра Пашку, чи що? – Кинув гранату, поглянув в вікно. – Яка дорога веде до храму? – Гайдар крокує попереду!

Треба бачити, що перед нами соціально сильна істота. Примітивна, зате не ізольована ні від російської архаїки, ні від російської класики, ні від класики, ні від «совка» – ні від сучасних світових проблем. Так, біловезька людина стократ простіша від совка (завжди забавно послухати його нісенітницю і зітхання про срібне століття!). Вона звільнена від лахміття світової російської утопії, як і узагалі від культуртрегерської програми росіян XIX-XX ст. Звільнили її і від тягаря громадянина пізньої імперії – із її кінцями, що постійно не зводилися до купи, переобтяженістю культурним табуванням, переускладненою грою метафор і амбівалентною включеністю – при вічному ж недовключенні – у світову цивілізацію. Прийнято вважати, що БЛ – істота перехідна, якесь спільне місце точок перетину старих і но-

ткстом, у якому діє лібералізм «тут і тепер», а не якимись догматичними і незмінними «принципами»; по-третє, і стосовані засоби, і навіть цілі та цінності лібералізму можуть суперечити одні одним – вони не пов'язані жодною наперед заданою гармонією (скажімо, можуть виникати конфлікти між вимогами свободи та вимогами рівності, принципом універсальності закону та вимоги максимальної толерантності тощо). Готових рецептів як діяти в таких випадках немає і не може бути – рішення повинні приймати самі люди, які опинилися у відповідних ситуаціях, а не «експерти з лібералізму», начебто наділені сакральним знанням того, як слід діяти у відповідності із «єдино істинним ліберальним вченням».

В результаті вибуху «вихідної» протоліберальної амальгами і ланцюга наступних подій критично важливого періоду серпня-грудня 1991 р. в Росії переміг економічний лібералізм, ставши державною політикою (і ідеологією).

Є чимало причин, чому переміг саме він. Я відзначу лише одну, яка видається вирішальною настільки, наскільки ж – на перший погляд – парадоксальною. Безпрецедентність завдань, що постали перед Росі-

єю, призвела до спрощених та імітаторських (відносно Заходу) намагань їх вирішити. «Економічний лібералізм», принципово позбавлений усвідомлення значення історичного та культурного контексту, в якому йому доводиться діяти, був готовий брати із Заходу вже існуючі рішення і застосовувати їх в Росії. «Політичний лібералізм» не мав готових рішень – він повинен був ще усвідомити своєрідність посталих завдань, щоби отримати право діяти. На жаль, задовільно із цим завданням він не впорався і досі, що й призводить до відсутності ліберальної (на відміну від націоналістичної та ін.) альтернативи до існуючого курсу режиму. У цьому сенсі ідейно-політичне домінування «економічного лібералізму» в 90-і роки є закономірним.

Падіння комунізму в Росії (та хіба лише в ній?) зламало послідовність розвитку і «однолінійність» зв'язку рівнів сучасного суспільства між собою. У посткомуністичній Росії необхідно *одночасно* виробити і нову державну ідентичність (що таке «Росія»? Де її «природні» межі? Хто такі «росіяни»?), і базисні процедури та норми взаємодії людей (тобто *сформувані* ринку і правову – чи ще якусь? – державу), і форми та

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

вих сил, розмита структуруванням нових сил й інститутів Росії. Таке, зрозуміло, не виключено. Проте, якщо порушувати питання про шанси біловежця як персонажа, вони мені уявляються вельми вражаючими. БЛ, ймовірно, перехідна істота; проте ми не в силах сьогодні визначити ні напрямок, ні терміни такого «переходу». Так, на початку XVIII ст. немислимо було визначити майбуття «російсько-го західника» – при всій неорганічності і спокусливості його опису в тодішній Росії як патологічного відщепенця: недоук, папуга і дурник. Біловецька людина не зв'язана ні багатим минулим Росії, ні його бурхливим совєцьким нещодавнім. Її капсульована свідомість відторгає, разом із цінностями того й іншого, конфліктну вагомість тих цінностей. Вона і є розшукуваним інтелектуалами пізнім варваром, котрий прийшов розімкнути собою – відрубавши, розмінюючи все складне і делікатне – цивілізаційний вузол Росії/СССР. Але цей варвар – стариган, плід варваризації втомленої совєцької людини. Ця обставина робить його не тільки більш зацікавленою і небезпечною фігурою – вона робить його фігурою заново корінною. «Західництво», що поверхово промайнуло в ньому – ніщо, формуляр заявки на світову роль у старій формі подачі, – і не більш.

Тепер воно йому не знадобиться. БЛ більш пристосована до Великих Безладів, ніж її цивілізований попередник, совецький пестунчик. Перед нами, ймовірно, родоначальник нації XXI ст., істота, породжена світовим покордонням, пристосована до його викликів, яка збирається відповісти на них, а заодно й попоїсти. Я не можу сказати, в якій чисельності присутня біловецька людина на теренах колишнього СССР. Одне можу сказати: виникнувши, вона вже не відійде. Цю б ми не придумали і не відстояли, у наступному столітті всюди в Росії росіянам доведеться мати справу з «біловецькими».

ЧАСТИНА ТРЕТЯ, СОЛНЦЕВСЬКА.

От уявімо собі інший Ізраїль, не той, що ми знаємо. Уявіть, що деколонізація Палестини розгорнулася трохи раніше й Ізраїль було створено англійцями ще в рамках Версальської системи. Ізраїль виник – але йому не передувала світська проповідь Жаботинського, не виник Бейтар – просто ще одна, не найпривабливіша точка єврейської еміграції. Зате ім'я її велике – «Ізраїль», – спробуй-

147

ГЛЕБ
ПАВЛОВСЬКИЙ
СЛІПА ПЛЯМА
(ВІДОМОСТІ ПРО
БІЛОВЕЦЬКИХ
ЛЮДЕЙ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

методи оперативної політики (прийняти парламентські процедури, закон про партії, виборче законодавство тощо). Притім все це доводиться робити в умовах вже існуючої «прозорості» всіх процесів для громадян та їх можливості впливати на них, бодай через загальне виборче право і ЗМІ, чого й близько не було на Заході, коли там творилися держава і ринок. Не забуваймо, що на Заході виборче право ставало всезагальним лише тоді, коли усі ці формотворчі процеси відходили у минуле.

В Росії ж внаслідок згаданих обставин всі ці процеси втратили властивість (чи бодай видимість, що тут несуттєво) «природности». Їхня політична природа, їхня залежність від конкретних рішень конкретних людей стали цілком очевидними для «всіх» і тому набули якості *об'єктів політичного впливу*. І Росія, і ринок, не кажучи вже про механізми «оперативної політики», виявилися продуктами політичної діяльності, які тим чи іншим чином можна зробити «так або інакше» – залежно від співвідношення сил, напруження волі, сміливості та глибини задумів.

Ціна відкладання виходу з цього становища аж надто велика – чеченська бойня і стан напіврозпаду

Федерації, прогресуючий конфуз із СНД, фактична втрата національної обороноздатності та розклад у Збройних Силах, усталення «бандитського права» замість правової держави тощо.

Без досягнення демократичною політикою всіх трьох рівнів сучасного російського суспільства згоди щодо трьох головних цілей політичного лібералізму (завдяки яким він лише й міг би бути практично дієздатним) – конституціоналізму, демократичної участі та ефективного ринку – є недосяжним. На практиці цілі та елементи ліберального устрою залишаються взаємовиключними, що заважає реформам в усіх трьох найважливіших сферах: державному будівництві, економіці та політичній системі. Вони виключають одне одного з наступних причин. Без конституціоналізму немає тієї правової інфраструктури, яка необхідна для ринку. Але ринкові реформи залишають за бортом «процвітання» мало не більшість населення. За допомогою демократичної політичної участі воно в стані блокувати або стримувати хід ринкових реформ. Авторитарне придушення демократичної участі «заради ринкових реформ» було б руйнівним для конституціоналізму. А без можливостей досягнення з

но посперечатися, раз країну визнали і прийняли до Ліги Націй. Напевно був би по-блюзнірськи відновлений той древній Храм, щось схоже на ударне будівництво імені Христа Спасителя в однойменній дірі в центрі Москви. Армію Ізраїлю створили б на кшталт британської, але зодягли б, звичайно, у національні костюми. (У Росії, що не збреші, усе вже було: Юдейський полк, сформований князем Потьомкіним для війни проти Туреччини, одягли в лапсердаки «a la hassid»). На кредити, узяті в арабських шейхів, вибудували б потужну кошерну індустрію; але відпочивати їздили б усе ж у Бахрейн, а торгувати – у Дубай... От ми й одержали аналог сучасної російської ситуації: «національна держава», не освячена ні трагедією, ні традицією, не стурбована нацією, зате вона адміністративно ритуалізована на підставі традиційного номіналу. І легко визнана світовим співтовариством, щоб відразу перекласти на нього борги всіх колишніх Росій, разом узятих (знову ж таки, аналогічно до Версалу). Ужо вам! Великий Ізраїль підніметься з колін.

Пригадується і ще один прецедент, ЄСівський евфемізм щодо Македонії: «Колишня югославська республіка Ма-

кедонія, яка проголосила суверенітет». Але в нашому випадку не було сильного, як Греція, конкурента, що заявив би права власності на узурповане ім'я – Росія була для росіян «московським нічієм». Взагалі греко-македонський прецедент заперечення права нової держави називатися ім'ям покійної, претендуючи цим і на чужу державну традицію, – не тільки патріотична лють греків. Зло простіше зупинити в зародку, ніж чекати поки воно зміцніє. Тут є сенс, нечутливість до якого і породила наприкінці 1991 року «Росію – правонаступницю ССРСР». Орли, хрести, «постачальник високохудожніх виробів»... Сенс російської реставрації – у безмірній претензії на чуже. Немає місця для припинення – можна дійти і до форту Росс у Каліфорнії, адже ж були там орли, – немає і внутрішньої достатності, достатку, спроможного зіграти роль тимчасового сенсу. Страшні люди з автоматами й у масках красуються на вулицях не тому, що за ними полює мафія – тієї їхні в'язані морди до лампочки, а тому, що «так у США». І Рада Безпеки створена також не для чогось там, а щоб як у США було. А ще потрібний іноземний легіон, як у Франції, День прапора, як у Муссоліні... Гігантська мавпа, що пробралася на склад історичного реквізиту всіх часів і народів. Велика

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

його допомогою загальноприйнятих правил гри ринкові реформи перетворюються у вирощування олігархії, яка узурпує багатство, а через нього – і владу, що, відповідно, робить принципово неможливим функціонування ринку як конкурентної гри за універсальними і обов'язковими для «всіх» правилами.

Як знайти вихід із цього замкненого кола – це головне російське питання. Зрозуміло, що жоден західний досвід тут ні до чого, оскільки ніде на Заході таке замкнене коло не складалося якраз через «роз'єднання у часі» утворення ринку, конституціоналізму та демократичної участі. Ось тут і виникає гіпотеза про можливість розриву замкненого кола через активну демократичну політику, яка здатна творити насамперед власне характер вказаних трьох елементів згідно із волею більшості, а не відповідно до якихось «об'єктивних» і «природних» законів, які ніби то й анульовано порушенням «західної» послідовності розвитку сучасного суспільства. Примат демократичної політики щодо будь-яких інших реформ, в т.ч. економічних – і є стрижнем «політичного лібералізму» в російських умовах – на відміну від примату економічної реформи як приватизації, проголошеної

Президентом країни в листопаді 1991 р. як стратегії «гайдарівського» «економічного лібералізму».

Ця докорінна відмінність проявляється у відповідних трактуваннях наступних шести проблем, розмаїття відповідей на які формують скелет життєздатної ідеології в сучасній Росії.

1. Чи нинішній розвиток Росії відбувається в напрямку Сучасності, чи в ній самій?
2. Як розуміти загальне і особливе у сучасному розвитку Росії та який між ними зв'язок?
3. Як пов'язані поміж собою основні «змінні» чи складові того, що ми як правило розуміємо під модернізацією і/або «сучасним суспільством»?
4. Чи присутня телеологія у суспільному розвитку?
5. Чи існують обов'язкові передумови для переходу до Сучасності? Якщо так, то в чому їх суть?
6. Хто (які суспільні сили, групи, структури...) здійснює модернізацію?

Заяви Л.Піашевої, В.Селюніна, А.Міграняна про те, що думати про що-небудь інше, аніж уже існуюче «в усьому цивілізованому світі» рівнозначно «впаданню в безумні утопії» і абсолютному відриву від реальної дійсності» призводять до відсутності самої постановки

мавпа, нічия і, головне, – не жилець... Не знаючи, що робити, вона гарячково захоплює усе нові значки, магічно вважаючи, що сума символів реального колись пересилить дошкульну пустоту, надавши небувальщині статус речі. Але перед нами поки що лише активна нежить; ектоплазма. Ім'я «Росія» занадто величне, непосильне для цієї країни. Можливо, воно і прийшло занадто рано?

Історія з гербом РФ – аспект російської моделі реставрації, вірніше, проблеми російської реставрації, тому що ніякої моделі немає. Геральдика є сукупністю правил роботи із символами як із реаліями, а не ключем до творіння підробок. Приходячи артефактами, герби, проте, люто протистоять новотворним імітаціям. Коли виникає геральдичний розрив і традиція шанування герба припиняється, це не відміння ні його актуальності для групи тих, що протистоять перервам, ні можливості його поновлення – реставрації. Але в усіх випадках геральдичний вакуум не можна просто заповнити картинкою, яка подобається панові президенту і затвердженою його, пана, законодавцями. Крім того, важливо, яким чином і чією силою здійснено розрив і як саме ця подія відбита в гербі? Солженіцин, ін-

ді дивовижно чутливий до важливих тонкощів, намовляв не відновлювати покійне ім'я СРБ, звісно не через слабкість до Леніна. Спроба ігнорувати потужний геральдичний вибух – із якого зросла ціла геральдична традиція, нехай короткотривала, але безсумнівно жива (і червоний стяг громадянської війни не порівняти із червоним стягом 45-го року) – родить самі лиш геральдичні викидні. Але останні позбавлені усякої сакральності для усіх, крім незначного числа новозбагачених і ними підкуплених. Триколон гарний усім, тільки триколон не має жодного відношення ні до перемоги 45-го, ні до повоєнного Союзу як глобальної імперії, частини всесвітнього совєцько-американського кондомініуму; Російська ж імперія, не кажучи про абортивну Першу республіку, була традиційною і регіонально європейською. Саме по собі це ні добре і ні зле – питання в тому, що позначається знаком філософії. Гірше те, що в культурну підсвідомість нації уже внесено конфлікт геральдик, який в подальшому усунути вже не вдасться.

Скаржаться на слабку владу. Але проблема відсутності сили – це проблема несконструйованої Росії. Росії, якої ми не втрачали, а всього лиш не винайшли. Російська дер-

149

ГЛІБ
ПАВЛОВСЬКИЙ
СЛІПА ПЛЯМА
(ВІДОМОСТІ ПРО
БІЛОВЕЗЬКИХ
ЛЮДЕЙ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

запитання про те, чи було совєцьке, а тепер – чи є російське суспільство сучасним. Іншими словами: чи відбувався демонтаж комунізму і чи відбувається нинішній російський розвиток в Сучасності, чи це лише форми і способи руху до Сучасності. Актуальним у ліберал-демократів (мова не йде про ЛДПР) було інше: комуністична Росія випала з «русла всесвітнього процесу», більшовизм нав'язав їй «особливість», яка відлучила її від «цивілізації». Причому слово «цивілізація» – в кращій риторичній манері колонізаторів XIX ст., просто недопустимий для сучасного Заходу, – вживалося виключно в однині. Ця ідея продемонструвала таку вражаючу живучість, що Єгор Гайдар був у стані повторити її («Росія зійшла з головної дороги...») аж у 1997 році!

Біда вітчизняних ліберал-демократів не у тому, що вони давали одну визначену відповідь, а в тому, що вони не ставили необхідних питань, не бачили тих проблем, які мають *першочергове* значення для Заходу, і, коли вже Росії судилося повернутися «на битий шлях світової цивілізації» (Баткін) – то і для самої Росії. Вони примудрялися не бачити цих проблем навіть тоді, коли ці проблеми максимально оголено

формулювалися їхніми власними кумирами, з портретами яких наші ліберал-демократи збиралися йти «добротним «англійським» шляхом».

Дозволю собі лише один приклад – самого апостола «ліберального консерватизму» Фрідріха фон Гаєка. «Спонтанний лад» є еволюційною традицією, яка не руйнується свідомим втручанням людини в її хід. Оскільки свободою і спонтанним порядком «ми» (Захід) завдячуємо лише традиції, будь-який прогрес повинен базуватися на традиції».

Певна річ, такі роздуми мали б наштовхнути наших ліберал-демократів на думку про те, що будь-яка ринкова реформа не має змісту: «спонтанний лад» – це традиція, а вона або є, або ж її нема. Ніби спеціально для наших реформаторів Гаєк у своїй Нобелівській промові сказав: «Якщо у своїх намаганнях покращити соціальний лад людина не збирається завдати більше шкоди, ніж добра, вона повинна знати, що у цій справі, як і в усіх інших сферах, де превалюють значні організаційні складнощі, вона не може здобути повноти знань, які зробили б можливим оволодіння подіями. Тому їй доведеться скористатися із тих знань, які можна досягнути – не для примноження

жава все-таки можлива. Не виключено, що вона дійсно буде іменуватися Росією. Але її не можна створити, не розуміючи, що смертельно поранена в 1991 р. теж була Росією – у найбільш ймовірній, хоча також не єдино даній формі СССР.

Не знаючи Союзу ССР як імені Росії – тяжке родове ім'я, – нікуди не втекти від родових хвороб і сімейних прокльонів. Тому ми стали, заціпеніли і замкнулися в ту саму мить, коли вирішили «радикально обновилися», – і от живемо в антикомуністичному Совецькому Союзі, урізаному, пораненому і багатократно продірявленому, але не покійному, а ще більш небезпечному. Розпізнання себе – щире завдання. Але ним дуже хочуть керувати ті, хто має намір очолити цей процес. Самоідентифікація протікає в палаті мір і ваг, де шаблон «російського» уже виготовлений – новісінький, у рід петровського гренадера, біловезький муляж. Національна самоідентифікація не може бути запозиченою. Вона не приходить у процес ззовні. Вона не виводиться з об'єктивного стану. Це ряд рішень, частина з яких – безповоротні. Проблема нової держави – це і проблема ідеї нової держави. Такої ідеї немає. Немає й іншої Росії. Застосування сили допускає норму такого застосу-

вання. І відновлення держави може піти поряд із відновленням норми.

Новий інтегрований світ Росії дійсно виникає. Але чи виникає цей світ у межах старої централізованої держави – хоча б навіть тільки в площині цієї держави? І чому не припустити – при непевності виникаючого світу, – що ворогом живої інтеграційної альтернативи може виявитися саме біловезька Новомосковія – РФ у її випадково сформованих межах?

Антикомуністичні перевороти в Східній Європі все-таки були революціями – у кожній із них є проди, проблиск свободи, коли люди, гублячи старий ґрунт з-під ніг, раптом отримували нові шанси або щонайменше – приплив голого ентузіазму. Кривди, котрими переповнена будь-яка революція, наприклад, ті ж люстрації, у сумі (досить умовній) збалансовані каламутним потоком «історичної справедливості» і пафосом, з яким перед маленькою людиною розкриваються обрії. Нічого подібного наче й не було в після-серпневій Москві. Найбезкорисливіша з російських революцій зажадала від «демократичного революціонера» не користуватися тією свободою, яку він отримував усередині

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

результатів, а для того, щоб *допомагати* *ростові*, створюючи відповідне середовище».

Те, що російські ліберальні реформи мали фундаментально «антигаєківський» характер, не підлягає сумніву. Вони були чистої води забороненим Гаєком конструктивізмом. Цікавим, проте, є й інше: чи не веде й сам «добротний» англійський шлях до заперечення спонтанності?

Аби врятувати «спонтанний лад» у процесі існування, неминучого росту та розмноження «великих організацій» Гаєк пропонує різке звуження і обмеження демократії в її сучасному розумінні. Збереження ринку – гаєківського спонтанного ринку – не лише не є умовою і забезпеченням сучасної свободи, – воно вимагає ліквідації цієї свободи. У цьому – найбільший парадокс, вірніше, антиномія гаєківської політичної філософії. Чому для збереження «спонтанного» ринку слід пожертвувати сучасною демократією?

Відповідь у Гаєка проста і зрозуміла. «Спонтанний лад» – це перш за все і переважно абстрактні (без прив'язки до осіб), універсальні (такі, що регулюють весь «соціальний простір») і негативні (заборонні) правила. «Спонтанний порядок» живе доти, доки сус-

пільство живе за цими правилами. Практично це означає: законодавець не дає, не робить закони (law-making), він лише розкриває їх в традиції даного суспільства як ті норми і правила, які, так би мовити, латентно вже існують і «неусвідомлено» всіма визнаються. Законодавець лише оголошує їх у прийнятій формі закону. Абстрактність, універсальність і негативність таких законів саме в тому і полягає, що вони нікому не дають жодної переваги, ні для кого не роблять жодних винятків. Вони самі і законодавець, що їх виголошує, абсолютно нейтральні відносно всіх особливих інтересів, устремлень, орієнтацій і проблем.

У чому руйнівність сучасної демократії для «спонтанного ладу»? Якщо коротко, то вона знищує цю нейтральність. Сучасна демократія з її партіями, які завжди представляють чийсь інтереси, з їхніми фракціями в законодавчих зборах, з практикою лобізму і «груп тиску», із широкою маніпуляцією суспільною думкою через сучасні ЗМІ, з прийняттям рішень за принципом більшості, яке ніколи не співпадає з «усіма» і тому завжди висловлює чийсь приватну думку тощо, обумовлюють неможливість прийняття абстрактних, універсальних і негативних законів. Це завжди

процесу, компенсуючи її постійною нагодою поживи. Свободи не було, не було й ентузіазму. Єльцин не зважився ні розчавити революцію, ні її очолити. Блатне приниження Горбачова в російській ВР перед телекамерами – от і все, що залишилося в пам'яті від «великих можливостей» у тих, хто не потягнув у КПСС банк або хоч б телефонний апарат. Гасло російської консервативної революції 1991-го року: «Ліцензії цінніші від люстрацій!» Імперія під владою Леніна не вдалася. Зате можливим виявився ССРСР під двооголовим орлом, де заборонено Совєти і червоний прапор.

Захід у Солнцево (кажуть – Сукіно або Суково, перейменоване забутим ентузіастом). Серповидна сімнадцятиповерхівка, стиснувши з гектар колгоспної землі, береже в геральдичному крабі подвір'я сніп дерев із виступаючою руйною сільського храмика, якимось пропущеного минулим дантистом. Тепер новий ставить йому коронку від Московської Патріархії. Обілована цегла палахкоче у кістяних яснах кладки; розчин, відповідно до ритуалу, покинутий реставраторами до понеділка, кам'яніє в кориті. Біля входу луплять у дзвони. Безцільно штовхаючись, нова Русь лущить банани, гнусає і витріщується по боках; дотриму-

ючись недільного правила сім'ями – чоловік, дружина, дітки, – групуючись, цакають по-їхньому, не по-нашому. Біля дзвіничної стійки дошка жертводавця: «ДЗВОНІ ВІДЛИТО НА ПОЖЕРТВИ СОЛНЦЕВСКОЇ БРАТВИ АКЦІОНЕРНИМ ТОВАРИСТВОМ «СВ. ГОЛДІНГ». Чорний граніт – на століття, прямо фароське – «Состратус із Книда – богамрятівникам на благо мореплавцям»... А через дорогу «Нетрадиційна допомога. Педіатрія, гінекологія. Фірма МЕДЕЯ»

Невже це в Росії? Чи Росією називають країну люди із цих місць? Росія і держава, оголошена за пропозицією Р.І.Хасбулатова восени 1992 р. «Російською Федерацією (Росією)», усе ще якимось пов'язані – чи тільки штучно поєднані? Навіки разом – або все це усім взагалі набридло?

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА, ЖИВИЛЬНА І ВСЕСВІТНЯ

Чим виявиться державоподібний обрубок післяжовтневої Росії в новому світі – ще однією прозахідною автократією? Або совєцькою системою, вільною нарешті від рудиментів громадянського суспільства і узагалі від зобов'язань перед російською культурою – разом із ними поз-

151

ГЛІБ
ПАВЛОВСЬКИЙ
СЛІПА ПЛЯМА
(ВІДОМОСТІ ПРО
БІЛОВЕЗЬКИХ
ЛЮДЕЙ)

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

закони, що враховують і віддають перевагу чіємось особливим інтересам (расових меншин, корпоративного бізнесу, профспілок, анти- чи провоєнних рухів...), – тих, хто переміг у даному випадку. Все це і є розвалом «спонтанного ладу» сучасною демократією.

Особливе шкідництво «великих організацій» (асоціацій підприємців, профспілок, масових демократичних рухів...) полягає «лише» в тому, що вони, по-перше, є особливо потужними окремими інтересами, яким легше від інших ламати абстрактне, універсальне, негативне законодавство, по-друге, вони виступають тими грандіозними інкубаторами, в яких у масовому порядку виховується культура «нерозуміння» ринку. Згаданий раніше парадокс теорії Гаєка конкретизується в іншому парадоксі: *для того, щоби забезпечити свободу окремих інтересів (на ринку), цю свободу слід придушити (в політиці, оскільки вона дає законодавчі результати)*. Висновок Гаєка наступний: окремі інтереси слід витіснити з політики, щоби зберегти «спонтанний лад» (бодай в економіці).

Яким же чином Гаєк збирається втілити свою платонівську утопію політики, вільної від проникнення

окремих інтересів? Перше: в законодавчих зборах ліквідувати партійні фракції та взагалі усунути вплив партій і «коаліцій організованих інтересів» на законодавчу діяльність. Друге: допускати до виборів законодавців людей лише один раз в житті, коли їм виповниться 40. Третє: законодавці обираються на термін у 15 років без права на переобрання і лише із вікової групи 40-55 років. Четверте: законодавча діяльність строго обмежується прийняттям абстрактних, універсальних і негативних законів. П'яте: виконавча влада, що формується відповідно до нині діючих виборчих принципів, відокремлена від законодавчої таким чином, що не чинить на неї жодного впливу, але неухильно реалізує прийняті «сенатом мудрих» (тобто законодавчими зборами) рішення. Враховуючи все сказане, не можна не захоплюватися реалізмом Гаєка, який завершив виклад свого проекту «конституції ліберальної держави», покликаною врятувати «спонтанний лад», вельми делікатним зауваженням: «Я визнаю, що не вірю у можливість його реалізації у прогнозованому майбутньому».

Однією із головних, якщо не найголовнішою, проблемою становлення ринкової економіки є перетво-

бувшись останніх цивілізаційних пут? Отож, чи не час порушити питання: як, наскільки, якою мірою та у якому напрямку саме «біловезька» Росія починає пристосовувати світ до себе? Які межі такого пристосування і які його шанси, включаючи військово-стратегічні?

Світова революція, про яку стільки балакали комуністи, нарешті здійснилася – хоча й у формі загибелі комунізму. Стосовно неї Захід і США пережили радість, коли з повоєнного світового порядку, ослабнувши, зник компонент тотального страху – і жах від усвідомлення, що зник слідом за тим сам світовий порядок. Страхітлива Імперія Ялти – світовий простір, усередині якого було розпочато першу глобальну спробу інституювання світових розходжень, повалилася у 1989-1991 роках. І отут тільки стало ясно, що, втягнувши людство в суперечку усередині західного куща цивілізацій (чим безсумнівно був комуністичний розкол) і примушуючи народи брати участь у тому, що їм, по суті, байдуже, Ялтинський кондомініум відтермінував пряме зіткнення цивілізацій – сутичку, що почалася і продовжується, і в якій ніхто з учасників не знає сьогодні ясних правил гри.

Спробувавши і не зумівши «вести Росію до демократії», західний «лідер» перетворився у фарватер клієнта-аутсайдера. І розмова вже заходить про «борг Заходу» перед режимом, що знає історію Росії рівно настільки, щоб успішно маніпулювати міжнародними побоюваннями щодо його власних планів. Росія посмертно спростилася, загрегувалася уздовж силових осей. Залишки виснажливої союзної спадщини – механіки залякування, відплати, із властивими їй характеристиками персоналу і типами служивої економіки – підтягнулися до зрозумілого для них командного центру. Повернувшись у коло турбот кремлівського керівництва, вони симулюють для нього програму реформ, проєкт яких не був ні сформульований, ні обговорений, – знову вимагаючи викиду на світовий простір. І отут ґрунт їм приготовано утворенням зони конфліктної міжцивілізаційної тектоніки – світу після «Ялти». Отже, країна знову потрапила в якийсь світовий резонанс, усередині якого її «відсталість» може бути обіграна як геополітична перевага. Необхідний лише механізм експлуатації нової переваги, простий і безпечний для нової еліти. І зовсім небагато треба для того, щоб деполітизоване населення, із національною свідомістю швидко гублячи і суспільну, розпалося на

рення жаги (бажання максималізації власної вигоди) в приватний інтерес.

Переваги підходу Гіршмана полягають к тому, що він, по-перше, відходить від уявлень про однолінійність розвитку капіталізму (чи однолінійності його занепаду), по-друге, вводить практику сьогодення замість (так чи інакше витлумаченої) спадщини минулого як того, що визначає «долю капіталізму». Немає жодних гарантій – ні «добротности», ні «гнилі» системи. Це і є переміщення всієї проблематики «спонтанного ладу» в систему координат Сучасності із системи координат традиційности, в якій її безуспішно намагався затримати Гаєк.

Отже, *суть справи* для всієї класичної традиції уявлення про «капіталізм», до якої, безсумнівно, належав і Гаєк, можна виразити словами геніального за своєю ясністю фрагменту Макса Вебера із його «Попередніх зауваг» до «Протестантської етики...»: ««Тяга до підприємництва», «тяга до наживи», до грошової вигоди, до якнайбільшої грошової вигоди сама по собі не має нічого спільного з капіталізмом... Схожі наївні уявлення про сутність капіталізму належать до тих істин, від яких раз і назавжди слід було б відмо-

витися ще на зорі вивчення історії культури. Невтримна ненаситність у справах наживи жодним чином не є тотожною капіталізму і ще менше – його «духові». Капіталізм може бути ідентичним до *загнущання* цієї ірраціональної тяги, в усякому разі – до його раціонального регламентування». Тобто, *капіталізм є обмеженням і раціональним регламентуванням тяги до наживи та грошової вигоди. Це – його сутнісне визначення*. Уся змістовна бесіда Сучасності є бесідою про те як цього досягти. Тепер поглянемо, що мають сказати на цю тему вітчизняні ліберал-демократи?

Дивовижно наївною є певність у тому, що «відморожені» пристрасті можуть породити що-небудь окрім зла, пояснює усі істотні риси вітчизняного ліберально-демократичного світогляду сьогодення. Прагнучи до вестернізації, наші реформатори творили щось *діаметрально протилежне західному досвідіві* нечуване у рамках «доброго англійського шляху».

Звідси їхня *допотопна «телеологія історії»*, їхнє «іншому не дано», що є певною відповіддю на одне з сформульованих нами шести ключових питань. Існує лише або «заморожування», або «відморожування» пристрастей; коли сталося «відморожування», то воно

дві групи, на меншість і більшість – на технологів відлову вигод із світової нестабільності і споживачів цих вигод, розподілених за новими правилами.

Західний світ ініціював Другу російську республіку в цьому столітті і потім дозволив її знищити: потворну демократію принесли в жертву правдоподібній брехні «контрольованого» режиму. Але тепер Захід залишився наодинці з цивілізацією без місця, без економіки і навіть без імені.

Новий російський – трофічний капіталізм далекий від ідеї капіталу, cash на Русі значить навіть не наживу, а поживу. Нажива не виключає майбутнього узаконення, ним, врешті, і надихається, а пожива – річ разова: «украл-пропил-в тюрму!». Як не дивно, близькою ідеологією потішаються ідеологи фінансових кіл і «осіб, що приймають рішення». Звичайно, приватна власність є актом присвоєння нічийого (у граничному варіанті – чужого; але юридично захищеного чужого). Проте це ще не все. Приватна власність є таке прихоплене, яке суспільство визнало. Це захоплення, яке закон, позитивно не схвалюючи, вважає недопустимим повернути назад без потрясіння

основи власності. Тому виникнення багатств у Росії не веде до виникнення приватної власності, і від ідеї абсолютного права власності тікають самі приватні власники. Замість права власності ми отримуємо право користування захопленим. Останнє право тимчасове; час на поживу відмірює влада.

Совецьке споживче суспільство економічно сформувалося й антропологічно обжилося довкола центрального пункту – постійного дефіциту споживчих товарів. Дефіцит цей, спершу некерований, згодом обмежувався і контролювався центральною владою, перероджуючись із грубого «дам-не дам» у витончену ієрархію допуску на свій рівень, що завершувався максимальною формою – можливістю вільного виїзду за кордон і граничного отоварювання. (До речі, те, чим газетні дурники пишаються сьогодні як культурним ростом новобуржуа – і про Дерріду він послухає, і Далі він купує, – усього лише концентроване споживання несотвореного. Усе той самий готельний лосьйон.) Совецька людина – це людина, котра обжила ситуацію споживчого дефіциту і пристосувалася до неї не тільки економічно, але поведінково та культурно. Тепер

153

ГЛЕБ
ПАВЛОВСЬКИЙ
СЛІПА ПЛЯМА
(ВІДОМОСТІ ПРО
БІЛОВЕЗЬКИХ
ЛЮДЕЙ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

same po sobi призводить до єдиної та універсальної цивілізації. «Заморожування» – це є тоталітаризм, те, «чого ми не їли». Все решта – від лукавого. Ніяких апіорних істин, ніякого «провіденційного плану», ніяких позаконтекстуальних (тобто-то незалежних від характеру даної культури) «залізних» чи «природничо-історичних» законів, які вказують нам, як це зробити, немає і бути не може. Для будь-якої культури і для кожного її етапу завдання справитися з проблемою трансформації пристрасті у вигоду вирішується лише самостійним і творчим експериментом, гарантій успіху якого також немає.

Проблема зв'язку «змінних» у процесі модернізації (перелічених у третьому питанні) по суті не може навіть бути поставлена вітчизняною ліберально-демократичною ідеологією. Вона зосередилася майже виключно на двох «змінних» – ринковій економіці та представницькій демократії. Їхній зв'язок з іншими сторонами суспільного життя (індустріалізмом, освітою, адміністрацією тощо) залишився нерозкритим. Яким би парадоксальним такий висновок не здавався, праві ті автори, які підкреслюють, що «менш за все про модернізацію говорили в демократичних колах».

Питання про передумови модернізації та її суб'єктів (сили, зацікавлені у ній, які її здійснюють) також не були виразно поставлені вітчизняною ліберально-демократичною ідеологією. Якщо всерйоз говорити про передумови антикомуністичних перетворень і посткомуністичного розвитку, то мова повинна насамперед вестися про те, як *виникла думка* про нестерпність того, що терпіли десятиліттями, про те, що позбутися цього можливо. Виникнення думки, яка стає публічною, – це і є транспозиція «економічних труднощів» у політичну дію, без якої перші, якими великими б вони не були *нічого і ніколи не породжують в історії*. Під цим оглядом Лешек Колаковський абсолют-но правий, заявляючи, що неекономічний провал погубив комунізм. Причина падіння – зсуви в ідеології.

Якщо б ліберально-демократична ідеологія могла розповісти нам щось зрозуміле на тему про соціальні суб'єкти, які демонтують комунізм і здійснюють посткомуністичну модернізацію, їй довелося б якось реагувати на те, що можна назвати «парадоксом Яноша Корнаї». Він полягає в тому, що в умовах «реального соціалізму» всі ним незадоволені, але ніхто, жодна

перед нами хтось новий: і це не бідна людина третього світу, а людина, що раптом розорилася. Вона обживає ситуацію споживчих можливостей. Правда, майже усі вони перед нею закриті, але усе на очах. Біловезька людина – не наївний примітив. Вона включена у складне виробництво й одержує сучасну інформацію з усіх медіа-каналів, вона міська людина, зрештою, вона усвідомлює себе приналежною до культури Заходу – і вона водночас не має сьогодні не тільки того, що має Захід, але навіть і того, що мала сама вона учора: дешевих простих товарів і відчуття причетності до однієї з двох рівновеликих сил світу. Вона не може заробити на те, що хоче мати. Зате у неї є навичка «діставати», розвинута ще в умовах споживчого дефіциту. Як спрацює ця властивість в умовах достатку – достатку, закритого від неї на неекономічний ключ? На сході Європи утворився гігантський простір, населений людьми, нездатними купувати товари – але вони усвідомлюють, що ці товари створені й існують для них. Не маючи економічного середовища з його правовою оболонкою, вони не можуть одержувати усе, що воно продукує. Вони хочуть це мати, отже, вони повинні одержати все це. Ось економічна мотивація нового російського капіталізму.

Давно слід було звернути увагу на відсутність філософії нової нації і відповідно філософії національної економіки й ідей національного продукту. Перелом був страшенно сильним – і саме отут країна дозволила собі розкіш відмовитися від філософії! Тим часом філософія як ніколи важлива в часи переломів – вона розкріпає розум. Так повертається в країну бумерангом «ниго не дано»: або придумати, створити власну уяву у вільному, множинному просторі інших уяв – або тупо відступати під натиском обставин, калькуюючи біди і злощастя. Виникає товстий килим безідейної псевдоосмисленої поведінки, витканий із суперечок навколо запропонованих пояснень – без намагання домовитися про перелік питань, які потребують термінової відповіді. Під килимом квапливо набивають кишені. Проте нормування відхиляється всіма учасниками процесу, що веде до перерозкрадання украденого як норми своєрідного перерозподілу на несоціалістичний манер. Якщо мала частина населення багато, успішно і відверто краде, то інша країна одержує можливість користуватися украденим не нею самою (зрозуміло, не відмовляючись і самій прихоплювати дріб'язок). Виникає надзвичайно ку-

соціальна група *економічно* незацікавлена в переході до ринкової конкурентної економіки. «Виявилось так, – пише Корнаї, – що ні бюрократи, ні управлінці, ні самі робітники не були палкими прихильниками конкуренції чи переведення на ринкові рейки державного сектора. Деякі освічені урядові функціонери та інтелектуали могли усвідомлювати, що задля покращення стану економіки потрібно посилення бюджетних обмежень і зменшення патерналізму. Однак не було ніяких страйків чи демонстрацій з вимогами збільшити економічну ефективність за рахунок державного забезпечення. Не існувало також жодного низового руху на підтримку децентралізації державного сектора».

Хто ж і як демонтував комунізм? Хто і як може здійснювати посткомуністичну модернізацію? Для відповіді на перше питання треба взагалі відмовитися від «економічного погляду» на історію і перейти до культурно-політичної парадигми. Але саме цього вітчизняний економ-лібералізм вчинити не зміг, будучи тим, чим він методологічно і світоглядно був. На друге питання наша ліберально-демократична ідеологія пропонує три варіанти відповіді.

Перша. Модернізацію будуть (в ролі «локомотива») здійснювати ті, хто від неї виграє. Друга. Модернізацію здійснюватиме освічений автократ (і його майже таке ж освічене оточення). І третій, останній варіант відповіді на питання про суб'єкт модернізації. Його ми несподівано знаходимо у Піяшевої: «найвразливішим місцем нашої реформи є психологічний аспект. Народ повинен сприйняти реформу, повірити в її цілющі якості і відмовитися від десятиліттями нав'язуваної йому догми про соціалізм». Якими б комічними не були міркування російських економ-лібералів, у них мимоволі вгадувалось те, що визначило логіку російських реформ 90-х років: конструювання ринку виявилось пов'язаним із згортанням демократії, а також нездатністю створити правову державу. Але неприємною несподіванкою для тих же ж економ-лібералів стало й те, що конструювання ринку у такому контексті обернулося неможливістю створити хоч якийсь економічно-ефективний ринок, який давав би соціальну віддачу. І саме це поставило питання про ліберальну альтернативу «економічному лібералізмові», а разом з ним – націоналістичній реакції і реставраторству.

Скорочений переклад з російської Андрія Кирчіва

медна, але різночле цікава суспільно-економічна модель, яка напевно не має аналогів у третьому світі і яка передбачає, зокрема, населення з високим продуктивним ценозом і навичками повторного – невиробничого і нетворчого в звичайному розумінні, зате із дуже нетривіальною поведінкою. Так виростає осередок впливової невключеності у світ – новий геополітичний ізолят. Обставини вичавлюють Росію зі світової економіки в будь-яку із ролей, окрім ролі головного світового гравця, який до того ж володіє здатністю створювати і загострювати ризики. І яке місце у світі для країни, заблокованої інтелектуально ззовні, зате живої, працездатної, розумово перенасиченої (з огляду на небувалу незадіяність умів у виробництві)? Місце продавця авантюр залишається вакантним.

Конфлікт між Заходом як цивілізацією й умовним «Півднем» – куди звалена сьогодні вся незахідна частина людства, більшість його цивілізацій, включаючи і його голодуючу більшість, – значно розширює для Росії шуканий трофічний простір. Тобто простір конфліктних, принципово неринкових відносин між Заходом (із його гіпертрофією безпеки) і його незахідними, іншоцивілізаційними опонен-

тами («у кишнях мерця будемо нищпорити»). Завдання такої стратегії полягало б у тому, щоб, ніколи цілком не приєднуючись до Незаходу, нарощувати загрозу можливості такого приєднання, перекладаючи витрати за підтримку в країні квазізахідного стандарту – як «застави європейської (прозахідної) ідентичності» – на економіку Сімки. «Розколота країна» гігантських масштабів, принципово амбівалентна цивілізаційно, зі своєї амбівалентності може спробувати витягати прибуток суттєвіший, ніж з експорту дешевої нафти.

І тут випадає поставити врешті неприємне питання про лояльність БЛ як російської (при її безсумнівній «російській ідентичності») або навіть, як тепер зустрічається і в офіційних текстах, ознаках «етнічного росіянина», під якими розуміють білошкірого слов'янина). Наскільки взагалі російська цивілізація може розраховувати на цей людський і культурний типаж у найближчих світових халехах? Кажучи відверто, чи можна бути упевненим у тому, що ідентичність цього персонажа якимось чином тісно пов'язана з його національністю й у випадку неуспіху або невигоди для нього перебування в складі «російської нації» ми не ста-

155

ГЛЮБ
ПАВЛОВСЬКИЙ
СЛІПА ПЛЯМА
(ВІДОМОСТІ ПРО
БІЛОВЕЗЬКИХ
ЛЮДЕЙ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ФЕНОМЕН РИМСЬКОГО КЛУБУ І РОСІЯ XXI СТОЛІТТЯ

© И.Олейник, Д.Юдин, 2000
© ИнтерАктивный Проект «Будущее России», 2000

І Г О Р Ь
О Л Є Й Н І К
Д А В И Д
Ю Д І Н

Процес виходу Росії з кризи треба починати не з пошуку нових позик, а з усвідомлення помилкових стереотипів, джерел неефективності, вузьких місць і глухих завулків у діяльності управлінської еліти. Міжнародний досвід показує, що ініціатива у вирішенні цих питань зовсім не є прерогативою національних урядів.

Усі хочуть бути вільними, але дехто ще й здогадується, що свобода – це усвідомлена необхідність, тобто розуміння об'єктивних обмежень на втілення суб'єктивних побажань. Далекоглядні люди тим і відрізняються від недалекоглядних, що уважно вивчають «неприємні» обмеження реальності і вписують у них свою діяльність.

Цих об'єктивних, але недостатньо усвідомлюваних поки що нашими політиками і лідерами бізнесу (не кажучи вже про населення) обмежень багато – вони наче утворюють вузький «коридор» виходу країни з кризи. Зокрема, політичні пристрасті можуть виражатися без шкоди інтересам нації лише тоді, коли ми вирішуємо до якої «стілки коридора» – лівої чи правої – притиснутися у певний момент

немо свідками масового переходу еліти Біловезжя – цілих біловезьких племен – на бік ймовірного конкурента? Я не бачу жодних перепон такому сценарію в культурному устрої БЛ. Російськомовний нігіліст, відлучений від цивілізаційної сім'ї поименованих націй, «клеїть» то ваньку, то карла, то махмудика, щоразу відшукуючи в злободенній машкарі патронташ, газирі, нагайку або ще щось подібне, зриваючи свій профіт то як пацифіст, то як світовий божевільний, то як щирий тигр – і водночас оперетковий, – і коли ллє справжню кров, і коли прихоплює позики під шумок «нового мислення». Формована в РФ ідентифікація є бездержавною, вакуумною – при цьому вона зберігає імперський смак до світових меж, нишпорячи по світі в пошуках ґрунту та їжі. Біловезькі племена – це не нація, не суспільство, навіть не етнос, а братва або ватага.

ЧАСТИНА П'ЯТА, ОСТАННЯ – РОСІЙСЬКА

Росія мала в ССРСР примарні метафоричні обриси. Вона однозначно існувала, не будучи колишньою небувальщиною. Русь струменіла в союзному складі розвтіле-

ною, як от мушка в бурштині, як жива, глянь – крапелька на ніжці, – ба, здохла і не дзижчить. РСФСР, пухирець допотопної утопії російського комунізму, з утопічно недолугим урядом поза Кремлем. Якщо вважати, що Жовтень припинив державну і пов'язану з нею культурну традицію Першої Імперії, природно випливає – і охоче експлуатується – презумпція розколу, ніби-то усе культурно змістовне в совецькі часи було «катакомбним модусом російської культури», наче б то другою культурою, протиставленою першій, і з нею не пов'язаною. Але навряд чи нам вдасться оминати складні випадки – ту ж совецьку школу, із Толстим і Пушкіним на фронтоні, Пастернака і Платонова, цілком совецьких, а водночас природних для російської мови. Російська катакомба сімдесят років співіснувала з більшовицькою безбожною владою, навчала її діточок і своїх відправляла в ту ж саму єдину школу. Повоєнний совецький світ відновив російську безперервність у поколіннях 40-х – 60-х. Після цього ССРСР можна було захищати як Росію, і це не було брехнею: слід йшов у слід, слово в слово. І обітовану Росію совецький крамольник вбачав у міжнародно визнаних межах ССРСР – тільки в них, не в «ресефесері» ж було катакомбно нею бравувати...

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

руху, але будь-яка спроба ігнорувати стінки цього «коридора» призведе лише до розтринькування ресурсів і втрати темпів просування до виходу. Коридор вкрай вузький (через нього вже зараз протискуватися потрібно, а не розгулювати з маніфестаціями, помахуючи політичними прапорами) і буде звужуватися доти, доки в Росії не буде подолана тенденція деградації якості управління.

У сьогоденній кризовій ситуації для управлінської еліти Росії стає важливим творчий розвиток досвіду діяльності т.зв. Римського клубу, заснованого в 1968 р. італійським «мислячим бізнесменом» Ауреліо Печчеї (1908-1984). Це людина (він був дуже яскравою особистістю – достатньо сказати, що йому довелося побувати і в ролі топ-менеджера концерну «ФІАТ», і в ролі одного з керівників гаррібальдійського руху італійської партизанів у роки Другої Світової війни).

Римський клуб був створений як міжнародна неурядова і некомерційна організація, яка поставила перед собою завдання здобути системне уявлення про особливості розвитку людства в епоху

науково-технічної революції, про причини і темпи наростання глобальних кризових явищ економічного, політичного, екологічного характеру.

Клуб об'єднав біля ста політиків, підприємців і вчених більш ніж із 30 країн. Він став дуже престижним середовищем спілкування в політичних, підприємницьких і наукових колах, орієнтованих на ліберальні реформи у світі. На конгресах клубу, які відбуваються один раз на два роки, приймаються рішення про рекомендацію проведення тих або інших досліджень, обговорюються результати напрацьованих прогностичних проєктів, приймаються рішення про публікації або інші форми просування у суспільну свідомість результатів проведених досліджень.

Сам клуб є некомерційною організацією – він конвертує свою репутацію у залучення коштів для наукової діяльності. Клуб не фінансує дослідницькі проєкти, а рекомендує їх національним урядовим організаціям і найбільшим корпораціям, для яких фінансування проєктів Римського клубу є дуже престижною рекламою своєї торгової марки. Багато прогностичних досліджень, ініційованих Римським клубом,

ІГОРЬ
ОЛЕЙНИК,
ДМІТРІЙ ЮДІН
ФЕНОМЕН
РИМСЬКОГО
КЛУБУ І РОСІЯ
XXI СТОЛІТТЯ

Московська влада – найбільший російський винахід. Влада не «архаїчна» (і не «авторитарна»). А якщо й архаїчна, то в тому ж розумінні, як і динамічно «архаїчний» Китай – інше людство, що видає себе за державу, де архаїчні США – ґрунтова утопія общинної англосаксонської цивілізації. Але що воно таке – російська влада? Не будучи екстрасенсом, московський адміністратор не має можливості охоронити і захистити великий безглуздий простір, окрім як інтегровано і притім гранично жорстко контролюючи поведінку тих, до кого він фізично не спроможний дотягтися і про кого не міг би просто дізнатися. Це гранично ефективна форма контролю на великих площах, в умовах відсутності комунікацій і неефективності їх експлуатації. Тому контроль за поведінкою опосередкований погрозою превентивної репресії за відхилення поведінки від неодмінної поведінкової моделі. Страчують не за порушення цензорських постанов, страчують за збів в механіці автоцензури. Контролюють не окрему дію, а сумісність стилю дій із робочим режимом моделі. І якщо усе гаразд, тобі не перешкоджають винаходити свій лазер. Ця влада і припиняється дивно – по-гамлетівськи, у момент

крайніх сумнівів, тобто непевності у своєму авторитеті господаря-ката-цивілізатора. Тоді вона нечутно «виходить» – і починається перебудова.

Російська влада ніколи не буває і не вміє бути національною владою. Ми такі ж «слов'яни», як і «скіфи». Наша ідентичність визначена нашою комунікацією, а наша комунікація – влада, у владі, щодо влади, влада інтимно і влада назло. (М.Гефтер: «Це не тільки соціум влади. Ми ще й етнос влади».) Росія не архаїчна, а різоче нова, але, дивним чином випереджуючи світову динаміку, вона винаходить щораз новіші моделі експлуатації цієї динаміки, перетворюючи її в зовнішній скелет власної, російської цивілізації. Не прагнучи «завоювати» світ, вона все-таки його «опановує» – створюючи комплексні національно-світові (внутрішньо-зовнішні) ситуації, завдяки яким влада країни витягає максимум вигоди з міжцивілізаційних протиріч – не втягуючись у цей процес внутрішньо й відгороджуючи підданих від його «безладу». Росія ніколи не поверталася у своє минуле. Московська цивілізація – нова і перспективна річ, як капіталізм, із невичерпним ресурсом. Вона винаходила дедалі новіші форми цивілізації вла-

157

ГЛЕБ
ПАВЛОВСЬКИЙ
СЛІПА ПЛЯМА
(ВІДОМОСТІ ПРО
БІЛОВЕЗЬКИХ
ЛЮДЕЙ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

проводяться за допомогою нового наукового інструментарію (власне був даний потужний імпульс розвиткові математико-прогностичного моделювання).

За двадцять років на замовлення Римського клубу було підготовлено й опубліковано біля двадцяти доповідей. Найцікавіші з них, які викликали великі дискусії:

– «Межі росту» (1972 р., кер. Денніс Медоуз, ця доповідь вчинила сенсацію і викликала полеміку в усьому світі, яка призвела до значного посилення світового екологічного руху);

– «Поза межами росту» (1987 р., кер. Едуард Пестель);

– «Перша глобальна революція» (1990 р., кер. Александр Кінґ і Бертран Шнайдер, ця доповідь була заявлена як звіт, що відбиває загальну позицію членів Римського клубу).

У доповідях Римського клубу останнім часом наголос робиться вже не на фізичних межах росту (як-от індустріальний потенціал, забруднення Землі, виснаження корисних копалин), а на соціальних, психологічних, культурних, політичних обмеженнях.

Водночас, важливо відзначити, що в моделях світової динаміки фактично ігнорується моральний чинник, який відіграє дедалі серйознішу, а іноді й вирішальну роль при виборі альтернатив розвитку.

Буквальне повторення досвіду Римського клубу в сьогоденних російських умовах неефективне через багато в чому «тимчасовий» менталітет значної частини нашої управлінської еліти і природну недовіру практиків до глобалістських рекомендацій. Ідея створення в Росії клубу на зразок Римського конкретно приваблива зараз переважно для ряду діячів вузівсько-академічного середовища, котрі мають, принаймні якийсь авторитет серед провідних вітчизняних підприємців. А без напрацьованого у верхніх шарах управлінського середовища авторитету проекти типу Римського клубу автоматично перетворюються на проєкти.

Вузьким місцем при створенні прогностичного клубу є зовсім не обсяг інвестицій і не якість пропонуваного для використання наукових методів, а «критична маса» особистого авторитету координаторів проєкту серед «критичної маси» впливових по-

ди в усе нових, відповідних цьому станові світах, – закріплюючи світ у комфортних для цього станах. Рабська реконкіста третього тисячоліття ще не оголошена, але вона вже готується, руками фіктивно звільнених наприкінці другого. Їй не потрібна ні Росія, ні навіть Москва – їй потрібна всесвітньо-історична мета як підстава повсякденної влади (у Кремля завжди були довгі руки, такими незручно займатися справою у своїй країні). Йде збирання втраченого колись московською владою життєвого простору з промацуванням нововідкритих, недоступних колись для Союзу світових передмість.

Російська культура не відбудеться, поки її будуть намагатися будувати як русскоязычно-«російську», – аналогічно до експериментів із «пролетарською культурою» 20-х. Можна створити реальну державну силу з фіктивним ідеологічним обґрунтуванням, і вона буде навіть мати у своєму розпорядженні значну військово-політичну міць, проте й тієї термін недовгий. Однак зовсім не можна встановити фіктивну культуру, що говорила б однією із розвинутих природних мов. Через нездатність біловезької істоти породжувати проекти і події вона розвиває велику ком-

пенсаторну діяльність у сфері реакцій на те, що відбулося. Росія вовтузиться і метушиться на усіх світових форумах. Але що за «Росія» таким шляхом створюється і для кого вона буде важлива, кому потрібна? Що значнішим є для нас, населення, яке родить тут дітей у припущенні, що і їм тут жити, – геополітика Росії чи її можлива цивілізація? І що ми будемо робити зі своїм геополітичним «місцем» – сидіти на ньому сидіти? – серед рухливих, розбуджених, розсерджених на це століття цивілізацій його кінця? Що ця цивілізаційна вторсировина, цей смітник радіоактивних відходів світової історії стане робити у світі, по сусідству з Китаєм, США та Австралією? – пускати в небо геральдичні кульки з переможцями і триколорами, славлячи неіснуючу російську державу? «Перебудовуватися» ще разок? Пришвидшуватися? Ну ні – на це часу вже ніхто не дасть. І на що жити?

Дві образи не дають спочинку в російській проблематиці. Перший – життя після смерті, що, виявляється, можливе і для націй. Ізраїль відновився з небуття, дві тисячі років існуючи тільки на словах. Але щоб це стало можливим, сама культура мала набути конкретного зібраного,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

літиків, підприємців і топ-менеджерів. Словом, Росії потрібні свої «Ауреліо Печчеї» із переконливими для фахового середовища управлінськими результатами, але без одіозного іміджу і прагнення підім'яти під себе інших учасників проекту в інтересах просування власного бізнесу. Ефективні клуби будуються на горизонтальних стосунках, а не на вертикальних.

Можна з певністю стверджувати, що зараз у Росії на федеральному рівні не видно ні свого «Ауреліо Печчеї», ні скільки-небудь сумісної «критичної маси» членів клубу, які представляли б значний бізнес. Та й передвиборна атмосфера не особливо сприяє ефективному становленню «федерального» проекту. Спроби ж створення клубу «на службу особам, а не справі», в т.ч. задля просування іміджу якогось конкретного політика на період виборчої кампанії, призведуть до швидкої самодискредитації.

Проте ситуація із серйозною постановкою прогностичних розробок не виглядає такою вже безнадійною. На наш погляд, потрібно спершу поста-

вити на ноги систему прогностичних клубів у головних регіонах Росії. Точніше кажучи, систему «прогностичних тріад» – трьох орієнтованих на прогностичні завдання взаємозалежних елементів для кожного регіону: Часопису, Інституту і Клубу.

Спершу варто створити працюючий із визначеною періодичністю інтернетівський Часопис «МАЙБУТНЄ РЕГІОНУ» (можливо, як філіал проекту ІнтерАктивного часопису «МАЙБУТНЄ РОСІЇ»). Відтак потрібно терпляче формувати навколо Часопису нове, орієнтоване на прогностичний і стратегічний аналіз середовище спілкування регіональних експертів, яке працює в т.зв. режимі «невидимого коледжу» (умовно цю структуру можна було б назвати Інститутом антикризових стратегій регіону). І лише потім – у випадку завоювання Часописом і Інститутом авторитету серед управлінської еліти регіону – варто переходити до інтенсивної стадії формування нового Клубу або «прогностичного» переорієнтування старого, вже існуючого

Створення прогностичного клубу неможливо прискорити пишномовними деклараціями і закли-

ІГОРЬ
ОЛЕЙНИК,
ДМИТРИЙ ЮДИН
ФЕНОМЕН
РИМСЬКОГО
КЛУБУ І РОСІЯ
XXI СТОЛІТТЯ

епічного виду і похідно-польового статусу. Жоден єврей за дві тисячі років до того не знав, що держава Ізраїль відбудеться чорт зна в якому «Двадцятому столітті»! І Росія про себе не знає – не може знати, скільки їй ще жити в біловезькій диспергованості.

І ще образ: останніх римлян – без Риму. Боецій, Кассіодор та інші додали римській культурі – культурі, ймовірно (до появи США), найбільш тісно злиною із державністю, найбільш політичній культурі – автономний, недержавний і деполітизований характер (тотальна культурна революція, якщо вдуматися). Вони «розвладили» римську цивілізацію, стиснувши і спростивши її до поняття «нових європейців», котрі й рахували ж бо на пальцях, і не згризли їх за недоглядом.

Російську культуру ще доведеться стиснути й відрефлексувати для низки біловезьких поколінь. І ще до цього нам слід навчитися розуміти свої складнощі як пряму спадщину своєї російськості.

Скорочений переклад Андрія Кирчіва

159

ГЛЕБ
ПАВЛОВСКИЙ
СЛІПА ПЛЯМА
(ВІДОМОСТІ ПРО
БІЛОВЕЗЬКИХ
ЛЮДЕЙ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ками засновуватися на «найостанніших досягненнях сучасної науки». Ефективний клуб федерального рівня може виникнути тільки «знизу», спираючись на більш-менш зрілі регіональні структури.

Починати потрібно не з загальноросійської, а вже тим більше світової «глобалістики», а з короткотермінових і локальних прогностичних проєктів. Саме такий підхід, заснований на оперативній перевірці практикою якості прогностичних і стратегічних розробок, дозволяє вибудувати систему швидкого зростання кваліфікації дієздатної частини місцевих розробників і відповідного росту їхнього авторитету серед дієздатної частини місцевої еліти. Іншого шляху до нагромадження й освоєння критичної маси ефективних прийомів зменшення рівня безглуздості управління просто немає.

Ми вважаємо, що сліпе копіювання наукової методології Римського клубу 60-70-х років не може принести успіху. Радше при проробці короткотермінових прогнозів розвитку ситуації в конкретних проблемних галузях варто зробити наголос на застосування методів синтезу знань експертів.

Наш досвід показує, що вузьким місцем запуску регіональних наукових структур в галузі прогностики і стратегічного аналізу є саме недовіра практиків управління до кваліфікації та міри незаангажованості місцевих учених, до їхнього потенціалу ефективного консалтингу реальних управлінських проблем (адже давно помічено, що «геніїв у домашніх капцях не буває»).

Стандартна картина «провінційної» наукового життя. Експертні знання, важливі для розробки стратегій вирішення проблем регіону (у т.ч., і знання про ті місцеві «яри», яких не видно в жодних наказах «гладких паперах» із Москви) – подібно безлічі дрібних скалок розбитого дзеркала – розрізнені між місцевими експертами, які уникають співпраці один з одним через приналежність до різноманітних наукових шкіл або політичних угруповань. Через взаємну пересвареність жодна з груп учених регіону не створила дотепер і не зможе створити в майбутньому соціально-економічної стратегії або програми, скільки-небудь переконливої для широкого кола практиків управління.

ВЛАДІМІР МАХНАЧ

<http://www.russ.ru/antolog/inoe/mahn2.htm/mahn2.htm>

1. ПРО ЧИСТОТУ ТЕРМІНІВ

- Первісний зміст поняття
- Не розміром єдиним
- Імператор і монарх

Одне з найбільш десемантизованих понять сучасної мови — поняття «імперії». Воно втратило колишній зміст, перетворилось у загальноживане найменування нечистої сили. Важко сказати, коли так трапилося. В поняття імперії не вдумувались у минулому столітті. А у ХХ столітті відразу заговорили про імперське мислення, імперські амбіції. Про імперську традицію, зрештою, навіть не обов'язково з негативною оцінкою. Проте, власне сутність імперії залишалася за лапками. Однак принципово важливо повернутися до первісного значення цього поняття.

...Неможливо уявити собі, щоб імперію визначали тільки її розміри. В 1261 році Михайло Палеолог викинув із Константинополя окупантів-хрестоносців і відновив імперію з її імперською столицею. Це не викликало загального захоплення, але було сприйнято усіма без жодного звуку, в тому числі й на Заході. Ос-

Кожна існуюча в регіоні наукова група схильна до самодостатності й ігнорування аргументів своїх опонентів. Кожній із груп не вистачає досвіду стратегічного аналізу і комплексного прогнозування віддалених наслідків управлінських дій. Тому жодна з груп учених регіону не може обґрунтувати меж ефективного застосування своїх улюблених ідей, розглядаючи їх як абсолютні і підхожі за всіх обставин. А будь-яка теоретична ідея заслуговує уваги практиків тільки за умови коректного позначення меж її ефективного застосування — перейдіть через цю межу, і справедливою може стати ідея, прямо протилежна.

Щоб зібрати розрізнені скалки «розбитого дзеркала» знань про проблеми регіону, щоб розвести по галузях свого ефективного застосування формально несумісні ідеї, потрібен політично нейтральний майданчик наукового спілкування. Відповідно, потрібна підтримка в регіоні технологій організації таких «майданчик» (у т.ч., і в Інтернеті), а також підтримки напрацьованих у країні методик прогностичних розробок і стратегічного аналізу.

Це дуже серйозна проблема, задовільне рішення якої потребує участі зовнішніх, нерегіональних посередників-консультантів «федерального рівня», які уміють швидко орієнтуватися в місцевих проблемах, швидко вибудовувати свій особистий авторитет як у науковому, так і в управлінському середовищі. Саме такі не втягнуті в багаторічні місцеві наукові конфлікти посередники-консультанти, котрі мають досвід постановки міждисциплінарних системних досліджень і організації взаємодії експертів із різноманітних наукових шкіл можуть переламати ситуацію при вирішенні проблеми широкого усвідомлення дієздатною частиною російської управлінської еліти помилкових стереотипів і тупикових напрямків.

У рамках ІнтерАктивного проекту «МАЙБУТНЄ РОСІЇ», одним із завдань якого є виникнення в головних регіонах країни мережі прогностичних тріад «Часопис-Інститут-Клуб», починає діяти розділ «Регіональні проекти», у якому ми будемо:

— подавати інформацію по методології створення ефективних інформаційних проектів, прогностич-

ІГОРЬ
ОЛЕЙНИК,
ДМІТРІЙ ЮДІН
ФЕНОМЕН
РИМСЬКОГО
КЛУБУ І РОСІЯ
XXІ СТОЛІТТЯ

танні два століття Візантійської імперії до турецької окупації — це безперервна агонія, скорочення території. Однак навіть нещасний Константин XI Драгас, котрий загинув під час оборони Константинополя (довівши тим самим, що гідний пурпурового взуття), який володів невеликою земельною ділянкою навколо столиці, кількома островами Егейського моря і невеликою ділянкою в південній Елладі, безумовно, для всіх залишався василевсом — у латинізованій формі, отже, імператором.

Ба більше, незважаючи на те, що на імперську столицю полювали всі, не виключено, що імперська ідея майже на два століття продовжила життя Візантії, яка, якщо б вона не була імперією, мабуть припинила б своє існування раніше. Візантія XIV-XV ст. — протиприродна держава, проте вона жила. На протязі багатьох віків люди прекрасно вловлювали відмінності між імператором і просто монархом. Для прикладу, найвідоміший ісландець Сноррі Стурлуссон у своїй «Молодшій Едді» детально розглядає, які кеннінги (тобто епітети, іноді з відтінком уславлення) належать імператорові, а які — лише конунгові, королю, які можуть стосуються ярла тощо. Тепер детальніше розгля-

немо титул самого імператора. «Imperium» — це взагалі вища влада в Римі ще республіканського періоду. До речі, там це всього лиш почесний титул глави держави. Як шанована особа, він був імператором, але імператором не працював. За посадою він був Принцепсом, «найголовнішим» (найпершим), що спершу означало — найпершим у сенаті. І нехай візантійський титул мало про що говорить, бо василевс — це просто цар. А от персидського монарха століттями називали «шахиншахом» — царем царів, саме в тому сенсі, що існують просто царі (наприклад, цар вірменський, цар лідійський або навіть серед виключно перського населення — цар саксаганський). Це не єдиний приклад: імператор Ефіопії також носив титул царя царів — негус негусері. Уже в часи ахеменідського Ірану (Ераншахра), а за часів Римської імперії остаточно, у свідомості народів формується ідея універсальності імперії. Не те, щоб імперія була спроможна проковтнути весь населений світ: на це претендував лише Александр Македонський, а у нього власне імперія і не вдалася. Проте століттями імператор мислився єдиним найголовнішим серед цілком суверенних правителів та керівників республік. На нього покладали мі-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

них розробок, стратегічного аналізу, синтезу знань, експертних систем і т.д.;

— розповідати про тонкощі технологій організації розробок у т.зв. режимі «невидимого коледжу» (хочемо попередити, що скористатися ними зможуть тільки фахівці зі стійко позитивною репутацією в аналітичному й управлінському середовищі — дилетантів і науково стурбованих шизофреніків просимо нас не турбувати);

— освітлювати хід розвитку регіональних проєктів, близьким за духом до нашого й утворюваних під особисту репутацію своїх ініціаторів у регіоні (ми не збираємося делегувати свою репутацію, але, можливо, візьмемо на себе інформаційну частину координації загальних зусиль).

Переклав з російської Андрій Павлишин

сію підтримки політичної рівноваги, елементарної порядності в міжнародних стосунках.

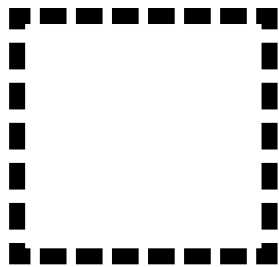
Коли кращі з римських імператорів утискали християн (при винятковій віротерпимості Риму!), то це було викликано насамперед зіткненням двох світових універсальностей — Церкви та Імперії. Щоб і далі чесно виконувати свій обов'язок, примиритися з Церквою, Константин Великий міг стати лише християнином. Але вже Апостол Павло вважає імператора Стримуючим світове зло. На століття це стає стрижневою ідеєю християнської філософії та політики. В її розвитку з'являється принцип «симфонії» Церкви і християнського Царства, які підтримують один одного, залишаючи у своєму віданні власні сфери діяльності. Причому Церква, не втручаючись у справи управління, має право на моральне судження щодо будь-якого політичного рішення. Універсальність імперії усвідомлювалась завжди. До відновлення Західної імперії Карлом Великим для західних християн імператором був візантійський василевс. Звідси: Константинополь — Новий Рим. П'ятий вселенський собор визнає рівність честі римського та константинопольського єпископів, позаяк як останній — єпископ царського міста.

Тому після захоплення Константинополя турками Москва стає Третім Римом. Універсальність права підтверджується імператором: в Середньовіччі на Заході повноцінний юрист повинен був мати диплом імператорської школи. При цьому, він зовсім не обов'язково служив імператору, він міг служити, скажімо французькому королю, який в той момент міг ворогувати з імператором. Середньовічний університет, вмістилице універсального знання, — також своєрідне відображення римської ідеї універсальності імперії.

Важко не помітити, що імперія упродовж двох з половиною тисячоліть краще давала собі раду з функцією вселенського арбітра, аніж Ліга Націй упродовж всього лиш двадцяти років або ООН — упродовж останніх півстоліття. Тому не дивно, що значна частина західної політології та журналістики ворожа самому поняттю «імперія». Воно протистоїть космополітичній ідеї нової світової універсальності.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ДРУГИЙ ПРЕЗИДЕНТ ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ВЛАДІМІРА ПУТІНА

**ТАРАС
БАТЕНКО**

© Т.Батенко, 2000

Упродовж другої половини 90-х рр. російський істеблішмент стояв перед проблемою, від вирішення якої залежало майбутнє держави загалом та кремлівської еліти зокрема. Проблема можна було б сформулювати так: як реалізувати ідею спадкової монархії, не засновуючи династії та не порушуючи при тому конституційного устрою? Перший президент Російської Федерації Борис Єльцин (1931 р.н.) значно девальгував поняття «російська влада» як бюрократично-авторитарну модель управління державою. Наприкінці свого президентства він став частково заручником олігархічно-бізнесових кіл, котрим мав завдячувати свою перемогу на президентських виборах 1996 р. та котрі своєю чергою формували Сім'ю (зауважимо, що поняття це у сучасній політологічній мові на теренах Росії слід писати радше з великої літери, як заведено писати слова «Система» чи «Номенклатура»). Президентська Сім'я у єльцинській Росії — це по суті окрема гілка влади, причому не менш, коли не більш впливова від виконавчої. Це підтверджували мало не «хронічні» (упродовж березня 1998 — серпня 1999 рр.) ротації прем'єр-міністрів, необґрунтовані з точки зору їх професійної придатності. Кадрові зміни, які спіткали Кремль у 1999 р., могли бути вмотивовані

2. ІМПЕРІЯ І ПРОВІНЦІЯ

- a. Самобутність римських провінцій
- б. Пошта, дороги, водогін
- та інші імператорські заклади
- в. Русь і Касимове царство.

У 1971 р. був опублікований збірник у двох частинах, який називався «Рабство у західних провінціях Римської імперії», та відповідно, «у східних». Гортаючи його, автор, іще студент, дивуючись, зауважив, що універсального рабства насправді не існувало. Рабство із шкільних підручників, юрби невольників на велетенських латифундіях — усе це було, але тільки в Італії та у Північній Африці, та й то не повсюди. Цілком іншим, дрібновласницьким, було рабство в Елладі. В юдеї рабство залишалось старозаповітним, із обов'язком відпускати невольників у ювілейні роки. Автор цих рядків дійшов до блюзнірського на той час висновку: провінції, які охоплювали мало не все Середземномор'я, успішно зберігали зовсім не ушкоджений Римом життєвий уклад, із своїми звичаями, часом із своїм законодавством, зі своїми неповторними соціополітичними, соціоекономічними відносинами.

Так, їх пов'язував суто умовний культ імператора, що виконував роль державної присяги. Але навіть такі суто імперські заклади, як пошта та шляхи, до певної міри врегульоване мореплавання, існували на загальну радість провінцій. І всі вони були різними, хоча й не рівноправними. Найбільш шанованими, найбільш самостійними були старі римські союзники, старі римські друзі, близькі по культурі, ті, хто радо прийняли Рим. Але всі вони жили по-різному.

Таким чином, Рим щонайменше підказував, що імперія не може існувати без поняття провінції, а «провінція» — це не образа, а означення певної самоврядної території, яка зберігає свій неповторний образ терену. В історії Русі класична ілюстрація до сказаного — Касимове царство, засноване цілим кланом волзьких татар на чолі з царевичем Касимом, які подалися на руську службу. Вони карбували свою монету. Царство залишалось справжньою державою в межах Росії. Хіба що правителі цього царства титулювалися не касимовими царями, а касимовими царевичами. Адже цар — титул імператорський. Єдина причина, через яку Касимове царство було ліквідоване — первалася династія.

163

В. МАХНАЧ
ІМПЕРІЇ
У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лише одним: бажанням Сім'ї мати гарантований, а, отже, безпечний статус існування після закінчення терміну перебування Б.Єльцина на посаді президента. Тому проблемою №1 для Сім'ї залишалось питання правонаступника. В коридорах Кремля, а також у замських резиденціях Завидово, Горки, Барвіха були твердо переконані, що найкращим трампліном до президентського крісла є посада прем'єр-міністра. Справа була лише за кандидатом.

ПЕРЕДУМОВИ. У ПОШУКАХ СПАДКОЄМЦЯ

Історія з правонаступниками Бориса Єльцина тривала майже стільки, скільки сам Борис Миколайович обіймав посаду президента. Як свідчив генерал О.Коржаков, ці думки почали переслідувати президента Б.Єльцина та частину його найближчого оточення з початку 1992 р., коли глава держави почав не на жарт виснажуватися від безперервної боротьби з Державною Думою. Але тоді проблему, здавалося б, було вирішено: старіючого президента щораз дужче почав брати під лікті прем'єр-міністр Віктор Черномірдин (1938 р.н., очолював Кабмін з грудня 1992 по березень 1998 р.).

Один із провідних російських журналістів Сергій Доренко свого часу гучно заявив "на всю державу", що російська номенклатура може бути спокійною: наступника президента знайдено в особі прем'єра В.Черномірдина. Тепер, мовляв, боятися зміни персоніфікованого простору у Кремлі нема чого, статус-кво буде збережено. Однак, як твердить найближче оточення першого президента, коли Б.Єльцин запропонував В.Черномірдину стати своїм наступником, останній категорично відмовився. Старий партійно-номенклатурний кадровик, мабуть що така є не більш як майстерний тактичний крок з метою наперед позбутися найсильнішого суперника у своєму політичному таборі. Адже упродовж 1992-96 рр. Сім'я уперто переконує президента поборотися за найвищий державний пост удруге. Б.Єльцин, що переніс кілька інфарктів й перед початком виборної кампанії 1996 р. не мав вагомого рейтингу, погодився. В.Черномірдин, утім, залишився другою людиною в державній ієрархії і, відтак, найпотенційнішим наступником.

Несподівана відставка уряду у березні 1998 р. розцінювалася як спроба Б.Єльцина посилити власний вектор впливу. Історик Рой Медведев відставку В.Черномірдина

Рим створив ідею універсальної імперії як ідею спільного блага. Рим не нав'язував принципів організації господарства, торгівлі, існування рабства або його відсутності, форм залежності колонату, проходження служби полісними, муніципальними чинами. Романізація — це дороги, пошта, акведуки, водогін. Ліквідація піратства, організація судноплавства — безумовно, загальне благо для всього Середземномор'я. Рим правив, спираючись не лише на титул римського громадянина, статут муніципалітету, на звання друга і союзника римського народу. Рим, безсумнівно, правив під гаслом єдності в ім'я загального блага. І цього було достатньо, доки зберігався імперський етнос.

3. ІМПЕРІЯ ТА ПРОВІНЦІЙНА ЕЛІТА

*а. Перший досвід створення імперії
б. Інтернаціоналізм знаті як римська традиція.
в. «Москва — третій Рим». Для всіх.*

Звичайно, існують також інші загальні риси імперій. Кожна імперія прагне створити імперську знать, аристократію, до складу якої обов'язково запрошують представників знаті народів, завойованих імпері-

єю, або, як це часто бувало, тих, хто вдався до допомоги імперії. Уявлення про необхідність створення імперської шляхти відноситься до найдавнішого і, схоже першого, досвіду створення імперії — асирійської, точніше новоасирійської держави. Починаючи від Ашшурбалліта Першого, а особливо при великих монархах Сінаггерібі та Асаргаддоні інтенсивно формується нова шляхта. Старовинна аристократія Ашшура, пов'язана із старовинною столицею, відходить у тінь. А в Ніневії інтенсивно формується імперська шляхта — не лише з військових кіл вкрай мілітаризованої держави, але й із шляхти підкорених народів. Що ж стосується імперської шляхти, то це, безумовно, і римська традиція. Звичайно, римська провінційна знать була романізованою, за винятком еллінської. На романізацію еллінів римляни ніколи не наважувались. Зрештою: «Полонена Греція полонила диких переможців». Це написав не грек, а римлянин, Вергілій. Так само діє потім спадкоємиця римської політичної традиції — Візантія.

В російського народу імперська культура повністю сформувалася до XVI ст. Відома теза «Москва — третій Рим» не мала найменшого відтінку самовдоволен-

розцінював як небажання Б.Єльцина бачити “газового короля” своїм наступником. Крім цього президент дав зрозуміти, що в Росії не може бути майже рівнозначних за впливом президента та прем'єр-міністра. Тому поява на чолі уряду “інтелектуала-вогнегасника” Сергія Кірієнка не лише символізувала зміну усталеної протягом останніх років традиції урядування в Кремлі і не розглядалася як сходження нового спадкоємця Б.Єльцина на президентському посту.

Після добре прорахованих з точки зору політичної футурології відмов В.Черномірдіна виникає інша кандидатура — мера Москви Юрія Лужкова (1936 р.н.). Ряд політиків у Росії переконаний, що кар'єру Ю.Лужкову допоміг зробити ніхто інший, як Б.Єльцин. Серед причин, які завадили Б.Єльцину зупинити свій вибір на мері Москви, як своєму наступникові, можемо назвати зростаючий вплив на процес прийняття політичних рішень у Кремлі російського олігарха Бориса Березовського. Тісну співпрацю Ю.Лужкова з медіа-холдингом “Мост” Володимира Гусинського було розцінено як відхід самого Ю.Лужкова від Сім'ї (В.Гусинський тривалий час вважається антагоністом Бориса Абрамовича). У коридорах Кремля за мером

Москви закріпилася репутація непрогнозованого політика з точки зору політичної лояльності.

Олег Сосковець, наступний у “черзі”, був єдиним потенційним спадкоємцем, який ніколи не мав іміджу публічного політика. Як віце-прем'єр-міністр в Уряді В.Черномірдіна, він, зрештою, й не міг безпечно нарощувати власний імідж через хворобливе сприйняття його кандидатури з боку прем'єра. Уявімо собі таку ситуацію: В.Черномірдин з тактичних міркувань відмовляється від права іменуватися серед бюрократії наступником, хоч думки його з цього приводу ніколи не полишали. Й раптом Б.Єльцин вирішує робити ставку на одного з найвідданіших Сім'ї державного управлінця О.Сосковця. Кабінетна війна у Кремлі у 1995-96 рр. між В.Черномірдіним та О.Сосковцем призвела до відставки останнього. Тим самим прем'єр підтвердив своє утаємничене бажання бодай на підсвідомому рівні залишатися для кремлівського апарату наступником №1.

Б.Єльцин, однак, продовжував далеко не завжди логічно вмотивовані пошуки наступника, не вельми оглядаючись на втаємничені бажання прем'єра. Ім'я Бориса Немцова (1959 р.н.), нижньоновгородського губернатора, президент так ніколи й не назвав. Проте Б.Єльцин кілька ра-

ня. Навпаки, вона сприймалася як величезна трудність, яку християнський обов'язок наказує прийняти з тієї простої причини, що немає іншого могутнішого провідника східно-християнської культури, немає більше кому займатися цим після падіння Константинополя. Тоді ж повністю проявляється і важливий аспект – включення спочатку окремих представників, а відтак цілих народів в імперську культуру. Не йшлося про перетворення усіх на росіян. Культурні кордони, на відміну від етнічних, достатньо рухомі. А російська імперська культура примудрилася включити в себе навіть представників інших релігій, при тому, що Росія ніколи не забувала про свою місію.

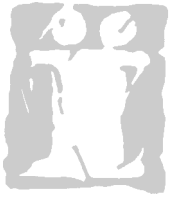
4. ІМПЕРІЯ ТА ЇЇ СОЮЗНИКИ

*а. Васал воює за ... надання громадянства
б. Про вірних імперіалістів та продажних республіканців*

На римському прикладі ми можемо побачити, як в найжорстокішій конкурентній боротьбі етнос імперський переміг і розсіяв принципово неімперський етнос – пунів, картагенян. Рим – імперія задовго до

того, як його устрій змінився із республіканського на монархічний. До речі, перехід був дуже плавним, меж тут немає, тенденція до встановлення монархічного стилю правління набагато старша від Августа, і після Августа дуже довго тримались республіканські традиції. Вони, вочевидь, не суперечать фактові існування імперії. Римляни, без сумніву, були найвидатнішими адміністраторами давнини, найвидатнішими державними зодчими. Те, що у персів існувало на рівні чуття, геніальної інтуїції, у римлян було чітко розроблено. Римляни прекрасно використовували різні градації надання громадянства: італійське громадянство, латинське громадянство, врешті, на самій горі, римське громадянство. І це був дарунок. Я думаю, що кожний пристойний школяр знає про самнітські війни. За що боролись самніти? Люди, які мислять стереотипами, вважають – за свою незалежність.

Нічого подібного. Самніти нападали на римлян за те, що останні затягували надання Самнію латинського громадянства. Уявимо собі для порівняння, що Чечня зараз оголошує війну Росії з причини ненадання їй аналогічних прав... Якщо б такі війни оголошувались, я б вважав, що з Росією все гаразд. Наданням

зів загадково заявляв представникам ЗМІ, що твердо знає, хто буде його наступником. Після краху політичної кар'єри О.Сосковця й підвищення нижньоновгородського губернатора, мало хто сумнівався, кого ж конкретно мав на увазі президент. Борис Немцов, однак, не виправдав сподівань ні особисто Б.Єльцина, ані президентської Сім'ї. Молодий, привабливий політик зі знанням іноземних мов виявився неприховано саркастичним, причому цей сарказм був спрямований й особисто на президента. Б.Немцов міг продемонструвати чималі політичні амбіції, які, проте, розчинялися на тлі "битви екс-прем'єрів".

Призначення у травні 1999 р. колишнього міністра внутрішніх справ Сергія Степашина прем'єр-міністром Російської Федерації на місце "усамостійненого" Євгена Примакова, символізувало спробу пошуку Сім'єю нових моделей передачі влади без шкоди для президентського оточення. Прем'єр отримував не властиві йому функціональні обов'язки: він мав консолідувати ешелони федеральної влади у центрі та у регіонах і вести їх на боротьбу з московським мером Юрієм Лужковим, який у цей час розглядався як найбільша небезпека для Кремля. Досягши гераклової перемоги над Є.Примаковим як прем'єр-міністром (його

відставка далася далеко не легко), оточення прорахувалося з С.Степашиним. У нього виявилися приховані ліберальні переконання, згодом, як екс-прем'єр він піде на парламентські вибори у грудні 1999 р. у блоці з "Яблоком" Григорія Явлінського, давнім та послідовним противником кремлівської політики. С.Степашин ще на посаді прем'єр-міністра заявив, що ніколи не намагався обслуговувати чиїсь інтереси й тим самим пришвидшити своє падіння.

"Росія. ХХ століття. Від Распутіна до Путіна" – мабуть, саме так буде написано на скрижалях російської історії кінця століття. Призначення В.Путіна 9 серпня 1999 р. прем'єр-міністром Російської Федерації здивувало як провідних політиків та політологів, так і рядових громадян. Було зрозуміло, що економічні реформи не цікавлять Кремль, який зайнятий інтенсивним пошуком спадкоємця. А призначення двох поспіль прем'єрів без базової економічної освіти свідчило, що прем'єри здебільшого змушені були виконувати не властиві їм функції. Директор ФСБ Володимир Путін (нар. 7 жовтня 1952 р.) – плід фантазій та безсонних ночей ельцинської Сім'ї. Отож нове призначення політики розцінили як "абсурд влади" (Ю.Лужков), "акт безумства" (Б.Немцов), а навіть прокоментували як звичайну "клініку"

подібних ієрархічно організованих прав римляни створювали струнку будівлю імперського організму. Класична формула: «Я – римський громадянин!» – промовлялася з такою поважністю та гідністю, що з цим рахувалися повсюди, навіть за межами імперії. «Я – римський громадянин!» – каже підозрюваний в антидержавній діяльності апостол Павло. Це означає, що його не можна сікти, не можна катувати, щоправда, можна стратити, але це вирішуватиме імператор, імператорський суд, для цього підозрюваного треба відправити етапом до Риму. Апостола туди й відправляють, там страчують. Але дорогою він наворачтає у віру Христову тисячі й тисячі нових прозелітів (погодьтеся, це не совєцький етап).

Римо-картагенська парадигма давно приваблює не лише істориків, а й поетів, філософів. Її сутність блискуче розкриває Гілберт Честертон у своїй «Вічній людині», може навіть не до кінця. Картагена як торговельна держава була безмежно егоїстичною. Усі війни, які вона провадила, – були війнами за забезпечення торговельних монополій. Картагенян терпіли з неохотою. Вони мали союзників, переважно з числа тих, хто побоювався зростання могутності Риму,

але не любив картагенян ніхто. Найполум'яніший патріот Картагени, великий Ганнібал, намагався дещо коригувати егоїстичну політику, даруючи картагенські титули нумідійським царям, даруючи громадянство лівійцям. Картагенська аристократія на це не йшла і підозрювала Ганнібала (може й обгрунтовано) в прагненні встановити царську владу. Тому Картагена легко втрачала союзників. У вирішальній битві при Замі Ганнібал міг бачити супроти себе ту ж нумідійську кінноту, яка стільки разів надавала йому неоціненні послуги.

Картагена зраджувала легко. Рим ніколи не зраджував союзників. «Друг і союзник римського народу», – ось, мабуть, ще один титул, яким оперував Рим, створюючи імперію. Звичайно, ніякого рівноправ'я тут не було, це був гідний, але васалітет, і Рим був владним созереном. Але навіть у безнадійній ситуації римляни не зраджували союзників. Це запам'ятовувалося. Ось римський механізм створення імперії, його ще одна надзвичайно важлива риса.

Це не прерогатива Росії – бути чесною до підданих і молодших союзників, це імперська традиція. Усі справжні імперські організми тією чи іншою мірою витримували цей екзамен.

(Г. Зюганов). І справді, в останньому призначенні міг виявитися й цілком ельцинський експромт. Дехто з російських політологів вважав, що Сім'я виділила В.Путіну роль не більш як борця з блоком Ю.Лужкова та Є.Примакова (виборчим об'єднанням «Отечество – вся Россия», альтернативною «партією влади»), але аж ніяк не наступника. Тоді як Б.Єльцин вкотре міг «переплутати педалі», а в імператорському стилі з поспіхом озвучені слова щодо спадкоємця спокійно, без тіні докору, забрати назад. Один з кращих русологів Віталій Портников ще у 1997 р. окреслив т.зв. ельцинський стиль. «Знаменитий ельцинський стиль – каже, що ніколи не віддасть міністра за тиждень до його відставки, закликає до конструктивної співпраці за місяць до розпуску, називає своїм кращим другом за годину до вигнання із Кремля – може виявитися почерком, який перекреслює надії багатьох можливих претендентів на президентство». До цього переліку варто додати й тверде запевнення Б.Єльцина перед телекамерами щодо неможливості девальвації рубля за кілька днів до економічного обвалу у Росії (серпень 1998 р.). Однак, якщо у 1999 р. фізіологічний стан президента Б.Єльцина схилив політиків до того, що він таки не балотуватиметься на прези-

дентство у 2000 р. (чутки щодо його можливого балотування у 2000 р. активно циркулювали протягом 1997, та й 1998 рр.), то в його кінцевий вибір спадкоємця мало хто вірив. «Борис Єльцин, – акцентував один із тижневиків, – витягнув із своєї надто замусоленої кадрової колоди маленького непоказного директора ФСБ і проголосив його своїм наступником. Що може зробити ця змарніла, цілком позбавлена не те що харизми, але й найменшого натяку на привабливість людина, яка до того ж нічим не запам'ятовується?»

Поведінка Б.Єльцина та його оточення протягом 1998-99 рр. вибудувала для аналітиків примітивну закономірність: черговий прем'єр є теж ситуативною, перехідною особою, технічним прем'єром. Ця логіка змушувала висувати версію того, що «дублер» В.Путіна на посаді прем'єр-міністра (а, отже, й президентського наступника) таки готувався. Події у Дагестані та терористичні акти у Москві у серпні-вересні 1999 р., здавалося, передчасно кинули тінь на Володимира Путіна. У свідомості рядового росіянина війна на Північному Кавказі почала асоціюватися з початком його прем'єрства. Дехто з аналітиків прогнозував, що затемнення прем'єрства В.Путіна мало настати одразу після грудне-

5. ІМПЕРІЇ ТА ХИМЕРИ

а. Завоювали – і не ріжуть?!

б. Імперськість і / або унітарність.

в. Терпимість до народів і терпимість до культур.

Хто вперше у світовій історії створив справжню імперську освіту? Гадаю, Персія при Ахеменідах. Як одного разу зауважив чоловік, котрий тонко знається на перській історії, всі з радістю або принаймні терпимо прийняли великого Куруша (Кира) від здивування. Мовляв, дивні якісь люди, ці перси – завоювали і не ріжуть! Мабуть, з ними можна жити...

Візьмемо хрестоматійний приклад. Могутній Крез із репутацією найбагатшої людини Середземномор'я свого часу надумав воювати з Кіром. Крез програв. Що міг зробити Кір? Міг великодушно вигнати його геть, але тоді створив би собі непримиримого ворога, реваншиста. Міг стратити – показово, жорстоко. Але він не робить і цього, натомість запрошує Креза до палацу, де підкреслено титулує його царем. Крез вважався лідійським царем, отримував почесні, навіть прибутки, зберігаючи певну владу в межах Лідії, мав своє військо. Чи варто дивуватися, що після цього пе-

реможений при будь-якій зручній нагоді говорив, що Куруш – обранець Божий, і якщо б він це зрозумів раніше, то ніколи не чинив опору. Розчавлений монарх не говорив би таких речей. Приголомшений великодушністю переможця – міг. Ахеменіди створили свою державу, і настільки успішно, що навіть коли боротьба проти Персії була оголошена загальногрецькою справою, малоазійські греки зберігали відданість своєму цареві-персові і надавали в його розпорядження своє військо. А чому? А тому, що в державі Кіра вони жили в милій їхньому серцю полісній організації. Було за що зберігати відданість Ахеменідам.

Тепер кілька слів про самоозначення. Імперіями називали себе чимало держав. Мені здається доцільним вважати не всі організми, що мають певні елементи імперського устрою, власне імперіями. Вище я зробив застереження: Ассирія намагалась створити імперію, але їй це не вдалося. Низка держав у світовій історії навіть напряду називали себе імперіями, хоча ними й не були. Безумовно, самозванкою була так звана Британська імперія – звичайна колоніальна держава, яка мала не більше підстав для свого найменування, ніж, наприклад Нідерланди. Ознаки час-

167

В. МАХНАЧ
ІМПЕРІЇ
У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ

вих парламентських виборів 1999 р., де перемога могла дістатися блоку “Отечество – вся Россия”. На роль “дублера” найбільше надавався Сергій Кужугетович Шойгу, міністр з надзвичайних ситуацій РФ та лідер виборчого блоку “Межрегиональное движение “Единство” (“Медведь”), наспіх створеної нової російської “партії влади”. Наприкінці 1999 р. Кремль ступив у фазу “надзвичайної ситуації”.

ПЕРШИЙ “ХРЕЩЕНИЙ БАТЬКО”: АНАТОЛІЙ СОБЧАК

Отож, з великою долею скептицизму у серпні 1999 року аналітики сприйняли призначення Володимира Путіна прем'єр-міністром Російської Федерації та слова Б.Єльцина, що саме В.Путін “об'єднає довкола себе тих, кому в новому, ХХІ столітті доведеться оновлювати велику Росію”. Скептицизм підсилювала невіра у те, що менш ніж за рік до президентських виборів можна “розкрутити” цілком нового претендента на президентський пост. В.Путін, однак, досить швидко переламав цей “синдром тимчасовості” і впевнено вийшов переможцем з президентського марафону. Навіть ставши другим президентом Росії, він все ще є втаємниченим, терра інкогніта для світового спів-

товариства. Світ, схоже, довго запитуватиме – хто такий Володимир Путін? Колишній керівник Першого головного управління КДБ (зовнішня розвідка) генерал Леонід Шебаршин якось висловився, що не знає, хто буде наступним президентом Росії. Але в одному він переконаний: це буде диктатор. Чи міг Л.Шебаршин – яскравий інтелектуал і професіонал передбачити, що президентський пост у Росії на початку 2000-го року дістанеться його колишньому підлеглому, колишньому підполковнику КДБ Володимирові Путіну?

47-річний прем'єр Володимир Путін належав до числа тих російських політиків, вага яких вимірюється величиною тіні у коридорах російської влади. Він народився і виріс у Ленінграді, де й закінчив у 1975 році юридичний факультет Ленінградського державного університету. Після здобуття вищої освіти В.Путін за розподілом відправляють працювати в органи державної безпеки. П'ятнадцять років він віддав службі в КДБ СРСР, тривалий час працювавши у зовнішній розвідці у Німеччині.

На початку 90-х років В.Путін розпочинає політичну кар'єру у Санкт-Петербурзі як радник міського голови Анатолія Собчака. Саме А.Собчак – один із творців російської

тин імперського організму в англійській політичній системі були притаманні не колоніям, а домініонам. Але там, властиво, переважало англосаксонське населення. Це були ті ж колонії, але в античному сенсі слова, колонії, де дійовою особою був не колонізатор, а колоніст. Колоніальні держави через це не є імперіями, навіть коли вони себе так іменують.

Дуже незвичною була Германська імперія, яка проіснувала дуже коротко. Вона була імперією лише остільки, оскільки конкурувала з Австрією за спадщину Священної Римської імперії, дуже намагалася відповідати своїй назві, але була державою націоналістичного, а не імперського характеру. Ще дві держави, які мали певні імперські риси, але так і не стали повноцінними імперіями: Туреччина та Китай. Туркосоми були блискучими адміністраторами, рівня римлянам. Однак їхня поведінка як господарів становила була такою непослідовною, що постійно породжувала відцентрові настрої не лише у численного східнохристиянського населення — слов'ян, греків, сирийців, але й у підвладних мусульман, скажімо арабів та курдів. Туреччина не створила єдиного організму, її стосунки з іноетнічними теренами схожі на сто-

сунки європейських держав XIX століття з колоніями. Саме тому Туреччина дуже легко втратила свої нетурецькі території.

В аналогічній ситуації опинився й Китай, але тут свою роль відіграли інші чинники. Китайці були дуже терпимими до представників інших народів. Але вони абсолютно не терпіли представників інших культур. Тому, кожного разу, коли до складу Китаю потрапляли численні некитайці, їх активно адаптували. Повноцінними китайцями вони не ставали, замість імперії виникала химера, оманлива єдність. Подібна налаштованість на об'єднання підточувала Китай зсередини; з'являлось чимало несправжніх китайців, які не сприймали природних китайців за своїх. Тому Китай — країна, що створила і виплекала імперську культуру, але абсолютно не відчувала потреби в імперській політиці.

Імперії, взагалі, — рідкісне явище. Однак ми бачимо, що вони існують упродовж більш ніж двох з половиною тисяч років. І вже це дозволяє міркувати, що час імперій не минув. Так само, як і час монархій чи республік, які, до речі, аж ніяк не молодші за монархії.

парламентаризму, створить для В.Путіна новий політичний імідж та захищатиме таврованого працею в органах офіцера від новітніх прожекторів демократії. Мер уперто заявлятиме журналістам, що В.Путін "не гебешник, а мій учень", з яким він би пішов "у розвідку". Однак самому В.Путіну таки довелося заявити про свою роботу в органах держбезпеки, після того як ряд політиків відкрито звинуватили його у співпраці з КДБ.

Для покійного нині А.Собчака В.Путін справді був учнем. Як писав "Коммерсант-Дейлі", їхнє знайомство почалося ще в університеті, коли асистент А.Собчак вів у майбутнього президента заняття.

Останній рік життя А.Собчака був так чи інакше пов'язаний з Володимиром Путіним. Це він, очоливши Федеральну службу безпеки, дав можливість А.Собчакові вільно повернутися у Росію. В.Путіну, ймовірно, було за що завдячувати своєму колишньому патроніві.

Саме А.Собчаку довелося стати першим "хрещеним батьком" Володимира Путіна у політиці. І про це він ніколи публічно не шкодував.

Вже з початку 90-х років діяльність В.Путіна спричинює політичні скандали. У середині 1990 р. група депута-

тів міської ради на чолі з Мариною Сальє і Юрієм Гладковим провела спеціальне розслідування, пов'язане з неефективним використанням радником мера своїх повноважень (зокрема, як повідомляла газета "Московские новости", В.Путін видав ліцензію для вивезення за кордон сировини і кольорових металів під поставки продуктів харчування, які до міста так і не надійшли. Типове на той час порушення). Пітерські законодавці рекомендували А.Собчакові усунути В.Путіна із займаної посади. Однак останній настільки зарекомендував себе відданою мером людиною, що не могло бути жодного сумніву: він залишився на роботі і, більше того, почав розширювати сфери свого впливу.

В.Путін став "сірим кардиналом" в адміністрації А.Собчака. Мер зробив В.Путіна своєю "правою рукою". Біографи стверджують, що це сталося у 1993 р., коли В.Путін вдруге врятував "хрещеного батька". Перший раз, згідно з поширеною свого часу легендою, це сталося під час серпневого путчу 1991 р., коли В.Путін, завдяки своїм контактам по лінії КДБ, начебто запобіг введенню військових підрозділів у Ленінград. Другий раз припав на жовтень 1993 р., коли у Москві Б.Єльцин розстрілював парламент. Тоді

6. РОЗПАД ІМПЕРІЙ: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

а. Розпадається все, але імперія – довгожитель.

б. За «останніми римлянами» відходить Рим.

в. Малий і великий завжди об'єднуються проти середнього.

Державу персів зруйнував Александр. Я схильний вважати, що причини краху пояснила етнологія Льва Гумільова (старість імперського етносу).

Так, імперії розпадаються. Проте з усіх державних утворень світу імперія – якраз довгожитель. Я не знаю, яка держава тривалістю існування може конкурувати з Ераншахром. Можна навести багато прикладів, подивитися, скільки проіснувала ідея нової західної імперії, навіть якщо вести початок не від Карла Великого, а від Оттона Першого, теж Великого. Ці всі держави відзначаються величезною тривалістю свого існування. Ще раз погоджуся з Гумільовим: Римська імперія припинила своє існування не тому, що розділилась. Якщо б справа полягала лише в розподілі, то чому не вдалося відновити колишню єдність? Адже її ж блискуче об'єднав до середини VI ст. імператор Юстиніан Великий. А справа ось у чому. Як мені зда-

ється, імперія, маючи федеративний устрій (тим самим я стверджую, що унітарна держава не є імперією), обов'язково спирається на стержневий етнос. (Це наводить на обережну гіпотезу що імперія більш органічна, наприклад, аніж федерація, вона є живим організмом, вона сильніше пов'язана з етносом). Справді, ми завжди можемо назвати імперські народи – перси, римляни, середньовічні греки-візантійці (які називали себе римлянами), німці, росіяни. Нормальне закінчення існування імперії – це вичерпання сил імперського етносу.

Росія була, безумовно, повноцінною імперією, але вона припинила своє існування перш ніж постарів імперський великоруський етнос. Тут не місце для аналізу причин розпаду Російської імперії. Версій чимало. Одна – що ніякого розпаду й не було. Інша пояснює все виключно зовнішніми щодо Росії чинниками. Існує також версія, що повторилася австрійська ситуація: стержневий етнос, російський, ухилився від виконання імперських функцій. Якщо вибудовувати аналогію, то цілком можливо, що в 1917 р. повторився зовсім не 1453 р. Візантії, а 1204, після чого, як відомо, імперія була відновлена. Я гадаю, що ніхто не стане

169

В. МАХНАЧ
ІМПЕРІЇ
У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

В.Путін надіслав до лєнінградського аеропорту посилену охорону для зустрічі А.Собчака, котрий повертався з димової Москви. Після того, як стверджували обізнані ЗМІ, за відсутності у місті А.Собчака саме В.Путін залишався на господарчі. При більш детальному ознайомленні з системою прийняття рішень у Санкт-Петербурзі, можна переконатися, що А.Собчак головним чином виконував представницькі функції, тоді як саме В.Путін видав політичним, господарським життям міста, а також займався зовнішньоекономічною діяльністю. А.Собчак, по суті, перебував на "адміністративному" утриманні В.Путіна. Таке становище однак задовольняло мера.

З благословення А.Собчака В.Путін заявив про себе у політиці, очоливши у травні 1995 р. пітерське відділення черномірдинського об'єднання "Наш дом – Россия". Стартування у політиці виявилось невдалим. "Партія влади" В.Черномірдіна фактично зазнала поразки у Санкт-Петербурзі. А.Собчак проте не нарікає публічно на В.Путіна. У Держдуму потрапила його дружина Людмила Нарусова.

Повернімося однак до 1996 р., коли А.Собчак програв вибори мера Санкт-Петербургу Володимирові Яковлеву. До речі, на виборах у Санкт-Петербурзі 2000 р. В.Яковлев

дивним чином не мав реальних конкурентів. Найбільш помітний опонент – віце-прем'єр-міністр Валентина Матвієнко відмовилася вступати у виборчий марафон з В.Яковлевым після консультації з В.Путіним. Тим самим можемо вважати, що В.Путін дав "добро" на переобрання мера, що непрямым чином долучився до смерті Анатолія Собчака.

Але що ж було у 1996 році?

А.Собчак несподівано зазнає поразки. Містом поповзли різноманітні чутки. Одні вказували на те, що В.Путін "продав" шефа, провівши з В.Яковлевым за два дні до виборів кількохгодинні зустрічі. Інші були переконані у повному нерозумінні В.Путіним "специфіки виборчих технологій". Більш-менш офіційна версія зводиться до того, що В.Путін "до останнього борюся за переобрання А.Собчака". Як би там не було, він не залишився у Санкт-Петербурзі. Після невдахи виборів за протекцією Анатолія Чубайса В.Путін, на той час вже керівник регіонального відділення черномірдинського блоку "Наш дом – Россия", перебирається до Москви заступником керуючого справами Адміністрації Президента РФ. Як стверджували деякі ЗМІ, з новим безпосереднім керівником – Павлом Бородінім його пов'язувала "давня дружба".

серйозно стверджувати, що імперська ідея в Росії вичерпала себе, і імперія не може бути відновлена.

...Очевидно, що найзручнішим, безконфліктним є життя моноетнічного суспільства, але таке буває надзвичайно рідко. Більшість держав, які коли-небудь існували, є поліетнічними. Так от, серед немоноетнічних держав найзручніші умови для етносів представляли власне імперії. Імперія універсальна за своєю ідеєю, через це вона найбільш терпима. Імперія завжди врівноважує народи, а було б дивним спрощенням вважати, що у державах, тим більше імперських утвореннях, існує лише співвідношення: великий народ – і безліч малих. Ми маємо право говорити про існування імперських та неімперських народів, етносів. Важко сказати, чи це вроджений етнокультурний стереотип, який дозволяє взятися за створення імперії, чи він набувається в процесі створення. Я схилиюся до думки, що він формується історично. Але здатність виробити подібний стереотип – це умова і шлях до створення імперії.

Якщо схематично зобразити етнічну структуру узагальненої імперії, то правильніше було б сказати, що її населяє великий народ, декілька середніх і певна

кількість малих народів. Так от, для величезної частини населення остання – захисниця малих від агресії середніх. Універсальний історичний закон, який працює на користь імперій, я б сформулював таким чином: «малий» завжди з «великим» проти «середнього»... Це можна перевірити, якщо податися в Угорську Русь, на Закарпаття. Там пристойно ставляться до росіян, дуже пристойно до німців, не пам'ятають нічого злого про них, австрійських володарів. Але при слові «мадяр» я, мабуть, утримаюся від цитування русинських приказок з цього приводу. А чому так? При перетворенні Австрії у Австро-Угорщину ця територія відійшла угорцям. Угорці – не таті, звичайно, а просто середній народ без імперських навичок. І це негайно жахливо погіршило становище малих народів.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

МЕТАМОРФОЗИ КРЕМЛІВСЬКОЇ КАР'ЄРИ І ДУМСЬКІ ВИБОРИ

За три роки перебування у Кремлі В.Путін робить блискавичну політичну кар'єру. Близько року проходивши в заступниках у П.Бородіна, він стає заступником глави Адміністрації Президента РФ – начальником Контрольного управління, а ще через рік – першим заступником глави Адміністрації. У липні 1998 року його призначають директором Федеральної служби безпеки Російської Федерації.

В.Путін став шостим директором ФСБ. Як стверджує дослідник “генеалогії” КДБ Леонід Млечин, у ельцинській Росії держбезпека втратила те місце, яке вона звично посідала від 1917 року. Можна також погодитися, що Б.Єльцин не довіряв держбезпеці, один за одним змінюючи керівників цього відомства. Однак лише В.Путін міг конкурувати зі своїми попередниками у зв'язках із Кремлем та Сім'єю. Головно конкурент у нього був всього один – Михайло Барсуков, якого під час президентської виборчої кампанії 1996 р., разом з віце-прем'єром О.Сосковцем та начальником президентської служби безпеки О.Коржаковим, було безславно відправлено у відставку. Б.Єль-

цин тоді заявив, що “силові структури... надто багато брали на себе, і надто мало віддавали”.

В.Путін талановито зарекомендував свою особисту відданість Б.Єльцину та Сім'ї. Перебуваючи на посту директора ФСБ, а з травня 1999-го ще й секретаря Ради національної безпеки РФ, він не став генералом, тим самим наче підкреслював, що й у військовому званні поступається Верховному Головнокомандувачеві (військове звання у Б.Єльцина – генерал-майор). Слід також пам'ятати, що Б.Єльцину постійно не таланило з генералами – Руцький, Барсуков, Коржаков, Родіонов, Ковальов, Ніколаєв, Семенов, Бордюжа... А тут раптом полковник.

Концентрація в одних руках ФСБ і Ради національної безпеки виходила за межі встановлених традицій і робила з В.Путіна одного з найвпливовіших, найінформованіших квартирантів Кремля та, що важливіше, одного з головних сценаристів тіншової російської політики.

Яка різниця між В.Путіним та його попередником на посаді прем'єр-міністра – “сезонним прем'єром” Сергієм Степашиним, теж вихідцем із Санкт-Петербургу? Призначення В.Путіна, гадаємо, адекватно лише одному поясненню: голова ФСБ є справжнім уособленням “ангела-охорон-

7. ІМПЕРСЬКА ІДЕЯ НА РУСІ

- a. Співзвучність ідей універсальності Церкви та універсальності держави.
- б. Російський імперський етнос викувала православна Церква.
- в. Від «своїх поганих» до просто «своїх»

Якщо ми вже заговорили про розпад імперій, то є сенс повернутися до того, що ж утримує їх від розпаду, іноді всупереч стратегічним, етнічним факторам, проти яких здається, не погреш. Йдеться про імперську ідею. Про Рим ми вже говорили. Те, що Рим ніс благо загального спокою, громадянського добробуту, визнають навіть автори *Нового Заповіту*. На зміну Римові приходить Візантія. У неї стержнева ідея набагато потужніша. Це християнська держава, для кожного її підданого збереження імперії, її оборона, захист її інтересів – християнський обов'язок. Для нього співвітчизник – будь-який інший підданий православного царства, ба більше, кожен християнський мученик перших століть, ким би він не був, а вони мали іноді дуже хитромудре походження. Всі вони свої, всі родичі, такими їх пам'ятали.

Варто зауважити, що слов'яноруси домонгольського періоду зовсім не були імперським народом, загалом навіть не етатистським, без особливого державного інстинкту. Вони сформувалися в останні століття до нашої ери в спокійних обставинах, на розлогому, малонаселеному ландшафті. Вони були доволі схожі на кельтів, своїх далеких пращурів, вільнолюбством та налаштованість на федералізм. Єдина Київська Русь існує лише в шкільних підручниках. Русь завжди була федерацією земель-князівств. З-поміж князів для загальної зручності виокремлювався перший між рівними, Великий князь Київський, відтак – Владимирський, але до централізованої держави було далеко. Всі виступали за єдність, але проти єдиної держави. Зусилля об'єднувачів Андрія Боголюбського і Всеволода III, якими б вони не були талановитими й могутніми, залишились даремними. Їх не розуміли. Русь і без того була велика й багата.

А росіяни – етнос XIII століття, який складався в обставинах жакливого тиску як із Заходу, так і зі Сходу. Ідея Владимирської держави, ідея Андрія та Всеволода, одразу стала не просто популярною, але й всезагальною, стала етнокультурним стереотипом.

171

В. МАХНАЧ
ІМПЕРІЇ
У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ця” Б.Єльцина, щось на зразок “сімейної функції”, на яку не надавався С.Степашин. Однак помилково було б розглядати В.Путіна як функцію. “Коли людина стає функцією держмашини, гвинтиком її механізму, – стверджував його наставник А.Собчак, – на цій людині можна ставити хрест. Служити машині є не по-людськи, так само як служити надіє чи власній образі”. Серпневе телезвернення Бориса Єльцина, у якому він назвав свого наступника Володимира Путіна, стало після тривалого пошуку кінцевим вибором президентом найдостойнішого страдника “за другі своєю”.

Прихід Володимира Путіна на президентську посаду став можливим завдяки реалізації двох сценаріїв – “чеченської війни” та думських виборів грудня 1999 р. Один із фаворитів виборчого процесу у Росії Володимир Жириновський свого часу заявив, що “день виборів – це судний день для влади”. Підкоригуємо лідера ліберальних демократів: день виборів – це також судний день для політичної опозиції, що здатна втратити довіру в очах виборця. Найтривожнішою тенденцією, за результатами парламентських виборів 1999 р., стала перемога не партій і блоків, а регіональних керівників, від доброї волі яких здебільшого залежала перемога того чи іншого виборчого суб'єкта. Це го-

ворить про зростаючу керованість російського виборця та збільшення впливу виконавчої вертикалі влади на виборчий процес. У 2000 р. єдність політики Кремля і регіонів на парламентському рівні було забезпечено впевненою перемогою пропрем'єрського “Межрегіонального движенья Единство” (“Медведя”).

КРЕМЛІВСЬКЕ “КЛОНУВАННЯ”
АБО ДРУГИЙ “ХРЕЩЕНИЙ БАТЬКО”

Борис Єльцин залишався непрогнозованим від першого і до останнього дня перебування на посаді президента Російської Федерації. Останнього календарного дня 1999 року він попрощався з російською нацією та попросив у неї прощення. “Прощання через прощення” – це взагалі не вкладається у жодну традицію російського владарювання. Перша посадова особа в Росії пішла у відставку під демократичну “канонаду шампанського”. Утім, добровільна відмова від влади російського державця є прецедентом, який ще не окреслює жодної закономірності. Усе, що стається на російському владному олімпі, – є результатом боротьби за владу і її утримання. Тому за відставкою Б.Єль-

Росіяни XIV ст. уже мають державний інстинкт, але це поки що свідчить лише про певну здатність народу, потенційну придатність до виховання з нього народу імперського. Схоже, що імпульс до створення Російської імперії прийшов ззовні — не з Орди, не з Візантії як держави, а з кіл вселенської православної Церкви. Церква прагнула створити християнське царство як свою опору і знайшла його в особі Риму при Константині Великому. Церква зберегла своє надбання у вигляді Візантійської імперії. В XIV ст. будь-який росіянин, який побував у Константинополі чи був обізнаний у тамтешніх справах, чудово уявляв собі, що імперія іде до занепаду і мабуть що не виживе. А вже грек у цьому й не сумнівався.

Церква готувала у XIII ст. союзницю для слабнучої Візантії, а до кінця XIV ст. — її наступницю. У князів не було такої чіткості. Отож, державних зодчих з росіян викували вороги, але як імперський етнос — ідея православного царства, місія захисника християн. Тому релігійно, і що набагато суттєвіше, культурно, я вважаю, що Росія як імперія була запрограмована.

Русь примудрилася стати єдиною державою у світовій історії, яка включила в орбіту свого культурного

впливу кочовиків та напівкочовиків. Цього не вдалося ні римлянам, ні візантійцям, ні навіть персам. Росіяни зуміли. Торки й берендеї, відтак половці, яких в XI столітті іменували «своїми поганами». У XII столітті вони залишаються своїми, але поступово перестають бути поганами; серед половців, а особливо торків, з'являється дедалі більше християн. Політично підпорядкувавшись Орді, Русь негайно організує там місіонерську діяльність. Йшлося про створення Сарайської єпархії в 1261 р. Тоді місія не увінчалася успіхом через явну слабкість народу. Було ще надто рано.

8. РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ

а. *Вона існує з XV ст.*

б. *«Цар» означає «імператор».*

в. *Західництво веде до порушення обов'язку.*

г. *СССР — невдала пародія.*

Росія набуває рис імперії, зберігаючи автономію чужинських правителів, ще не ставши єдиною і незалежною державою. У XVI-XVII ст. ця практика зберігається: ми бачимо у складі імперії Казанське, Астраханське, Сибірське царства. До речі, Казань близько ста

цина проглядається не лише велике бажання гарно і вчасно піти, а й намір *формалізувати* демократичну процедуру передання владних повноважень. З відставкою Б.Єльцина Росія ступила у фазу, коли демократія по-російськи не притягує, а відштовхує. У ролі могильників морозонестійкої російської демократії грудня 1999 р. виявилися вихованці з “гнізда Борисового”.

Кремлівська “операція 31 грудня”, вочевидь, була продумана завчасно. З липня-серпня 1999 року Б.Єльцин та його найближче оточення методично працювали на реалізацію сценарію, який завершився опівдні останнього календарного дня року. Утім, громадяни стали свідками успішного завершення лише першої частина “кремлівської трагедії”, яка остаточно мала увінчатися конституційним зведенням на президентський пост в.о. президента прем'єр-міністра Володимира Путіна. На реалізацію такого досить складного технологічного та іміджмейкерського прийому були залучені різноманітні політичні та бізнесові кола, фаланги тіншової російської політики, об'єднані єдиною метою — безболісно звести на трон В.Путіна.

Існує хроніка подій, яка передувала “операції 31 грудня”. Згідно з нею, Б.Єльцин цілком самостійно приймав рі-

шення про свою дострокову відставку. Не маючи сьогодні жодних підстав брати під сумнів цю хроніку, можна усе ж засумніватися, що відставка Б.Єльцина — від початку й до кінця — плід його теоретичних міркувань, зважувань усіх “за” і “проти” без впливів ззовні.

22 грудня 1999 р. Б.Єльцин викликав прем'єр-міністра В.Путіна і повідомив йому про намір залишити президентський пост. На настійливу вимогу Б.Єльцина дати конкретну відповідь, В.Путін згодився замінити його на президентському посту 31 грудня 1999 р. Отож кінцева дата відставки президента були визначена саме цього дня.

27 грудня 1999 р. Б.Єльцин та В.Путін обговорюють технічні деталі відставки. Президент проводить запис свого останнього передноворічного телезвернення до народу. Однак усе телевізійне обладнання і запис телезвернення залишаються у президентському кабінеті до 31 грудня.

29 грудня 1999 р. Б.Єльцин повідомляє про свій намір подати у відставку 31 грудня главі адміністрації президента Олександрові Волошину, який готує разом із Валентином Юмашевим відповідну документацію.

31 грудня 1999 р. Зранку Б.Єльцин повідомив про свій намір дружині. Згодом, прибувши на 9 годину до Кремля,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

років ніхто не збирався завойовувати. Росію цілком влаштувала незалежна Казань із дружньою династією. Тільки зміцнення на казанському престолі кримської династії, явного ворога й турецького агента, змусило до жорстких заходів. Втім, більшість територій увійшли до складу Російської імперії добровільно. Деякі по двісті років домагалися права стати підданими Росії, як це було у випадку дрібних володарів різних грузинських царств і князівств. А от ідею імперську, ідею православного царства Росія прийняла з рук загиблої Константинопольської імперії у часи царювання великого засновника нашої держави Івана III... Ми прийняли важку спадщину: оберігати Церкву, стати основним центром східнохристиянської культури, допомагати православним народам, особливо поневоленим. Росія одержала Двоголового Орла — символ симфонії Церкви та Царства, а сам Іоанн прийняв титул «царя». У багатьох книгах можна прочитати про заснування Російської імперії у 1721 р. Це абсолютно невірно. Зауважте, як опирався Захід титулуванню російського володаря «царем» у XV-XVI століттях (особливо Відень — столиця Західної імперії). Все пояснюється просто: «цар» і означає «імператор».

А в 1721 р. Петро I змінив православний російський титул на західний тієї ж гідності. Історія петербурзької імперії — просте продовження історії Росії як імперії.

На жаль, в деяких рисах Росія XVIII-XIX ст. відступає від норм бездоганної імперської політики. Петро I створив найбюрократичнішу державу свого часу. Всю решту своєї історії Росія боролася з бюрократизацією, пом'якшуючи петровську систему, але багато що залишилось. Бюрократія за суттю своєю прагне унітарності. Але унітарна держава, як ми бачили, не є імперією.

Росія петербурзька безумовно знехтувала найголовнішим — становищем стержневого імперського етносу. Переважно великороси несли військову службу, і переважно великороси були кріпаками. Але якщо один етнос проливає більше власної крові, то інші, природно, повинні більше орати. Ще більше було втрачено в культурній орієнтації через «західницькі» тенденції. Антицерковні петровські реформи зруйнували симфонію, екатерининська секуляризація закріпила цю тенденцію.

Приклади різюче антиімперської (і, до речі, антинціональної!) політики залишив нам Александр I. Намагаючись бути благодійником Європи, він ухилився

підписав указ про відставку. О 9.30 зустрівся з Володимиром Путіним, прес-секретарем Дмитром Якушкіним, шефом протоколу і пред'явив указ про зречення своїх президентських обов'язків. Далі Б.Єльцин записав нове телезвернення до громадян Росії і в 11.00 у присутності московського патріарха Алексія II передав В.Путіну символи президентської влади. Після короткого обіду і перегляду телезвернення, попрощався зі своїм секретаріатом, комендантом Кремля, подарував «в.о.» В.Путіну паркерівську ручку, котрою зазвичай підписував укази, і сів у машину зі словами «Бережіть Росію!». Як справедливо зауважив історик Рой Медведєв, Б.Єльцин врешті знайшов людину, яка могла б скористатися владою не лише в інтересах Сім'ї, але й в інтересах Росії. Таке було розуміння і поєднання інтересів у першого президента Росії.

Отже, 31 грудня Борис Єльцин несподівано оголосив нації про свою добровільну та дострокову відставку. Крок, який взагалі суперечить логіці кремлівського урядування. Можна перелічити кілька причин, які змусили Б.Єльцина «стати на горло власній пісні». Нехай вибачають офіційні історики, що зазвичай такий крок називатимуть піклуванням про здоров'я держави та нації, та головною причиною

був прецедент демократичних президентських виборів, який не гарантував збереження влади. Прецедент, як відомо, встановив сам Б.Єльцин у 1991 році. У демократичному суспільстві вибори взагалі не можуть давати стовідсоткової впевненості. У тоталітарному — вибори слугують своєрідній «баранізації» суспільства. А як бути із суспільством перехідним? Видається, що у «постельцинській» Росії запущено сценарій, за яким «вибори» значною мірою зводяться до ритуального процесу, обрядовості.

Телепрощання Б.Єльцина містило ряд нетрадиційних для російського істеблішменту схем. Відставний президент визнав, що головну справу свого життя вже зробив й на зміну мусить прийти нове покоління, яке здатне зробити більше і краще.

Водночас у телезверненні не було жодного підсумку соціально-економічної політики держави за останні дев'ять років. Більш того, Б.Єльцин фактично визнав банкрутство свого урядування у політичній площині. Надто моралізоване телепрощання мало б розчулити та просльозити глядачів. Відсутність у ньому ґрунтового аналізу хоча б здобутків за час керування, поспішність формулювань могли свідчити про те, що Б.Єльцин опинився у безвиході

від православної політики на Балканах, послабив допомогу грекам. Маючи на меті обдарувати милістю поляків, він подарував їм єдину Польщу, яку тоді допустили існувати лише під російським скіпетром. І за це він залишив у руках Австрії споконвічні руські землі Галичини разом із можливістю врятувати від природної смерті унію і виростити до кінця ХІХ ст. український сепаратизм під австрійським жовто-блакитним стягом.

Однак, незважаючи на вказані деструктивні тенденції, Росія в петербурзький період як ніколи успішно виконує свій імперський обов'язок. Під час так званих «поділів Польщі» вона визволяє предків сучасних українців та білорусів; у російсько-турецьких та кавказьких війнах — греків, сербів, болгар, молдаван, грузинів, абхазців, осетинів, вірменів.

А СССР? Чи існувала совецька імперія? Або сталінська «Імперія зла»? Рішуче заявляю: всі ці терміни існують лише для дискредитації ідеї імперії. Перш за все совецький уряд одразу й демонстративно переорієнтував зовнішню політику, свідомо руйнуючи імперську спадщину. Ми були кураторами Балкан? Геть з Балкан! А ще Кемаль-паші грошей побільше, аби

воював із греками та вірменами, котрих Росія завше підтримувала! (Причому гроші передаються саме в час голоду на Поволжі та пограбування храмів!). Стрижневий етнос? Після 1917 р. великоросів завше як не знищували, то пригноблювали. Численні докази подає демографія. Імперська культура зазнавала нищень починаючи з Лютого і донині. Внутрішня політика навіть найжорстокішого з совецьких — сталінського — режиму була принципово антиімперською: «середнім» етносам не перешкоджали потику дискримінувати, а то й асимілювати «малі». Так, латгали виявилися «латишами», гуцули й русини — «українцями», памірці — «таджиками». Загальне число етносів за совецькі часи скоротилося вдвічі (на папері, звичайно). І найголовніше: совецька національна політика включала спробу химеризації, створення псевдоетнічної спільноти «совецького народу».

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

і відчай від власної неспроможності вплинути на ситуацію. Отож передноворічне телезвернення було більше схоже на результат кремлівського конституційного перевороту.

Б.Єльцин ніколи не демонстрував послідовності у кадрових питаннях, часто помиляючись і розчаровуючись у своєму найближчому оточенні. Лише одного разу він продемонстрував вражаючу послідовність — оголосивши 9 серпня 1999 року свого спадкоємця і підтвердивши це 31 грудня того ж таки року.

За сценарієм все виглядало так, що Володимир Путін є результатом "політичного клонування" — продовжувачем початого першим президентом РФ. Але Б.Єльцин так і не сказав нації, у чому саме В.Путін буде його продовжувачем. Як не дивно, та "батько російської демократії" жодним словом не сказав про спадковість демократичного характеру влади. У його фразі про створення "важливого прецеденту цивілізованого, добровільного передання влади" якимось дивно звучало формулювання про "демократичне" передання влади. Так, Б.Єльцин виразно сказав, що мусить прийти нове покоління політиків. Але не сказав, яким повинно бути це покоління, якою взагалі мусить бути влада щодо рядового громадянина Росії. Якщо це був по-

літичний заповіт Б.Єльцина, то, схоже, відставний президент не все договорив.

Чи здатен экс-президент протистояти певним рішенням В.Путіна і чи спроможний стати дисидентом? Якщо Б.Єльцин станом на 2000 р. і має ще якийсь резерв влади, то цей резерв скоріш полягає у намірі в потрібний момент опертися на діючу армію. Однак і цей резерв дуже сумнівний. Воєначальники, як доводить радянська історія, хороші сторожові фігури не стільки колишніх, скільки діючих правителів. Після смерті Й.Сталіна Микиті Хрущову присягав на вірність не лише "сталінський загін" маршалів, але й новий, "хрущовський". Згодом "сталінські" та "хрущовські" маршали покійно влилися у брежнєвську обійму. Міністр оборони Ігор Сергеев (наразі єдиний маршал Російської Федерації) радше свідомий того, що будь-коли В.Путіним може бути відправлений у відставку. Пенсійний вік міністра (1938 р.н.) і його колишнє віропідданство СіМ'ї, а також потреба мати "у дошку" свого бравого, а не старезного генерала, таки змусять В.Путіна не відтягувати з відставкою. Одним з відголосів роздратування В.Путіним міністром оборони була публічна критика маршала І.Сергеева у Моздоці в липні 2000 р. Б.Єльцин теж дозволяв собі

9. РОСІЯ МАЙБУТНЬОГО: ВАРІАНТИ ВИБОРУ

а. Ізоляціонізм як симптом культурного занепаду.

б. Російський етнос у фазі надлому.

в. Важливіше не скільки земель, а які землі.

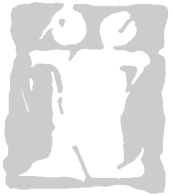
Що буває, коли імперський етнос починає поводити себе не «по-імперськи»? Очевидно, це проявляється двоюко: у відмові захищати старого союзника, стару провінцію, — і у відмові від самої ідеї імперії, в прагненні до ізоляціонізму. В австрійському варіанті, наприклад, це врешті-решт привело до ізоляціонізму, бажання замкнутися в південногерманському, австрійському анклаві. У сучасній Росії така тенденція існує, вона доволі широко розтиражована. Коріння явища, звичайно ж, не в сфері етнології. Це чистісінький культурний занепад, який, на відміну від етнічного, можна подолати. Насмілюся припустити, що коли росіяни починають легко переносити втрату колишніх багатовікових територій Російської імперії, то незабаром вони перестануть поводити себе по-імперськи і з тими чужими, які залишились на території Росії. Це взаємопов'язані явища. Ізоляціонізм — небезпечна річ, ізоляціоністи набагато менш справедливі і точно менш терпимі до малих сих, аніж

імперіалісти. Якщо врахувати, що росіянам вже пояснили поняття мігрант, то не буде нічого дивного, якщо найближчим часом вони про мігрантів заговорять.

Я приймаю, хоча й із певними застереженнями, етнологічну теорію Л.Гумільова. Як обережно її не застосовуй — у росіян важка фаза, фаза надлому. За звільнення з надлому німці заплатили мало не трьома чвертями життів, Тридцятирічною війною. Решти чверті цілком вистачило не тільки на битву з численно переважаючим противником у двох світових війнах, але й на створення німецької класичної філософії, німецького романтизму, вражаючої німецької музики, ще багато чого, зрештою, сучасної цілком благополучної Німеччини. Сьогодні вона найпотужніша держава в Європі. Отож, в нашій шкурі побували й інші народи. І довели, що Ми не знаємо, хто буде нашим спадкоємцем через декілька століть; відновиться чи розпадеться Росія як імперський організм. А може вона передасть естафетну паличку.

Що ж стосується орієнтації на майбутнє, то, як я гадаю, можливі три варіанти вибору. Можна стати на шлях ізоляції і породити радше вкрай неприємну державу, яка буде всіх відштовхувати. Тоді великої куль-

175

В. МАХНАЧ
ІМПЕРІЇ
У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

критикувати вищий генералітет. У травні 1997 р. він різко критикував керівників військового відомства на закритому засіданні Ради оборони, яке, до того ж, знімалося на плівку і згодом транслювалося. Результатом критики була відставка міністра оборони І.Родіонова та начальника Генштабу В.Самсонова. Публічна критика президентом военачальника неодмінно веде до швидкої відставки. Однак президент В.Путін у званні полковника відчитав міністра оборони у званні маршала, за те, що той трохи розслабився та що обов'язків керівника антитерористичної операції з нього ніхто не знімав. Тож відставка І.Сергєєва (чи не останньої опори Б.Єльцина в уряді М.Касьянова) неминуча і станеться, мабуть, не пізніше весни 2001 року.

Постає цілком закономірне запитання: чи є В.Путін результатом “політичного клонування”, себто продовжувачем єльцинської політики останнього десятиріччя? У єльцинському Кремлі віддавали належне талантам В.Путіна — вмінню аналітично мислити, демонструвати відмінну логіку. Здавалося, як заявляв один анонім з Адміністрації президента, що В.Путін є серйозним професійним політиком, “начебто колишній шеф контррозвідки народився у Кремлі, а його батько був генсеком”. Однак, як ствер-

джувалося далі, В.Путін не був людиною єльцинського духу. Він розпочав своє сходження на посаду президента РФ через функцію війни й у новорічному телезверненні заявив, що “жодної хвилини не буде вакууму в країні”. В.Путін є продовжувачем жорстко-прагматичного Б.Єльцина-антикомуніста, та чи стане він продовжувачем Б.Єльцина ліберала та демократа?

Вже нині чимало охочих стверджувати, що найбільшою проблемою для російської демократії може виявитися вік В.Путіна. На час президентських виборів йому було всього-навсього 47 років. Не намагаючись заповнити читача паралелями та пам'ятаючи, що немає ідентичних історичних ситуацій, нагадаємо, що саме у віці 47 років у Росії 1917-го стартував В.Ульянов-Ленін. Ще через дев'ять років — 1926-го — буде приречено на поразку об'єднану опозицію на чолі з Л.Троцьким. Тоді 47-річний Й.Сталін позбувся головних політичних опонентів. Щоправда не можемо назвати цей вік “наполеонівським”. У свої 47 Наполеон Бонапарт встиг зазнати поразки при Ватерлоо, вдруге зректися престолу й кінцево зійти з політичної арени. В усякому разі — цей вік є виключно золотим для російського політичного простору. У новорічному привітанні В.Путін таки

тури у нас попереду немає. Державін, Карамзін, Пушкін, Достоевський (ставлю три крапки), нарешті, Бунін і Шмельов належать до імперської культури. Якщо взяти інші галузі, результат буде той сам. Ми порвемо із власною традицією. Це можливий шлях — до речі, він спокійний. Можливе також повернення до імперської самосвідомості. Це зовсім не означає, що народ в обов'язковому порядку повинен застовпити кордони колишнього Совецького Союзу чи Російської імперії на 1913 р. разом з Польським і Великим Князівством Фінляндським. Це — готовність рішуче сказати, що імперія існує, ми її зберігаємо і готові прийняти всіх, хто бажає залишитися. Але виходити ми будемо із пріоритету існування імперії, а не існування республіканських кордонів у Совецькому Союзі. Якщо є бажання жити у складі історичної Росії, то вони отримують необхідну підтримку, будь-яку. Але ця територія буде частиною імперії. Існує третій шлях, який не виключає другого. Я б назвав його культурологічним. Він найпродуктивніший і можливий лише у варіанті справжнього культурного підйому. Прецедентів було повно у світовій історії, в тому числі і в нашій. Я маю на увазі орієнтацію на відданість органічній для

нас культурі — східнохристиянській. Тоді нас, безумовно, цікавлять, усі східноєвропейські справи, а це обтяжливо. Хочу підкреслити, йдеться не про конфесійну вірність. Якщо віросповідання — це особиста справа кожної окремої людини, проблема її ставлення до Творця, то питання про культурну приналежність — справа не людини, а справа народу. Буде культурний підйом — ми можемо відтворюватися в цьому ключі. Тим росіянам, які орієнтуються на подібний варіант вибору, важливо не те, скільки у них буде земель, головне, якими будуть ці землі. Елементарна геополітика підказує, що Росія — це класична держава з двома берегами, і вона не може триматися за Балтійське та Чорне море лише кінчиками пальців, а повинна все-таки триматися руками.

Що підказує культурологія питання? Росія — країна східнохристиянського походження, східноєвропейська. Внаслідок цього вона не може підкорятися тим внутрішнім та зовнішнім процесам, які підштовхують її сповзання вглибину Азії. Що таке Росія без територій по Дністрі, без Закавказзя, без Прибалтики, але із Середньою Азією? Звідусіль лунає запитання: а що, коли Росія знову повернеться до імперських амбіцій? Я б відпо-

сказав, що стоятиме на сторожі громадянських свобод. Чи сказане було даниною моді — підтвердить невблаганна практика.

Крок Б.Єльцина 31 грудня був продиктований потребою політичного виживання не лише самого екс-президента, а й нової політичної, військово-промислової та фінансово-олігархічної еліти, котра утримує у Росії вертикаль виконавчої влади. Цей новий елітний конгломерат був при сім'ї Б.Єльцина на правах *"колективного Распутіна"*: він привів його на другий президентський термін у 96-му, він нашіпував відповідні політичні рішення, розробляв сценарії та забезпечував їх реалізацію. Цей *"сторукий Распутін"*, однак, не міг довівчо залишатися на правах *"колективного нашіпувача"*. Після грудня 1999 р., коли сценарій було реалізовано наполовину, *"колективний Распутін"* змінив обличчя і перетворився на *"колективного Піночета"*. *"Абсолютно логічний"* Борис Березовський, один із авторів думського проекту *"Межрегиональное движение Единство"* (*"Медведь"*) розцінив відставку Б.Єльцина як підтвердження сили команди, яка стояла за ним. Отож оточення упродовж останніх місяців *"трало короля"*. У сенсі юридичного приходу *"Распутіна"* до влади і перебрання

ним статусу *"Піночета"*, ми маємо справу з різновидом, нехай конституційного, та все ж кремлівського перевороту.

Чому настільки поспішно реалізовувався цей проект? Причиною, вочевидь, була Чечня. Популярність В.Путіна, як справедливо була побудована на своєрідній телезаставці, де переконливо подається перемога за перемогою. Підтримувати цю заставку протягом більш як півроку (до червня 2000 року, чергових за конституцією президентських виборів) було б ризиковано. В.Путіна надто легко і швидко полюбили, тож була велика небезпека зворотного процесу. Дотермінові президентські вибори були спробою випередити таку нелюбов, по суті неминучу, лишень Росія отямиться від чеченської війни.

В одному моменті, гадаємо, оточення припустилося великої помилки — сподіваючись на колективне правління. Дивною виглядала, серед інших, позиція представників *"Союзу правих сил"* Б.Немцова, І.Хакамади, А.Чубайса, а також ендеєрівців В.Черномірдіна, В.Рижкова, які відкидали думку про те, що В.Путін здатен встановити авторитарний режим. Як же він може встановити авторитарне правління, якщо вони і є частиною В.Путіна як *"колективного проекту"*?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ТАРАС
БАТЕНКО
ДРУГИЙ
ПРЕЗИДЕНТ

В. МАХНАЧ
ІМПЕРІЇ
У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ

вів так: якщо вона повернеться до імперської свідомості, то честь їй та хвала, а якщо лише до амбіцій — тоді погано. Амбіції — це виключно територіальні претензії політиків. Набагато потужнішими мені здаються заяви про те, що та чи інша територія — наша земля, і вона може собі відокремитися, обумовивши з нами кордони, норми внутрішньої та зовнішньої поведінки. Це було б спокійною імперською політикою, яка, до речі, до сусідніх етносів ставиться з повагою... Я зустрічав сумні судження не лише глибоко релігійних православних, але і католиків, і мусульман, що коли Росія не відновиться, людство вийде на фінішну пряму своєї Історії. Це переконання лежить поза мужами строгого наукового аналізу, як і ще одне судження. Візантії зберігали імперію стільки, скільки залишалося сили у імперського етносу «ромейв». Може вони матимуть свої неприємності на Страшному Суді, але свій національний обов'язок вони виконали, що можуть підтвердити перед Творцем.

А от росіянам ще рано йти з історичної арени. І передати естафетну паличку — імперський скіпетр — нікому.

Переклала з російської Олександра Танчаківська

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

“ВЕЛИКИЙ БРАТ”. РОСІЯ ЯК СУЧАСНИЦЯ ОРВЕЛЛА

У постельцинській чи ранньопутінській Росії за інерцією відроджується почуття страху. “Не знаю, як у Києві, — стверджує борець із тоталітаризмом Валерія Новодворська, — а у Москві вже бояться входити у туалет: раптом із раковини висунеться путінська головка, як висовується гадюка з молоді іржі, і втягне за собою в унітаз, і замоче”. Інерція страху і є найголовнішим досягненням спадкоємців Бориса Єльцина. “Демократія, — повчає одне англійське прислів'я, — це коли уночі до вас стукають, а ви думаєте — поштар”. Коли ж у вас висаджують двері, то, даруйте, не довго віритимеш, що нетерплячий “чужий” є саме молочником чи поштарем. Відродити страх у країні, яка ще не звиклася зі спокійним передранішнім сном — річ цілком реальна. Спробуємо простежити динаміку цих змін у Росії, вкотре перечитуючи культовий твір Джорджа Орвелла “1984”, що став у ХХ столітті своєрідним посібником з вивчення тоталітаризму.

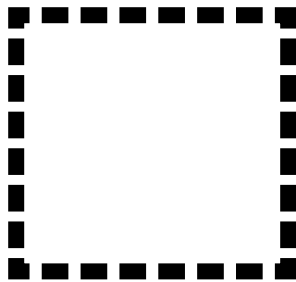
У Росії “ранньопутінській” можна почути обережну думку про те, що перемога в результаті кремлівської залаштункової боротьби дісталася ФСБ/КДБ. (сатирики заува-

жують, що перемога дісталася ще й **КПСС** — себто Касьянову, Путіну, Селєзньову та Строеву). Відтак слід очікувати посилення ролі репресивних органів. Випереджуючи циркулювання таких думок, В.Путін в інтерв'ю ГРТ у січні 2000 р. спростовував інформацію про начебто існуючі наміри створити “суперелітні органи” на базі ФСБ і деяких підрозділів МВС. Утім сила “в.о.” В.Путіна, власне, й полягала у зростанні ваги “вітчизняної інквізиції”. Вочевидь мова йде про відродження давньої традиції радянської системи. А саме, владу в СРСР слід виводити не від диктатури КПРС-Політбюро, тим більше не від вищого генералітету, а саме від поліційної ланки — універсального і тотального “чекізму”. У “трикутнику диктатури”, що складається з номенклатури, поліції та армії, роль поліції полягає у санітарно-гігієнічній функції. Будь-який більш-менш авторитарний режим мусить дбати про нейтралізацію потенційної і явної безпеки.

Однією з найбільших проблем для В.Путіна та його команди залишатиметься інформаційна політика. “Міністерство Правди” у виборній кампанії застосовувало прийоми, покликані витворити з кремлівського кандидата образ соціально зорієнтованого державника. Досить згада-

А Л Е К С Е Й КАРА-МУРЗА

© А. Кара-Мурза, 1995

<http://www.russ.ru/antolog/inoe/krmr32.htm/krmr32.htm>
МІЖ ЄВРАЗИЄЮ Й АЗІОПОЮ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ти ініціативу В.Путіна збільшити зарплату бюджетникам в 1,2 рази з лютого 2000 року.

“Великий Брат”. У кабінеті В.Путіна, як відомо, висить портрет Петра І. Погодьтеся, якого ж “першого” мав би копіювати “виконуючий обов’язки”? “Першого” за династичною ознакою, чи “першого” згідно з народним волевиявленням? У цілях виборчої реклами В.Путін демонстративно приміряв боксерські рукавиці і жорстко запроваджував *“новояз”* – нову офіційну мову з новими владними жестами. З В. Путіним пов’язувалися усі більш-менш вагомні події у Росії. “Відкриття нового публічного туалету, – це теж новий курс Путіна”, – пожартував московський журналіст Андрій Піонтковський.

Росія, як висловився б Джордж Орвелл, у 2000 р. опинилася на порозі з’явлення нового “Великого Брата”, на незвіданій фігурі якого фокусувалася б любов, страх та благоговіння... Практика, звісно, завжди дещо інша від теорії. В.Путін вступив у виборну кампанію з незакінченою чеченською війною й до кінця виборів намагався відокремити “антитерористичну операцію” від виборчого процесу. “Військова кампанія у Чечні не повинна бути пов’язана з президентськими виборами і взагалі політичними

Вітчизняна література, присвячена теоретичному осмисленню історичної долі країни, багато в чому базується на констатації історичної своєрідності Росії. Парадоксальним чином ця загальна домінанта наявна в переважній більшості авторів без огляду на їхні ідейні орієнтації чи політичні уподобання. Дійсно, презумпція «іншости» займає однаково важливе місце як у ґрунтовних міркуваннях про «російську самобутність», так і в західницьких конструкціях щодо «відсталости» Росії або її фатальної «безталанности» на шляху нормального розвитку. Проте, слід зазначити, що тема історичної своєрідности в російському самобутництві й у російському західництві розгортається в двох абсолютно різних парадигмах історичного мислення. Самобутництво, як відомо, наполягає на темі принципової цивілізаційної окремішности Росії, а отже, спроби копіювання іншокультурних зразків (насамперед західних) призводять лише до перекручування, низькопробности і деградації культурно-цивілізаційної сутности Росії. Західницьке ж мислення явно віддає перевагу розмові в рамках стадіальної («формаційної») логіки, підкреслюючи «недорозвиненість» (з елементами патології) Росії на шляху поступального розвитку якоїсь універсальної цивілізації.

процесами”, заявив він ЗМІ. Сама ж виборна кампанія, за переконанням В.Путіна, повинна проводитися “на основі моральних цінностей”.

ПОЛІТИЧНА ФАНТАСТИКА: БРЕДБЕРІ І ШАРАПОВ

У Росії політичні фантасти переважили політичних реалістів. Саме політичним фантастам належить гігантський виборчий проект під назвою “Путін”. Саме вони переконали реалістів у прохідности такого проекту. Варто дати оцінку цьому дивному марафонові чи, перефразовуючи слова Рея Бредбері, майже “марсіанським виборчим хронікам”. У щоденнику цієї бредберівської “хроніки” є “березень 2000-го” року. Саме у “березні 2000-го” дивак, що сплачує державі податки, будь-що хоче втекти від земних реальностей. Півстоліття тому Р.Бредбері вражаюче точно передбачив ці реальності: війна і цензура, бюрократія і військова повинність, наука й мистецтво і усе це під п’ятою влади...

Отож, кілька слів про політичну фантастику. Російським PR-службам не знадобилося Рея Бредбері, найвидатнішого з живих фантастів сучасності. Однак іміджмейкери таки здійснили бредберівське “Крокування назад до Олімпу” і з

ТАРАС
БАТЕНКО
ДРУГИЙ
ПРЕЗИДЕНТ

А. КАРА-МУРЗА
МІЖ ЄВРАЗІЄЮ
І АЗИОПОЮ

Природно, що за цих обставин адекватне наукове осмислення долі Росії значною мірою залежало б від коректного аналітичного суміщення цивілізаційного і стадіального підходів до вивчення історії країни та світу в цілому. Тут не можна не визнати, що тривалий час сурогатною формою, подобою саме такого компромісу, що примиряє концепти «формації» і «цивілізації», служило офіційне вчення про «країну переможного соціалізму [страну победившего социализма]» та «авангард людства». Ця концепція була «цивілізаційною» у тому сенсі, що прокламувала російську («совецьку») винятковість. Але водночас та ж теорія ставила цю «окремність» на вищому щаблі універсальної формаційної ієрархії; концепція «реального соціалізму», таким чином, абсорбувала лінійно-стадіальну логіку західництва, розвернувши її вістря проти самого «здеґрадова-ного Заходу».

Коли ж полуда комуністичного формаційно-цивілізаційного симбіозу спала, концептуальні опоненти, які раніше перебували в просторі мимовільного компромісу, кинулися в протилежні боки. Частина радикальних прихильників стадіального рангування суспільств привселюдно спростували тезу про те, що реальний соці-

лізм формаційно вище від капіталізму, і (у повній відповідності з лінійно-стадіальною логікою) банально перемістила такий уклад як мінімум на два щаблі униз – у «до-капіталізм». Відбулася своєрідна реінтеграція лінійно-стадіального тлумачення історії і його західноцентристської орієнтації.

Однак на хвилі критики т.зв. «тоталітаризму» серед «цивілізаційників», переважили ті, хто відверто проголосив, що совецький комунізм зовсім не був трансформованою формою російської самобутності, а, навпаки, виявився результатом тотальної руйнації російського цивілізаційного генотипу, причому саме за західницькими приписами. Відповідно і вітчизняне самобутництво знову повернулося в рідне лоно суто цивілізаційного підходу.

Розпад псевдосинкретичних форм теоретичної свідомості був би сприятливим, якби супроводжувався концептуальним заміщенням з боку цивілізаційно-формаційних синтезів, побудованих на принципах коректного соціального пізнання і плідної наукової дискусії. Проте в умовах «гласности без чутности» (за Ю. Габермасом, такий стан суспільства є край несприятливим) старий Великий Міг розпався на декілька менших за

космічною швидкістю знайшли, списали і реалізували вітчизняний фантазмагоричний проект. Не варто дивуватися тому, що прототип В.Путіна у російській літературі існував давно.

На початку ХХ ст. російський письменник і публіцист Сергій Шарапов опублікував політичну фантазію – роман «Диктатор». Суть роману полягала у тому, що в умовах смуту імператор призначив тимчасового престолонаступника – полковника Іванова 16-го. Ніхто не мав жодного поняття про цього полковника, таких офіцерів у Росії тисячі. Молодий, худорлявий, невеликого зросту, з красивими рисами обличчя і гострими, проникливими очима. Полковник згодився прийняти владу з рук імператора лише як «повну, єдину і абсолютну». Мене можуть убити, стверджує полковник, але місце в той самий момент займе такий самий маловідомий Іванов.

Образ Володимира Путіна – це образ влади, що може набувати різних рис, не змінюючи сутності. Політологи не раз стверджували, що проблема не у В.Путіні. На його місці міг бути інший сирій підпоручник системи. В.Путін і був невідомим «Івановим», себто повною мірою відповідав запитам масового виборця. Кожен виборець міг «зліпити»

свого В.Путіна, надати йому такої форми, яка лише б відповідала його фантазії.

Із дореволюційної Росії іміджмейкери запозичили ще один прийом, що гармонійно увійшов у виборчий марафон. Цей прийом лаконічно характеризує старий вислів: «Нам потрібна маленька, але переможна війна». Політологи підкреслюють, що В.Путін не знявся у жодному рекламному ролику, практично не було його виборчих плакатів. Але, даруйте, хіба російське суспільство не отримало безконецний рекламний ролик, ім'я якому «чеченська війна». Саме війна (маленька і переможна) була важливим інструментом апелювання до масової свідомості, торжеством ідеї «сильної руки». Нині також можна почути, що перемогти В.Путін міг і без чеченської війни. Однак саме війна допомогла дочекатися перемоги вже у першому турі.

Президентська виборна кампанія у Росії стартувала з великим успіхом. Опоненти Кремля отримали всього 81 день, щоб організувати таку кампанію. У виборчому бюлетені росіяни побачили 11 кандидатів у президенти Російської Федерації. Тим не менше відчутною була безальтернативність. Філософ Григорій Померанц зауважив, що росіяни таки мали вибір – «вибір між тріумфальним в'із-

обсягом «мітів про Росію», до того ж жорстко політизованих. Новий раунд суперечки самобутників і західників, по-перше, відтворив односторонньо відособлені парадигми їхнього мислення, коли одні мітологізують «відставання», а інші – «винятковість». По-друге, суперечка ця набула агресивної форми безпрецедентного (бо безпрецедентним був ступінь гласности) «вияснення відносин» на тему «Хто винен?» – «зашкарубий російський ґрунт, що регулярно відтворює деспотизм і рабство», чи «західні проекти, які нав'язують Росії іншокультурні, а тому убивчі для неї приписи»?

Отже, теоретичне завдання об'єднання аналітичних можливостей цивілізаційного і формаційного підходів залишилося невирішеним, у той час як імператив подібного синтезу нині є надзвичайно актуальним, бо як ніколи актуальним залишається питання: яким чином здійснити успішну модернізацію в Росії (стадіальний ракурс проблеми), але за національною російською схемою (цивілізаційний ракурс)?

Порівнюючи «одвічну російську суперечку» про цивілізаційну ідентичність Росії з аналогічною за змістом полемікою в інших культурах, можна прийти до висновку, що саме екзистенційне переживання проблеми «со-

ціального небуття Росії», «Росії як Ніщоти» складає значеннєвий стрижень російської філософської та суспільної думки. І західництво, і самобутництво, по суті, інспіровані однією і тією ж проблемою соціальної деградації. Для російських західників ця ідея трансформується так: Росія є «загниваючим Сходом», «царством пітьми» і увійде в цивілізацію тільки ставши Європою. Для вітчизняних самобутників поняття «деградації Росії» прямо протилежне за змістом: Росія зануриться в нове варварство, а потім і в «Ніщоту», якщо спокуситься стати Заходом.

Треба додати, що друга, слов'янофільська версія завжди підживлювалася відчуттям, наче деградує саме Захід: «На Заході душа убуває» (К.С.Аксаков). Переживання культурного згасання Заходу – переживання релігійне. Проте констатація російськими самобутниками «убування душі» на Заході може бути формалізована й у характеристиках цілком соціологічних: на Заході культурно-цивілізаційне творення замінюється суспільством тотального споживання. Це – свого роду «соціологія деградації».

Саме в текстах А.І.Герцена вперше починає проглядатися евристично цінна ідея «невдалого синтезу Схо-

дом у Кремль Володимира Путіна і більш скромним". Тріумфальний в'їзд символізувала перемога В.Путіна вже у першому турі. Тоді як "більш скромний" в'їзд відбувся б у разі його виходу до другого туру.

У президентській кампанії 2000 року було чимало політичного зрадництва. Зрада у політиці не лише законодавча, але й частина PR-кампанії того чи іншого кандидата. Так кемеровський губернатор Аман Тулеев зрадив КПРФ, перебігши дорогу лідерів партії Геннадію Зюганову. Самарський губернатор – Костянтин Титов розколював правий демократичний табір і всупереч позиції своїх колег із "Союзу правих сил" С.Кірієнка-А.Чубайса, котрі підтримали кандидатуру В.Путіна, "пішов на ви". Інколи складалося враження, що більшість кандидатів зраджували самі себе, оскільки визнавали правила гри по-путінськи. В.Путін категорично відмовився від теледебатів (це те, що якраз може характеризувати країну з демократичними політичними процесами) і з самого початку відвів решті кандидатів роль аутсайдерів. Геннадій Зюганов, схоже, кінцево окреслив число свого електорату (майже 30%). Хоча за ліву протестну ідею у Росії готових проголосувати більше. На лівому фланзі працював А.Тулеев,

який на цьогорічних президентських виборах посів четверте місце (3% голосів) і закріпив за собою реноме довголітнього впливового регіонального лідера.

Чи не найбільшим розчаруванням у президентській виборній кампанії 2000 р. став Григорій Явлінський, який так до кінця й не "вписався" у російську схему політичного лідерства.

Варто порівняти президентські відсотки В.Путіна 2000 року та Б.Єльцина 1996 року. Президентські вибори 96-го відбувалися у два тури. Після першого Б.Єльцин по суті зійшов з дистанції і переніс черговий інфаркт, про який суперникам можна було лише здогадуватися. У першому турі Б.Єльцин назбирав лише 32 % відданого електорату. Тоді як у другому за нього віддали свої голоси 53,8 % виборців. В.Путін вже у першому турі спромігся майже на той самий електоральний урожай (52,6 %), що й Б.Єльцин у другому турі 96-го. Але слід зауважити, що участь у голосуванні 2000 року взяло стільки ж громадян Росії, скільки й на президентських виборах 1996 р. (68,8 %). Провалилася цьогорічна ідея голосування проти усіх. Якщо у 1996 р. цим правом скористалося 4,8 % виборців, то у 2000 р. всього 1,9 %.

ду і Заходу» в Росії. «Нелюдськість німецького бюраліста» (як «нового варвара» знедуховленої західної цивілізації), помножена на «звірячість східного раба/євнуха» («старого варвара» темного, доцивілізаційного Сходу), – ця синтетична уява російської «А з і о п и» (як згодом за аналогією з «Євразією» назве Росію П.М.Мілюков) одержить надалі концептуальний розвиток у найрізноманітніших варіаціях у багатьох російських авторів.

Проблематика «Азіопи» – це і є зразок осмислення повномасштабної кризи російської ідентичності. Бо справжня ідентифікаційна криза спостерігається «на межі небуття», тобто не тоді, коли «на вибір пропонуються» декілька цивілізаційних рішень, а тоді, коли належить обирати менше зло серед кількох варіантів соціальної деградації. Інакше кажучи, криза ідентичності – це ситуація не «між двома цивілізаціями» (наприклад, між Сходом і Заходом), а між двома «варварствами». Драматизм цієї ситуації полягає в тому, що самоідентифікація тут здійснюється «від протилежного» і тому – не вільно; вона потребує підвищеної дози мітотворчості, що породжує все нові ілюзії та химери.

Як відомо, одним з істотних концептів російської суспільної думки (у В.К.Кюхельбекера, В.Ф.Одоевсько-

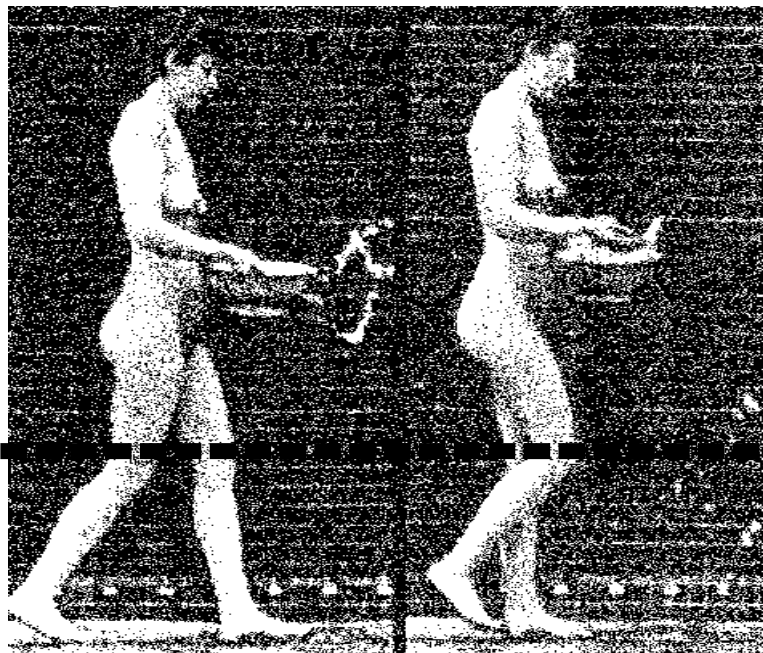
го, М.П.Погодіна, В.С.Соловйова, Н.А.Бердяєва й ін.) була ідея про можливість «позитивного синтезу Сходу і Заходу» у Росії.

Проте констатація того, що Росія потенційно покликана стати «зоною синтезу» Сходу і Заходу й іноді в деяких своїх рисах вже актуалізувала це своє призначення, постійно змушувала російську думку порушувати це питання інакше, перевіряти принципово іншу версію. Де гарантії, що синтез цей повинен бути і буде неодмінно позитивним? Чи не анігілюють західний і східний первні при їх взаємодії? Чи не є Росія в цьому сенсі «простором підвищеного історичного ризику», де відбувається не позитивний, а «невдалий синтез» Сходу і Заходу? Одним із наукових завдань у цьому плані повинно стати дослідження реального соціологічного механізму породження «невдалого синтезу» на різноманітних етапах російської історії. У гранично формалізованому вигляді механізм цей зводиться до такого: у Росії на історичному перехресті культур ніби зіштовхуються два типи соціальності – індивідуалістично-продуктивний, притаманний Заходові, і корпоративно-розподільний, типовий для традиційних цивілізацій Сходу. У результаті породжується «третя риса» – ситуація непродуктивної ін-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Перемога В.Путіна у першому турі засмучувала демократичні сили Росії. Лідер, у якого відсутня виразна харизма, про якого мало що відомо пересічним громадянам і маститим політикам, відносно легко обходить досвідчених учасників президентських та парламентських марафонів. Звичайно, у перемозі «в.о.» мало хто сумнівався. Однак відсутність другого туру якраз непряму свідчить про штучний характер президентської виборної кампанії 2000 р. та її достатню контрольованість державним апаратом. Схоже, що російський виборець впевнено легітимізував у країні режим м'якого авторитаризму.

дивідности, коли корпоративно-розподільна домінан- та російської традиційности (російська азіатчина) «оп- ромінюється» продуктивно-індивідуалістичною культу- рою Заходу, створює спокусу злитися з Європою, а від- так породжує небезпеку атомізації та розладу. Але ці «атомізовані індивіди» не зв'язуються продуктивним, речовим, суспільним зв'язком, а перетворюються в «перекотиполе», залишаються, фактично, елементами старої розподільної, але вже не корпоративно-регла- ментованої, а хаотизованої системи. В авторському розумінні це і є еквівалентом «соціальної деградації» і «нового варварства». У результаті Росія, постійно на- чебто обираючи між Заходом і Сходом, опиняється перед загрозою перетворитися в гоголівське «ні те, ні се, а чорт зна що». «Немає в нас ні щирого життя з його діяльною творчістю, ні сонного затишку, а є – товкот- неча», – писав І.С.Аксаков.

Розглядаючи проблеми співіснування, взаємовпли- вів і спадкоємности культурно-історичних типів, Н.Я.Да- нілевський особливо відзначав випадки «історичної патології» при взаємодії різних культурних типів. Одним із прикладів такого «патологічного щеплення» Данілев- ський, як відомо, називає Польщу, а конкретно такий

феномен, як «польське шляхетство», – продукт «невда- лого симбіозу» романо-германського аристократично- го первня і первня слов'янсько-демократичного: «Німе- цький аристократизм і лицарство, перекутивши слов'- янський демократизм, створили шляхетство; європей- ська ж наука і мистецтво, незважаючи на тривалий вплив, не прийнялися на польському ґрунті так, щоб поставити Польщу в шереху самобутніх діячів у цьому плані». (До речі, існує певна політологічна традиція ін- терпретувати саме Польщу як зразок «невдалого синте- зу» Сходу і Заходу.

Нагадаю, що саме приклад Польщі з її шляхетством був обраний Монтеск'є для демонстрації різниці між негативною «незалежністю індивіда» у симбіотичному польському варіанті та позитивною «свободою особис- тости» європейського штибу). Природно, для Данілев- ського невдалий приклад цивілізаційного «щеплення» у Польщі є лише приводом для вивчення перспектив вестернізації Росії: «Прищеплення європейської циві- лізації до російської дички хотів зробити Петро Вели- кий... Але результати відомі: ні самобутньої культури не зросло на російському ґрунті при таких операціях, ні чужоземне нею не засвоїлося і не проникло вглиб сус-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ВІД СВІТАНКУ ДО ЗАХОДУ ТАТАРСТАНСЬКИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК СТРИЖЕНЬ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Росія – це імперія, і тільки такою вона й може існувати. Вона може бути більш-менш унітарною, більш-менш федеративною і демократичною, – але вона назавжди залишиться імперією і буде нею до останньої миті, або її не буде взагалі. Занадто ба- гато народів, занадто багато культур, що належать до цілком різноманітних цивілізацій і не мають один з одним нічого спільного; занадто багато різних мов, занадто багато території. Уявити собі демократію європейського типу – пристосовану для малих просторів, маленьких затишних містечок із самовряду- ванням, що налічує сотні років стійкої традиції, – у Росії цілком немислимо. Це просто годі здійснити навіть технічно. А є ще ж національний характер, який виробився за тисячоріччя, пристосований саме до таких умов існування, і цей характер нікуди діти; його не можна просто взяти і замінити іншим, як плату розширення в комп'ютері. Це – національ- ний дух, він не піддається розчленуванню або заміні, а його власні, внутрішні зміни потребують часу не меншого, аніж пішло на його становлення в теперішньому вигляді. Дух відповідає імперії; імпе-

пільства; чужоземне в цьому суспільстві створило вид родків із найгнилішими властивостями: нігілізм, абсентеїзм, шедоферротизм, сепаратизм, бюрократизм, нав'язаний демократизм...»

Про спокуси і пастки «наздоганяючого розвитку» Росії щодо завжди випереджуючої Європи писав і С.М.Соловйов. У своїх «Привселюдних читаннях про Петра Великого» він знаходить оригінальний ракурс розгляду проблеми культурно-історичного синтезу: «Значна вигода для західноєвропейських народів полягала тут у тому, що вони мали справу із завершеною діяльністю народів уже мертвих... Учень, отримавши від школи спонуку і засоби до розумового розвитку, міг легко розпочати самостійну діяльність, випередити вчителів. Але цих переваг не мав російський народ, який розпочав свій перехід у вік розумового розвитку набагато пізніше; він був змушений звернутися до народів живих, брати від них живих учителів, а отже, підпорядковуватися впливу живої далекої національності або національностей...» Існувала «й інша невигода: він був приречений гнатися за ними без відпочинку, із страшним напруженням сил. Він не мав перепочинку, часу подумати на дозвіллі про все те, що він повинен був

запозичати, змоги перетравити всю ту поглинуту багатодуховну їжу».

Серйозним внеском у методологію дослідження «невдалого синтезу цивілізацій» стали міркування російського філософа В.Ф.Ерна про «ритми» і «перебої» (аритмії) у національному історичному розвитку. У кожного народу, на думку В.Ф.Ерна, є «внутрішній ритм власного життя»: «Всі запозичення і всі повчання від інших національних культур йдуть йому на користь, якщо перебувають в гармонії з цим ритмом або трансформуються ним». Але як тільки починається «насилницьке щеплення або форсування запозичень – в житті народу з'являються розлади. Відмінності ритмів, які насильно поєднують між собою, викликають болісні перебої. Ці перебої можуть призвести до важкої трагедії».

Спільним посиленням об'єктом критики слов'янофілів і західників першого покоління (Герцен: «голови дивляться у різні боки, серце б'ється одне») є саме «невдалий синтез Сходу і Заходу» у Росії («Азіопа»). У цьому сенсі класичне російське питання «хто винен?» є також своєрідним консенсусом західників і слов'янофілів щодо непередбачуваності й ненормальності отриманого історичного результату: «Еклектична будівля,

183

А. КАРА-МУРЗА
МІЖ ЄВРАЗІЄЮ
Й АЗІОПОЮ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

рія є виразником національного духу. Так було завжди, від тієї миті, коли сформувалася Московська Русь, Московія. Зібравши в собі тьму мов і неозорі простори землі, Московія пережила навали, внутрішні непевні часи, руйнування чужими і своїми власними володарями, революції та контрреволюції, громадянські війни й державні перевороти. І щоразу, вийшовши з чергового крутого піке, вона знову підводилася на ноги в тому ж вигляді – у вигляді імперії.

ДРУГА ОПОРА РОСІЇ

Поруч із росіянами живе народ, який займає друге за чисельністю місце в Росії – татари (5.522.000 осіб). Росіяни, власне, і є сумішшю слов'ян, які прийшли сюди з Древньої Русі, із місцевими угро-фінськими племенами і татарами. Це – історичний факт, і відхрещуватися від нього безглуздо і росіянам, і татарам. Росія – плід спільної творчості росіян і татар. Росіяни і татари разом, пліч-о-пліч, споруджували свою імперію, і за всі наслідки її створення, як добрі, так і погані, вони відповіда-

ють разом. Історія тяжіє над Росією, як похмуре низьке північне небо. Те, що відбувалося сторіччя тому, продовжується і зараз. Спадкоємці великих князів і великих ханів і далі при владі, і не надто змінилися відтоді – не більше, аніж змінилися самі часи.

Колись у титул російського царя входив, поряд із «Царем і Великим Князем, усієї Великої, і Малої, і Білої Русі самодержцем», пасаж «Цар Казанський і Астраханський...» Потім Казанське й Астраханське царства були знижені в статусі до губерній, а після захоплення влади більшовиками Казанська губернія стала Автономною Республікою Татарією (Астрахань, оскільки татарів там порівняно з росіянами мало, так і залишилася звичайною адміністративною округою). Перебудова й крах Совецького Союзу яскраво висвітили той факт, що татари, поряд із росіянами, є системоутворюючим чинником Російської держави. Колишнє Казанське ханство забажало закріпити це становище офіційно, підвищивши свій статус до рівня, який відповідає ролі татарського народу і його держави в складі

без архітектури, без єдності, без коренів, без принципів, різномірна і повна суперечностей. Цивільний табір, військова канцелярія, стан облоги в мирний час, суміш реакції та революції, ладна і протриматися довго, і завтра ж перетворитися на румовище... Я завжди захоплювався гермафродитним образом, що його вжив Вольтер: «Єкатерина Великий, – суміш статей, функцій, сукупність, поглинання, суміш різномірних елементів». Подібний «невдалий синтез» Росії і Заходу І.С.Аксаков називав «російською брехнею [русской ложью]».

Під цим оглядом і слов'янофільство, і західництво, за словами Г.П.Федотова, однаково намагалися викрити «основу брехню, що підтримує всю систему, – брехню, яку наочно можна було б продемонструвати так: московський православний цар у мундирі гвардійського офіцера чи петербурзький гвардійський офіцер, що мріє стати московським царем». «Азіопа» була спільним ворогом і слов'янофільства і західництва.

Отож, ідентифікація болячок Росії як результатів «невдалого синтезу» змогла об'єднати мислителів цілком різних напрямків і епох: «плід, зелений з однієї сторони і зогнилий з іншого» (А.Д.Улибишев); «страшне,

небачене поєднання дитячої нестигlosti з усіма недугами зів'ялої старости», «татарська нагайка роботи німецького майстра» (І.С.Аксаков), «піп у фраку» (Н.В.Гюголь); «німецький бюраліст, що зрісся із візантійським євнухом» (А.І.Герцен); «дитя-дідуган» (В.В.Розанов); «кам'яне чухонське село» (Д.С.Мережковський); «світ між двома безоднями – безоднею бруду і безоднею пилюки» (А.Белый); «пішли від мудрости і не дійшли до розуму» (Р.Іванов-Разумнік); «пруський німецький формалізм у поєднанні з національною грубістю і нечесністю російських прикажчиків» (Д.Кончаловський) тощо.

З проведеного аналізу випливає один дуже важливий висновок: проблема співвідношення цивілізації і варварства може і повинна бути переведена зі сфери ідеологічних переваг у сферу конкретного раціонального аналізу співвідношення елементів «продуктивності» і «дистрибутивності» у російському соціумі. Природно, що при такому підході партійна опозиція західництва/самобутність значною мірою втрачає таємничу ауру і може бути переведена в площину органічного суміщення імперативів модернізації з імперативами збереження національної ідентичности. Головним тут виявляється пошук конкретних соціальних форм гарантовано-

Росії. Ще в 1989 році на 3'їзді народних депутатів ССРСР перший секретар Татарського обкому КПСС Мінтімер Шаймієв запропонував, щоб представники тодішніх автономних республік увійшли до складу новосформованої Ради Федерації на правах представників союзних республік. Всупереч волі Москви пропозиція була прийнята. Фактично, це означало тотальну перебудову всієї системи федеративних стосунків, які намагався наново вибудувати Горбачов. Важко сказати, чим би все це закінчилося, бо з'ява народові ДКНП перервала процес. (Ця позиція цілком послідовна: коли наприкінці 1999 р. був укладений російсько-білоруський Союз, Президент Татарстану Шаймієв пообіцяв порушити питання «про вирівнювання статусу національних республік» – тобто заявив про претензії на статус союзної республіки з такими ж правами, як і Білорусь, якщо цей Союз стане реальним).

Подальший розвиток ідеї татарстанського суверенітету пов'язаний уже з Росією. Ключовим моментом тут став візит тоді ще Голови Верховно-

го Совета РСФСР Б.Єльцина в Татарстан у 1991 р. Саме тоді «цар Борис» сказав свою знамениту фразу – «беріть суверенітету стільки, скільки зможете проковтнути». Єльцину потрібна була перемога над Горбачовим, і майбутнє країни його мало хвилювало. Без підтримки регіональних босів він не зміг би цього домогтися, і тому зробив усе, щоб цю підтримку отримати. Заява Єльцина була сприйнята як сигнал до атаки, як карт-бланш, який треба заповнити найлюбішими серцю татарстанського народу письменами. Джин націоналізму видимів з цвілої пляшки і щосили розгулявся. Росіян узагалі не було ні чути, ні видно, і невідомо, чи здатний російський народ узагалі мати інших націоналістів, окрім Жириновського (котрий заявив якимось, що, ставши Президентом Росії, виселить усіх татар у Монголію). Полум'яна захисниця прав татарського народу Фаузія Байрамова, колишня неfortunна журналістка-телевізійниця, котра зуміла стати фаною національного руху (незважаючи на те, що на одному із засідань Верховної Ради Республіки Татарстан один літній татарин вискоротив її, що неможе,

го подолання російського «комбінованого варварства», визначення тих соціальних суб'єктів, що спроможні забезпечити домінуючу російської продуктивності, нейтралізуючи водночас руйнівні потенції «російської Азії». Отже, можна констатувати, що російська опозиція «західництво – самобутність» у своїй справді цивілізаційній (а не в радикальованій і в цьому сенсі профанованій) частині укладається в інтелектуальній щільності між вірою в можливість європейського цивілізуючого просвітництва і спробою збереження національної самобутності від нівелюючого і хаотизуючого впливу Заходу, між спокусою вийти з «варварства» і побоюванням зануритися в «нове варварство». І, зрозуміло, у просторі цієї суперечки формується своєрідна «нейтральна зона», створена тими, хто не просто думає, що минуле Росії – історична «п'ятьма» і треба якнайшвидше рухатися у бік «освіченої» Європи, але при цьому розуміє (попереджений історією й опонентами!), що в просвітницькому пориві «світло у кінці тунелю» аж ніяк не гарантоване і сутінки небуття можливі також попереду. Коротше кажучи, показник зрілого цивілізаційного почуття – це рефлексія над власними просвітницькими настроями і планами, це історіософський сумнів,

політична обережність і прагматичний розрахунок, а не стихійно-наївний порив неофіта, що раптово прозрів. Саме в опрацюванні конкретної європейської стратегії проходу між Сциллою необхідності європеїзації та Харибдою втрати національної ідентичності і полягає відмінність справжніх «будівничих Росії» (вислів Г.П. Федотова) від «непродуктивної індивідности» фонвізінського Сьомки, усе західництво якого в тому, що його «нудить від Росії». Іншими словами, критерієм щирого західництва є не просто переживання недоцивілізованості Росії, але і спроможність формування певної інтелектуальної або політичної стратегії прогресу, що враховує і запобігає можливості завалення цивілізації. «Осміслене західництво» (термін, до речі, Плеханова, народжений у полеміці з більшовиками) припускає не тільки констатацію того, що «так жити не можна», не тільки відповідь на питання «хто винен?» і «що робити?», але і на питання «як робити?» і «як зробити так, щоб не було гірше?». До речі, «осміслене слов'янофільство» допускає те ж саме, хоча й спирається не на європейську реформи, а на дотримання і саморозвиток національних потенцій. Тому дійсно так часто зближуються цивілізоване західництво і цивілізоване слов'янофіль-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

мовляв, за мусульманськими законами, жінці виступати на зборах джигітів), привселюдно закликала татар змусити росіян назавжди запам'ятати, що вже одне горде ім'я татарина смертельно страшно для кожного росіянина, і що росіяни завжди були і будуть рабами татарів. Інший лідер націоналів, Фандас Сафіуллін, вимагав негайно вийти зі складу Росії, чого б це не коштувало. Ще один діяч національного руху, колишній полковник Совецької Армії Закі Зайнуллін, відверто закликав заборонити змішані шлюби й обурювався тим, що російські жінки мало того, що ходять у сороміцькому одязі на кшталт міні-спідниць, розбещуючи своїм виглядом природно-моральний татарський народ, – то ще й прямо тут, у Татарстані, сміють носити православні хрестики настільки нахабно, що їх можуть бачити татари, які через це відчують образу національних і релігійних почуттів. Він жалкував, що не можна знищити усіх дітей від змішаних шлюбів, аби зберегти в чистоті неповторну татарську кров. Голосно лунали заклики знести пам'ятник воїнам, які загинули при взятті Казані Іваном Лютиком у 1552 р. (1992 р.,

через порівняно круглу річницю, був особливо придатним для виразу національних почуттів й ідей); у трагічну річницю взяття Казані (11 жовтня) біля пам'ятника відбувалися походи, колективні моління та демонстрації. Результатом, зокрема, стало те, що вибори Президента Росії 12 червня 1991 р. в Татарстані просто не відбулися, позаяк участь у них взяли тільки 35% виборців! Татарський громадський центр (ТГЦ), осередок націоналістичної сили, вимагав узагалі не проводити виборів російського Президента: «Росія – це чужа, до того ж ворожа держава; що нам до їхніх справ?!» Не обійшлося і без потужного тиску місцевої влади та ЗМІ. Більшість татарів вибори російського Президента просто проігнорували. Водночас Шаймієв був обраний Президентом як у старі соціалістичні часи – майже одностайно, що, утім, було не так вже й дивовижно, оскільки він був єдиним кандидатом. (Повторно він був обраний 24 березня 1996 р. – 97,1% голосів при явці 77,9%, причому знову виявився єдиним кандидатом). У 1993 р. були зірвані і російський референдум 25 квітня (22,6% явки), і другий рефе-

ство, і так само близько в результаті сходяться псевдозахідництво і псевдосамобутність, що маскуються під них.

Апеляція до понять «варварство» і «соціальна деградація» існує і нині в міркуваннях представників цілком протилежних суспільно-політичних таборів. Основним пунктом аргументації на користь теперішніх реформ стала ідея «переходу від тоталітаризму до демократії», що конкретизується як вихід із безвиході «нового совецького варварства» («чорної дірки історії») до світла універсальної цивілізації. Неосамобутники, навпаки, саме підсумки суспільних трансформацій інтерпретують як соціальну деградацію і варваризацію. На їхню думку, соціалізм був формою цивілізації (не позбавленої тінювих сторін, але достатньо органічної для Росії), руйнування якої призвело до всеохопної деградації: на зміну технологічній першості у низці напрямків прийшло перетворення країни на «сировинний додаток», інтернаціоналістську спільноту («совецький народ») замінили міжетнічні війни; високий рівень культури («найбільш читаюча нація у світі») і моральності (дотримання «моральних кодексів») виродився у «ціннісний вакуум» і «вседозволеність». Один із теоретиків

«соціалізму європейського зразка» нової Росії Б. Кагарлицький пише в «Независимой газете»: «Приватизація виявилася або фіктивною, або варварською... Елементи капіталізму в нас дійсно виникли, але тісно зрослись із усілякими формами економічного варварства... Що б ми не взяли – трудові відносини, механізми влади, взаємовідносини між власниками тощо, – ми бачимо радше прямування до феодалізму... «Нові росіяни» – ніяка не «передова група», а варварська олігархія, що гальмує прогрес».

Очевидно, що традиційна для Росії ситуація «між двома варварствами», так само як і імператив «варварської боротьби проти варварства» (причому по обидва боки), нині відтворюється в повному обсязі в такій модифікації: «варварська приватизація» і «дикий ринок» проти «варварського тоталітаризму». До речі, я не згоден із тими, хто списує втрати радикального експерименту в Росії (1992-1993 рр.) на його ліберальну складову, нібито відторгнену соціальною тканиною Росії. На мою думку, в історії країни черговий раз проявилася усе та ж «російська Азіопа», що поєднала в собі цього разу бюрократично-чиновницьке перегрупування («перестройка») з інспіруванням розподільного хаосу і право-

рендум разом із виборами у Федеральне Собрание 12 грудня (13,4% явки). Ситуація дивовижно змінилася тільки після підписання Договору про розмежування повноважень із Росією.

Двигнутом цього національного руху стала, як завжди в таких випадках, інтелігенція. Простим татарам було, по суті справи, глибоко наплювати на усі її теоретичні побудови. Вони як були одностайні зі своїми російськими сусідами, так і залишилися. Побутового націоналізму, який завжди є основою багатьох страшнішого, теоретичного, інтелігентського націоналізму, котрий завжди має тенденцію еволюціонувати в шовінізм і фашизм, – не було ні з татарського, ні з російського боку. Населення Татарстану продемонструвало різочу згуртованість і миролюбність в умовах, коли човен щосили розгойдували. Інтелігентський націоналізм провис у повітрі. Зрозумілий був інтелігентський патос, який відкрив притлумлювані в минулому засіки національного духу. Колись Казань була все-російським центром арабістики, чимало освічених татарів знали арабську мову нарівні з татарською

та російською. Татарські купці були знані не лише в Татарії, але й у Москві. Коток соціалізму пройшовся по усіх народах Росії рівною мірою, у тому числі і й по татарах із росіянами. Складнощі трактування російської історії, де узагалі важко розібрати, кого називали татарами і де пролягає межа між татарами і росіянами, вірніше, московитами (тих мешканців Київської Русі, котрі стали предками українців, це практично не стосується; вони увійшли до складу Великої Литви та Польщі, а не Золотої Орди), зробили неминучою словесну еквілібристику в історичних творах і підручниках. Пушкінське «...Иль башку с широких плеч / У татарина отсечь» викликало у татарів обурення, а росіяни аж ніяк не раділи, згадуючи про навалу Батия. Підйом національного татарського руху оприявнив усі ці глибоко сховані дрібні та значні проблеми.

СУВЕРЕНІТЕТ ДЛЯ ВСІХ

Однозначного вирішення усіх проблем не існувало. Росіяни і татари жили пліч-о-пліч майже тисячоріччя, перемішалися і засвоїли звичаї один одно-

вої уседозволеності. Що б там не було, сьогодні наше суспільство знову виявилось в радикальній кризі ідентичності, коли вибір здійснюється не між цивілізаційними альтернативами, а між перспективами двох видів деградації: цього разу між «провалом у третій світ» і «реставрацією комунізму». Парадокс ситуації полягає в тому, що нам черговий раз погрожує російська «Азіопа» – те, чого не хоче ніхто. Адже в результаті суперечки двох таборів ми ризикуємо отримати і жорсткий авторитарний режим, і опускання в «третій світ» водночас. Чи можна цьому що-небудь протиставити?

Можна знову спробувати формалізувати аргументацію обох сторін. Ця спроба призводить до парадоксального висновку: непримиренні опоненти як і раніше воюють, по суті справи, проти єдиного ворога – фігури «непродуктивного індивіда». Дійсно, головною мішенню західників є паразитичний тандем «люмпенізованого совка» і «привілейованої номенклатури». Об'єктом ненависти самобутників є альянс «криміналітету» і «компрадорської псевдобуржуазії, що розпродує країну». Звідси висновок: як і в попередні періоди російської історії, суперечка двох сторін має напівмітологічне «партійне» забарвлення. Але паразитує на цій кон-

фронтації нова «Азіопа», як і колись створюючи реальний механізм самоварваризації культури. Демістифікація даної суперечки на підставі вивчення конкретних механізмів народження «російського варварства» могла б привести мітологізовану опозицію «індивід проти держави» (у граничному формулюванні: «індивідуальна сваволя проти державної сваволі») до реальної соціологічної опозиції «продуктивність-дистрибутивність» (цивілізація проти варварства). Це можливо за умови, коли конфліктуючі сторони визнають, що суб'єктом цивілізації (так само як і варварства) можуть бути абсолютно різні елементи соціуму: і індивід, і колектив, і держава. Всі ці елементи амбівалентні за своєю природою і можуть відігравати як культуротворчу, так і варваризуючу роль.

На підставі зробленого аналізу може зазнати серйозної корекції поширена думка, згідно з якою соціокультурний ціннісний розкол російського суспільства (умовно кажучи, на традиціоналістів і лібералів) або взагалі позбавляє Росію цивілізаційної перспективи (у кращому випадку породжуючи псевдодемократичні стилізації), або жадає від реформаторів безпрецедентного ступеню модернізаційного насильства. У запропонова-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

го. На такі звичні для Росії речі, як хороводи або частівки, однаковою мірою претендували як на своє національне надбання і росіяни, і татарські ґрунтівники, причому встановити істину – хто ж має рацію – виявилось неможливим. У населенні Татарстану татари складають 48,1%, росіяни – 45,5%, чуваші – 3%, українці – 0,4%. При цьому в містах частка росіян складає 50,8%, а татарів – 42,1%. Здійснювати за цих умов, коли навколо – неозора Росія, вузько національну політику могли тільки божевільні або фанатики. Але їй не скористатися моментом для втілення віковичних сподівань татарського народу про відновлення своєї державності могли тільки ідіоти. Мінтімера Шаймієва, що плавно пересів із крісла першого секретаря обкому КПСС у крісло Президента Татарстану, у Советі Федерації Росії позаочі називають не інакше, як «хитрий татарин». За півтора десятиліття свого панування в Татарстані Шаймієв повною мірою підтвердив цю характеристику. Якщо політикою іменувати тонку інтригу, уміння грати на суперечностях, використовувати особисті слабкості своїх ворогів, дру-

зів і просто нейтральних діячів, що трапляються на дорозі; зіштовхувати лобами суперників, миттєво, але при цьому навдивовижу природно перетікати з одного політичного табору в інший (наприклад, із «ОВР-Вся Россия» у «Медведь», від Прімакова – до Путіна), і при цьому зуміти зберегти образ порядної (наскільки взагалі таке слово може вживатися до політиків) людини, – то Шаймієв є зразком політика. Він комфортно почував себе при Горбачові, він витягнув максимум можливого з Єльцина і не збирається здавати своїх позицій при Путіні.

Можливостями, які створила перебудовою, Шаймієв скористався повною мірою. 30 серпня 1990 р. Верховний Совет Республіки Татарстан прийняв Декларацію «Про державний суверенітет Татарської Соцецької Соціалістичної Республіки». Там було сказано і про правову державу, і про права людини, і про демократію; але ключовими проблемами, навколо яких кипіла суперечка, було питання про державну мову і ставлення до РСФСР. Татарські націоналісти наполягали на одній – татарській – державній мові, але прагматика на чолі

ну автором концепцію закладено можливість виходу з «кармічного кола» протистояння хаосу і деспотизму. Ця можливість пов'язана з визнанням «Азіопи» як спільного ворога і реформаторами-західниками, і тими неосамобутниками, котрі стурбовані збереженням і розвитком російського цивілізаційного генотипу; із демітологізацією на цій основі взаємних закидів у «варварстві»; із раціональним соціологічним визначенням усієї сукупності суб'єктивних форм «нового варварства» та їхнім наступним витісненням спільними зусиллями громадянського суспільства на периферію соціального життя. Саме в цьому бачиться запорука «ліберально-консервативного синтезу» у Росії, що об'єднає потенціал як «осмислених західників», так і тих російських «самобутників», які виступають за скорочення бюрократично-розподільчої патерналістської опіки над суспільством і за різноманіття форм продуктивної культури-ротворчості.

Кращі зразки національної культури протистоять саме «російському варварству» і в цьому сенсі неподільні на «російське» і «західне». С.Франк дійшов до висновку: «Це не еклектичне примирення непримиреного, не просто якась «середня лінія», а справжній син-

тез, заснований на цілком оригінальній точці зору, що відкриває нові, ширші духовні та філософсько-історичні перспективи».

Тут не можна жодним чином заперечити і небезпеки «денаціоналізації Росії» у ході міжцивілізаційної взаємодії, що власне позбавило би країну перспектив успішної модернізації. Більше того, російські супротивники західницького епігонства й мавпування мали цілковиту рацію в тому аспекті, що позбавлена національної своєрідності Росія не лише не потрапить «у Європу», а навпаки, втратить своє законне місце в європейській культурі, бо стане для цієї Європи нецікавою і непотрібною.

Скорочений переклад з російської Андрія Кирчіва

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

із Шаймієвим розуміли, що це може обернутися катастрофою: татарська – не українська; переважна більшість росіян її не знають узагалі; з іншого боку, татарів, які не володіють російською, можна знайти хіба що в глухих татарських селах. Як казав класик татарської літератури Габдулла Тукай, «росіянину з татариним перекладач не потрібний». Тому в Декларацію таки увійшов пункт про дві державні мови – татарську і російську. Тиск, який довелося витримати депутатам, був величезним: на площі проходив безперервний мітинг татарських націоналістів, серед учасників якого, між іншим, казанців було мало: гніздом націоналістів були (і тепер залишаються) Набережні Челни – місто маргінального населення, тільки но вирваного з рідних сіл і відправленого будувати КАМАЗ і працювати на ньому. Найактивніших мешканців Набережних Челнів привозили автобусами в Казань, щоб вони на площі Свободи (назва збереглася ще з часів революції) перед будинком колишнього обкому КПСС, де тепер засідав Верховний Совет, чинили б на нього належний вплив. Таємни-

ця організації нестримної челнинської молоді у стрункі лави та доставки її автобусами просто на площу Свободи в Казані назавжди, мабуть, залишиться таємницею. У Москві завжди вважали, що сам Шаймієв уміло керує націоналістами, лякаючи ними Москву при потребі та ховаючи подалі, коли потрібно вдати з себе щирого демократа і захисника прав людини.

Було також проголошено, що Конституція Республіки Татарстан (яку ще треба було розробити) і закони РТ мають на території Татарстану верховенство над Конституціями ССРСР і РСФСР та їхніми законами. Теоретично Татарстан став відтоді незалежною державою, котрій ще тільки належало встановити стосунки із ССРСР і РСФСР, створити Конституцію і законодавство. Шаймієв завжди наполягав на суверенітеті Татарстану, але на запитання: «А чи не збираєтеся ви вийти зі складу Росії?» відповідав у сенсі: «А куди ж нам іти? – Навкруги Росія!» Загалом Декларація була достатньо зваженою, щоб за неї проголосували усі депутати Верховного Совета РТ, за винятком одного-єдино-

ВІКТОР КРАСИЛЬЩИКОВ

© В.Красильщиков, 2000
© ИнтерАктивный Проект Будущее России, 2000

го котрий утримався (колишній секретар райкому КПСС). Спостерігалось навіть щось схоже на ейфорію, яка охопила більш-менш однаковою мірою більшість мешканців Татарстану, що втім, не дивно для тих перебудованих часів. Усі сподівалися на краще майбутнє. Імперський центр, здавалося, відсторонений від вирішення долі Татарстану, і тепер можна було проводити реформи, будувати правову державу і взагалі входити у світову цивілізацію. Одним із найпоширеніших аргументів, який хоча й не звучав голосно в ЗМІ, але активно гуляв у середовищі політиків та в широких народних масах, був такий: якщо в Москві знову втнуть якесь неподобство, на кшталт утисків ЗМІ, переслідування підприємців або, не дай Аллах, репресії, – то вільний Татарстан зуміє захистити своїх громадян від сваволі і повернення комуністичних часів не допустить. У класичних країнах демократичних свобод, утім, ставлення до вільного Татарстану було дещо іншим; наприклад, швейцарська *Нойє Цюрхер цайтунг* у квітні 1995 р. охарактеризувала Татарстан як «жорстко контрольоване ханство».

Росія була першою у світі державою, яка спробувала здійснити наздоганяючу, форсовану модернізацію. Саме такою можна вважати реформу, започатковану Петром I. Тоді ж склався і певний алгоритм російських модернізацій – так звана імперська модель, яка проіснувала майже триста років, до самої горбачовської перебудови.

Це була своєрідна модель залежного розвитку, однак не схожа на ту, що склалася в країнах Азії, Африки та Латинської Америки. Адже Росія, як відомо, не була нічиєю колонією. Але саме ця обставина зумовила специфічну залежність розвитку Росії від Заходу: аби зміцнити свою державність і незалежність, вона постійно мусила підлаштовуватися під розвиток Заходу. Як сказав С.Ю.Вітте, «велика країна не може чекати». І як тільки Західна Європа робила черговий крок вперед у посиленні своєї технічної та військової могутності, Росія повинна була робити те ж саме – в ім'я збереження власної незалежності, політичного статусу імперії, зміцнення військово-технічної потуги. Для цього створювалася сильна армія, забезпечена сучасним озброєнням, будувалися працюючі для військових потреб підприємства. З цієї ж метою на Заході вибірково запозичувалися технічні досягнення і наукові знан-

189

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

21 березня 1992 р. був проведений референдум, на якому населення Татарстану підтвердило Декларацію про суверенітет, прийняло, відповідно до Декларації, нову Конституцію і побажало будувати стосунки з Росією як з окремою державою (і з усіма іншими державами світу – теж). Логічно так воно і є; будь-яка федерація спирається саме на принцип розподілу суверенітету. Вже якщо російська Конституція визнає деяких своїх суб'єктів державами, то, вони таки повинні володіти якимось суверенітетом. Судячи з результатів, російське населення або не приймало участі в референдумі, або голосувало проти. Заодно Татарстан проголосив себе всесвітньою батьківщиною і домом усіх татарів, яких за межами Росії, аж до Австралії, живуть мільйони. У 1992 і 1997 роках у Казані були проведені Перший і Другий Всесвітні Конгреси татарів – гучні офіційні заходи, котрі зазнали критики націонал-демократів як номенклатурні збіговиська.

Татарстан був першим у Росії, хто проголосив суверенітет – за ним потягнулися інші суб'єкти Федерації. Якщо Татарстан не бачив, чим же ж він

ня, що прямо або побічно мали відношення до військової справи. Нерідко такі запозичення стимулювали розвиток власної науки та техніки. Але спершу, коли тільки починався виток імперської модернізації, чимало технологій і зразків технічних досягнень доводилося закуповувати за кордоном в обмін на сировину і продукти харчування – ліс, пеньку, хутра, зерно.

Імперська модернізація потребувала концентрації робочих рук для будівництва доріг і фортець, кораблів і нових заводів, а також міст і палаців, покликаних підкреслити велич імперії. Її зворотнім боком ставало насильство щодо народу, селянської маси, яка відкидала цілі та методи перетворень, сприймала їх як чуже явище, знамення кінця світу або інших лих. (Недарма в роки петровської модернізації самого Петра в народі порівнювали з Антихристом.) У процесі імперської модернізації виникав і збільшувався соціокультурний розкол суспільства – «утрата порозуміння між двома суспільними прошарками, один із яких пов'язаний із народним ґрунтом, інший – із відірваним від ґрунту прагненням до нового». Цей розкол, утім, не міг не виникнути через сам характер імперської, форсованої модернізації.

Оскільки ресурси для неї здобувалися за рахунок нещадної експлуатації селян, на справжню модернізацію усього господарства, як у країнах Західної Європи, ресурсів уже не залишалось. Це увічнювало бідність, а бідність, у свою чергу, сприяла збереженню кріпосництва й громади, яка допомагала вижити. Громада зберігала архаїчні традиції, придушувала індивідуалізм та ініціативу окремих особистостей, здатну підірвати їх зсередини, душила передумови і паростки капіталістичних стосунків, які відповідали суті модернізаційних процесів.

Опір перетворенням з боку традиційного, селянського суспільства поглиблював розкол, робив модернізацію вкрай неорганічною і поверхневою. Звідси виникала і нерівномірність розвитку різних сторін життя російського суспільства: видатного, світового рівня досягнення в культурі, науці, техніці сусідили з приголомшливою відсталістю, архаїкою в інших сферах.

І все ж як не опиралося традиційне суспільство перетворенням, накинутим згори, тобто державою, воно не могло протистояти їм до кінця. Форсована, імперська модернізація в Росії руйнувала традиційний спосіб життя мільйонів людей, що викликало, крім розколу, масову маргіна-

гірший від прибалтійських республік або України, то Башкирія, Тува, Якутія та інші не розуміли, чим же ж вони гірші від Татарстану. Почалося те, що хтось вдало назвав «парадом суверенітетів». Росія збагатилася силою-силенною Президентів, кожний із яких теж рішуче не розумів, чим же ж він гірший від Єльцина і чому повинен перебувати на других ролях. Почали подумувати про суверенітет і звичайні, не національні, російські регіони – Урал, Сибір, Краснодарський край. За багатством надр, кількістю населення та його кваліфікацією вони можуть посперечатися з європейськими країнами. Відкрито тривали сепаратистські розмови; губернатор Єкатеринбурзької області Едуард Россель, етнічний німець, вважався прихильником створення Уральської Республіки, хоча вголос побоювався про це говорити. Росії реально став загрозувати розпад; здавалося, вона от-от піде шляхом СРСР і скінчить тим же ж. Ліками від цієї катастрофи, якої боялися на Заході не менше, ніж у самій Росії (одержати десятки незалежних республік, ханств, князівств, озброєних ядерними ракетами, із напівди-

ким населенням, з автократичними або й просто тоталітарними режимами – нерадісна перспектива) було відтворення унітарної держави, але цього боялися ще більше – і теж однаково й у Росії, і за кордоном. Ніякої іншої ідеології, що могла б допомогти вибратися із ситуації, не існувало. Єдиним варіантом залишалось продовження будівництва нової хахливої держави, де буйне розмаїття етносів, мов, політичних режимів, територій хоч якось трималася б купи за рахунок старих економічних, політичних і просто родинних і приятельських зв'язків. Зрештою, при владі скрізь стояла стара совєцька номенклатура, яка збагатилася своїм лексикон словами «демократія», «ринок», «реформи», але залишилась загалом тією ж, що й колись.

РЯТІВНА АСИМЕТРІЯ

Отут Татарстан і зумів вказати вихід із цього розпачливого становища, а Мінтімер Шаймієв раптом перетворився на одного з фундаторів нової російської державності, – цим титулом його вшанував безпосередньо Путін під час свого візиту до

лізацію населення. Щоправда, у роки петровських реформ маргіналізація врівноважувалася тим, що зігнані зі своїх місць люди перетворювалися на кріпаків-робітників посейських мануфактур або йшли в солдати, стаючи служивими людьми государя. У процесі модернізації, розпочатої Александром II, не знайшовши собі застосування, розорені селяни перетворювалися в напівпролетарів, поденних робітників, та просто на бурлак. Так у суспільстві поступово накопичувався колосальний вогнебезпечний потенціал.

Як відомо, наприкінці XIX – на початку XX ст. Росія за темпами зросту промислового виробництва була попереду усієї Європи. Напередодні Першої світової війни імперія зуміла налагодити власне виробництво багатьох видів машин і устаткування, замінюючи ними імпорту, самостійно освоїла виробництво автомобілів і літаків. Важкі аероплани «Ілля Муромець» і «Російський витязь» вважалися тоді одними з кращих літаків Європи. Проте індустріальні успіхи досягалися насамперед за рахунок селян, тобто основної частини населення країни. Реформи Столипіна хоча й підвищили ефективність сільського господарства, загалом лише заплутали ситуацію. Відторгнення ринку і

приватної власності традиційним селянським суспільством лише посилювалося, оскільки реформа руйнувала останню опору переважної маси селян – общину (громаду), яка багатьом дозволяла сяк-так зводити кінці з кінцями.

На тлі загострення соціокультурних проблем і структурних диспропорцій в економіці залишалася недоторканою архаїчна система управління і політичної влади. Вона і виявилася найслабшим, хворим місцем російського соціуму, буквально розвалившись в екстремальних умовах війни і виявивши цим обмеженість і вичерпаність імперської модернізації, здійснюваної самодержавством. І сьогодні, оцінюючи події 1914-1917 років, особливо Лютневу і Жовтневу революції, з точки зору світових модернізацій, можна сказати, що вони являли собою конфлікт між модернізацією та антимодернізацією, між елементами сучасного, буржуазного суспільства і суспільства традиційного, селянського, пронизаного общинністю і зрівнялівкою. Конфлікт розв'язався на користь архаїки, антимодернізації: у соціалістичній, антикапіталістичній пропаганді та політиці більшовиків російське традиційне суспільство побачило зруйновані ідеали селянської громади, нежмикрутства і безкорисливості, «царства божого», яке обіцяла, але не

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Татарстану цьогогорічної весни, перед самими президентськими виборами. Титул цілком заслужений: Татарстан як був із часів Московської Русі системоутворюючим чинником російської державності, так ним і залишився. Засіб Шаймєва був простий: він став укладати – у повній відповідності з Декларацією про суверенітет – договір із Російською Федерацією. Переговори були довгими і важкими, але зрештою Договір про розмежування повноважень був підписаний 15 лютого 1994 р. У результаті Татарстан зайняв у Росії виняткове становище, увійшовши до Федерації на правах «асоційованого члена» із правами, що набагато перевершують права інших суб'єктів, у тому числі й інших національних республік. У Татарстану було чим тиснути на Москву: справа не тільки в тому, що татари – другий за чисельністю російський етнос; за спиною Шаймєва стояв потужний промисловий та інтелектуальний потенціал Татарстану, що зненацька звалився на республіку під час Великої Вітчизняної війни, коли евакуйована із західних регіонів промисловість і наука осіли на берегах Волги.

Як любив казати колишній професор Казанського університету, а в роки війни – голова Верховного Совету ТАССР Каміль Фасєєв, у ті часи в усьому Совецькому Союзі було тільки дві урядові адреси: Москва, Кремль, Сталіну і Казань, Кремль, Фасєєву.

А ще в Татарстану є нафта. Щоправда, за якістю вона аж ніяк не лідер серед інших ґатунків нафти, яку добувають в Росії, і родовища її практично усі розвідані, а почасти цілком вичерпані, – але вона ще є. А тому що в Росії, як і личить країні третього світу, експорт нафти – основне джерело державних прибутків, то й Татарстан просто сидів на золотій жилі й успішно використовував її потенціал для тиску на інших. І оскільки Шаймєв знайшов у Єльцині вірного соратника по умінню плести політичні інтриги, у котрих сам він почувався як риба у воді, вирішуючи принципові питання в особистих бесідах де-небудь на риболовлі за чаркою горілки (хоча сам Шаймєв, як щирий мусульманин, ніколи не був помічений у пристрасті до спиртного), то два керманічі змогли домовитися.

дала православна Церква, котра дискредитувала себе в очах народу підтримкою правлячих верхів.

Але при цьому проблема прискореного розвитку країни залишилася. Її треба було вирішувати. І Росія піднесла світові історичний сюрприз: більшовики, що правили країною, об'єктивно, незалежно від власних уявлень і намірів, скористалися масовим бунтом проти «модерніти», проти капіталізму задля модернізації та виконання за капіталізму його історичної роботи. Саме тому Жовтневу революцію 1917 року можна вважати своєрідним засобом входження народів Російської імперії в епоху «модерніти», епоху сучасности, нехай навіть «назадгузь» – шляхом заперечення багатьох елементів цієї епохи і відповідної їй культури. У результаті революції виникнула ситуація, коли своєрідний культурний фундаменталізм виявився однієї з основ прискореного розвитку – засобом вибіркового включення принципів «модерніти» у культуру традиційного суспільства. Подібна картина спостерігалася в той час лише в Японії, але в останній третині ХХ століття стала дуже поширеним явищем: НіКи Азії, Китай, Пакистан, Саудівська Аравія, нарешті, Іран – усі вони, так чи інакше, у різних формах спиралися на фундаменталізм, іноді навіть

релігійний, щоб провести у себе модернізацію. Інша річ, наскільки повною або, навпаки, усіченою виявлялася така модернізація.

Як відомо, Сталін пояснював необхідність прискореної індустріалізації зовнішньою загрозою. Така аргументація відповідала і «оборонній свідомості» народу, яка склалася за кілька сторіч, і архетипові культури традиційного суспільства, що звикло шукати ворога. Засобом протистояти ворогу і зміцнити обороноздатність країни, досягти жаданого царства справедливості була Техніка. З чужинної сили, нав'язаної Заходом і ненависним Містом, вона за лічені роки перетворилася у Благо, стала знаряддям розтрощення ворогів і зміцнення нового ладу. Фактично сталінському керівництву вдалося впровадити цінності економічного розвитку, індустріального виробництва і технічного прогресу в масову свідомість споконвічно селянської країни. У цьому, безумовно, полягала сильна сторона більшовицької модернізації Росії в кордонах СРСР. Але в цьому ж полягала одна з її ключових слабкостей.

Здійснена більшовиками модернізація за імперською моделлю, із використанням стереотипів «оборонної свідомості» не зробила розвиток Росії / СРСР органічним, віль-

У результаті в Татарстані, на відміну від інших регіонів Росії, за винятком Москви – яка за соціалістичних часів була «вітриною наших досягнень» за рахунок інших, та такою й залишилася, – рівень життя знизився не так різко. Економічними успіхами – хоча й дуже відносними, але все-таки успіхами, – значною мірою пояснюється національна злагода (теж відносна, але достатньо тривка). За підсумками першого півріччя 2000 р. Татарстан зайняв четверте місце серед суб'єктів Федерації за обсягом виробництва промислової продукції.

Зрештою, Російська Федерація перетворилася на дивне утворення, що нагадує не стільки сучасні федеративні держави, як от США чи Німеччину, скільки середньовічну Річ Посполиту або ту ж Московію, де хан Касимовського ханства Симеон Бекбулатович у часи опричнини цілком офіційно «заміщав» Івана Лютого на посаді царя. «Асиметрична федерація», як ця хитромудра конструкція називалася, була вкрай хиткою і утримувалася в вертикальному положенні тільки тому, що усе ще існувала загроза комуністичного реваншу, і усім не

зацікавленим у ньому силам було вигідно утримувати Єльцина при владі за будь-яку ціну, як гаранта перетворень, що віддаляють Росію від комунізму. Ця «асиметрична федерація» трималася також за рахунок економічних стосунків, а також за рахунок особистих зв'язків Президентів і губернаторів, що, до того ж, цілком офіційно засідали в Советі Федерації, створеному після єльцинського перевороту в жовтні 1993 р. На цих регіональних баронів і спирався Єльцин у своїй владі, а тому не намагався рубати гілляку, на якій сидів. Першим і головним серед цих баронів був Президент Татарстану. Вись Москва – Казань знову стала стрижнем, навколо якої оберталася держава Російська.

Але вже наприкінці правління Єльцина крайня нестійкість системи стала виявлятися дедалі більшою мірою. Сформований у Росії політико-економічний режим, де олігархи реально правили при величю-інтриганськи царюючому Президенті, і так, олігархами, відверто й іменувалися; де нікчемні економічні реформи та роздача багатства країни рідним і знайомим під виглядом приватизації міцно посади-

СЕРГЕЙ
НАСИБУЛЛІН
ВІД СВІТАНКУ
ДО ЗАХОДУ

ним від спроб постійно наздоганяти країни Заходу. Ба більше, за роки індустріалізації й у суспільній свідомості, і в системі управління склалася певна інерція наздоганяючого розвитку. Вона ж жила ілюзією, начебто тими ж методами управління, що і в роки індустріалізації, за допомогою розвитку «важких галузей» економіки, які працювали не на кінцеве, а на проміжне споживання, за допомогою старої мобілізаційної напруги можна вирішити нові завдання і домогтися вражаючих успіхів. Ця інерція врешті загнала совєцьку систему в безвихідь.

У 60-і роки, при Хрущові, а особливо після його зміщення, совєцьке керівництво спробувало, зауваживши соціальні досягнення країн Заходу (вплив наслідків Жовтневої революції для Заходу на саму совєцьку систему!), створити в СРСР аналог суспільства масового споживання. Ба більше, із вирішенням такого завдання напругу пов'язувалося зміцнення і військової могутності, і політичного впливу СРСР у світі, і внутрішньої влади партійно-державного чиновництва. Своєрідним символом цієї спроби стало будівництво Волзького автозаводу в Тольятті.

Проте усі потуги совєцького правлячого класу знову «зробити як на Заході», пристосуватися до виклику з боку

розвинутих країн, тепер вже в соціально-економічній сфері, були всього лиш імітацією модернізації. Спроби побудувати совєцький аналог суспільства масового споживання і не могли втілитися без необхідних реформ. А цього партійна верхівка боялася як вогню, вичавлюючи зі свого середовища тих нечисленних партійних функціонерів, які могли б що-небудь зробити для реального оновлення країни. «Будівництво» суспільства масового споживання в СРСР так і не було доведене до кінця, по-перше, через нестачу ресурсів, які скеровувалися на виробництво божевільної кількості танків, ракет і ядерних боєголовок, видобуток дедалі дорожчої сировини й енергоносіїв, розпилення капіталовкладень. По-друге, через те, що в СРСР так і не склався соціальний суб'єкт пізньоїіндустріальної модернізації. Не було ні великого прошарку менеджерів-технократів, котрі могли б узяти на себе владу на підприємствах і в країні, ні бойових профспілок, спроможних боротися з важкими умовами праці, низькими зарплатами і самодурством начальників. Зате в 60-70-і роки розцвітає військово-промисловий комплекс, дитя імперської модернізації країни з часів Петра Великого. Його розквіт, проте, увійшов у суперечність з тими завданнями, які дотепер

ла країну на нафтову голку; де постійно, то завмираючи, то розгоряючись, йшла громадянська війна в Чечні; де розбіжність федерального законодавства із численними регіональними сягнула стану повного хаосу, котрий не призводив до катастрофи винятково через свинське ставлення до законів усіх прошарків населення, починаючи від Президента країни, – такий режим неминуче повинен був завалитися. Питання був у тому, як це відбудеться – із тим же шумом і гуркотом, як повалилася комуністична система, чи шляхом акуратної заміни на щось значно адекватніше реальності.

У Єльцина та його радників вистачило розуму втямити, що саме в цьому полягає дилема, і тоді гарним передноворічним ходом цар Борис звільнив дорогу своєму спадкоємцеві.

ЗОРЯ НОВОГО ЛАДУ

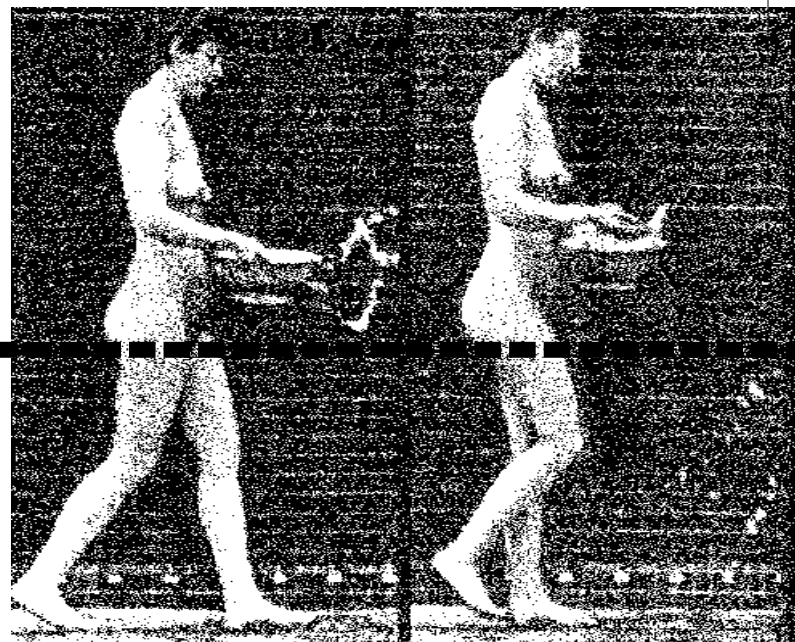
Усі чекали від Путіна якихось кроків по перетворенню «асиметричної федерації» – у числі інших необхідних дій, які він неминуче повинен був вчинити, – але ніхто не знав, що саме він буде чинити.

Зроблена під Єльцина Конституція сильно обмежувала його можливості. Але вісь Москва – Казань продовжувала діяти: ще в ранзі прем'єра Путін відвідав Татарстан і погодився очолити комісію зі святкування 1000-ліття Казані, поливши цим бальзам на татарське серце: Казань дійсно старше за Москву, причому це визнано в самій Москві! Здавалося, татарстанський корабель і далі плістиме плічо-пліч із московським, тягнучи спільними зусиллями всю хитромудру конструкцію російського федералізму. Навіть перед самими виборами, коли Путін приїхав до Казані заручатися підтримкою Татарстану на виборах, усе здавалося безхмарним. Саме тоді пролунали слова про Мінтімера Шаймієва як фундатора нової російської державності.

Цього разу Татарстан не схибив і забезпечив Путіну перемогу – таку ж переконливу, як і скрізь. Але в нового російського Президента були власні плани щодо устрою Росії. Відразу після офіційного вступу на посаду Путін ошелешив країну, а особливо – регіональних баронів поділом держави на 7 округ (вони різуче співпадали з воєнними округ-

вирішувала модернізація – підтримкою статусу наддержави і зміцненням впливу Росії у світі. Модель імперської модернізації цілком вичерпала себе. Минулі досягнення виявилися пасткою наздоганяючого розвитку, в якій Росія, вповинившись у 1991 році, б'ється вже майже три десятиліття.

Переклав з російської А.П.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

гами) і призначенням у них своїх представників, покликаних спостерігати за місцевим начальством і забезпечувати єдиний правовий простір в усій державі. Перед Татарстаном раптом виросла реальна загроза перетворитися на звичайну територіальну одиницю серед інших регіонів. Добре відомо, що Путін пропонував посаду поволзького намісника Шаймієву, але той відмовився, заявивши, що його доля пов'язана з Татарстаном. (Відмовився він і від пропозиції очолити новосформований Держсовет). Радше за все, він просто розгадав гру нового Президента, котрий руками головного суверенізатора збирався привести законодавство суб'єктів Федерації – і Татарстану насамперед – у відповідність із російським, поставивши його тим самим у фальшиве становище.

Але навіть це не зламало вісь Москва – Казань, яка дивовижно продовжувала залишатися стрижнем Росії. Влітку Путин прибув на національне свято Сабантуй, дістав ротом із миднички з катиком (національний татарський напій, найближчий родич йогурту і кефіру; смачний і корисний)

монету (Єльцин в аналогічній ситуації примудрився із зав'язаними очима розбити голоблю глиняний горщик) і продемонстрував єдність із Шаймієвим по всіх пунктах і захоплення татарстанською гостинністю.

Але на цьому реверанси закінчилися. Місце, яке призначалося Шаймієву, посів «кіндер-сюрприз», экс-прем'єр Кірієнко, а нещодавно Татарстану в ультимативній формі було запропоновано привести своє законодавство у відповідність із російським – а це, не багато й не мало, біля 250 змін, у тому числі принципових; насамперед, необхідно вилучити пункт про суверенітет і усе, що з ним пов'язане. «Священну корову» Татарстану – Договір про розмежування повноважень – не відміняли, але й намагалися не згадувати. Термін – до кінця року. Важко уявити, як це буде виконано; скасувати Декларацію про суверенітет, прийняту усенародним волевиявленням, юридично не так просто. Але хто в Росії вважає на закони?

Поза тим, у Татарстані, окрім Декларації, є ще, наприклад, Земельний кодекс, значно прогресивні-

СЕРГЕЙ
НАСИБУЛЛІН
ВІД СВІТАНКУ
ДО ЗАХОДУ

Р І Ч А Р Д П А Й П С

© Р.Пайпс, 1999

Index. Досьє на цензуру. – №9. – 1999

ЩО РОСІЇ ВЗЯТИ У ХХІ СТОЛІТТЯ І ЩО ЗАЛИШИТИ У МИНУЛОМУ?

ВИСТУП У МОСКОВСЬКІЙ ШКОЛІ ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ший, аніж чинні земельні стосунки в Росії (Земельний кодекс Росії ще не прийнятий). Відмінати його – вершина дурости. І взагалі – Конституція Татарстану прийнята раніше за російську, і дуже можливо, що деякі її статті прогресивніші, аніж у молодшої сестри, – так що з чим приводити у відповідність? Як будуть вирішені подібні проблеми – ніхто не знає. Якщо Путін не відважиться на круті заходи в більшовицькому дусі, то його чекає шлях Єльцина – непростий переговорний процес, на якому рішуче наполягає Татарстан.

Свято 10-ліття суверенітету 30 серпня проходило з крихтою суму: усі знали, що це святкування може стати останнім. Почасти так і сталося – за неофіційними відомостями (офіційної постанови поки що немає) свято позбавили титулу: наступне 30 серпня буде не річницею незалежності, а усього лиш стандартним «днем міста». Чи задовольниться Татарстан кісткою, яку йому кинули у вигляді визнання старшинства Казані порівняно з Москвою, чи Президента Росії на чолі комісії зі святкування славнозвісної дати, – сказати важко. Татарський

У нас, іноземців, є свої переваги – ми, можливо, трішки інакше бачимо речі, які відбуваються в Росії, бачимо й те, що самі росіяни не помічають. Я вивчаю Росію з 1946 року, і я увесь час стежив за розвитком комуністичного режиму з точки зору історика. І я не вірю теорії Солженіцина, котрий вважає, що совєцька історія почалася в 17-му році. Між царським і совєцьким режимами існує багато спільного. Росія – це консервативна країна, деякі речі змінюються тут дуже швидко, а якісь не змінюються ніколи. Я сподіваюся, що мої критичні зауваження будуть сприйняті не як напад, а як корисна критика, якою можна буде скористатися.

Найгірше і найнебезпечніше в Росії – це постійний наголос на те, що Росія – велика держава. Дії Росії, засновані на цьому висновку, відволікають її від дійсно серйозних проблем, які їй необхідно зараз вирішити. Ідея великодержавності штовхає Росію на конфронтацію із країнами, з якими їй необхідно співпрацювати, насамперед західними.

Звичайно, почуття великодержавності засноване на низці чинників, серед яких і величезна територія, і особливе геополітичне розташування. Не в останню

громадський центр виступив різко проти, – але сили його вже не ті. 10-літня безнадійна боротьба на тлі катастрофічних реформ втомила усіх – і керівництво республіки, і громадські організації, і народ.

У Росії, як і раніше, є вибір: рухатися в напрямку демократії та реформ, будуючи стійкішу федерацію на основі демократії та єдності правового поля із широкими правами її суб'єктів, де добре було б усім, або ж повертатися до унітарної держави. Казань як системоутворюючий чинник завжди стоятиме на шляху унітаризму нездоланною перешкодою. Сутичка іще не закінчена. Ситуація провисла, і її доведеться якось розв'язувати. Президент Росії розумний і хитрий, але молодий, недосвідчений і нетерплячий; Президент Татарстану теж хитрий і розумний, але літній, досвідчений і вмє чекати. Вісь Москва – Казань напружилася, як струна. Росія усе ще обертається навколо неї, і погляди тих, хто розуміє сенс подій, які відбуваються, спрямовані на Татарстан, як колись були спрямовані на Україну погляди усього Совєцького Со-

195

чергу — це військова могутність. Але насправді жоден із цих чинників не робить країну великою державою. Величезна територія, особливо в сучасних умовах, мало що значить. Більша частина російської території не заселена людьми, і немає ніякої змоги цю територію заселити. Погляньте, найбагатші країни не ті, що мають найбільшу територію, навпаки — це маленькі країни: Швейцарія, Голландія. Велика держава — це держава, чиє населення здатне використовувати ресурси і знання для блага суспільства. Коли 50 років тому була створена держава Ізраїль, араби вважали, що вони зможуть знищити цю маленьку країну, тому що в них набагато більша територія, набагато більше населення. Але Ізраїль виявився країною сильного етнічного характеру, відданості сіонізму та розвиткові науки, і він перемагав арабські армії. Військова ж могутність, так розвину в Росії, заснована на бідній економічній основі. Вона дуже дорого коштувала суспільству; Росія жертвувала заради неї тим, що дійсно цінно і важливо — економічною та культурною інфраструктурою. На військову могутність витрачали гроші, які варто було б витратити на освіту, охорону здоров'я тощо. За часів Петра Великого

близько 90% національного бюджету Росії ішло на утримання збройних сил. У Совецькому Союзі наприкінці совецького періоду 25-30% складав ВПК, ці гроші витрачалися на військові потреби. Режим не витримав такої величезної ваги, це призвело до його краху.

Росія традиційно приділяла величезну увагу своїй могутності, особливо після того, як вона отримала ядерну зброю, за допомогою якої могла тероризувати увесь світ. Сьогодні російську ядерну зброю практично неможливо застосувати в бою, і ця військова могутність уже мало що важить. Мало що важить сьогодні і кількісна людська військова міць. Росія змогла виграти Другу Світову війну тому, що не роздумуючи пожертвувала людьми. Скільки людей загубила Росія у війні з Німеччиною — це ж щось нелюдське! Але російському урядові було все одно.

Насправді Росія сьогодні — не велика держава. Є факти, які це ілюструють. За деякими підрахунками, валовий національний продукт Росії в 19999 році склав близько 100 мільярдів доларів. Можливо, це недооцінка. Але навіть якщо ця цифра складає 200 чи 250 мільярдів — це дуже мало. Порівняйте, капіталізація однієї з великих корпорацій США — корпорації OPMa,

юзу. Модель, запропонована Татарстаном, — це модель «сильний центр — сильні регіони». У Кремля, схоже, зовсім інша, куди ближча до унітарності, концепція. Безумовно, Татарстанові доведеться чимось поступитися; уже зараз він не має права лишати в себе більшу частину податків (як це було в кращі часи його суверенітету), а про окреме громадянство і вихід із складу Росії ніхто і не згадує; будуть, звичайно, і ще якісь поступки. Як далеко вони зайдуть і чи зрівняють Татарстан остаточно з усіма іншими суб'єктами Федерації — може показати тільки час; у Росії ніколи ні про що не можна стверджувати напевно. Але влада Шаймієва і повага до нього в Татарстані й у Москві як і раніше великі, і тому остаточно розчавити Татарстан буде не так просто. В інтерв'ю газеті *Республика Татарстан* напередодні 10-ї річниці Декларації про суверенітет 26 серпня 2000 р. (до речі, у той же день власні інтерв'ю із Шаймієвим надрукували *Известия* і *Российская газета*, а за п'ять днів до того — часопис *Експерт*) татарстанський Президент сказав чудову фразу: «Робити щось в респуб-

ліці над головою в Шаймієва — тільки ускладнювати собі життя...» Путін ускладнень не боїться, але рахуватися з ними змушений. Схоже все-таки, що ці проблеми, як і раніше, вирішуватимуться переважно переговорним шляхом — хоча й у набагато більш офіційній обстановці, аніж за часів Єльцина. Риболовлі та полюванню в національному стилі настав кінець. Закон стає важливішим за особисті стосунки. Старіючий татарстанський керманчик і моголицький улюбленець Росії приймає бойові стійки. Сигнал до поєдинку вже пролунав, але ніхто не знає, чим він закінчиться. Татарстан виявився чимось на кшталт індикатора демократичності Російської Федерації. Поки що цей індикатор горить, хоча й не так яскраво, як колись; але важка дорога чекає тих, хто мріє, щоб він остаточно згас.

Переклад з російської Андрій Павлишин

складає 226 мільярдів. Обороти московської фондової біржі до серпневого обвалу складав 105 мільйонів доларів. Це можна порівняти з трихвилинним оборотом нью-йоркської біржі. Все це разуче дивно для будь-якої країни. При такій бідності Росія не може бути великою державою, вона може тільки робити вигляд, що вона велика держава. Росія дуже залежить від іноземних інвестицій і позик. А після дефолту 98-го року іноземний капітал не швидко сюди прийде; на Заході вважають, що Росія дійсно дуже бідна країна, невдала для інвестицій, що в неї слабка фінансова система.

Росія може заробити статус великої держави тільки тоді, коли вона упорядкує власний дім. Росія повинна полишити свої імперські амбіції, вона вже більше не імперія, хоча менталітет Петра Першого тут все ще присутній.

У Російської імперії є унікальні риси, і вона відрізняється від великих імперій Заходу. Коли в XVI сторіччі почалася західна імперська експансія, коли було відкрито Новий Світ, коли в Індійський океан попрямували експедиції, у європейських країн уже було сформоване розуміння свого національного інтересу. Бри-

танія вже була Британією, Голландія — Голландією, Португалія — Португалією... Колонії відокремлювали від метрополії океани... У Росії ж з географічних причин розвиток імперії, розвиток національної держави відбувалося по іншому. Іван IV завойовував Казань, Астрахань, установлювався порядок багатонаціональної держави, і при цьому російські колонії межували з Росією. На відміну від Заходу, де існувало усвідомлення, чим є метрополія, а чим колонія, у Росії такого розуміння не існувало. Метрополія і колонії — це було щось змішане. До речі, у 50-60-і роки можна було почути міркування росіян, що Росія зовсім не імперія, що вони живуть на історичній території, населеній різними національностями. Цей “змішаний” менталітет існує і сьогодні.

І ще — про російський націоналізм. Звичайно, там, де люди отримують демократію, виникає розмова про національну самосвідомість, про національну державу. Але в націоналізмі є два варіанти: він може бути ексклюзивним, а може бути інклюзивним. Ексклюзивний означає, що ми, члени цієї етнічної групи, виключаємо усіх із свого кола і дивимося на них зверху вниз. Це такий різновид націоналізму, який призво-

РІЧАРД ПАЙПС
ЩО РОСІЇ ВЗЯТИ
У XXI СТОЛІТТЯ
І ЩО ЗАЛИШИТИ
У МИНУЛОМУ?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© Б.Парамонов, 2000

Б О Р І С
ПАРАМОНОВ

Важко заперечувати факти: скажімо, той, що російська культура, російське життя дійсно своєрідні, що Росія — країна, не схожа на інші. Але якщо ми залишатимемося на твердому ґрунті фактів, то те саме можна сказати про будь-яку іншу країну. Отже, «Росія своєрідна» — це трюїзм. Але усе змінюється, коли цей емпіричний факт наділяють ціннісним сенсом, коли своєрідність проголошується осягненням, дар — заслугою. Коли здійснена подібна операція, тоді вже неважко цю емпіричну своєрідність вважати не просто даром, себто даністю, але й заданістю: метою, проектом, — і тоді фактичність перетворюється на ідеал; а це вже — кінець усякому ідеалізму в сенсі елементарної здатності змінюватися на краще. Це — прямиий шлях до духовного застою, який проголошується вродженою перевагою. Стосовно національного життя така аберация свідомості називається месіанізмом.

Можна було б чимало сказати про психологічні підстави цього явища — месіанізму, яке періодично уражає певні національні свідомості. Можна дивитися на месіанізм як на засіб психологічного захисту в народів, які з тої чи іншої причини потрапили у біду. Єврейський і польський месіанізм — приклади, які найпереконливіше під-

дить до ксенофобії, до шовінізму. А прилучаючий, інклюзивний націоналізм (його можна назвати ще патріотизмом) — це гордість за свою громаду, за те, що ви працюєте на благо цієї громади. Я гадаю, що російський націоналізм — переважно ексклюзивний, виключний. Тут виключають усіх чужих, і це призводить до ксенофобії, із прикладами якої ми увесь час зіштовхуємося. Тут і наслідки того, що накидалося при Сталіні, коли російська національна гордість трансформувалася в ксенофобію. Річ у тому, що це не патріотизм. І я не знаю, як із подібним можна справитися інакше, як спільними зусиллями інтелігенції, інтелектуалів. Тому що так звана російська гордість заснована на ненависті до інших. Потрібно відмовлятися від цієї спадщини комунізму, підрізати її глибинні корені. Погляньте, хто б не прийшов до влади в Росії — усе ті ж царистські символи: двоголовий орел, стяг... Багато міст, вулиць перейменовані, але багато чого і залишилося. Ленінський проспект, Жовтнева площа з пам'ятником... Петербург перейменували, а Ленінградська область залишилася. Поки не усунуті символи старого режиму, люди не можуть мати чітких уявлень, і вони не досягнуть нічого позитивного.

Комунізм був руйнівним періодом; сторіччя, витрачені на створення громадянського суспільства, були, так би мовити, скасовані. Всі суспільні зв'язки були перетворені у вертикальні. До речі, це пояснює, чому розпалася сама комуністична партія... У 17-му році, ви пам'ятаєте, цар зрікся і країна розпалася. Це неможливо для демократичної країни, тому що існують міцні горизонтальні зв'язки, зміна уряду не призводить до розпаду країни, і не доводиться починати з нуля.

Я гадаю, що найважливішим завданням для Росії є побудова юридичної системи, судової системи. Нормальна судова система сьогодні в Росії не працює. Якщо хтось тут у вас позичає гроші і підписує відповідний папір, але борги не оплачує, то ви не можете звернутися в суд, як це роблять навіть в азіатських країнах, а йдете до мафіозних структур. Уряд також діє не за законом. Інвестиції не охороняються. Створюється такий клімат, у якому не може бути соціальної єдності, мало довіри між громадянами й урядом і дуже невеликий рівень довіри між громадянами. Практично виявляється, що кожний сам за себе. А водночас існує очікування, що уряд буде захищати інтереси народу. Але цього в Росії очікувати не можна!

тверджують слушність такого підходу. З російським месіанізмом справа складніша. Уже в момент його появи, у горезвісного старця Філофея, котрий писав про Москву — Третій Рим, Росія була цілком самостійною і доволі сильною країною, ніхто її національному існуванню тоді не загрожував. Тим більше це вірно, коли йдеться про середину XIX століття, коли з'явилася концепція слов'янофільства, яка наділила російський народ усесвітньою-історичною місією. Слов'янофіли були людьми по-європейськи культурними, але в даному випадку це свідчить радше не на їхню користь: уявлення, наче той чи інший народ переймає естафету духовного проводу людством, запозичене ними з історіософії Шеллінга та Гегеля. Воно було в слов'янофілів, строго кажучи, літературною ремінісценцією. Не йдеться просто про «плагіат», бо загалом формальний принцип національного месіанізму слов'янофіли зуміли наповнити дуже цікавим змістом, пов'язавши його з темою, яка пізніше отримала назву «культура і цивілізація».

Слов'янофіли виступили в момент принципового переорієнтування західної культури, зміни культурних парадигм і пріоритетів, коли на перший план почали уже виходити техніко-раціоналістичні та прагматичні моделі

життєоблаштування, а панівні колись релігійно-філософські — відходили на другий план. Можна сказати ще ближче до сьогоднішніх реалій: західна культура у добу слов'янофілів розпочала процес спеціалізації, розпаду на окремі дисципліни. Цілковито віджив тип середньовічного і ренесансного мудреця, здатного охопити в єдиній інтелектуальній конструкції всі сенси наявної культури. Культура узагалі втрачала єдиний корінь, переставала бути священним писанням або «сумою», енциклопедією, системою, що витлумачувала цілісність буття єдиним принципом. Власне сучасник слов'янофілів Гегель (із яким особисто знався Іван Кіреєвський) був останнім творцем великої системи. Ідея цілісної культури поступалася місцем культурі як механічній сумі окремих знань. «Систему наук» уже не можна було відтворити на тих засадах, на яких будувалася, скажімо, «сума теології» (хоча спершу позитивісти дуже намагалися це зробити). Причому варто говорити не тільки про феномен спеціалізації знань, але й про щось набагато важливіше: втрату поняття Єдиної Істини, що орієнтувала людину давніх культур на всіх її стежах і за будь-яких життєвих обставин.

І от цей по-своєму негативний процес замислили зупинити слов'янофіли, які завважили в устрої традиційної

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

БОРИС
ПАРАМОНОВ
ПЕГАСИ І
БЛОЩИЦІ

У сьогоднішньої Росії серед активних політиків немає жодного консенсусу, немає навіть згоди щодо того, щоб Росія збереглася і процвітала. Величезна кількість партій, і вони переважно обслуговують егоїстичні устремління своїх лідерів. Такі партії — не конкуренти, вони вороги одна одній. На Заході ж партії конкурують, а не ворогують між собою.

Дозвольте мені висловити співчуття, що Росія ще не переборола ці хиби. Я розумію, що вислуховувати подібне від іноземця не завжди приємно. Але мені йдеться не про минуле і не про сьогодні, а про майбутнє. Про майбутнє, на жаль, сьогодні в Росії піклуються занадто мало. Тут, як і раніше, переважно люблять сварити інших.

Пам'ятаю, я був шокований, коли прочитав, що дві третини росіян вірять, наче Сполучені Штат надавали економічну допомогу, аби погубити Росію. Ця ідея не має жодного відношення до істини. У Сполучених Штатів, як і в кожній країні, є свої інтереси. Але існує величезна різниця між довгостроковими і короткостроковими інтересами. Росія під впливом свого історичного досвіду усе ще продовжує думати п'ятирічками, короткими періодами. Ми, завдяки нашій

історії, думаємо набагато тривалішими періодами. Коли скінчилася Друга Світова війна, ми почали допомагати Європі за планом Маршалла. І ми створили в Європі своїх конкурентів. Європа — сьогодні наш основний конкурент. І ми не хочемо губити Росію, ми не хочемо експлуатувати Росію. Нехай, у тому числі в результаті нашої допомоги, вона стане нашим конкурентом. Але Росія, на жаль, усе ще перебуває під впливом ілюзій великої держави. Єдиний ворог Росії — це самі росіяни. Я дуже сподіваюся, що росіяни це зрозуміють, і тоді вони почнуть рухатися в тому напрямку, що необхідно, аби Росія процвітала. І не будуть ляяти інших, що вони нічого не зробили, і, можливо, стануть віддавати перевагу не пляшці горілки, а розумним діям.

Переклад з російської А.П.

199

РІЧАРД ПАЙПС
ЩО РОСІЇ ВЗЯТИ
У XXI СТОЛІТТЯ
І ЩО ЗАЛИШИТИ
У МИНУЛОМУ?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

російської православної духовності можливість збереження і дальшого розвитку так званої цілісної культури. Психологічно — це була реакція культури нерозвиненої на культуру переважаючу, так би мовити, піднесення потреби до ранги чесноти. У конкретно-емпіричному культурному плані це призвело до того, що пріоритетне становище в російській духовності посіла література, взагалі художня творчість — духовна діяльність, що зберігає ознаки згаданої «цілісності», але цілком не спроможна орієнтувати практично, а у випадку претензії на таку орієнтацію породжує тип прекраснодушного мрійника, фантазера й утопіста — як з'ясувалося пізніше, дуже небезпечний у соціальному відношенні тип.

Ось цілком популярне, але по суті правильне протиставлення нового типу культури традиційному, дане у творі, що аж ніяк не претендує на науковість — у казці Гофманна «Крихітка Цахес»:

«Перше ніж ми розпочнемо освіту, себто, перше ніж вирубаємо навколишні ліси, зробимо річку судноплавною, розведемо картоплю, направимо школи, понасаджимо тополі та акації, молодь навчимо співати на два голоси вранішніх та вечірніх пісень, прокладемо гостинці і накажемо прищепити віспу, треба буде вигнати з країни всіх

людей небезпечних настроїв, що самі не слухаються розуму й інших з глузду зводять. ... Вони бавляться таким небезпечним ділом, як творення див і не бояться під назвою поезії ширити потаємну отруту, яка робить людей зовсім нездатними до слугування освіті. ... Ось, наприклад, вони дійшли до такого зухвальства, що коли їм тільки заманеться, гуляють собі у повітрі, позапрягавши у візки голубів, лебедів, ба навіть і крилатих коней! ... Чи ж варто вводити якісь там акцизні податки, коли в державі є особи, що мають можливість кожному легковажному громадянину через комин укинути вільного від мита краму до любої вподоби» [Переклад С. Сакидона].

Було б вкрай нерозумним ригоризмом стверджувати, наче нова культура, що виникла в межах гумористично обкресленого романтиком Гофманном «просвітництва», була кращою, багатшою, красивішою, аніж блаженства і чудеса культури традиційної, «неосвіченої». Нова культурна епоха в позитивному плані не породила, власне, нічого, крім технічних зручностей, так званого комфорту, — та й за нього доводиться тяжко розплачуватися: скажімо, екологічною кризою. Але й чіплятися за традицію, поринати в романтичний консерватизм — також не найкраща позиція: не можна сказати «ні» часові. Літ-

С Є Р Г Є Й А В Є Р І Н Ц Е В

ОБРІЙ СІМ'І

© С.Аверинцев, 2000
Новый Мир. – №2. – 2000

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ня людина, що вдає дитину, — це не просто нерозумно, це небезпечно.

У нової, позитивістської культури, або, як прийнято говорити, цивілізації, є одна величезна негативна якість: вона не така гарна, не така одухотворена, зате вона не так часто робить грубі помилки. А ціна грубих помилок в епоху технічної експансії людства зростає незмірно: достатньо згадати сучасні війни або можливості тотального контролю над підвладним населенням. Нова культура, відмовившись від Єдиної Істини, якщо завгодно — утративши волю до її пошуків, створила тим самим заперуку виживання. Чому, наприклад, не буває війн між демократичними країнами? Не тому, що в них не буває конфліктів, а просто тому, що у світогляді демократичної людини відсутній фанатизм: віра у власну правду, репрезентовану Єдиною Істиною. Демократична людина знає, що немає таких істин, за які варто вмирати, — бо сьогоднішня «вічна» істина завтра виявиться забобоном. Вона зневірилася у словах, і це зробило її вільною. Оця, так би мовити, «велика відмова» — відмова від цілісної культури, породжуваної сповіданням Єдиної Істини, — і зробила людське життя-буття більш-менш стерпним. Крилатих коней немає, зате товарів, у тому числі й безмитних, —

скільки завгодно. Головне ж — людина залишається живою; а жива людина завжди придумас що-небудь цікаве, навіть і в поетичному сенсі.

З Росією — і не на поверхнево-політичному, а на глибинно-духовному рівні — трапилася та біда, що вона не знайшла в собі сил відкинути спокусу цілісної культури, відмовитися від мітотворчого мислення, від казок про крилатих коней. Причому сказане стосується не лише робітників і селян, але щонайвищих прошарків нації, її духовної еліти. Слов'янофіли, Достоєвський, а відтак плеяда діячів так званого російського релігійно-культурного ренесансу були людьми надзвичайно освіченими, і про користь щеплення вони, звичайно ж, знали. Але їм це було «нецікаво». Їх не цікавив Захід із його буржуазністю, «вексельною чесністю», формальним легалізмом і позитивістською філософією. Спокуса була саме у високій європейській культурності наших геніїв: у них виникала ілюзія, наче Захід їм і справді не указ, коли вони й самі в Гуссерлі та Бергсоні тямлять нітрохи не менше, аніж професори з Гайдельберга та Сорбонни. І тут уже не про комплекс меншовартости належить говорити, а радше про погорду, про зарозумілість високих умів. У будь-якому варіанті це призводило до культурної ізоляції; якщо не

ПРО ДЕЯКІ КОНСТАНТИ ТРАДИЦІЙНОЇ РОСІЙСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

Насамперед – декілька слів до розуміння заголовка. Під «традиційною» російською свідомістю я розумію ті складові цієї свідомості, які доволі чітко присутні в уявлюваних нами аспектах останніх допетровських сторіч і в житті найбільш консервативних кіл дореволюційного часу. Його константи будуть розглядатися *sub specie* буття сім'ї.

Мушу сказати, що я – рішучий противник усіх спроб, все одно, русофільських чи русофобських, фарбувати всю історію Росії в один колір, скажімо, редукувати все російське до якоїсь російської казки, переважно про Іванушку-дурника. У мої молоді роки я читав Карла-Густава Юнга і навіть написав про нього статтю, спеціально обляяну в одній совєцькій газеті ревнителем ідеології; отож, відтоді я запам'ятав, що всяк, хто – із посиланнями на Юнга

Доповідь, прочитана 6 вересня 1999 року в рамках XX Міжнародного конгресу «Сім'я» (Москва).

чи без таких посилань – забажає засновуватися на концепції колективного несвідомого та його архетипів, мусить зважати на юнгівські попередження щодо амбівалентності усякого архетипу, котрий обертається в конкретних втіленнях своїми протилежними сторонами. Архетипове саме по собі – не змістовна характеристика явищ, а тільки їх абстрактно-формальне структурування. У нас у Росії, в країні, де особливо компетентними щодо нігілізму та атеїзму були історично сини священників, поповичі, котрі поряд із довгими волоссям і бородою зберігали деякі інші парадигматичні риси поведінки та «дискурсу», притаманного станові їхніх предків, – обмеженість архетипних ідентифікацій особливо очевидна. Ці ідентифікації, самі по собі необхідні, не дають ніяких підстав для ідентифікацій власне явищ за формулою «це і є те, а = б»; ні, феномен Чернишевського не «дорівнює» явищу православ'я його батька, неабиякого саратовського проповідника о. Гавриїла Чернишевського, не висновується з нього; а ще складніший феномен Владіміра Соловйова, котрий аж ніяк не тільки у своєму дуже

201

СЕРГЕЙ
АВЕРІНЦЕВ
ОБРИЙ СІМ'Я

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

до відірваності від джерел культури, то принаймні до недооцінки їх, до усвідомлення того, буцім «ми кращі».

Варто ще раз підкреслити, що основою будь-якої іншої ізоляції була в Росії ота переоцінка власних можливостей у культурній творчості, тобто сліди усе того ж месіанізму. І врешті це призвело до відставання – не тільки в сенсі високої культури, але й у сенсі приземленої цивілізації. Зараз не лише Бердяєвих немає, але й одноразових шприців, отримання партії яких стає найкращим засобом здобути популярність та політичні шанси. Це ганебне видовище.

Проте й досі люди, які не без підстав зараховують себе до сучасної культурної еліти, продовжують триматися усе за ті ж згубні міти.

Якось в італійському місті Ріміні на з'їзді християнської молоді виступив Вадім Борісов – історик, відомий своєю участю в організованому Солженіциним збірнику *Из-под глыб*, де він помістив одну з головних статей – про націю як соборну особистість. Збірник вийшов у 74-му році, у дуже глухі часи, відразу після висилки Солженіцина. Публікуючи цю статтю, Вадім Борісов багато чим ризикував – принаймні, він відтяв собі можливість легального існування в Совєцькому Союзі. Минуло біля двох

десятироків, часи змінилися, і Борісов виступає з доповіддю в Італії. Текст був надрукований у паризькій газеті *Русская Мысль*. Доповідь називається *Нова Європа*. Вона залишає гнітюче враження: перед нами людина, котра як і раніше пориває зв'язки зі світом. Читач готовий дійти парадоксального висновку: що комуністичний режим ні при чому у випадку Борісова, – він ізоляціоніст за власною природою, незалежно від навколишніх обставин. Чи тут йдеться про стійкість переконань, чи про духовну погорду, що веде до розумової сліпоты, або й просто – про недосвідченість автора, про незнання ним життя поза межами російських книг? На початку своєї доповіді Вадім Борісов сказав:

«Я зрозумів, що сьогодні в цьому залі, відчувачи за власними плечима понівечену, розорену, загинулу, та однак воскресуючу [воскрешающую] Росію, я зобов'язаний говорити про той процес зародження нової духовної реальності, який триває оце зараз, тут, на наших очах».

Мені спершу здалося, що в цій фразі – помилка: що потрібно замість «воскрешаюча Росія» сказати «воскресла» або «воскресаюча». Але загальний зміст доповіді не залишає сумніву в тому, що автор мав на увазі саме перший варіант: Росія не стільки воскресає, скільки воскрес-

«семіотичному» довговолосому і довгобородому образі поєднав парадоксально риси православної та інтелігентської парадигми, у свою чергу не може бути виведений ні з однієї, ні з іншої. Завищена оцінка значення констант, настільки притаманна і для інтерпретаторів російської історії на кшталт Пайпса, і подекуди для їхніх патріотичних російських опонентів, є гносеологічною помилкою. Російське життя, як і всяке інше, схильне до глибинних змін, які вносять приховану несхожість навіть у те, що назовні подібне. А тому, беручись за розгляд констант російської свідомості, я не хотів би вмовляти ані собі самому, ані іншим перебільшеного уявлення про їхню роль.

Деякі важливі складові культури західного Середньовіччя у руській культурі допетровських часів цілком або майже цілком були відсутні. До них відноситься, зокрема, традиція куртуазного кохання, так звана *Nohe Minne*, що обумовила також певні риси західної релігійності, оспівані нашим Пушкіним у баладі про Бідного Лицаря, але залишилися чужими набожності російського народу навіть біль-

ше, аніж кодекс лицарства – його побутові. Для російського народу Богородиця не може бути предметом навіть найодухотворенішої та аскетично очищеної закоханості, вона – Матір, і тільки Матір (характерно, що Її найбільш нормальне позначення в російському узусі – не «Діва Марія», але саме «Богородиця»). Російське прислів'я стверджує, що в кожного з нас – три матері, і перша з них – Богородиця, друга – мати сира земля, третя – та, що муки прийняла. Але не тільки людське материнство – навіть і материнство тварин, настільки звичне і настільки життєво важливе для селянського народу, причетне з точки зору російського фольклору пренепорочному материнству Богородиці. Російський духовний вірш гласить: «Аще Пресвятая Богородица / Помощи своей не подаст, / Не может ничто на земле в живе родиться, / И ни скот, и ни птица, / Ни человеком бысть [Доки Пресвята Богородиця не допоможе, не може ніщо живе на землі народитися, ні тварина, ні птаха, ні людина]».

Наші враження про присутність цього материнського первня в історії російської святости визнача-

шує – інші країни і народи. Це завдяки їй досвіду виникає те, що Борисов назвав «ноюю Європою». Претензії ж до старої Європи Борисов висловив у формі викладу, притаманній слов'янофільській критиці:

«Тривога, що її відчували слов'янофіли, вдвляючись у процеси – духовні та матеріальні, – які тривали у Західній Європі, була насамперед релігійною тривоگوю. Їх насторожувало, що «у країні святих чудес», як називав А. Хомяков Захід, «поменшується душа» людська, що християнська закваска, на якій зійшла уся велика християнська культура Заходу, немов втратила свою творчу силу. Вони вважали, що в атеїзмі, раціоналізмі та індивідуалізмі Захід зраджує свої власні принципи. Їм здавалося – і так воно й було в їхні часи, – що Росія, яка краще збереглася релігійно, зобов'язана підхопити естафету всесвітньої християнської культури з ослаблених рук Західної Європи і тим самим врятувати її саму. Не критика Заходу як такого, але критика тих тенденцій західної думки, що намагалися підмінити органічне творення цілісної культури раціоналістичним проектом, який раз і назавжди розв'язує усі проблеми соціального устрою людства і всі загадки навколишнього його буття, – ось основний нерв міркувань слов'янофілів про Захід.

Тут Вадім Борисов, як і всякий слов'янофіл, близький до того, аби зробити значну помилку, яку можна назвати «скандалом у слов'янофільстві» (цієї помилки не уникнув навіть геніальний поет Тютчев у своїй антизахідній публіцистиці): перестерігаючи Захід, що підійшов до краю своєрідного провалля, слов'янофіли не зауважили, що в це провалля готова власти сама Росія, – і дійсно впала. Борисов, проте, знає літературу питання – і в останній момент робить такий обхідний маневр;

«Звичайно, у судженнях слов'янофілів, незважаючи на їхню влучність і релігійну схвильованість долею Заходу, було багато історично обмеженого, були полемічні перебільшення, особливо помітні тепер, через сто з чимось років. І насамперед їм не вистачило прозорливості зауважити, що ті небезпеки духовного розвитку, які тривожили їх в Європі, уже в їхні часи ставали проблемами російського життя. Слов'янофілів, і ранніх і пізніх, об'єднувала віра в те, що Росія зуміє подолати спокуси раціоналізму та соціального утопізму і зіграє вирішальну роль у прийдешньому торжестві християнської культури».

Вадім Борисов, як і всі ми, добре знає (для цього не треба заглиблюватися в літературу), що Росія цих спокус перебороти не зуміла. Визнати це прямо – значить поста-

СЕРГЕЙ
АВЕРИНЦЕВ
ОБРИЙ СІМ'Я

ються обставинами, яких не можна не назвати дуже контрастними. З одного боку, серед канонізованих святих Російської Церкви жінок разуче мало; з іншого боку, саме материнська і милосердна жіноча святість у миру була темою дуже яскравих і незвичних текстів житійної літератури, які займають велими почесні місця в історії староруської словесності. Це насамперед датоване XVI століттям житіє свв. Петра і Февронії, багате на фольклорні мотиви напівказкового характеру. Князь Петро, поданий як драконовбивця, одружується з дівою Февронією, простою селянкою, котра зуміла не тільки зцілити його від тяжкої недуги, заподіяною отруйною драконовою кров'ю, але й перебороти своєю чистотою, але також розумом і владною силою волі, станомі перешкоди до їхнього шлюбу; обоє вони доживають віку в чернечому чині, проте її роль втіленого ідеалу любові виявляється у певному сенсі важливішою за іночу парадигму. В кінці ми читаємо: «...Егда же приспе благочестное их преставление, умолиша Бога, да во един час будет преставление их. И совет сотворише, да будут положены

оба во едину могилу [А коли настав час їм благочестиво померти, то вимолити у Бога, аби в один і той сам час преставилися. І вирішили вони, що лежатимуть обоє в одній могилі]». Ті, хто їх ховав, вирішили, що ченця і черницю не можна ховати разом; але чудо, яке повторюється три рази, змушує виконати власну волю покійних. Св. Февронія – це образ жіночної любові, благодатної, а тому вищої від закону.

Навпаки, св. Юліанія Лазаревська (†1604) – персонаж дуже реальний, вона не має ніяких казкових рис; її житіє написане сином, муромським боярином Каллістратом Осор'їним, і схоже за тональністю на мемуари. Як св. Єлизавета Угорська на Заході, св. Юліанія – мужня дружина і мати своїх дітей, котра поширює своє материнське почуття на всіх нужденних; як і її західній сестрі, їй доводиться виявляти для цього чималу побутову вигадливість.

«Егда же прихождаше зима, взимаше у детей своих сребреники, чим устроити теплую одежду, и то раздая нищим, сама же без тепляя одежды в зиму хождаше, в сапоги же босыма ногама обува-

вити на слов'янофільстві і на ідеях російського месіанізму хрест. Але цього робити не хочеться, тому Борисов продовжує наполягати, що Росія все-таки зуміла якось застерегти інші народи від відповідних небезпек. Він каже:

«Варто зауважити, що ці передчуття збулися, щоправда, далеко не в тій райдужній формі, яка їм марилося, а у формі трагічної, кривавої, жертвовної, але історично і духовно дуже значній. Бісмарк якось сказав, що соціалізм варто було б спробувати втілити, треба тільки знайти країну, якої не шкода. Така країна була знайдена, і нею була Росія».

Далі Борисов говорить про Росію переважно у пасивному способі – так, наче її для цього експерименту вибрав той же ж Бісмарк. Але загалом ця частина його доповіді – уже не стільки слов'янофільська, скільки чаадаєвська: адже це Чаадаєв сказав, що провіденційне призначення Росії – стати уроком для інших народів, як не треба жити. Проте справа ускладнюється тим, що, усупереч Вадімові Борисову, та й Чаадаєву, цей урок уже був не потрібен.

Борисов гадає, що засвоєння російського досвіду допоможе країнам Заходу уникнути тієї камери тортур, через яку пройшла Росія. Як сказав Віктор Шкловський у

«Сентиментальній подорожі»: російська гордість полягає у тому, щоб вимостити рів трупамі, аби через нього змогла пройти артилерія. А сенс і сутність цього російського досвіду, – каже далі Борисов, – у необхідності повернення до релігійних коренів культури, які тепер Захід, на думку Борисова, втрачає, як у свій час вирвала їх Росія. У цьому твердженні містяться одразу дві серйозні помилки.

Перша: необхідність російського досвіду сумнівна для Заходу насамперед тому, що він, Захід, утримувався від зісковзування в тоталітарний соціалізм уже в сімнадцятому році – на тлі тих самих подій, які обумовили розпад Росії.

До того часу в західноєвропейських країнах уже не було екстремістських соціалістичних партій марксистського типу. Тому навіть дуже соціалістичні проекти, що заходять дуже далеко – наприклад, лейбористська революція в Англії 40-х років – зберегли недоторканим демократичний лад. Варто нагадати, що лейбористам уже доводилося приходити до влади, скажімо на початку 30-х років, і саме тоді їхній керманіч Макдональд у відповідь на побоювання сказав: «На відміну від російських комуністів ми не шукаємо коротких шляхів у тисячолітнє царство».

шеся... [Коли ж наставала зима, брала вона у дітей своїх срібляники, щоб справити теплий одяг, але роздавали їх жебракам, сама ж без теплого одягу взимку ходила, взуваючи у чоботи босі ноги]»

«Шанування св. Юліанії росте у наш час у зв'язку з літературним поширенням її житія, популяризованого багатьма російськими письменниками. Юліанія Лазаревська – свята переважно православної інтелігенції» (Г.П.Федотов). Необхідно усвідомлювати, що св. Февронія і св. Юліанія досі дуже мало відомі масі російського православного люду. Але їхні образи дуже симптоматичні.

Коли Максим Горький у статті протобольшевицького спрямування 1910-х років під назвою «Дві душі» міркував про «дві душі», що живуть у російській людині, причому усе його похвали припадали душі активній і вольовій до жорстокости, ба навіть до жорстокости, а весь осуд – душі «жіночній», споглядальній і неприпустимо жалісливій, Мережковський не без дотепности зауважив, що сам Горький у тільки-но опублікованій тоді автобіографічній повісті «Дитинство» зобразив свого діда, безсум-

нівне втілення першої «душі», як чудовисько, а свою бабусю, втілення другої «душі», як єдину утішницю для нього самого і взагалі для всіх навколо неї. У статті Мережковського «Не свята Русь» (1916) ми читаємо дуже емоційну характеристику Бабусі з горьковського «Дитинства»: «Бабуся вся, до останньої зморщечки, – особа жива, реальна; але це – не тільки реальна особа, але й символ, і, можливо, у всій російській літературі <...> немає символу більш вищого, образу більш синтетичного, поєднуючого».

Ця суперечка Мережковського з Горьким, у якій головним доказом служить символічна фігура бабусі, надзвичайно характерний для російської літератури – і російського життя. Бабуся є *par excellence* тією, котра «шкодує». Вона в якомусь сенсі більше мати, аніж власне матір, бо вона надійніше віддалена від світу пристрастей і взагалі інтересів, із чистотою співчуття несумісних: вона вже по той бік. Гріховна, спотворена форма материнського уподобання може стати предметом сатиричного зображення, як Простакова в комедії Фонвізіна «Недоук», але бабусі така доля не загрожує.

По-друге: чи можна з повною упевненістю казати, що від падіння в тоталітаристську безодню рятує неодмінно і виключно християнська орієнтація свідомости? От, наприклад, Борисов каже (наприкінці своєї доповіді):

«Відновлення християнської вертикалі в людських душах – єдина альтернатива, здатна врятувати сучасний світ, який котиться у безодню, а, отже, – спільне завдання усіх християн».

Побіжне зауваження: ми знаємо, що зараз, наприклад, реальна небезпека світові походить від мусульманського фундаменталізму. Яким чином Вадім Борисов уявляє собі відновлення християнської вертикалі у світі ісламу? Але обмежимося рамками Європи, як це зроблено в його доповіді.

Хто в ній котиться у провалля? Таке можна було написати хіба що на початку сімдесятих років, спостерігаючи експансію комунізму і млявість відповідних реакцій демократичних країн, коли Солженіцин перший розділ свого знаменитого «Листи до керманців» назвав «Захід навколішках».

Головне, проте, як на мене, не в цих, так би мовити, емпіричних аргументах, хто б їх не висловлював, – а в розумінні самого характеру сучасної релігійности. Немає

сумніву в тому, що західна людина володіє сумою надемпіричних вартостей, які можна за звичкою назвати релігійними. Але ця релігійність має мало спільного з традиційною церковною культурою і догматичною (у сенсі віроучительною) орієнтацією. Можна сказати, що сучасна релігійність, оскільки вона існує, визначається негативно, або, якщо притримуватися любої Борисову традиційної мови, – апофатично. Вона, ця релігійність, не пов'язує свої цінності із наявними формами буття і культури – і тому завжди готова на нове, незвідане, небувале. Це не авантюризм, а рятувальна здатність вчасно утекти з будь-якого потопуючого корабля. До сучасної релігійної свідомости – якщо наводити російські приклади – більше промовляє Лев Шестов, ніж Сергій Булгаков. Звичайно, у сучасній свідомости втрачена так звана цілісність – тобто здатність і готовність будь-яку життєву реакцію пов'язувати і виводити з єдиного принципу, єдиного первня. Але це не мінус, а плюс. Біда Росії полягала у тому, що, вступивши в епоху раціоналістично дефрагментованої цивілізації, вона зберігала цю цілісну установку свідомости – і тому спокусилася прийняти за повноту істини, скажімо, шляхи і методи технологічної цивілізації. Слово «цілісний», строго кажучи, означає те саме, що і слово «тоталітарний»:

СЕРГЕЙ
АВЕРИНЦЕВ
ОБРІЙ СІМ'Т

Те, що символіст Мережковський каже у зв'язку з Горькім про бабусю як віщій і синтетичний символ, символ поєднуючий, не дивує. Але задовго до цього символічну роль бабусі своєї героїні подає такий до сухости тверезий реаліст, як Гончаров. Його «Круча» закінчується такими словами про переживання Райського в Італії: «За ним усе стояли і полум'яно кликали до себе – його три фігури: його Віра, його Марфенька, бабуся. А за ними стояла і ще сильніше, аніж вони, вабила його до себе – ще інша, велетенська фігура, інша велика «бабуся» – Росія».

Советське дитя, виховане в атеїзмі, проте отримало від бабусі – неодмінно від бабусі! – таємне водохрещення і перші враження релігійного характеру, є одним із сталих мотивів і «загальних місць» советського життя. Ця нова роль бабусі перебуває у повній відповідності з її одвічною роллю.

Певний субститут бабусі – нянька; слово, яке її позначає, у формі демінутива («няня»), як і стародавнє «мамушка») являє собою ритмічний дублет слова «бабуся» [у російській мові **бабушка – нянюшка – мамушка**. – Прим. перекл.].

І хто ж із нас не пам'ятає, як Пушкін створював поетичний міф про няню Аріну Родіоновну як утілення своєї Музи?

Цьому жіночному – богородичному, материнському і бабусиному – світові милосердя протистоїть традиція, яка знайшла вираз, скажімо, у знаменитому «Домострої». Примітний не жанр цього пам'ятника, який має в європейській культурі незліченні паралелі від «Oikonomikon» Ксенофона до «Il cortegiano» Кастільоне і «El heroe» Грасіана. Примітна не сама по собі репресивна установка рекомендацій главам сімей: фізична розправа чоловіка над дружиною залишалася можливою і на Заході в сам розпал культури Ноhe Minne, а тілесні покарання неповнолітніх, і в сім'ї, і в школі, залишалися цілком звичайними аж до зовсім уже недавніх часів. Звичайно, некваплива докладність, із яким «Домострой» обговорює практичні деталі цього заняття, – «соимья рубашка, плеткою вежливенько побить, за руки держа [знявши сорочку, нагаєм ввічливо побити, за руки тримаючи]», – діє на наші нерви; але він і не призначений сучасному читаче-

мислення і життя в єдиній системі. Середньовічна культура була цілісною і тоталітарною, але вона краща від комунізму та фашизму ще й тому, що не знала технології серійного знищення інакомислячих, вдовольняючись кустарними вогнищами.

Вадім Борисов – історик культури, і йому любі форми культур, які сповнилися, які залишили потужний слід в історії людства. Взагалі усякий історик – це людина із свідомістю, яка «збулася», а не «збувається». Через це, можливо, Борисов не помічає, що релігійній людині, і релігійному християнину в тому числі, усе-таки «краще бути з Христом, аніж з істиною», як сказав Достоевський, – розуміючи під «істиною» суму наявних культурних сенсів. Усяка релігія виводить зі світу сталих форм у невідоме, коли хочете, у нікуди. Це шлях, яким іде західна свобода, і це рятівний, а не згубний шлях.

Я вже посилався на один легковажний художній твір для ілюстрації деяких культурфілософських положень; пошлюся тепер і на інший. Це роман «Дванадцять стільців» – книга, яку люблять не лише шофери таксі, але яку також високо цінував Осип Мандельштам. У ній є вставна новела про гусара-схимника Буланова, котрий двадцять років пролежав у труні і пізнав істину, але на двадцять

першому році зазнав навали блощиць. Ця, здавалося б, незначна подія знову змінила все його життя, примусивши покинути келію і піти у світ. Ця притча сповнена релігійним сенсом. Під нею сміливо міг би підписатися Шестов. У ній йдеться про те, що життя темне, раціонально непередбачуване і сенс його схований як від найсміливішої свідомости, так і від найжертвовнішого життя. А ще вона каже, що немає у світі остаточних рішень, немає догм, немає, одне слово, «цілісности», за якою можна було б сховатися від невдячного, малоефективного пошуку часткових і неостаточних рішень.

Переклав з російської Андріс Вишняускас

ві. Значно специфічніші та принциповіші інші обставини. «Домострой» написаний від початку до кінця як подоба чернечих статутів і наставлянь ченцям; інакше кажучи, він не припускає ніякого змістовного розходження в покликанні та формі життя між ченцем і сімейною людиною, за єдиним винятком у тому, що для другого в контексті цього чернечого у своїх загальних рисах способу життя припускається шлюбне співжиття і дітородіння. (До речі, ця властивість «Домостроя» змушує дещо по-іншому побачити і тему тілесного покарання; вони передбачаються і західними чернечими статутами, сучасними «Домостроеві», про практику disciplina йдеться, скажімо, і у Терези Авільської.)

Взагалі перспектива «Домостроя» відрізняється послідовним монізмом і не допускає жодних онтологічних дистанцій – наприклад, між чернечим і мирським способом життя, але також між духовним і матеріальним рівнями буття взагалі. «В дому своем всякому християнину во всякой храmine святяты и честныя образы, написаны на иконах по существу, ставити на стенах, устроив благолепно

место, со всяким украшением и со светилники <...> а всегда чистым крыльцем обметати и мягкою губою вытирати их, и храм тот всегда чист имети; а к святым образом касатися достойным, в чисте совести <...> и во всяком славословии Божии всегда почитати их со слезами, и с рыданием, и сокрушенным сердцем исповедася, просяще отпущения грехом [У будинку своєму кожному християнинові у кожній кімнаті святі та щирі образи, написані на іконах вірно, уміщати на стінах, влаштувавши благочестиве місце, із усякими прикрасами та світильниками <...> і завжди чистим крыльцем їх обмітати і м'якою губкою витирати їх, і храм цей завжди утримувати у чистоті; а до святих образів торкатися гідним, із чистим сумлінням <...> і у всякому славослів'ї Божому завжди вшановувати їх із слезами, і з риданням, і з розкаяним серцем сповідаючись, просити прощення гріхів]». Увесь цей текст, який ми наводимо зі скороченнями, є однією-єдиною довгою фразою, у синтаксичних рамках якої чистота сумління та охайність, яка досягається «чистим крыльцем» і «м'якою губкою» – немов би те ж саме, а

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ РОСІЙСЬКОЇ ДУШІ

(ФРАГМЕНТИ З РОМАНУ)

Ерофеев В.В. Энциклопедия русской души. – Москва: Подкова, Деянт+, 1999

© В.Ерофеев, 1999

... У будь-якому випадку, на перших порах стовпи Росії залишались на своїх місцях.

Метаморфозі підлягав лише один займенник, затерте словечко, і все ж «ми» – Ніколай Другий російської лексики. Даремно вважають, ніби наше «ми» складається із самозначних «я». Російське «я» як елемент не життестійке і виявляється виключно в сімейній молекулі. Звідси впливає, що не «я» формує ідею «ми», а «ми» є маніфестним і словотворчим. «Ми» виплоджує неповноцінних «я», наче дрібну картоплю. Всі сили російського правопису – на боці «ми», і скільки б літературних терзань не вкладалося у розвиток «я», вони не окупляться за нестачі граматичних резервів. Візьмімо для прикладу підсвідоме микання Платонова і вперте якання Набокова, аби побачити відмінність потенціалів. На «ми» можна гавкати, як Зам'ятін, над «ми» можна хихотіти, як Олеша, але «ми» має самодержавну якість, відому під назвою «народ».

«Народ» – одне з найточніших понять російської мови. Воно припускає подвійне перенесення відповідальності: з «я» на «ми» на – рід: «ми – вони», зовнішньо-внутрішній фактор, що означає вічні пошуки не самопізнання, а самовиправдання. Слово «народ» зацементувало народ на віки.

В І К Т О Р
Є Р О Ф Е Є В

СЕРГЕЙ
АВЕРІНЦЕВ
ОБРІЙ СІМ'Я

молитва про прощення гріхів не просто відбувається перед іконами, а й адресована іконам («почитати їх со слезами» – начебто сльози були звернені до самого речового складу ікони). На це можна було б заперечити, що «Домострой» – усе ж не богословський трактат, а практичні рекомендації господареві; але в тому то й справа, що такі жанрові розмежування самою суттю «Домостроя» мовчазно відхиляються, і це набагато розючіше, аніж його «репресивна» брутальність. Ми тільки що відзначили, що на Заході куртуазний культ Дами аж ніяк не виключав для феодала можливості хазяйновито розправитися зі своєю дружиною; що ж, це були різні сторони життя, різного її виміри, грані, парадигматичні «порядки» (ordines), які співіснують один з одним. Але зате «Домострой» рішуче відкидає можливість для змальованого ним життя мати ще й інші, незгадані його виміри та грані. Те, що ми назвали онтологічним монізмом, конкретизується в однаковості соціальної перспективи; так, на відміну від аналогічних за жанром західних текстів, «Домострой» не припускає навіть станомо ліміто-

ваного адресата, він адресований не до члена стану, а до будь-якого «хазяїна», котрий має власне господарство і свій будинок, від царя до заможного селянина включно, і пропонує їм одну програму і парадигму поведінки, однакову побутову культуру. І господарство, як воно тут усвідомлене, потребує всієї людини без решти: «Домострой» характерним чином вважає, що і на дозвіллі, у гостях, не повинно бути інших розмов, принаймні для жінки, як усе на ті ж господарські теми про те, «как порядню ведут, и как дом строят, и как дети и служок учат [як господарство провадять, і як дім утримують, і як дітей і слуг учать]». Нагадую, що сам заголовок «Домострой», словотворча калька грецького Οἰκονομικόν, виражає орієнтацію на господарство і жорстку, не поблажливу хазяйновитість як вищу цінність і міру всіх речей. Хто залишається поза парадигмою, крім соціально невільної людини, холопа чи жебрака? Ченцеві, ясна річ, не підійдуть у дослівному сенсі рекомендації «Домостроя» щодо подружнього життя, – але перемога «Йосифлянського» напрямку над «нестяжательским» у російському

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Незважаючи на різницю між прошарками, поколіннями, статями і областями, росіяни – союз нащадків, битих батогами. Росіяни – діти катувань. Там, де особливості особистого життя процвітають за рахунок суспільного, народ – метафора, чи взагалі неіснуюче слово. В цій країні воно передає суть несправедливих вчинків.

Спочатку я ніяковів і почувався винним. Перед тим же народом. Та сплутавши самоврядування із самоуправством, росіяни перетворились у злиплий клубок, що котиться, крутиться, вертиться, не в змозі зупинитись, вниз по похилій площині, вивергаючи прокльони, гасла, гімни, частівки, охи та інший національний патос. Прокинувшись, усвідомив народ у загальній солянці за загальним настроєм, який він у собі квасить. Доходяги, інтелігенція, фаталістичні поклики – все зрівнялось.

Я вимкнув телевізор. Я перестав вболівати за командою.

МЕТА

Я – мета. Жива, тепла грудка, пригнувшись біжить полем. У мене стріляють всі, кому завгодно. В мене брудне, спітніле обличчя, брудний одяг, порване взуття, кров

під нігтями. Мабуть, безумний вигляд. Немає ні часу, ні сил думати про себе. Я біжу. Без будь-якої надії на успіх.

Якось, розглядаючи революційні фотографії в красивому англійському альбомі, я вплимав себе на думці, що кожен, хто зафіксований на них, ось-ось стане метою. Волзькі бородані з очима раків, виряджені купчихи з чорнявим блюдолизом-прикажчиком під замоскворіцьким подолом, імператор на пні, батько Набокова зі сторопілим, як у всіх лібералів, чолом, чотири тенісистки із яйцеподібними ракетками у своєму харківському маєтку, офіцери, котрі обговорюють на дозвіллі «Русское слово», хуторянські відморозки, котрі зазирають в об'єктив, – усіх взпас зібрано для страждань і, незважаючи на їхню погідність, страждання уже проглядає на їхніх обличчях. Ба більше, готовність до страждань. Не опір, а піонерський салют. Готовність до принижень. До мученицької смерті.

Я відчув дивну тривогу. Таке прочитання фотографій було би зрозумілим, якщо мати на увазі відомість про майбутнє, та я не міг відмовитись від думки, що майбутнє страждання наявне у співвітчизників об'єктивно, ким би вони не були, незалежно від міри злоби, любові і поглядів, незалежно від мене.

чернецтві, майже напередодні упорядкування «Домостроя», сприяла тому, щоб і чернецтво перейняло хазайновито-домостроївські риси.

Взагалі кажучи, можна посперечатися, де більше авторитаризму, сприйнятого як самозрозуміла норма: у старій європейській чи старій російській традиції. Але російській традиції залишалося далеким одне дуже характерне явище західної старовини: авторитарний плюралізм, як він знайшов вираз хоча б у різноманітті «орденів» католицького чернецтва, але насамперед у становій організації суспільства; нагадаю, що «стани» і «ордени» позначаються латиною одним і тим плюралісом «ordines». Коли Пресвята Інквізиція, вкрай знервована в XVI сторіччі успіхами Реформації, зажадала відповіді у великого Тінторетто щодо ігор, які він дозволяв собі із сакральними сюжетами, художник зовсім не став говорити, скажімо, про свободу індивідуальної творчості, але і не виказав ніякої готовності визнати себе винним, – він посилався на прецеденти, які виправдують його усередині ordo, його художницького стану і цеху його поведінку.

Інквізиція, загалом, відступила. Цілком очевидно, наскільки західна модель авторитарного плюралізму сприяла сім'ї – ще одному ordo: якщо вже існує упевнена, сама собою зрозуміла звичка до розмежування областей дії навіть найжорсткіших авторитетів, найнепорушніших зобов'язань – адже кожна людина є підданим свого володаря, сином своєї Церкви, членом своєї гільдії і т.п. і т.д., – то очевидна реальність такого ordo sui generis, як сім'я, авторитарна, але усередині себе до певної міри суверенна, яку коригують інші авторитети, але й її вона у свою чергу коригує. Навпаки, у російських обставинах межа між юрисдикційними сферами різноманітних авторитетів і цінностей, якщо й не запобігала можливості колізій і конфліктів, то принаймні вводила їх у певні русла, значно менш окреслені. Готовність має відмовитися від свободи, яка надто часто спостерігається у російській історії, обумовлена, схоже, дискомфортом через наявність напливаючих один на одного та налаштованих на виключність кодів поведінки, співвідношення між якими не структуровані або недостатньо структурова-

На обличчя лягла набагато сильніша тінь жертви, аніж тінь смерті, природна для будь-якої фотографії. Я подумав: завіса починає відкриватись. В Росії існує особлива додача до звичайної смертності, і навіть у безвинному альбомі російські обличчя прекрасні тією виразністю, яку забезпечує лише насильницьке прощання із життям. Їхня прозорість, блідість, як відблиск посмертної маски смиренного перебування в домовині з розстріляним лицем, красиво контрастує із самовпевненістю заїжджих фізіономій. А в кращих жалісливих портретах, як у Крамського, наявне любування нещастям.

Майбутнє було закладене, розгадане й представлене, тільки потрібно було його дочекатись. Та саме тому, що воно в росіян існувало, воно й могло бути можливим. Все зійшлося.

Осиковий вітер. Бути росіянином – означає бути метою. Жертвоність жертв – також функція у світі, де ми звільнені від інших обов'язків, які виконуємо аби як, поспіхом, мимохідь. Бувають рідкісні періоди, коли росіяни забувають про свій стражденний стан і починають наслідувати інші народи в їхніх творчих починаннях, щось будувати, до чогось прагнути. Щоразу це плачевно зривається

ся. Російське життя покликане відвертати людей від життя. Опір російській млявій розумом матері лише підкреслює її значимість. Росія повинна бути собою так само, як Екклезіаст – Екклезіастом, тобто однією складовою біблійних книг.

Інша справа, що свій чистий досвід, християнський за зовнішніми ознаками, Росія хотіла передати іншим країнам, з іншим призначенням, а тому довго і даремно їх мучила.

За сучасних умов Росія виглядає пропашою, в програті щодо іншого світу, де активне начало виявляється в органічний спосіб. Однак Росію створено для молитов, туги й нещастя. Росія – це вид країни, яка продукує людське нещастя. Історично складено всі умови для того, щоб країна безперервно була нещасною. Російська влада чітко впорається зі своїми завданнями, якої б орієнтації вона не дотримувалась. Росія успішно розробляє утопічні конструкції, наперед нездійсненні, розвиток яких вимагає численних жертв. Більшого годі й чекати навіть від такої великої країни.

І як і про кожну країну, про Росію слід судити за її внутрішніми ресурсами і фінальним результатом. Нехай результат, з точки зору Заходу, виглядає негативним. Нехай він і з погляду Сходу теж видається дивним. Та в Росії є справ-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

СЕРГЕЙ
АВЕРІНЦЕВ
ОБРІЙ СІМ'І

ні і кожний із який претендує на те, щоб бути єдиним. Достатньо пригадати петровські реформи, які розділили російське суспільство на два мікросоціуми – бородатих і голених: над селянами, купцями а особливо духовенством, над росіянами, котрі залишалися у світі «Домостроя», зберігала свою чинність старомосковська церковна заборона голити бороду, але дворянам, навпаки, було наказано – не дозволено, а власне беззастережно наказано царським указом – бути голеними, і це був анти-Домострой (як відомо, ще перші слов'янофіли через півтора сторіччя після петровських заборон мали невеличкі проблеми з місцевою владою через своє рішення носити бороди, – інша річ, що тут уже часи змінювалися швидко).

Дворянське сприйняття сім'ї, як воно виразилося в таких літературних пам'ятниках, як «Дитячі роки Багрова-онука», трилогія раннього Льва Толстого і безлічі менше знаменитих, репрезентує важливий для історії російської культури феномен, становлення якого відбувалося завдяки відштовхуванню, не завжди послідовному, але всеохопному, від до-

мостроївської норми. Садивно-сімейна атмосфера минулого сторіччя стала одним із найважливіших культурних чинників. Коли ми придивляємося до згаданих літературних і мемуарних свідчень, ми помічаємо, що особливістю перших вражень дворянина була певна релятивізація ролі батьків. У плані емпіричному дворянське дитя було значною мірою поглинуте спілкуванням із нянею, із домашніми вчителями, із слугами, а також – при дворянському культі роду – із дядями, тітками, кузенами, кузинами й іншими родичами; у плані аксіологічному почуття гідності роду релятивізувало питання про особисту гідність батьків. Ситуація, коли невдачливий, скомпрометований батько просто витіснявся зі справи виховання підростаючої дитини, добре відома хоча б на прикладі Лермонтова (котрий оплакував це у вірші, що починається виразними словами: «Жахлива доля батька й сина...»).

Різничинське сприйняття сім'ї різко відмінне від дворянського. Для нього усе загострене на питанні про те, чи достатньо порядні люди – батьки. При всіх негативних аспектах сприйняття Мандельшта-

жня нездатність до так званого нормального життя. На кожного царя є свій Распутін. Росія продемонструвала крайнощі людської натури, руйнуючи уявлення про золоту середину. Вона показала марність людської свободи. Її не можна не поважати за вірність самій собі.

Основним стилем письменників, котрі писали і пишуть про Росію, залишається співчутлива слізливість. Помилка і західників, і слов'янофілів полягає в тому, що вони бажують Росії щастя. Славні діячі часів Чадаєва, очевидно, помилилися у своєму корінному хвилюванні з приводу безвихідного становища рідної країни. Страх перед страхом, острах насолодитись його глибиною властива більшості російської інтелігенції. Вічна й безпорадна ідея витягнути Росію за волосся всупереч її волі кочує з книги в книгу і стає, у кожному разі, надокучливою.

Подавай їм усім щасливу Росію з короваями, куличами і баликом. Їх не влаштує кілька в томаті. Принаймні, кілька – не їхній ідеал.

Росія, безперечно, небезпечна країна. Та тут варто погодитись із Ніцше, котрий закликав «жити небезпечно». Проблиск певної національної свідомості, суміші батога й солодкавої святенності бачиться мені в пізнього Гоголя,

та навіть у нього не вистало сил довести думку до кінця. Зрадники й деякі іноземці щиро намагались представити Росію країною зла й нещастя, але робили це лише з політичних чи туристичних міркувань і тому залишались недостатньо послідовними. Ми щоразу сахаємося від нових доказів того, що тут кожен – мета. Однак приходять час, коли країна рухомих мішеней виявляється неконкурентноспроможною, і загальна праця, побудована на страху й жертвованості, не витримує, врешті, комп'ютерних перевантажень.

Продовжуючи в тому ж дусі, «легоподібна» Росія, найімовірніше, зникне з лиця Землі. Як давня Еллада, де грецькі боги перетворились у повчальні іграшки. У нас із Грецією є навіть симетрія не надто святого духу. Греція згоріла від релігійного формалізму, Росія горить від формальної релігійності.

В економії людського духу втрата Росії буде непоправною, не менше, але й не більше того.

ЩЕ ПРО РОСІЙСЬКУ СВИНЮ

Треба оспівати російську свиню. Народ – нерозмиттене поняття. Нерозгальмоване. Близько 75% населення

мом у «Шумі часу» свого батька, ясно, що особистість батька для нього важливіше, аніж для дворянських авторів їхні батьки.

Совецький період був загалом дуже руйнівним для реальності сім'ї. Порівняно не так важливий контраст між ранньобільшовицькою грою в «розкріпачення» і сталінською грою у відновлення ідеалу «міцної» сім'я. Зрозуміло, та й інша гра мала місце; не можна погодитися з лауреатом Пулітцерівської премії американським журналістом Гедріком Смітом, автором відомої книги «The Russians» (1976), коли він, не зовсім зрозумівши жанрову приналежність цитованого ним ленінського висловлювання, оцінює всю атмосферу 20-х років як «вікторіанську», – йому ніхто не розповідав про акції «Геть сором» і тому подібне. Очевидно, тоталітаризмові властивий рух від загравання із скасуванням табу до їхньої жорсткості: можна порівняти шлях, пройдений націонал-соціалізмом від мрій про «чоловічі союзи» та одностатеву любов героїчних спартанців, – мрій, ледь відчутних ще у Альфреда Розенберга і, здається, доволі важливих для пов-

сякденності SA – до репресій проти гомосексуалістів. Але важливо, що сенс тієї й іншої тактики – той сам: прагнення тоталітаризму витіснити усі людські стосунки і підмінити їх собою. І ранній совецький лад, і ранній націонал-соціалізм мали виразні риси «молодіжної культури», і при всьому розходженні між Wandervogel [1], колись розпущеної гітлерівцями, і SA, люди шукали в них задоволення тієї ж потреби в утопії.

Я процитую того ж Гедріка Сміта, який наводить слова якоїсь письменниці: «Совецькі жінки втягнуті у виробництво і викинуті з відтворення».

Не треба забувати те, що часто забувається: ціла низка побутових навичок, згодом енергійно засвоєних совецьким офіціозом, на певний, іноді дуже короткий, час підпадав осудові нової ідеології. Перш ніж легітимувати настільки важливе для сім'ї свято навколо ялинки на межі двох років, перш ніж ввести новорічну – ясна річ, не різдвяну – ялинку навіть у Кремль, «новий побут» пройшов через осуд ялинки взагалі як «міщанства». Цей символ суверенності сім'ї був у 20-і роки таким же підозрі-

Росії складає народ. Народ володіє своїми особливими способами повідомлення. Він чіпляється між собою за колючки і корені. У нього електричний лічильник дзичить біля дверей. Він готує їжу на двох газових плитах. Він живиться уявленнями жахів. У всьому він бачить змову. Проти себе. Народ інколи ставить питання. Чує те, що хоче почути.

Можна вийти з народу. До кісточок. До колін. До пояса.

Прислів'я не допоможуть. Частівками не відкупишся. Подразників багато. Народ сам по собі не виживе. Народ потребує поводиря. Царизм та комунізм об'єдналися у потязі до народного елемента. Одні ходили в народ, інші з нього виходили. У народ ходили як по гриби. Народність – це така грибниця.

Наш народ, на відміну від французького, не рознародився. Та є, наприклад, мексиканський. Російський народ чимось уразливо не унікальний. Він схожий на інші архаїчні народи Азії, Латинської Америки, Африки своєю близькістю до тваринного світу.

СХИЛЬНІСТЬ ДО БЕЗЧЕСТЯ

Безчестя нагадує одеколон «Свіжість». Тому, хто не злюбив цей запах ще за юних літ, нічого робити в цій країні.

Безчинство – широке тлумачення можливостей. До цього слід підійти по-філософськи. Честь руйнує щось дуже суттєве в людині. Наприклад, чинить замах на непередбачуваність. А передбачувана людина – не російська це справа.

У Росії немає жодної чесною людини. Ось на чім слід будувати спільне життя. Це основа колгоспу. Але це й основа поеми. Росію складають покірні люди, здатні на усе. У цій країні повинно відбутись повне примирення з дійсністю.

Навіть нетерплячий Белінський це одного разу зрозумів.

ЗАНЕПАД РОСІЇ

Дім збудовано – господар помер. На Заході будинки побудовані. А ми – бездомні – ходимо живісінькі. Фундаменталізм – агонія світових релігій. Що далі? Росіяни завжди вважали, що кінець Заходу неминучий. Вони, здається, прорахувались. Замість Заходу згсає Росія. Щоправ-

лим, як, скажемо, «Gaudeamus», символ університетської суверенності [2]. Потім усе це «відроджувалося» згори. Але питання не можна звести до ексцесів ранньобільшовицького експериментаторства, як і до контрастів між ним і сталіністським реставраторством. Між «лівацькими» ексцесами і пізнішими реставраціями є не тільки контраст, але і змістовний зв'язок у процесі скасування суверенітету сім'ї. Ялинка перестає бути чимось, що зберігається в сім'ї без озирання на зовнішні щодо сім'ї інстанції: її відбирають, а відтак дарують згори; не відібравши, неможливо було б подарувати. Усе, що просто так, саме собою, не питаючи ідеології, існує в сім'ї, є «міщанством». Суперечки про межі «міщанства», такі помітні в совєцьких пісеньках передвоєнної пори, – чи міщанство резеда, краватка тощо – важливі, зрештою, не тим, у який бік вони вирішуються, а тим, що будь-яке рішення відмінняє суверенітет життєвої даности. Сім'я, члени якої можуть при нагоді скаржитися один на одного в партком, – уже не зовсім сім'я, це щось інше. Як говорилося в одному жартівливому вірші пізньосо-

вєцької доби: «...Живет, мол, гражданин такой, / Что не живет с своей женой, / А жить ему или не жить, / Должна общественность решить. / Нам убеждения велят / Повсюду вывесить плакат, / Плакат с протянутой рукой: / "А ты живешь с своей женой [Живе, молвяв, громадянин такий, / Що не живе зі своєю дружиною, / А жити йому або не жити, / Повинна вирішити громадськість. / Нам переконання велять / Всюди вивісити плакат, / Плакат із простягнутою рукою: / «А ти живеш із своєю дружиною?»]».

Тим важливішою ставала в ці роки сім'я для тих, кому вона служила загороджувальною стіною проти життя, «як у всіх». Але про це я не можу говорити в тоні об'єктивованого аналізу, а лише в тоні особистого визнання, не зовсім підходяго для цієї доповіді.

Сьогодніна, не кажучи вже про майбутнє, виходить за межі моєї теми і потребує таких обґрунтованих і збалансованих міркувань, які аж ніяк не могли б навіть коротко укластися в рамки придбаного до цілого епілогу.

Переклав з російської Андрій Павлишин

211

СЕРГЕЙ
АВЕРИНЦЕВ
ОБРИЙ СІМ'Я

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

да, після революції також думали, що Росія завалилась. Але в тім безумстві була енергія. Маячний ентузіазм. Росіянин наливається утопією, наче гноєм. Потім він лускає. Всі йдуть в ногу, ми крокуємо – лівою. І це переповнює нас законною гордістю. Ми хочемо навчити усіх ходити не в ногу.

Росіяни не знають, що таке «норма». Вони бачать, що інші живуть по-іншому, але в самих так не виходить. Йдуть роки – не виходить. У німців вийшло, в японців вийшло. Тут не треба. І всі цьому не те що радіють, але особливо не непокояться. Ну, подумаеш. Що трапиться з Росією, якщо вона згасне? Що робити з цим великим трупом, що розкладається?

Присипати гашеним вапном.

ОПИС НАЦІЇ

Росіянин складається з «нічого», яке включає в себе «все». Росіянин вважає, що йому нічого не належить. Росіянин вважає, що йому належить весь світ. При зовнішній м'якості і співчутності Росії, при її бабському обличчі, любові до кефіру, в цій країні живе населення зі страшним апетитом. Вчора – все, сьогодні – нічого, на завтра –

знов усе. Якщо окультурити і грамотно розкрутити цей стиль «усе – нічого – все», можна стати модною країною, щось на зразок Непалу.

ІСТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ФУТБОЛУ

Петро Перший повів м'яча в Європу, вдарив, схибив – розбив вікно.

Збірна команда мужиків із бородами погнала м'яча в Азію.

Задерши спідниці, Єкатерина Велика перейняла ініціативу.

Павло відібрав м'яча і погнав його в бік азіатських воріт.

Александр Перший, заволодівши м'ячем, відправив його в бік Європи.

Ніколай Перший погнав його в бік Азії.

Його син, Александр Другий, відбив його далеко в бік Європи.

Александр Третій відфутболив м'яча в Азію.

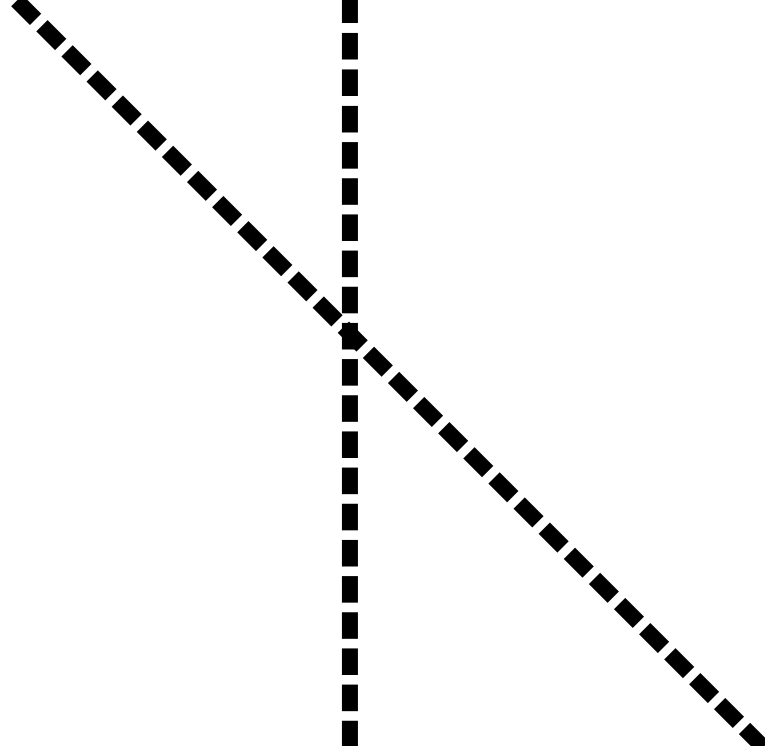
Ніколай Другий побіг підтопцем у західному напрямку.

Ленін повів м'яча в керунку Азії.

Сталін, з подачі Леніна, забив гола.

[1] «Перелітний Птах» – німецька молодіжна організація початку століття, яка культивувала практику піших туристських походів (і, здається, багато в цьому відношенні досягнула); панівним настроєм була постромантична утопія, що почасти нагадувала раннього Гессе.

[2] Про таке ставлення до старої латинської пісні я почув від моєї матері, котра закінчила гімназію в самому 1917-у році, отож її студентська пора припала на першу половину 20-х років.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Рахунок став 100:0.

Хрущов почав з центра поля і, сам не знаючи чому, погнав м'яча в Європу.

Брежнев послав його в Азію.

Горбачов грав на Європейській стороні поля.

Єльцин продовжив його гру, та в другому таймі розгубився. Стоїть і не знає – куди бити.

Пролунав свисток. Закінчився *упущений* вік.

ВІДОКРЕМЛЕННЯ РОСІЯН ВІД РОСІЇ

Можна домовитись із черепахою, але спробуй домовись з її панциром. Те ж саме і з Росією. Росія радикальніша від росіян. Витвір сильніший від творців. З росіянами сяк-так ще можна мати справу; з Росією ніколи не домовишся.

Занадто багато лайна в неї злило.

Розуміючи, що відбувається щось не те, але не вміючи сказати, росіяни вигадали собі батьківщину і повірили в неї. Одні називають її так, інші – інакше.

Треба відокремити росіян від Росії. Росія гівністіша, ніж росіяни.

ЯК ПОВОДИТИСЬ ІЗ РОСІЯНАМИ

Протигаз – і вперед. Росіяни не терплять хорошого до себе ставлення. Від цього вони розкладаються, як ковбаса на сонці. Все життя шкодять самі собі. Не турбуються про здоров'я, розвалюють сім'ю. Вони живуть в поганих умовах і приживаються. Важко собі уявити, чого тільки не витерплять росіяни. В них можна все відібрати. Вони невибагливі. Їх можна змусити вмитись піском. Тим не менше, росіяни страшенно заздрісні. Якщо одних будуть перед смертю катувати, а інших просто присудять до розстрілу, то перші будуть обурено кричати. Що іншим пощастило. І виявиться, що вони мають рацію.

ТИПИ РОСІЯН

Толстой, описуючи солдатів, казав, що основний російський тип – покірний людина. Я гадаю, що росіянин – це той, до кого не прилипає виховання. Він лише робить вигляд вихованої людини. Про виховання в Росії ніхто не турбується. Є лише один тип росіян – невиховані люди. Селяни, робітники, інтелігенція, уряд – усі невиховані. А *елегантний* росіянин – це взагалі анекдот.

Переклала Леся Огнищанка

А Н Д Р Е Й

© А.Екадумаў, 1999
Arche. - №1. - 1999

Є К А Д У М А В

БЕЗПРИТУЛЬНА НАЦІЯ З ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОМУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

БІЛОРУСЬ: КРАЇНА-СОН ВНУТРІШНІ РЕЦЕНЗІЇ

І Г О Р

© І.Балинський, 2000

БАЛИНСЬКИЙ

На початку 20-х років Ігнат Абдзіралович відзначив особливе розташування Білорусі у просторі російсько-європейського культурного діалогу – територія власне на межі православ'я і католицизму. Країна поміж. Поміж світоглядями, поміж культурними материками. Історія Білорусі визначалася її розміщенням. Після всіх загарбань та переподілів культуру білорусів, яка вмістилася на прикордонній території Росія – Європа, сусіди не розглядали як щось самостійне. Їй надавали статус культури-сателіта – або східної православної, або західної католицької культури, залежно від етнонаціональної належності пануючих прошарків. Оцінка свого етнокультурного простору як сателітного, неповноцінного без прив'язки до якого-небудь іншого етнічного масиву, на жаль, характерна зараз і для самих білорусів. Вона виявляється і у закликах вести Білорусь до Європи, і в гаслах єднання білорусів з братніми слов'янськими народами. Під братніми, в першу чергу, мають на увазі тих слов'ян, які від нас далі на схід. Білорусам неначе пропонують

(або, якщо завгодно, нав'язують) вибір – якими слов'янами нам бути: східними чи західними. Грубо кажучи: в Московію чи в Польщу? Білоруське суспільство, гранично маргінальне, в обох випадках повинно кудись іти. І там, і там – шлях у пошуках землі обітваної. І попри це шлях на схід зображається як повернення на цю саме землю, у хащі розвинутого соціалізму, дорога назад у мітологізоване до стану золотого віку Минуле. І навпаки, шлях на Захід – гайвей у Майбутнє, також золоте. У цих двох протилежних напрямках білоруське суспільство одночасно намагається вести місцеві політичні та культурні угруповання.

Заклики рухатися кудись навіюють думки про кочовий народ. У духовному сенсі білоруси – безпритульна нація. Свого дому-культури, спільного для всіх, хто проживає на цій землі, білоруси не мають. Адже цей дім був багаторазово зруйнований та покинутий. І тепер на його місці – певне тимчасове житло. Будиночок на колесах. Після усіх загарбань, поділів і режимів у Білорусі – етнокультурна дисоціація. Недарма часто вживаний для неї образ – болото. Культурний прошарок надто розмитий, розріджений, щоб бути опорою Білоруського дому. Хто ж буде дім на боло-

Древні твердили, що все пізнається в порівнянні. Ситуація в Білорусі різко контрастує навіть зі складною і суперечливою українською дійсністю. Сформовані засобами масової інформації стереотипи сприйняття «білоруського феномена» не завжди дають нам можливість адекватно його оцінити. Ця спроба суб'єктивного погляду на події в Білорусі з середини країни, можливо, додасть декілька штрихів до подальшого осмислення чималого шмату явищ та подій, які в силу зрозумілих причин не дають можливості залишатись осторонь нашої уваги.

МЕЖА

Українське село Удрицьк важко назвати відомим. Лише втаємничені чи прискіпкові подорожні усвідомлюють його символічність. Саме Удрицьк є тією межею, де закінчується вже звичний для нас світ власної невлаштованості та відчаю і починається інший: світ контрастів, фантомів та інфантильних мрій – Білорусь. Митниця, зазвичай, визначає обличчя держави. Суть прикордонного контролю вимагає від його виконавців поєднання складних, як на наш час, якостей: фаховості, дипломатичного такту і, напев-

не, людяності. Зрештою, це – в ідеалі. Насправді ж, після відверто грубого запитання українського митника про зброю та наркотики і якогось маніакально-прискіпливого огляду твоїх речей хочеться сказати все: і про семигодинну затримку (через негоду) потяга, коли на залізничній станції жодна відповідальна особа не може відповісти на елементарні запитання пасажирів, і про відчуття власної незахищеності перед одвертим свавіллям митників, які розцінили дві викурені у тамбурі цигарки як злочин і забажали задля вичерпання інциденту 20 гривень (на особисті потреби), і ще про багато чого іншого. Два лаконічні запитання з білоруського боку «Куди їдете?» і «Навіщо?» децю вгамували внутрішні пристрасті. Потяг наближав

МІСТО-СОП.

Бажання порівнювати, напевне, ніколи не полишає людину. Чисті, по-совецьки симетрично сплановані вулиці міста, відсутність динаміки та й руху взагалі створюють відчуття відсутності часу на цій території. Розміреність і неквапність стають основними ознаками Мінська. Поруч із ними – щирість людей і доступність елементарних послуг: транспорту, сервісу, зрештою, самого життя. Проте,

ті? Ми проживаємо у країні, де минуле ще більш непередбачуване, ніж у Росії. Безлюдний дім буття — мертва культура. А що ж робити з незамешканим, погано пристосованим до життя-в-культурі?

Існує Європейський дім, особливий етнокультурний масив, куди неоганно було б потрапити, але щось ніяк не вдається. Нам пропонують певний гіпотетичний східнослов'янський дім, котрий існує лише у проєкті, є й російський, що розвалюється, де ремонт та руйнування відбуваються одночасно. Отож, мешкаючи у своїй етнокультурній кибитці, сучасні білоруси кочують туди-сюди на крихтінному клаптику розмитої національної ідентичности. Нікуди не потрапляють, ніде не осідають.

Як, замість того, щоб іти до Європи, імпортувати досягнення європейської культури та цивілізації до себе? Як, замість того, щоб брататися зі слов'янством, погодитися з тим, що ми й так слов'яни, і визначитися, в чому ж наша особливість серед слов'ян?

Поки що, враховуючи ступінь нашого впливу на світову культуру, слід визнати: за своїм культурним масивом сучасна Білорусь значно бідніша і за сучасну Росю, і тим більше, за країни Європи...

ТУПЦЮВАННЯ НА МІСЦІ

Слід зробити застереження. Гасла руху до Європи, однаково як і до Евразії, часто маскують ізоляціоністську позицію їхніх прихильників — часом і від них самих. У найрадикальнішому застосуванні ідеологема руху до Європи підмінюється ідеєю ізоляції від культурного і політичного впливу зі сходу, а братання слов'ян маскує ізоляцію від заходу. Ідеологема руху куди-небудь приховує ідеологему нерухомости. Точніше — нерухомого етнокультурного центру. Місцевий культурний простір при цьому не розглядається як периферія, з якої слід рухатися у напрямку центру цивілізації — європейської чи євразійської. Усвідомлено чи ні, його вважають центром, заселеною територією, плацдармом, який слід втримати за будь-яку ціну, відмежовуючи від натиску чужих культурних масивів. Ідеологема руху править за виправдання спробам груп, котрі претендують на соціальний та культурний вплив, ділити населення на провідників та послідовників, надаючи собі роль провідників. Ідеологема нерухомости свого етнокультурного центру консолідує ці групи. Оцінка своєї субкультури як центральної у культурному просторі ґрунтується на наборі критеріїв, котрі тлу-

як і вві сні, не полишає відчуття, що все це несправжнє, штучне, оманливе. Місто огортає тебе своєю простотою і доступністю, вимальовуючи навколо картини зреалізованої кимось утопії.

Уперше приходиш до тями в готелі, де ввічливий адміністратор пропонує заповнити ще одну облікову картку для... міліції. Мовляв, потрібно знати, хто і для чого до нас приїжджає. Принагідно він застерігає від надмірного захоплення оглядинами міста у вечірній час: розмова з правоохоронцями о цій порі може бути малоприємною. Після багатозначного погляду адміністратора починаєш відчувати присутність іншої реальности.

Вона й справді існує, щойно ти відважишся на відвідини найближчого супермаркету (система приватної торгівлі існує, але не надто поширена). Її першими проявами стають (як і всюди на постсовєцькому просторі) ціни на товари та вбогість вибору: не найкраща бразильська кава «тягне» на мінімальну пенсію, а в державних крамницях відчутний дефіцит молочних продуктів (і це в аграрній країні?!). Щоправда, стан задоволення крихтами зі столу, за свідченням значної частини білорусів, має свої переваги: влада частіше, ніж деінде, згадує про народ у вигляді збі-

льшення мінімальної зарплатні й розширення соціальних гарантій. І не біда, що внаслідок цього зростають ціни: імітація турботи про ближнього є доволі дієвим засобом контролю за ситуацією. Особливо, коли суспільство твердо переконане в тимчасовості негараздів і творить усім загалом унікальну економічну систему, яку необізнані називають

«БІЛОРУСЬКЕ ДИВО».

Дива розпочинаються, як і в кожній казці, наприкінці чи на початку кожного року. Гучні звіти про зростання ВВП, перевиконання планів, підвищення добробуту населення лунають звідусіль. Попереду ще чимало часу для тих, хто буде досліджувати «білоруський економічний феномен». А сьогодні невтаємничені сліпо вірять цифрам. Скептики ж продовжують нанизувати на безконечну нитку факти фальсифікацій. Ось типова ілюстрація на підтвердження думки останніх. У Білорусі ще донедавна існувало принаймні чотири паралельні валютні курси, що значною мірою формує підґрунтя для економічних зловживань: Національного банку, обмінних пунктів, «чорного» ринку та безготівковий. Різниця між першим і останнім — 100%. От і рахуйте: якщо, скажімо, холодильник був проданий за межі кра-

мачаться як ознаки культурного центру. У білоруськомовної опозиції такою обов'язковою ознакою належності до етнокультурного центру виступає вживання білоруської мови. У групи, котра панує — прихильність до стереотипів совєцької ідеології.

Для обидвох груп, котрі претендують на соціальне панування і культурну гегемонію, обидві ідеологеми, — руху до центру та нерухомого центру, накладаються одна на одну, задають стратегію експансії — ізоляції. Обидві субкультури претендують на трансляцію своїх моделей дійсності, комунікації та зовнішньої оцінки субкультури без того, щоб засвоювати тексти, в котрих зашифровані моделі, створені в інших культурах. Обидві субкультури відтворюють себе у режимі монологу, віщують, не прислуховуючись. Як правило, така позиція призводить до стагнації. Попри це, вона у нас виправдана. Білорусь — двічі периферія. Периферія європейського культурного масиву та масиву Росії. Якби це було не так, то культурний вплив Білорусі на решту світу був би непорівняно більшим, аніж зараз. Боротися за збереження монологічної культурної орієнтації у суспільстві маргіналів — напрочуд неперспективне заняття. За умов такої подібності куль-

турних стратегій політичних еліт-конкурентів Білорусь не зможе ні засвоїти передові моделі соціокультурного розвитку, ні, тим більше, продукувати їх. Перш ніж створити що-небудь передове, потрібно щось передове засвоїти. Ми ж — зовсім не лідери, а аутсайдери культурного процесу.

Виходом могла б слугувати інтегральна етнокультурна парадигма рухомого, динамічного, відкритого центру. Коли зовнішня позиція, де Білорусь виступає периферією, і внутрішня, з якої Білорусь сприймається як система відліку для оцінки процесів культури, об'єднуються в одну. Цій моделі більше відповідає формула не «Білорусь до Європи», а «Європу до Білорусі». І власне тут необхідно більш детально зупинитися на особливому становищі Білорусі в діалозі Схід—Захід. Між іншим, на це становище вказав Ю.Лотман, аналізуючи розвиток російської культури з точки зору типології.

БІЛОРУСЬ ЯК НЕ—РОСІЯ

Як зауважує Ю.Лотман, кожна культуру, обмежену виключно національними рамками, можна розглядати в її розвитку тільки на короткому історичному

217

АНДРЕЙ
ЄКАДУМОВ
БЕЗПРИТУЛЬНА
НАЦІЯ З
ЄВРОПЕЙСЬКОГО
ДОМУ

іни, то це дає підстави записати у звіті, що продано... два холодильники. Звідси і зростання ВВП, і перевиконання планів. Ця фактично віртуальна економіка стала витвором не стільки совєцької командно-адміністративної системи (хоча з неї було перейнято «усе краще»), скільки однієї людини, котру народ звик іменувати не інакше, як

«БАЦЬКА».

До портрета Президента Білорусі Аляксандра Лукашенкі важко додати щось нове. Можна змінювати акценти чи штрихи, однак на сьогодні його особа залишається культовою для цієї країни. Всі вже звикли до таких Президентових дивацтв, як побудова хокейних стадіонів, після чого рахунки комерційних банків зменшуються на 100 мільйонів американських доларів, чи телевізійних порад як облаштувати індивідуальні присадибні ділянки. Екстравагантність поведінки Президента стала вислідом усвідомлення ним власної уседозволеності. Фактично А.Лукашенка уособлює всю державу, владу, народ і, що найстрашніше, закон. Радше те, що від нього залишилось. Це й дає йому можливість створювати паралельні світи: свій та загалу, який поки що не здатен усвідомити повноти слова

НАЦІЯ.

Писати про білорусів як націю, усвідомлюючи своє галицьке походження, — справа невдячна. Спокусу повчати здолати неймовірно важко. Тим паче, що й самим не до пихи. Тому чесніше буде просто узагальнити побачене і почуте у такий собі типовий для більшості населення монолог:

«Назагал, підстав для нарікань немає. Вистачить подивитися на події в Росії (до речі, за такі настрої в державі А.Лукашенка повинен дякувати насамперед російському телебаченню, яке постійно драматизує ситуацію в Росії, свідомо чи несвідомо призводячи до популяризації білоруського режиму — *І.Б.*): повсюди голодні шахтарі, довготривала невиплата зарплатні, війна у Чечні, вибухи, трагедії тощо. На відміну від сусідів у Білорусі таких проблем не існує. Заробіток виплачують вчасно, соціальні гарантії виконують. Щодо загального життєвого рівня, то усі проблеми спричинили місцеві бюрократи та чиновники. Саме вони обманюють народ, саме з ними бореться Президент. Кожен відвойований ним крок обертається для людей збільшенням зарплатні та іншими соціальними благами. Всі усвідомлюють, що до повної перемоги ще далеко, але ж треба

проміжку. Протиставлення зовнішніх та внутрішніх чинників її розвитку – уможлядне абстрагування, котре необхідне для дослідження. Кожна культура в межах тривалого історичного проміжку – елемент більш об'ємної культурної системи, учасник діалогу культур, обміну моделями кодування реальності. У цьому діалозі виділяються центр і периферія. Центр передає на периферію свої тексти, периферія засвоює. Потім, опанувавши програми породження текстів, семіотичних моделей реальності, периферія починає виробляти свої власні. І нарешті, настає ситуація семіотичного вибуху – зворотній потік текстів перевищує вихідний. Передавач та приймач міняються місцями. Власне на стадії переходу від прийому до передачі зростає самосвідомість носіїв культури периферії. Усвідомлення своєї унікальності розвивається в міру інтеграції культури у ширше культурне оточення.

Діалог і самоусвідомлення, самоосмислення – дві сторони одного процесу. До того ж, найбільш віддалені у минуле діалоги культур особливо значимі для їх розвитку. Вони неначе задають моделі наступних культурних контактів. До чого ж тут «Європу до Білорусі»? До того, що діалог східних слов'ян із германо-романсь-

кими культурними масивами найінтенсивніше відбувався на заході їхнього етнокультурного регіону. І якщо ми виділимо певні особливості того, як відбувався цей діалог на території сучасної Білорусі, то зможемо визначитися зі своєю етнокультурною ідентичністю, знайти основи для консолідації білоруського етносу, котрі виходять за межі практики вживання білоруської мови.

То в чому ж особливості діалогу білоруської гілки східних слов'ян з германо-романським світом? Оскільки ми не маємо власних історико-культурних моделей, варто звернутися до роботи Ю.М.Лотмана «Проблема візантійського впливу на російську культуру з точки зору типології». В процесі розгляду дії вищеназваного типологічного механізму культурного діалогу Ю.М.Лотман зафіксував специфіку втілення цієї типологічної схеми у російсько-європейському діалозі. У XII столітті Київська Русь виходила на третю стадію культурного діалогу із Заходом і була готова транслювати власні тексти у германо-романський культурний простір, але татаро-монгольські навали зруйнували структуру культурного діалогу. Відтак, у XIV-XV столітті вже Московська Русь була готова транслювати свої тексти на Захід, але культурний простір східного хрис-

розуміти: А.Лукашенка – один, а їх – багато». Додайте до повного розуміння ситуації дивне для багатьох поняття

ОПОЗИЦІЯ.

Суть існуючого в Білорусі протистояння між режимом А.Лукашенкі та нечисленними, порівняно із загалом, опозиційними групами доволі цікава. Найслабшим місцем є громадська настанова щодо природи опозиції в Білорусі. Більшість переконана, що спротив владі виник не внаслідок усвідомлення необхідності змінити ситуацію на краще, а як болісна реакція на втрачені посади в оточенні Президента. І справді, білоруська опозиція набула сумного досвіду співпраці з А.Лукашенкою, намагаючись скерувати його своєю волею в демократичне русло. Проте, воля Президента виявилася міцнішою: не вони його формували, а він їх підпорядковував.

Зрештою, як і весь народ. Незгодні були усунуті чи пішли самі. Ще й заробили в суспільстві погану славу розкрадців державної власності. Звідси і ставлення до опозиції: буцім їхнім єдиним прагненням є повернення влади задля власної вигоди. З такою народною логікою дискутувати практично неможливо.

Лукашенка чітко усвідомлює власні слабкі місця. Створивши у країні атмосферу всенародного обожнювання своєї персони, він крок за кроком удосконалює механізми тотального контролю за інакодумцями. Чисельність каральних органів, довільне трактування закону, демагогія і маніпулювання суспільною свідомістю витворили паралельні світи білоруського буття. Альтернативних політичних лідерів, котрі висловлюють невдоволення режимом, позбавляють свободи: Винникова пропала безвісти, на Чигирі сфабриковано кримінальну справу, Позняк в еміграції тощо. Інші не мають елементарних можливостей вижити, втративши змогу офіційно працевлаштуватися. Їхні прізвища занесені до так званих «чорних списків», і кожен роботодавець відмовляє, боячись переслідувань.

За такої ситуації надзвичайно складно самоорганізуватися та розпочати активні дії. Можливо, опозиція несе на собі відбиток жорстокої реальності, яка межує з відчаєм. Напевне, саме це й пояснює природу та спрямованість її активності: політичний романтизм, що межує із політичним самогубством. Саме так можна охарактеризувати минулорічні спроби провести неофіційні Президентські вибори, де кандидатами фігурували Чигир і Позняк. Чи є така

АНДРЕЙ
ЕКАДУМОВ
БЕЗПРИТУЛЬНА
НАЦІЯ З
ЄВРОПЕЙСЬКОГО
ДОМУ

тиянства був знову зруйнований внаслідок взяття Константинополя турками. На довершення цих катастроф концепція «Москви – Третього Риму», наступниці Візантії, задала російській культурі монологічну орієнтацію. Власне з подоланням цієї орієнтації пов'язана модернізація та стабілізація сучасної Росії. Монологічна орієнтація культури формує особливий тип цивілізації, так звану стагнуючу цивілізацію, за визначенням російського дослідника Н.С.Розова. Стагнуюча цивілізація підтримує відносну стабільність соціальної системи за рахунок гіпертрофованого апарату соціального насильства. Врешті-решт стагнація замінюється революційним зламом. Розвиток суспільства відбувається у формі змінного чергування періодів застою та катастроф. Таким розламом-катастрофою були реформи Петра Першого. Діалог Росії із Заходом поновився – знову з першої фази. І вже у XIX столітті російська культура, перш за все через літературу, стала чинити значний вплив на культуру Заходу. І тепер, відштовхуючись від цієї моделі історико-культурного розвитку Росії, гляньмо, що відбувалося у нас.

Етнокультурні масиви, котрі займали територію сучасної Білорусі, уникнули такого кардинального

руйнування простору культурного діалогу із католицьким Заходом. В історичній ретроспективі, з часу татаро-монгольської навали і до занепаду Речі Посполитої, Білорусь – прецедент продовження діалогу східнослов'янської культури із культурними масивами Заходу. Полігон щільної взаємодії не двох могутніх традицій: язичницької та християно-візантійської, а п'яти: язичницької, православної, католицької, протестантської та юдейської. Як інтегральна частина Великого Князівства Литовського частина східнослов'янського етнічного масиву уникнула двох перебоїв у крос-культурній комунікації із Заходом, котрі відбулися один за одним і на які вказує Ю.М.Лотман щодо Київської, а відтак Московської Русі. Апеляції до періоду розквіту Великого Князівства Литовського, як правило, використовуються при обґрунтуванні самотності та самостійності культури білоруського етносу, його історії. Образ Великого Князівства, а особливо – озброєного протистояння натиску як із Заходу, так і зі Сходу, – приклад-контраргумент проти твердження щодо столітнього, споконвічного братства східних слов'ян. Однак не менший інтерес становлять, мабуть, не стільки навіть епохальні епізоди його історії, на-

акція можливістю показати Білорусі та світові існування демократичної альтернативи – невідомо, однак перспектива потрапити за ґрати з кожним днем дедалі очевидніша. Чи варта ця гра ризику – покаже час. Принаймні, люди, котрі її влаштували, вірять: сьогодні вони творять для своєї країни

МАЙБУТНЄ.

Про перспективи подальшого розвитку Білорусі можна дискутувати до безконечности. Незнання реальної ситуації лише посилює поляриність думок. Хтось буде наполягати на історичній обумовленості режиму Лукашенкі з огляду на перехідність суспільного устрою практично в усіх постсовєцьких країнах. Інші апелюватимуть до західних демократій, вказуючи на парадоксальність такого політичного устрою на межі тисячоліть. Однак жодна з позицій поки що не здатна вирішити найважливішого білоруського парадоксу: саме Лукашенка на сьогодні є гарантом білоруської державности (у тому вигляді, в якому він її створив). Допоки Президент Білорусі не отримає бодай найменшого шансу втілити свої божевільні мрії посісти найвищу посаду у відновленому білорусько-російському сою-

зі, він залишатиметься повновладним господарем «цієї своєї» країни. Роль лише російського губернатора його не влаштує. Тим паче, що, за останніми опитуваннями населення, яке проводили незалежні від влади організації, понад 60% білорусів підтримують політику А.Лукашенкі. Здебільшого, це населення віком більше від 35 років: практично вся країна. Лише в частини молоді (27% вікової групи від 16-ти до 28 років) Президент не викликає позитивних емоцій. Це надто мала соціальна група, зважаючи на загальносуспільні настрої політичної фрустрації та аутсайдерства.

Народ, якого влаштує власний стан тотальної залежности та зубожілості, стає руйнівником свого майбутнього. Чи настане воно для Білорусі і яким буде, прогнозувати важко. Перефразовуючи мінського філософа Ігоря Бабкова, Білорусь – це країна-сон, іноді летаргійний, інколи жакливий, де все напівреальне, усе – знак і все – мрія про щось інше.

Можливо, цій країні бракує такої собі маленької Галичини, але це вже зовсім інша історія.

приклад, та ж битва під Оршею (але яким чомусь відводять ключову роль у формуванні нової білоруської ідентичності), а побут, форми соціальної організації, котрі панували на території Білорусі. Досить звернути увагу читача на ті риси європейської цивілізації та культури, що були присутні тут до імперської експансії зі сходу. Вже навіть наявність Магдебурзького права на території ВКЛ дозволяє зробити ряд далекосяжних висновків.

ТРАНЗИТНА КУЛЬТУРА

За умов співставлення домінуючих моделей культурної організації: російської (після становлення ідеології Москви як Третього Риму) і західної, європейської, російську характеризують як бінарну, європейську — тетрарну. Це означає, що динаміка російської культури задається протиставленням певної ідеальної моделі соціокультурного устрою — реально існуючій, можливого — дійсному. Світогляд носіїв цієї культури характеризується жорсткою опозиційністю: добро — зло, святе — грішне, правильне — неправильне. Оцінка наявної ситуації у цій бінарній системі культури, як правило, призводить або до консервації пев-

ного стану соціокультурної системи, коли його оцінюють як правильний, посилення традиціоналізму, або — до безжалісного зламу й тотального заперечення традиції, якщо її визначають як неправильну. Тому історичний розвиток Росії виглядає як чергування періодів стагнації та революційних зламів закріпленого порядку.

Західна, європейська культурна модель акумулювала досягнення античної культури, насамперед — Римське право, ідею законодавчої регламентації, закону як компромісу між тим, що є, і тим, що повинно бути. Наявна ситуація у випадку, коли носій такої тетрарної культурної моделі оцінював її, може бути оцінена не лише як позитивна чи негативна, правильна чи неправильна, але і як самоцінна, безпосередньо дана незалежно від наших оцінок. У представника цієї культури є вихід із жорсткого протиставлення «або — або». У цьому сенсі показовим є феномен карнавалу. Карнавал — вихід з дуального світосприйняття католицизму. Ця ж тетрарна модель діє й у функціонуванні громадянських інститутів і політичної системи Заходу. Ця модель забезпечує правонаступництво культурної традиції, додає стабільності до соціокультур-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

<http://www.carnegie.ru>; <http://pubs.carnegie.ru>

БІЛОРУСЬ: ВЕКТОРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

© А.Розанов, 1999
Московский Центр Карнеги. — №4. — 1999

220
**АНАТОЛІЙ
РОЗАНОВ**

Зовнішня політика Білорусі створює двоїсте враження. З одного боку, стратегічні орієнтири цієї політики офіційно проголошені та регулярно підтверджуються. З іншого боку, як і раніше, відсутня переконлива і виразна артикуляція національних інтересів країни в контексті змін міжнародного середовища на європейському континенті.

Відсутність у білоруських еліт розгорнутого бачення місця і ролі Білорусі в системі сучасних міжнародних відносин у Європі свідчить про певний дефіцит творчої зовнішньополітичної думки, несформованості в республіці самостійної наукової школи в галузі міжнародних відносин. У цих умовах створюється враження, що позиція Білорусі щодо найважливіших міжнародних проблем лише дзеркально відбиває або копіює з незначними змінами відповідні оцінки російської дипломатії. Звичайно, координація зовнішньополітичних ініціатив і підходів Білорусі та Росії, що прямо впливає з останніх білорусько-російських документів, — цілком нормальне явище, яке саме по собі не викликає занепокоєння. Проте занадто тісна прив'язка до концепту-

ного процесу. Власне з освоєнням цієї моделі Ю.М.Лотман, здається, пов'язував надію на зміну Росії.

ПОШУК МАЙБУТНЬОГО У МИНУЛОМУ

У свій час виникла зумовлена потребою підвищити прогнозованість міжнародних взаємовідносин геополітика. Можливо, настав час вести мову про розвиток геокультурології, окремої нежорсткої дисципліни, котра досліджує взаємовідносини культурних масивів, які відповідають різноманітним етнотериторіальним регіонам. Етнокультурний простір Білорусі – відмінний полігон для таких досліджень. Тут зіштовхувалися та вступали у гранично заплутану взаємодію дві різні моделі культурної організації, які відповідали двом потужним культурним материкам. В історичній ретроспективі культурну модель Білорусі можна визначити як транзитну.

Успішний експорт Європи до сучасної Білорусі полегшиться, якщо ми виявимо власне європейські ознаки культурної моделі в історії Білорусі та їх трансформації в сучасності. Тобто, потрібно зібрати ті уламки культурної традиції колишньої Білорусі, котрі споріднюють нас із Європою, і котрих не знайти у минулому

Росії. Відстеживши прецеденти європейської культурної моделі у минулому та їхні рудименти у сучасній Білорусі, можна буде вести мову про конкретні проекти нашої європеїзації. Такі теоретичні дослідження необхідні для того, щоб потім на їхній основі сформулювати стратегічні підходи у розвитку європейської моделі на етнокультурному ґрунті сучасної Білорусі. Поки що у носіїв західних цінностей відсутня стратегія закріплення їх у масовій психології. Проте, вивірена тактика, котра може претендувати на звання соціальної технології, теж відсутня, оскільки борці за незалежність зневажливо ставляться до досягнень сучасної політології, соціальної психології та філософії влади.

«МИ» І «ВОНИ». ОСНОВА ДЛЯ ЗГУРТУВАННЯ

Формування групової ідентичності інтелектуалів, котрі заявляють про свою прихильність до Білорусі європейської, досі розвивалося шляхом мовної диференціації. Підсумком цього стало відокремлення російськомовних прихильників цінностей європейського суспільства від білоруськомовних. Ті, в свою чергу, теж далеко не одностайні щодо питання, котрий із варіантів білоруської мови вважати правильним. Пер-

221

АНДРЕЙ
ЕКАДУМОВ
БЕЗПРИТУЛЬНА
НАЦІЯ З
ЄВРОПЕЙСЬКОГО
ДОМУ

альних схем, яким віддається перевага в Москві, не може стимулювати власне білоруську зовнішньополітичну думку і самостійну білоруську дипломатичну практику.

ЗАХІДНИЙ ВЕКТОР: СКЛАДНОЦІ СТОСУНКІВ

Наприкінці 1998 – на початку 1999 р. у Білорусі була проведена масштабна реорганізація відомств зовнішньополітичного і зовнішньоекономічного профілю, у результаті якої Міністерство закордонних справ стало займатися не тільки питаннями зовнішньої політики та дипломатії, але й зовнішньоекономічною діяльністю. Новим міністром закордонних справ був призначений професор У. Латипов. Деякі оглядачі у зв'язку з цим висловлювали припущення, що міжнародна політика Білорусі, можливо, набуде нових обрисів, стане більш далекоглядною, обачною та обережною, в цілому більш прагматичною. Хоча окремі кроки в цьому напрямку дійсно були зроблені, вони не носили настільки радикального характеру, щоб істотно вплинути на сформований міжнародний імідж Білорусі.

Зараз ключовими словами у білоруських офіційних зовнішньополітичних заявах є «багатовекторність» і «збалансованість», доповнені артикульованим наміром вирівняти стосунки із Заходом, який останнім часом всіяко наголошується. Проте, на наш погляд, відрегулювати відносини із Заходом після кількох років антизахідного, особливо антинатовського, перегину буде дуже складно, якщо взагалі можливо в найближчому майбутньому. Занадто велика в провідних західних столицях недовіра до теперішнього білоруського керівництва. Позначається, зрозуміло, і те, що стратегічний курс адміністрації А. Лукашенкі на «єднання» із Росією не викликає захвату в західних політиків, стурбованих тим, щоб білорусько-російська взаємодія не стала першою ланкою в ланцюзі подій, які можуть призвести до відновлення елементів колишнього Совецького Союзу, нехай навіть у вкрай урізаному вигляді.

Саме білоруське керівництво, між іншим, обіграє тезу про те, що прохолодні, якщо не сказати напружені, стосунки Білорусі із Заходом обумовлені насамперед зусиллями Мінська, спрямовани-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

шочергова увага до питання про мову, про форму, призводить до того, що другорядним виявляється зміст, той культурний досвід, котрий шифрується за допомогою мови. Набуття ідентичності, котре проголошується білоруськомовними опозиційними інтелектуалами шляхом до Європи, у підсумку зводиться до використання мови як певного засобу кодування інформації. У розпалі боротьби за самосвідомість відбувається підміна проблеми. «Що говорять» підмінюється тим, «як говорять». План вираження домінує над планом змісту. Ідеологема руху до Європи плавно підмінюється ідеологемою культурної самоізоляції. За умов такого ключового критерію групової ідентифікації, як застосування мови, російськомовні та білоруськомовні прихильники Європи залишаються незгуртованими: і перші, і другі цілком спроможні спілкуватися без перекладачів, вживаючи тої мови, якій надають перевагу, але точка зору щодо мови як чогось більшого, ніж засіб комунікації, призводить до роз'єднання наших еліт за цією ж мовною ознакою. Потрібен метакритерій етнокультурної ідентичності еліт, котрий виходить за рамки мовного. Постає питання щодо етнічного самоусвідомлення як первісно-

го критерію групової ідентифікації, усвідомлення себе власне як себе, а не когось іншого. Протиставлення «Нас» — «Їм». Комусь може здатися, що такий підхід має присмак расизму (при бажанні всюди можна знайти *une petite bete*), але при формуванні ідентичності не можна уникнути протиставлення. Кожна спільнота формується цим спеціально підкресленим або неусвідомленим протиставленням: «ми і вони». Ми — не вони, ми — це ми. У нашому випадку «ми» — білоруси. Тобто: «ми — не росіяни». Підкреслити, що ми не росіяни, найлегше і явно можна за допомогою вживання білоруської мови. Питання в тому, чи можна відповідно до цього критерію росіянина, котрий розмовляє білоруською, вважати білорусом? Мабуть, потрібні ще якісь, більш конкретні підстави для етнокультурної ідентифікації. Як така підставою може бути використана ідеологема європейської Білорусі, але не лише Білорусі у минулому, як було досі, а й у теперішньому часі. Ідея культурного відродження повинна бути перепідпорядкована ідеї народження культури. По суті, кожне відродження є створенням нової культури на матеріалі попередньої традиції (наприклад, культура Ренесансу — це не культура Еллади). Посилений ак-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ми на те, щоб максимально стимулювати розвиток інтеграції з Росією, а не якимись іншими імпульсивними і непередбаченими діями білоруської влади. Тим часом, наприклад, позиція Сполучених Штатів, озвучена свого часу від імені Державного департаменту, полягає в тому, що США не настроєні «рефлексивно проти зусиль щодо зближення двох країн». З погляду адміністрації США, проте, цей процес повинний бути «добровільним», заснованим на вільному волевиявленні народів. Крім того, Держдепартамент висловився проти створення нових розмежувальних ліній, що суперечить зусиллям США «об'єднати Європу» [1]. Ясна річ, реальна позиція Вашингтона й інших країн Заходу в цих питаннях далеко не настільки однозначна й альтруїстична. І все ж, судячи з доступної інформації, Захід офіційно ніколи не пред'являв Білорусі претензій, обумовлених орієнтацією республіки на союз із Росією.

Особливо різке погіршення стосунків Білорусі з провідними європейськими організаціями та країнами Заходу сталося після референдуму 1996 р.,

на якому була змінена Конституція 1994 р. США, а також ЕС та інші західні структури стали проводити підкреслено жорстку лінію щодо влади у Білорусі, демонструючи неприйняття змін у політичному житті країни. Ці ускладнення зберігаються дотепер.

Так, 7 жовтня 1999 р. Європейський парламент прийняв спеціальну резолюцію про становище в Білорусі, де, зокрема, констатується, що відповідно до Конституції 1994 р. «мандат президента Лукашенкі минув 20 липня 1999 р., а легітимні демократичні інститути розігнані президентом Лукашенкою в результаті суперечливого референдуму 1996 р.», що «останні події в Білорусі та небажання влади йти шляхом демократичних перетворень перешкоджають останній інтегруватися в економічні та політичні структури Європи». Європарламент закликав білоруські влади дотримуватися міжнародних стандартів у галузі прав людини, свободи ЗМІ та політичних прав, виконати необхідні умови для поліпшення відносин між ЕС і Білоруссю шляхом відповідних економічних і демократичних перетворень. Була відзначена «неможливість подальшого співро-

цент на відродження давнини, повернення до витоків у сукупності з претензіями на монополію визначати критерії етнокультурної ідентичності відповідає підвійній ідеологемі руху — нерухомості, загрожує підмінити діалог монологом і самоізоляцією. Самоототожнення «ми — білоруси» — є зараз найприйнятнішим підґрунтям для згуртування зусиль роз'єднаних інтелектуальних еліт. Цей критерій групової ідентифікації інтелектуалів Білорусі усуває їх протиставлення згідно з мовним принципом і знімає обмежувальний критерій «білоруське — небілоруське» в оцінці культурної творчості. Усе, зроблене білорусами, — білоруське.

Переклала з російської Дарія Ольшанська

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

бітництва між ЕС і Білоруссю доти, доки білоруські влади не почнуть реально дотримуватися прав людини і не здійснять комплексу демократичних і юридичних перетворень» [2].

Посол США в Білорусі Д. Спекгард приблизно в цьому ж ключі заявив, що, на його думку, політичне керівництво Білорусі «продовжує робити помилкові заяви, які вводять в оману щодо Сполучених Штатів і Заходу в цілому, і відповідає не тільки за порушення прав людини в Білорусі, але й за погіршення відносин з усіма західними країнами і власноручно створену ізоляцію країни». Посол США закликав влади Білорусі «відновити демократичні інститути шляхом вільних і справедливих виборів», «за прикладом інших європейських країн розпочати будівництво сучасного демократичного і громадянського суспільства» [3].

Тональність наведених заяв і їхня проблематика з усією очевидністю свідчать про те, що до повної нормалізації відносин із Заходом ще досить далеко. Важливо, ясна річ, аби позиція західних структур, котра зазвичай оцінюється в Мінську як штуч-

но драматизована, сприймалася адекватно, а не в дусі конфронтації.

СХІДНИЙ ВЕКТОР: СТРАТЕГІЧНИЙ СОЮЗ ІЗ РОСІЄЮ

Розвиток союзних стосунків із Російською Федерацією був і залишається пріоритетним напрямком білоруської зовнішньої політики. Білорусія, мабуть, унікальний, єдиний у своєму роді стратегічний союзник Росії. Можна говорити про особливий характер стосунків між двома державами, що помітно контрастують з іншими інтеграційними починаннями на постсовєцькому просторі.

Білорусь і Росія пройшли шлях від Співтовариства до задекларованого Союзу двох держав, якому, щоправда, ще не вдалося повною мірою довести свою життєздатність. У галузі економіки реалізується комплекс заходів для створення єдиного економічного простору, розробляються спільні прогнози соціально-економічного розвитку Російської Федерації та Республіки Білорусь, баланси паливно-енергетичних ресурсів Союзу. Схвалено Прог-

І Г А Р Б А Б К О В

На прикордонні Чужини з Вітчизною
ходить ночами сумний поет

Анатоль Сис

І. Ті, що не співпали

Раціональне завдання цього тексту можна попередньо окреслити у першому реченні: це – запровадження нового поняття, а також первинне, ескізне позначення проблемного і тематичного поля, у якому це поняття могло б функціонувати. Це поняття – *транскультурність*, а тематичне поле – білоруська культурна традиція і білоруський культурний простір. Поява ж слова *етика*, як і терміну *прикордоння* не може бути раціоналізована ніяк: можна лише обережно зауважити, що етика як спокуса з необхідністю виникає з далекоглядного мислення, яке спробує зробити своїм предметом *війну культур*, хоча й саме при цьому є засобом і аргументом у цій війні – виникає як неявний імператив і як змістотворча перспектива.

© І.Бабкоў, 2000

ЕТИКА ПРИКОРДОННЯ: ТРАНСКУЛЬТУРНІСТЬ ЯК БІЛОРУСЬКИЙ ДОСВІД

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

раму економічного співробітництва Республіки Білорусь і Російської Федерації на 1999-2008 р.

За останні роки був забезпечений значний приріст взаємної торгівлі (у 1998 р. у порівнянні з 1995 роком, товарообіг Росії з Білоруссю збільшився з 5,1 до 9,2 млрд. доларів.). Здійснюється низка великомасштабних спільних програм і проектів, що дозволяє зберігати і нарощувати промисловий і науково-технічний потенціал. Формується бюджет Союзу Білорусі та Росії.

На підставі Угоди між Республікою Білорусь і Російською Федерацією про створення рівних умов суб'єктам господарювання Білорусі та Росії і Протоколу до нього ведеться робота щодо забезпечення єдності в проведенні податкової, цінової та грошово-кредитної політики, завершення формування єдиного митного й інвестиційного простору, ринку цінних паперів, об'єднання енергетичної та транспортної систем, створення єдиного науково-технологічного й інформаційного простору. Поставлено завдання переходу до єдиної валюти.

У соціально-гуманітарній сфері мова йде про

зближення соціальних стандартів і гарантій трудової діяльності, пенсійного забезпечення, надання пільг, застосування норм безпеки праці. Створюється Комісія з прав людини (необхідні для її створення документи зараз допрацьовуються). Проводиться робота щодо забезпечення єдиних підходів у розвитку освіти, культури, науки, взаємозбагаченню національних культур при збереженні та розвитку етнічної й мовної самобутності народів.

Перспективи інтеграції у всіх сферах (політичної, економічної, соціальної) були окреслені в Декларації про подальше єднання Білорусі та Росії (грудень 1998 р.), що визначає послідовність руху до добровільного об'єднання в союзну державу. Водночас сьогодні достатньо ясно, що в цій декларації, як і в попередніх голосних заявах, знову були проголошені завищені, не цілком відповідні сучасним реаліям взаємовідносин двох держав цілі й етапи прямування до них.

Проте йде проробка правових та інституційних основ моделі союзної держави, що передбачає створення органів управління з наділенням їх по деяких

АНАТОЛІЙ
РОЗАНОВ
БІЛОРУСЬ:
ВЕКТОРИ
ЗОВНІШНЬОЇ
ПОЛІТИКИ

Певним чином, термін *прикордоння* характеризує топіку простору, в якому ми знаходимося у даний час: він означає не рух переходу від одної культури до іншої, котрий був би симптомом інкультурації (якщо він вільний) або колонізації (якщо він вимушений), а рух *вздовж* кордону, меланхолійне просування паралельно до існуючих культурних кордонів, жест кінцевого неспівпадіння з наявною топікою, стратегії невідділення себе *від* і невибору між своїм і чужим, існування у неясному просторі, у якому своє відчужене, а чуже – все ж таки своє: існування між Вітчизною та Чужиною, які насправді виявляються двома обличчями одного цілого. Прикордоння означає не лише геокультурний простір, але й простір екзистенційний і навіть метафізичний: на прикордонні формується білоруська суб'єктивність і білоруська суб'єктність, на прикордонні – між шляхетською і народною культурою – вперше постає білоруський суб'єкт, білоруське культурне Я, котре, через серію метонімічних замінів представляє себе то Мацеєм Бурачком, засновником білоруського національного нарративу, або, через ек-

спансію у традицію, – Франциском Скариною, Кастусем Каліновським, Усяславом Чарадзеєм і безліччю інших культурних масок. Прикордоння – це простір, у якому Адам Міцкевич – це своє чуже, а Аляксандр Лукашенка – чуже своє.

Білорусь останніх двох-трьох століть постала й сформувалася власне у цьому неясному просторі між-і-при-культурних сутінок і на перший погляд виглядає парадоксальним, що білоруське мислення не тематизувало і не рефлексувало свою *реальну* ситуацію, а надавало перевагу ідейній та текстовій розбудові віртуального Архіпелагу Білорусь. «Місцеві» Івани Купали – єдиний, хоча й геніальний виняток. Тому головний герой нашого тексту – транскультурність – це всього лиш нове означення старої, хоча анітрішечки не застарілої – за чотири століття – реальності. Ця раціональність чинила опір раціоналізації, – і переважно визначалася як білоруська доля.

Таким чином, запровадження терміну транскультурність можна розглядати як тематизацію і реалізацію мітологема білоруської долі.

225

ІГОР БАБКОВ
ЕТИКА
ПРИКОРДОННЯ:
ТРАНСКУЛЬТУРНІСТЬ
ЯК БІЛОРУСЬКИЙ
ДОСВІД

напрямах наднаціональними повноваженнями. Але поки що кардинальних зрушень у просуванні до цього не спостерігається. Радше можна говорити про паузу, головним чином внаслідок обережної позиції російської сторони. Білоруське керівництво дозволяє собі безсторонні, подекуди вкрай різкі висловлювання на адресу Кремля, на який воно покладає відповідальність за надто повільний характер білорусько-російського зближення.

Відповідно до офіційної версії поглиблення інтеграції Білорусі та Росії здійснюється за умови збереження суверенітету, усіх прав і зобов'язань по міжнародних договорах, учасниками яких є дві держави. У цьому ракурсі поки що не цілком зрозуміло, як же ж виглядатиме це безпрецедентне державне утворення.

Не вніс особливої ясності в це питання і проект Договору про створення Союзної держави, опублікований для «всенародного обговорення» 8 жовтня 1999 р. [4].

Ключові положення цього проекту зводяться до наступного. При створенні Союзної держави Біло-

русія та Росія зберігають свій державний суверенітет. На територіях держав-учасниць продовжують діяти Конституції і законичинство, зберігається система державних органів влади, управління, судові та наглядові органи. Найважливіші політичні питання залишаються в компетенції держав-учасниць, і навіть щодо тих питань, які передаються в спільну компетенцію Союзної держави і держав-учасниць, рішення не можуть бути прийняті, якщо одна з країн проголосує проти. Держави-учасниці Союзної держави зберігають державну символіку та інші атрибути державності (ст.6 проекту договору). Водночас у відповідності зі ст.10 Союзна держава має власні герб, прапор, гімн та інші державні атрибути.

Громадяни Білорусі та Росії є водночас громадянами Союзної держави (ст.14 проекту договору). Приналежність до громадянства Союзної держави наділяє їх додатковими правами й обов'язками, при цьому вони не втрачають права на громадянство своєї держави.

Система органів Союзної держави буде складатися з Вищої Державної Ради (Совета), Парла-

Тут, як термін транскультурність ми розумітимемо з одного боку культурну трансцендентальність, неспівпадіння культури (і культур) зі своєю текстовою наявністю, розмаїття практики культурних трансгресій – вихід культур за їх межі – у простір інших культур, або у простори, які кожна епоха позначає для себе як простори а-культурні. З іншого боку, термін транскультурність приводить нас до проблеми топології (або навіть антології) культур, до проблеми структурних, динамічних та змістових зв'язків між культурами, зв'язків – за умов яких культурний діалог є єдиною – і не найрозповсюдженішою формою. Транскультурність ставить проблему культурних кордонів, їх природу та місцезнаходження, кордонів, які не співпадають ні з географічними, ні з етнічними, ні з державними, і котрі не лише обмежують, але й розмежують культуру вздовж і впоперек.

Врешті-решт, транскультурність ставить питання нормативності європейської модерної утопії – культури національної, згідно визначення – гомогенної, самототожної, кордони якої співпадають із

політичними кордонами, культури, чітко відмежованої від сусідніх. Бо якщо розглядати таку модель як єдину норму, то не лише простір білоруської традиції та сучасності будуть не-нормальними, але й більшість сучасного світу виступатиме виключно у світлі незакінченої, недобудованої модерності.

Не можна сказати, що поняття транскультурності перебуває в інтелектуальному вакуумі: воно одразу ж викликає асоціації з транстекстуальністю Жерара Жене, трансгресіями Мішеля Фуко, а також із великою кількістю інших термінів, від мультикультуралізму до полі- та кроскультурності. Воно неначебо органічно укладається в ідеологічний потік сучасного Заходу, започаткований у шістдесяті роках нашого століття і має узагальнене гасло типу «celebration of diversities» – «святкування відмінностей». Сюди належать і різні типи академічно обґрунтованого культурного релятивізму, й ідеологія мультикультуралізму в Америці, котра зі свого боку активно висунула ідеологію «melting pot», і культурна толерантність, як європейський варіант мультикультуралізму, котрий став локальною відповіддю

менту, Ради Міністрів, Суду і Рахункової Палати. Гарантією того, що жодне питання в Союзі не буде вирішуватися без згоди двох держав, є збереження в системі органів Союзної держави (таких, як Вищий Державний Совет і Парламент) механізму прийняття рішень, головною умовою якого є згода обидвох країн.

Важливо враховувати те, що проект договору містить положення (ст. 51), згідно з яким нормативні правові акти Союзної держави не повинні суперечити Конституціям і конституційним актам держав-учасниць. Дана норма дозволяє говорити про те, що положення Конституцій держав-учасниць мають вищу юридичну чинність, ніж інші акти законодавства. Аналіз норм проекту договору і положень Конституцій Білорусі та Росії дозволяє зробити висновок про те, що «укладення даного варіанта Договору про створення Союзної держави не призведе до необхідності внесення змін і доповнень у Конституції Республіки Білорусь і Російської Федерації на початковому етапі створення Союзної держави» [5].

Виступаючи в Державній Думі Російської Федерації 27 жовтня 1999 р., А. Лукашенка оцінив даний проект як не більш ніж «шліфування реалій», що вже склалися в рамках Союзу Білорусі та Росії [6]. Він дав зрозуміти, що насправді ні про яку «єдину державу» не йдеться. Білоруське керівництво, як відомо, пропонувало «радикальний варіант» Договору про Союзну державу, що не був прийнятий російською стороною. Проте й опублікований проект, очевидно, відкриває можливості для того, щоб зробити деякі подальші кроки щодо різноманітних напрямків інтеграції. Це стосується, між іншим, і питань оборони та безпеки.

Констатуючи поступове просування вперед у галузі білорусько-російської взаємодії, не можна не сказати й про інше. З часом стає очевидним, що процеси білорусько-російської інтеграції, зберігаючи певну динаміку, наштовхуються на серйозні перешкоди. Виникає відчуття, що інтеграційні імпульси, якими б значними вони не здавалися з першого погляду, на ділі мають тенденцію до поступового згасання. Сплеск інтеграційних чекань йде на спад

Старого Світу глобальному викликові неасимільованої еміграції. З одного боку ця контекстуальність є цілком слушною і ми будемо активно запозичувати для аналізу білоруської ситуації відповідний інтелектуальний інструментарій.

З іншого боку, ми зберігатимемо певну дистанцію щодо ідеологічності усіх вищеназваних контекстів. Справа в тому, що у колах нон-конформістських інтелектуалів, особливо з другого і третього світу, останнім часом наростають перестороги, що ідеологія «святкування відмінностей» – це усього лиш ширма, завіса, за котрою приховуються спроби контролю цих відмінностей, – тобто неоколоніалістські практики Заходу, котрі змушені перейти від відкритої домінації до домінації опосередкованої. Остаточне оформлення ці перестороги отримали у пост-колоніальних студіях, котрі на наших очах стають базовим критичним дискурсом сучасності, інтегруючи в себе більшість методологічних новацій та локальних критиків. Пост-колоніалісти саркастично зауважують, що усі *оргії толерантності та святкування відмінностей* у Старому Світі як пра-

вило приховують глибоку внутрішню байдужість сталих «високих» культур до саме цього Іншого, яке потрібне їм виключно як «екзотичний додаток», оздоба, орнаментация або як посилання на ринкову потребу в різноманітності споживачької пропозиції. До речі, не випадково, що власне у європейському мисленні ХХ століття відбувається своєрідна мітологізація категорії *іншого*, відмінного, народжуються різноманітні філософії діалогу. Виникає *утопія Іншого*, характерна власне для гомогенних, самототожних культур, котрі реально стикаються з іншим лише на глибокій периферії свого культурного поля. Так, філософія діалогу Мартіна Бубера має сенс хіба що лише у замкненій і непрозорій традиції – гебрійській, а діалогічність Міхаїла Бахтіна дивно контрастує з практиками одної з найбільш нарцистичних культур світу – російської, котра упродовж останніх трьох-чотирьох століть практикує лише одну форму культурного діалогу з реальним Іншим – асиміляцію або винищення.

На відміну від утопічних мрій про Інше, транскультурність – це присутність у культурному прос-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

у міру того, як виявляються дедалі нові проблеми у взаємовідносинах сторін. Напевне, зростає число тих, хто настроєний скептично у відношенні білорусько-російської інтеграції, а також тих, хто взагалі виступає проти її. Дуже цікаві під цим оглядом результати опитування, проведеного в Білорусі наприкінці вересня – на початку жовтня 1999 р. соціологічною лабораторією «НОВАК». Якби референдум з питання об'єднання Білорусі та Росії в єдину державу проводився сьогодні, то голоси противників і прихильників розділилися б приблизно порівну – 35,7% «за» і 37,1% «проти» [7].

Власне, окремі спостерігачі, у тому числі закордонні, попереджали, що в ході розвитку білорусько-російського союзу будуть виявлятися розходження в підходах, спроможні загальмувати інтеграцію і навіть дискредитувати інтеграційні починання. Як би там не було, неузгодженість, а в низці випадків і різноспрямованість реформування економічних систем Білорусі та Росії стає помітним чинником, вплив якого призводить до збоїв в інтеграційному механізмі. До цього додаються й обставини політичного

порядку, у тому числі пов'язані з проблемою легітимності існуючих структур влади в Білорусі.

Примітно, що «російський чинник» так чи інакше враховується ворогуючими політичними силами Білорусі. Опозиція, зокрема, вважає, що білоруські влади роблять основну ставку на те, що «допомога Росії в європейських організаціях дозволить домогтися легалізації білоруського режиму» [8]. Вони стверджують, що Росія фактично підтримує сучасні тенденції в Білорусі. Таке ж враження нерідко складається і на Заході. Звідси, до речі, завуальовані заклики до Росії вчинити певний тиск на Білорусь. Інакше, відповідно до цієї позиції, буде завдано шкоди міжнародному престижеві Російської Федерації.

БІЛОРУСЬКО-РОСІЙСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ОБОРОНИ І БЕЗПЕКИ

Однієї з цілей майбутньої Союзної держави, як заявлено у ст. 2 проекту Договору про створення Союзної держави, є «проведення узгодженої зовнішньої політики та політики в галузі оборони». Відповідно до ст. 16, до виняткового відання Союзної

торі численних Інших, наявність різноманітних кордонів, вимушеність практик переходу цих кордонів – це прикра білоруська реальність останніх двох-трьох століть. Прикра – бо цю ситуацію – як зовнішні, так і місцеві спостерігачі – трактують як ненормальну, і характеризують її термінами слабости, недорозвинутости, термінами культурної відсутности.

Таким чином, білоруська транскультурність – це передусім досвід культурної а-номальности, який суб'єктивно переживається як комплекс меншовартости, як певна культурна травма, – травма відсутности міцного, гомогенного, національного культурного простору. Культурна відсутність стає перманентною метафорою білоруської сучасности і врешті-решт зумовлює підміну у системі культури самої реальности – підміни ідеалом нормального, щасливого, але поки-що недосяжного майбутнього.

Але нас цікавить не майбутнє, а власне білоруська реальність – як реальність транскультурна, її конфігурації, її генеалогія та її практики. І в цьому умові сенсі мотивації нашого розгляду не співпада-

ють ні з локальним мотивом чергового білоруського відродження, ні з провінційним прагненням долучитися до престижного (і політично коректного) дискурсу мультикультуралізму, ні з академічними практиками «відсування завіс» перед великим західним нарративом, *lumen naturale* якого потім довго і безпритульно блукає у порожніх, незаселених покоях білоруської дійсности. Наше прагнення – це аналітика сучасности, або створення знання про самих себе, з усіма наслідками, які супроводжують таке нахабство...

Таким чином, *транскультурність як білоруський досвід* – це не до-лучення, а ви-лучення: це спроба розпізнання та прочитання дійсности, котра останні три-чотири століття залишалася неназваною, хоча й була присутня як мовчазна передумова більшости культурних практик. Це спроба опанувати традицію, в котрій у різні епохи в якості літературних функціонували 6 мов: старослов'янська, латина, старобілоруська, польська, російська, новобілоруська і наступницею якої намагається стати нова, вже мононаціональна білоруська культура. Зрештою –

держави відносяться, зокрема, «функціонування регіонального угруповання військ», «прикордонна політика Союзної держави».

Вважаємо доцільним докладніше зупинитися на еволюції взаємовідносин Білорусі та Росії в галузі оборони й безпеки. Цей аспект інтеграції виглядає найбільш опуклим і масштабним. Йому приділяють особливу увагу закордонні аналітики, насамперед західні.

До підписання Договору про утворення Співтовариства Білорусі та Росії (2 квітня 1996 р.) концептуальне співробітництво Республіки Білорусь із Російською Федерацією у военній галузі розвивалося в рамках Договору про колективну безпеку країн СНД, підписаного 15 травня 1992 р. у Ташкенті. Верховний Совет Республіки Білорусь після бурхливих дебатів у квітні 1993 р. прийняв рішення про приєднання до договору.

У середині 90-х років позначився новий етап у розвитку білорусько-російського військового співробітництва, безпосередньо пов'язаний із поглибленням стосунків між Білоруссю та Росією в полі-

тичній і економічній галузях. 6 січня 1995 р. був підписаний Меморандум про розширення і поглиблення білорусько-російського співробітництва, у якому констатовалося, що для досягнення надійної безпеки двох держав необхідно розширити взаємодію Білорусі та Росії в рамках загального сформованого військово-стратегічного простору, в оснащенні збройних сил держав, кооперуванні військового виробництва і стандартизації озброєнь. Говорилося про можливість спільного використання об'єктів оборонного значення, які розташовані на територіях Білорусі та Росії.

Особливе значення мали підписані в січні-лютому 1995 р. угоди про порядок завершення будівництва, використання й утримання Вузла Барановичі – системи попередження про ракетний напад (СПРН), про порядок використання й утримання радіостанції Вілейка і Договір про спільні зусилля в охороні державного кордону.

Вузол СПРН Барановичі є об'єктом, що підпадає під дію Договору між ССРСР і США про обмеження систем ПРО від 26 травня 1972 р. Він приз-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

це спроба проаналізувати сьгоднішню білоруську полікультурність, котра, парадоксальним чином, зовнішньо нагадує мультикультуралістську утопію співіснування різних культур у межах одного культурного поля, насамперед виявляє себе як реальність війни культур.

II. ГЕНЕАЛОГІЯ

Коли наприкінці 1588 року «підканцлерний» Великого Князівства Лев Сапіга написав у передмові до Статуту (Звернення до усіх станів), що ми «не обчим яким язиком, але своїм власним права списання маєм», малоімовірно, щоб він міг собі уявити, що менш ніж за століття більшість населення ВКЛ читатимуть «списання права» власне на «обчій (тобто польській) мові», а ще через триста років деякі ангажовані науковці нової, власне литовської Литви характеризуватимуть його «власний язик» як штучний канцелярський жаргон Великого Князівства Литовського, вироблений на підставі «слов'янських діалектів». Коли у середині XIX століття Міцкевич дещо героїчно твердив у EXEGI MONUMENTUM

AERE PERENNIS... що Mnie w Nowogrodku, mnie w Minsku czytuje mlodz, і далі, більш героїчно... mimo carskich grozob, na zlosc straznikom cel / Przemysla w Litwie Zyd tomiki moich dzieł, він також не міг собі уявити, що через століття гебреям буде не до його книг, а томики його творів читатимуть у Мінську й Новогрудці переважно у перекладах. Коли здійснювалася совєцька модернізація і задумувався совєцький народ як найвища спільнота, малоімовірно, чи хто-небудь міг уявити собі, що наприкінці сімдесятих ціла генерація білорусів, вихована на російській мові, у російських школах і на зразках *великої російської культури*, раптом звернеться до білоруського націоналізму, причому у його найбільш культурно-радикальному варіанті, змінюючи – раптом і відразу – мову, ментальність, культурну ідентичність і геополітичні орієнтації, – як свої власні, так і новонабуті традиції.

Назвемо традицію, в якій можливі та відбуваються такі речі, – транскультурною [1]. Така – транс-культурна – традиція складається з гетерогенних елементів, її тексти написані на різних мо-

229

ІГОР БАБКОВ
ЕТИКА
ПРИКОРДОННЯ:
ТРАНСКУЛЬТУРНІСТЬ
ЯК БІЛОРУСЬКИЙ
ДОСВІД

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

начений для виявлення балістичних ракет і для супроводу космічних об'єктів. В Угоді між Урядом Республіки Білорусь і Урядом Російської Федерації про порядок завершення будівництва, використання й утримання Вузла Барановичі – системи попередження про ракетний напад, розташованої на території Республіки Білорусь (6 січня 1995 р.), спеціально підкреслювалося, що «ніщо в цій угоді не може розглядатися як таке, що наділяє Вузлом статусом військової бази» (ст. 5). Використання Вузла здійснюється російською військовою установою. Чисельність персоналу, безпосередньо зайнятого використанням Вузла, не повинна перевищувати 1200 військових спеціалістів і цивільних службовців. При цьому російська сторона зафіксувала своє прагнення скорочувати кількість військових спеціалістів шляхом їхньої заміни цивільними службовцями. На посади цивільного персоналу Вузла можуть прийматися громадяни Білорусі.

Угода встановлює, що рухоме майно Вузла є власністю Російської Федерації. Республіка Білорусь на період чинності угоди передала в корис-

тування РФ нерухоме майно Вузла і земельну ділянку, на якій він розташований, без стягування усіх видів податків, крім податків, пов'язаних із господарською діяльністю. У цьому контексті в угоді міститься нагадування про те, що Російська Федерація надає Республіці Білорусь на безоплатній основі військові полігони для проведення бойових стрільб з'єднаннями і частинами ПВО, інформацію про ракетно-космічну обстановку і сприяє оснащенню пунктів управління Військами ПВО Республіки Білорусь необхідною для цього апаратурою. Дана угода буде чинною 25 років. Певна частина устаткування на Вузлі Барановичі виготовлена і надалі буде виготовлятися на підприємствах Республіки Білорусь, що дасть можливість зберігати робочі місця за рахунок замовлень Російської Федерації.

Угода між Урядом Республіки Білорусь і Урядом Російської Федерації про порядок використання й утримання радіостанції Вілейка, розташованої на території Республіки Білорусь (6 січня 1995 р.), також встановлювала, що радіостанція є російською

вах, належать до різних культурних і цивілізаційних типів, часом пов'язаних з більш широким макро-регіональним контекстом, входять у декілька традицій [2].

При цьому *власне народ* – при всій його соціальної і культурно-політичної диференціації, – котрий поділявся на шляхту і селян, православних і католиків, білорусів і *західних росіян*... вагався, відхилявся, переходив від одної ідентичності до іншої, мандрував через мови, діалекти, імперії та культурні епохи, проте залишався єдиним і цільним етнокультурним масивом – який задавав зчепленість, цільність, єдність усіх цих взаємовиключних відмінностей і примушував тяжіти до мета-позиції, в якій усі ці відмінності могли б розглядатися як частки одного цілого.

Якщо спробувати визначити джерела транскультурності у білоруській традиції, то у різні історичні епохи вони будуть різними. Але дві фундаментальні речі залишаються константами: існування у зоні цивілізаційного розлому, і колоніальні – нео- і постколоніальна практики, котрі зумовлювали пере-

писування культурного простору Владою або Владами.

Єдине, що ми повинні тут зауважити, – це те, що за будь-якими фронтальними змінами культурного простору, як би натурально ці зміни не виглядали, – стоїть феномен влади.

Для культури *національної або прото-національної*, орієнтованої на внутрішню гомогенність, транскультурна традиція завжди є проблемою та викликом. Національна культура, у процесі написання традиції, створення нарративу оповідь традиції, намагаючись бути *повною*, нашттовхується на зони непрозорості, території Іншого. Національна ідентичність стикається із текстами і контекстами, для за-своєння та при-своєння яких недостатньо формальної (чи ритуальної) адаптації, – присвоюючи їх, культура змушена засновувати у собі нові території, ідентичність, залучаючи до себе інше, сама повинна змінитися. Якщо національна культура відповідає на виклик традиції, намагається бути *повною*, то у підсумку вона повинна ставити під питання саму себе.

військовою установою, не наділеною статусом військової бази (ст.1). Ця радіостанція ВМФ входить до систему спостереження за підводними човнами.

Чисельність обслуговуючого персоналу радіостанції не повинна перевищувати 250 чоловік військових і цивільних спеціалістів (ст.4). Фінансування витрат на використання й утримання радіостанції здійснюється Російською Федерацією. Угода залишається чинною упродовж 25 років. Будинки, споруди та устаткування радіостанції Вілейка, як і Вузла Барановичі, є власністю Республіки Білорусь і перебувають у користуванні Російської Федерації.

Об'єкти в Барановичах і Вілейці не можуть бути використані Республікою Білорусь ні для воєнних, ні для народно-господарських потреб, з усіма відповідними наслідками. Окрім того, відповідний Протокол від 6 січня 1995 р. спеціально обумовив, що угоди щодо Вузла Барановичі та радіостанції Вілейка чинні остільки, оскільки чинний міждержавний політичний Договір і Угода про Митний союз. Фактично справа виглядає так, що Росія не сплачує Білорусі за оренду військових об'єктів у Бара-

новичах і Вілейці, надаючи натомість військові полігони, технічне устаткування, паливо, інструкторський склад і літаки для виконання бойових стрільб білоруськими частинами ППО [9].

Договір між Республікою Білорусь і Російською Федерацією про спільні зусилля в охороні державного кордону Республіки Білорусь від 21 лютого 1995 р. передбачає охорону державного кордону РБ Прикордонними військами РБ у співпраці з Прикордонними військами РФ. Білорусь і Росія домовилися на основі рівної пайової участі здійснювати фінансування облаштуваності й устаткування державного кордону РБ із Латвійською Республікою і Литовською Республікою. Російська Федерація зобов'язалася надавати допомогу Білорусі в матеріально-технічному забезпеченні Прикордонних військ, підготовці спеціалістів.

Відповідно до ст.5 договору з метою реалізації узгоджених рішень, забезпечення практичної взаємодії прикордонних військ сторін в охороні державного кордону РБ створюється Оперативна група Прикордонних військ РФ при Головному управлінні

III. Топіка

Білорусь, як проект кінця XIX століття, – це проєкт національної культури, т.зв. мета-культури, який був започаткований як спроба мета-нарративу, як спроба культурної цілності та цілісності, в якому усі ці взаємовиключні відмінності знайшли би своє місце. Але, незважаючи на передумови, оскільки Білорусь мала текстуальні мета-амбіції, то як просторова, топологічна вона залишилася на рівні субкультури, однієї з кількох конкурентних програм модернізації Білорусі.

Сьогоднішній білоруський культурний простір не є гомогенним простором національної культури, в якій динаміка (або діалектика) розгортання відбувається як складна гра центру і периферії, чергування романтичних, модерних і постмодерних мітів. Білоруський культурний простір має складну конфігурацію бікультурності: конфігурацію співіснування у межах певного напіввизначеного цілого білоруської, російської культур.

І головні події у межах культурного простору відбуваються поміж цими складниками: боротьба

за центр, прагнення бути лідером у цій конфігурації, бажання завоювати найбільший простір, шляхом витіснення, дискредитації суперника, перетворення його на об'єкт. Коротше кажучи, культурна реальність останнього століття у Білорусі – це війна культур, з усіма її емпіричними і метафізичними наслідками.

Переклала з білоруської Дарія Ольшанська

[1] Термін *транскультурний* широко вживають для емпіричного опису.

[2] Ситуація, коли той сам текст може функціонувати у різних традиціях, – Біблія, яка є часткою гебрейської традиції, але функціонує в інших.

231

ІГОР БАБКОВ
ЕТИКА
ПРИКОРДОННЯ:
ТРАНСКУЛЬТУРНІСТЬ
ЯК БІЛОРУСЬКИЙ
ДОСВІД

Прикордонних військ РБ, а при Федеральній прикордонній службі РФ – Група представників Головного управління Прикордонних військ РБ. Водночас необхідно звернути увагу на ту обставину, що співробітництво з російською стороною з даних питань не означає, як це іноді твердить іноземна преса, що представники Прикордонних військ Росії приймають особисту участь в охороні державного кордону Республіки Білорусь. Договір збереже чинність упродовж п'яти років, а відтак автоматично продовжуватиметься щоразу на наступний п'ятилітній період, якщо жодна зі сторін не заявить про своє бажання припинити його дію.

З 1 квітня 1996 р. Війська ППО Білорусі перейшли на виконання бойового чергування разом із силами і засобами ППО Росії. З російського боку в чергуванні задіяні об'єднання і з'єднання Московської округи ППО й армія ППО, що дислокується у північно-західному районі Росії. Об'єднана система прикриває кордони Білорусі та кордон Росії на західному напрямку. Повідомлялося, що ресурс військової техніки Військ ППО Білорусі дозволяє

використовувати її до 2010 р. Перехід на нові ефективні системи буде здійснений у рамках об'єднаної системи ППО Білорусі та Росії [10].

Відповідно до Договору про утворення Співтовариства Білорусі та Росії від 2 квітня 1996 р. сторони зобов'язалися погоджувати свою зовнішню політику, взаємодіяти в забезпеченні безпеки, охороні кордонів, розробити загальні принципи військового будівництва, використання елементів військової інфраструктури відповідно до національного законодавства.

У контексті формування Союзу Білорусі та Росії відповідно до договору і статуту, підписаних відповідно 2 квітня 1997 р. і 23 травня 1997 р. у Москві, були окреслені масштабні завдання у сфері забезпечення безпеки. Так, відповідно до ст.11 Статуту Союзу Білорусі та Росії такими завданнями, зокрема, є: координація діяльності держав-учасниць Союзу в галузі військового будівництва і розвитку їхніх збройних сил, спільне використання військової інфраструктури; розробка і розміщення спільного оборонного замовлення, забезпечення на його основі поставок і продажу озброєнь і військової

І Г А Р Б А Б К О В

*Notre voyage á nous est entièrment imaginaire.
Voila sa forse.*

Céline «Voyage au bout de la nuit»

Цей текст спробує визначити умови можливості білорусько-українського культурного діалогу та відповісти для білоруського ока загадку України.

Така постановка проблеми передбачає декілька попередніх тез.

1. Діалог культур плідно відбувається тоді, коли визначені моменти контрастності, несхожості, відмінності культур, коли культури визнають та взаємно культивують цю відмінність, коли постає *міт Іншого*. Цей міт Іншого ґрунтується не на культурно-антропологічній опозиції своє-чуже, а на герменевтичних стратегіях взаємного визнання, прочитання та розуміння. Діалог – це завжди суперечка, зіткнення позицій задля висвітлення сутності речей. Білорусько-український діалог – це зіткнення двох культур, які належать до однієї традиції: Цивілізації Міжмор'я. (Можливий) білорусько-український діалог – це суперечка півдня та півночі,

© І.Бабкоў, 1998

Фрагмэнты. – № 1. – 1998

БІЛОРУСЬ – УКРАЇНА: ПОДОРЖ НА МЕЖУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

техніки, створення об'єднаної системи технічного забезпечення збройних сил держав-учасниць Союзу; здійснення узгодженої прикордонної політики, розробка і реалізація спільних програм щодо прикордонних питань, організація взаємодії органів управління прикордонними військами держав – учасників Союзу по охороні меж Союзу [11].

19 грудня 1997 р. у Мінську були підписані Договір між Республікою Білорусь і Російською Федерацією про військове співробітництво, а також Угода про спільне забезпечення регіональної безпеки у військовій сфері. Договір визначив основні напрямки, по яких здійснюється військове співробітництво: оборонна політика і стратегія; зближення й уніфікація законодавства в галузі оборони, військового будівництва і соціального захисту військових; розробка державного оборонного замовлення, загальні програми озброєння, виробництва і ремонту військової техніки; створення регіонального угруповання військ (сил), планування її застосування, оперативне і матеріальне забезпечення; уніфікація системи керування регіонального угруповання

військ (сил); утримання і використання об'єктів військової інфраструктури обох держав відповідно до економічних можливостей сторін і з урахуванням військово-політичної обстановки; підготовку військових кадрів; підготування резервів і створення матеріальних запасів. Констатувалося, що фінансові витрати, пов'язані з реалізацією заходів у галузі військового співробітництва, Білорусія і Росія здійснюють на основі взаємності. Договір був укладений терміном на п'ять років, передбачена можливість його автоматичного продовження на наступні п'ять років.

У Угоді між Республікою Білорусь і Російською Федерацією про спільне забезпечення регіональної безпеки у військовій сфері під «регіональною військовою безпекою» розуміється стан військово-політичної обстановки в регіоні, при якому ґарантується захист національних і спільних інтересів Союзу Білорусі та Росії від потенційних і реальних військових погроз. При цьому «регіон» означає територію Білорусі та території тих областей Росії, які прилягають до кордону з РБ, із повітряно-кос-

АНАТОЛІЙ
РОЗАНОВ
БІЛОРУСЬ:
ВЕКТОРИ
ЗОВНІШНЬОЇ
ПОЛІТИКИ

пропонтійської та пробалтійської культурних зон, – в межах одного цивілізаційного кола, і навіть в межах однієї історичної долі.

2. Білорусь та Україна протягом останнього сторіччя експлуатують протилежний міт: однаковість, паралельність, подібність. Як наслідок, ми маємо явище, яке можна назвати феноменом «фальшивої прозорости». Білорусь та Україна одна для одної нібито прозорі та нецікаві: горизонт очікування класифікує всі артефакти культури відповідно до наявних схем, підводить їх під одне суцільне тавро подібності та однаковості, шукаються паралелі, а не контрасти. Паралелі, які окрім своєї паралельності ні про що не говорять.

3. Така організація є наслідком певної настройки оптики культури, наслідком певного типу бачення як одне одного, так і ширшого культурного контексту. В тій системі координат (Захід-Схід), де знаходить себе наше мислення (яке нав'язане нашому мисленню?) і Білорусь, й Україна переживають паралельну *самоідентифікацію всупереч*.

– Всупереч неоколоніальній (російській) практиці домінації та виключення.

– Всупереч західним стратегіям «орієнталізації» наших культур.

– Всупереч особливому геополітичному статусу «постсовецьких привидів».

– Всупереч внутрішній ситуації фрагментації та розпаду «суспільства», всупереч незакінченості наших сучасних реалій.

Наслідком заданого таким чином контексту самоідентифікації є комплекс героїчної самотности (який приходить на заміну комплексу меншовартости) та дискурс супротивного.

На осі Захід-Схід ми маємо, як завжди, *post-colonial story* про гідке каченя (кривеньку качечку), якому ніяк не вдається стати лебедем.

4. Ширше відкривши очі на іншу систему координат – Північ-Південь, – ми бачимо, що Білорусь та Україна не однакові, а взаємно доповнюють одна одну. Білорусь і Україна – це Інь та Янь, фрагменти великої цілісности, яка знаходиться у відносинах взаємного заперечення, але й взаємного тяжіння. У напрямку Південь-Північ зароджувалася генеалогія нашого етнокультурного простору, розвиток Цивілізації Міжмор'я (цивілізаційні імпульси з півдня – Київська Русь, Ві-

мічним простором, у межах яких передбачається розгортання угруповань військ (сил) збройних сил Білорусі та Росії та їхні спільні дії по забезпеченню безпеки двох держав. «Регіональне угруповання військ (сил)» визначаються як розташовані в мирний час або розгорнуті в що загрожується період у регіоні для відбитка можливої агресії органи керування і війська (сили) збройних сил Білорусі та Росії, а також інші військові формування сторін, плановані до застосування по єдиному задумі і плану.

Відповідно до даної угоди, в інтересах забезпечення регіональної військової безпеки сторони спільно визначають склад регіонального угруповання, порядок керування нею у військовий час і взаємодії вхідних у її склад військ (сил) у мирний час. Фінансування спільних заходів задля оперативної, мобілізаційної та бойової підготовки органів управління і військ (сил) регіонального угруповання здійснюється сторонами на частковій основі. Необхідно відзначити, що Білорусія і Росія самостійно здійснюють усебічне забезпечення своїх військ (сил), виділених до складу регіонального угруповання.

Угода укладена терміном на п'ять років і може автоматично продовжуватися на наступні п'ять років.

22 січня 1998 р. на засіданні Вищої Ради Союзу Білорусі та Росії в Москві була затверджена Концепція спільної оборонної політики Білорусі та Росії. Концепція визначає основні принципи і напрямки спільної оборонної політики, єдині підходи до організації і забезпечення збройного захисту Союзу Білорусі та Росії від зовнішньої агресії, в разі потреби проведення спільних заходів для запобігання загрози суверенітету і незалежності кожного з держав – учасників Союзу.

Зокрема, відзначається, що військове будівництво держав – учасників Союзу буде вестися на основі спільних принципів із створенням у перспективі «спільного оборонного простору» на базі формування і розвитку регіонального угруповання військ (сил), створення об'єднаних військових систем, взаємного використання й удосконалювання елементів оборонної інфраструктури. Передбачається, що розгортання регіонального угруповання військ (сил) у регіоні здійснюється в «період загрози «за рішен-

зантія, степ, північ – історична Литва, Вільно, Балтоскандинавія), відбувалося народження нації.

Сьогодні на лінії Північ-Південь ми знаходимо дві незакінчені модерності, що страждають через відсутність більш широкого цивілізаційного та культурного контексту, такого контексту, де вони були б суб'єктами і творцями.

Ми знаходимо сучасні реалії, спрямовані (підсвідомо) назустріч одне одному, але взаємно не прочитані. Чи для наших культур зустрічна ідентифікація?

5. На лінії Північ-Південь ми спостерігаємо спільну утопію: Цивілізацію Міжмор'я.

Поодинці – Білорусь та Україна – болюче вириваються з посткомуністичного, постсовецького, постколоніального простору, ентропійного за своєю сутністю, зараженого енергетикою розпаду, культурної летаргії та безпам'ятності. Шукаючи свої вершини, вони весь час озираються на героїчне минуле. Їм так не вистачає «міту майбутнього», усвідомленої історичної місії.

Разом – вони утворюють цивілізацію Міжмор'я, поєднують пробалтійські та пропонтіїські культурні кола. Нехай вас не вводять в оману утопічність (ати-

повість) цієї цивілізації: будь-яка нація, в певному сенсі, є «семіотичною утопією», яка знаходиться «ніде».

6. Ми мусимо відродити таємничість, таємницю одне одного й одне для одного. Україна для Білорусі (як і Білорусь для України) – це подорож на межу самого себе, в просторі, де зберігаючи безпечно почуття тотожності, опиняєшся в іншій системі координат, в іншому ландшафті, серед інших можливостей. Де ти сам вже трохи інший...

Будь-який діалог – це вихід за межі самого себе, це подорож...

*Переклали з білоруської Олексій Василенко
і Наталя Чорпіта*

ням Вищої Ради (Совета) Союзу Білорусі та Росії. У мирний час об'єднання, з'єднання, військові частини і підрозділи збройних сил та інших військових формувань держав-учасниць Союзу, які виділяються до складу регіонального угруповання, залишаються в безпосередньому підпорядкуванні відповідних міністерств і відомств, що забезпечують необхідний ступінь готовності до виконання завдання спільної оборони. З метою успішного розв'язання регіональних угрупованням завдань передбачено створення єдиних систем ППО, а також систем попередження про ракетний напад і контролю космічного простору, об'єднаних систем підготовки військ, зв'язку, автоматичних систем керування й оповіщення, технічного забезпечення. Для управління регіональним угрупованням військ (сил) на базі Міністерства оборони Республіки Білорусь у «період загрози» намічається створення Об'єданого командування регіонального угруповання.

28 квітня 1999 р. рішенням Вищого Совету Союзу Білорусі та Росії була затверджена Концепція безпеки Союзу. Під безпекою Союзу в цій кон-

цепції розуміється стан захищеності життєво важливих інтересів його самого і держав-учасниць Союзу від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує ефективне функціонування і розвиток Союзу як міждержавного утворення. Концепція містить методологічну основу побудови системи забезпечення безпеки Союзу Білорусі та Росії. У ній виокремлені життєво важливі інтереси Союзу, суб'єкти захисту від внутрішніх або зовнішніх загроз або протидії їм, визначені пріоритетні напрямки, щодо яких потрібно першочергове вживання заходів із метою зміцнення безпеки Союзу, викладене розуміння структури і функцій системи забезпечення безпеки Союзу, а також сформульовані основні вимоги до організації її діяльності.

В даний час завершується розробка комплексної програми реалізації Концепції безпеки Союзу Білорусі та Росії. Цими питаннями займається Головне управління безпеки та військового співробітництва Виконкому Вищого Совету Союзу.

Створено Прикордонний комітет Союзу Білорусі та Росії. Затверджено план координації дій Дер-

А Л Є С Ь АНЦІПЕНКА

© А. Анціпенка, 1998
Фрагменти. – №1. – 1998

235

МАРГІНАЛИ ТА МАРГІНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

жавного комітету прикордонних військ Республіки Білорусь і Федеральної прикордонної служби (ФПС) Російської Федерації в галузі охорони кордонів Союзу Білорусі та Росії і директива про організацію охорони кордонів Союзу на поточний рік, розроблений проект Концепції прикордонного контролю Союзу, план уніфікації нормативно-правових актів Республіки Білорусь і Російської Федерації щодо прикордонних питань на період 1999-2001 р.

Були проведені чотири спільні прикордонні операції, під час яких Прикордонними військами Республіки Білорусь припинене незаконне переміщення через державний кордон матеріальних цінностей у 140 випадках на загальну суму біля 21 млрд. білоруських рублів, затримано біля 500 порушників кордону. Представники Прикордонних військ Республіки Білорусь і ФПС РФ беруть участь у проведенні командно-штабних ігор, оперативних поїздках на кордони держав-учасниць Союзу із метою обміну досвідом, вивчення системи охорони кордону і виробітку погоджених дій. З метою удосконалювання взаємодії прикордонних відомств Бі-

Маргінали – це люди, які живуть осторонь від громадської, культурної, національної та політичної свідомості. Вони існують у будь-якому суспільстві, однак значне збільшення кількості маргіналів та маргінальних груп є особливою ознакою перехідних суспільств.

Передусім, таке становище є наслідком дестабілізації соціального життя.

Руйнація звичних систем координат, стереотипів та орієнтирів поведінки, а також зміна політичного режиму або політичної еліти здатні настільки сильно дезорієнтувати громадську думку, що значна кількість населення досить швидко втрачає більш-менш адекватне розуміння мінливої соціальної ситуації та починає маргіналізуватися.

Наприклад, відома «перебудовна» формула про допустимість «плюралізму думок» сама по собі була істотним дезорієнтуючим фактором колишнього совєцького суспільства, яке десятиріччями, часто насильницькими методами приводилося до стану комуністичного однодумства.

лорусі та Росії сформована Оперативна група ФПС РФ при Держкомприкордонвійськ Білорусі, передбачається створення аналогічної групи Прикордонних військ Республіки Білорусь при ФПС Росії. Реалізується спільна програма «Облаштованість кордону». Спільними зусиллями побудовано 10 об'єктів різноманітного призначення, у стадії завершення будівництва знаходяться ще п'ять об'єктів.

Погоджуються проекти програми «Захист спільних інформаційних ресурсів Білорусі та Росії» і спільної підпрограми «Підготовка, фахова перепідготовка і підвищення кваліфікації кадрів для органів безпеки держав-учасників Союзу Білорусі та Росії».

У плані реалізації Програми «Боротьба з різноманітними формами організованої злочинності на території держав-учасниць Союзу Білорусі та Росії на період до 2000 р.» правоохоронними органами Республіки Білорусь були підготовлені проекти Договору між Республікою Білорусь і Російською Федерацією про співробітництво в боротьбі зі злочинністю, Угоди між двома урядами про співробітництво в боротьбі з незаконним оборотом нарко-

У маргіналізованій свідомості ця формула чи не одразу ж набула такої інтерпретації: «А холера їх там розбере. Напридумують чогось!»

Неадекватність і, як правило, парадоксальність інтерпретацій, які пов'язані з новими соціальними ситуаціями, в свою чергу, є показниками того, що соціальний статус певних верств населення доволі нестійкий, та й їхня стара спільна ідентичність починає поволі руйнуватися. Визначальним чинником перехідного суспільства завжди є орієнтація певної його частини (реформатори) на зміну економічної структури, способу виробництва та відносин власности.

Здійснення реформаторської політики (чи її не-здійснення, коли остання проявляється як соціальна необхідність) обов'язково зачіпає економічні інтереси значної кількості населення, знижує загальний рівень життя, а новий перерозподіл прибутків викликає реакцію незадоволення і соціальної напруги. Особливо хворобливою є реакція тієї частини населення, яка цілком або частково пов'язує своє життя з новопроголошеними цінностями та надіями, що згодом не виправдовуються (наприклад, не виробляють до полегшення економічного становища).

Через певний час нездійсненність цих надій призводить до розчарування та маргіналізації свідомости. Соціальним наслідком цього є зростання недовіри з боку цих людей до нових соціальних сил та партій, в тому числі до державних інституцій, колишніх і нових лідерів.

Однак процес маргіналізації суспільства може значно посилитися тоді, коли ці нові сили та лідери зазнають поразки.

Для всіх маргінальних груп, що виникли в таких умовах, природнім процесом є рух назад – до звичних традиційних стереотипів недалекого минулого, до зручних способів мислення й мітологом.

Дехто з цих нових «учасників» маргінальних груп, все ж таки здатні зрозуміти, що справжня реставрація минулого життєвого устрою є нереальною, хоча й цілковито сприйняття нових форм неможливе, бо вони не виправдовують сподівань, та, принаймні зовнішньо, сприймаються як те, що провокує загальну нестабільність життя.

Маючи подвійну орієнтацію, слабше пов'язану з майбутнім та тимчасово сильніше з минулим (ностальгійні почуття), маргінали фактично живуть в часі, який не є ані теперішнім, ні ареальним взагалі.

тичних засобів і психотропних речовин і зловживання ними.

У жовтні 1999 р. на засіданні спільних колегій військових відомств Росії і Білорусі було заявлено, що цей рік буде роком практичної реалізації низки важливих рішень двох країн в галузі оборони, у тому числі тих, які стосуються створення регіонального угруповання військ. Передбачається, що до складу спільного угруповання на західному напрямку увійдуть частини і підрозділи Московської воєнної округи і Збройних сил Білорусі. Умови спільного використання військових об'єктів обговорюються. Розглядалося і питання фінансування спільних заходів щодо забезпечення функціонування регіонального угруповання військ у 2000 р. Раніше передбачалося, що на ці цілі в 2000 р. із бюджету Союзу Росії і Білорусі буде виділено 98,385 млн. російських рублів (Білоруссю – 38,975 млн., Росією – ще 59,41 млн.). Тепер, як повідомлялося, на ці цілі буде виділено більше засобів [12]. Вони будуть скеровані на проведення заходів щодо організації і проведення оперативної підготовки орга-

нів управління регіонального угруповання військ, забезпечення керування силами і засобами угруповання.

Прийняті документи створюють умови для формування спільного оборонного простору Білорусі та Росії. Явище це складне і багаторівневе. Воно, з одного боку, наче «заземлене», містить у собі, скажемо, елементарну інвентаризацію об'єктів військової й оборонної структури, а з іншого боку – «піднімається», наприклад, до єдиних систем протиповітряної, протиракетної, протикосмічної оборони і контролю космічного простору [13]. Триває практична робота з планування застосування регіонального угруповання військ (сил) і вирішення питань його запільного, об'єднання військово-наукових потенціалів, формування спільного оборонного замовлення, розробки єдиної програми озброєння, спільної підготовки кадрів.

Загалом між Республікою Білорусь і Російською Федерацією в різноманітних галузях військового і військово-технічного співробітництва укладений 31 міжнародний договір міжурядового і міжвідомчого

З подвійності орієнтації виникає відповідний химерний спосіб сприйняття та інтерпретації реальності, який «або адекватно не тлумачиться, або викривлюється». «Недовіра до майбутнього», як стан маргінальної свідомості, продукує страх щодо змін і блокує відповідну соціальну поведінку, спрямовану на соціальні перетворення.

Соціальний глухий кут – це справжнє майбутнє маргінальної свідомості, яка базується на цінностях хоч і несправжнього, але «світлого» чи раптом «посвітлілого» минулого.

Совєцьке минуле – «втрачений рай» для «білорусів»

Для постсовєцького або постслов'янського простору поява маргінальності є досить типовою, однак ми насмілимось стверджувати, що з усіх постсовєцьких країн саме для Білорусі вивчення цього явища є найлегшим.

По-перше, через велику кількість маргіналів та маргінальних груп, а по-друге, через те, що деякі чинники совєцького трибу життя діяли в Білорусі у найбільш чистому вигляді, а наслідки суспільних реформ виявилися мінімальними.

Загальновідомо, що в колишньому СРСР Білорусь була форпостом совєцької системи і на її території найсильніше проявилися як економічні, так і політичні «переваги соціалізму». Якщо совєцьке було найкращим у світі, то все найкраще з совєцького було в Білорусі: верстати, рефрижератори, трактори, бульба та ковбаса. Із білоруським колгоспним салом у ті часи могло посперечатися лише українське сало. Наприкінці періоду брежнєвського застою у Білорусі чи не найчутливіше сприймалися перші ознаки погіршення економічного становища, і «білоруси» перші відчули майбутню драму «вигнання» з совєцького «раю», наперед висловивши свій глибокий жаль словами білоруського класика: «нема того, що раніше було».

Кінець «раю» покладе розпад Совєцької імперії та проголошення Незалежності Білорусі.

Порівняння найновітнішої історії усіх проголошених на просторі колишнього Совєцького Союзу незалежних країн показує, що недалеко «совєцьке минуле» ніде, окрім Білорусі, не стало таким сильним чинником, який до такої міри здатен впливати на соціальні, внутрішньо- й зовнішньополітичні процеси відновлення держави, економіку та свідомість людей.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

характеру. Продовжується робота щодо узгодження міжурядових угод «Про створення єдиної регіональної системи ППО Білорусі та Росії», «Про планування, накопичення, утримання та використання запасів матеріальних засобів в інтересах регіонального угруповання військ (сил)» та інших документів.

В даний час активно розробляється загальна оборонна доктрина двох держав. Ідея загальної оборонної доктрини вперше була сформульована в 1997 р., вона знайшла відбиток у Договорі і Статуті Союзу Білорусі та Росії. Мова йде насамперед про те, як спільно протистояти загрозам суверенітету і територіальної цілісності двох держав, забезпечувати обороноздатність партнерів і Союзу в цілому. Саме такий сценарій опрацьовували російські військові під час командно-штабних навчань «запад-99» улітку 1999 р.

Особлива увага приділяється розробці комплексної програми військово-наукового співробітництва двох держав, до числа найважливіших стратегічних об'єктів якої відноситься російська станція раннього попередження про ракетний напад у районі

Барановичів. У 2000 р. її збираються поставити на бойове чергування [14].

Взаємодія Білорусі та Росії в сфері забезпечення безпеки й оборони, – найбільш вражаючий і просунутий напрямок стратегічного партнерства двох держав. Західні аналітики, між іншим, також вважають, що саме сфера безпеки й оборони є «найбільш успішною частиною» процесу інтеграції Білорусі та Росії. Це констатується, наприклад, у збірнику аналітичних матеріалів «Москва, регіони і зовнішня політика Росії», підготовленому в червні 1999 р. Центром по вивченню конфліктів Королівської військової академії Сандгерст [15].

Як відомо, динаміка розвитку білорусько-російського співробітництва у військовій галузі викликає певне занепокоєння у сусідніх держав і країн Заходу. Висловлюються побоювання, що Білорусія і Росія йдуть по шляху формування військового блока, що може являти загрозу Польщі, Україні і країнам Балтії.

Проте, на нашу думку, білорусько-російське військове співробітництво загалом не досягло такого рівня, коли воно могло б сприйматися в Централь-

Поразка стратегій, спрямованих на перетворення білоруського суспільства та зміцнення незалежності

Вже відзначалося, що при відсутності значних успіхів у реалізації нових цінностей процеси маргіналізації у суспільстві істотно посилюються.

Які в інших республіках колишнього ССРСР, розгортання стратегій, спрямованих на реформи суспільного життя, суверенізацію та зміцнення незалежності, відбувалися в Білорусі на тлі *процесу розпаду та погіршення економічного життя*. Однак тут ці процеси відбувалися з наслідками, найбільш помітними для білоруського населення, та через причини для нього найменш зрозумілі.

Як відомо, найсильніше прагнення до національного суверенітету, декомунізації суспільства та виходу із ССРСР в ті часи виявляли не Росія чи Білорусь, а прибалтійські країни. Білоруський народ на виборах до Верховної Ради БСРСР 3 березня 1990 року обирає комуністів, які отримують майже 90% місць, а на всесоюзному референдумі 1991 року висловлюється за збереження ССРСР.

Таким чином, необхідно визнати, що все те, що мало місце в Білорусі після всесоюзного референдуму, відбу-

валося якщо не всупереч волі більшості білоруського народу, то, принаймні, без його підтримки та без його усвідомленого вибору.

Реакція значної кількості білоруського народу на проголошення білоруської Незалежності дуже скоро проявилася у вигляді негативної реакції на розпад ССРСР, а погіршення економічного становища тлумачилося як «розрив економічних зв'язків з колишніми совецькими республіками».

«Розрив економічних зв'язків» як очевидна та зрозуміла модель погіршення економічного становища фактично й був першим проявом маргінальної постсовецької свідомості в Білорусі. Подальший її розвиток буде відбуватися у контексті та у зв'язку із стратегіями, які спрямовані на соціальні зміни та суверенізацію країни.

Фактично цих найбільш виразних стратегій після проголошення Незалежності Білорусі було дві: одна з них була пов'язана з постаттю колишнього голови Верховної Ради С.Шушкевича (ліберально-демократична стратегія постсовецького зразка) та національно-відродницька з елементами ідеології класичного націоналізму, яка з самого початку поступово трансформувалась у напрямку націонал-

ної Європі та на Заході як провокуюче. Немає підстав гадати, що це співробітництво за суттю своєю конфронтаційне, продиктоване наміром створювати загрозливий військовий потенціал. До того ж цілком очевидно, що економічні і науково-технічні чинники, що характеризують теперішній стан Білорусі та Росії, навряд чи дозволяють узагалі говорити про можливість для цих країн у доступному для огляду майбутньому генерувати скільки-небудь значну військову погрозу.

Малоймовірно, що військова інтеграція Білорусі та Росії найближчим часом набуде таких форм, що вимагатиме розміщення значного передового угруповання російських військ на білоруській території. Ще в 1998 р. було заявлено, що Білорусія вважає недоцільним розміщення на своїй території контингенту російських військ [16]. Створення регіонального угруповання військ у тому вигляді, як це декларується сьогодні, не припускає якогось істотного перебазування військових частин і з'єднань.

Ні Білорусія, ні Росія не зацікавлені в поновленні військового протистояння із Заходом і рад-

ше за все вони уникатимуть кроків, що могли б свідчити про зворотне. Тому тривожні судження, які іноді проковзують в аналітичних розвідках іноземних дослідників, скажімо українського автора Г.Перепелиці, про те, що вже сформувався якийсь «білорусько-російський військовий блок», створення якого начебто «не тільки сприяє реанімації військового протистояння у Східній Європі, але і значно посилює військово-політичну гегемонію Росії над країнами СНД» [17], не відповідають реальному стану справ, неправомірно драматизують ситуацію. Показово, що військово керівництво Росії, як це підтверджують результати останніх зустрічей міністрів оборони двох держав, не поспішає форсувати створення єдиних російсько-білоруських військових структур або військових формувань. Як справедливо зауважили американські аналітики Ш. Гарнетт і Р. Легголд, взаємовідносини Білорусі та Росії у військовій сфері поки що не перейшли «червоної риски» у тому, що стосується розгортання звичайних і ядерних озброєнь. З їхньої точки зору, «фактично вже існує зразковий паралелізм між стриманістю

демократизму, і яка уособлювалася в діяльності Білоруського Народного Фронту (БНФ).

Перша стратегія відзначалася своєю «поміркованістю» в досягненні мети суверенізації, білорусизації та подоланні «родимих плям соціалізму та комунізму». Як засіб для досягнення цих цілей розглядалося поняття «згоди», яка, проте, поступово перетворювалася в мету розвитку білоруського суспільства.

Кульмінацією цього процесу став момент, коли на запитання про склад своєї політичної команди колишній голова Верховної Ради відповів, що командою є вся Верховна Рада, яка на той час, як уже відзначалося, майже на 90% складалася з комуністів, більшість з яких була професійними номенклатурниками.

Між тим, поза стінами Верховної Ради зростало незадоволення ростом цін та погіршенням життя, а у ВР номенклатурні комуністи прагнули відновлення «провідної та керуючої ролі КПСС». В атмосфері загальної напруженості «вистачило» «одного ящика цвяхів, украденого для дачі Шушкевича», аби він втратив свою посаду.

Насправді цей ящик цвяхів виявився не вкраденим ящиком, а мітологізованим символом корупції, який мав

могутню евристичну силу для маргінальної свідомості певної частини білоруського народу.

Повної поразки стратегія «поміркованості» зазнала нещодавно, коли легітимна Верховна Рада публічно відмовилася підтвердити свою легітимність. Друга стратегія, яка розгорталася майже за всіма канонами ідеології класичного націоналізму, в порівнянні з першою виглядала занадто радикальною. Радикалізм, який спочатку мав антикомуністичну спрямованість, мав безумовний успіх, бо політичний маразм часів застою був очевидним навіть для неосвічених верств білоруського народу. На той час припадає пік популярності лідера БНФ З.Пазняка. Однак з погіршенням економічної ситуації «комунізм» у маргінальній свідомості відокремлюється від політичного маразму часів застою, сталінських репресій та втілюється в ряд формул, які мають характер констатації споживчих переваг при соціалізмі.

Після ліквідації комуністичного путчу в Москві антикомунізм втрачає будь-яке політично-об'єднувальне значення, і маргінальна свідомість починає набувати стійкої орієнтації на вже втрачені стандарти споживання при соціалізмі.

239

АЛЕСЬ
АНЦІПЕНКА
МАРГІНАЛИ ТА
МАРГІНАЛЬНА
СВІДОМІСТЬ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

НАТО у відношенні Польщі і стриманістю Росії в Білорусі» [18]. Такого роду тенденція була б дуже позитивною, оскільки в цьому випадку кордон між Польщею і Білорусією, а в ширшому плані – між країнами НАТО і білорусько-російським Союзом не став би вибухонебезпечною розмежувальною лінією і не створював би додаткових причин для занепокоєння.

Мабуть, можна сподіватися, що у військових колах у Москві є розуміння недоцільності скільки-небудь різних рухів у розвитку військової інтеграції з Білоруссю, що могли б лише стимулювати посилення занепокоєння в керівництва суміжних держав, дати додаткові аргументи тим, хто, міркуючи про можливість рецидивів «російського експансіонізму», про незмінність тягіння Москви до військової гегемонії в регіоні, робить основну ставку на подальше розширення НАТО в східному напрямку.

Загалом, вважаємо за доцільне прагнути до того, аби військова складова білорусько-російського об'єднуючого процесу не була б гіпертрофовано роздутою, а виглядала б як природне і помірне

вираження взаємовигідних інтеграційних кроків у їхньому переломленні у військово-політичній сфері.

1. Transcript: State Department Noon Briefing // USIS Washington File. – 1997. – Apr. 4.
2. Резолюция Европарламента по ситуации в Беларуси // Народ. воля. – 1999. – 9 окт.
3. Заявление для прессы // Народ. воля. – 1999. – 2 нояб.
4. Договор о создании Союзного государства. Проект // Совет. Белоруссия. – 1999. – 8 окт.; см. также: Рос. газ. – 1999. – 8 окт.
5. На пути к объединению // Совет. Белоруссия. – 1999. – 13 окт.
6. Совет. Белоруссия. – 1999. – 29 окт.
7. Дорохов В. Интеграция теряет привлекательность, но Лукашенко все равно лидирует // Белорус. газ. – 1999. – 4 нояб.
8. Санников А. Куда идешь, Беларусь? // Народ. воля. – 1998. – 13 авг.
9. Генерал Владимир Скобелев: «Не вижу преград для

В ідеології БНФ відбувається явний перенос акцентів на інші національно-об'єднувальні символи: символ національного болю (Курапати і Чорнобиль), символ національної слави та доблесті (Аршанська битва), символи історичності білоруської нації та держави. Майже в усіх цих символах присутні конотації антиросійські, антиімперські та антишовіністичні.

Антиросійськість у поєднанні з білорусизацією (відродження білоруської мови та культури) наштовхується цього разу на зрусифіковану свідомість однієї з частин освіченого білоруського суспільства, асимільованих білорусів і тієї частини міського населення, яка внаслідок інтенсивної модернізації промислового виробництва в Білорусі у 60-70 роках чи пізніше переселилась у міста і ще зберігає проміжну селянсько-міську свідомість. Хоча для різних груп населення мотиви неприйняття запропонованих їм орієнтирів є різними, наприклад, для згаданої вище групи – ще не подоланий комплекс «провінційності», який якраз і пов'язується з «селюцькою» білоруською мовою, спільним, однак, є те, що антиросійські та антиімперські ідеї сприймалися цими групами як явний і радикально означений комплекс ворожості. «Перебір» можна побачи-

ти як у самих маргінальних інтерпретаціях («Пазняк хоче віддати Білорусь Польщі»), так і у первісному розумінні антиросійської орієнтації в Білорусі. Надто невигідно виглядали в такому контексті позитивні моменти відродження білоруської мови та культури.

Політична (і лише політична, підкреслимо це) поразка цієї стратегії сталася на президентських виборах та виборах до Верховної Ради 13 скликання.

Зазначимо, що антиросійські та антиімперські настрої, тою чи іншою мірою, проявилися практично в усіх незалежних країнах, які виникли на території колишнього СРСР, однак досить швидко, наприклад, у прибалтійських країнах, вони трансформувалися в позитивні прагнення зміцнити своєю власну незалежність і в орієнтацію на загальноєвропейські системи безпеки та співробітництва. В Білорусі антиросійські настрої певної частини населення викликали зворотну реакцію: у маргінальній свідомості вони реанімували комплекс совєцького імперіалізму, а в особливо зрусифікованої частини білоруського населення – комплекс історично-культурного російського шовінізму.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

успешного военного сотрудничества» // Белорус. газ. – 1997. – 1 дек.

10. Шабуркин А. Мы раньше гражданских пошли на интеграцию. Командующий ПВО Белоруссии генерал-лейтенант Валерий Костенко удовлетворен сотрудничеством с российскими коллегами // Независимое воен. обозрение. – 1997. – № 15. – С. 3.

11. Устав Союза Беларуси и России // Совет. Белоруссия. – 1997. – 27 мая.

12. Стригельский Ю. Служу Союзу! // Белорус. деловая газ. – 1999. – 8 окт.

13. Бевзо А. Оборонная доктрина Союза // Совет. Белоруссия. – 1999. – 28 окт.

14. Стригельский Ю. Волга начинает работу // Белорус. деловая газ. – 1999. – 6 авг.

15. Main S. Belarus-Russia: Politics versus Economics? / Moscow, The Regions and Russia's Foreign Policy / The Conflict Studies Research Centre, Royal Military Academy Sandhurst [Camberley, Surrey]. – 1999. – June. – P. 30–31.

16. Белорус. газ. – 1999. – 19 янв.

17. Перепелица Г. Белорусско-российская военно-

политическая интеграция и ее влияние на безопасность Украины // Белоруссия на перепутье: в поисках международной идентичности / Под ред. Ш. Гарнетта и Р. Легволда; Моск. Центр Карнеги. – М., 1998. – С. 106.

18. Гарнетт Ш., Легволд Р. «Европеец поневоле»: варианты внешней политики Белоруссии / Моск. Центр Карнеги; Доклад для семинара «Внешняя политика Белоруссии в контексте региональных интеграционных процессов», Минск, 18 января 1999 года. – М., 1999. – С. 7.

Повстання маргіналів або «совецькі білоруси» та «православні атеїсти»

До президентських виборів у Білорусі вже фактично склалася нова нестійка структура суспільства із рядом маргінальних угруповань. Ставлення цих угруповань до практично всіх відомих політиків було негативним і, в першу чергу, до уряду Кебіча, бо саме за часів Кебіча падіння рівня життя було особливо стрімким та болючим.

Однак до самих виборів абсолютно не були відомі ані політичний потенціал цих нових маргінальних угруповань, ані їхні електоральні можливості, ані їхня потенційна активність під час виборів.

Те, що майбутній президент Білорусі об'єктом свого політичного впливу обрав саме ці групи, виявилось пізніше. Хоча цей вибір, безумовно, не був раціонально-усвідомленим, однак, всі ключові слова («корупція», «шахраї», «вкрали все») були знайдені до президентської кампанії. Експлікаційні «моделі» на кшталт «розвалили Союз», «розірвали всі зв'язки» у поєднанні з обіцянками «запустити заводи» та зупинити зростання цін, не тільки просто й зрозуміло пояснювали «простим людям» їхнє становище, але й мобілізували їхню маргінальну свідомість.

Результати президентських виборів тільки підтверджують цю залежність. Найбільшу активність проявили виборці у східних регіонах країни та в ряді районів Берестейської області, таких як Ганчавицький, Драгичінський, Кам'янецький, Кобринський, Лунінецький і Пінський, і саме у цих районах Білорусі президент Лукашенко набрав максимальну кількість голосів (відповідно біля 60% і 53,47%).

Такі результати неможливо пояснити лише земляцькими почуттями, бо вони проявилися не лише у Могилевській області, а були зафіксовані й в інших областях Білорусі та на Берестейщині, а особливо в тих регіонах країни, де білоруська національна ідентичність є найбільш розмитою (маргінальна білорусько-російська свідомість в усіх східних областях та маргінальна білорусько-українська свідомість у вищезазначених районах Берестейської області).

У Мінську найбільший відсоток голосів за Лукашенка було подано в т.зв. промислових і «нових» районах, де переважну кількість мешканців становлять робітники та службовці з числа сільських мігрантів, тобто люди з маргінальною міською свідомістю.

Аналіз результатів президентських виборів за конфесійною або квазі-конфесійною ознакою (тобто, коли люди

241

АЛЕКС
АНЦІПЕНКА
МАРГІНАЛИ ТА
МАРГІНАЛЬНА
СВІДОМІСТЬ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

БІЛОРУСЬ У ХХ СТОЛІТТІ: ГЕОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ І СПРОБИ ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОЇ ПОЛІТИКИ

© Смалянчук А., 2000

АЛЕКСАНДР СМАЛЯНЧУК

Доля білоруської геополітики у ХХ столітті, як і білоруської державності назагал, була визначена трьома важливими історичними подіями: крахом Російської імперії (1917), утворенням совецької держави та її розпадом (1991).

Уже наприкінці 1915 р., після захоплення Вільнюса німецькою армією, білоруські діячі ініціювали створення Ради Конфедерації Великого Князівства Литовського. Рада гуртувала представників демократичних течій білоруського, польського, литовського та єврейського національних рухів в Білорусі та Литві. Метою організації було відродження Великого Литовського Князівства як багатонаціональної держави. Однак загострення міжнародних стосунків (особливо польсько-литовських) призвело до занепаду Ради у 1916 р. Білоруси найдовше зберегли прихильність геополітичній концепції, розробленій вільнюськими земляками.

Після революції в Росії (лютий 1917 р.) політичним центром Білорусі став Мінськ. У березні 1917 р. на з'їзді білоруських партій та організацій був створений Білоруський Національний Комітет під керівництвом Романа Скірмунта. Метою Комітету було досягнення автономії Білорусі в рамках федеративної демократичної Російської

не є віруючими, але схилиються до певної конфесії) показує, що у традиційно католицьких районах Білорусі Лукашенко отримав найменший відсоток голосів, а на т.зв. «канонічній території Руської Православної Церкви» – найбільший, і власне не серед віруючих, а серед тих, хто має прихильність до православної церкви.

До того ж, треба сказати, що всі ці угруповання мають маргінальну совєцьку свідомість.

Таким чином, усіх їх можна об'єднати у дві категорії – «совєцькі білоруси» та «православні атеїсти». На президентських виборах ці маргінальні угруповання конституювалися як самостійна політична сила.

Нездатність адекватно зрозуміти причини погіршення як загальної ситуації, так і свого власного становища, а тим більше адекватно діяти у напрямку його покращення, продукує у маргінальній свідомості реакцію «глухого кута», яка проявляється у почуттях скривдженості та зради.

Взагалі, маргінальна свідомість – це свідомість убогих та скривджених, тих, кому свого часу чогось не вистачило: походження, виховання, соціалізму, або ще чогось.

Скривдженість та бідність завжди десь проявляються, і вони проявилися під час обох білоруських референ-

думів. Референдум 1995 року став справжнім вибухом маргінальної свідомості: ненависна та «колгоспна» білоруська мова («самі ще зовсім недавно з колгоспу: навіщо вона нам?!»), ненависний біло-червоно-білий стяг («фашисти та поліціянти вбивали під ним совєцьких патріотів»). «Замість них треба ввести наші старо-нові совєцькі символи» – практично такою була відповідь. «Ми тільки й мріємо про відновлення ССРСР, а тому – за інтеграцію з Росією» – такою була друга реальна, ще задовго до самого референдуму, відповідь на питання про інтеграцію. Радитися щодо термінового припинення президентом повноважень Верховної Ради, не було потреби. – «А навіщо? Ми й без консультацій проти цих демократів!».

Однак результати референдуму не були й не є, всупереч деяким твердженням, національною ганьбою білоруського народу, бо в історії європейських націй не відомо, щоб якийсь європейський народ виступав проти власної історії та культури.

Другий референдум був продовженням першого. З причини фальсифікації його результатів ми не будемо наводити статистики, а лише передамо загальний зміст деяких запрограмованих відповідей.

держави. Однак ані Тимчасовий уряд, ані потім більшовики не визнали за білорусами права на самовизначення у формі автономії.

Перші спроби білоруської геополітичної думки були ще не цілком самостійними. На захід від російсько-німецького фронту білоруси шукали допомоги з боку більш організованих і впливових національних рухів. Зі сходу напрямку вони чекали підтримки нової влади Росії. Але ці перші спроби показували прагнення білорусів зламати традицію останнього століття, за якою білоруський терен був лише об'єктом російської геополітики.

Народження самостійної білоруської політики було пов'язане із проголошенням на етнічних білоруських землях незалежної Білоруської Народної Республіки (БНР), яке сталося 25 березня 1918 р. Велику роль у цій історичній події відіграли Іван та Антон Луцкевичі, Вацлав Ластовський і Аркадій Смолич. Кордони республіки були окреслені на підставі мапи поширення білоруської мови, автором якої був відомий лінгвіст і етнограф Є.Карський. Вони включали давні Могильовську, Вітебську, Мінську, Гродненську, значну частину Віленської та Смоленської губерній, а також деякі частини Брянської та Чернігівської. На момент проголошення БНР Віленська, Гроднен-

ська і частина Мінської губерній були окуповані німецькими військами, на решті господарювали більшовики. Ані перші, ані другі не визнали білоруського уряду. Тим не менше, незалежність республіки була задекларована і головним завданням її уряду стало здобуття міжнародного визнання.

Уряд БНР виступив із ідеєю створення конфедерації Білорусі, Польщі, України та балтійських країн. Такий союз, на думку білоруських політиків, міг би забезпечити корисну для всіх економічну інтеграцію, а в політично-військовому вимірі відіграти роль протизваги для імперських амбіцій Росії та Німеччини. Водночас білоруси намагались розіграти «німецьку карту», переконуючи німецьких політиків у тому, що самостійна Білорусь разом із балтійськими країнами може стати союзником Німеччини і відігравати роль протизваги для совєцької Росії і відродженої Польщі. Певного успіху у цій справі вдалося досягти. Були утворені дипломатичні представництва в Німеччині, Литві, Латвії, Естонії, Чехословаччині, Болгарії, Фінляндії та деяких інших країнах. Проте до міжнародного визнання Білоруської республіки було ще далеко.

Влітку 1918 р. у білоруській пресі вперше з'явилась концепція Білорусі як геополітичного й культурного «мос-

Відповідь на перше питання референдуму 1996 року про перенесення дати святкування Дня державної Незалежності Республіки Білорусь на 47 років раніше від дати її справжнього проголошення (25 серпня 1991 року) був для маргінальної свідомості актом сакрального воскресіння совєцького минулого та ритуально-символічного входження «православних атеїстів» до втраченого раю.

Здійсненням цього акту стало третє питання референдуму про купівлю-продаж землі: для бажаючих її отримати, без усіляких розмов, щільно зачинялися двері «совєцького раю» (більшість учасників референдуму висловилися проти купівлі-продажу).

Останні відповіді на питання підтверджували традиційний характер «совєцького раю» – диктаторський та авторитарний.

Майбутнє маргінальної свідомості та білоруський народ

Як уже зазначалося на початку, майбутнє маргінальної свідомості – соціальний «глухий кут». Цей кут виникає, передусім, із самої природи маргінальної свідомості, яка поєднує в собі суперечливі та взаємовиключні елемен-

ти, а, по-друге, з того, що сучасні реалії, що знаходяться поза нею, не відповідають маргінальним уявленням та конструкціям. Це, так би мовити, онтологічні суперечності маргінальної свідомості, бо вона, за своєю природою, не є й не може бути стійкою. Не заглиблюючись у сутність цієї проблеми, зазначимо, що цілий ряд соціальних досліджень переконливо свідчить про, хоча й повільну, але неминучу руйнацію цього типу свідомості.

Соціальним чинником, який спричинить її зникнення, є справжня опозиція.

Вже сьогодні можна стверджувати, що маргінали не є білоруським народом, це фактично фрагменти колишнього совєцького народу на території Білорусі. Як у свій час влучно зазначила Валерія Новодворська, «народ – це не більшість і не кількість. Це певна якість, яка прагне до своїх святинь, свого клаттика землі, свого війська, ... свого незалежного існування».

*Переклали з білоруської Олексій Василенко
і Наталя Чорпіта*

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

та» між слов'янськими і неслов'янськими народами Європи. Озброєні цією ідеєю, білоруські політики розпочали в Києві переговори з делегацією Росії. Однак дуже швидко вони зрозуміли, що більшовикам йдеться не про «міст», а про «аванпост» світової пролетарської революції. Невдача переговорів сприяла переорієнтації білоруської політики на Захід. Почав домінувати «польський напрям». Перші контакти з польською владою принесли надії на успіх. У 1919 р. польський керівник Юзеф Пілсудський прихильно поставився до концепції створення литовсько-білоруської держави, як стратегічного «буфера», покликаною прикрити Польщу зі Сходу. При цьому почала відроджуватись ідея «Речі Посполитої Обох Народів» як федеративної або конфедеративної держави. Проте, в міру успіхів у польсько-совєцькій війні (1919-1920 рр.) прихильність Пілсудського поступово перетворилась у явну демагогію. Остання спроба порозуміння відбулась за ініціативою білорусів навесні 1920 р. Вони запропонували, аби Польща у переговорах з більшовиками намагалася утримати кордони 1772 р., а також щоб відроджена Польща стала федеративною державою, в якій Білорусь отримала б автономію в культурній та господарській сферах. Відповіддю на ці пропозиції стала мовчан-

ка польської сторони. У польських керівних колах перемогла доктрина національних демократів, які пропонували захоплення Польщею на сході тих земель, котрі поляки зможуть асимілювати. Федеративна концепція поступилася місцем інкорпораційній.

Позиції білоруського уряду були послаблені ще й тим, що ідея незалежної держави не знайшла масової підтримки серед народу. Рівень національно-державної свідомості білоруських селян, які становили переважну частку населення, був дуже низький.

Тим часом «білоруську карту» вже розігрували більшовики. 1 січня 1919 р. вони створили Білоруську Соціалістичну Радянську Республіку (БСРР), що була позбавлена усякої самостійності. Вона була покликана грати роль «буфера», який дозволить уникати безпосереднього зіткнення Росії з Польщею. Війна між ними таки почалась, і Білорусь перетворилась на головну арену боротьби.

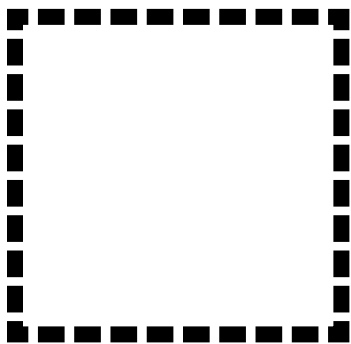
До участі у совєцько-польських переговорах в Ризі (вересень-жовтень 1920 р.) білоруська делегація не була допущена. Мир був укладений за рахунок білоруських земель. Внаслідок совєцько-польського порозуміння Могильовська, Смоленська і Вітебська губернії залишилися у складі совєцької Росії (вони були включені в її

ВАЛЯНЦІН

© В.Акудовіч, 1998

АКУДОВІЧ

Акудовіч В. М'яне няма. Роздуми на руїнах чалавека. – Менск, 1998

МІСТО, ЯКОГО НЕМА

Не було жодного випадку, щоб я чув від кого-небудь: люблю Мінськ. Не чув навіть від того, хто тут народився та оселився, хоча «... люди игде зродилися і ускармлины суть по Бозе, к тому месту великую ласку имають».

«Великої ласки» не видно, але, буває, кажуть: подобається це місце, і далі пояснюють словами, які однаково пасують для міста, темпераменту, ґатунку цигарок...

Якщо не плутати трансцендентне «люблю» зі звичним «подобається», то треба погодитися, що Мінськ справді майже не підлягає любові. Місце, річ, жінку люблять, якщо за ними стоїть щось більше, ніж просто поняття.

Мінськ не має цього більшого, він – лише точка координати, еkleктичне перехрестя, топос із потоптаним ейдосом, якщо ейдос розуміти як «тіло душі». З останнього випливає, що Мінськ зручно прочитати як реальність постмодернізму. Але цю можливість ми залишимо для інших, зупинившись хіба ось на чому.

Париж чи Вільно, Лондон або Санкт-Петербург мають початок (середину, центр), яким позначені простори і поетичний міт міста (Еффелева вежа, гора

склад ще в лютому 1919 р.), а Гродненська, частина Віленської і Мінської відійшли до Польщі. Територія совецької Білорусі обмежилась шістьма повітами Мінської губернії. Результати угоди у Ризи були сприйняті у Білорусі з обуренням і розпачем.

На початку 20-х років у віленському білоруському середовищі активно обговорювались політичні та геополітичні перспективи Білорусі. Виразно переважали дві концепції. Одна виходила з погляду, що Білорусь є «мостом» між Заходом і Сходом; друга пов'язувала майбутнє тільки із Західною Європою. Досить швидко, однак, орієнтації білоруських політиків зазнали змін. Більшовики доволі успішно розігрували «білоруську карту». Для зміцнення своєї влади вони вдалися у 1922-1923 рр. до політику своєрідної «білорусизації», що стимулювало розвиток білоруської культури. Була оголошена амністія для колишніх діячів БНР. До 1926 р. совєцька Росія повернула Білорусі Могильовську і Вітебську губернії. Польські політики не чинили спроб подібної «білорусизації», навпаки, на землях Західної Білорусі провадилась політика національної асиміляції. Внаслідок цього «білоруська ідея» змінила орієнтацію із «західної» на «східну». Совєцька Білорусь стала центром притягання біло-

русів у орбіту Росії. Конференція діячів білоруської еміграції в Берліні (1925 р.) визнала Мінськ єдиним культурним і політичним центром Білорусі. Лише незначна частина білоруських активістів відгадала справжні наміри Москви і не визнала цього рішення. Таким чином, Білорусь знову ставала «закладницею» російської геополітики, тільки вже не царської, а більшовицької. Для Росії білоруська земля була тим стратегічним простором, який закривав напрямок на Москву. Для Польщі територія Західної Білорусі теж перетворилася на частину «санітарного кордону» із совєцькою Росією.

Такий стан речей тривав до кінця міжвоєнного двадцятиріччя. У вересні 1939 р., після підписання пакту Молотова-Ріббентропа, Червона Армія перейшла східний кордон Польщі. Сталін і Гітлер здійснили поділ Польської держави. Більшовики переможно завершили розігрування «білоруської карти». У жовтні 1939 р. згідно з рішенням Кремля Вільно (Вільнюс) і Віленське воєводство були передані Литві, а південна частина Берестейського – Україні. 1940 р. Москва без згоди уряду совєцької Білорусі передала Литві частину північної білоруської території.

Доля політиків і діячів культури Білорусі була трагічною. Політика «білорусизації» вже наприкінці 20-х років

АЛЯКСАНДР
СМАЛЯНЧУК
БІЛОРУСЬ У XX
СТОЛІТТІ:
ГЕОПОЛІТИЧНЕ
СТАНОВИЩЕ
І СПРОБИ
ФОРМУВАННЯ
ВЛАСНОЇ
ПОЛІТИКИ

Гедимінаса, Біг-Бен, Ісаакієвський собор). Мінськ позбавлений вцентрованого у структуру простору символічного міту, поетичної домінанти, середини самого себе...

Мінськ – місто не лише без душі, але й без серця. На питання, де б'ється серце Мінська, можлива лише одна відповідь:

– У мені.

Мінськ – це «Я». Так повинен сказати кожен тутешній мешканець, навіть якщо його ображає будь-який прояв еґоцентризму. Без цього «Я» Мінськ – пустельна, випалена просіка, вигін на околиці зниклого селища.

Сенс Мінська заснований на моєму бажанні бути тут, а воно окреслене можливістю захистити мене від протягів безмежжя. Я тягаю його на собі, як черепаха панцир, а коли помру, Мінськ закопають збоку, бо незрозуміло, для чого йому бути, залишатися без мене.

Вище зазначалося, що Мінськ неможливо любити, але його можна дуже вподобати за делікатну відсутність у твоїх інтимних стосунках із буттям.

Місто, якого нема, визволяє від тотальності своєї влади. Воно не вабить мітами, не суперечить традиціям, не спокушає принадами, не примушує ідеологемами,

не забороняє забобонами, не обтяжує філософемами, не зобов'язує цілями. Воно залишає тебе сам на сам, і тобі не залишається нічого, як любити самого себе. У Мінську неможливо себе не любити, бо тут немає нічого іншого, окрім твоєї самотності, яка делікатно відгортає тобі комір для прогулянки і ласкаво пестить під покривалом ночі.

Той, хто не витримує самотності, кидається звідси до Москви, Парижа, Вільна – туди, де обабіч людини завжди є місто, як рятунок від понурої волі, як підстава для нескінченного діалогу, як друг, який знає відповідь на кожне твоє питання, якщо ти зумієш його чітко сформулювати.

У Мінську неможливо кого-небудь запитати, бо Мінськ – місто для одного; тут кожна зустріч – прикра недоречність. Мабуть з цієї причини замість діалогу тут уживають монолог, зміст якого обертається навколо питання: навіщо я сам собі потрібен? І чи потрібен взагалі?

Місто, якого немає, і людини, якої може не бути, співіснують на поверхні Мінська подібно до перетину можливостей, що мають шанс реалізуватися лише в континуумі ідеального, який ми досить умовно позначимо як «Мінськ без мене»...

245

ВАЛЯНЦІН
АКУДОВІЧ
МІСТО, ЯКОГО
НЕМА

змінилася політикою екстермінації діячів білоруського національно-культурного відродження. Внаслідок репресій майже зникла національна еліта.

22 червня 1941 р. Німеччина розпочала військові дії проти СРСР. Через два місяці вся територія Білорусі опинилась під німецькою окупацією. Перед війною гітлерівська пропаганда припускала можливість утворення незалежних держав на теренах, що будуть визволені з-під сталінського панування. Але у 1941 р. справа незалежної Білорусі вже не стояла в порядку денному політики Берліна. Територію Білорусі було поділено, а її назва збереглась лише в Білоруському Генеральному Окрузі (Generalbezirk Wiesrutenien) з центром у Мінську. Більшу частину білоруських земель було включено до військового округу групи армій «Центр», частина південних, північно-західних і західних земель були приєднані до Райхскомісаріату «Україна», Генерального Округу «Литва» і Східної Пруссії.

Незважаючи на виразний зміст гітлерівської політики, серед частини білоруських емігрантів продовжувала жити надія на утворення з допомогою німців незалежної Білорусі. Гауляйтер Білорусі Вільгельм Кубе підтримував ці надії. Він призначав білорусів на посади в адміністрації,

дозволив діяльність білоруських культурних і добродійних організацій, поширив їх діяльність на Генеральний Комісаріат тощо. Метою такої продуманої тактики було стримування партизанського руху. Багато білоруських політиків це розуміли. Вони створювали антифашистські (водночас й антикомуністичні) організації, зокрема, Партію Білоруських Націоналів, Білоруський Національний Фронт та ін. Білоруси підтримували контакт із польською Армією Крайовою, яка підпорядковувалась емігрантському урядові в Лондоні, і прагнули через її посередництво налагодити зв'язок з урядами Франції та Великої Британії.

Тільки наприкінці 1943 р., коли явним став злам у ході війни, німецька влада дозволила утворення Білоруської Центральної Ради як білоруського уряду. Реальних повноважень ця Рада однак не отримала. Тим не менше, білоруси шукали свого шансу до кінця. 27 червня 1944 р. за мовчазної згоди окупаційної влади у Мінську відбувся Всебілоруський Конгрес, який прийняв ухвалу про відокремлення Білорусі від СРСР і нелегальності всіх рішень совєцьких урядів у справах Білорусі. Політичних наслідків це однак не мало, бо через кілька днів до Мінська увійшла Червона Армія. Більшовики використали постанови Конгресу для боротьби з т.зв. «білоруським націоналіз-

Річ у тому, що крім Мінська, який міститься у моєму намірі блукати по жорсткості його поверхні, існує Мінськ без мене, Мінськ, як ідея Мінська, котра тисячу років волоцюгою блукала селищами, намагаючись отаборитися на постійно у найрізноманітніших часово-просторових оточеннях.

Мабуть, останнє вимагає невеликого пояснення. Ідея Мінська – це споконвічний привид топосу нашого краю про виявлене значення самого себе, коли у буттєвих проявах сформулюється та втілиться ідеальне відображення того сакрального змісту, з якого виникло призначення цього простору. Але сам по собі простір може лиш утримувати і вигадувати ідеал, а щоб він дійсно постав над буттєвою рівниною дискурсу, потрібен центр (у звичайній термінології – столиця), котра була би закладена в початок зростання парадигми значення.

Блукання ідеї Мінська – це пошук на дотик етнонаціонального простору свого центру, пошуки сенсотворної середини самого себе, того місця, де як відбиток сакрального вихору невпинно шумітиме вир історичного буття.

Малоймовірно, що хто-небудь довідається, звідки

розпочався шлях цієї ідеї, але літописно він найперше приписувався лісам Рогніди. Збудоване для її сина місто Ізяслав було чи не першою, відомою нам спробою вилучити частку буттєвого значення трансцендентного задуму.

Князь Ізяслав залишив місту своє ім'я і повернувся на батьківщину матері, щоб у Полоцьку далі тримати династію Роговолодичів. Однак вже його внук, шалений Всеслав, шукатиме нерозважливо загублене дідом, сягаючи по просторах світу від Тмутаракані до Дудуток.

Не розумом, а чутливим звіриним нутром Всеслав знав: ні княжий посад, ні навіть Софійка не допоможуть Полоцьку стати тим місцем, де може бути втілена ідея Мінська; і знов, і знов кидався шукати потребу. «Всяслав ... на кані паімчав да города Києва і даткнувся дзідая да киевскага залатога пасаду. Од іх скочив зверам дзікім. Аповначі зь Белграда ахутався сіняй імглау, а на раніцу, узьявшися, браму стракалам адчинів Новгарату, разбів яраславлеву славу і скочив вавком да Нямігі з Дудутак».

Нелюдська прозорливість Всеслава врешті визначила координати Няміги... але, здається, не в той день, не в той час прискакав він на ці береги. Не було йому коли оглянутися, прислухатися, соколом ширнути у астральні

мом». Білорусь фактично була визволена не тільки від німецьких окупантів, але й від ... білоруської ідеї.

Наступні сорок п'ять років Білорусь була лише «західними кресами» совєцької імперії. Брак державного суверенітету дозволив Кремлеві накинути Білорусі таку систему, де політична залежність поєднувалась з повною економічною залежністю: наприкінці 80-х років за допомогою внутрішніх засобів Білорусь могла забезпечити виробництво ледве 4% національної продукції. Нічого не міняв формальний вступ Білорусі до ООН (1945 р.), оскільки всі рішення слід було узгоджувати з делегацією ССРСР. Участь представників Білорусі в роботі ООН не впливала на те, щоб світ трактував їх як представників суверенної держави.

Господарська і правова політика Москви, активні ідеологічні впливи на суспільство призвели до того, що більшість білоруського народу майже цілком втратила національно-державну свідомість. Комуністичне керівництво Білорусі віддано служило Москві. Його діяльність спричинила активну участь білорусів у злочинній війні в Афганістані (1979-1089 рр.), приховування трагедії на Чорнобильській атомній електростанції (1986 р.). Останні партійні лідери Слюньков, Сакалов, Малафеев увійшли в

історію як рішучі противники національно-державного відродження Білорусі. У геополітичному вимірі чотири післявоєнні десятиріччя Білорусь відіграла у ССРСР ту ж роль, яку ще раніше визначив їй уряд царської Росії: вона залишалась аванпостом для планів експансії у Європу (аванпостом «другої лінії» після Польщі та НДР). Крім того, Білорусь стала «ядерним рубежем»: у 1991 р. на її території ще перебувало 19 баз ракет і стратегічних бомбардувальників.

Ситуація в Білорусі почала змінюватись під час розпаду ССРСР. 27 липня 1990 р. Верховний Савєт совєцької Білорусі ухвалила Декларацію про державний суверенітет. Це був доволі формальний акт, значення якого комуністична влада старанно применшувала. Спроба комуністичного путчу у Москві (серпень 1991 р.) прискорила крах совєцької імперії. 27 серпня 1991 р. Верховний Савєт Білорусі проголосував за надання Декларації статусу конституційного закону. 19 вересня 1991 р. білоруська держава одержала назву Республіка Білорусь.

Відродженню в Білорусі незалежності сприяла тимчасова заборона діяльності Компартії Білорусі, керівництво якої підтримало спробу путчу, а також обрання Станіслава Шушкевича Головою Верховного Савєта й актив-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

АЛЯКСАНДР
СМАЛЯНЧУК
БІЛОРУСЬ У XX
СТОЛІТТІ:
ГЕОПОЛІТИЧНЕ
СТАНОВИЩЕ
І СПРОБИ
ФОРМУВАННЯ
ВЛАСНОЇ
ПОЛІТИКИ

небеса, кротом обмацати міцність катакомб, щоб переконатися – Тут... Треба було проливати кров не відкладаючи. «На Нямізі снопи стелють головами, молотять ціпами сталевими, життя кладуть на току, душу віють від тіла. Няміги криваві береги не добром були засіяні, засіяні були костями синів руських».

Велика кров завжди означала не випадковість, обраність того місця, де вона пролилася. Лише не проминемо іншого: береги Няміги «не добром були засіяні, засіяні були костями синів руських». Чи не це криваве багно, чи не цей бурелом костей на частину століть стали потаємною причиною заборони, рішучого табу на здійснення ідеї Мінська там, де їй судилося здійснитися?

Взагалі, я скептично ставлюся до містики і тому не маю наміру розгортати цю випадкову тезу. Однак, разом з тим, не можу зовсім уникнути думки щодо деякої ірраціональності того, що далі відбуватиметься з Мінськом: протягом століть у його ролі спробують себе не лише Полоцьк, Гродно, Смоленськ... але і ще дехто... і лише Мінськ не виявить жодного бажання почути голос пророцтва, що звучав обабіч. Мінськ причаївся у буденності щоденних турбот, і навіть статус

губернського міста Російської Імперії не позбавив його звичної перестороги до можливості ненароком вирватися з рівнини звичаєвості. Вже у XX столітті, коли йому очевидно не було куди подітися від необхідності визначити інтеграл білоруського шляху, він спробує ухилитися від цього клопоту на користь Вільна, Смоленська, Гродно і навіть Могилева (де про всяк випадок був збудований ще один Будинок Уряду).

Таке вперте не-бажання могло би свідчити про невідповідність місця тій місії, що покладається на нього, якби не весь попередній історичний досвід, котрий ілюструє марність намагань інших виділитися у цій якості. Здається, питання постало руба: або Мінськ, або – ніхто.

Невдалі спроби кого б там не було раніше реалізувати ідею Мінська, мабуть, можна пояснити на основі різних підстав: містичної (пророцтво), історичної (логіка подій), діалектичної (перманентне заперечення), однієї з культурологічних та іншої (смерть культури), а до того ж економічної, політичної тощо. Запропонуємо на додачу і версію белетристично-географічну... Полоцьк, Вільно, Гродно, Смоленськ ... не були спроможні постійно виступати у якості «легітимного»

на діяльність в парламенті фракції Білоруського Народного Фронту на чолі з Зяноном Пазняком. Комуністична більшість парламенту не змогла перешкодити активності прибічників незалежності.

Не випадково Голова білоруського парламенту С.Шушкевич ініціював зустріч керівників Білорусі, Росії та України у Віскулях, де було схвалено історичне рішення про ліквідацію СРСР (8 грудня 1991 р.). Водночас був підписаний протокол про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД), котра, однак, не мала реальних важелів впливу на своїх членів. Пізніше до СНД приєдналися інші республіки колишнього СРСР. Столицею співдружності став Мінськ. У 1992 рік Республіка Білорусь вступала як країна, що розпочала розвал Совецького Союзу, декларуючи готовність до усунення ядерної зброї зі своєї території та проголошуючи нейтралітет головною засадою своєї закордонної політики. Усе це сприяло зміцненню міжнародної позиції республіки. 1992 рік став роком міжнародного визнання Білорусі, вона отримала статус асоційованого члена Ради Європи. Одним з найактивніших партнерів Білорусі стала Польща, а контакти з Росією послабилися. Необхідність розв'язання багатьох внутрішніх проблем і прагнення зберегти впли-

вові позиції на міжнародній арені сприяли тому, що Росія «забула» про Білорусь.

Активна міжнародна діяльність білоруського уряду, пожвавлення суспільно-політичної та наукової думки призвели до формування кількох геополітичних концепцій. Переважала тоді концепція, сформульована С.Шушкевичем: Білорусь є «мостом» (або одним з «мостів») між Західною і Східною Європою. Білоруська земля, яка впродовж віків була ареною конфронтації між Заходом і Сходом, повинна стати нарешті тим тереном, де Захід і Схід зустрінуться як добрі сусіди. До цієї концепції була допасована білоруська зовнішня політика.

Білоруський Народний Фронт пропонував інший підхід. З.Пазняк пов'язував майбутнє Білорусі з виходом із СНД і початком створення Спільноти Країн Балтійсько-Чорноморського Регіону. Він негативно оцінював концепцію «мосту»: «Білорусь це Європа і «моста» або «коня на переправі» їй міняти не треба. Це є зневагою для нас, і ні до чого доброго не допровадить». Керівник БНФ передбачав, що «білоруський міст» досить швидко перетвориться у аванпост нової російської геополітики.

Представники білоруської соціал-демократії виступили з ідеєю нейтралітету або політики рівноваги між Росі-

представника цього простору тому, що перебували на периметрі етнографічного дискурсу; вони намагалися стати центром, влаштувавши собі місця на кордоні, скраю простору перебування етносу. Через це замість гармонізації того простору, від імені якого вони виступали, отримувалася його деформація, стягування центру з належного йому місця на периферію, власне у позамежжя. Тому, природно, в час перебування вони виявляли не екзистенцію приналежного до них простору, а морок нічнійої межі.

Може здатися дивним, але це мабуть так: наш край ніколи не мав центру («столиці»). Ті місця, що для них визначалися, сутнісно, та й за місцем, майже не сягали за межу номінативного, про що, окрім іншого, свідчить надзвичайно важлива роль білоруського містечка у будь-який історичний час. Феномен білоруського містечка, мабуть, і пояснюється тим, що в нас містечко повинно було брати на себе виконання багатьох функцій, які в інших країнах зазвичай виконує «центр».

Найбільш показово оману номінативності ілюструє Вільно – місто-омана, місто-пастка, фатальне місто з іще, здається, не вичерпаню для білорусів всією згубюю.

Вільно століттями дражило нас надією, що в його особі маємо Мінськ, і ми усі ці століття, забувши інші можливості, летіли на світло його ліхтарів – і нашттовхуватися на невидиму перешкоду... а ті, хто не відступав перед перешкодою, як Калиновський, обпалювали тут крила і падали мертвими додолу.

«О Вільно, кривицька Мекко! Чи варте ти зустріти пророка?» – сумнівався поет. Але відомо, що риторичне питання – це форма відповіді на зовсім нериторичне питання, в нашому випадку: де Медина, а де Мекка?

Вільно не було варте своїх пророків, і вони, зваблені туди обманом, незабаром починали розуміти усю облуду цього байдужого до будь-кого міста, і кидалися геть... Скорина, Міцкевич, Купала... (багато)...

Забути, якомога хутчіш забути цього «міста чарівні принади», покинути Вільно для сентиментів, екскурсів, еміграції, архіву нереалізованих проєктів, серед яких найбільший – він сам.

Немає Мінська крім Мінська. У 1918 році Мінськ у якості центру етнонаціонального дискурсу міг іще здатися випадковістю, хоча б тому, що разом з ним у цьому значенні спробували реалізувати себе інші міста (Смоленськ, те ж Вільно), але сьогодні вже можна

єю, Польщею і Україною. Комуністи, які зберегли міцні позиції в системі державної влади і серед директорів крупних підприємств, висловились за тісний зв'язок із Росією.

Після кривавих московських подій жовтня 1993 р., коли конфронтація парламенту Росії з Б.Єльциним закінчилась перемогою президента, геополітична ситуація Білорусі погіршилась. У білоруській політиці зміцнились проросійські позиції. Це було також наслідком кількарізного підвищення російською стороною цін на газ і нафту. Проросійські позиції частини білоруської влади представляв прем'єр уряду В'ячеслав Кебіч, який поступово концентрував у своїх руках реальну політичну владу і монополізував сферу білорусько-російських контактів. У другій половині 1993 р. він розпочав виразну боротьбу проти політичної лінії Шушкевича. Кебіч стверджував, що вихід Білорусі з кризи можливий тільки на шляху зміцнення господарських і політичних взаємин з Росією. Він допускав навіть можливість відмови від частини суверенітету. Восени 1993 р. Кебіч виступив з пропозицією про приєднання Білорусі до угоди про спільну безпеку країн СНД, що суперечило Декларації про незалежність. Шушкевич заперечив проти цього. Верховний

Савет однак підтримав прем'єра, і Білорусь підписала угоду. Сенсацію спричинив виступ Кебіча у жовтні 1993 р.: «Я роблю усе, щоб відродити СРСР у оновленому вигляді». Конфронтація між керівниками уряду і парламенту досягла апогею. Її сутністю стало питання: чи Білорусь у черговий раз стане елементом гри у російській геополітиці, чи залишиться самостійним суб'єктом міжнародного життя?

Зростання проросійських тенденцій у білоруській політиці не знайшло відсічі у суспільстві. Як і в 1917-1921 рр. білоруський народ не виявив волі та рішучості у захисті своєї незалежності. На перестороги інтелігенції офіційні засоби масової інформації відповіли звинуваченнями у «націоналістичній русофобії» і посиленням пропаганди, яка доводила, що тільки Росія здатна врятувати Білорусь від повного економічного краху.

Конфронтація між Кебічем і Шушкевичем закінчилась у січні 1994 р., коли ВС усунув Шушкевича з посади Голови. Це розв'язало руки Кебічу, який почав ширити ідею поєднання монетарних систем Росії та Білорусі.

Весна і літо 1994 р. пройшли у Білорусі під знаком президентських виборів. Серед шести кандидатів у президенти тільки три (Шушкевич, Пазняк, Кебіч) мали ціліс-

АЛЯКСАНДР
СМАЛЯНЧУК
БІЛОРУСЬ У XX
СТОЛІТТІ:
ГЕОПОЛІТИЧНЕ
СТАНОВИЩЕ
І СПРОБИ
ФОРМУВАННЯ
ВЛАСНОЇ
ПОЛІТИКИ

ВАЛЯНЦІН
АКУДОВІЧ
МІСТО, ЯКОГО
НІМА

здогадатися: ніде, а лише тут, на берегах тепер вже зниклої Няміги, не могла бути проголошена та здійснена БНР, потім БССР, а тепер Республіка Білорусь; ніде, а лише тут, розпущений по селах та містечках дух (ейдос, геній) нації не міг би зібратися та отаборитися на постійно і цим самим припинити нескінченно-безцільне блукання ідеї Мінська по периметру краю...

Нарешті етнографічний простір відчув і затвердив середину самого себе!... З чого відразу виникла рівноважність незбалансованого змісту, який звідси доволі швидко почав набувати форму з причини кристалізації структури, обумовленої взаємозв'язками центру і периферії.

Білорусь, як цільне культурне, економічне, політичне і трансцендентне утворення, неможлива без Мінська, що формулює це утворення. Але тут зразу виникає питання: а чи можливий Мінськ (скажімо як Вільно) без Білорусі? Чи імовірний був Мінськ у призначеному йому місці і призначеному раніше, ніж з кров'ю, русинів, литвинів та й інших не відбулися ті, кого ми тепер називаємо білорусами, не відбулося те, що ми тепер позначаємо словом Білорусь?

Коли я починаю так думати, то поступово лицюється

здогад, що Мінськ не міг стати Мінськом, поки пошматований та місцями прогнилий простір перебування етнічних попередників білорусів не згорнувся у щось цілісне відповідно до нової тотожності, яка вже й закликала це місце визнати себе у значенні центру. З останнього випливає, що я, можливо, даремно містикував байдужість Мінська до своєї визначеності наперед у попередні епохи, як можливо, не зовсім зважену спробу інших міст у їх спробах хаятися не за свою ношу.

Усьому своя пара. Повірімо цій одвічній мудрості і згідно з нею зауважимо, що незважаючи на колись вжите слово «тотожність», пару нашого історичного існування можливо було б слушно поділити на дві ери, і другу, яка почалася після тотального мороку XVII-XVIII століть, розцінювати не лише як нову історію тої самої події, але й як історію нового етносу, бо, напевно, білоруси – це вже щось інше від кривів, русинів, литвинів... , взятих кожного окремо, і всіх разом. А Білорусь щось цілком відмінне від всього, що було раніше на цих просторах.

Мінськ – столиця Білорусі.

Спробуємо поставити у пропонованій синтаксичній

ні програми розвитку країни. Поважне місце у них відводилось геополітичним аспектам. С.Шушкевич і далі підтримував ідею «білоруського мосту» між Заходом і Сходом. З.Пазняк залишився прибічником спільноти держав Балтійсько-Чорноморського регіону, який поступово буде інтегруватися в об'єднану Європу. В.Кебіч теж підтримував своє попереднє становище і активно розігрував «російську карту». Однак у грі за майбутнє Білорусі голова уряду раптом зустрів гідного конкурента. Ним став депутат Верховного Савета, голова т.зв. «антикорупційної комісії» Аляксандр Лукашенко. У травні 1994 р. він виступив у Державній Думі Росії, обіцяючи у випадку своєї перемоги на президентських виборах проводити рішучу політику інтеграції з Росією. Після цього виступу керівники Росії вирішили надати підтримку його кандидатурі. Проросійська «п'ята колона», дуже впливова в політичних, адміністративних та економічних колах Білорусі, отримала вказівку підтримувати Лукашенку. Офіційна ж пропаганда створювала враження, що залишається на боці прем'єра. Лукашенко поступово здобував імідж «борця з корупцією», захисника «простих людей». Він безупинно критикував корупцію в урядових сферах, за-суджував «націоналістів» (Шушкевича і Пазняка), котрі

нібито «знищили» СССР і господарські зв'язки Білорусі з Росією. Лукашенко прийшов до влади на хвилі демагогії та популізму. Перемогла людина, яка 27 серпня 1991 р. була серед тих (небагатьох) депутатів Верховного Савета, які голосували проти незалежності країни.

Через декілька днів після перемоги, у виступі на урочистостях, присвячених незалежності Білорусі, президент рішуче оголосив, що «головним напрямком закордонної політики Білорусі залишиться російський напрям». Свій перший офіційний візит Лукашенка зробив до Москви. Однією з головних тем засобів масової інформації стала тема СНД як фундаменту відродження Совецького Союзу. Лукашенко почав поширювати ідею об'єднання «братніх слов'янських народів», яка у минулі століття часто використовувалась царськими урядами для московської експансії в українські, білоруські землі й на Балкани. Це було не випадково: президент Білорусі став виразником відродження імперських амбіцій нової Росії.

Президент Лукашенко повністю підпорядкував Росії білоруську економічну політику, у 1995 р. Білорусь і Російська Федерація утворили єдиний митний простір. Відповідно до російських інтересів у травні 1995 р. білоруському суспільству було накинуто референдум у справі бі-

фігури на місце Мінська що завгодно: Полоцьк, Гродно, Могильов, Смоленськ, Вільно...

Наприклад,

Гродно – столиця Білорусі.

«Неправда» – перше, що прийде до голови і відгукнеться серцем. – «Неправда. Так не може бути, бо так не може бути». Ми, як звірі біду, відчуваємо це нутром. Надто багато на цій території створювали конструктивних химер, які незабаром осипалися, здавалося без причини, якщо нею не вважати відсутність зв'язку з сакральним призначенням.

Мінськ – підстава як гармонізації, так і легалізації етнічного простору. У цій якості він залишиться і буде – до того часу, поки нація і держава будуть хоч що-небудь означати для людини. І як тільки це значення втратить свою актуальність, то Мінськ знов перетвориться у Менськ, змарніє, стишиться, згасне у марудні щоденних турбот... Зрештою, на цю сумну перспективу тепер навіть марно очікувати – надто вона відлегла та поетична. Краще оглянімось до ще близького минулого і звернемо увагу на міграцію 50-70-х років, коли у навстіж розчинені брами міста потягнулося Білоруське село, і його коштом Мінськ вперше за останні кілька

століть став містом, де живуть переважно білоруси. Згаданий факт є надзвичайно важливим у нашій розмові, бо без цього «сіна на асфальті» і в оголошеному значенні сакральна роль Мінська залишалася б лише декларацією, і невідомо, як з цього декларування можна було би отримати щось вартісне...

Ми перебиралися до Мінська з сіл та містечок зовсім не для того, щоб тут гартувати своєю долею трансцендентну ідею окриленої Білорусі. Ми їхали сюди, щоб укріпити свою долю могутністю великого міста, і в наших головах було щось зовсім не абстрактне, що ховалося у «шурхоті мовчання» цього простору.. Ми потрохи освоїли географію вулиць і площ, звиклися серед ввічливих слів і смішних звичаїв, пристосували свою ходу і думки до стилізованих під поспіх ритмів, щоб не раз зауважити: Мінськ робиться дедалі подібнішим до нас самих, до усієї останньої Білорусі і, по суті, немає тут нічого такого, чого б не було у Ковзунах, Свіслачі, Тураві... принаймні, власне з цього зауваження поступово виникло на вимогу логіки питання: коли у Мінську немає нічого такого, чого не було б там, де ми були раніше, то що це таке – Мінськ? У пошуках пояснення не могла не з'явитися думка: а може Мінська

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лоруської мови, культури та історії, а також економічної інтеграції з Росією. Агресивна пропаганда разом із забороною незалежних видавництв принесли очікувані наслідки: зміну державних символів і фактичну ліквідацію статусу державної білоруської мови. Результати референдуму полегшили Лукашенці спробу загальмування процесу національно-культурного відродження.

У квітні 1996 р. у Москві було підписано угоду про Співдружність Росії та Білорусі. Як ствердив знаний білоруський вчений Володимир Конан: «Білорусь приєднано до залишків колоніальної російської системи». У листопаді 1996 р. Росія ще раз рішуче підтримала Лукашенку під час референдуму, який було проведено з порушенням Конституції та законів Білорусі. Внаслідок референдуму президент розпустив парламент і сам створив т.зв. «Національні збори», які повинні були приховати факт встановлення в Білорусі режиму особистої влади президента. Треба однак підкреслити, що білоруське суспільство саме причинилося до поразки демократії і правопорядку через свою пасивність, брак національної свідомості, інфантильність і страх.

Неприємною несподіванкою для президента стало гостре засудження референдуму та його результатів на

конференції Організації з Безпеки і Співробітництва в Європі, що відбулась у Лісабоні (грудень 1996 р.). Навіть міцна підтримка, надана російською стороною, не стримала Раду Європи від виключення Білорусі з числа асоційованих членів цієї організації. Перемога президента на референдумі 1996 р. призвела до міжнародної ізоляції республіки.

Референдум 1996 р. мав ще й інші неприємні для Лукашенки наслідки. Боротьба національно-демократичних сил проти диктатури показала народові, що Білорусь може бути не тільки об'єктом історії, але й її суб'єктом. У республіці почали ширитися антиросійські настрої. На вулицях Мінська з'явилися антиросійські гасла. Новим явищем стали розгони пікетів протестантів під російським посольством. А.Лукашенка зберіг і навіть зміцнив свою владу, але в очах значної частини білоруського громадянства це було лише перемогою російської адміністрації. У Білорусі прискореними темпами відбувається процес русифікації, захист білоруської мови й культури перетворюється у політичний виклик панівній системі влади.

Від того часу майже єдиним напрямком закордонної політики президента РБ став московський. 2 квітня 1997 р. А.Лукашенка і Б.Єльцин підписали у Москві договір про

АЛЯКСАНДР
СМАЛЯНЧУК
БІЛОРУСЬ У XX
СТОЛІТТІ:
ГЕОПОЛІТИЧНЕ
СТАНОВИЩЕ
І СПРОБИ
ФОРМУВАННЯ
ВЛАСНОЇ
ПОЛІТИКИ

як Мінська нема, може є лише певна координата, позначена межами кільцевої дороги, заасфальтована поверхня, і ми на цій поверхні як єдина реальність міста, яка була покликана сюди, щоб виділити з континууму ідеального трансцендентний задум і позначити його збігом наших доль на полотні щоденности?

Зрештою, значно раніше, на самому початку рефлексування, з ембріону «Ми» повинно було повстати самотнє «Я» в якості опозиції ідеальній універсалії і, одночасно, місту, що колись буде...

Мінськ – місто одиноких самітників. Відгорнувши коміри, вони поволі блукають по сплутаних туманом вулицях і байдуже думають, що у Мінську, мабуть, більше, ніж двоє самогубців, яких ніхто ніколи не шукає, бо тут кожна інша зустріч – всього лиш прикра недоречність, яку хочеться швидше забути, щоб ніщо не заважало крутитися думці: навіщо я сам собі потрібен?

Нічого сподіватися, щоб з цього надриву самотности прозвучала якась зрозуміла відповідь, але разом з тим можна бути впевненим, що власне звідси потрохи почнуть відходити примари мітів, привиди ідеологем, сліди слідів... Тіні ірраціонального будуть гуснути,

важчати, все важче кластися на точку координати, і пустеля, випалена земля потрохи оживе, наповниться чимось, що колись стане тим іншим, яке потребуватиме любові, примушуватиме до нескінченного діалогу, і таким чином, поступово з міста, якого нема, стане місто, яке існує.

Переклала з білоруської Дарія Ольшанська

251

ВАЛЯНЦІН
АКУДОВІЧ
МІСТО, ЯКОГО
НЕМА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

утворення Союзу Росії та Білорусі. Численні заяви про об'єднання «братніх народів» закінчились підписами на договорі, перша стаття якого виразно говорить, що кожен член Союзу зберігає державну незалежність й територіальну інтегральність, конституції й усі атрибути державности.

У грудні 1998 р. в Москві було підписано третій договір про Союз Росії та Білорусі. Президенти погодились, що в результаті інтеграції виникне держава з єдиною грошовою одиницею, єдиною оборонною системою і урядом. Проте далішні переговори виявили відмінності у білоруському й російському розумінні змісту й форми союзу двох держав. Російський варіант передбачав створення конфедеративної держави під керівництвом Державного Совета, до складу якого повинні увійти президенти, прем'єри і голови парламентів. Принцип розв'язання спірних питань є таким: одна держава – один голос. Це узгоджувалось з білоруськими пропозиціями 1997 р. Нові пропозиції А.Лукашенкі виглядали вже інакше. Мета інтеграції – утворення спільної держави під керівництвом президента і віце-президента. Останній буде одночасно й керівником уряду. Повноваження уряду будуть значно розширені. Президент буде керівником РФ, а на чолі уря-

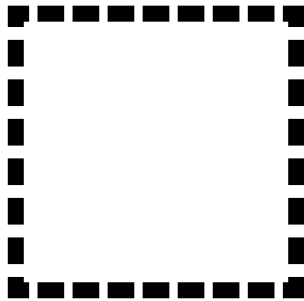
ду керівник РБ. Однак Росія не відмовилась від свого варіанту. У грудні 1999 р. була підписана ще одна інтеграційна угода на російських умовах.

Своєю згубною для Білорусі політикою А.Лукашенка платить за російську підтримку у 1994 і 1996 роках. Цілком виразним є його прагнення до найвищої влади у Росії. Історія вже знає випадок, коли особа родом з району Шклова (це родинна місцевість Лукашенкі) стала претендентом на російський трон. Був ним Димитрій Самозванець II. Майже два роки (1608-1610) ця людина боролась за царське берло. Таким чином, історичний прецедент вже мав місце.

Офіційні засоби масової інформації спільно з президентом постійно твердять про одноголосну підтримку населенням інтеграції з Росією. Насправді це не так. Вже восени 1999 р. в Білорусі проявилось невдоволення «інтеграцією». Замість обіцяного економічного зростання, яке мало статися внаслідок приєднання Білорусі до російського ринку, криза ще більше поглибилась. Президент знайшов винного у ... Росії. Справді, російська фінансова криза серпня 1998 р. стала потужним ударом для білоруської економіки. Проте головні причини кризи криються в політиці білоруського керівництва. Серед 250-ти

О Л Ь Г А КАПЕНКІНА

© О.Капенкіна, 1998
Художественный Журнал. – №22. – 1998

БІЛОРУСЬ: ЛОГІКА НОМОСУ

опитаних вчителів Гродненської області (січень-квітень 1999 р.) тільки 10% підтримали ідею спільної білорусько-російської держави, 79% — прихильники незалежності за швейцарським варіантом, 11% — висловились за приєднання до Європейського Союзу і НАТО.

Не сприяє інтеграції й те, що в Росії та Білорусі існують цілком відмінні господарські моделі. У економічних стосунках періодично виникають конфлікти. Залишається проблема білоруської сплати за російські газ і нафту. Фактично за інтеграцію Росія платить власними ресурсами. Однак з політичних рацій партія влади дуже зацікавлена у процесі інтеграції, який відповідає настроям реваншу, що зростають у суспільстві Росії. Можна припустити, що Лукашенка погодиться на об'єднання тільки у випадку, якщо він посаде досить високу посаду у керівництві єдиної держави. На практиці це означатиме спробу приєднання Білорусі до Росії і провадитиме до експерименту з відновленням СРСР. Але чи згодиться Росія за таким експериментом?

Здається, що ідея інтеграції вичерпалась і зупинилась на мертвій точці, оскільки подальше продовження цього процесу у сучасних політично-господарських умовах (уніфікація законодавства, узгоджені соціально-економічні

Головний критерій, за яким світ ідентифікує Республіку Білорусь у шерезі інших східноєвропейських культурних зон, пов'язаний із особливою якістю її кордонів. Розвиток культури територій колишньої держави Речі Посполитої, частиною якої були білоруські землі, визначався постійним переміщенням, прозорістю і нетривкістю меж внутрішніх етнічних територій. Зрозуміло було тільки те, що на заході знаходиться Німеччина, на сході — Росія. У прикордонні відбувався безупинний процес «переміщення цінностей», який знімав усі питання, пов'язані з визначенням культурної ідентичності за національною ознакою, і формував майже тактильне відчуття Іншого і визначення його в собі. Анекдот про те, що коли в поляка і росіянина є діти, то вони неодмінно або українці, або литовці, достатньо ілюструє континуальність етнічного складу, що була головним чинником, який визначає культуру прикордоння. Можливо, Білорусь тому дотепер не була виявлена на світовій художній сцені, що вона продовжує зараховувати себе до якоїсь «супольності» (тобто громади), що існує в нашій історичній пам'яті. Зараз художню ситуацію в Білорусі визначають два покоління: сформоване в 70-80-х роках на ідеях та естетичі

реформи, територіальне і адміністративне об'єднання) неминуче призвело б до кризи влади в Білорусі або Росії. Зрештою, після шести років інтеграції та підписання чотирьох договорів про співдружність і союз, не зроблено майже нічого для узгодження економічних, суспільних і політичних змін в обох державах. У той же час слід наголосити, що в результаті сучасної «квазі-інтеграції» Росія отримала дуже значну користь, поправивши свою геополітичну ситуацію в Європі. На «білоруському фронті» Росія спробувала взяти реванш за поразку в справі поширення НАТО. Вона зберегла безпосередній доступ до кордонів Центральної Європи, позбулася загрози відсунення її кордонів на схід з допомогою «Балтійсько-Чорноморського Союзу», одержала додаткові можливості впливу на Польщу, Україну та країни Балтії.

Керівник Білорусі, зі свого боку, отримав від Москви додаткові гарантії зміцнення власних позицій. Але Москва не допомогла А.Лукашенці покінчити з європейською ізоляцією, оскільки союз Росії та Білорусі не став суб'єктом міжнародних стосунків і не допровадив Білорусь до членства у європейських організаціях. Не сталося також обіцяного «білоруського економічного дива», яке нібито повинно було відбутися з виходом на російський ринок.

АЛЯКСАНДР
СМАЛЯНЧУК
БІЛОРУСЬ У XX
СТОЛІТТІ:
ГЕОПОЛІТИЧНЕ
СТАНОВИЩЕ
І СПРОБИ
ФОРМУВАННЯ
ВЛАСНОЇ
ПОЛІТИКИ

андеграунду і покоління, що виявляється тільки в останні роки, генерація 90-х, герої якої роблять ставку на власну біографію, не пов'язуючи себе з жодними традиціями, спадкоємностями й ідентичностями. Пародоксально, але, виходячи на міжнародну сцену, і ті, й інші не хочуть і бояться індивідуальних виступів, записуючись у спільні проекти (які об'єднують митців різних країн, рівнів і якості), відновлюючи ідею «західно-руського братства», яке існувало у Речі Посполитій, легітимізуючи право на вибір бути з кимось (і з ким) або залишатися із самим собою.

Проте особливості білоруської художньої свідомості особливо інтенсивно виявляються в міжнародних проектах і за кордоном. Одним із них був німецько-білоруський виставковий проект «Тексти», організований інститутом Гьоте і показаний у Мінську та кількох німецьких містах. Художня матерія білоруської частини експозиції складалася з фрагментів текстів, знаків, образів, які з'явилися радше у мить відсторонення мови від власного досвіду, аніж із бажання його (цей досвід) текстуалізувати. Білоруський художник на міжнародному рандеву на перший погляд порушує усі правила гри: він не несе ніякого ясного висло-

ву, не спростовує і нічого не стверджує. Він підсвідомо пручається будь-якій формі певності, розриваючи зв'язок усередині знаків і кодів, руйнуючи ще не народжений знак і реєструючи ці руїни. Щось подібне демонструвала робота Ігоря Кашкуревича в «Текстах»: написаний на вертикальній панелі німецькою мовою текст супроводжували стрілки, що вказують на урни, наче вирвані з вуличного контексту совєцького міста. Ми наче живемо в колі безконечних нагадувань про непочаті дискурси, несповнених висловів і непрояснених сенсів. Звідси мовна «недостатність», неможливість співставити білоруського художника з мовною істотою, уявити його споживачем або джерелом інформації.

Усередині самовизначень сучасного білоруського політико-культурного топосу присутній досвід колишньої комуністичної провінції із визначеною наперед долею такої собі порожньої ідеологічної зони, зонидвійника, полігону для втілення політичного проекту.

Якщо досвід посткомуністичного існування Білорусі щось і приніс, то це відчуття легітимності своїх меж — чинник, який призводив до неврозу ізольованості (тобто кінця цього зв'язку з Іншим) і дистанційованості, що сприймається місцевим художнім се-

253

ОЛЬГА
КАПЕНКІНА
БІЛОРУСЬ: ЛОГКА
НОМОСУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Чи відродиться Білорусь як незалежна держава? Багато залежатиме від того, чи мешканці Білорусі наважаться нарешті стати Білоруською Нацією, чи внутрішні конфлікти в Росії послаблять її прагнення до відбудови імперії, чи захоче міжнародне співтовариство надати підтримку національно-демократичним силам Білорусі у їхньому прагненні до відбудови незалежної і демократичної Білорусі.

Переклад з білоруської Леонід Зашкільняк

редовищем радше як втрата, аніж надбання. Компенсують цей досвід ті художні проекти, які пов'язані із почуттям порогу, нульового простору, стоп-точки, з якої можна почати новий комунікативний рух і виробити необхідне поле інтерпретацій, на якому вибудуються нові форми взаємовідносин із Заходом. З цього погляду розуміння твердості та визначеності меж території відповідає думці російського письменника Даніїла Хармса про одиницю, за допомогою якої він реєстрував світ. «Ми — найзручніша форма для нас самих. Тепер, коли ми стали зовсім відособленими, почистимо наші грані, щоб краще бачити, де знаходимося вже не ми» (Д. Хармс).

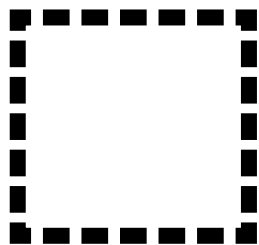
Зараз головним — рятівним — образом для білоруської художньої свідомості є образ абсолютної периферії, коли увесь світ — і Москва, і Захід — стає чимось зовнішнім щодо Білорусі. Центр, здається, скрізь, де нас немає. Ми відчуваємо себе наче у будинку на Північному полюсі, усі вікна якого виходять на південну сторону; у той же час ми мислимо себе на безпечній дистанції від сучасного світу. У *Трактаті про номадологію* Ж. Дельоз протиставляє кочівника мігрантові через їхнє ставлення до простору: нескін-

ченно пізнаваний «простір індивідуальних подій» кочівника, який щоразу наново структурується в залежності від переміщення меж, і простір мігранта — замкнутий, вичерпний, центрований. Образ кочівника, описаний Дельозом, близький до ідентичності партизана, який існує в білоруській художній свідомості.

Сучасне білоруське мистецтво намагається виробити в собі психологію кочівника-партизана і мігранта (у визначенні Дельоза) водночас, тобто застосовувати стратегії самовизначення через контекст і відсторонення від нього.

У Мінську і Вітебську в період 1994-1997 років увагу привернули виставки, які породжувалися контекстом і перетворювали реальне, наявне буття у свій матеріал. Показовим у цьому шереху став проект «Партизанських галерей» Ігоря Тішина, в якому експозиція з речей, картин і фото цілком природно простала із самого середовища. Формою буття був обраний будинок у приватному секторі, перетворений у своєрідне сховище партизанського фольклору. Цікавим здавалося саме розміщення експонатів: речі були якось розсіяні у просторі, захоплювали простір, з'являючись то в тому, то в іншому місці. Будинок як

Б І Л О Р У С Ь
І ПОЛЬСЬКА СПРАВА

© W.Pawluczuk, 2000
Kultura. — №7-8. — 2000

**ВЛОДЗИМЄЖ
ПАВЛЮЧУК**

254

У свідомості пересічного поляка Білорусь постає щонайпохмурішою країною, такою собі темною діркою в центрі Європи. Цікаво, що цей близький до Польщі край і народ не заслужив на бодай більш-менш ґрунтовний аналіз. Навіть Звіти Осередку східних студій, де подаються детальні аналізи ситуацій в Росії, Україні та інших постсовєцьких країнах, описують проблеми Білорусі банальними узагальненнями. Інші аналітичні видання роблять те саме. Водночас ЗМІ безперестанку інформують про чергові починання уряду Лукашенкі або про маніфестації опозиції. Насамперед мене турбує цілковита відсутність спроб зрозуміти білоруське суспільство і сили, які діють всередині нього. Гідним винятком є хіба що книга Євгеніуша Міроновіча, яка стосується історії Білорусі у ХХ ст.

Хочу запропонувати декілька рефлексій на тему причин відмінностей у розвитку ситуації в Білорусі порівняно із Росією та Україною.

Найпоширеніша і найбільш повторювана теза гласить, що, з одного боку маємо русифіковане і совєтизоване суспільство, homo sovieticus, безвольну масу, «білоруське бидло» (як каже Алесь Барщевський), а з іншого — засліпленого манією влади сатрапа, примітивного, ймовірно — психічно

номос, що перемижує простір, виражав суть художнього переживання білоруської території, заснованої на стратегії партизанського прямування. Тішин пропонує цю стратегію як єдиний засіб «територіалізації та детериторіалізації» (Дельоз), які не дозволяють противникові прочитати і привласнити місцевість. Проекти Тішина визначають роль художника як зв'язкового між своєю територією і зовнішнім, явним світом. Він зрушує межі своєї території, розширює плацдарм, переміщає центри або взагалі їх ліквідує, заперечуючи поліс і стверджуючи номос. Можливо, тому в Мінську досі не з'явилися сильні інституції сучасного мистецтва із хоча б якоюсь серйозною програмою, що місцеве художнє середовище віддає перевагу чистій стратегії без заплілля і фіксованого поля бою, воно розсіяне, як пісок у пустелі, і діє через персональні акції, і, щоб дізнатися про них, треба вивчити територію. У цьому полягає партизанський номадизм як основна якість білоруської художньої ситуації.

У західному, структурованому і розчленованому просторі (у якому опиняється білоруський художник в ролі мігранта, де цілком безконфліктно співіснують традиційне і нове, технологічне і рукотворне, де усе,

як йому здається з його досвіду дистанційованості, легітимізовано) партизанський реквізит стає необхідним комунікативним кодом, завдяки якому художник утверджує себе в зовнішньому, міжнародному світі. Усе, що раніше було глибиною, розгортаючись, стає шириною і поверхнею, на якій події прочитуються, як у Задзеркаллі, у протилежному напрямку. Саме так можна пояснити, наприклад, патос виставки «Королівство Білорусь», яка відбулася у Польщі, де республіка була представлена східнослов'янською зоною дисидентства (на противагу статусові порожньої ідеологічної зони). І тут ми виявляємо те, що грубо матеріальні об'єкти та інсталяції з неясним метафоричним змістом дійсно свідчать про психологію території більш чітко, аніж живопис із зображенням білоруських ландшафтів.

Сенс виникає там, де подія «виходить за межі», опиняється на поверхні; важливо тільки не зіслизнути з цієї поверхні всередину: оманливу глибину андеграунду, розмов про національну, територіальну та ін. ідентичності.

Проте знакова недостатність, візуальна нерозрізненість білоруської території є одним із головних переживань місцевого художнього середовища. У фо-

255

ОЛЬГА
КАПЕНКІНА
БІЛОРУСЬ: ЛОГІКА
НОМОСУ

хворого колгоспника Лукашенку. Таке пояснення феномену Білорусі є занадто простим, якщо взагалі може існувати якесь пояснення. Ніхто не ставить запитань щодо очевидних суспільно-культурних процесів, які властиво і допустили до влади Лукашенку. У 1994 році, коли ще не могло бути й мови про якісь виборчі маніпуляції на користь Лукашенкі (влада тоді була зосереджена в руках його конкурента Кебіча), за нього проголосувало 80% виборців. Незалежно від того, скільки часу протримається при владі Лукашенка, створений ним режим, схоже, має риси тривалого явища.

Десятиліття від часу падіння Совецького Союзу на всьому його колишньому просторі було часом пошуків нових варіантів майбутнього укладу – з одного боку адекватних до геополітичної ситуації після занепаду комунізму (перемога Заходу, ідеї демократії та вільного ринку), а з іншого – спроможних витягти суспільство із економічної та моральної кризи, вилікувати країну.

Протилежними і навіть до певної міри модельними прикладами цих тенденцій можуть бути Україна і Білорусь. Україна взяла за модель схему, близьку до західних. Вона увесь час декларує свою відданість ідеям демократії та ринкової економіки, тяжіння до європейських структур і

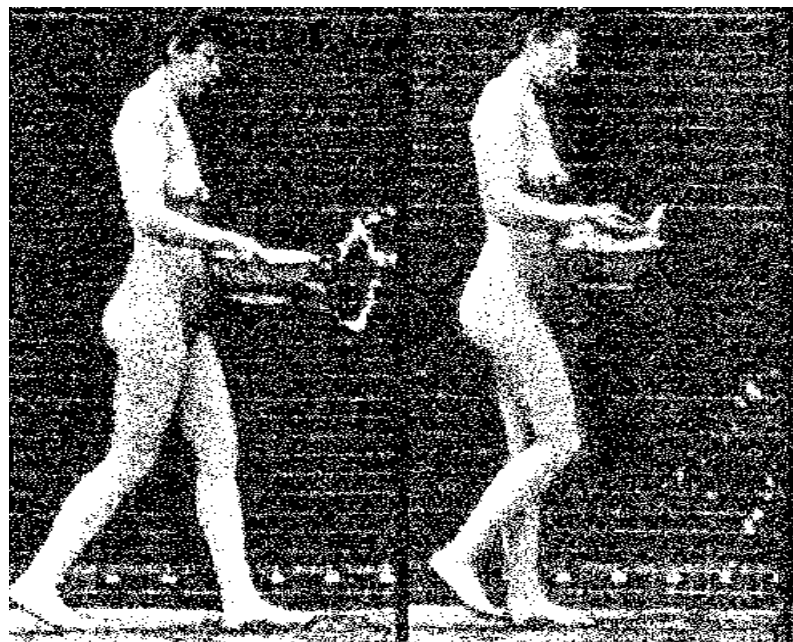
дистанціювання від Росії. Завдяки цьому Захід підтримує її морально і матеріально, Україна є предметом особливої уваги всіх західних урядів. На перший погляд це видається неймовірним: як у країні з таким чудовим геополітичним та географічним розташуванням, багатій на природні ресурси і високоосвічених людей, з ненайгіршою інфраструктурою, при ідейній підтримці найкращих радників – могло дійти до стану, катастрофічнішого від якого не зустріти в сучасній Європі. За оцінками офіційних міжнародних інституцій, ВВП України нині становить 37% від 1990 р., державні структури не функціонують, владу і центри, де приймаються рішення, паралізовано. Часто лунає думка, мовляв, не проведено вчасно чи не закінчено економічних реформ. Проте, не береться до уваги, що для бажаного успіху економічних реформ насамперед необхідна моральна та ідейна «інфраструктура». Правові акти, які в Польщі мають за щось благословенне, в Україні можуть нести печать прокляття.

Для українських політологів ситуація в країні не є таємницею: за умов формальної демократії та вільного ринку повнота влади перейняла паразитична і криміногенна олігархія, яка переховує свої капітали на Заході.

тографічних проектах Ігоря Савченка — невеличких, із невиразними просторовими мотивами, зібраних у цілі серії та призначених для самого лиш банального експонування, — виражене відчуття характеру місцевості, яку не можна визначити завдяки поверхні. Відсутність знаку, за яким місцевість можна упізнати, є головною якістю прикордонної території і може обумовити місцеву культурно-територіальну ідентичність.

У свідомості будь-якого представника зовнішнього світу такі проекти потрапляють у категорію «поміж»: поміж устояними сенсами, уявленнями, мітами. Доти, доки критерій межі існуватиме, комунікативний простір можливий тільки між територіями, що несуть досвід дистанційованості, як у колишні часи колонії художників, вихідців із Східної Європи, створювали образ мобільної периферії усередині всього європейського культурного простору. Здається, у білоруського мистецтва є шанс зіграти на устремліннях Заходу розширити свій культурний обрій і затвердитися в його свідомості як метафізичне прикордоння, що має сенс додаткової, але необхідної артикуляції сучасної картини світу.

Переклав А.П.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Ситуація в Білорусі — пряма протилежність до України. Режим Лукашенкі продемонстрував свою економічну (ВВП Білорусі становить 82% від 1990 р. і є найвищим в постсовєцькому просторі, якщо не брати до уваги країни Балтики), а також суспільну (серед населення Лукашенка і надалі залишається популярним) і політичну (державі не загрожує параліч) спроможність. Проте для міжнародної спільноти цей режим є неприйнятним, Білорусі загрожує подальша ізоляція, і можна передбачити, що політичні еліти країни намагатимуться з часом замінити Лукашенка політиком більш легкостравним для Заходу.

Спроби створення подібного до лукашенківського режиму, проте виразно зорієнтованого на Захід, спостерігаються останнім часом і в Україні. Схоже, Кучма хоче повторити експеримент Лукашенкі: змаргіналізувати та підім'яти під себе парламент, перейняти повноту влади, скориставшись референдумом. Захід мабуть проковтне цей крок, висловивши певні перестороги — швидше за звичкою, ніж з переконання. Можна припустити, що державний інтервенціонізм у цьому випадку має певне теоретичне та практичне обґрунтування. Взяти хоча б Китай, де в такий самий спосіб втілюється економічна політика.

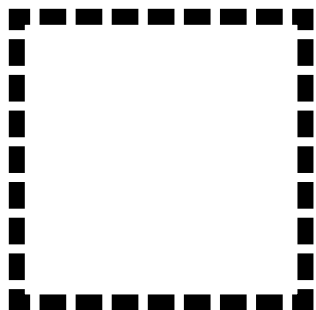
Зрештою, щось подібне висловлюють і деякі відомі теоретики на Заході, зокрема знаний своїми ліберальними поглядами Френсіс Фукуяма. Під час останньої президентської кампанії Посол США заявив, що Україні загрожують не стільки комуністи, які вимахують червоними прапорами, скільки місцева олігархія.

Проте повернемося до Білорусі. Чому антизахідна риторика Лукашенкі, його тяга до союзу з Росією, а особливо — негативне ставлення до національної символіки знаходять такі позитивні відгуки у суспільстві? В Україні це було б неможливо. Зрештою, на виборах переміг Кучма, а не комуністи.

Можна припустити, що в Білорусі, як і в інших постсовєцьких країнах, викристалізувався похідний від колишньої номенклатури клас олігархів, які зосередили в одних руках економічну та політичну владу. Її основою є аморфна державно-приватна власність. В Білорусі, на відміну від «компрадорських» олігархій у Росії та Україні, вона зосереджує свої капітали не в західних банках та бізнесі, а тут-таки, в країні. Авторитаризм режиму Лукашенкі відчутно гальмує бурхливий розвиток мафіозних структур, з яким доводиться мати справу в Росії та Україні.

О К С А Н А Г О Р Е Л И К

© О.Горелик, 2000

БІЛОРУСЬКА СПОКУСА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Певна річ, все це є результатом не якогось особливо-го патріотизму білоруської олігархії чи самого Лукашенкі, – всього лиш наслідком існуючого і чинного укладу. Можна тільки виокремити певні особливості цього процесу в Білорусі.

Серед значної кількості важливих справ, які стосуються наших східних сусідів, з'ясованих частково чи зовсім нез'ясованих, найістотнішим, мабуть, є розуміння етнічної ситуації в Білорусі.

Національна свідомість білорусів базується на двох типах автоідентифікації – етнографічній та цивілізаційній. Носієм другої є релігія: з одного боку православ'я, з іншого – латинське віросповідання, переважно католицизм. Цивілізаційна ідентифікація, проте, доволі примарна. Вона перетинає Європу від берегів Скандинавії до Балкан. І майже на всій своїй протяжності вона ділить етнографічно однорідні простори на протиставлені, нераз ворожі один одному нації чи народи. На такому «розмитому» і складному для автоідентифікації просторі конфлікти набувають особливо драматичного характеру. Периферійність та незрозумілість автоідентифікації переважно вимагає більш екстремальних середовищ її вираження.

В це важко повірити, але жоден сусід не є таким далеким і незбагненим для українця як білорус. Надто для галичанина з його «викшталтованою» ідентичністю. У кращому випадку на білоруса яко «гнобленого» чекає співчуття.

Під час останніх президентських виборів в Україні державний телеканал вдало використовував лукашенківську Беларусь як «страшилку для електорату». Тезу про комуністичну загрозу підкріплювали документальні фільми про північного сусіда. Не знаю, наскільки глибоко аналізували спеціалісти з виборчих технологій це явище, але культурологи мали би поставити їм найвищий бал. Беларусь як alter ego у свідомості українця зовсім не є надбанням модерної доби та її антитоталітарного патосу. Беларусь як текст функціонує за законами готичного жанру – terra incognita, земля песиголовців і покручів. Спочатку – внаслідок перебування в одній державі – це втрачена частина власного Я, туга за «золотим віком», дарма, що не таким вже він був і золотим, відтак – внаслідок загарбання Російською імперією обох народів – українського і білоруського – це відчуття вселенської катастрофи, загибелі світу, живописного, майже

257

Сучасна білоруська література, а слідом за нею – і «строго» національне усвідомлення «білоруськості» виховуються в колах латинських та католицьких впливів. Зародки цих ідей з'являються ще в колах міцкевичівських філолатів, коли вперше Чечотом було вжито білоруську мову як літературну. Творці білоруської літератури XIX ст., місцева шляхта та її нащадки, були ідейно пов'язані із польським середовищем та католицькою релігією. Підручники історії білоруської літератури згадують в цьому контексті імена Чечота, Рипінського, Барщевського, Коротинського, Вярйги-Даревського, Сирокомлі та Дуніна-Марцінкевича. До кінця XIX ст. майже всі білоруські письменники походили переважно із поміщицьких родин та католицького середовища. Використання білоруської мови у письменстві шляхетна богема трактувала як службу ідеї польській, а не білоруській, оскільки про останню тоді не могло бути й мови. Білоруська людність сприймалася ними тоді як певна мутація польської і, щонайменше, як щось протилежне «російськості». Згодом у цьому колі латинських і польських впливів виховається ціла літературна традиція білорусів, зародиться національна свідомість. Росіяни вважатимуть це «польською інтригою».

мефістофелівського, занепаду. Українцві важко повірити, що десь може бути ще гірше. Беларусь була для нього тим іншим Я, якому перепали більші біди та випробування.

У terra incognita завжди є місце для подвигу. Похмурі болота, бідні землі, гноблені люди – вдалині антураж для Героя. Ним може бути борець за незалежність (державницький дискурс, подібний до українського), червоний партизан (совецький дискурс) чи Славамір Адамовіч і його супутниця з наплічником тринітротолулу (постсовецький дискурс).

Для покоління українців, які не знали революції, навіть оксамитової, Беларусь є текстом, в якому химерним чином поєднуються найпопсовіше фентезі, совкова чорнуха, романтичний патос і усї відомі світові культури різновиди нігілізму. Бачачи довкола «розбудову держави», це покоління у Беларусі вбачає свого ровесника з усіма притаманними пубертатному вікові ознаками – нон-конформізмом, юнацьким максималізмом, життєстверджуючим панком («Дайте дітям кулемет»¹), поділом світу на «своїх» і «чужих»...

¹ Пісня білоруського гурту «Deviation».

«Світова громадськість» звернула увагу на «білоруський» феномен тільки тоді, коли заявила про себе культура протесту. Йдеться не лише про харизматичну постать Славаміра Адамовіча, чї перформенси ставали поживою для усіх провідних масмедій світу. Через розмитість, ненамацувальність культурної ідентичности Беларусі вона була для Заходу такою ж невідомою землею, «сірою зоною», як і Україна. Катастрофи, з Чорнобильською включно, послужили зачіпкою для вибудовування нового образу загадкової постсовецької країни. Тавро катастрофічности, політизованости залишається на білоруському мистецтві й досі. Українці, на відміну від своїх сусідів, почали опиратися цій політизованості майже одночасно з революційними зрушеннями зламу попередніх десятиліть.

Чи ми від того виграли – питання до дискусії. Але принаймні демонстрування «страшилок» про «Лукашенка-ленд» у жовтні 1999 року мирно уживалося з не менш лукашенківськими методами того самого каналу...

На львівському малярському обрїі біларус Сергій Синіцин з'явився чотирнадцять років тому. Хоча на

Проте цих творців та ідеологів від народу – переважно православного – відокремлював цивілізаційний та становий бар'єр. Звідси – слабе сприйняття цих ідей в суспільстві і ще слабше їх вкорінення. Мистці обдаровують народ любов'ю – його мовою, фольклором, культурою. Проте не демонструють прикладів жертвовности за суспільство чи білоруський народ, нераз виказуючи навіть погорду до нього.

Нині керівництво білоруської опозиції таким чином дис-танціюється (щоб не сказати – гордує) від білоруського суспільства, ставлячись до нього як до певної статистичної спільноти, яка формує електорат. У даному в 1991 р. інтерв'ю, опублікованому в книзі *Іншадумци*, лідер білоруської опозиції Зянон Пазняк подає штрихи до своїх переконань. Там він кілька разів наголошує з цілковитою певністю: загрозою для Беларусі є «політизація» суспільства.

Керівники усіх інших рухів цього типу – Саюдїса, фронтів і рухів в Україні, в колишній Чехословаччині та Угорщині – пишались масовістю і вважали політизованість суспільства його силою. Пазняк не вірить – можливо й марно, – що політизовані маси стануть стіною за незалежну Беларусь. Він сподівається чогось цілком протилежного.

План його у 1991 році був наступним: спираючись на національно свідомі еліти швидко створити структури незалежної Білоруської держави, а далі, застосовуючи методи наказів, примусу, а інколи й репресій, за допомогою державного апарату виховувати білоруський народ (в повному розумінні цього слова). Усе інтерв'ю пронизане погордою до білоруського народу, його «політизації» та стилю життя. Політикою повинні займатися національні політичні еліти. Схожий стиль мислення властивий і українським націоналістам, але вони відверто апелюють до ідеології фашизму.

Я приділяю цьому стільки уваги не випадково. Нинішні чільні діячі народно-демократичної опозиції в Беларусі (Зянон Пазняк, Станіслав Шушкевіч та інші) є вихідцями із католицьких середовищ, і громадська думка сприймає їх за «поляків». Слід відзначити, що репрезентований ними стиль мислення є характерним для місцевої білоруської шляхти ХІХ ст. Цей факт дуже спритно використовує пропаганда Лукашенкі і – судячи із сучасного стану справ в Беларусі – влучає «в десятку».

Свого часу, під час візиту Голови Верховного Савета Беларусі Станіслава Шушкевіча до Польщі, вельми поважний часопис *Жечпосполїта* в коментарі до інтерв'ю написа-

початку 90-х на батьківщині перспективи були такими ж запаморочливими, як і в Україні, Синіцин залишився і працював саме в контексті української культури. До того ж, у той час, коли революційний патос поступився місцем конструктивній праці – проектам, які не несли на собі тавро отої «гнобленої» ідентичности.

Синіцин ще й тому конструктивіст..

Цього року уродженець Вітебська, сформований у російському культурному контексті, репрезентує у Львові свою першу виставку яко беларус Сергій Синіцин-Івашкевич. Червоно-білий живопис у львівському культурно-мистецькому центрі «Дзига», як він стверджує, не пов'язаний з кольорами роздертого першими особами його батьківщини прапору. Це просто екстремі, максимально різкі обриси сліпучо білої землі.

259

ОКСАНА ГОРЕЛИК
БІЛОРУСЬКА
СПОКУСА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ла, що він поляк. Шушкевич прокоментував це наступним чином: «Зрозуміло, що я добре знаю польську мову, і тому хтось може назвати мене поляком. Проте сам себе я вважаю білорусом, відповідно до походження та переконань».

Схоже, польські політичні еліти не цілком усвідомлюють «делікатність» білоруської проблематики. Національна ідея, під прапорами якої функціонує білоруська опозиція, зароджується в колі латинських впливів, її творцями було переважно місцеве поміщицтво, а нині вона значною мірою пов'язана із католицькими середовищами в Білорусі. Католики в Білорусі й надалі для широкого загалу – як білоруського так і польського – залишаються «поляками», «польськими білорусами», «білорусами польського походження», «білорусами-католиками» – тобто в будь-якому разі «не зовсім білорусами». Беручи до уваги вище перелічене, апаратів Лукашенкі це дозволяє винищувати рештки опозиції, представляючи її як іноземну агентуру.

Водночас із так званою білоруською ідеєю в XIX ст. в Білорусі розвинулася конкурентна ідея, зорієнтована на схід, ідея «западнічства» (Данієлевіч, Бобровський, Ярошевіч, Каяловіч). Білоруси розглядаються як народ «західноруський», що належить до трьох «руських» народів:

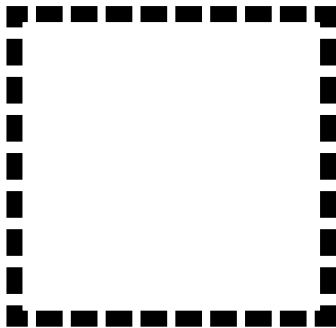
росіян, малоросів (українців) та західноросів (білорусів). Тут слід, мабуть, зазначити, що подібні ідеї ми знайдемо і на початковій стадії українського національного відродження (Костомаров). На думку Костомарова, існують дві руські «народності» – росіяни та українці, які суттєво відрізняються психічним складом, історичною традицією та культурою. «Западнікі» вважають, що існують три такі «народності», які при всіх своїх відмінностях об'єднані спільною «руською» традицією та культурою.

Наприкінці XIX ст. ці ідеї знайшли своє продовження поміж білоруської інтелігенції та студентства православного віросповідання, згуртованих довкола журналу *Гоман*.

Ця формація не залишила по собі жодного літературного доробку, який можна було б порівняти із здобутками «латинізуючої» формації, ані не відіграла настільки важливої ролі в історії Білорусі. Проте вона виявилася без порівняння ближчою до почуттів та ментальности православної спільноти Білорусі і сьогодні складає ідеологічну основу «лукашенкізму». У близьких до Лукашенкі колах йде мова про пошуки «власної національної ідентичности», «національної ідеї», автодефініції народу з опорою на православні традиції. Звичайно ж, це викликає обурення

КОСТЬ БОНДАРЕНКО

© К.Бондаренко, 2000

ЗЕМЛЯ, НАМИ ЗДАНА БЕЗ БОЮ

*...І кліча штосьці за парог,
у запарожжа рэканкісты.*

С.Адамовіч

В Україні немає ближчого — за спільністю історичної долі, за ментальністю, за світосприйняттям — сусіда, аніж Білорусь. У нас надто зрозумілі й надто подібні мови. У нас значна за розмірами лінія державного кордону. Курйоз, але понад 40 населених пунктів Рівненщини користуються нині Пінським передавальним центром, і тому не мають змоги дивитися програм українського телебачення — тому в окремих селах під час виборів Президента України старенькі бабусі дивувалися, не побачивши у бюлетенях прізвища Аляксандра Лукашенкі. Факт, але до 1918 року білоруси не мали окремого від України державного утворення.

Погляньмо коротко на історію Білорусі.

Початок XI століття. Володимир Великий передає Полоцьк (центр, довкола якого згодом почала формуватися білоруська нація) у володіння «нащадкам Рогніди» — своєму синові Ізяславу, відтак, після його смерті — онукові Брячиславу. Формально Полоцьк не

в опозиції, яка вважає, що таку автоідентифікацію білорусів вже давно сформульовано.

Лукашенка, певна річ, буде свою лінію на «менталітеті» та почуттях православної, «руської» Білорусі. Бажаючи стати національним героєм білорусів, їхнім лицарем-захисником, він не може возвеличувати латинізаційних традицій Білорусі. Звідси напрочуд негативне ставлення до пам'яток тієї традиції. Державні ЗМІ — телебачення і радіо — білоруськомовні, незважаючи на те, що в столиці країни білоруською розмовляє заледве 3% мешканців; свою інавгураційну промову як президент Лукашенка виголосив сякою-такую літературною білоруською. Очевидним фактом навіть для Лукашенкі є безсенсовість розмови про білоруський народ, як такий, без згадок про зароджені на ґрунті католицизму національні традиції. Натомість відкидається традиційну ідеологію народовців: визнання Росії головним ворогом та прозахідну орієнтацію Білорусі. Ситуація проясниться, якщо ще раз порівняти Білорусь з Україною.

Українська національна свідомість зародилася в добу романтизму, у православному середовищі, переважно козацькому та селянському, і безпосередньо пов'язана із

прарідною руською і православною традицією. В часи комунізму національно-демократичний рух в Україні набув значно ширшого розвитку, аніж у Білорусі. Найважливіше, однак, те, що в Україні він «інтеріоризований» в національній традиції, несе в собі пам'ять козаччини, опору в «українській» (уніатській) релігії, «лицарського» збройного чину УПА та ідеології ОУН, яка підносить ідею українського народу до ранги абсолютної і, знову ж-таки, релігійної цінності, а також безлічі дисидентів, котрі боролися за національну справу в часи комунізму і ще в 60-х роках засуджувалися до розстрілу чи до тривалих термінів ув'язнення. УВ Білорусі набагато складніше знайти мучеників за національну справу чи бойовиків, ладних віддати за неї своє життя.

В Україні національно-демократична опозиція змогла віднайти власне місце в демократичних структурах своєї держави — дітищі влади комуністичної номенклатури та кримінальних елементів, проте на цих теренах вони стали єдиною можливою владою, народженою внаслідок демократичних процедур. Присутність національно-демократичної опозиції у владних структурах надає Українській державі тяглости її суверенних прагнень та відносної ясности в окресленні національних інтересів.

ВЛОДЗІМЕЖ
ПАВЛЮЧУК
БІЛОРУСЬ І
ПОЛЬСЬКА
СПРАВА

платив данину Києву і намагався розвиватися у са-
мостійному руслі. Геополітична ситуація була досить-
таки прихильною до Полоцька. Але минає деякий час
— і інший «нащадок Рогніди», київський князь Яро-
слав Володимирович (той самий, з двогривневої бан-
кноти) втручається у внутрішні справи Полоцька. Сини
ж Ярослава, «тріє Ярославичів», взагалі взяли у по-
лон полоцького князя Всеслава Брячиславича, який у
1068 році, в часи смуту, висунув претензії на київ-
ський престол. Тобто, про жодну незалежність По-
лоцька у цей час не може бути мови. Мислення у
тогочасних політиків було не державне, а династич-
не. Й інтереси того чи іншого князя визначалися ди-
настичною приналежністю...

Згодом українці та білоруси перебували у складі
єдиного Великого Князівства Литовського — найпо-
тужнішого державного утворення за всю історію біло-
руського етносу. У цей час білоруси іменувалися лит-
винами, і складна система стосунків між Литвою і Га-
лицько-Волинською державою, що спостерігалася у
XIII столітті (від «Романе-Романе, погано живеш —
Литвою ореш» до вбивства Воїшелка Мендовговича
Левом Даниловичем) змінилася на майже ідилічну

картину співжиття в рамках єдиної держави у XIV —
XVI століттях.

У 1569 році Велике Князівство Литовське (а з ним
— і українські землі) об'єдналося з Польщею у Річ По-
сполиту. Поляки не знали тих суспільних інститутів, які
розвинулися у Князівстві. Скажімо, у Польщі не було
магнатерії та чисельних «принців крові», які станови-
ли основу цієї ж магнатерії. Згодом протистояння між
польською та литовсько-українською системою в ра-
мках однієї держави призвели до війни між королем
та магнатами. На боці короля виступили козаки Хмель-
ницького, які переслідували свої власні цілі. По смерті
Владислава IV війна набула абсолютно неконтрольо-
ваних форм. Але вона не була лише справою україн-
ського народу. Чомусь не згадується, що Білорусь у
середині XVII століття також була охоплена вогнем
повстань, а у 1654 році основний театр бойових дій
перемістився саме на Білорусь!

У XVIII — початку XX століть Білорусь перебувала
під владою Росії — так само, як і Україна. Всі політико-
правові акти, всі поділи Польщі тощо однаковою мі-
рою стосувалися як України, так і Білорусі. Аж у 1917
році Білорусь та Україна пішли дещо різними шляха-

261

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
ЗЕМЛЯ, НАМИ
ЗДАНА БЕЗ БОЮ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Натомість представники сучасної білоруської націона-
льно-демократичної опозиції за комуністичних часів не си-
діли по тюрмах і таборах, не були активістами антикому-
ністичних партій (бо тут таких не було), а дехто з них займав
високі компартійні посади. Після проголошення незалеж-
ності вони зобразили аристократичну огиду щодо можли-
востей співпраці з реально пануючою в країні олігархією
та її владою. Після президентських виборів, на яких 80%
виборців (при 70%-ній активності) проголосували за Лука-
шенку, Пазняк коротко кинув: «Суспільство хворе і зде-
моралізоване», і присвятив себе умовлянням західних та
польських політиків, аби ті якимось чином позбавили Лу-
кашенку його влади і запровадили в Білорусі належний
лад.

Олігархія повсюдно демонструє сепаратистські, неза-
лежницькі тенденції, добираючись неподільного пануван-
ня на своїй території. Тому вона охоче співпрацює в Укра-
їні з народовцями. Однак, позбавлена підтримки національ-
них сил і при величезній популярності антикорупційних і
проросійських ідей Лукашенкі, білоруська олігархія відмо-
вила від «компрадорських» мрій і зайнялася відбудовою
економіки Білорусі. Частково їй це вдається.

У будь-якому разі, роль режиму Лукашенкі в житті су-
часної Білорусі неоднозначна і суперечлива. Річ у тім, що
Лукашенко демонстративно протиставився Заходові і при
щонайменшій okazії декларує своє зневажливе ставлен-
ня до стану, який настав після «холодної війни» і до якого
з такими труднощами пробують адаптуватися Росія та
Україна. Для Польщі ця ситуація неприємна і небезпечна.

Подальший перебіг подій в Білорусі важко передбачи-
ти. Можливо, вдасться «демократизувати» Лукашенку і
зробити з нього друга Заходу, як це колись трапилося з
Єльциним. Але це малоймовірно. Інший варіант: сили, які
нині його підтримують, позбуваються Президента, як не-
вигідного. Проте залишається правдоподібним і «чорний
варіант». Позбавлена реальних шансів здобуття влади
демократичним шляхом, опозиція намагатиметься вдати-
ся до «силових» чи позапарламентських методів, розра-
ховуючи на активну підтримку Заходу, а до гри буде втяг-
нено «польську карту». Польська меншина в Білорусі і бі-
лоруська меншина в Польщі можуть стати елементом «гло-
бальної геополітики». Вже нині видно ознаки такої загрози.

Скорочений переклад з польської мови Андрія Кирчіва

ми: в Україні проголосили Українську Центральну Раду, у Білорусі – Раду Білоруської Народної Республіки.

Чи варто говорити, що всі наступні події розвивалися у логічній синхронності: 1918 рік – російська інтервенція проти БНР і УНР військ Муравйова-Егорова; проголошення з інтервалом у тиждень Української Радянської Соціалістичної Республіки та Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки; 1922 рік – товариш Петровський від України і товариш М'ясинов від Білорусії підписують договір про входження УРСР та БРСР в Союз Радянських Соціалістичних Республік; 1925 – проголошення в Україні і Білорусі політики коренізації; 1939 – приєднання Західної України до УРСР та Західної Білорусі – до БРСР; 1941 – початок бойових дій на території Білорусі та України; 1943 – створення Українських та Білоруських Фронтів у складі Радянської Армії. І так далі, і так далі – аж до проголошення у липні 1990 року суверенітету України та Білорусі (Україна – 16 липня, Білорусь – 27 липня).

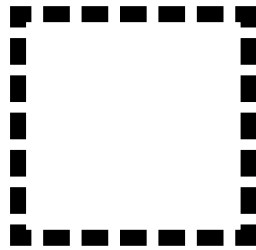
Двома зовнішніми чинниками, що стали визначальними при створенні українсько-білоруського вододілу, були:

а) ставлення до польського питання в XIX столітті і
б) німецька політика щодо окупованих українських і білоруських земель під час Другої світової війни.

Білоруси завжди прихильніше, ніж українці ставилися до поляків і їхніх акцій. Дуже часто корінні білоруси виступали у ролі польських політичних діячів. Візьмемо, для прикладу, Тадеуша Косцюшка, Адама Міцкевича, Ігнація Гриневицького (того самого терориста, що вбив російського імператора Александра II) та Юзефа Пілсудського. Загальновідомою є активна участь білорусів у польському повстанні 1864 року (без якого не було би створено міту про білоруського національного героя Кастуся Каліновського), а згодом – у польських акціях початку XX століття. Навіть у 20-х роках білоруський політичний центр у Вільнюсі писав про близькість білорусів та поляків і про необхідність входження Білорусі до складу Польщі на федеративній основі. Можливо, це було пов'язано з тим, що польська влада (а Вільнюс на той час входив до складу Польщі) переслідувала всі антипольські рухи, і білоруси могли втратити основну базу для політичної діяльності – але факт залишається фактом: білоруський політикум у міжвоєнний період був готовий до

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

АЛЯКСАНДР ЛУКАШЕНКА: СПРОБА ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ

«Хоч лусни, синице, не злетиш журавлем»
Білоруське народне прислів'я
(майже опозиційне)

Повинна бути якась надія в Аляксандра Лукашенкі. Ще недавно політологи могли натякати, наче він прагне повторити один болюче проторований в Європі історичний шлях: народившись австріяком, мріяти про Берлін, народившись Шкільгрубером, мріяти стати фігурером. Себто, можна припускати, що спершу у А.Лукашенкі була ідея спробувати втілити свої претензії на російський владний Олімп. Не виключено, що бажання випробувати свої сили у ельцинській Росії виникло у «Аляксандра Ригоровича» через підсвідому віру у Б.Єльцина, як аналога німецького президента П.Гінденбурга – в надії на «благословення». Однак, у це важко повірити хоча б тому, що А.Лукашенка – історик. Та, схоже, є такі історики-практики, яких матінка-наука нічому не навчає, і які починають творити з чистого аркуша.

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
ЗЕМЛЯ, НАМИ
ЗДАНА БЕЗ БОЮ

угодовства та некритичного сприйняття польської дійсності. Це, зокрема, пояснює, чому у білорусів на теренах Берестейщини та Білосточчини не було потужних радикальних структур типу української ОУН (якщо не брати до уваги Білоруську націонал-соціалістичну партію, яка діяла цілком легально і мала навіть своїх представників у Сеймі – тобто, була радше відповідником не ОУН, а Фронту національної єдності, коли порівнювати з галицьким політикумом).

До українців ставлення білоруських політичних кіл було досить прохолодним, хоча з іншого боку – доволі цікавим. Білоруські політичні діячі, наприклад, вважали Брест у етнічному плані українським містом, проте у міжвоєнний період неодноразово говорили про «територіальні претензії» до України і вважали, що до майбутньої незалежної Білорусі відійде... Чернігів.

Що стосується німецького окупаційного режиму у 1941-1944 роках та його ставлення до українців і білорусів, то варто відзначити кілька суттєвих моментів, які відрізняли становище обидвох народів.

Білоруси та українці потрапили у різні умови, які визначалися рівнем конструктивізму німецького командування у підході до розв'язання національних

питань. Україну було поділено на дві основні частини з різним підходом до розв'язання національного питання. Тобто, у Галичині (яка відійшла на правах окремого дистрикту до Генеральної Губернії «Полен») режим щодо українців був м'якшим, аніж на Наддніпрянщині, виділений в окремий райхскомісаріат «Україна» на чолі з гауляйтером Еріхом Кохом. Білорусь втратила південні райони, які формально відійшли до райхскомісаріату «Україна», проте на основі решти території було створено райхскомісаріат «Ост» на чолі з гауляйтером Вільгельмом Кубе.

Тепер на перший план виступають особистісні моменти. Вільгельм Кубе, на відміну від Коха, був людиною компромісів і намагався тримати місцеве населення в покорі, вдаючись до політики поступок. Він дозволив викладання у школах білоруської мови, сприяв виходу в світ історії Білорусі (*Беларусь учора і сёння*), згодом – створенню Білоруської Центральної Ради на чолі з професором Радославом Островським та подоби війська – Білоруської народної самоохови (самооборони) під командуванням генерала Вітушки. Подібна політика гауляйтера не на жарт турбувала совєцьке керівництво (оскільки німці не давали під-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

БОРОТЬБА ЗА ОДНОМАНІТНІСТЬ

Коли б Лукашенка був хорошим істориком, то мав би втямити, що будь-яка одноосібна диктатура приречена на таке ж стрімке падіння, як і сходження. Якою ж є перспектива А.Лукашенкі? Це, здається, найтяжче питання, яке може загнати у глухий кут самого білоруського Президента.

Одна з головних проблем сучасної Республіки Білорусь – відсутність глибокого лідерського потенціалу. У другій половині ХХ ст. вона, як республіка СРСР не знала, за винятком П.Машерова та, може ще К.Мазурова і М.Зимянїна, яскравих, харизматичних лідерів у вищих ешелонах Компартії. Після загибелі у 1980 р. П.Машерова, ім'я якого і досі викликає піетет серед громадян, його наступники – Т.Кісельов, Н.Слюньков, Є.Соколов та А.Малафєєв – не виходили за межі номенклатурного, рутинного стилю керівництва Білоруською ССР. Білорусь на знала також опозиційного лідерства. У совєцькій Білорусі не було такого численного письменницького інакодумного середовища, «шістдесятництва», як в Україні чи Росії. Це тепер білоруські письменники на чолі із патріархом

літературного цеху, «сумлінням нації» Васілем Бікавим ходять у напівдисидентах (себто, у республіці друкуються їхні старі художні твори совєцької доби, натомість нові рукописи зазнають цензури та обмежені у накладках). Білорусь загалом не мала багато чого з того, що цементувало б її незалежність. Насамперед їй бракувало історичних пагонів державности. А білоруське суспільство виявилось неготовим до свободи.

Доба відродження кінця 80-х – початку 90-х років поволи розтоплювала льодовик у свідомості білорусів. Але тоді національне лідерство стало радше викликом долі, аніж покликанням нації, що зводилася на ноги з колін. Приклад цього – лідерство та невміння за нього оборотитися професора-фізика Станіслава Шушкевіча, обраного головою Верховного Савета Білорусі у 1991 р. На запитання: «Чи міг щось вчинити С.Шушкевіч, щоб не втратити владу у 1994 році, перед приходом А.Лукашенкі?» один із «біловезьких зубрів» Л.Кравчук відповів: «Шушкевіч справжній демократ, але він нічого не міг вчинити, бо в нього не було більшості в парламенті. Доки тривали демократичні процеси, Шушкевіч мав велику підтримку у суспільстві. Але потім почалися

став для розвитку партизанського руху в Білорусі), і наприкінці 1943 року Кубе загинув внаслідок терористичного акту. Нове керівництво не було таким ліберальним, як Кубе, але й не було таким довговічним.

Варто зауважити, що окрім політики сприяння білорусам (яких вважали майже арійцями; німецький учений Е.Поше писав, що батьківщина арійців знаходиться у районі між сучасними Мінськом та Пінськом), німецькі окупанти всіляко намагалися протиставити їх українцям. На теренах Білорусі майже всі поліційні та репресивно-каральні функції виконували саме українці — переважно з Буковини, вояки розформованого Буковинського куреня мельниківської ОУН, які у 1942 р. були включені до батальйонів шуцманншафту. Крім того, в південній Білорусі було створено «козацькі загони», які також несли охоронні функції, але попри українізовану назву, набиралися переважно з бранців з числа кавказьких народів. Каральні акції доручали цим людям — українцям і «козакам», — а німці спокійно дивилися на українсько-білоруську неприязнь, часто виступаючи у ролі «миротворців».

Не було одностайності також у середовищі совєцьких партизанів. У 1943 році на терени Білорусі

перебазувалися загони Ковпака, Федорова, Сабурова — тобто, основні «українські» партизанські з'єднання. Однак їхня поведінка була настільки розв'язною і безпардонною, що перший секретар ЦК КП Білорусії Пономаренко у листі на ім'я Сталіна, змальовуючи безчинства партизан, просив: «Прошу вас забрати українців з Білорусі, бо вони налаштовують проти себе мирне населення. Нехай воюють у себе на Україні, а нам не заважають».

«Дарування» Сталіним права українцям і білорусам бути представленими в ООН ще більше підкреслило відмінність між українцями та білорусами. На довершення всього, варто відзначити, що у совєцькі повоєнні часи у Білорусі та Україні сформувалися два абсолютно відмінні, ба навіть конкуруючі типи партійно-господарських еліт. Порівняймо діяльність Щербицького та, скажімо, Машерова — це два різні типи стосунків з людьми, два типи ведення господарства, два типи відстоювання національних інтересів. Дивно, але українцям і білорусам вдалося прищепити «розуміння» того, що вони є ближчими до росіян, аніж самі між собою.

У повоєнний час було переглянуто історію стосунків «трьох братніх народів». Праці з ранньосередньо-

труднощі перехідного процесу, і його стали звинувачувати у всьому. Білорусь останньою ухвалила рішення про вибори Президента. Вони взагалі не хотіли вводити цей пост. І саме комуністи ухвалили рішення про президентські вибори. Саме комуністи і привели Лукашенку до влади».

Білорусь двічі у XX ст. не спромоглася обрати лідера-інтелігента. Лукашенка всього лиш «впіймав» перехідну добу тієї миті, коли вона ще не оговталася від руйнування совєцьких мітів, і в одну мить компенсував на виборах відсутність загальнонаціональних лідерів. Від 1994 р. про Білорусь з тривогою заговорили щонайменше на європейському континенті.

Доводиться чути про одну мало не вбивчу характеристику стану білоруського суспільства — посттрайбалістське (іншими словами, суспільство, яке щойно вийшло з міжплеїнної ворожнечі). Саме таке суспільство могло виплекати тип Лукашенкі. Один з найбільших інтелектуалів кінця XX ст. англо-німець Ралф Дарендорф одним реченням схарактеризував тип суспільства, схожого на білоруське: замість громадянського суспільства виникають і торжествують допотопні плеїнні типи контактів, які просувають

самозваних трибунів на боротьбу за одноманітність. Саме таким самозваним трибуном був до перемоги на президентських виборах 1994 року А.Лукашенка.

Народився він у 1954 р. в селищі Копись Оршанського району Вітебської області. Його трудовий шлях до 1990 р. далекий від дисидентських зігзагів. А.Лукашенка обіймав посади інструктора політвідділу Західного прикордонного округу (м. Берестя), секретаря комітету комсомолу Могильовського міськхарчоторгу, заступника командира роти з політчастини. На початку перебудови його обирають секретарем парторганізації колгоспу ім. Леніна Шкловського району. Останнє його трудове досягнення перед початком демократичних зрушень у республіці — посада директора радгоспу «Городець» Шкловського району. Хоча побутове дисидентство таки було. Кажуть, А.Лукашенка вічно скандалив із районними властями. У 1989 р. він програв тодішньому заступникові голови Ради Міністрів БССР В'ячеславі Кебічу на виборах до Верховного Совету ССРСР. Республіканській владі був не до вподоби норавливий голова радгоспу і вона порушила судову справу за фактом побиття робітника радгоспу. Однак у 1990 р. А.Лукашенку обрали народ-

ТАРАС
БАТЕНКО
АЛКСАНДР
ЛУКАШЕНКА:
СПРОБА
ПОЛІТИЧНОГО
ПОРТРЕТУ

вічної історії білоруського історика В.Пічети, рівно ж як і праці, скажімо, М.Грушевського було відсторонено на другий план. Натомість з'явилася струнка концепція російського історика та археолога Бориса Рибакова, який фактично доводив, що існували міцні стосунки протобілорусів з проторосіянами та протоукраїнців з проторосіянами. При цьому ігнорувалася вісь «протоукраїнці – протобілоруси». Теорія «колиски трьох братніх народів» отримала логічне завершення: виявляється, у цій колісці був великий посередник – предки майбутніх росіян. Не даремно одна з перших робіт майбутнього академіка Бориса Рибакова була видана саме білоруською мовою (Радзімычы. – Мінськ, 1948) і одразу ж удостоєна Сталінської премії! До речі, згодом власне Рибаків запропонував відзначати 1500-ліття Києва саме у 1982 році.

При дослідженні історії білорусів, психологічно-ментальних особливостей цієї нації варто врахувати також принцип дифузності тих чи інших народів. У білорусів етнічна дифузність на рівні еліт наближається до 0, у той час, як у більшості їхніх слов'янських сусідів вона доволі висока. В цьому плані, очевидно, зіграв свою роль прибалтійський фактор: затиснутість

між двома активними чинниками – Німеччиною (у середні віки – Орденем) та Росією (Московською державою) витворила певну етнічну замкнутість мешканців цих теренів, прагнення до етнічної автаркції.

Погляньмо на історію України: упродовж XIX і першої половини XX століття український етнос активно «вербував» свіжий матеріал переважно з польського середовища: Чайковський, Духінський, *хлопомани*, Антонович, Житецький, Рильський, Чубинський, Вербицький, Липинський, Сціборський і навіть лідер українських націоналістів Коновалець, мати якого була етнічною полькою з роду Венгжиновських. Самі ж українці намагалися працювати в напрямку зміцнення російської еліти: згадаймо Безбородька, Гоголя, Короленка, Аверченка, Жуковського, Теффі, Драгомирецького та десятки інших «російських діячів», що були українцями за походженням. Білоруси ж активно надають своїх співгромадян до послуг як російській (Достоевський, Глінка), так і польській (про що див. вище) елітам, не отримуючи нічого взамін. Як наслідок – українська та білоруська еліти почали розвиватися у різних руслах. Тим більше, не відмічається взаємопроникнення білоруських та українських елітарних груп

265

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
ЗЕМЛЯ, НАМИ
ЗДАНА БЕЗ БОЮ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ним депутатом Білоруської ССР і судові перипетії відійшли в сторону. У парламенті він став головою Комісії по боротьбі із корупцією.

Саме Лукашенко з трибуни Верховного Савета Білорусі оголосив безкомпромісну боротьбу «за одноманітність» і став улюбленцем мас. Його антикорупційна риторика й вирішила долю президентського пасьянсу. 10 липня 1994 р. він таки довів, що здатен перемагати стару партгоспноменклатуру і виграв президентське крісло у прем'єр-міністра Білорусі В.Кебича, тим самим сторицею компенсувавши свою поразку п'ятирічної давности. В.Кебичеві у президентському марафоні не допоміг навіть підписаний договір про валютне об'єднання із Росією.

ДИЯВОЛЬСЬКА ІНТУІЦІЯ

До політика вищої ранги завжди слід ставитися серйозно, навіть коли зовні перед нами комедійний персонаж. Існує певна збірна характеристика таких зовні карикатурних авторитарних постатей: небуденна сила волі, виняткова інтуїція, жорстокість у поведінці,

нестандартне мислення, виняткова здібність оцінювати ситуацію і людей, палка уява. Усе це можна віднести й на адресу А.Лукашенкі. «Диявольську інтуїцію» приписав білоруському Президентові І.Осінський, колишній член його команди, котра чимало зробила для його приходу до влади. Злоти Лукашенкові теж не добавляти. Ф.Ніцше якось висловився в тому сенсі, що «величі прагнуть люди як правило злі: таким є єдиний спосіб витерпіти самих себе». Лукашенко терпить Лукашенка...

Опозиція у Білорусі ще мала шанс у 1995-96 роках. У травні 1995 р. на референдумі А.Лукашенка отримав право розпустити парламент. Водночас було обрано новий Верховний Савет, більшість у якому становили комуністи та аграрії. Однак, сподівання Президента на те, що парламентом врешті вдасться «поляльководити», не виправдалися. Спікером був обраний С.Шарецький, який став на позицію збереження суверенітету республіки. Почалося нове протистояння. На бік парламенту стали Центрвиборчком та Конституційний Суд.

Двома референдумами за два роки у Білорусі було фактично реалізовано конституційний переворот. На

протягом XIX — першої половини XX століття. Нетривалі контакти Цьотки з галицькими українцями та Якуба Коласа із січовими стрільцями (в полоні у яких він опинився під час Першої світової) — залишилися фрагментарними. В творчості українських письменників та мислителів не сформувалася мітологіма «Білорусі». Рівно ж як у свідомості їхніх білоруських колег не було мітологеме «України».

А попри те, історія свідчила, що у нас були чималі підстави як розробляти обидві мітологеме, так і намагатися знайти у цій мітотворчості спільний знаменник. Можливо, усвідомлення цього мало прийти до нас — хоча із запізненням — наприкінці 80-х — початку 90-х років? У листопаді 1989 року В.Чорновіл настоював на необхідності тіснішої співпраці з білоруськими правозахисниками.

Тоді вона обмежилася виходом у світ *Беларускай Трыбуны* з українським додатком — інформацією про діяльність Української Гельсінкської Спілки. А от білоруські мотиви, білоруська тематика у виступах українських політиків чомусь звучали дуже слабо — навіть у тих, хто намагався експлуатувати «чорнобильську» тему. І це незважаючи на те, що і

Україна, і Білорусь однаково постраждали внаслідок катастрофи...

Тепер в Україні дивуються: як могла постати на нашому кордоні територія, яка раптом оголосила про своє входження до складу єдиної союзної держави — разом з Росією? Як міг з'явитися феномен Лукашенка? І куди вивітрилася наша «віковічна дружба»?

Все дуже просто: українська еліта у своїй самозакоханості та у своєму специфічному баченні проблем якось не помітила, що поруч із нею існує така собі Білорусь, яка могла би бути чудовим союзником. Нині Білорусь, якою знехтувала Україна, є союзником Росії — за визначенням, найнебезпечнішого ворога України. Боюся, що енергії одного покоління не вистачить, аби переконати білорусів і повернути їхні геополітичні симпатії в бік України. Звісно, можна було б піти шляхом Че Гевари і зайнятися експортом революції (єдиний метод, що може радикально і надовго змінити ситуацію у наших міжнаціональних стосунках), але існують дві проблеми: по-перше, в нас немає людини рівня Че Гевари, а по-друге, ми не маємо продукту на експорт (тієї самої революції). І це унеможливорює реконквісту у будь-якому варіанті (особливо на тлі по-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

другому референдумі у листопаді 1996 р. більшість білорусів (понад 70%) підтримали новий проект президентської Конституції, за яким встановлювався двопалатний парламент, проголошувалася президентська республіка та продовжувався термін виконання повноважень А.Лукашенки до 2001 р. Протистояння ще тривало — пробували паралельно функціонувати старий та новий парламенти. Однак для Президента це вже не мало жодного значення: результати народного волевиявлення розв'язали йому руки. Від листопада 1996 р. опозиція наче втратила ґрунт під ногами і не знаходить більше сил реально протистояти режимові А.Лукашенки.

У міжчасі накопичення влади Президент ріс як інтегратор. У квітні 1996 р. він зробив послугу Б.Єльцину напередодні президентських виборів і підписав договір про створення Союзу Суверенних Республік на базі Росії та Білорусі. У листопаді того ж року із трибуни Держдуми Росії А.Лукашенка заговорив про ідею конфедерації двох держав. Однак подальше зближення довелося відкласти до грудня 1999 р.

Чи наважаться нащадки віднести особу О.Лукашенка до «великих»? Політологи таки точно

зачислятимуть його до «великих пародистів». Виглядає так, що А.Лукашенка прагне стати на теренах СНД уособленням китайського керманіча Ден Сяопіна (і скільки таких у постсовецькому просторі!), намагаючись втілити його знамениту формулу: «одна країна, дві системи». Нікуди дітися від відповіді на питання: чи можливий союз держав із протилежними, взаємовиключними політичними системами? І що можна очікувати від такого протиприродного союзу?

Досить нагадати, що 1998 р. американський комітет захисту журналістів вніс А.Лукашенка до списку 10 глав держав, котрі жорстоко придушують свободу преси. Емма Грей, координатор цього комітету, заявила, що коли б його члени могли визначати пожиттєвого «ворога журналістів», то А.Лукашенка міг би стати номінантом на таку «премію».

У Білорусі постійно тривають судові політичні розправи над представниками опозиції. Президент започаткував чистку адміністративної машини. Досі вона мала т.зв. м'які форми. За «хабарництво» на лаві підсудних опинилися колишній прем'єр-міністр Михайло Чигир (очолював уряд республіки у 1994-96 рр.), колишній міністр сільського господарства Василь

ТАРАС
БАТЕНКО
АЛКСАНДР
ЛУКАШЕНКА:
СПРОБА
ПОЛІТИЧНОГО
ПОРТРЕТУ

силення Росії та її інтеграторсько-шовіністичної політики).

Тому маємо погодитися: історія давала нам шанс, якщо не жити в одній державі з білорусами, то принаймні утримуватися в єдиному геополітичному полі на осі Київ — Мінськ. Ми цим шансом знехтували. Різноманітні сторонні фактори, описані вище, лише поглибили нашу окремішність. Ми втратили якщо не рідну, то братню землю, яку здали практично без бою.

P.S. Можна трішки пофантазувати і припустити: що було б, якби у 1917-1918 роках здійснилися мрії тих романтиків, які вважали за доцільне відродження Великого Князівства Литовського (до речі, Наполеон Бонапарт був далекий від романтизму, однак у 1812 році відновив ВКЛ, наголошуючи на його геополітичній ролі). Наскільки іншою була б наша історія. Скільки трагедій вдалося би уникнути...

Перекручуємо плівку назад... Десятиліття... Два... Три... Сім... Вісім!

І ось перед нами — урочиста маніфестація. Січень 1918 року. Винниченко та Ластовський зачитують Універсал Великого Князівства Литовського. За пару днів

у бій під Крути вирушать студенти — але поруч з ними будуть і регулярні війська, оскільки з Півночі білоруські вояки захищають запілля і відбивають наступ Єгорова. Муравйова і Ремньова відкидають за Харків і Чернігів!

Берестейська угода підписана, але німецькі війська не приходять в Україну. Скоропадський і надалі залишається лише генералом. Політичне життя йде своїм ходом. З'являються нові фігури. Геополітична розкладка у Європі (та й у Азії, де існує Далекосхідна Республіка, пов'язана з ВКЛ спеціальним договором) кардинально змінюється. На початку 20-х років ВКЛ перетворюється на федеративну державу, де мають свою автономію Україна, Галичина, Білорусь, Крим, Кубань.

Хто зна: можливо, ВКЛ було б тим фактором, який би не дозволив розвинутися більшовизму? А без більшовизму не було б і його антипода — німецького нацизму? Тобто, не було б найкрасивіших злочинів у світовій історії.

І наприкінці ХХ століття ВКЛ було б фактором стабільності, миру та процвітання у Центральній Європі, основою Центральноєвропейської Цивілізації. Проте,

267

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
ЗЕМЛЯ, НАМИ
ЗДАНА БЕЗ БОЮ

Леонов та двічі герой соцпраці Василь Старовойтов, котрі наважилися виступити проти існуючого режиму. У вимушеній еміграції перебуває колишній лідер Білоруського народного фронту З.Пазняк та экс-голова парламенту С.Шарецький. А ряд високопосадових осіб просто зникли. Серед них — экс-голова Національного банку Тамара Віннікова, колишній міністр внутрішніх справ Юрій Захаренко, голова Центрвиборчкому Гончар. «У Білорусії може трапитися все, що завгодно», зауважує Михайло Чигир. Перелік «незручних» осіб, котрі до того ж перебували по обидві сторони барикад, є чималим. Ліберальна Росія лише одного разу проявила достатню силу волі і вказала О.Лукашенкові «на ви». Це стосувалося ув'язненого журналіста Павла Шеремета, котрий нині працює на ГРТ. Тоді на парканах Мінська навіть з'явилися надписи: «Шеремета в президенти!».

«ЗАРУЧИНИ» ІЗ РОСІЄЮ: СОЮЗ «ПРАВЕДНОГО»
З «ГРІШНИМ»

Повернемося до початку розділу, де ми висунули версію щодо того, наче Президент Білорусі потаємно

прагнув посісти якщо не російський Олімп влади, то вже точно зайняти першість у рамках Російсько-білоруського союзу. Упродовж останніх років А.Лукашенка здійснював дивні вояжі регіонами Російської Федерації. Ймовірно, такі рейди найбільше турбували Кремль. Навіть підписуючи 8 грудня 1999 р. у Москві Договір про створення Союзної держави, сподівання на російський трон усе ще залишалися. Надія ця однак згасла з несподіваною відставкою Б.Єльцина.

Після обрання В.Путіна Президентом РФ А. Лукашенка мав би діяти більш прагматично та обережно у рамках російсько-білоруського союзу. Адже Президент Білорусі якщо іще не втратив, то, безумовно, втрачає імідж головного «собирателя земель русских». Доведеться поволі розпрощатися з подальшими спробами претендувати на першість у Росії завдяки союзів. В.Путін на теренах Росії надається на не менш «довічного» Президента, ніж А.Лукашенка у Білорусі. З огляду на це останній мав би переглянути свою політичну перспективу через підписаний Договір. У будь-якому випадку: інституціоналізація союзу розтягнеться на далеку перспективу. Лише питання запровадження посад президента і віце-президента

можливо, якби було саме так, то не було би окремішності Центральної Європи, не було би іншого, відмінного від західного шляху розвитку. А, отже, Європа становила би собою цивілізаційну цілість.

... Кажуть, нині популярністю користуються фільми з мультисценарною постановкою. Глядач сам може обрати сценарій і сам може в будь-який момент вбити головного героя чи примусити жити, одружити чи розлучити закоханих, розпочати чи закінчити війну. На жаль, історія не є мультисценарною, і тому ми маємо те, що маємо.

Для мене зрозумілим є одне: білоруси та українці створені як природні союзники. І в українців немає нікого ближчого за білорусів – і навпаки. Однак сталося так, що білоруси нині є союзниками найбільшого потенційного ворога України. І хто у цьому винен? Історія? Історичні діячі? Політики минулого і сучасності?

Хочеться вірити, що ми ще знову згадаємо про родинні зв'язки і родичатимемося – аби історія йшла належним чином і те, що має становити єдність, було єдиним.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Союзної держави може бути розглянуте на референдумі не швидше літа 2004 р. А до цього слід визначити статус Союзу, його міжнародну правосуб'єктність, затвердити на референдумах Росії та Білорусі Конституцію союзної держави тощо. Всього цього може й не бути, якщо... «бацька» не передумає.

Роки інтегрування Білорусі та Росії переконують у тому, що Президент А.Лукашенко не є маріонеткою Москви. Його мета – стати самодостатнім керівником незалежного державного утворення, навіть без достатніх національних атрибутів. Незалежність Білорусі тримається на інституті президентства. Союз із Росією гарантує підпору економіці Білорусі і, відтак, існуючому політичному режимові. Тож наразі можемо скаламбурити: не А.Лукашенко є заручником Москви, а, навпаки, Росія стає заручником його режиму.

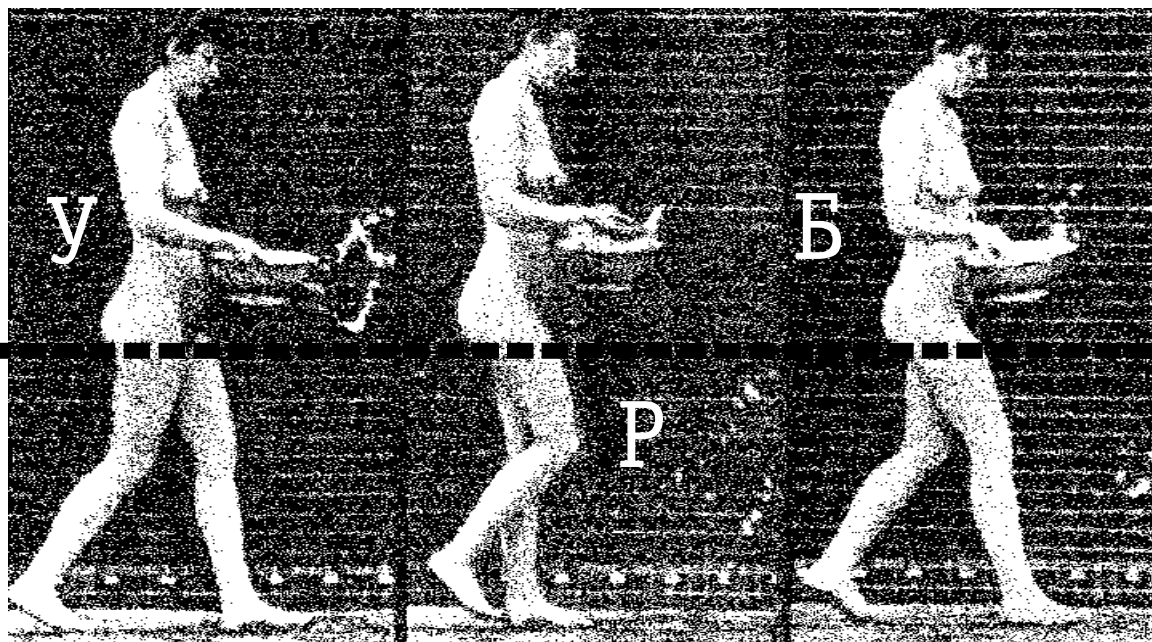
В.Путін публічно не вельми охоче демонструє переваги союзу, адже, здійснюючи турне у західні держави, намагається позувати у ролі демократичного лідера. Хоча на початку 2000 р. російсько-білоруський союз допоміг В.Путінові знайти вихід із пікантної ситуації, пов'язаної з особою тодішнього керуючого справами Президента РФ П.Бородінін. Останнього

тривалий час закордонні мас-медіа звинувачували у хабарництві. Тож П.Бородін за скеруванням В.Путіна став держсекретарем російсько-білоруського союзу. Чуток про хабарництво різко поменшало. На захист П.Бородіна став і президент А.Лукашенко.

Чи контролює Москва режим А.Лукашенкі? У 1999 р. экс-Президент України Л.Кравчук на запитання кореспондента «Дня»: «Чи не вважаєте ви, що навіть у ССРСР, за часів першого секретаря білоруської компартії Машерова, у Білорусі було більше демократії, ніж за часів «народного батьки» Лукашенкі?» відповів: «У ті часи з боку Москви був такий жорсткий контроль, таке було стеження, що жодна посадова особа не могла отримати такої необмеженої влади, як у Лукашенка. Сьогодні контролю Москви немає, внутрішнього контролю теж немає...»

Звичайно, фінансовими дотаціями білоруського «ринкового соціалізму» Москва має достатньо важелів впливу на політичний режим А.Лукашенкі (в середньому, Росії доводиться витратити для дотацій білоруської економіки до одного мільярда доларів у рік). Однак, куди краще для неї було б мати не диктаторський режим з до кінця непрогнозованим інтегратором, а країну з

ТАРАС
БАТЕНКО
АЛЯКСАНДР
ЛУКАШЕНКА:
СПРОБА
ПОЛІТИЧНОГО
ПОРТРЕТУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

прогресуючою економікою і, відтак, ліберально-демократичними цінностями влади.

Заявляти про те, що кінець режиму А. Лукашенкі мали б дописати самі білоруси, було б трохи банально. Не зрозуміло, зрештою, чи здатні і чи прагнуть вони цього? До диктатури А. Лукашенка поволі звикли, як на Заході, так і всередині республіки. Звичайно, Захід демонструє свою нетерпимість щодо режиму у Білорусі, і міжнародне співтовариство загалом солідарне із діагнозом, який давно йому встановила опозиція. Тим не менше А. Лукашенка наразі демонструє міць адміністративної машини і власне розуміння поняття «острів свободи». У Європі по суті з'явився свій Фідель Кастро, такий же ж безкомпромісний, а, головне, політично невмирущий.

І справді, існує чимало аналогій між Фіделем Кастро та Олександром Лукашенком. «Історія Фіделя Кастро, – аналізував на початку 90-х років один кубинський автор-емігрант, – стала сюрреалістичною і дуже сумною. У боротьбі з соціальною несправедливістю Фідель став сам несправедливим до своїх громадян. Ведучи боротьбу із бідністю, він зробив усіх злиденними. Після перемоги над корумпованим диктатором

він зробив корумпованою усю країну. Звільнивши націю від США, він зробив її рабом СРСР».

Погодьтеся, не менш сумною видається й історія з Лукашенком. Він, як і Фідель Кастро, у боротьбі з попередньою системою, несправедливою щодо рядових громадян, створив свою систему – не менш жорстку та антисоціальну. Він так само зробив злиденною республіку, земля якої мала б заповідати своїм громадянам процвітання. Під гаслами боротьби з корупцією він створив режим, за якого будь-якого керівника можна звинуватити у хабарництві та зловживанні службовим становищем. Він, так само як і Фідель Кастро, вів боротьбу зі світовим імперіалізмом, викликаючи дискомфорт навіть у присутності сусідів і перетворив Білорусь у державу-п'явку, яка існує на дотації з Росії. А. Лукашенка пішов далі, аніж Ф. Кастро. Не зупиняючи процесу саморуйнації, він здійснив дискредитацію білоруської національної ідеї, сподіваючись з допомогою Союзу із Росією утримати владу. В одному А. Лукашенка, радше ніколи не досягне справжньої гідності Фіделя Кастро. У намірі дочекатися «осені патріарха» і потрапити у тінь величчя диктаторів Ден Сяопіна, Сухарто та Аугусто Піночета.